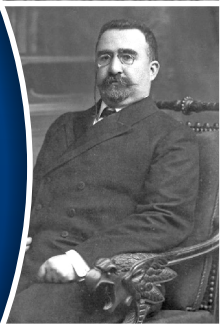
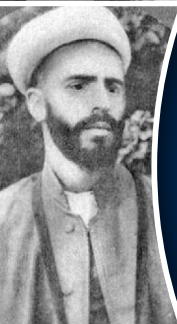

სახელმძღვანელო

აზერბაიჯანის ისტორია

11

LAYLA

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadirik!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağın yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

LAYIHƏ

გიორგი კვიციანი

საქართველოს საგარეო ურთიერთობების მინისტრი

LAYTHE

LAYIH

ფერვის ადვოკატი, ნიაძედი კულიევი, როგორც ჰეთეძოვი,
ელმენ კასიძევი, ფაიკ ბაბაევი, ელნურ ჰუსეინოვი,
ჰაფიზ ჯაბაროვი, ასიფ ჰუსეინოვი

აზერბაიჯანის ისტორია

11

ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების
მე-11 კლასისათვის აზერბაიჯანის ისტორიის საგნის

სახელმძღვანელო

გთხოვთ ამ გამოცემასთან დაკავშირებული
თქვენი შენიშვნები და წინადადებები გამოაგზავნოთ
info@eastwest.az და derslik@edu.gov.az ელექტრონულ მისამართებზე.
წინასწარ მადლობას მივხსენებთ ჩვენთან თანამშრომლობისათვის!

LAYIH

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2018

სარჩემო

შესავალი.....7

აზერბაიჯანი XIX საუკუნეში - XX საუკუნის დასაწყისში

I განყოფილება: აზერბაიჯანის ჩრდილოეთი მიწების დაპყრობა რუსეთის მიერ

- 1. აზერბაიჯანის მიწების დაპყრობის დაწყება..... 9
- 2. რუსეთ-ყაჯართა ომები სამხრეთი კავკასიისათვის..... 13

II განყოფილება: ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი რუსეთის მიერ დაპყრობილ პერიოდში

- 3. კოლონიური მართვის მეთოდი და მისი გავლენა სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაზე..... 21
- 4. XIX საუკუნის 40-იანი წლებში ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში გატარებული რეფორმები 28

III განყოფილება: ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების თავისებურებები XIX საუკუნის მეორე ნახევარში - XX საუკუნის დასაწყისში

- 5. კაპიტალიზმის განვითარება, ახალი სოციალური ურთიერთობების ჩამოყალიბება..... 32
- 6. ეკონომიკური განვითარება ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში..... 38
- 7. გამოსვლები კოლონიალიზმის წინააღმდეგ, ეროვნულ-დემოკრატიული მოძრაობა..... 45
- 8. ცარიზმის ეროვნული განადგურების პოლიტიკა 50
- 9. ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი პირველი მსოფლიო ომის წლებში..... 53

IV განყოფილება: სამხრეთი აზერბაიჯანის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თავისებურებები

- 10. სამხრეთი აზერბაიჯანი XIX საუკუნეში..... 58
- 11. სამხრეთი აზერბაიჯანი XX საუკუნის დასაწყისში. კონსტიტუციური მოძრაობა 62

V განყოფილება: აზერბაიჯანის კულტურა

- 12. აზერბაიჯანის კულტურა XIX საუკუნეში - XX საუკუნის დასაწყისში..... 66

აზერბაიჯანი 1917-1920 წლებში

VI განყოფილება: აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა

- 13. ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი რუსეთის იმპერიის ღრმა პოლიტიკური კრიზისის დროს..... 74
- 14. ბაქოს საბჭოს გენოციდის პოლიტიკა აზერბაიჯანელების წინააღმდეგ 78
- 15. ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისა და განმტკიცების გზაზე..... 83
- 16. აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის საშინაო პოლიტიკა..... 89
- 17. აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკა 97
- 18. აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის დაცემა..... 102

VII განყოფილება: სამხრეთი აზერბაიჯანი 1917-1920 წლებში

- 19. სამხრეთი აზერბაიჯანი 1917-1920 წლებში..... 106

აზერბაიჯანის XX საუკუნის 20-80-იან წლებში

VIII განყოფილება: აზერბაიჯანი XX საუკუნის 20-40-იან წლებში

20. ბოლშევიკური დაპყრობა და მისი შედეგები	113
21. "დამოუკიდებელი საბჭოთა აზერბაიჯანის" ლოზუნგის კრახი. ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევა	117
22. ბოლშევიკური მიმართულების სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული რეფორმები	122
23. ტოტალიტარული საბჭოთა რეჟიმის დამყარება. მასობრივი რეპრესიები	128
24. აზერბაიჯანი მეორე მსოფლიო ომის წლებში	131
25. სამხრეთი აზერბაიჯანი 20-40-იან წლებში. 21 აზერის მოძრაობა	136

IX განყოფილება: აზერბაიჯანი მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში

26. აზერბაიჯანის სსრ XX საუკუნის 40-იანი წლების შუა პერიოდში-60-იან წლებში	140
27. მმართველობის განმტკიცება. სოციალურ-ეკონომიკური წარმატებები 70-80-იან წლებში	144
28. "გარდაქმნისა" და "საჯაროობის" პოლიტიკის კრახი. სომხეთ-აზერბაიჯანის მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის დაწყება	148
29. სახალხო მოძრაობა	152
30. სამხრეთი აზერბაიჯანი ირანის ისლამური რევოლუციისა და შემდგომ პერიოდში	156
31. კულტურა XX საუკუნის 40-80-იან წლებში	160

აზერბაიჯანის რესპუბლიკა

X განყოფილება: აზერბაიჯანის რესპუბლიკა სახელმწიფო დამოუკიდებლობის აღდგენის პირველ წლებში

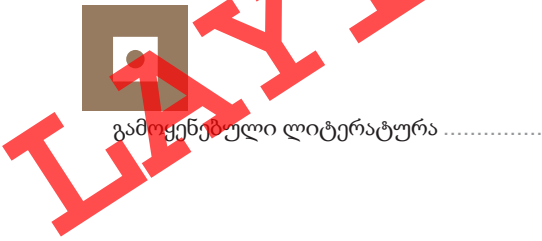
32. სახელმწიფო დამოუკიდებლობის აღდგენა	166
33. ყარაბაღის პირველი ომი	170
34. ხოჯალოს გენოციდი	174
35. დამოუკიდებლობის პირველი ნაბიჯები. ბრძოლა ხელისუფლებისათვის	178
36. ეროვნული ხსნა	181

XI განყოფილება: სამართლებრივი დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობის გზაზე

37. სამართლებრივი რეფორმები და დემოკრატიული სახელმწიფოს შექმნა	184
38. XX საუკუნის 90-იან წლებში განხორციელებული სოციალურ-ეკონომიკური რეფორმები	187
39. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკა	191
40. ახალ ათასწლეულში ახალ ლიდერთან ერთად	195
41. სომხეთ-აზერბაიჯანის მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი თანამედროვე ეტაპზე. სიმტკიცის დემონსტრირება	199
42. კულტურა	203

გამოყენებული ლიტერატურა	207

პირობითი ნიშნები:

1	პარაგრაფის ნომერი
	პარაგრაფის შესავალი
	საკვანძო სიტყვები
	თემაში გამოკვლევის მიზნით მოცემული კითხვები
	თემაში გამოკვლევის მიზნით მოცემული დაგვლებები
	წყარო
	თემის ბოლოს მოცემული კითხვები და დაგვლებები

ამ სახელმძღვანელოში თქვენ გაეცნობით ჩვენი სამშობლო აზერბაიჯანის XIX საუკუნე - XXI საუკუნის დასაწყისში გავლილი ისტორიული განვითარების გზას.

სიმართლეა ისიც, რომ ისტორია სჯის იმ ხალხებს, რომლებიც მისგან არ იღებენ მაგალითს. მსოფლიოში ყველაზე განვითარებული ხალხების ისტორიებიც აღზევებისა და დაცემის პერიოდების ერთმანეთის ჩანაცვლებით ხასიათდებოდა. დამოუკიდებლობა მოპოვებულ ხალხებს, ისტორიის გარკვეულ პერიოდებში ჩაგვრის უღელის ქვეშ აღმოჩენის მიუხედავად, თავისუფლების იმედი არ დაუკარგავთ და შექმნილი ხელსაყრელი შემთხვევის გამოყენებით დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის აღდგენაში წარმატებისათვის მიულწევიან. თითოეული ჩვენთაგანის ვალია ათასობით ჩვენი თანამემამულის სისხლის ხარჯზე მოპოვებული დამოუკიდებლობის დაცვა და შენარჩუნება. ჩვენი საერთო ეროვნული ლიდერი ჰეიდარ ალიევი ამბობდა: *“დამოუკიდებლობის მოპოვება რამდენადაც რთულია, მისი შენარჩუნება, მარადიულობა ამაზე უფრო ძნელია”*.

თქვენ უკვე იცნობთ აზერბაიჯანის გავლილ ისტორიული განვითარების გზას უძველესი ხანიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე. ეს დაგეხმარებათ ჩვენი ისტორიის მორიგ პერიოდებში მომხდარი მოვლენების უფრო სრულყოფილი სახით შესწავლაში. თქვენ უკვე XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში აზერბაიჯანის მიწებისათვის უცხოელი ძალების წარმოებულ ბრძოლებსაც ხართ გაცნობილი. ერთიან ეროვნულ სახელმწიფოდ გადაუქცეველი აზერბაიჯანის XIX საუკუნის დასაწყისში დიდი სახელმწიფოების აგრესიის ქვეშ მოქცევა კანონზომიერი პროცესი იყო. ყაჯარების ირანის სამეფოსა და რომანოვების რუსეთის იმპერიას შორის დანაწევრებამისჯილი ჩვენი აზერბაიჯანი XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდან დაწყებული უღელქვეშ აღმოჩნდა. ცარიზმის მიერ აზერბაიჯანის ჩრდილოეთში გატარებულმა კოლონიურმა პოლიტიკამ და შაჰის მთავრობის სამხრეთში გატარებულმა პოლიტიკამ ჩვენი ხალხის ისტორიული განვითარება ძლიერ შეაფერხა. XX საუკუნის დასაწყისში ჩრდილოეთ აზერბაიჯანმა ისარგებლა რუსეთის იმპერიის ნგრევით შექმნილი სიტუაციით, მიაღწია ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას. თითოეული ხალხის ისტორიაში ხდება მოვლენები, რომლებიც მარადიულად რჩება მის მეხსიერებაში. 1918 წლის 28 მაისს აზერბაიჯანის სახალხო რესპუბლიკის შექმნის გამოცხადება ასეთ მოვლენათაგანია. ჩვენი ხალხის ისტორიაში ასეულობით პირველადზე ხელმოწერი ასვ პერიოდის რთულ საერთაშორისო პირობებში ეცდებოდა არსებულის დაცვას, მაგრამ საშინაო და საგარეო ფაქტორების მიზეზით დაიშალა. ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის ისტორიაში დაიწყო 70 წელიწადზე ცოტა მეტხანს გაგრძელებული საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდი. ეს ეტაპი ჩვენი ხალხის მეხსიერებაში დარჩა როგორც დანაკარგებისა და წარმატების ხანა. დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობა აღკვეთილი ჩვენი ხალხის მეცნიერების, განათლების, კულტურის, მეურნეობისა და სხვა სფეროებში მოპოვებული წარმატებების უარყოფა არ შეიძლება.

საბჭოთა იმპერიამ ისტორიის გამოცდიდან წარმატებით გამოსვლა ვერ შეძლო. ჩვენი ხალხის ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის აღკვეთისათვის საბჭოთა ხელმძღვანელობის 1990 წლის 20 იანვარს განხორციელებულმა სისხლიანმა ტრაგედიამ ჩვენი ხალხის საბრძოლო სულისკვეთება კიდევ უფრო გააძლიერა. ბოლოს, 1991 წლის აგვისტოში აზერბაიჯანმა 1920 წელს დაკარგული სახელმწიფო დამოუკიდებლობა კვლავ აღდგენილად გამოაცხადა. დამოუკიდებლობის პირველ წლებში აზერბაიჯანის რესპუბლიკა რთულ საშინაო და საგარეო პრობლემებს წააწყდა. ეკონომიკურ კრიზისს, პოლიტიკური მდგომარეობის არასტაბილურობას, სოციალურ დამაბულობას, სომეხი დამპყრობლების ჩვენს ტერიტორიებზე თავდასხმებსა და სხვა ფაქტორებს საზოგადოების მორალურ-ფსიქოლოგიური მდგომარეობა დაემძიმებინა. ამ რთული პრობლემების გადაწყვეტისათვის ბრძენი სახელმწიფო მოღვაწის ჰეიდარ ალიევის ხალხისა და სახელმწიფოსადმი პატრონად მოვლინებამ აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ბედზე შეუცვლელი როლი შეასრულა. თქვენ ჩვენი ხალხის ბოლო წლებში მოპოვებული დიდი წარმატებების მოწმეები ხართ. მიუხედავად იმისა, რომ ყველა მათგანის შესახებ ერთი სახელმძღვანელოს ჩარჩოებში სრული ინფორმაციის მიღება რთულია მათ ყოველდღიურ საქმიანობაში ხედავთ და გრძნობთ.

სახელმძღვანელოს ბოლო პარაგრაფებს შესწავლის შემდეგ, კიდევ ერთხელ პირველ გვერდებს თვალი გადაავლეთ. ჩვენი ხალხის ამ ცოცხალი ისტორიის გავლილი განვითარების გზა ჩვენში სიამაყის გრძნობის გაჩენასთან ერთად, ჩვენი სამშობლოს აზერბაიჯანის წინაშე თითოეული ჩვენთაგანის მოქალაქეობრივი ვალის არსებობას ადასტურებს.

I. აზერბაიჯანი XIX საუკუნეში – XX საუკუნის დასაწყისში

აღამაჰმად შაჰ ყაჯარის XVIII საუკუნის ბოლოსაკენ აზერბაიჯანის ჩრდილოეთ სახანოებზე შემოსევა და აზერბაიჯანის მიწების ერთიანი სახელმწიფოს შემადგენლობაში გაერთიანების მცდელობები წარუმატებლობისათვის იყო განწირული. ყაჯართა ჯარმა ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი დატოვა. ყაჯართა სახელმწიფოში ხელისუფლებისათვის ბრძოლისას ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის სახანოებმა თავისი დამოუკიდებლობა ალადგინეს. თუმცა სახანოებს შორის კვლავ გაჩენილმა დაპირისპირებამ და მტრობამ შეუძლებელი გახადა აზერბაიჯანში ერთიანი სახელმწიფოს დაარსება. ამ სიტუაციით ისარგებლა რუსეთის იმპერიამ და 1801 წლიდან დაიწყო სამხრეთი კავკასიის დაპყრობა. გაფანტულმა აზერბაიჯანის სახანოებმა საერთო მტრის წინააღმდეგ გაერთიანება ვერ შეძლეს და რუსეთის მიერ დაპყრობას ვერ გადაურჩნენ. ყაჯართა სახელმწიფომ რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლა დაიწყო, მაგრამ ორ დიდ ომში დამარცხდა. რუსეთის იმპერიასა და ყაჯართა სახელმწიფოს შორის დადებულმა გულუსტანისა და თურქმენჩაის ხელშეკრულებებმა აზერბაიჯანელი ხალხისათვის ტრაგიკული შედეგები გამოიღო. აზერბაიჯანის მიწების ორ სახელმწიფოს შორის განაწილების შედეგად ხალხის ერთიანობა დაირღვა. ამან ხალხის განვითარებაზე, მსოფლმხედველობაზე, პოლიტიკურ და მორალურ აზროვნებაზე მოახდინა გავლენა. ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი რუსეთის შემადგენლობაში კოლონიად იქცა. რუსეთმა ისტორიული აზერბაიჯანის მიწებზე სომხები ჩამოასახლა, ამან კი შექმნა პირობები შემდგომი ტრაგედიებისათვის. XIX საუკუნის 30-იან წლებში დაწყებულმა აჯანყებებმა უჩვენეს ჩვენი ხალხის მებრძოლი სულის უკვდავება, მოახდინეს საკუთარი უფლებებისა და თავისუფლებებისკენ მისწრაფების ნების დემონსტრირება. ამ აჯანყებებმა რუსეთის მმართველი წრეები შეაშინეს და აიძულეს ისინი, რომ დაპყრობითი რეჟიმი შეემსუბუქებინათ, გაეუქმებინათ საკომენდანტო მმართველობის მეთოდი და 1840-იან წლებში რიგი რეფორმები განეხორციელებინათ.

ყაჯართა სახელმწიფოს შემადგენლობაში დარჩენილი სამხრეთი აზერბაიჯანი ძირითად ოლქად ითვლებოდა. თებრიზი მეთრე დედაქალაქის როლს ასრულებდა. თუმცა ყაჯართა სახელმწიფოს ფეოდალურ-მონარქიულ წყობაში დარჩენამ, რეფორმების განუხორციელებლობამ სამხრეთი აზერბაიჯანის ეკონომიკური და კულტურული განვითარება შეაფერხა.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის იმპერიაში გატარებულმა ბურჟუაზიულმა რეფორმებმა ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში მნიშვნელოვან ცვლილებებს გაუხსნა გზა. კაპიტალისტური ურთიერთობების გაჩენამ ბიძგი მისცა სიახლეებს ეკონომიკურ და სოციალურ სფეროში. XIX საუკუნის ბოლოსაკენ ფორმირებულმა ეროვნულმა ბურჟუაზიამ და დემოკრატიულმა ინტელიგენციამ კოლონიური მდგომარეობისათვის ბოლოს მოღების მიზნით XX საუკუნის დასაწყისში დაიწყო ღია ბრძოლა.

1 ბანყოფილება. აზერბაიჯანის ჩრდილოეთი მიწების დაპყრობა რუსეთის მიერ

აზერბაიჯანის მიწების დაპყრობის დაწყება

1

XVI საუკუნეში ვოლგისპირეთის თურქული სახელმწიფოების ყაზანისა და კემტერხანის მოსკოვის სახანოს მიერ დაპყრობამ რუსებს გაუხსნა გზა კასპიის ზღვასა და ჩრდილოეთ კავკასიაში. მომდევნო საუკუნეებში წარმოებული წარმატებული ომების შედეგად თანდათან გაზრდილი ეს სამთავრო პეტრე I-ის დროს იმპერიად იქცა. XVIII საუკუნეში ოსმალეთის სახელმწიფოსთან წარმოებული წარმატებული ომების შედეგად ჩრდილოეთ კავკასიაში დაპყრობული რუსეთის იმპერიის ახალი ძირითადი მიზანი დაიდა ბუნებრივი რესურსებისა და სტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე სამხრეთი კავკასია იყო. ამ რეგიონის დიდ ნაწილს კი ისტორიული აზერბაიჯანის მიწები შეადგენდა. ამრფად, XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთმა დაიწყო აზერბაიჯანთან დაპყრობული გეგმების განხორციელება.

XIX საუკუნე, საერთაშორისო მდგომარეობა, აზერბაიჯანის სახანოები, რუსეთის იმპერია. ალექსანდრე I, დაპყრობა, ყაჯართა სახელმწიფო

როგორც თქვენთვის ცნობილია, კერ კიდევ XVIII საუკუნეში რუსეთის იმპერიამ აზერბაიჯანში ორჯერ მოახდინა ლაშქრობის ორგანიზება, თუმცა სხვადასხვა მიზეზების გამო დაპყრობითი გეგმები ვერ განახორციელა. XIX საუკუნის დასაწყისში ხელისუფლებაში მოსული ალექსანდრე I-კი წინამორბედი პავლე სავან განსხვავებით აზერბაიჯანის ჩრდილოეთი სახანოების დამორჩილებისათვის მოქმედებაზე გადავიდა. იმ პერიოდის საერთაშორისო მდგომარეობა რუსეთს აზერბაიჯანის ჩრდილოეთი მიწების დაპყრობისათვის ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა.

ალექსანდრე I

1791 წელს დადებული იასის ხელშეკრულებით რუსეთმა ამ რეგიონში მისი გამლიერების შემაფერხებელი ოსმალეთის იმპერია სამხრეთ კავკასიაში, მათ შორის აზერბაიჯანში აქტიური პოლიტიკის გატარების შესაძლებლობის გარეშე დატოვა. იმავე პერიოდში ყაჯართა სახელმწიფოში არსებულმა პოლიტიკურმა არასტაბილურობამაც რუსეთის მიერ რეგიონში ფართომასშტაბიანი სამხედრო ოპერაციების ჩატარებისათვის ხელსაყრელი პირობები შექმნა. მეორის მხრივ, აზერბაიჯანის დანაწევრებულ მდგომარეობაში ყოფნა, სახანოებს შორის კონკლავობები ჩვენი ხალხის წინააღმდეგობის ძალას ასუსტებდა.

რუსეთი ახლო აღმოსავლეთში ძირითადი მეტოქეების - ძლიერი ევროპული სახელმწიფოების - დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის ქმედებების გამო ძლიერ იყო აღშფოთებული. ყაჯართა სახელმწიფოს დიდ ბრიტანეთთან დაახლოება, აუცილებლობის შემთხვევაში, ამ სახელმწიფოსაგან სამხედრო და ფინანსური დახმარების მიღების გამოვალისწინებელი ხელშეკრულების ხელმოწერა რუსეთის სამხრეთ კავკასიასთან დაკავშირებული გეგმებისათვის შეიძლება დიდი დარტყმა აღმოჩენილიყო.

მოზოგებელი ინფორმაციების საფუძველზე გამოიკვლიეთ სამხრეთი კავკასიის, მათ შორის აზერბაიჯანის ჩრდილოეთი მიწების ამ პერიოდის საერთაშორისო ურთიერთობებში არსებული როლი და მნიშვნელობა რეგიონში საუკეთარო ინტერესების მქონე სახელმწიფოების ძალების ფარდობითი შედარებით, განსაზღვრეთ რომელი სახელმწიფოს შეეძლო შეექმნა უფრო მეტი საფრთხე აზერბაიჯანისათვის.

9

პირობითი ნიშნები:

- I ციხე-სიმაგრეები
- სახანოების დედაქალაქი
- ქალაქები
- || გადასასვლელი
- XIX საუკუნის დასაწყისში აზერბაიჯანის ჩრდილოეთი სახანოების საზღვრები
- სახანოებისა და სასულთნოების საზღვრები
- 1804 რუსეთის მიერ აზერბაიჯანის სახანოების ანექსია
- ➔ რუსეთის არმიის ძირითადი ძალების მოძრაობის მიმართულება
- ➔ რუსეთის ფლოტის მოძრაობის მიმართულება
- ➔ რუსეთის საჯარისო დაჯავშნულების მოძრაობის მიმართულება

ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის დაპყრობა მეფის რუსეთის მიერ

“... აღბაი (მთლიანადაა - რედ.) მდგომარეობის ქალაქში მოსვლისთანავე ფეოდალი შაჰთან შეხვედრის სურვილს ეყვლება და სახალისად ადაამაინებს ვაილიცა. მეფემ ხორასანში არსებული აჯანყების ჩასახშობად თურანთან და გაგზავრების გამო მდგომარეობის შაჰთან შეხვედრა გადაიღო... 1801 წლის იანვარში მდგომარეობის საშუალებით ყაჯარებსა და ინგლისს შორის შეთანხმებები იქნა ხელმოწერილი. მდგომარეობა ეს ინფორმაცია, როგორც დიდი წარმატება ცენტრს (ინგლისს - რედ.) შეატყობინა.

კემხე ფაქრეჯანი. ნაწარმოებიდან “აბას მირზა და აზერბაიჯანი”

? თქვენი აზრით, მთლიანად ყაჯარებსა და ინგლისელებს შორის ამ შეთანხმებას რატომ აფასებდა დიდ გამარჯვებად?

ქართლ-კახეთის უფლისწულების აზერბაიჯანის ზოგიერთ ხანებთან და ყაჯარებთან კავშირების შექმნას რუსეთის მეფის სასახლეში უკმაყოფილებით შეხვდნენ. პროცესებზე ყურადღებით დამკვირვებელმა ალექსანდრე I-მა 1801 წლის სექტემბერში გამოცემული მანიფესტით აღმოსავლეთი საქართველოს (ქართლ-კახეთის) შიდა დამოუკიდებლობა გააუქმა, მის შემადგენლობაში მყოფი ბორჩლოს, ფემბეჯის, ყაზახისა და შემშქედის სასულთნოებიც რუსეთს შეუერთდა. ამრიგად, აზერბაიჯანის ჩრდილოეთი მიწების დაპყრობის პროცესში პირველი ნაბიჯი გადაიდგა. ამ მოვლენას განჯისა და ირევანის ხანები დიდი უკმაყოფილებით შეხვდნენ. ირევანის ხანი მეჰმედ ხანი რუსეთის დამპყრობელური პოლიტიკის წინააღმდეგ უფრო კატეგორიულად გამოვიდა, ფემბეჯელებს მოუწოდა დამპყრობლებისათვის ქედი არ მოეხარათ, მათ რუსი ჯარების დაპყრობილი ტერიტორიების დატოვება და ირევანში გადასვლა შესთავაზათ. ხანის მიმართული 600-მა ფემბეჯელმა დატოვეს თავისი სოფლები და ირევანში შეაფარეს თავი.

ირევანის ხანმა იმავე დროს თავისი წარმომადგენელი თიფლისში გააგზავნა შაჰის ბრძანებულების საფუძველზე ისიც შეატყობინათ, რომ ფემბეჯის ოლქი მას ეკუთვნის. შემშქედის რუსების მიერ

მიერთების პასუხად მსგავსი ნაბიჯი განჯის ხანმა ჯავად ხან ზიადოდოლუმაც გადადგა. თუმცა აზერბაიჯანელ ხანებს შორის ერთიანობის არ არსებობის მიზეზით ყველა ცდა უშედეგო აღმოჩნდა.

“არეგანის ხანმა იმავდროულად თავისი წარმომადგენელი გააგზავნა გენერალ აბ. ლაზარევიჩთან და შეატყობინა, რომ შაჰის ბრძანებულებით ფეშტეჩის ოლქი მას ეკუთვნის. არეგანის ხანმა ნახჩევანის ხანთან ერთად სამხედრო ძალების მობილძაზაციით მიადგეს გადაწყვეტილება, რუსის ჯარები არ შეეშვათ ფეშტეჩში... ქართველ უფლისწულ დაეთისაც შეეცვალა დამოკიდებულება რუსეთისადმი... ქართველმა უფლისწულებმა საქართველოს რუსი ჯარებისაგან გაქმნადისათვის არეგანის ხანს სთხოვეს დახმარება. ეს ფაქტი ამ პერიოდში არეგანის ხანის პოლიტიკურ ავტორიტეტსა და სამხედრო ძალის საკმაო სიძლიერეს ადასტურებს”.

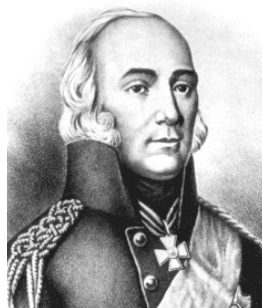
ნაწარმოებიდან “არეგანის ხანის რუსეთის დაპყრობა და სომხების ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის მიწებზე ჩამოსახლება (1747-1828)”

თქვენ აზრით, რა იყო ამის მიზეზი, რომ ქართველი უფლისწულები აზერბაიჯანელ ხანებთან და ყაჯართა სახელმწიფოსთან ინარჩუნებდნენ ურთიერთობას?

XIX საუკუნის დასაწყისში ევროპაში მიმდინარე რთული პოლიტიკური პროცესები რუსეთს აიძულებდა გადაედგა ფრთხილი და გააზრებული ნაბიჯები. რუსეთი ცდილობდა საკუთარი თავი ხალხების მფარველად წარმოეჩინა, ყველანაირი საშუალებით ცდილობდა აზერბაიჯანის მმართველების ოსმალთა და ყაჯართა სახელმწიფოებისაკენ მიდრეკილების აღკვეთას. ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანაც ხანების შეძლებისდაგვარად ახლოს ყოლა იყო. დერბენდის, კუბისა და ლენქორანის ხანებთან 1802 წლის ბოლოს დადებული **გეორგიევსკის შეთანხმება** სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა. შეთანხმების ძირითადი დებულებით ვითომ ირანის (ყაჯართა) საფრთხის წინაშე ერთობლივი ბრძოლის ორგანიზება ხდებოდა. თუმცა აზერბაიჯანის დაპყრობის გეგმის ცხოვრებაში გატარებისათვის სათანადო შანსის მოლოდინში მყოფი რუსეთისათვის ეს შეთანხმება კასპისპირა რეგიონების მომავალ დაპყრობაზე გათვლილი ტაქტიკური ნაბიჯი იყო. მოვლენების შემდგომმა მსვლელობამაც ეს დაადასტურა.

განალოხეთი რუსეთის იმპერიის სამხრეთ კავკასიაში გავრცელებული პოლიტიკა, მოახდინეთ შედარებები თანამედროვე პერიოდში რეგიონში დადი სახელმწიფოების გავრცელებულ პოლიტიკასთან.

1803 წლის დასაწყისში რუსული ჯარები ჭარ-ბელეჩანის საჯამათოს ტერიტორიაზე შევიდა. საჯამათოს ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა ეკავა. ერთის მხრივ საქართველოსთან, მეორის მხრივ დალესტანთან საზღვარზე მდებარე ეს ტერიტორია აზერბაიჯანის შიდა მიმართულებით მოძრაობისათვისაც მნიშვნელოვანი სტრატეგიული პუნქტი იყო. მთელი ხალხების რუსეთის წინააღმდეგ თავისუფლებისათვის ბრძოლის მიმდინარეობის დროს საჯამათოს დაპყრობას მეფის სტრატეგები დიდი მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ჭარ-ბელეჩანის დაპყრობა მთელი ხალხების ჩრდილოეთ კავკასიაში გავრცელებული თავისუფლების მოძრაობის სამხრეთთან კავშირის გაწყვეტის მიზეზი იქნებოდა. ამავე დროს აზერბაიჯანის შიდა რეგიონების მიმართულებით მოძრაობისათვის ხელსაყრელი პოზიციის მოპოვება ხდებოდა.

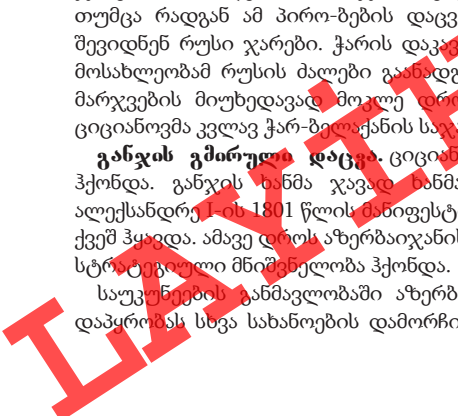

ბაგელ ციცაიანოვი

1803 წლის მარტში მდინარე კანისის (ალაზნის) სანაპიროზე მომხდარ ბრძოლაში ძალის მხრივ უპირატესობის მქონე, მოწესრიგებულმა რუსებმა ჯარმა გაიმარჯვა. აპრილის თვეში კი თიფლისში ჭარ-ბელეჩანის საჯამათოსა და რუსეთს შორის **„ფეციანი ვაღდეულება“**-დ წოდებული ხელშეკრულება იქნა მოწერილი. ამ ხელშეკრულებით საჯამათო რუსეთის შემადგენლობაში გადავიდა. აქ უნდა განლაგებული რუსის ჯარები, მოსახლეობას ხარაჯი აბრეშუმით უნდა გადაეხადა და თიფლისში გირაო უნდა გაეგზავნა. თუმცა რადგან ამ პირობების დაცვა არ ხდებოდა. 1804 წლის დასაწყისში ჭარ-ბელეჩანში კვლავ შევიდნენ რუსი ჯარები. ჭარის დაკავების მიუხედავად, ზაქათალის სიახლოვეს მომხდარ ბრძოლაში მოსახლეობამ რუსის ძალები გაანადგურა, გენერალი კულიაკოვი კი მოკლული იქნა. თუმცა ამ გამარჯვების მიუხედავად მოკლე დროში მრავალრიცხოვანი რუსი ჯარების შემოყვანით გენერალმა ციციანოვმა კვლავ ჭარ-ბელეჩანის საჯამათო და ამასთან ილისუს სასულთნოც დაიმორჩილა.

განჯის გამართვა და ცეცხლი. ციციანოვის სხვა მიზანი განჯის სახანო იყო. ამას გარკვეული მიზეზები ჰქონდა. განჯის ხანმა ჯავად ხანმა რუსების წინააღმდეგ საბრძოლველად მიმართა სახანოებს, ალექსანდრე I-ის 1801 წლის მანიფესტის შემდეგ შემუშავებული გარკვეული დროით თავის მფარველობის ქვეშ ჰყავდა. ამავე დროს აზერბაიჯანის მიწების დაპყრობის მიზნის მქონე რუსებისათვის განჯას დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა.

საუკუნეების განმავლობაში აზერბაიჯანის დასავლეთი კარების როლის შემსრულებელი განჯის დაპყრობას სხვა სახანოების დამორჩილება შეემ-ლო გაეადვილებინა. ქართული წარმოშობის გენერა-

ჯავაჲდ ხანი

ლი ციციანოვი ამ სახანოს დაპყრობას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. მის მიერ განჯის ხანის ჯავად ხანისათვის რუსეთის შემადგენლობაში შესვლის შესახებ სხვადასხვა მიზეზითა და მუქარით სავსე წერილები, დიდი რაოდენობით გადასახადის მოთხოვნა ჯავად ხანის მიერ კატეგორიულად უარყოფილი იქნა. საინტერესოა, რომ ყოველთვის დიპლომატიური მანევრებით განსხვავებული განჯის ხანი ამჯერად ციციანოვის წერილებს მისივე ტონით პასუხობდა, ამის პასუხად კურუკობუს სიახლოვეს დაზვერვითი ხასიათის ბრძოლის შემდეგ 1803 წლის დეკემბერში განჯა რუსული ჯარების მიერ ალყაშემორტყმული იქნა. ქალაქმა ერთ თვეზე მეტ ხანს რუსების ჯარის შეტევებს გაუძლო. თუმცა არც განჯის მნიშვნელობის ვერ მიმხვედრმა ფეთელი შაჰ ყაჯარმა და არც ჯავად ხანის მიერ მიმართვა გაგზავნილმა აზერბაიჯანელმა ხანებმა მას არავითარი დახმარება არ აღმოუჩინეს.

"განჯე, რომ ციხე-სიმაგრის თქვენი ნებით გადმოცემისადმი მდრეკილება არა გაქვთ. ბოლო ჯერ დანებების პირობების თქვენთვის გამოვზავნა ჩემს მოვალეობად მიმაჩნია... წერილზე სასწრაფო პასუხს რომ ვითხოვ, სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ მე ჩემ მტერს მონად, ყმად ვთვლი. ეს იმითმბა, რომ ადამიანებმა ურთიერთშორის პატივისცემა უნდა დაიცვან. ამითომაც ვამედვინებ, რომ... ხვალ შუადღემდე ჩემი წერილის პასუხს მივიღებ".

შემდეგ წერილში დანებების პირობებში იყო წამოყენებული. ქალაქ განჯის დანებებას ქვემოთ მოცემული პუნქტებით შემოიღია მივიღო:

1. ჯავად ხანმა განჯის დაქვემდებარებაში მყოფ მოსახლეობასთან ერთად რუსეთის საერთო ხელმოწერის დამორჩილებაზე დადოს ფიცა;
2. ციხე-სიმაგრე მთლიანად ცარიელდება და იქ რუსი ჯარების ზარბაზნები და საშხედრო შეიარაღება თავსდება;
3. ჯავად ხან განჯელი რუსეთის იმპერიის დაქვემდებარებაში ყოფნის პირობით, როგორც წინათ მართავს თავის ტერიტორიას და რუსეთს ყოველწლიურად 20 ათას მანათ გადასახადს უხდის. ამ პუნქტების ხელმოწერის დროს - 1804 წელს ამ თანხას დაუყოვნებლივ იხდის;
4. ციხე-სიმაგრეში და შემოედლის გზაზე მყოფ ჯარს სურსათით ამარაგებს;
5. შემოედლისა და მისი მხარის მოსახლეობის შევიწროება არ შეიძლება, იმითომ რომ ისინი უკვე საქართველოს მთავრობის მმართველობაში გადადნან.
6. ზემოთ ჩამოთვლილების ერთეულებით შესრულებისათვის ჯავად ხან განჯელი საკუთარ შვილს პუსენკულუ ადას საქართველოს მთავარ მმართველთან საშუალოდ დარჩენისათვის გადასცემს".

ციციანოვის წერილიდან ჯავად ხანისადმი

ციციანოვის შეურაცხყოფით სავსე წერილზე ჯავად ხანი გაბედულად: "რაც შეეხება ქალაქის გადმოცემას, ამ სურვილზე ხელი აიღე, იმიტომ რომ ეს შეუძლებელია. შენ განჯაში მხოლოდ ჩენ გვამზე გადავლით შეძლებ შემოსვლას, გესმის? მხოლოდ ჩემი სიკვდილის შემდეგ, სხვა ვერანაირად!" - ამღებს პასუხს. 1804 წლის იანვრის 3-დან 4-ზე გარდამავალ დამეს დამატებითი დახმარების მიმღებმა რუსულმა ძალებმა დაიწყეს გადამწყვეტი შეტევა განჯაზე. მიუხედავად განჯელების გმირული ბრძოლისა, ქალაქი დაპყრობილი იქნა. ჯავად ხანიც გმირულად დაიღუპა.

ციციანოვის წინადადებით ქალაქისათვის ალექსანდრე I-ის მეუღლის პატრივსაცემად იელიზავეტ-პოლის სახელის მიმნიჭებელმა ციციანოვმა აქაურობა რუსი ოფიცრის მართულ ოკრეგად აქცია. აიკრძალა განჯის სახელის გამოყენება, ამისათვის სპეციალური ჯარიმაც განისაზღვრა. განჯის დაპყრობით სხვა სახანოებისაკენც გაიხსნა გზა. რუსებმა აზერბაიჯანის დაპყრობისა და მომავალში კასპიის სანაპიროებზე ვასელისათვის ხელსაყრელი პუნქტი მოიპოვეს.

1. განსაზრვებით ის სახელმწიფოებია, რომელთა ინტერესები გადაიკვეთა სამხრეთ კავკასიაში XIX საუკუნის დასაწყისში.
2. გამოიკვლიეთ თითოეულ სახელმწიფოს აქ რა ინტერესები ჰქონდა და მოამზადეთ რეფერატი თემაზე: "სამხრეთი კავკასია, მათ შორის აზერბაიჯანი დღის სახელმწიფოების გეგმებში".
3. გამოთქვით მოსაზრებები ჭარ-ბელაქის დაპყრობის შედეგების შესახებ.
4. მოამზადეთ წარდგენა თემაზე: "განჯის დაცვა და ჯავად ხანი".
5. თქვენი აზრით, XIX საუკუნის დასაწყისში რომელი საშუალებებით შეიძლებოდა მომხდარი რუსული დაპყრობების აღკვეთა?

რუსეთ-ყაჯართა ომები სამხრეთი კავკასიისათვის

2

აზერბაიჯანის დანაწევრებულ მდგომარეობაში ყოფნა, ყაჯართა ხელისუფლების სისუსტე რუსეთის სამხრეთ კავკასიაში დაკავშირებული დამპყრობლური გეგმების განხორციელებისათვის ხელსაყრელ შესაძლებლობას ქმნიდა. აზერბაიჯანის ხანები კი იმას ნაცვლად, რომ შექმნილი მდგომარეობა სწორად შეეფასებინათ, უცხოელი დამპყრობლების წინააღმდეგ ერთად ებრძოლათ, რადაც არ უნდა დასჯდომოდით საკუთარი ხელისუფლების დაცვის გზა აირჩიეს. ამან საბოლოო ჯამში გააადვილა აზერბაიჯანის ჩრდილოეთი მიწების დაპყრობა.

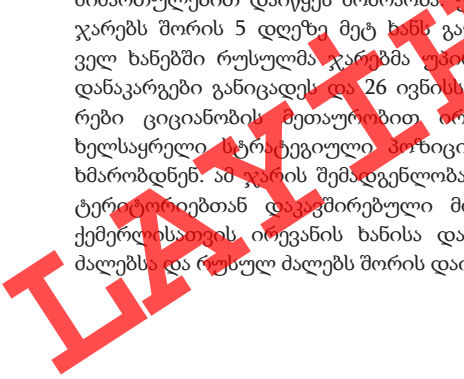
ულტიმატუმს, ომი, ბრძოლა, დაპყრობა, ქურქქჩაის ხელშეკრულება, ბუქარესტის ზავი, ვულუსტნის ზავი, თურქქენჩაის ზავი.

ომი იწყება. ფეთელი შაჰ ყაჯარი მხოლოდ განჯის სახანოს დაპყრობის შემდეგ მიხვდა, თუ რა დიდი შეცდომა დაუშვა ჯავად ხანის დაცვაში შეფერხებით. განჯის რუსების მიერ დაკავება აზერბაიჯანის ჩრდილოეთში ყაჯარების ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი საყრდენის დაკარგვას ნიშნავდა. რუსეთის იმპერიამ კი ამ მოვლენის შემდეგ სამხრეთ კავკასიაში სამხედრო-სტრატეგიული უპირატესობა მოიპოვა. რუსული ჯარების თავმოყრის ადგილმა - განჯის ციხემ აზერბაიჯანის სხვა სახანოების დაპყრობისათვისაც სამხედრო ბაზის როლის შესრულება დაიწყო. აზერბაიჯანის ჩრდილოეთში განხორციელებული ამ დაპყრობამ და ჯავად ხანის მოკვლამ რუსეთის იმპერიისათვის დიდი მორალური უპირატესობა შექმნა, აზერბაიჯანის ხანებს შორის ყაჯართა ხელისუფლებისადმი დამოკიდებულებაში მერყეობის მიზეზი გახდა. ბუნებრივია, ფეთელი ხანს ამასთან შერიგება არ სურდა. ამიტომაც 1804 წლის მაისში შაჰის მთავრობამ მეფის რუსეთს სამხრეთ კავკასიაში დაპყრობილი ტერიტორიებიდან გასვლის მომთხოვნი ულტიმატუმსი წარუდგინა. უარყოფითი პასუხის მიმდებმა ყაჯართა სახელმწიფომ რუსეთის იმპერიასთან დიპლომატიური ურთიერთობები გაწყვიტა. ამრიგად, 1804-1813 წლების მომცავი ყაჯარ-რუსეთის ომი დაიწყო. რუსის ჯარების ძირითადი შეტევის მიზანი ირევანის სახანო იყო. ოსმალეთის სახელმწიფოსთან საზღვარზე მდებარე და მნიშვნელოვანი გეოგრაფიულ-სტრატეგიული პოზიციის მქონე ამ სახანო რუსეთის აგრესიულ გეგმებში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა. ირევანზე ლაშქრობა შურაგოლიდან დაიწყო. რუსის ჯარები გუმრში გამაგრდნენ და 15 ივნისს იქიდან უჩქილსის მიმართულებით დაიწყეს მოძრაობა უჩქილსაში განთავსებული ყაჯართა ირანის ჯარებსა და რუსის ჯარებს შორის 5 დღეზე მეტ ხანს გაგრძელებული სისხლიანი ბრძოლები დაიწყო. მართალია პირველ ხანებში რუსულმა ჯარებმა უპირატესობა მოიპოვეს, ამ ბრძოლებში რუსეთის ჯარებმა საკმაოდანაკარგები განიცადეს და 26 ივნისს იძულებული გახდნენ დაეტოვებინათ უჩქილსე. რუსული ჯარები ციციანოვის მეთაურობით ირევანის სიახლოვეს მდინარე ზენგის სანაპიროზე მდებარე, ხელსაყრელი სტრატეგიული პოზიციის მქონე სოფელ ქემერლის დაპყრობისათვის ყველა ღონეს ხმარობდნენ. ამ ჯარის შემადგენლობაში ქართველი თავადებისა და სომხების არსებობა რუსეთის ამ ტერიტორიებთან დაკავშირებული მომავალი გეგმების შესახებ ინფორმაციას იძლეოდა. სოფელ ქემერლისათვის ირევანის ხანისა და მის დასახმარებლად მოსული აბას მირზას გაერთიანებულ ძალებსა და რუსულ ძალებს შორის დაიწყო სისხლიანი ბრძოლა. რუსები დამარცხდნენ.

ფეთელი შაჰ ყაჯარი

13

პირობითი ნიშნები:

- დიდი ქალაქები
- პატარა ქალაქები
- 1813 წლის გულუსტანის ხელშეკრულებით რუსეთ-ყაჯართა სახელმწიფო საზღვარი
- სახანოებისა და სასულთნოების საზღვრები
- რუსეთის ჯარების ლაშქრობები
- ყაჯართა ჯარების ლაშქრობები

აჭურბაიჯანის ჩრდილოეთი მიწების რუსეთის მიერ დაპყრობის პირველი ეტაპი

“ყიზილბაშები (აქ ირევანის ხანისა და ყაჯართა სახელმწიფოს ჯარები იგულისხმება -რედ.) მისასვლელ - მისასვლელი ვზეები ამ დონეზე იყო ჩაკეტილი რომ, რუსეთის ჯარების გამოსავალი ყველა მხრიდან ჩაკეტილი იყო. უფრო მეტიც, ციციანოვიან ერთად ამ ადგილას მოსული ქართველი თავადები გაქცევის დროს ყიზილბაშების ხელში აღმოჩნდნენ და ტყვედ იქნენ აყვანილები.”

პირზე ადიოზალბეი, ნაწარმოებიდან “ყარაბაღნაშე”

რუსული ჯარების შემადგენლობაში ქართველებისა და სომხების მონაწილეობა აჭურბაიჯანის ისტორიის რომელ პერიოდებს გვგონებთ?

ირევანის პირველი ალყაც სწორედ ამ დროს ემთხვევა. ირევანის ციხე-სიმაგრის მიმართულებით მომხდარ პირველ ბრძოლებში რუსებმა საკმაო ცოცხალი ძალა დაკარგეს, ჯარის მნიშვნელოვანი ნაწილი კი დაიკრა. გამოუვალ მდგომარეობაში ჩაკარდნილმა გენერალმა პ. ციციანოვმა წერილით მიმართა ირევანის ხანს, ცდილობდა საციხის გადაწყვეტის დიპლომატიურ გზაზე გადაყვანას. მისი ეს ცდები უშედეგო აღმოჩნდა. ციხე-სიმაგრის დაცვაში სრულად დარწმუნებული და ამინდების თანდათანობით აციების მხედველობაში მიმღები ირევანის ხანი **მეჰმედ ხანი** რუსი ჯარების სურსათისა და შეიარაღების ამოწურვასაც იმედოვნებდა. იმისათვის, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა მტერს არ მიხმარებოდა ხორბალი ღრღ ქვევრებში ივსებოდა და მიწაში იმარხებოდა. მართალია ციციანოვი დამალული ხორბლის მპოვნელებს 50 კაპიკი ვერცხლის ფულის მიცემას პირდებოდა, ამას არავითარი შედეგი არ მოჰყვა.

სამაგიეროდ, უჩქილსეს მონასტრის გარშემო მცხოვრები სომხები, რუსების ჩავარდნილი მიმე მდგომარეობით სარგებლობდნენ, მოპოვებულ ხორბალს ძალიან ძვირ ფასად, მალულად რუს ოფიცრებთან ყიდდნენ. ციციანოვი ხედავდა, რომ ირევანის გარშემო მიმე მდგომარეობაში ვარდებოდა, ძველი მუქარები ზომიერი მიმართებით შეცვალა. ხანისათვის სხვადასხვა შეღავათების დამპირებელი მეფის გენერალი ბოლო მომენტამდე ციხის დანებების იმედს ინარჩუნებდა. ციციანოვის „ჩამორჩენილი“ ხალხის წარმომადგენლად ჩათვლილმა ირევანის ხანმა იგი გამოუვალ მდგომარეობაში ჩააგდო. მეჭემედ ხანის კარგი სამხედრო მომზადება და გამართლებული წარმატებული ტაქტიკური ღონისძიებების შედეგად რუსმა ჯარებმა ციციანოვის მეთაურობით დიდი დანაკარგები განიცადეს. ხანის ძირითად ძალას ციციანოვის შეურაცხყოფელი დამოკიდებულების მქონე ადგილობრივი მოსახლეობა, მეზრძოლი აზერბაიჯანელები შეადგენდნენ. 1804 წლის 31 აგვისტოს თავადმა ციციანოვმა მიიღო გადაწყვეტილება ირევანის ციხის ალყის მოხსნისა და ჯარების უკან დახვევის შესახებ. იმავე წლის 1 სექტემბერს ციციანოვმა ბოლო ჯერ მეჭემედ ხანს მოსთხოვა ირევანის ციხის გადაცემა. მისი ამ მიმართვის მომდევნო დღეს მეჭემედ ხანმა კვლავ უარყოფითი პასუხი გაუზავანა, ციციანოვმა, დაინახა რა, რომ ბოლო მცდელობაც უშედეგო აღმოჩნდა, 3 სექტემბერს გასცა ბრძანება რუსული ჯარების უკან დახვევის შესახებ.

რომელი საერთო თვისებები შეგიძლიათ უჩვენოთ ირევანის ხანს მეჭემედ ხანსა და ვანჯის ხანს კაჟად ხანს შორის?

ყარაბაღის, შექის და შამახის სახანოების დაპყრობა. ირევანის სახანოს მიმართულებით წარმატების მოპოვების ვერ შემძლე გენერალმა ციციანოვმა აძვერად ყურადღება ყარაბაღისაკენ მიმართა. თავისი ხელისუფლების დაცვის მცდელობა ყარაბაღის ხანმა ყაჯარების გაბჯის მიმართულებით გაგზავნილი ჯარის დამარცხებით ციციანოვის სიმპათია დაიმსახურა. სახმრეთ კავკასიაში რუს მეთაურობასთან მჭიდრო კავშირის მქონე ყარაბაღის სეპარატისტი სომეხი მმართველები პოლიტიკური თვალსაზრისით განეიტრალების მცდელობა **იბრაჰიმხელილ ხან-მაც** ციციანოვმა შეხვედრაზე თანხმობა განაცხადა. **1805 წლის 14 მაისს** ყარაბაღის სახანოსა და რუსეთის სახელმწიფოს შორის ხელმოწერილი იქნა **ქურექაის** ხელშეკრულება. შესავალისა და 11 მუხლისაგან შემდგარი ამ ხელშეკრულებით ყარაბაღის სახანო “სამუდამოდ” რუსეთის შემადგენლობაში გადავიდა. ხელშეკრულებაში რუსეთის იმპერიასა და ყარაბაღის სახანოს შორის ურთიერთდამოკიდებულების იურიდიულმა საფუძვლებმა ჰპოვეს თავისი ასახვა. რუსეთმა სახანოზე მზრუნველობა თავის თავზე აიღო, სახანოში რუსეთის ჯარები განთავსდებოდა. ამის საპირისპიროდ ყარაბაღის ხანს რუსეთისათვის ყოველ წელს 8 ათასი ჩერვონი ხარაჯი უნდა გადაეხადა. ხანის დამოუკიდებელ საშინაო პოლიტიკას გარანტია ეძლევა, თუმცა საგარეო პოლიტიკის საკითხების რუსეთის აქ მყოფ წარმომადგენელთან შეთანხმების რეკომენდაცია ეძლეოდა. ეს კი ყარაბაღის სახანოს დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკის უფლების დაკარგვას ნიშნავდა. იბრაჰიმხელილ ხანის რჩევით შექის ხანმა სელიმ ხანმაც ერთი კვირის შემდეგ ქურექაის ხელშეკრულებას ხელი მოაწერა.

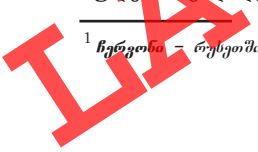

იბრაჰიმხელილ ხანი

პოლიტიკური თვალსაზრისით შეაფასეთ ქურექაისის ხელშეკრულება. თქვენი აზრით აქ ასახული დებულებების შესწავლილი რომელი ხელშეკრულების პირობებთან შედარება შეიძლება?

გენერალმა ციციანოვმა მსგავსი პირობებით **შამახის ხანს მუსტაფა ხანსაც** შესთავაზა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში გადასვლა. თუმცა ყარაბაღისა და შექის ხანებისაგან განსხვავებით სამხედრო ოპერაციებში ყაჯართა ჯარების უპირატესობის მოპოვების იმედის მქონე მუსტაფა ხანმა სხვადასხვა მიზეზებით მოლაპარაკებები გააჰიანურა, ციციანოვს თავის პირობებს უგზავნიდა. ციციანოვი მიხვდა, რომ მას დიპლომატიური გზებით ვერ დაიმორჩილებდა, სახანოზე სამხედრო ლაშქრობა დაიწყო. შამახის სახანოზე დაქვემდებარებაში მყოფი ჯავად ხანის, ტერიტორიის ყარაბაღის სახანოსათვის შეერთების მცდელი იბრაჰიმ ხალილ ხანისა და შამახის ხანთან მტრობაში მყოფი შექის ხანის სამხედრო ძალებიც რუსეთის ჯარის შემადგენლობაში იყო და ლაშქრობაში მონაწილეობდნენ. მუსტაფა ხანმა ფიტის მთაზე თავდაცვის პოზიციები გაააგრა. 1805 წლის დეკემბერში გაერთიანებული ძალები მუსტაფა ხანის დაცვის პოზიციების მიუახლოვდა. მუსტაფა ხანს ესმოდა, რომ უპირატესი ძალების წინაშე დგომას ვერ შეძლებდა. იგი ფიტის მთის საიხლოვს მიღწეული ციციანოვის კარავში მისასვლელად და ხელშეკრულებაზე ხელმოსაწერად იძულებული გახდა. ქურექაის ხელშეკრულების პირობების მსგავსი პირობებით ხელმოწერილი ამ ხელშეკრულების თანახმად, შამახის სახანოც რუსეთის შემადგენლობაში გადავიდა. თუმცა მივლენების შემდგომმა განვითარებამ დაადასტურა, რომ გეორგიევსკის ხელშეკრულების მსგავსად ეს ხელშეკრულებებიც რუსეთის იმპერიის აზერბაიჯანის მიწების დაპყრობამ მიმართულებით გადადგმული ერთ-ერთი ტაქტიკური ნაბიჯი იყო.

¹ **ჩერვონი** – რუსეთში 5 და 10-მანეთიანი ოქოს ფული

როგორ შევიძლიათ შეაფასოთ ის, რომ შამახის სამხედრო დალაშქვრებაში რუსული ჯარების შეხადგენლობაში ზოგიერთი აზერბაიჯანული სახანოც მონაწილეობდა?

აზერბაიჯანის ვალი, ყაჯართა ტახტის მემკვიდრე აბას მირზა

1806 წლის ივნისში აბას მირზას გაგზავნილი შაჰის ჯარები ყარაბაღში შევიდნენ. ამ დროს ოჯახთან ერთად ხანქენდში მყოფი იბრაჰიმბეილი ხანი მაიორ ლისანგეიჩის ბრძანებით ყოველგვარი საფუძვლის გარეშე რუსი ჯარის თავდასხმის ქვეშ აღმოჩნდა. ხანი და მისი ახლობლები დახოცეს. ამ მოვლენამ შექის ხანი სელიმ ხანი განარისხა. მან რუსის ჯარები შექიდან გაყარა. ეს კი ქურექჩაის ხელშეკრულების შექის ხანის მხრიდან გამომწვევი სახით დარღვევას ნიშნავდა. რუსეთი სელიმ ხანს ამას არ აპატიებდა.

დერბენდის, ბაქოსა და კუბის სახანოების დაპყრობა. შამახის დაპყრობის შემდეგ გაიხსნა გზა ბაქოს სახანოზე. თუმცა ბაქოს დაპყრობის განხორციელების მცდელი გენერალი ციციანოვის ქალაქის ციხის კედლების სიახლოვეს მოკვლის შემდეგ რუსის ჯარები იძულებული გახდნენ უკან დაეხიათ. 1806 წლის ივნისში კვლავ კასპიისპირა რეგიონებში გააქტიურებულმა რუსეთის ჯარმა დერბენდი დაიპყრო, სექტემბერში კი ბაქო ამოიღო მიზანში. ჰუსეინკულუ ხანს ესმოდა, რომ ზღვიდან და ხმელეთიდან ქალაქს მიახლოებულ რუსის ჯარებს წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა, მოსახლეობის უაზროდ გაწყვეტისაგან დაცვის მიზნით ქალაქი დატოვა. 3 ოქტომბერს ბაქო დაპყრობილ იქნა. სახანო გაუქმებულ იქნა და რუსეთის პროვინციად იქცა. გარკვეული დროის შემდეგ კუბის სახანოც რუსების მიერ დაპყრობილ იქნა. კუბის მართვა ყოფილი ბაქოს ხანის მირზა მეჰმედ II-ის მეთაურობით ადგილობრივი ბეგებისაგან შემდგარ მხარის საბჭოს ჩაბარდა. 1806 წლის ოქტომბრის ბოლოს რუსეთის ჯარებმა შექის ალყა შემოარტყეს. ქალაქის მოსახლეობის მიერ დიდი წინააღმდეგობის გაწევის მიუხედავად, **შექიც დაპყრობილ იქნა.** სელიმ ხანმა სხვა ხანების მსგავსად ყაჯართა ქვეყანაში ჰპოვა თავსესაგარი. შექის დაპყრობის შემდეგ აქაც რუსული მიდრეკილების ძალებისაგან დროებითი მმართველობა შეიქმნა.

გაიხსენეთ, რატომ ანიჭებდა რუსეთი დიდ მნიშვნელობას კასპისპირა ხალხების დაპყრობას?

ოსმალეთ-რუსეთის ომი. რუსეთის ჯარების 1806 წელს მოპოვებული წარმატებები ოსმალეთის სასახლეშიც დიდი შეშფოთების მიზეზი გახდა. სამხრეთ კავკასიაში რუსული გავლენის გაზრდასთან შეურთიერებელი ოსმალეთის სახელმწიფომ იმავე წლის ბოლოს რუსეთის წინააღმდეგ ახალი ომი დაიწყო. თუმცა 1807 წელს გუმრის სიახლოვეს დამარცხებამ ოსმალეთის სახელმწიფოს რუსეთის სამხრეთი კავკასიიდან, მათ შორის აზერბაიჯანის ჩრდილოეთი მიწებიდან გაყვანის გეგმებს მძიმე დარტყმა მიაყენა. ორ სახელმწიფოს შორის მოლაპარაკებები **1812 წლის 16 მაისს ბუქარესტის ზავის** ხელმოწერით დასრულდა. ამ ხელშეკრულებით ოსმალეთის სახელმწიფო იძულებული იყო ეცნო სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის დაპყრობები.

ბუქარესტის ზავი შეადარეთ კავკასიისთვის მებრძოლ ოსმალთა და რუსთა სახელმწიფოებს შორის ხელმოწერილ სხვა ხელშეკრულებებს და განსაზღვრეთ მფარვისა და განმარტოებელი ნიშნები.

გულესტანის ზავი. ყაჯართან ომი კი ჯერ კიდევ გრძელდებოდა. 1808 წლის შემოდგომაზე რუსეთის ჯარებმა უჩქილსე (უჩმუადინი) და ნახჩევანი დაიპყრეს და ირევანი მეორედ ალყაში აიღეს. რამდენიმე თვეს გაგრძელებული ალყა უშედეგო იყო. რუსეთის ჯარების ირევანზე მიმდევრობითი შეტევების ციხის დამცველების მხრიდან მოგერიება ხდებოდა. ირევანის ციხე-სიმაგრის გმირმა დამცველებმა ჩაშალეს რუსეთის ჯარების გეგმები. მოპოვებულმა დრომ აბას მირზას ირევანის მიმართულებით ახალი ძალების მოზიდვის შესაძლებლობა მისცა. 1809 წლის მაისიდან აზერბაიჯანის ვალის ჯარებმა რუსები ნახჩევანიდან გამოიყვანა, უკან დახეული რუსეთის ჯარების ძირითადი ძალები კი სოფელ კარაბაზას სიახლოვეს მომხდარ ბრძოლაში გაანადგურეს. ეს მოვლენა მეფის რუსეთში დიდი გულდამძიმების მიზეზი გახდა. ალექსანდრე I-ს ძირითადი ყურადღება მიმართული ჰქონდა ნაპოლეონის საფრანგეთზე და ევროპაში მიმდინარე პროცესებზე. ის ყაჯართან სამშვიდობო მოლაპარაკების დაწყებას მნიშვნელოვნად მიიჩნევდა. ამ მიზნით რუსეთის მეფემ ირევანისათვის ბრძოლებში დამარცხებული გენერალი ი. კუდოვიჩი ა. ტორმასოვით შეცვალა და მას სამშვიდობო პროცესების დაჩქარების მითითება მისცა. 1809-1810 წლებში ყარაბაღისა და განჯის მიმართულებით მიმდინარე სამხედრო ოპერაციებში წარუმატებლობებმა აბას მირზაც სამშვიდობო მოლაპარაკებების აღდგენის აუცილებლობის წინაშე დააყენა. თუმცა მიუხედავად სამშვიდობო მოლაპარაკებების დაწყებისა, მაგალითად ლენქორანის

სახანოს მომავალი სტატუსის საკითხი ჩიხში მოექცა. რუსეთი დაპყრობილი ტერიტორიებით არ კმაყოფილდებოდა, კასპიის სანაპიროზე განსაკუთრებული პოზიციის მქონე ლენქორანის სახანოს მიწებზეც პრეტენზიას აცხადებდა. ლენქორანის ხანის მიერ მუსტაფა ხანის რუსეთისადმი მიდრეკილებას მეფის ხელისუფლება თვლიდა საფუძვლად, ამ საკითხში დათმობაზე წასვლას არ აპირებდა. ყაჯართა სახელმწიფო კი დაინტერესებული იყო, რომ ლენქორანი დარჩენილიყო დამოუკიდებელ სახანოდ. რუსეთის კასპიის სანაპიროებზე განმტკიცებას ინგლისი თავის ახლო და შუა აღმოსავლეთში ინტერესების დიდ საფრთხედ მიიჩნევდა, მისი მოლაპარაკებების პროცესში ჩარევა საკითხის წარუმატებლად დასრულების მიზეზი გახდა. კვლავ განახლდა სამხედრო ოპერაციები.

თქვენ აზრით, ინგლისის სამშვიდობო მოლაპარაკებებში როგორც დაინტერესებული მხარის გამოსვლაზე რომელი ფაქტორები ახდენდნენ გავლენას?

1812 წლის ოქტომბერში ასლანდუზის ველზე რუსეთის ჯარების გამარჯვებით დასრულებულმა ბრძოლამ ომის შემდგომ მსვლელობაზე გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა. აბას მირზას მეთაურობით სამხედრო ძალების ამ წარუმატებლობამ ლენქორანში მყოფი შაჰის ჯარები უიმედო მდგომარეობაში ჩააგდო. ლენქორანის ციხე-სიმაგრე ალყაში აღმოჩნდა. ციხის დაცვას სადიკ ხანი ხელმძღვანელობდა. მან უარყო რუსების მოთხოვნა ციხის დანებების შესახებ. 1812 წლის 31 დეკემბერს რუსეთის ჯარების ლენქორანზე გადამწყვეტი შეტევა დაიწყო. უპირატესობის მქონე ძალების წინააღმდეგ უთანასწორო ბრძოლაში სადიკ ხანი გმირულად დაიღუპა. 1 იანვარს ლენქორანი დაპყრობილ იქნა.

აღნიშნულ ხანაში საერთაშორისო ურთიერთობებში მომხდარი პროცესები საშრეთი კავკასიაში, მათ შორის აზერბაიჯანის ჩრდილოეთში დაბაჟებში რეალური მიმდინარე მოვლენებთან. განსაზღვრეთ ამ რეგიონში ინტერესების მქონე სახელმწიფოები.

ლენქორანის დაპყრობის შემდეგ სამშვიდობო მოლაპარაკებები ისევ განახლდა. მოლაპარაკებები **1813 წლის 12 ოქტომბერს** ყარაბაღში სოფელ **გულუსტანში** ორ სახელმწიფოს შორის სამშვიდობო ხელშეკრულების ხელმოწერით დასრულდა. ხელშეკრულების ყაჯართა წარმომადგენლობითი საბჭოს მეთაურმა მირზა გულუსტანსა და რუსეთის წარმომადგენელმა გენერალმა რტიშევმა მოაწერეს ხელი. მოლაპარაკების მსვლელობისას ყაჯართა სახელმწიფოს წარმომადგენლობითი საბჭოს შემადგენლობაში მყოფი ინგლისელი მრჩეველი კოროუზლიც მონაწილეობდა. სწორედ მისი აქტიურობის შედეგად ხელშეკრულების დამატებით აქტში ყაჯართა სახელმწიფოს მომავალში სამშვიდობო ხელშეკრულების შედეგებისათვის, განსაკუთრებით საზღვრების ცვლილების ხელახალი განხილვის უფლება მიეცა. გულუსტანის ხელშეკრულება შედგება **პრეამბულისაგან², 11 მუხლისა და სეპარატული აქტისაგან³**. ხელშეკრულების თანახმად, ყაჯართა სახელმწიფო ეთანხმებოდა განჯის, შექის, შირვანის, კუბის, ბაქოსა და ლენქორანის (თალიშის) სახანოების, აღმოსავლეთ საქართველოსა და დაღესტნის რუსეთის მართველობის ქვეშ გადასვლას. კასპიის ზღვაში სამხედრო საზღვაო ფლოტის ყოლის უფლება მხოლოდ რუსეთს ეკუთვნოდა. გულუსტანის ხელშეკრულების მე-7 მუხლის თანახმად, ორივე ქვეყანაში დიპლომატიური კორპუსების შექმნაც იყო გათვალისწინებული. რამდენიმე მუხლი კი ვაჭრობასა და საბაჟო საკითხებს ეძღვნებოდა.

“რუსი ვაჭრებისაგან ... მოტანილი საქონლის მიხედვით ახიდან ხუთ პროცენტზე მეტი ბაჟი არ იქნას აღებული, ეს ვაჭრები ამ საქონლით სადაც მიდიან, წაყიდნენ, მათგან მეორედ ბაჟი არ იქნას მოთხოვნა, აქიდან წაღებული ირანის (ყაჯართა) საქონლის მიხედვითაც იგივე ბაჟი იქნას მღებული, ამის გარდა, რაიმე მსხვილი და მომსხვეჭილი რაიმე ვადასახადა, ბაჟი არ იქნას მოთხოვნა. ირანიდან რუსეთის ქალაქებში და პორტებში მოტანილი და აქიდან ვაჭრანლი საქონლის გამო ურთიერთ სახით ერთი და იგივე ბაჟები ერთსა და იმავე საფუძველზე ერთხელ იქნას აღებული”.

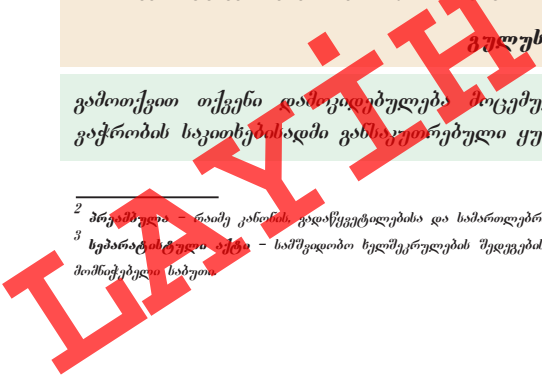

გულუსტანის სამშვიდობო ხელშეკრულებიდან, მე-7 მუხლი

გამთიქვით თქვენი დასკვნები გულუსტანის ცეკეპული წყაროს მიმართ. განმარტეთ ორივე სახელმწიფოს ვაჭრობის საკითხებისადმი განსაკუთრებული ყურადღების მიქცევის მიზეზი.

² პრეამბულა - რაიმე კანონის, გადაწყვეტილებისა და სამართლებრივი საბუთის განმარტებითი შესავალი ნაწილი.
³ სეპარატისტული აქტი - სამშვიდობო ხელშეკრულების შედეგებისათვის, განსაკუთრებით საზღვრების შეცვლისათვის ხელახლა გადასვლის უფლების მომსახველი საბუთი.

პირობითი ნიშნები:

- დიდი ქალაქები
- პატარა ქალაქები
- ✕ უმნიშვნელოვანესი ბრძოლები
- 1828 წლის გულუსტანის ხელშეკრულების თანახმად რუსეთისა და ყაჯართა სახელმწიფოების საზღვრები
- მხარეებისა და ოლქების საზღვრები
- ყაჯართა ჯარის ლაშქრობები
- აზერბაიჯანელი ხანების ლაშქრობები
- რუსული ჯარის ლაშქრობები
- რუსების დაპყრობილი ტერიტორიები

აზერბაიჯანის ჩრდილოეთი მიწების რუსეთის მიერ დაპყრობის მეორე ეტაპი

გულუსტანის ხელშეკრულებით დასრულდა სამხრეთი კავკასიის, მათ შორის აზერბაიჯანის ჩრდილოეთი სახანოების დაპყრობის პირველი ეტაპი. ნახჩევანისა და ირევანის სახანოების გარდა, მთელი ჩვენი ჩრდილოეთი ტერიტორიები რუსეთის დაპყრობის ქვეშ აღმოჩნდა. ჩვენი მიწები დაიყო და საფუძველი ჩაეყარა ჩვენი ხალხის მომავალ ტრაგედიებს.

სამხრეთი კავკასიისა და აზერბაიჯანისათვის II რუსეთ-ყაჯართა ომი თურმენჩაის ხელშეკრულება. ყაჯართა სასულთნოს მისათვის მძიმე პირობებით ხელმოწერილ გულუსტანის ხელშეკრულებასთან არ სურდა შერიგება. XIX საუკუნის მეორე ათწლეულში სეპარატისტული აქტის გამოყენებით, სასაზღვრო საკითხის ხელახალი განხილვის მცდელი შაჰის მთავრობის ყველა ცდა უშედეგოდ რჩებოდა. ნაპოლეონის საფრანგეთზე გამარჯვებაში შესრულებული როლით, ევროპაში პოზიციების განმტკიცებით რუსეთის საერთაშორისო ავტორიტეტის მნიშვნელოვანი ზრდის პირობებში მეფის მთავრობას ტერიტორიულ საკითხებში რაიმე დათმობაზე წასვლა არ სურდა, თუმცა რუსეთის კავკასიაში გაძლიერება, ახლო და შუა აღმოსავლეთში პროცესებზე გავლენის ზრდა ყაჯარების გარდა, მთელ აღმოსავლეთში მიწებისათვის საფრთხედ მიჩნეულ ინგლისსაც მოსვენებას აკარგინებდა. ამ ორ სახელმწიფოს შორის საერთო ინტერესები 1814 წელს თეირანის ხელშეკრულების ხელმოწერით დასრულდა. ხელშეკრულების თანახმად, ინგლისი თავის თავზე იღებდა ყაჯართა სახელმწიფოსათვის

სამხედრო და ფინანსური დახმარების ვალდებულებას, გულუსტანის ხელშეკრულების პირობების ხელახალ გადახედვაში დახმარებას ჰპირდებოდა. ამის ნაცვლად კი ყაჯართა სახელმწიფო ინგლისის ინდოეთის საზღვრების უსაფრთხოების უზრუნველყოფას ჰპირდებოდა. ინგლისელების დახმარებით ჯარის ხელახალი შექმნა დაიწყო აბას მირზამ. მან, იმის გათვალისწინებით, რომ ყაჯარებთან თავშეფარებული აზერბაიჯანელი ხანებიც მას დაეხმარებოდნენ მტკიცე მცდელობით დაიწყო მზადება ახალი ომისათვის.

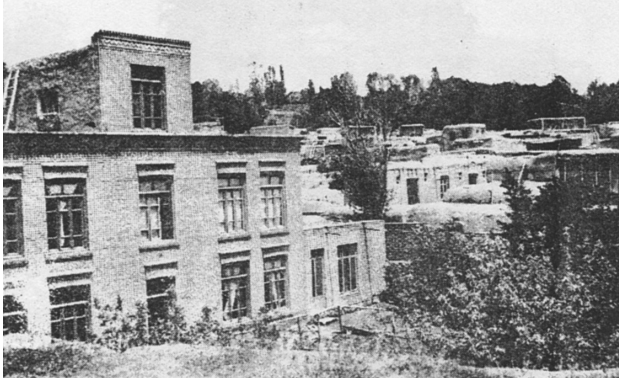
ირევანის ციხე-სიმაგრის რუსეთის მიერ დაპყრობა

რუსეთში დეკაბრისტების აჯანყების მოხდენის ინფორმაციამ ყაჯარების მიერ ახალი ომის დაწყება დააჩქარა. სამხედრო ოპერაციები 1826 წლის ივლისში დაიწყო. აბას მირზას ძირითადი მიზანი თიფლისის დაპყრობა, რუსების მთლიანად სამხრეთი კავკასიიდან გაყვანა, მათი მდინარე თერგის ჩრდილოეთით განდევნა იყო. ყაჯართა ჯარების მოძრაობის მიმართულებაც ამაზე იყო გათვლილი. ომის დასაწყისში აბას მირზამ საკმაო წარმატებები მოიპოვა. აზერბაიჯანელი ხანების აქტიური მონაწილეობით ლენქორანის, შემახის, შექის ტერიტორიები რუსებისაგან გაიწმინდა. ამ ტერიტორიებზე აღდგა ხანების მმართველობა. სამხედრო ოპერაციებს შეერთებულმა ირევანის ხანმა ჰესენ ხანმაც პემბეკი და შორაიელი გაათავისუფლა. თუმცა აბას მირზამ დაშლილ მდგომარეობაში მყოფი რუსი რაზმების განადგურების ნაცვლად, ძირითადი ძალებით შუშის ციხე-სიმაგრეს ალყა შემოარტყა. ალყა 48 დღე გაგრძელდა. ამით ისარგებლა რუსთა მეთაურობამ და ცალკეული რუსული ჯარები თიფლისში შეკრიბა, აქ ახალი ძალები გამოაგზავნა. გრაფი პ.ი. პასკევიჩი კი კავკასიაში რუსული ჯარების მეთაურად დაინიშნა. შედეგად არ დააყოვნა. 1826 წლის სექტემბერში შაქირის ბრძოლაში რუსებმა გამარჯვებას მიაღწიეს. 13 სექტემბერს განჯაში მომხდარი ბრძოლა კი გადამწყვეტი აღმოჩნდა. თავად აბას მირზას მეთაურობის ქვეშ მყოფი შაჰის ძალების ძირითადი ნაწილი ღალატის შედეგად დამარცხდა. ამ დამარცხებამ ყაჯარების კავკასიაში არსებულ ავტორიტეტს მძიმე დარტყმა მიაყენა და ომის ბედი გადაწყვიტა. 1827 წლის ზაფხულში რუსმა ჯარებმა ჯერ ნახჩევანის წინააღმდეგობის გარეშე დაიპყრეს. იმავე წელს ივლისში მომხდარი ჯავანზულაკის, 20 სექტემბერს კი სერდარაბადის ბრძოლებში მოპოვებულმა გამარჯვებებმა ირევანის სახანოს ბედი შეიძლება ითქვას, რომ გადაწყვიტა. ირევანის ხანის, ჰესენ ხანის მტკიცე წინააღმდეგობის მიუხედავად, ქალაქი რუსების მიერ დაპყრობილი იქნა. სამხედრო ოპერაციების აზერბაიჯანის სამხრეთით გადამტანმა რუსებმა 1827 წლის ოქტომბერში მაქუ, ხოი, მერენდი და თებრიზი ხელში ჩაიგდეს. ცოტა ხნის შემდეგ დაპყრობილ იქნა ურმია და ერდებილიც. ჯერ კიდევ 1827 წლის ნოემბერიდან დაწყებული მოლაპარაკებები რუსების დიდი ოდენობით კონტრიბუციის მოთხოვნის გამო გრძელდებოდა.

ირევანელი ჰესენ ხანი

ბოლოს, 1828 წლის 10 თებერვალს თებრიზის სიახლოვეს არსებულ სოფელ თურქმენჩაიში სამშვიდობო ხელშეკრულებას ხელი მოეწერა. თექვსმეტი მუხლისაგან შემდგარი ამ ხელშეკრულების მიხედვით ყაჯართა სახელმწიფოსა და რუსეთს შორის არსებული საზღვრები განახლდა. შაჰის მთავრობამ ნახჩევანისა და ირევანის სახანოებიც რუსეთის შემადგენლობაში შესვლა აღიარა, 20 მილიონი რუბლის მოცულობის კონტრიბუციის გადახდის ვალდებულება თავის თავზე აიღო. ხელშეკრულების თანახმად, კასპის ზღვაზე სამხედრო ფლოტის ყოლის უფლება კვლავაც მხოლოდ რუსეთს ეკუთვნოდა. გარდა ამისა, თურქმენჩაის ხელშეკრულებაში ურთიერთ სავაჭრო კავშირების გაფართოებამ, ახალი სავაჭრო საკონსულოების გახსნამ და საბაჟო საკითხებმაც თავისი ასახვა ჰპოვეს. ხელშეკრულების ერთ-ერთი ყველაზე მტკიცე ადგილი კი მე-15 მუხლი იყო. ამ მუხლში ყაჯარების შიდა მხარეებში მცხოვრებ მოსახლეობას რუსეთში (ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში)

სახლი, რომელმაც დაიბოლო თურქქენისას ხელშეკრულება (წინა პლანზე)

ოთახი, რომელმაც დაიბოლო თურქქენისას ხელშეკრულება (ამ ქვაზე მძიმდებულნი მარმარილოს სიბახსივრო დაფა მოპარულია)

დამოუკიდებლად გადასვლის პირობები ექმნებოდა. ამ მუხლის შესაბამისად, რუსეთ-ყაჯართა ომების მსვლელობაში მოღალატეობრივი გზის დამკავებელი სომხების მასობრივად სამხრეთ კავკასიაში და ძირითადად აზერბაიჯანის მიწებზე გადმოსახლების პროცესი დაიწყო. თურქმენჩაის ხელშეკრულებით ისტორიული აზერბაიჯანული მიწების ორად დაყოფა ოფიციალურად გაფორმდა. აზერბაიჯანის მიწებზე სომხების გადმოსახლებამ 1828-1829 წლების მომცავი ოსმალეთ-რუსეთის ომის შემდეგ უფრო ვრცელი გაქანება მიიღო. 1829 წელს ხელმოწერილი ედირნეს ხელშეკრულების თანახმად, ოსმალეთის სახელმწიფოს ტერიტორიიდან 90 ათასამდე სომეხი მოსახლეობა აზერბაიჯანის ჩრდილოეთ მიწებზე იქნა გადმოსახლებული. ამ ხელშეკრულების თანახმად ახალციხის საფაშოს ერთი ნაწილი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში იქნა შეყვანილი, ოსმანთა სახელმწიფომ მთელი სამხრეთი კავკასიის დაპყრობა ოფიციალურად ცნო.

1. თქვენი აზრით, შესაძლებელი იყო თუ არა რუსეთის დაპყრობების აღკვეთა? როგორ წარმოვიდგინათ ამის შესაძლებლობა?
2. რუსეთის მიერ ზოგიერთ ხანებთან დადებულ ხელშეკრულებებს აზერბაიჯანისათვის ჰქონდა თუ არა რაიმე უპირატესობა?
3. გამოიკვლიეთ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში სამხრეთი კავკასიისათვის მომხდარ ომებში რუსეთის წარმატებების მიღწევის, ყაჯარებისა და ოსმალებისა კი დამარცხების მიზეზები, ამასთან დაკავშირებით მოაშაადეთ რეფერატი.
4. მოაშაადეთ წარდგენა აბას მირზას შესახებ.
5. გამოიკვლიეთ აზერბაიჯანელი ხანების მოქმედებები რუსული დაპყრობის პროცესში. არეჯანის, ყარაბაღის, შუქის, ლენქორანისა და ნახჩევანის ხანების პოლიტიკური პოზიციების შესახებ მოახდინეთ შედარებები და განმარტეთ მოსალოდნელი შედეგები.

LAYIH

II ბანყოფილება. ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი რუსეთის მიერ დაპყრობის პერიოდში

კოლონიური მართვის მეთოდი და მისი გავლენა სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაზე

3

აზერბაიჯანის ჩრდილოეთი მიწების დაპყრობის შემდეგ მეფის რუსეთმა აქ მისთვის დაბახსიათე-ბელი მარხვის მეთოდი. საკომენდანტო მმართველობის ხერხის სახელით ცნობილი ეს დაპყრობ-ლური რეჟიმი რუსეთის კოლონიალურ ინტერესებს ემსახურებოდა. სამხედროების მიერ მართულ ახალ ადმინისტრაციულ ერთეულებში ჩამოყალიბებული მმართველობა, თვითნებობა, ადგილობრი-ვი მოსახლეობის წინააღმდეგ უმოწყალო მოპყრობა იყო გაბატონებული.

მთავარი ხელისუფალი, კომენდანტები, მხარე, ოლქი, დისტანცია, კოლონიალური პოლიტიკა, სა-ვალდებულო სისტემა, სახალხო მოძრაობა, აჯანყებები.

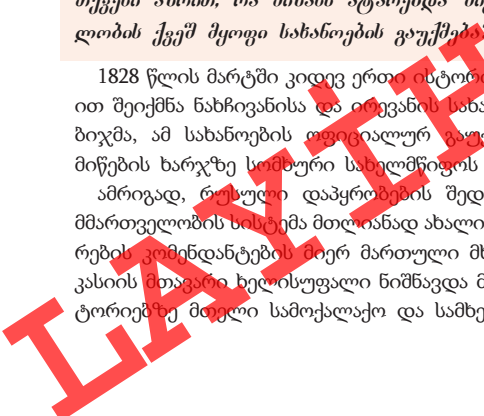
ჯერ კიდევ I რუსეთ-ყაჯართა ომის მსვლელობისას რუსეთმა დაიწყო ადგილობრივი სახანოების გაუქ-მება. რუსი ჯარებისათვის მტკიცე წინააღმდეგობის გამწევი სახანოების ნაცვლად, სათავეში რუსი ოფიც-რის - კომენდანტის მდგომი მართვის ხერხი ყალიბდებოდა. მაგალითად, დერბენდის, ბაქოს სახანოები სწორედ ასე გაუქმდა. 1806 წელს დაპყრობილ კუბის სახანოში კი გარკვეულ ხანს ადგილობრივი ბეგე-ბისაგან შემდგარი ეიალეთის საბჭო მოქმედებდა. 1810 წელს კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ აქ მომხ-დარი აჯანყების ჩახშობის შემდეგ ეს საბჭო და კუბის სახანო გაუქმდა. რუსული მმართველობის „ნებაყო-ფლობით“ მიღებაზე იძულებული სახანოების ბედი კი რამდენადმე განსხვავებული იყო. ყარაბაღის, შექის, შირვანისა და ლენქორანის სახანოებში ადგილობრივი მმართველობა გარკვეულ ხანს შენარჩუნებული იყო. თუმცა სამხრეთ კავკასიაში მყოფმა რუსი მოხელეებმა მალე გამოამჟღავნეს, რომ მათი არსებობის, ადგილობრივი მმართველობის დარჩენისათვის დიდხანს გაძლებას არ აპირებდნენ. 1819 წლის ბოლო შექის ხანი ისმაილ ხანი მოწაველით მოკლეს და სახანოს არსებობას ბოლო მოეღო. **1820 წელს შამა-ხის**, ორი წლის შემდეგ კი **ყარაბაღის სახანო გაუქმდა**. რუსეთისადმი ერთგულებით გამორჩეული ლენქორანის (თალიშის) სახანოსაც ასეთი ბედი ელოდა. მაღალჩინოსანი რუსი მოხელეების სპეცი-ალური მითითებებისა და მათი შემსრულებელი კომენდანტის წნეხის შედეგად 1826 წელს მირჰესენ ხა-ნიც იძულებული გახდა დაეთმო სახანო. ამრიგად, ლენქორანის სახანოს არსებობასაც ბოლო მოეღო. ამ ღონისძიებებით მეფის რუსეთმა კიდევ ერთხელ თვალნათლივ წარმოაჩინა, რომ XIX საუკუნის დასაწყისში ხელმოწერილი ხელშეკრულებები სახანოების დაპყრობის პროცესში განხორციელებული ტაქტიკური ნაბიჯი იყო.

თქვენი აზრით, რა მიზანს ატარებდა შიგა დამოუკიდებლობის დამცავი და სხვადასხვა რუსეთის მფარვე-ლობის ქვეშ მყოფი სახანოების გაუქმება?

?

1828 წლის მარტში კიდევ ერთი ისტორიული უსამართლობა მოხდა. მეფე ნიკოლოზ I-ის ბრძანებულებ-ით შეიქმნა ნახჩივანისა და ირევანის სახანოების მიწების მომცავი გამოგონილი „სომხური ოლქი“. ამ ნა-ბიჯმა, ამ სახანოების თვითნებურ გაუქმებასთან ერთად, მომავალში ისტორიული აზერბაიჯანელი მიწების ხარჯზე სომხური სახელმწიფოს ორგანიზების ნიადაგი მოამზადა.

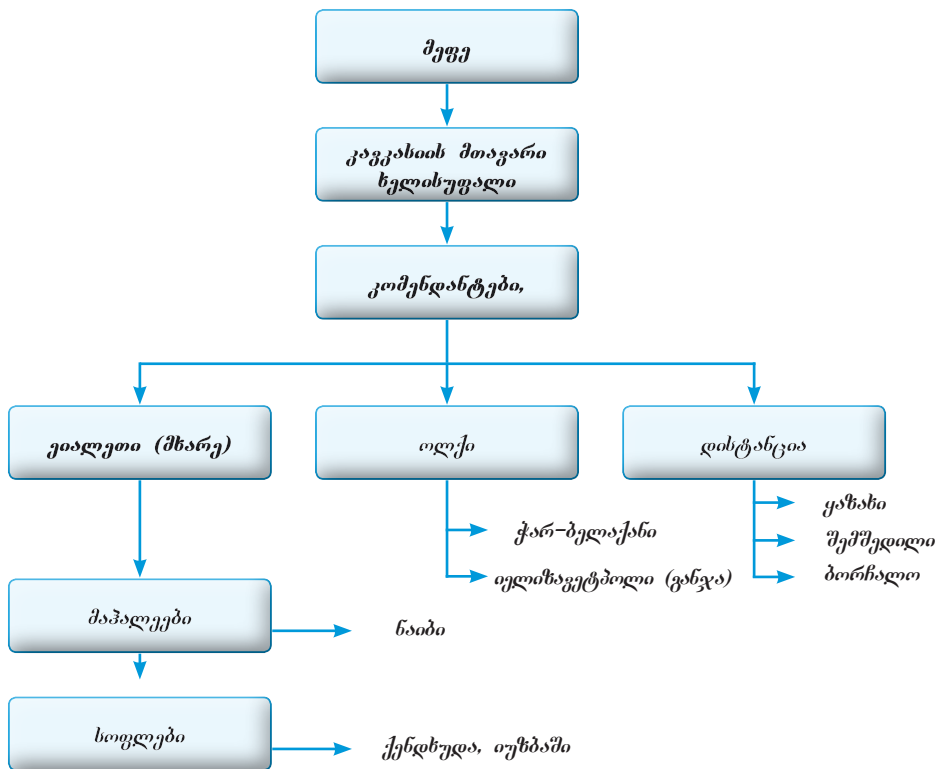
ამრიგად, რუსული დაპყრობების შედეგად გავლილი მოკლე დროის განმავლობაში ადგილობრივი მმართველობის სისტემა მთლიანად ახალი რუსული მართვის ხერხით შეიცვალა. მის ადგილას რუსი ოფიც-რების კომენდანტების მიერ მართული მხარეები, ოლქები და დისტანციები შეიქმნა. კომენდანტებს კავ-კასიის მთავარი ხელისუფალი ნიშნავდა მათ ვრცელი უფლებები ჰქონდათ მინიჭებული. მართულ ტერი-ტორიებზე მთელი სამოქალაქო და სამხედრო მმართველობა კომენდანტების ხელში იყო თავმოყრილი.

ისინი სასამართლოებზეც კი თავმჯდომარეობდნენ. ეს კი ჯერ არნახული თვითნებობის, მოსახლეობის ძარცვა-გლეჯის პირობებს ქმნიდა. მხარეები მაჰალეზად, ხოლო მაჰალეზები კი ტრადიციულად სოფლებად იყოფოდა. მაჰალეზს ნაიბები, სოფლებს კი ქენდხუდები ან იუზბაშები (ასისტავი) მართდნენ. ნაიბები და ქენდხუდები ძირითადად გადასახადების შეკრებითა და კომენდანტებისათვის გაგაზავნის საქმით იყვნენ დაკავებულნი. ნაიბის ან ქენდხუდის თანამდებობაზე დასანიშნად საფუძვლად რუსეთისადმი ერთგულება აიღებოდა. სახელმწიფოსაგან რაიმე ხელფასის არ ამღებ ამ თანამდებობის მფლობელებს მეფის მთავრობა მხოლოდ ზოგიერთი შეღავათს აძლევდა.

ყარაბაღის, შექის, შირვანისა და ლენქორანის ტერიტორიები მუსლიმური ეიათების სამმართველოში იყვნენ გაერთიანებულნი, მისი ცენტრი იყო შუშა. ბაქო და კუბა კი დერბენდში მდებარე **სამხედრო ოლქის მმართველობას** ექვემდებარებოდა.

რუსული დაპყრობის უკმაფლო შედეგად აღმოსავლეთში მართვის სისტემა (საკომანდანტო მართვის სერვისი)

რუსეთის მიერ დაპყრობა სასამართლოს სისტემაშიც განსაზღვრული ცვლილებების მიზეზი გახდა. ტრადიციულმა შარიათის სასამართლოებმა თავისი თავდაპირველი როლი დაკარგა. ამ სასამართლოების უფლებები ოჯახების შექმნა, დამლისა და ქონებრივი საკითხებით იყო შეზღუდული. ამის ნაცვლად ახლად შექმნილ ეილათისა და ქალაქის სასამართლოებს ვრცელი უფლებები ჰქონდათ მინიჭებული. ამ სასამართლოებში მიღებული გადაწყვეტილებები წესებსა და კანონებზე უფრო მეტად მათი თავმჯდომარე კომენდანტების სურვილებზე იყო დამოკიდებული. სასამართლოები იწარმოებოდა რუსულ ენაზე, ეს კი ენის არ მცოდნე ადგილობრივი მოსახლეობისათვის დიდი პრობლემებს ქმნიდა. ერთ-ერთი ყველაზე დიდი უსამართლობაც სამოქალაქო დანაშაულების სამხედროებისათვის შექმნილ სავსელ სასამართლოებზე განხილვა იყო.

შეადარეთ ახლად შექმნილი სასამართლოები ტრადიციულ სასამართლოებთან. მთავრადეთ ცხრილი უარყოფითი და დადებითი მხარეების შესახებ.

როგორც ვხედავთ, საკომენდანტო მმართველობის ხერხი ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში მეფის რუსეთის კოლონიატორული ინტერესების მომსახურე და მოხელეთა თვითნებობისათვის პირობების შექმნილი უსამართლო ადმინისტრაციული მმართველობის სისტემა იყო.

ცარიზმის გადასახლების პოლიტიკა. ის, რომ ერთის მხრივ ოსმანთა სახელმწიფოს მეორეს მხრივ ყაჯართა ირანით მოცული სამხრეთ კავკასიის მოსახლეობა ძირითადად მუსლიმანებისაგან შედგებოდა, ცარიზმის კოლონიალურ ინტერესებს არ პასუხობდა. რუსეთის ცარიზმი, რომელიც პეტრე I-ის ანდერძის ჩარჩოებს არ ტოვებდა, განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა სომხების ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში ჩამოსახლებას. ქრისტიანული ელემენტების სამხრეთ კავკასიაში ჩამოსახლებაში ცარიზმს გარკვეული მიზნები ჰქონდა:

1. ვინაიდან დაპყრობილ ტერიტორიაზე მცხოვრები მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობას მუსლიმანები შეადგენდნენ, ოსმალეთისა და ყაჯართა სახელმწიფოებისაკენ მიდრეკილების არამქონე და აქ რუსეთის იმპერიისადმი ერთგული არამუსლიმანების განთავსებით თავისთვის საიმედო სოციალური საყრდენი შექმნა.

2. ქრისტიანი მოსახლეობის მეზობელ მუსლიმან სახელმწიფოებთან საზღვარზე ჩასახლებით ბუფერული ზონის შექმნის მიღწევა, ადგილობრივი თურქი-მუსლიმანი მოსახლეობის მუსლიმანურ აღმოსავლეთთან ურთიერთობების შესუსტება;

3. გაქრისტიანებისა და გარუსების პოლიტიკის განხორციელება;

4. რეგიონის ეკონომიკური დაპყრობის დაჩქარება და ხაზინის შემოსავლების გაზრდა.

შეაფასეთ ცარიზმის გადასახლების პოლიტიკა სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური თვალსაზრისით.

ამ მიზნების მიღწევისათვის ცარიზმმა სომხურ ფაქტორს განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო. სომხური ეკლესიის მოღვაწეები და რუსულ ჯარში მომსახურე სომხური წარმომავლობის ოფიცრების საშუალებით ყაჯართა და ოსმანთა სახელმწიფოების ტერიტორიებზე მცხოვრები ამ ხალხის წარმომადგენლებს შორის კავკასიაში გადასახლებასთან დაკავშირებული ღონისძიებები ტარდებოდა. მეფის მთავრობა მათ აზერბაიჯანის მიწების ხარჯზე სახელმწიფოს შექმნის პირობას აძლევდათ. **სომხების ყაჯართა ირანთან ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში ჩამოსახლება 1804 წლიდან დაწყებული** ეტაპობრივად განხორციელდა. ჯერ კიდევ 1804 წელს **ელიზავეტპოლში 105 სომხური ოჯახი, 1805 წელს კი 1300 სომეხი იქნა ჩამოსახლებული.** გენერალმა ციციანოვმა 1600 აისორიც ჩამოსახლა ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში.

ირანიდან სამხრეთ კავკასიაში სომხების ჩამოსახლება 1828 წელი

სომხების მასობრივი სახით სამხრეთ კავკასიაში ჩამოყვანამ თურქმენჩაისა და ედირნეს ხელშეკრულებების შემდეგ კიდევ უფრო ვრცელი გაქანება მიიღო.

“...აღმატებული შაჰის მხრიდან ირანის (სამხრეთ აზერბაიჯანი) ყველა მცხოვრებსა და მოხელეებს ასაჩუქრებს თანაც ტრაქტატის დადების დღიდან დაწყებული ამ მოხელეებსა და მცხოვრებლებს ოჯახთან ერთად ირანის მხარეებიდან რუსეთში თავისუფლად გადასვლის, მოძრაობის ქონების გადატანისა და გაყიდვისათვის ერთი წელიწადი დრო ეძლევა. რაც შეეხება უძრავ ქონებას, მისი გაყიდვისათვის ხუთი წლის ვადაა განსაზღვრული”.

თურქმენჩაის ხელშეკრულებიდან, XV მუხლი

ახსენით წყარო, თქვენი აზრით, შაჰის მოთხოვნას თავის მოსახლეობისათვის რატომ უნდა დაეცინა ასეთი შელაპარაკება?

მე-15 მუხლში „პატრიოტით დასაჩუქრებული“ რუსეთთან წარმოებული ომების მსვლელობისას შაჰის მთავრობის მოღალატე, რუსი კარების წარმატებების მოპოვებისათვის მათთვის ამბის მიმტანი, ყოველნაირად დამხმარენი სომხები იყვნენ. თურქმენჩაისა და ედირნეს სამშვიდობო ხელშეკრულებების შემდეგ ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის მიწებზე მცირე დროის განმავლობაში დაახლოებით 130 ათასამდე სომეხი იქნა გადმოსახლებული. გადმოსახლებული მოსახლეობა ძირითადად ყარაბაღში, ნახჩევანსა და

¹ ბუფერული ზონა – ამა თუ ამ მხრით ორი ტერიტორიის გეოლაგეობა. ერთმანეთთან კავშირის დაუსუბიექლობისათვის შექმნილი ზონა

ირევანში იქნა განთავსებული. ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის მიწებზე სომხების ჩასახლება XX საუკუნის დასაწყისამდე გაგრძელდა, მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობამ მკვეთრი ცვლილებები განიცადა: ჩამოსახლებული სომხები გადასახადებისაგან გარკვეული დროით თავისუფლდებოდნენ. მა ნაყოფიერი მიწები ეძლეოდათ. შემდგომში მათ ადგილობრივ მოსახლეობასთან შედარებით ნაკლები გადასახადი ეკისრებოდათ. ჩვენს მიწებზე სომხების მასობრივი სახით ჩასახლებამ ჩვენი სამარცხვინო მეზობლების დღევანდელი ტერიტორიული პრეტენზიების გაჩენას შეუწყო ხელი.

აწარმოეთ გამოკვლევა ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში სომხების ჩამოსახლების შესახებ. განმარტეთ რევიონში მომხდარმა პოლიტიკურმა მოვლენებმა, ომებმა რა გავლენა მოახდინეს ამ პროცესზე.

გერმანელების ჩამოსახლება კავკასიაში. ცარიზმის გადასახლების პოლიტიკაში გერმანელებსაც მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავათ. XVIII საუკუნის ბოლოს - XIX საუკუნის დასაწყისში გერმანია პოლიტიკურ დაქუცმაცებულობასთან ერთად მძიმე ეკონომიკურ კრიზისშიც იყო. ნაპოლეონის ომებმაც ქვეყანას გვერდი ვერ აუარეს. სწორედ ასეთ პერიოდში რუსეთი გერმანული კოლონიების სამხედრო თვალსაზრისით დაპყრობილ კავკასიის მიწებზე ჩასახლებას დიდ ყურადღებას აქცევდა. გერმანიის სამხრეთით არსებული ვურტენბერგის სამთავრომ, ბადენმა ნაპოლეონის ომებისაგან უფრო მეტი ზიანი განიცადა. **გერმანელების კავკასიაში გადმოსახლების პროცესი 1817-1818 წლებში დაიწყო.** მათ შორის განათლებული ინჟინერები, უნარიანი ხელოსნების, გლეხების ყოფნა რუსული ცარიზმის

გერმანელების ოჯახი იელენდორფში (XIX საუკუნა)

კავკასიასთან დაკავშირებულ ეკონომიკურ ინტერესებს ემთხვეოდა. სამხრეთი კავკასიის მდიდარი ბუნებრივი რესურსების ეფექტიან ათვისების, ამასთან რეგიონში ქრისტიანი ელემენტების პოზიციების განმტკიცების მცდელობით რუსეთი გერმანელების აქ ჩამოსახლებაზე უფრო დაინტერესებული მხარე იყო. აზერბაიჯანში პირველი გერმანული კოლონია ეხლანდელი გოიჩაის ტერიტორიაზე შექმნილი იელენდორფი იყო. ცოტა ხნის შემდეგ კი შამქირის სიახლოვეს დაარსდა ანნერფელდის კოლონია.

გამოიკვლიეთ აზერბაიჯანის მიწებზე გერმანელების განთავსების გავლენა დღევანდელ აზერბაიჯან-გერმანიის ურთიერთობებზე.

“ამ საცხოვრებელი კერების შექმნის გამო შეაბი მხარის ძალიან რელიგიურ ლუტერანების წინაშე მოვალეა. მათ საუკუნის პირველ ათწლეულებში სხვადასხვა ჯგუფების სახით, სამშობლოს დატოვებით, სპელეთით ავსტრიისა და რუსეთის გავლით "დაპირებულ მიწებზე" გადასახლება ისურვეს. რადგან იქ, მეთაურთა ნათქვამის თანახმად, მათ ამქვეყნიური და ზეცური ბედნიერება და სიხარული ელოდათ. მაგრამ, რუსეთის მიჯნობა იმ დროს მშრომელი გერმანელი მემანდგერების კავკასიაში დაშვებით ძალიან იყო დაინტერესებული და ამიტომაც მან ის რაზეები იქ გააჩერა და მათ რუსეთის კონტროლის ქვეშ, ნამდვილად შესაბამისი მიწების არსებობა - არ არსებობს შემოწმებისათვის კომისიის გავსაგნაზე პირობა მისცათ. კომისიამ დიდი ხნის შემდეგ, უკან დაბრუნებისას მათ "დაპირებულ მიწებზე" გადმოსახლება ურჩიათ. რუსეთის მთავრობის გულუხვობის გამოჩენით მათთვის დიდი, ლამაზი მიწის ფართობების გადაცემის გამო შეაბი იქ დარჩნენ და ესლაც, როგორც გადასახლების დროინდელი, ისევე ძველ შეაბებზე დარჩნენ... დაპირებებს, როგორც ენა, გადასახლების დროინდელი ადათ-წესები და ტრადიციებიც შეუნარჩუნებიათ.”

გერნერ ფონ სიმენსი. ნაწარმოებიდან მოგზაურობა კავკასიაში გვ 33-34

წერის მიხედვით გამოიკვლიეთ გერმანელების სახელდობრ სამხრეთ კავკასიაში გადმოსახლების მიზეზები.

რუსული კერები აზერბაიჯანში. რუსეთის მთავრობა გარუსების პოლიტიკის შესაბამისად აზერბაიჯანში რუსების გადმოსახლებასაც აქცევდა ყურადღებას. პირველ ხანებში აქ მომსახურე ჯარისკაცების სამსახურის ვადის ამოწურვის შემდეგ აზერბაიჯანში დამკვიდრებას ექცეოდა ყურადღება. ეს ვერ მოხერხდა. რუს ჯარისკაცებს მათთვის უცხო გარემოში ცხოვრება არ სურდათ. სამაგიეროდ ნიკოლოზ I-მა **1830 წლის 20 თქტომბერს სექტანტი და რელიგიის მოწინააღმდეგე რუსი გლეხების ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში გადმოსახლების** შესახებ გასცა ბრძანებულება. ამ ბრძანებულების საფუძველზე აზერბაიჯანში შეიქმნა პირველი რუსული კერები. მომდევნო ხანებშიც რუსების აზერბაიჯანის ჩრდილოეთ მიწებზე დასახლების პროცესი გაგრძელდა. ყველაზე ნაყოფიერი მიწები, ამასთან ადგილობრივი მოსახლეობის სამოვრებად გამოყენებული ტერიტორიები მოსულეებს მიეცათ.

სიახლეები სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში. რუსული დაპყრობა მოსახლეობის სოციალურ შემადგენლობაში გარკვეული ცვლილებების მიზეზი გახდა. მმართველ ფენაში ბეგებმა და ადაებმა დაიწყეს წამყვანი როლის შესრულება. უმაღლესი სასულიერო პირებიც თავიანთ პოზიციებს იცავდნენ. ცარიზმის ადგილობრივი ზედაფენელებთან დაახლოებისათვის **1830 წლის 13 ივლისს** გამოიცა ბრძანებულება. ამ ბრძანებულებით ბეგებსა და ადაებს ჩამორთმეული მიწების განსაზღვრული ნაწილი უკან უბრუნდებოდათ, თუმცა მათ სახელმწიფო მმართველობაში მონაწილეობას შეზღუდვები დაუწესდა. მეფის მთავრობამ, გაითვალისწინა რა, მუსლიმანი სასულიერო პირების მოსახლეობაზე დიდი გავლენა, მათზე კონტროლის შენარჩუნებისათვის **1829 წელს** შეიხულისლამისა და შუფტის თანამდებობები დაარსა. შეიხულისლამს შიიტი მორწმუნეებისათვის, შუფტის კი სუნიტი მორწმუნე მოსახლეობისათვის რელიგიურად უნდა ეხელმძღვანელა.

თქვენ აზრით, რა ინტერესებს აცავდა მეფის რუსეთი ისლამის მორწმუნეებისათვის სხვადასხვა რელიგიური ხელმძღვანელის დანიშვნაში?

1836 წელს ხაჩინის სამელიქოს ტერიტორიაზე მდებარე ალბანური საკათოლიკო გაუქმდა, ალბანური ეკლესიისა და **ალბანური ისტორიის შესახებ დირებული წყაროები რუსეთში გაიტანეს.** ეს ნაბიჯი ძველი ალბანური ეთნოსის ოფიციალური განადგურების აქტად იქცა.

მოსახლეობის სოციალური შემადგენლობა. რუსული დაპყრობის შემდეგ, მოსახლეობის ქვედა ფენების შემადგენლობაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. წინანდელის მსგავსად, ეს ფენა კვლავაც გლეხების, ხელოსნებისა და ვაჭრებისაგან შედგებოდა. დაპყრობის შედეგად გლეხები ორ დიდ ფენად დაიყვნენ: სახელმწიფო გლეხები და მესაკუთრე გლეხები. დაპყრობითი პროცესის მსვლელობის კვალობაზე მმართველი ფენიდან ჩამორთმეული მიწები **სახელმწიფოს (ხაჩინის) მიწებად** იწოდებოდა და ერთბაშად ცენტრალური ხელისუფლების განკარგულებაში გადადიოდა. ასეთ მიწებზე მცხოვრებ გლეხებს **სახელმწიფოს (ხაჩინის) გლეხები**, ბეგების, ადაების მიწებზე მცხოვრებ გლეხებს კი მესაკუთრე გლეხები ეწოდებოდა. როგორც მესაკუთრე, ისე სახელმწიფო გლეხები ტრადიციულად უქონლებად (რეიანი), მემინდვრებად (რენჯბერი) და ელათ ჯგუფებად იყოფოდა.

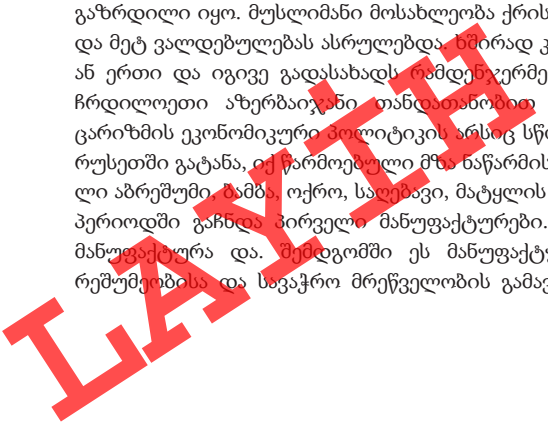
მაწის საკუთრების ფორმები და გადასახადები. რუსულმა დაპყრობამ მაწის საკუთრებაზე განსახლებული გავლენა მოახდინა. ამ პერიოდში ქვემოთ მოცემული საკუთრების ფორმები არსებობდა: სახელმწიფოს მიწები, თიული, ვეკვი, მულქი და მულქი-ხალისა.

თიული – ემლეოდა იმათ, ვინც ცარიზმს ერთგულად ემსახურებოდა.

ვეკვი – მეჩეთებისა და ეკლესიების კუთვნილი მიწები იყო.

მულქი და მულქი-ხალისი კი ადგილობრივი ბეგებისა და ადაების მემკვიდრეობით მიღებული მიწები ითვლებოდა.

ძირითად გადასახადებად კვლავ **მალჯაქეთი და ბეჰრე** რჩებოდა. რუსული დაპყრობის დროს XVIII საუკუნეში გამოყენებული გადასახადები შენარჩუნებული, ხოლო მათი რაოდენობა კიდევ უფრო გაზრდილი იყო. მუსლიმანი მოსახლეობა ქრისტიანებთან შედარებით უფრო მეტ გადასახადს იხდიდა და მეტ ვალდებულებას ასრულებდა. ხშირად კომენდანტები გადასახადებს თვითნებურად ზრდიდნენ ან ერთი და იგივე გადასახადს რამდენჯერმე აგროვებდნენ. სამხრეთ კავკასიის დაპყრობის შემდეგ ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი თანდათანობით რუსეთის ნედლეულისა და გაყიდვის ბაზად იქცა. ცარიზმის ეკონომიკური პოლიტიკის არსიც სწორედ ამაზე იყო აგებული: ადგილობრივი ნედლეულის რუსეთში გატანა, იქ წარმოებული მზა ნაწარმის კოლონიაში გაყიდვა. აზერბაიჯანში წარმოებული ნედლი აბრეშუმი, შამბა, ოქრო, სარკავი, მატყლის ნაწარმი და სხვ. პროდუქცია რუსეთში გაიტანებოდა. ამ პერიოდში გაჩნდა პირველი მანუფაქტურები. ჯერ **1827 წელს** შექმნილი ახლოს შეიქმნა ხანაზადის მანუფაქტურა და. შემდგომში ეს მანუფაქტურა სამხრეთ კავკასიაში **1836 წელს** შექმნილი მეამრეშუმებისა და სვაჭრო მრეწველობის გამავრცელებელ საზოგადოებას გადაეცა განკარგულებაში.

ცარიზმის ყურადღების ერთ-ერთი სფერო ნავთობის წარმოება იყო. მანამდე ბაქოს ხანის კუთვნილი ყველა ნავთობის ჭაბურღილები კონფისკირებულ იქნა და ხაზინის მიწებს შეუერთდა. ნავთობის ჭაბურღილები **ილითზამით**² გადაეცა, გლეხების იძულებითი შრომა გამოიყენებოდა. ეს კი ნავთობის წარმოებაზე უარყოფით გავლენას ახდენდა. თევზის **გეოეკე**³ და მარილის მადნებიც სავალდებულო სფეროებს მიეკუთვნებოდა. პირველი კაპიტალისტური საწარმოების გაჩენის მიუხედავად, XIX საუკუნის I ნახევარში აზერბაიჯანი აგრარულ ქვეყანად რჩებოდა. მოსახლეობის ძირითადი საქმიანობა მემინდვრობა, მესაქონლეობა და კუსტარული ხელოსნობა იყო.

? *გაისხენეთ: რომელი ფაქტორები აფერხებდნენ კოლონიების განვითარებას სახანოების პერიოდში?*

ხელოსნობა და ვაჭრობა. მეფის რუსეთმა ხელოსნობიდან და ვაჭრობიდან შემოსული შემოსავლების გაზრდის მიზნით XIX საუკუნის 20-30 იან წლებში გარკვეული ნაბიჯები გადადგა. ამ წლებში მიღებული სავაჭრო წესდებები, მათ შორის 1836 წელს **რეჰდარის გადასახადების**⁴ გაუქმებამ დადებითი გავლენა მოახდინა ვაჭრობის განვითარებაზე. სახანოების დროიდან დარჩენილი სხვადასხვა წონის, ზომისა და ფულადი ერთეულების არსებობა აფერხებდა ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარებას. 1839-1843 წლებში ამ სფეროში სწორი მიმართულებით მიმავალი ნაბიჯები გადაიდგა. აზერბაიჯანშიც ერთიანი წონის, ზომის, ფულადი ერთეულები იქნა გამოყენებული. ამრიგად, ცარიზმის რეგიონიდან მიღებული შემოსავლების გაზრდის მიზნით განხორციელებულმა რეფორმებმა ობიექტურად დადებითი გავლენა მოახდინა ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარებაზე.

ვაჭრები ბაქოს ბაზარში XIX საუკუნე

სახალხო აჯანყებები კოლონიალური ჩაგვრის წინააღმდეგ. XIX საუკუნის 30-იან წლებში ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი აჯანყებებმა მოიცვა. ამ აჯანყებებში მოსახლეობის ყველა ფენის მონაწილეობა და მათი მმართველი ფენების წარმომადგენლების ხელმძღვანელობა აზერბაიჯანელების ცარიზმის კოლონიალურ ჩაგვრასთან შეურიგებლობის მაჩვენებელი იყო. რუსული ცარიზმის ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში ეროვნულენობრივი განსხვავებული მდგომარეობის, გარუსების, გაქრისტიანების პოლიტიკა, ჩამოსახლებების შედეგად ადგილობრივი მოსახლეობის ნაყოფიერი მიწების, განსაკუთრებით სამოვრების მნიშვნელოვანი ნაწილის დაკარგვა, კომუნდანტის თვითნებობა, გადასახადების და

² ილითზამი-რაიმს საქმის შესწავლების ცოდნა, საკუთარ თავზე აღება
³ გეოეკე-თევზეკე-მდინარის, ტბისა და ზღვის თევზჭერის მწარმოებელი ბუნქტა, საწარმო
⁴ რეჰდარის გადასახადები-მოსაგრები სავაჭრო ვაჭრების დაცვისთვის

მოვალეობების სიმრავლე მოსახლეობაში მწვავე უკმაყოფილებას წარმოშობდა. ჩრდილოეთ კავკასიაში მთიელი ხალხების რუსეთის კოლონიალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლამაც აზერბაიჯანში ააღებულ აჯანყებებზე გარკვეული გავლენა მოახდინა. თითოეულ აჯანყებას სპეციფიკური ნიშნები ჰქონდა.

XIX საუკუნის 30-იან წლებში მეფის რუსეთის კოლონიალური პოლიტიკის წინააღმდეგ მომხდარი აჯანყებები

წელი	მომხდარი ტერიტორია	ხელმძღვანელები	დამახასიათებელი მიზეზი	დამარცხების მიზეზები
1830	ჭარბელაქანი	შეიხ შაბანი	შიდა ავტონომიის გაუქმება	- არაორგანიზებულობა, - სუსტი შეიარაღება,
1831	ლენქორანი	მირ ჰესან ხანი	სათესი ფართობების სიმცირე	მართვის ერთიანი ცენტრის არ არსებობა,
1837–1838	კუზა	ჰაჯი მეჰემედი	ვალდებულებათა სისტემის უფრო მკაცრი ფორმით გამოყენება	ატარებდა ადგილობრივ ხასიათს,
1838	შეკი	მემადი მეჰემედი	გადასახადების სიმრავლე	- აჯანყებულობა რაოდენობრივი სიმცირე, - გადაშფევეტ მომენტებში შეყოვნებები.

მე-9 კლასის აზერბაიჯანის ისტორიის სახელმძღვანელოს, ინტერნეტ რესურსებისა და სხვა წყაროების გამოყენებით მოამზადეთ რეფერატი თემაზე: "სახალხო აჯანყებები კოლონიალური ჩაგვრის წინააღმდეგ XIX საუკუნის 30-იან წლებში".

დამარცხების მიუხედავად, აჯანყებებს უშედეგოდ არ ჩაუგლიათ რუსეთის იმპერია იძულებული გახდა შეემსუბუქებინა დამპყრობლური პოლიტიკა და შეეცვალა სამხედრო მმართველობის სისტემა.

1. მოამზადეთ აზერბაიჯანის რუსეთის მხრიდან დაპყრობილი სახანოების დაპყრობისა და გაუქმების თარიღების ამსახველი ცხრილი.
2. შეაფასეთ ცარიზმის ჩრდილოეთი აზერბაიჯანში ჩამოსახლეების პოლიტიკა სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური თვალსაზრისით.
3. შეაფასეთ აზერბაიჯანში წარმოშობილი გერმანული და რუსული დასახლეების გავლენა ჩვენი ქვეყნის შემდგომ განვითარებაში ტოლერანტული ვარემოს ფორმირებაზე.
4. რა ძირითად მიზეზებს ატარებდა რუსეთის მიერ აზერბაიჯანში შექმნილი საკომუნდანტო მმართველობის სერხი?
5. როგორ შეაფასებდით რუსული დაპყრობის გავლენას სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაზე?
6. რომელი სფეროები ხდებოდა სეკულარებული?

LAYI.H

4 XIX საუკუნის 40-იან წლებში ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში გატარებული რეფორმები

XIX საუკუნის 30-იან წლებში ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის სხვადასხვა ადგილებში მომხდარი აჯანყებები უმოწყალოდ იქნა ჩახშობილი. მიუხედავად ამისა, მეფის მთავრობა მიხვდა, რომ სამხრეთ კავკასიაში გატარებული პოლიტიკა იყო არადაპირფარეული. ახალი სახალხო გამოსვლების თავიდან აცილებისა და მოსახლეობის უკმაყოფილების შექმნისათვის მთავრობა იძულებული გახდა გაეტარებინა რეფორმები.

მაზრა, სოფლის დებულება, გუბერნია, ს.პ. ვორონცოვი, რესკრიპტი, დესიატინი, ხეხერის (კასპის) ოლქი, მიწათმფლობელებისადმი დაქვემდებარება

ალექსანდრე ვორონცოვი
შამახის სამხედრო
გუბერნატორი

ადმინისტრაციულ-სასამართლო რეფორმების მომზადება და გამოყენება. მიუხედავად იმისა, რომ XIX საუკუნის 30-იან წლებში მომხდარი აჯანყებები ჩახშობილ იქნა, მათი წარმოშობი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მიზეზები კვლავ რჩებოდა. აზერბაიჯანში ცარიზმის ეკონომიკური პოლიტიკის განხორციელებას, ქვეყნის ბუნებრივი რესურსების ათვისების მცდელობებს, ზოგჯერ სხვა ფაქტორებთან ერთად საკომენდანტო მართვის მეთოდის გავლენაც აფერხებდა. თვით მეფის მოხელეების აღიარებითაც კი, მართვის ეს ხერხი სახელმწიფოს ხაზინას საკმაო ზარალსაც აყენებდა. ამასთან ცარიზმის სამხრეთ კავკასიაში თავისი მმართველობის განმტკიცების მიღწევის მცდელობა საკომენდანტო ხერხის-მართვის გაუქმებასა და მისი ახალი სისტემით ჩანაცვლებას მოითხოვდა. 1840 წლის 10 აპრილს ნიკოლოზ I -ის მიერ ამიერკავკასიის (სამხრეთ კავკასია - რედ.) მხარის მართვის შესახებ უწყება „ადმინისტრაციულ სასამართლო რეფორმის პროექტი იქნა დამტკიცებული.

ეს რეფორმა 1841 წლის 1 იანვრიდან შევიდა. ძალაში სამხრეთ კავკასიის ადმინისტრაციული სტრუქტურა შეიცვალა, რუსეთის საერთო ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფასთან შესაბამისობაში იქნა მოყვანილი. საკომენდანტო მმართველობა გაუქმდა. რეფორმის შედეგად სამხრეთ კავკასიის მხარე საქართველო-იმერეთის გუბერნიად (ცენტრი თიფლისი) და ხაზარის ოლქად (ცენტრი შამახი) დაიყო. გუბერნია და ოლქი მაზრებად დაიყო. მაზრების შიგნით ნაპიები (რეგიონები) შეიქმნა, მათი უმრავლესობა ყოფილ მაჰალეების ტერიტორიას ემთხვეოდა. მათი რაოდენობა და ქალაქები მეფის ხელისუფლების ორგანოების მხრიდან მტკიცდებოდა. ამ დროს მოსახლეობის ეროვნულ შემადგენლობის და ეკონომიკურ თვითმიკუთვნების უფლებველიყოფა ხდებოდა. სამხრეთი კავკასიის უმაღლესი მართვა აქ არსებული ჯარების მეთაურის - მთავარი მმართველის ხელში იყო თავმოყრილი. მთავარი მმართველი გენერალ-გუბერნატორთან შედარებით უფრო ვრცელ უფლებებს ფლობდა. როგორც გუბერნატორი, ისე ოლქის მმართველი, მხოლოდ რუსთაგან, მეფის ბრძანებულებით ინიშნებოდა.

1840 წლის 10 აპრილის კანონმა, სამხრეთი კავკასიის სასამართლო სისტემაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიტანა. მაზრის სასამართლო მოსამართლეებისა და გადასახადის გადამხდელი ფუნქციონირების შერჩეული მონაწილეებისაგან შედგებოდა. სამოქალაქო საქმეების სამხედრო სასამართლოებზე განხილვის წესი გაუქმდა, საერთო საიმპერიო კანონების შესაბამისად შეიქმნა საგუბერნიო, საოლქო და სამაზრო სასამართლოები, ყველა საკანცელარიო საქმე მხოლოდ რუსულ ენაზე იწარმოებოდა.

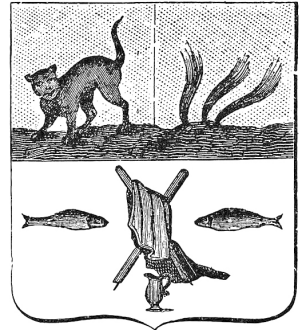
1840 წლის კანონის თანახმად შარიათის სასამართლოების ხელში კვლავ მხოლოდ ოჯახის შექმნასთან დაკავშირებული და მემკვიდრეობის საქმეების გადაწყვეტის უფლება რჩებოდა. მიუხედავად ამისა, ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის ადგილობრივი მოსახლეობა ყველა ქონებრივ-სამართლებრივი დავის გამო შარიათის სასამართლოში მიმართვას აგრძელებდა.

აზერბაიჯანელი მოხელები ადმინისტრაციული მართვიდან და სასამართლოებიდან გამოჰყავდათ, მათ თანამდებობებზე მხოლოდ რუსი მოხელები ინიშნებოდნენ. ცარიზმის 1841 წლის გადაწყვეტილებით ყაზახის, შემშედილისა და ბორჩალოს ნაპიების ალაები, კასპიის ოლქის ბეგები ჩამოცილებული იქნენ სოფლების მმართველობიდან. ბეგებსა და ალაებს თიულის მიწები ჩამოერთვათ. ამდენად დიდი უკმაყოფილებისა და გამოსვლების მიზეზით 1842 წელს შეჩერდა მიწების ჩამორთმება. ცარიზმის მხრიდან 1840-იანი წლების წინ გამოცხადებული, ადგილობრივ ფეოდალებთან ურთიერთობის გაწყვეტაზე მიმართული პოლიტიკა წარუმატებლად დასრულდა.

განმარტეთ მეფის მთავრობა ადმინისტრაციული რეფორმების უარყოფითი და დადებითი მხარეები.

ადგილობრივი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. მეფის მთავრობამ მთიელებთან ომის სწრაფი დამთავრებისა და კავკასიაში საკუთარი პოზიციების განმტკიცებისათვის 1844 წელს სამხრეთი კავკასიის მხარის მთავარი სამმართველოს ნაცვლად კავკასიის სამეფისნაცვლო დაარსა. მეფისნაცვლი თვითმპყრობლობის „უმაღლესი უფლებების“ უპირველესი მცველი იყო და მას გამონაკლის დონეზე ვრცელი უფლებები ჰქონდა მონიჭებული. გრაფი სემიონ მიხაილოვიჩ ვორონცოვი კავკასიის მეფისნაცვლად დაინიშნა. მხარის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ მოწყობაში მიმდინარე ცვლილებებიც სამხრეთ კავკასიაში მეფის ხელისუფლების განმტკიცებას ემსახურებოდა. 1846 წლის 14 დეკემბრის ბრძანებულებით საქართველო-იმერეთის გუბერნიისა და კასპიის ოლქის ადგილას 4 გუბერნია შეიქმნა. ეს გუბერნიები იყო:

ქ. შამახის გერბი

1. თიფლისის;
2. ქუთაისის;
3. შამახის;
4. დერბენდის.

ცოტა ხნის შემდეგ 1849 წელს კი ჩამოყალიბდა ირევანის გუბერნია. თუმცა ამ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულმა წყობამაც აზერბაიჯანისა და საქართველოს მიწები არა თუ შესაბამისი გუბერნიების საზღვრებში გააერთიანა, პირიქით, უფრო მეტად დაანაწევრა. ამრიგად, ადმინისტრაციულ-სასამართლო სისტემაში შეტანილმა ცვლილებებმა, მშრომელი მასების მდგომარეობა შემსუბუქების ნაცვლად, სოციალური და ეროვნული ჩაგვრა კიდევ უფრო დაამძიმა.

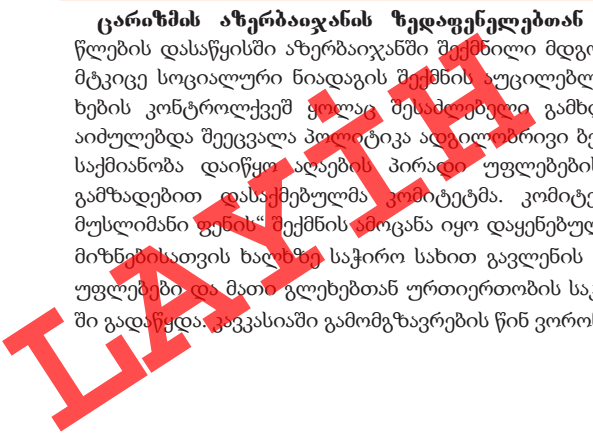
“... კავკასიის საქმეების კომიტეტის გადაწყვეტილებით, კავკასიის მეფისნაცვალს ვატყობინებთ, რომ ჩვენი საქმეების კიდევ უფრო უკეთესად წარმართვისათვის, კავკასიის მართვის სრულყოფის მიზნით ვაღებ გადაწყვეტილებას: ამიერკავკასიაში დაარსდეს კიდევ ერთი გუბერნია. აქ თიფლისის გუბერნიაში შემაგალი ირევანის, ნახჩევანის, ალექსანდროპოლის მაზრები, შამახის გუბერნიიდან მეჰრის მაზრა იქნას შეყვანილია. გუბერნიის ცენტრად დამტკიცდეს ქალაქი ირევანი და გუბერნიას ირევანი ეწოდოს”.

რუსეთის სენატის 1849 წლის 9 ივნისის გადაწყვეტილება

რა მიზნებს ისახავდა მეფის მთავრობა ადმინისტრაციული რეფორმების გატარებით?

ცარიზმის აზერბაიჯანის ზედაფენელებთან კავშირის განმტკიცება. XIX ასწლეულის 40-იან წლების დასაწყისში აზერბაიჯანში შექმნილი მდგომარეობა ამ ქვეყანაში თვითმპყრობელობის ისეთი მტკიცე სოციალური ნიადაგის შექმნის აუცილებლობას კარნახობდა, რომ მასზე დაყრდნობით გლეხების კონტროლქვეშ ყოლა შეზადებული გამხდარიყო. ამრიგად, შექმნილი სიტუაცია ცარიზმს აიძულებდა შეეცვალა პოლიტიკა ადგილობრივი ბეგების, ალაების წინააღმდეგ. 1842 წელს თიფლისში საქმიანობა დაიწყო ალაების პირადი უფლებებისა და მათი განხორციელების გზების მუშაობა-გამზადებით დასაქმებულმა კომიტეტმა. კომიტეტის წინაშე ალაების სახით ისეთი „უმაღლესი მუსლიმანი ფენის“ შექმნის ამოცანა იყო დაყენებული, რომ „მთავრობამ ამ ფენის საშუალებით თავისი მიზნებისათვის ხალხზე საჭირო სახით გავლენის მოხდენა შეძლოს“. აზერბაიჯანელი ბეგების მიწის უფლებები და მათი გლეხებთან ურთიერთობის საკითხი ს.მ. ვორონცოვის მეფისნაცვლობის პერიოდში გადაწყდა. კავკასიაში გამომგზავრების წინ ვორონცოვი მეფემ თავად მიიღო და მან ნიკოლოზ I-საგან

სუძიან ვორონცოვი
კავკასიის მეფისნაცვალა

ცარიზმის აგრარული პოლიტიკის საწყისი მიმართულების განმსაზღვრელი მითითებები მიიღო. 1843 წლიდან დაწყებული ოფიციალურ საბუთებში აზერბაიჯანის ადაებისა და ბეგების „უმაღლეს მუსლიმანურ ფენა“-დ მოხსენიება დაიწყო.

1846 წლის 6 დეკემბერს ნიკოლოზ I-მა მეფისნაცვლის სახელზე რესკრიპტს (კანონის ძალის მქონე საბუთი) მოაწერა ხელი. რესკრიპტი უმაღლესი მუსლიმანური ფენის როგორც მიღქის, ისე თიულის მიწების მემკვიდრეობით მფლობელობაზე უფლებები დამტკიცდა. მეფის რუსეთის თავადაზნაური მიწათმფლობელების მსგავსად აზერბაიჯანელ ფეოდალებსაც თავიანთი მიწებიდან იმპერიის საერთო კანონების საფუძველზე „გამოყენების, გაყიდვის, გაჩუქებისა და მემკვიდრეობით გადაცემის“ უფლება მიეცათ, მეფის მთავრობა, ისევე როგორც მთელ იმპერიაში, ფეოდალების ფენი უფლებებზე მზრუნველობით აღნიშნავდა, რომ სამართლებრივი გარიგების საფუძველზე აზერბაიჯანის ფეოდალებს მიწის მხოლოდ უმაღლესი მუსლიმანური ფენისათვის მიცემა შეუძლიათ.

თიულისა და მულქის ფეოდალური მიწების მფლობელების ერთ კატეგორიაში შეყვანა აზერბაიჯანელი ფეოდალების მიწაზე უფლებების გაძლიერების ახალი ეტაპის დაწყებას ნიშნავდა. მესაკუთრე გლეხები ფორმალურად სახელმწიფო გლეხების ფენას მიეკუთვნებოდნენ. გლეხების ჯგუფები (უქონელი, ნოქარი, რენჯბერი და სხვ.) კი გაუქმდა და საერთო სახელი „მიწათმფლობელებს დაქვემდებარებულები“ ეწოდათ. ბეგებსა და ადაებს გლეხებზე ადმინისტრაციული სასამართლო უფლებები მიეცათ. მეფის მთავრობა ფეოდალების მიწაზე ქონებრივი და გლეხებზე ადმინისტრაციული უფლებების დამტკიცებით, ამის სანაცვლოდ მისთვის ერთგულად სამსახურის გაწევას მოითხოვდა.

განმარტეთ განსხვავება სოციალურ საყრდენსა და ეთნიკურ საყრდენს შორის.

1847 წლის გლეხების დებულებები. რესკრიპტში განმარტებული და მიწათმფლობელებისა და გლეხების ურთიერთდამოკიდებულების განმსაზღვრელ პრინციპებს **1847 წლის 20 აპრილისა და 28 დეკემბრის „გლეხების დებულებები“** აკონკრეტებდა. ამ დებულებებიდან პირველი შამახისა და დერბენდის გუბერნიების, მეორეული იელიზავეტპოლის მაზრის ყაზანისა და შემშედილის რეგიონის ადაების მიწებზე მცხოვრებ გლეხებს ეხებოდა. გლეხების დებულებები მიწათმფლობელებსა და გლეხების ურთიერთდამოკიდებულების განმსაზღვრელი, მესაკუთრე გლეხების ეკონომიკური და სამართლებრივი მდგომარეობის შესახებ გარკვევაც სხვადასხვა საკითხებს ეხებოდა. ეს იყო ქვემოთ ჩამოთვლილები:

1. მიწა;
2. გადასახადი;
3. მოვალეობები;

დებულება მიწის მესაკუთრეს ავალბდა 15 წლის ზევით მამრობითი სქესის თითოეული გლეხის მემინდვრობისათვის, მეცხოველეობისათვის და მებოსტნეობისათვის ვარგისი 5 დესეტინა (დესიატინი - 1,36 ჰა) წილობრივი მიწით უზრუნველყოფა. კანონში გლეხის მოვალეობების სხვადასხვა სახეები, მათი შესრულების ხერხები დაწვრილებითაა განმარტებული. **მალჯაქეთი** მიწის გადასახადია და მოსავლის $\frac{1}{10}$ -ით იყო განსაზღვრული. გლეხებს თავის წილი მიწის მიწათმფლობელის მუშა პირუტყვით, ინსტრუმენტებით დამუშავებისათვის, თესლით სარგებლობისათვის მიღებული მოსავლის არაუმეტეს $\frac{1}{5}$ ნაწილი მესაკუთრისათვის უნდა მიეცათ. მემინდვრობითა და არა მომთაბარეობრივი მეცხოველეობით დაკავებული გლეხების საქონლის მესაკუთრის მიწებზე ძოვებისათვის სპეციალური ფულადი გადასახადი - **ჩორბაში** უნდა გადაეხადათ.

დებულებების ერთ-ერთი ძირითადი მუხლი გლეხების მოვალეობების საკითხი იყო. გლეხების ოჯახებიდან ერთ პირს თავისი მუშა ცხოველითა და ინსტრუმენტებით წელიწადში 18 დღის განმავლობაში ბეგის მეურნეობაში ბეგარა უნდა გადაეხადა. გარდა ამისა, გლეხებს წელიწადში ორი დღე უთოდ მესაკუთრისათვის უნდა ემუშავათ (ეგრეზი) სოფლის მეურნეობაში ან **მორწყვის** სამუშაოების შესასრულებლად იყვნენ მოვალენი.

დებულება მესაკუთრეებს მათ მიწებზე მცხოვრებ გლეხებზე პოლიციისა და შეზღუდული სასამართლო ხელისუფლების უფლებას აძლევდა. გლეხების „პირად თავისუფლებას და სხვა მესაკუთრესთან გადასვლის უფლებას ფლობს“ ადასტურებდა. მართალია 1840-იან წლებში გატარებული რეფორმები კოლონიალურ ხასიათს ატარებდა, მაგრამ რუსულ ცარიზმსა და უმადლეს მუსლიმანურ ფენას შორის კავშირის შექმნის მიზნით გახდა. ამასთან ალა-გლეხის ურთიერთობებშიც გარკვეული წესი და კანონი დამყარდა.

გამოიკვლიეთ 1840-იან წლებში გატარებული რეფორმების კოლონიალური ხასიათი.

“...ჩვენ მტკიცედ ვართ დარწმუნებული, რომ ამერიკაგაკისი ქვეყნის უმაღლესი მუსლიმანური ფენა ამჟამად სარგებლობაში არსებულ მიწებზე უფლებების დამტკიცების შემდეგ პირველსავე მოწოდებაზე ჩვენი გმირი მებრძოლების რიგებში შესვლით, ამ ფენისათვის დაკისრებული მოვალეობების სულით, გულითა და ვაჟკაცურად შესასრულებლად ყოველთვის მზად იქნება...”

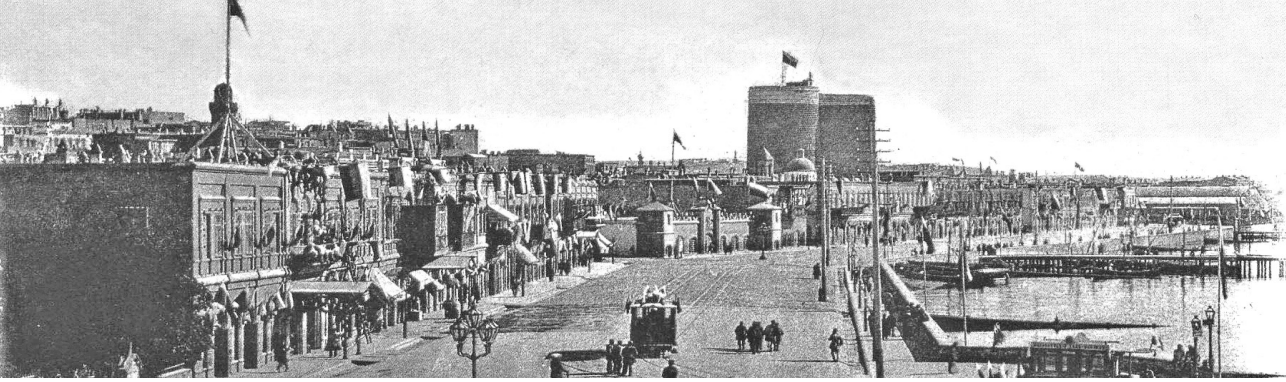
მეფე ნიკოლოზ I-ის 1846 წლის 6 დეკემბერს
ხელმოწერილი რესკრიპტი

გამოთქვით დაშოვიდებულიება წყაროსადმი, შეეცადეთ ნათელი გახადოთ ცარიზმის ინტერესები.

1. მეფის მთავრობა სოციალურ საყრდენად ვის ანიჭებდა უბრაატესობას.
2. დაასაბუთეთ, რომ საკომუნდანტო მმართველობის ხერხი იყო არასრულყოფილი.
3. "მიწათმფლობელს დაქვემდებარებული" კატეგორიაში შემაგალი გლეხები შეადარეთ რუსეთში არსებულ ყმა გლეხებთან.
4. ტექსტის საფუძველზე შეადგინეთ ქრონოლოგიური ცხრილი.
5. განმარტეთ რესკრიპტის არსი "ბევს უფლებების" შესახებ.
6. მოამზადეთ წარდგენა მიძღვნილი გლეხების დებულებებისადმი.
7. შეარჩიეთ 1846 წლის შექმნილ გუბერნიებში შემაგალი ძირითადად ისტორიული აზერბაიჯანული მიწების მოძღვაი მანრები.

LAYIH

III განყოფილება. ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის სოციალურ-პოლიტიკური და პოლიტიკური განვითარების თავისებურებები XIX საუკუნის მეორე ნახევარში - XX საუკუნის დასაწყისში

5 კაპიტალიზმის განვითარება. ახალი სოციალური ურთიერთობების ჩამოყალიბება

XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში დაიწყო კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარება. ამ პროცესს ძლიერი ბიძგი მისცა რუსეთის იმპერიაში გატარებულმა რეფორმებმა. რეფორმები აზერბაიჯანში სოციალურ-ეკონომიკურ სფეროში მნიშვნელოვანი ცვლილებების, ახალი ურთიერთობების ფორმირების, ეკონომიკური და კულტურული განვითარების მიზეზი გახდა. ისტორიაში ბურჟუაზიაული რეფორმების სახელით შესული ამ ცვლილებების შედეგად აზერბაიჯანში ახალი სოციალური ფენები - ეროვნული ბურჟუაზია, მუშათა კლასი და ერის ფორმირებაში მთავარი როლის შემსრულებელი ინტელიგენცია გაჩნდა.

ბურჟუაზიული რეფორმები, მეფე ალექსანდრე II, დებულებები, კერძო საკუთრება, კოლონია

სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში რეფორმების წინ. XIX საუკუნის შუა ხანებამდე რუსეთის იმპერია თვითმპყრობლური წყობის კოლონიური ქვეყანა იყო. ხელისუფლება მხოლოდ ფეოდალ-აზნაურთა ფენის ხელში იყო თავმოყრილი. ამ აგრარულ ქვეყანაში ფეოდალურ-დამოკიდებული ურთიერთობები ბატონობდა. კოლონიურ მდგომარეობაში მყოფ ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში მდგომარეობა კიდევ უფრო მძიმე იყო. ქვეყნის მოსახლეობის ძირითად ნაწილს გლეხები შეადგენდნენ, სახელმწიფოსა და ფეოდალებზე დამოკიდებულ მდგომარეობაში რჩებოდნენ და არ გააჩნდათ მიწის ფლობის უფლება. პოლიტიკური ხელისუფლება და მართვის უფლება თავადაზნაურთა ფენის რუს მოხელეებს ეკუთვნოდათ. ვინაიდან რუსეთი აზერბაიჯანს ნედლეულის წყაროდ და რუსული საქონლის გაყიდვის ბაზად იყენებდა, ხელოსნებისა და ვაჭრების ფენის მდგომარეობაც არ იყო დამაკმაყოფილებელი. სამრეწველო წარმოების გაფართოება ხელოსნობის გარკვეული სფეროების რეგ-რესის მიზეზი გახდა. რუსეთის დაპყრობა ჩრდილოეთ აზერბაიჯანელი ვაჭრების აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ტრადიციული სავაჭრო ურთიერთობების გაწყვეტის მიზეზი გახდა. მეფის მთავრობის 1831 წელს გამოცემული სავაჭრო „დებულება“-მ უცხოური საქონლის აზერბაიჯანში შეზღუდა, დაბალი ხარისხის რუსული საქონლის გაყიდვამ სავაჭრო ბრუნვის შემცირება გამოიწვია.

ვაისენეთ მფ. ახუნდზადეს ნაწარმოები "ჰაჯი კარა". განსაზღვრეთ 1831 წლის დებულებასა და ნაწარმოების სიუჟეტს შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირები.

რეფორმების წინ აზერბაიჯანის გლეხებს შორის უკმაყოფილება გაზრდილი იყო. ამის მიზეზი ადგილობრივი ფეოდალების (ბეი, აღა) მიერ გადასახადების გაზრდა იყო. სახელმწიფო მმართველობიდან, სამხედრო შემოსავლებს მოკლებული აზერბაიჯანელი ზედაფენელები სასაქონლო - ფულადი ურთიერთობების გაფართოების პირობებში სამრეწველო წარმოების საქონლის ხელში ჩაგდებისთვის ზრდიდნენ გადასახადებს.

განსაზღვრეთ მფავის და განსხვავებული ნიშნები სახანოების დროინდელ ფენებად დაყოფასა და რუსეთის დაპყრობის შემდგომ პერიოდში არსებულ ფენებად დაყოფას შორის.

ბურჟუაზიული რეფორმების გატარების მიზეზები. რუსეთის ყირიმის ომში საცოდავმა დამარცხებამ, მისი სამხედრო-ტექნიკური და მრეწველობის მხრივ მსოფლიოს წამყვანი სახელმწიფოებისგან ჩამორჩენა უჩვენა. ომში დამარცხებამ ქვეყნის შიგნით არსებული ყველა წინააღმდეგობის გაზრდა გამოავლინა. სოციალური წინააღმდეგობების გამწვავებამ რუსეთის მმართველი წრეები აიძულა დაეწყოთ რეფორმები. მეფის რუსეთი რეფორმების გატარებით ცდილობდა ქვეყანაში სოციალური აფეთქების თავიდან აცილებასა და რუსეთის აგრარული ქვეყნიდან სამრეწველო ქვეყნად გადაქცევას. ფეოდალურ-ბატონყმური საზოგადოების ბურჟუაზიული საზოგადოებით შეცვლას უნდა უზრუნველყო ეკონომიკის განვითარება. რუსეთში კაპიტალისტური მრეწველობის განვითარების ძირითადი შემაფერხებელი მიზეზი იყო ქვეყნის მოსახლეობის ძირითადი ნაწილის შემადგენელი გლეხების ბატონყმურ დამოკიდებულებაში დარჩენა და ამის შედეგად თავისუფალი სამუშაო ძალის უკმარისობა.

რომელი ფაქტორები არის აუცილებელი კაპიტალისტური მრეწველობის შექმნისათვის?

მეორეს მხრივ, მრეწველობის განვითარებისათვის საჭირო იყო საკმაო რაოდენობის ფული-კაპიტალი. რუსეთი კი სახელმწიფოს დონეზე არ იყო მზად მრეწველობაში ფულის ჩასადებად. ამიტომაც მოითხოვებოდა უცხოური კაპიტალის ქვეყანაში შემოტანის პირობების შექმნა. რუსეთის მმართველ წრეებს სახელმწიფოს პოლიტიკური წყობის შეუცვლელად, საზოგადოებრივი წყობის გარკვეული რეფორმების გატარებით ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების მიღწევა სურდათ.

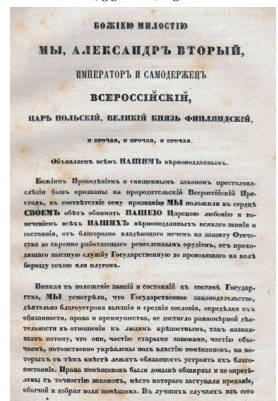
გაიხსენეთ ინვლსში კაპიტალისტური ურთიერთობების ჩამოყალიბება. შეადარეთ იგი რუსეთთან.

რეფორმები იწყება. 1861 წელს მეფე ალექსანდრე II-ის (1855-1881) **“ბატონყმობის გაუქმების შესახებ”** დებულების დამტკიცების შემდეგ რუსეთში რეფორმები დაიწყო. ეს რეფორმები, პირველ რიგში შიგნით-რუსების საცხოვრებელ რეგიონებში მიმდინარეობდა. თუმცა ქვეყნის საერთო წინსვლის მიღწევის, განვითარების პროცესში მყოფი მრეწველობის მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის, მთავრობა იძულებული იყო ეს პროცესი კოლონიებშიც განეხორციელებინა. თუმცა რეგიონებში საქმე რუსეთთან შედარებით უფრო გვიან და შეზღუდულ ფორმაში მიმდინარეობდა.

ალექსანდრე II

1865 წელს „გლეხთა საზოგადოების საზოგადოებრივი მართვის შესახებ“ დებულებით ბეგებს გლეხებზე პოლიციისა და სასამართლო ხელისუფლების უფლება გაუქმდა, არჩევით ორგანოდ ერთიანი სოფლის სამმართველო შეიქმნა. მართალია, ბეგებს სოფლის მართვაზე განსაზღვრული გავლენა დარჩათ, მაგრამ გლეხებზე ძალაუფლება ამ გზით საკმაოდ შემცირდა. პროგრესული მხარეების მიუხედავად, მიწები კვლავ ბეგებისა და ადაგების საკუთრებაში რჩებოდა, გადასახადების საერთო რაოდენობა არ იცვლებოდა.

1870 წლის სასოფლო რეფორმა. მეფის მთავრობამ აზერბაიჯანში სასოფლო რეფორმის გატარებამ რამდენიმე წლით დააგვიანა. მთავრობამ ამას ეკონომიკური პირობების მოუმწიფებლობითა და აზერბაიჯანელი გლეხების ყმად არყოფნის მიზეზით ასაბუთებდა. მართალია, აზერბაიჯანში ოფიციალურად ბატონყმური დამოკიდებულება არ არსებობდა, ვალდებულებამიცემულ ქალაქებში გლეხებს სავალდებულო წესით ამუშავებდნენ და შესრულებული სამუშაოსათვის შრომის ანაზღაურებას არ იღებდნენ. 1864 წელს ნავთობის ჰაბურდოებზე ბალახანელი გლეხების, შაბის ქარხანაში ზელიქის სოფლის მაცხოვრებლების, 1868 წელს კი ნახჩევანის მარლის მადნებში მამუშავე გლეხების იძულებითი შრომა გაუქმდა.

ხანგრძლივი მოსამზადებელი სამუშაოების შემდეგ **1870 წლის 14 მაისს** იმპერატორ ალექსანდრე II-ის მიერ დამტკიცებული იქნა დებულება **„გლეხთა რეფორმის გატარების შესახებ“**. აზერბაიჯანში გამოყენებული გლეხთა რეფორმის **რუსეთის 1861 წლის რეფორმისაგან განსხვავებული**¹ უარყოფითი ნიშანი ის იყო, რომ იგი სახელმწიფო გლეხებს არ ეხებოდა.

1861 წლის 19 თებერვლის ბრძანებულება ბატონყმობის გაუქმების შესახებ

¹ რუსეთში 1861 წელს სახელმწიფო გლეხებისათვის გამოყენებოდა

დებულებაში გათვალისწინებული იყო ქვემოთ მოცემული საკითხები:

1. გლეხთა ფეოდალური დამოკიდებულებისაგან განთავისუფლება;
2. მიწის საკუთრება.
3. გადასაზიდები და ვალდებულებები.

რეფორმის ყველაზე მთავარი ნიშანი გლეხების ფეოდალური დამოკიდებულებისაგან გათავისუფლება ანუ პირადი თავისუფლების მოპოვება იყო. გლეხებს უკვე საცხოვრებელი ადგილიდან ნებისმიერ დროს წასვლის უფლება ჰქონდათ.

დებულება გლეხებს "თავის მთელ წილობრივი მიწის გამოყენებაში უარყოფით ბევრ მიწებს დატოვების, თავის სოფლის თემში დარჩენა ან სხვასთან გადასვლის უფლება მიეცა".

აზერბაიჯანის ისტორია 7 ტომად, IV ტომი. გვ 197

გლეხის შრომა XIX საუკუნეში

გლეხებს არაუმეტეს 5 დესეტინისა მიწის წილი ეძლეოდათ. აქ ყველაზე აუცილებელი სიახლე გლეხის თავისი წილობრივი მიწის შექმნა, პირად საკუთრებაში გადატანის უფლების მიღება იყო. თუმცა რუსეთის შიდა გუბერნიებისგან განსხვავებით, აზერბაიჯანელ გლეხებს თავის მიწების შექმნაში მთავრობა რაიმე დახმარებას არ უწევდა. მეორის მხრივ, აზერბაიჯანში არ-სებული მიწების შექმნის თანხა რუსეთის ცენტრალურ გუბერნიებში არსებულთან შედარებით რამდენჯერმე მაღალი იყო დადგენილი.

ბაქოს გუბერნიაში მესაკუთრე გლეხების 1 დესეტინა მიწისათვის გადასახდელი თანხა მინსკის გუბერნიასთან შედარებით 25-ჯერ, ჰემტერხანის გუბერნიასთან 20-ჯერ, პერმის, ორენბურგის გუბერნიის გლეხების გადასახდელ თანხაზე 10-ჯერ მეტი იყო განსაზღვრული. ელიზავეტპოლის გუბერნიაში მდგომარეობა კიდევ უფრო უარესი იყო. აქ გლეხებს რუსეთის გლეხებთან შედარებით 30-40-ჯერ მეტი თანხა უნდა გადაეხადათ შესაძენად.

საერთოდ „დებულება“ აზერბაიჯანელი მიწათმფლობელი ზედაფენელების ინტერესების შესაბამისად იყო შედგენილი. მეფის მთავრობა რეფორმის ისე გატარებას ცდილობდა, რომ მიწათმფლობელებისათვის ნაკლები ზარალი მიეყენებინა და მათი მიწებიდან მიღებული საერთო შემოსავალი კი არ შემცირებულიყო. მეფის მთავრობას არ სურდა, რომ პოლიტიკური უფლებების შეზღუდულ აზერბაიჯანელ ზედაფენელებს შორის შემოსავლების შემცირების შედეგად გაზრდილიყო უკმაყოფილება. ცაროზმმა იცოდა, რომ, მხოლოდ მიწის აფლებების აღიარებით თავის მხარეს გამობრუნებული ზედაფენელი-მიწათმფლობელები გლეხებისათვის დიდ ავტორიტეტს წარმოადგენდნენ, საჭიროების შემთხვევაში ისინი შეძლებენ თავისი გლეხები გამოიყვანონ საბრძოლველად და ამიტომ უკან იხევდა.

გაისხენეთ: როგორი აზერბაიჯანელი მწერლის რომანში და იმავე დასახელების ფილმშია ნაჩვენები აზერბაიჯანელი მიწის შესაკუთრის ბრძოლა მეფის მთავრობის წინააღმდეგ? გამოიკვლიეთ ნაწარმოებში ასახული ბრძოლის მიზეზი, ურთიერთშორის აწარმოეთ დისკუსია.

1870 წლის რეფორმის თანახმად, მიწათმფლობელებს მიწების $\frac{1}{3}$ ნაწილის საკუთარ მფლობელობაში შენარჩუნების უფლება ეძლეოდათ. თანაც ეს ნაყოფიერი და სათესად ვარგისი მიწები უნდა ყოფილიყო. ხელთ არსებული უფლებების გამოყენებით მიწათმფლობელები საუკეთესო ტერიტორიებს თავის მფლობელობაში ინახავდნენ. რეფორმის თანახმად, თუ გლეხების ხელში 5 დესეტინაზე მეტი მიწა იქნებოდა, ზედმეტი ნაწილები მიწათმფლობელის სასარგებლოდ ჩამოერთმეოდა. თუმცა დებულებაში 5 დესეტინაზე ნაკლების მქონე გლეხებისათვის დამატებითი მიწის მიცემა არ იყო გათვალისწინებული, მათი სახლები, ხილი, ვენახი, მარცვლეულის ნათესები და მდელოები მუდმივ სარგებლობაში რჩებოდა, მაგრამ კერძო საკუთრებად არ იქცეოდა.

შეადგინეთ ცხრილი 1870 წლის 14 მაისსა და 1847 წლის დებულებების შთავსი და განმარტებული ნიშნების შესახებ.

გლეხები, რომლებიც სიძვირის გამო ვერ ახერხებდნენ მიწების შეძენას იძულებული იყვნენ კვლავ წინანდელი წესით გადაეხადათ გადასახადები. მოსავლის გადასახადს - **მალჯეჰისა** და **ბეჰრეს** კვლავ ძირითადი ადგილი ეკავა. ბეგების და ალაების (მიწათმფლობელების) მიწებზე მალჯეჰითის მოცულობა მოსავლის $\frac{1}{10}$ ნაწილის ტოლი იყო. საბეგარო დღეებისა და სხვადასხვა ფემქაშების (საჩუქარი) ნაცვლად ბეგის მიწებზე თუნდ საკარმიდამო, თუნდაც ნათესი მიწების თითოეულ დესეტინაზე 30 კაპიკი, ალას „მიწებზე“ კი 15 კაპიკი ფულის ვალდებულება გამოიყენებოდა.

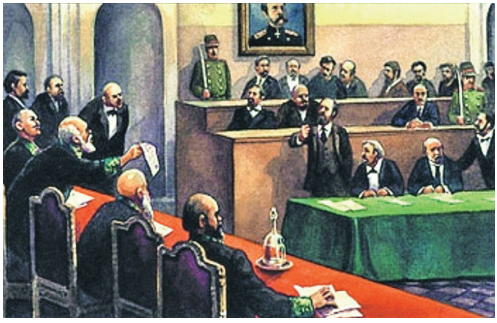
რეფორმის შემდეგ გლეხებს შორის მცირემიწიანთა და უმიწოთა რაოდენობა კიდევ უფრო გაიზარდა. ისინი ვინც მიწა ვერ შეიძინეს, თუმცა იძულებული იყვნენ სოფელში დარჩენილიყვნენ „დროებითი ვალდებულის“ მდგომარეობაში ვარდებოდნენ. რუსეთში „დროებით ვალდებულის“ დამოკიდებულებას XIX საუკუნის 80-იან წლებში ბოლო მოეღოთ, აზერბაიჯანელი გლეხები, 40 წელზე მეტხანს ამ მდგომარეობაში დარჩნენ. მეფის მოხელეები თვითონ აღიარებდნენ, რომ გლეხთა რეფორმა არც ერთ ტერიტორიაზე აზერბაიჯანში არსებული მსგავსად მძიმე და დამტანჯველი არ ყოფილა.

1870 წლის 14 მაისს რეფორმა უარყოფითი ნიშნების მიუხედავად, ბურჟუაზიულ ხასიათს ატარებდა. რეფორმამ სოფელში არსებული მდგომარეობის თანდათანობით კაპიტალისტურ წარმოებაზე გადასვლის პირობა შექმნა. რეფორმის შემდეგ სოფლად ფენებად დაყოფა გაძლიერდა. მიუხედავად მძიმე პირობებისა, საშუალო გლეხებმა წილი მიწის შეძენა შეძლეს, შემდეგ კი თანდათან შეძლებულ სოფლებებად - კულაკებად იქცნენ. მცირემიწიანი გლეხები მიწათმფლობელების და კულაკების მეურნეობებში იძულებული იყვნენ ქირით - დაქირავებულ მუშად ემუშავათ. ამრიგად, სოფლებშიც დაიწყო კაპიტალისტური ურთიერთობების ჩამოყალიბება.

მესაკუთრე გლეხები მხოლოდ მეფის მთავრობის 1912-1913 წლებში გამოცემული „სამხრეთ კავკასიის გუბერნიებში მიწების სავალდებულო შეძენის შესახებ“ კანონის თანახმად „დროებით ვალდებულის“ მდგომარეობიდან გათავისუფლდნენ. 1912 წლის კანონის თანახმად, სახელმწიფო გლეხის ნაცვლად მიწის ფულს ერთჯერადად უხდიდა მიწათმფლობელებს. გლეხებს კი 20 წლის განმავლობაში ეს ფული სახელმწიფოს ხაზინაში უნდა დაებრუნებინათ. 1912 წლის კანონის სხვა დადებითი თავისებურება მენინდერეობისათვის გამოუსადეგარი მიწების გლეხების მფლობელობაში უსასყიდლოდ გადასვლა და წილობრივ მიწებზე გაშენებული ბაღის ადგილებისათვის ფულის გადახდა იყო. უპირველესად კი ამ კანონმა გლეხები მიწის მესაკუთრეებად აქცია.

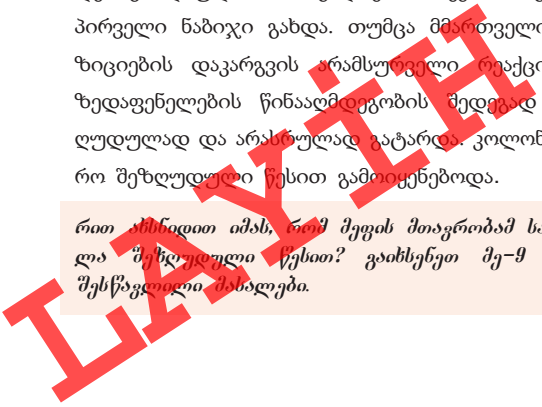
თქვენ აზრით, რატომ დაიწყეს მიწათმფლობელებმა დაქირავებული შრომის გამოყენება? ?

სასამართლოსა და ქალაქის რეფორმა. 1866 წლიდან განხორციელებული სასამართლოსა და 1878 წლიდან კი ქალაქის რეფორმა (დებულება „ქალაქის თვითმმართველობის“ შესახებ) ბურჟუაზიულ რეფორმებს შორის უფრო პროგრესიულ ხასიათს ატარებდა. ჯერ რუსეთის ცენტრალურ გუბერნიებში გატარებული ეს რეფორმები, ფორმირების პროცესში მყოფი ბურჟუაზიული ფენის საზოგადოების ცხოვრების მართვაში მონაწილეობის პირობების შექმნას ისახავდა მიზნად. ეს მონარქიისა და ზედაფენელების აბსოლუტური მართვის პოზიციის დამკავებელ ქვეყანაში ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული საზოგადოების შექმნის გზაზე პირველი ნაბიჯი გახდა. თუმცა მმართველი პოზიციების დაკარგვის არამსუფოელი რეაქციული ზედაფენელების წინააღმდეგობის შედეგად სასამართლოს რეფორმა გათვალისწინებულზე შეზღუდულად და არასრულად გატარდა. კოლონიურ მდგომარეობაში მყოფ სამხრეთ კავკასიაში კი უფრო შეზღუდული წესით გამოიყენებოდა.

XIX საუკუნეში სასამართლოს სედიმა ნოფი მსაჯულთა მონაწილეობით

რით ახსნადით იმას, რომ მეფის მთავრობამ სასამართლოს რეფორმა სამხრეთ კავკასიაში განხორციელა „შეზღუდული წესით“ გაიხსენეთ მე-9 კლასში აზერბაიჯანის ისტორიის სახელმძღვანელოში შესწავლილი მახადება. ?

სამხრეთ კავკასიაში ყველა ფენის წარმომადგენლისაგან შემდგარი ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო იყო შექმნილი. რადგან რუსეთის მმართველ წრეებს ადგილობრივი მოსახლეობისათვის უმნიშვნელოდაც კი მონაწილეობის შესაძლებლობის მიცემა არ სურდა.

? ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო პირველად რომელ ქვეყანაში იქნა გამოყენებული?

აზერბაიჯანში მოსამართლეები კავკასიის მეფისნაცვლის მიერ რუსებისაგან ან სხვა ქრისტიანული რელიგიის მიმდევარი ხალხის წარმომადგენლებისაგან ინიშნებოდნენ. სასამართლოს საქმის წარმოება მხოლოდ რუსულ ენაზე ხდებოდა. პროცესის მონაწილეები ერთმანეთის ნათქვამის გასაგებად, იძულებულნი იყვნენ თარჯიმანის საშუალებით ესარგებლათ. სასამართლოს მოსამართლეები ადგილობრივი მოსახლეობის საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებულ ადათ-ტრადიციებს საერთოდ არ იღებდნენ მხედველობაში, მოწმეთა ჩვენებებს უარყოფდნენ, მხოლოდ წერილობით საბუთებს მოითხოვდნენ. მოსახლეობის, განსაკუთრებით გლეხების გაუნათლებლობის პირობებში ასეთი საბუთები, როგორც წესი, არ არსებობდა.

მიუხედავად ყველა უარყოფითი თვისებისა, სხვადასხვა ფენებიდან მყოფებისათვის საერთო სასამართლოს შექმნა, სასამართლო სხდომების ღიად ჩატარება, ადვოკატის მონაწილეობაზე ნებართვა რეფორმის პროგრესული მხარე იყო. ადგილობრივი მოსახლეობის სასამართლოს მოსამართლეობაზე ნების არ არსებობის გამო XX საუკუნის დასაწყისიდან რუსეთის უნივერსიტეტებში სამართლის ფაკულტეტზე განათლება მიღებული აზერბაიჯანელები ადვოკატებად გამოდიოდნენ. მათ შორი ყველაზე უფრო ცნობილები იყვნენ **ელიმერდანი ბეი თოფჩუბაშოვი და ფეოქლი ხან ხოსიკა**. კავკასიის სხვადასხვა რეგიონებში მცხოვრები ადამიანები ამ ადვოკატების სასამართლოში გაკეთებული გამოსვლების მოსასმენად ბაქოში მოდიოდნენ. ეს, დასახელებული პიროვნებები ძირითადად უსამართლობის განცდილ, ცილისწამებასა და შარს შეხვედრილ მუსლიმანებს იცავდნენ და ხშირად სასამართლო პროცესებზე ისინი მათ გამართლებას აღწევდნენ.

“კავკასიის მეფისნაცვალმა ვორონცოვ-დაშკოვმა ბაღაჩანში არსებული ნავთობის საბადოს სიახლოვეს ვინმე იეთიმ ჰაჯი თუსუფის კუთვნილი მიწა დაიპყრო და შექმნილია. ჰაჯი თუსუფმა გადაწყვიტა ადვოკატი აეყვანა და საქმე სასამართლოსათვის გადაეცა. თუმცა ადვოკატები როგორც კი გაიგებდნენ, რომ მოწინააღმდეგე მხარე კავკასიის სარდალი იყო, ამ საქმეს თავს არიდებდნენ. მხოლოდ კარაბეიმ ეს მძიმე საქმე აიღო თავის თავზე. ის რამდენიმე თვეს იბრძვის, პეტერბურგიდან მოჰყავს კომისია და მოწმეთა ჩვენებების შეკრებით სასამართლოს ფეკს. მიწა ჰაჯი თუსუფს უბრუნდება. უკანონოდ გავლებულ შემთხვევას ვორონცოვი თავისი საქმეების უფროსს ააღებინებს. ამის შემდეგ ბაქოელებმა მას მეტსახელად დათვის ამტარებელი კარაბეი შეარქვეს.
“მ. სულეიმანოვი. ჩემი მოსმენილება, წაკითხვლება, ნაჩვენები. ბაქო, 1987”.

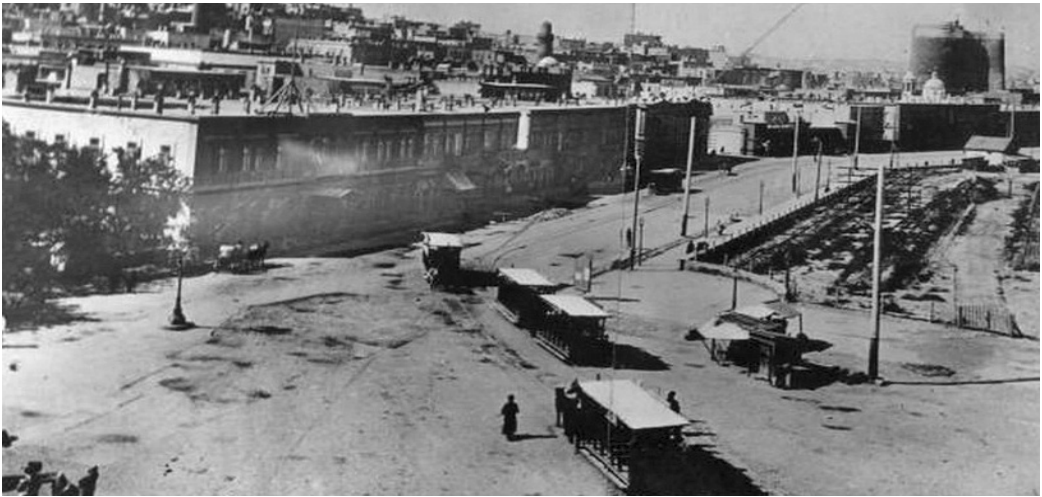
XIX საუკუნის მეორე ნახევარში გლეხთა გამოსვლების ზრდის საპასუხოდ მეფის მთავრობამ სასამართლო და ადმინისტრაციული პოლიციური ჩაგვრა კიდევ უფრო გააძლიერა. ამის შემდეგ გლეხების მეფის მოხელეებისა და მიწათმფლობელების სიცოცხლესა და ქონებაზე ზიანის მიყენებასთან დაკავშირებული დანაშაულებრივი საქმეები სამხედრო-საილქო სასამართლოებს გადაეცემოდა. აქ კი სასიკვდილო განაჩენი ჩვეულებრივ შემთხვევად იქცა.

კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარებამ, ქალაქის მოსახლეობის სწრაფმა ზრდამ, განსაკუთრებით სამრეწველო და სავაჭრო ცენტრებად ქვეულ ქალაქებში მდგომარეობის გართულებამ, ვაჭრებისა და მრეწველების საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ პროცესებში მონაწილეობის მოთხოვნებმა

ქალაქ ბაქოს დუმის შენობა (თანამედროვე ხედი)

ТАЙН

კონკის ვზა ქალაქ ბაქოს დუმის ვადაწყვეტლებით დაივო

მონაწილეობა. ეროვნული და რელიგიური განსხვავებულობის პოლიტიკამ აქც იჩინა თავი. ქალაქის დუმაში არჩეულების მხოლოდ 50% შეიძლება ყოფილიყო მუსლიმანი. ქალაქის დუმის აღმასრულებელი ორგანოს ქალაქის სამმართველოს უფროსიც მხოლოდ რუსებისაგან უნდა ყოფილიყო არჩეული. სამმართველოს შემადგენლობა გუბერნატორის მიერ მტკიცდებოდა. ქალაქის დუმის უფლებამოსილებაში ძირითადად კეთილმოწყობის სამუშაოები, ხანძართან ბრძოლა, ქალაქის მეურნეობის მართვა, ხალხის განათლება და ჯანმრთელობის საკითხები შედიოდა. ქალაქის თვითმმართველობის ორგანოების შექმნამ, კოლონიური სულისკვეთების მიუხედავად, კეთილმოწყობის, განათლებისა და კულტურის სფეროების განვითარებაში დადებითი როლი შეასრულა. არჩევითი მართვის ორგანოს შექმნა, ამ დრომდე მართვის საქმეებისაგან ჩამოცილებული მოსახლეობისათვის არჩევისა და არჩეულობის უფლების მიცემა პროგრესული ნაბიჯი იყო. ეროვნული ბურჟუაზიის წარმომადგენლები **ჰაჯი ზეინალაბდინ თალიევი, მუსა ნალიევი**, გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწე და განმანათლებელი **ჰესენ ბეი ზერდაბი** რამდენჯერმე იყვნენ ქალაქის დუმის წევრებად არჩეულები და მის საქმიანობაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ.

3. ზ. თალიევმა თავისი დანახარჯებით ქალაქში ხანძრისაგან დაცვის დეპო მოაწყო. **ჰ. ზერდაბი** დუმაში სკოლისა და მედიცინის, ამასთან წყლით მომარაგების კომისიების წევრი იყო, ახალი ტიპის სკოლების შექმნის, აზერბაიჯანელი ბავშვებისათვის დედა ენაზე სწავლების მიმდინარეობისა და ზოგადი სავალდებულო განათლების გამოყენებასთან დაკავშირებული მოთხოვნებით გამოდიოდა.

რეფორმების შედეგები. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის სამხრეთ კავკასიაში გატარებული რეფორმები შეზღუდული ნიშნების, კოლონიური ნიშნების მიუხედავად, მნიშვნელოვანი ცვლილებების მიზეზი გახდა. აზერბაიჯანში ახალი სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობების შექმნასა და კაპიტალისტური მრეწველობის განვითარებას მიეცა ბიძგი. მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში მიმდინარე პროცესებმა კაპიტალისტური საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი სოციალური ფენები - მუშათა კლასი და ეროვნული ბურჟუაზია ჩამოაყალიბა. ქვეყნის ეკონომიკის მხრივ განვითარება კულტურის ყველა სფეროში - განათლებაში, მეცნიერებაში, ხელოვნებასა და არქიტექტურაში წინსვლის მიზეზი გახდა. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში აზერბაიჯანში ევროპული განათლების მქონე ახალი ინტელიგენტების თაობა გამოვიდა ასპარეზზე. სწორედ ამ ინტელიგენტებმა ხალხის განათლებაზე, ეროვნული თვითშეგნების ფორმირებაზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა. ახალი თაობის ინტელიგენტებისა და ეროვნული ბურჟუაზიის თვალსაჩინო წარმომადგენლებმა ეროვნულ-განათავისუფლებელი მოძრაობის სათავეში ყოფნით, ჩვენი ხალხის დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის შესაქმნელად მოზილიზაცია მოახდინეს.

1. აზერბაიჯანში XIX საუკუნის ბოლო ნახევარში არსებულ მოსახლეობის სოციალურ შექცევულობას და მათი არსებობის ახლებულ სოციალურ ფენებს შორის აბოვეთ განსხვავებული ნიშნები, ჩაიწერეთ რეკლამა.
2. ნახევრებ ბერძენი მსოფლიოში კიდევ რომელი დამბრუნებელი სახელმწიფოები არსებობდა? შეადარეთ ისინი რუსეთთან.
3. რომელი ახალი მოსახლეობის ფენები შეიქმნა აზერბაიჯანში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში?
4. განსაზღვრეთ მიზეზები, რომლებიც აბოვეთ რუსეთის მთავრობა, რომ გაეტარებინათ რეფორმები.

6 მეორე მსოფლიო ომის ბანაკებში ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში

XIX საუკუნის ბოლოდან დაწყებული ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში ეკონომიკის ყველა დარგში დაწყებული სწრაფი განვითარება. საუკუნის მეორე ნახევარში გატარებულმა რეფორმებმა ამ პროცესს ბიძგი მისცა. ქვეყნის რეგიონებში მეურნეობის სხვადასხვა დარგებში სპეციალისტების დაწყებამ აღმოფხვრა ფეოდალიზმისათვის დამახასიათებელი დაფარულობა. მრეწველობის სხვადასხვა სფეროების შექმნამ სოფლის მეურნეობის განვითარება დააჩქარა. ქალაქების, განსაკუთრებით ქალაქ ბაქოს განვითარებას საფუძველი ჩაეყარა. საუკუნის ბოლოს ბაქო სამხრეთი კავკასიის უდიდეს სამრეწველო ქალაქად, მსოფლიოს ნავთობის ცენტრად იქცა. მოსახლეობის სოციალურ შემაჯგუფლებასთან ერთად, ცხოვრების წესმაც დაიწყო შეცვლა. მიუხედავად ყოველივე ამისა, აზერბაიჯანი ჯერ კიდევ კოლონიურ მდგომარეობაში რჩებოდა.

სოფლის მეურნეობა, ტექნიკური მცენარეები, მრეწველობა, საწარმო, ჰ.ხ. თაღიფა, ნავთობის მრეწველობა

სოფლის მეურნეობის განვითარება. სასოფლო რეფორმის შემდეგ აზერბაიჯანში სოფლის მეურნეობის ყველა სფეროში დაიწყო საფუძვლიანი ცვლილებები. მიწის ღია ყიდვა-გაყიდვის ობიექტად გადაქცევა, მესაკუთრე გლეხებს შორის ფენებად დაყოფის დაჩქარებით აზერბაიჯანის სოფელში ახალი უერთიერობები ჩამოყალიბდა. კაპიტალიზმი თანდათანობით სოფლის მეურნეობის ყველა სფეროში იკიდებდა ფეხს.

რამი მდგომარეობდა სასოფლო რეფორმის შედეგ გლეხებს შორის ფენების წარმოშობის მიხედვით?

რეფორმის შემდეგ აზერბაიჯანში სოფლის მეურნეობის ძირითად დარგებად კვლავ მემინდვრობა და მეცხოველეობა რჩებოდა. სათესი მიწების ძირითად ნაწილზე ხორბალი (მარცვლეული მცენარეები) ითესებოდა. მარცვლეულის მოსავლის წარმოების მხრივ უფრო მეტად იელიზავტპოლის გუბერნია გამოირჩეოდა. XX საუკუნის დასაწყისში სასაქონლო მარცვლეულის დიდი ნაწილი კულაკების მეურნეობის წილად მიდიოდა.

მეცხოველეობაც ერთ-ერთი ტრადიციული სფერო იყო. ამ სფეროში ძირითადი ადგილი მომთაბარე მესაქონლეობას ეკავა. მეცხვარეობა უფრო მეტად იყო გავრცელებული. იმ პერიოდში მოთხოვნილების გაზრდის გამო ნაზმატყლიანი ცხვრის ჯიშების უპირატესობა ენიჭებოდა.

სოფლის მეურნეობაში ძირითადი სიახლე ტექნიკური მცენარეების (ბამბა, თამბაქო და სხვა.) მოყვანის ზრდა იყო. ტექნიკური მცენარეების ნათესების გავრცელება ამ პროდუქციაზე მოთხოვნილების გაზრდასა და ამ სფეროს სამრეწველო საწარმოების შემნასთან იყო დაკავშირებული. რუსეთში საფეიქრო მრეწველობის განვითარებამ გაზარდა ბამბაზე მოთხოვნილება. თამბაქოს მოყვანა XIX საუკუნის შუა ხანებიდან გაფართოვდა. ჯერ ადგილობრივი თამბაქოს ჯიშები ითესებოდა, შემდგომში კი ოსმანთა სახელმწიფოდან მოტანილ ტრაბზონის, სამსუნის ჯიშებს ენიჭებოდა უპირატესობა. თამბაქოს პლანტა-ციების ძირითადი ნაწილი რაქათლის ოლქში, შექისა და კუბის მაზრები იყო თავმოყრილი.

გახსენეთ: როდის და ვის მიერ იქნა შემოტანილი თამბაქოს მცენარე აზერბაიჯანში?

XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულებიდან დაწყებული ღვინის მწარმოებელი საწარმოების შექმნა მევენახეობის მეურნეობის განვითარების მიზეზი გახდა. XX საუკუნეში მევენახეობა სამრეწველო მემცენარეობის ერთ-ერთ ძირითად სფეროდ იქცა. ელიზავტპოლის გუბერნიაში, შამახისა და გოიჩანის მაზრებში გაშენდა დიდი ყურძნის ბაღები.

XX საუკუნეების პერიოდში აზერბაიჯანის უმრავლეს რეგიონში არსებული მეაბრეშუმეობა ამ პერიოდში კავკასიის ლიონად სახელდებულ შექიში იყო გავრცელებული. აქ წარმოებული ნედლი აბ-

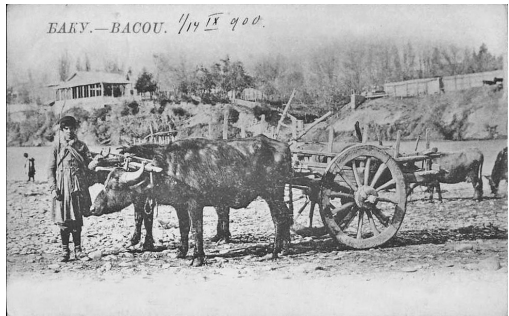
რეჟიმი მაღალი ხარისხით გამოირჩეოდა. აზერბაიჯანის ნედლი აბრეშუმი აბრეშუმსაქსოვ მრეწველობაში გამოყენებისათვის გაიტანებოდა როგორც რუსეთში, ისე ქალაქებში: ლიონში, მარსელში და მილანში.

კიდევ ერთი ტექნიკური მცენარის სფერო კვების მრეწველობასა და მედიცინაში გამოყენებული ძირტკვილას ფესვთან იყო დაკავშირებული. გლეხების შეგროვებული ეს მცენარე უცხოური კომპანიების მიერ კარგად შეიძინებოდა.

რუსეთის მმართველი წრეები და რუსული ბურჟუაზიაც დაინტერესებულნი იყვნენ კულტურული მცენარეების სახეების ნათესავების გაფართოებით. რუსეთი თავის განვითარებაში მყოფი მრეწველობის ნედლეულზე მოთხოვნილების აზერბაიჯანიდან მოპოვებას ცდილობდა. ამიტომაც რუსეთის მთავრობა აზერბაიჯანში ნედლეულის საქონლად ქცევის შესაძლებელი ადგილობრივი მრეწველობის შექმნის შესაძლებლობას არ იძლეოდა.

სოფლად საზოგადოებრივი ფენებად დაყოფის გაძლიერება. ახალი აგრარული კანონები XX საუკუნის დასაწყისში.

XIX საუკუნის 80-90-იან წლებში მესაკუთრე გლეხებს შორის ფენებად დაყოფა გაძლიერდა. სასოფლო რეფორმის შემდეგ მცირემიწიანი გლეხების მდგომარეობა დამძიმებული იყო. მიწების შეძენის შესაძლებლობის არ მქონე ეს ფენა ჯერ კიდევ იძულებული იყო გადაეხადა გადასახადები მალჯეჰეთი და ბეჰრე. „დროებით ვალდებულად“ ჩავთვლი გლეხების ერთი ნაწილი თესვა-მკის სამუშაოების დამთავრებისთანავე თავის სოფელში ან მეზობელ ადგილებში დაქირავებულ შრომას ეწეოდა. სხვები კი ქალაქებში შექმნილ ფაბრიკებსა და ქარხნებში გამომუშავებაზე, სეზონურ სამუშაოებზე მიდიოდნენ. რეფორმის შემდეგ, მათ ვინც მიწის შეძენა შეძლეს და გამდიდრდნენ, **კულაკებად** – სოფლის ბურჟუაზიად იქცნენ, მართალია კულაკები რაოდენობრივად ცოტანი იყვნენ, მაგრამ დიდი მიწის ფართობებს ფლობდნენ. ისინი თავის მიწებზე მცირემიწიანი გლეხის შრომით სარგებლობდნენ, ანუ დაქირავებულები ჰყავდათ, შესრულებული სამუშაოს მიხედვით უხდიდნენ შრომის ანაზღაურებას. მესაკუთრე გლეხებზე რაოდენობრივად უფრო მეტი სახელმწიფო გლეხების მდგომარეობაც მიმოიქცა. **1853 წელს სახელმწიფო გლეხების სხვაგან გადასვლის უფლება გაუქმდა.** 1870 წლის რეფორმა მათ არ შეეხო. ამით ეს გლეხები უუფლებო და უმიწო მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. მეფის რუსეთში ზედაფენელების შვილების გარდა, მუსლიმანები სამხედრო სამსახურში არ გაიწვეოდნენ. რუსებს არ უნდოდათ, რომ მუსლიმანებს ნებურმა მითვისებამ, სახელმწიფოს მიერ ამაზე თვალის დახუჭვამ სახელმწიფო გლეხების მდგომარეობა გაუსაძლისი გახადა.

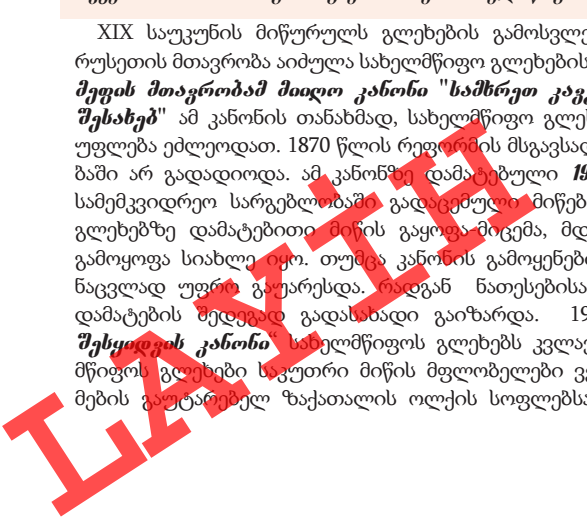
აზერბაიჯანელი გლეხი

მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფოს მიწებზე მაცხოვრებელი გლეხები რაოდენობრივად ბევრნი იყვნენ, რუსეთის მთავრობა აქ მიწის რეფორმის გატარებას აგვიანებდა. ამ მიზეზით სახელმწიფოს მიწებზე კაპიტალისტური ურთიერთობების წარმოშობაც ფერხდებოდა.

თქვენ აზრით, რა იყო რუსეთის მიერ სახელმწიფო მიწებზე რეფორმის გატარების დაგვიანების მიზეზი?

XIX საუკუნის მიწურულს გლეხების გამოსვლების ზრდამ, ყაჩაღური მოძრაობების გაძლიერებამ რუსეთის მთავრობა აიძულა სახელმწიფო გლეხებისათვისაც გაეტარებინა რეფორმა. **1900 წლის 1 მაისს მეფის მთავრობამ მიიღო კანონი "სამხრეთ კავკასიაში სახელმწიფო გლეხების მიწათმოწყობის შესახებ"** ამ კანონის თანახმად, სახელმწიფო გლეხებს იჯმას მიწებიდან სამემკვიდრეო სარგებლობის უფლება ეძლეოდათ. 1870 წლის რეფორმის მსგავსად ამ კანონშიც მიწები ერთბაშად გლეხების საკუთრებაში არ გადადიოდა. ამ კანონზე დამატებული **1903 წლის დებულების თანახმად**, გლეხებისათვის სამემკვიდრეო სარგებლობაში გადაცემული მიწების ზუსტი საზღვრები დგინდებოდა. დებულებაში გლეხებზე დამატებითი მიწის გაყოფა მოცემა, მძლეობებიდან, სამოვრებიდან და ტყეებიდან წილის გამოყოფა სიახლე იყო. თუმცა კანონის გამოყენების შემდეგ გლეხების მდგომარეობა გაუმჯობესების ნაცვლად უფრო გაუარესდა. რადგან ნათესებისათვის გამოუსადეგარი მიწების წილობრივ მიწებზე დამატების შედეგად გადასახადი გაიზარდა. 1912 წელს გამოცემული **"მიწების სავალდებულო შესყიდვის კანონი"** სახელმწიფოს გლეხებს კვლავ არ შეეხო. რუსეთის იმპერიის დაშლამდე სახელმწიფოს გლეხები საკუთრივ მიწის მფლობელები ვერ გახდნენ. 1913 წელს კანონი 1870 წელს რეფორმის გატარებულ ზაქათალის ოლქის სოფლებსაც შეეხო. 1912-1913 წლების აგრარულმა კანონებმა

ბიძგი მისცეს სოფლის მეურნეობის განვითარებას. აზერბაიჯანის სოფლებში სოციალურ ფენებად დაყოფა გაღრმავდა და კაპიტალისტური ურთიერთობები გაძლიერდა.

მრეწველობის განვითარება. ნავთობის მრეწველობა. XIX საუკუნის შუა ხანებამდე აზერბაიჯანში ფეოდალურ-დამოკიდებული ურთიერთობებთან ერთად, რუსეთის გარკვეულ ქალაქებში შექმნილი წესრიგის სისტემა, იძულებითი შრომის გამოყენებაც აფერხებდა კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარებას. 1872 წელს მთავრობამ ნავთობის მრეწველობაში **გაღადებულებათა სისტემა** გააუქმა. ამის შემდეგ ნავთობის საბადოების აუქციონის გზით გასაყიდად გამოტანა ამ დარგის დიდი სიჩქარით განვითარების მიზეზი გახდა.

აზერბაიჯანში ნავთობის მრეწველობის სწრაფი განვითარების ძირითადი მიზეზები იყო შემდეგი:

1. XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან დაწყებული რუსეთში და მსოფლიოში ნავთობის სამრეწველო მასშტაბით გამოყენების დაწყება;
2. აზერბაიჯანში იაფი სამუშაო ძალის სიჭარბე;
3. ნავთობის რესურსების სიუხვე, აზერბაიჯანის ნავთობის მაღალი ხარისხი;
4. თვით რუსეთში ნავთობის საბადოების გამოუაშკარავებლობა.

გამსწენეთ რუსეთში ნავთობის საბადოების აღმოჩენაში დიდი წვლილის მქონე აზერბაიჯანელი გეოლოგის სახელი. შეაფრთხეთ ინფორმაცია მის შესახებ.

მოვალეობათა სისტემის გაუქმების შემდეგ ნავთობის მრეწველობაში კაპიტალის ჩადება გაიზარდა. რუსეთის მთავრობა, მას შემდეგ რაც გაიაზრდა ამ სფეროს მაღალმომოსავლიანობა, ცდილობდა ნავთობის მიმღები მიწები რუსი მრეწველობის კუთვნილება ყოფილიყო. ზოგ შემთხვევებში მეფის მთავრობა ნავთობიან მიწებს თადარიგში გასულ მოხელეებს და სამხედროებს ჩუქნიდა. მიწების აუქციონის გზით გაყიდვამ აზერბაიჯანელ საქმოსნებსაც ნავთობის მრეწველთ რიგში შესვლის შესაძლებლობა მისცა. მათ შორის იყვნენ ისეთი ცნობილი ნავთობის მესაკუთრეებიც, როგორცაა **"ჰაჯი ზეინალაბდინ თალიევი, მუსა ნალიევი, მურთუზა მუსტაროვი და შეში ესედულაევი."**

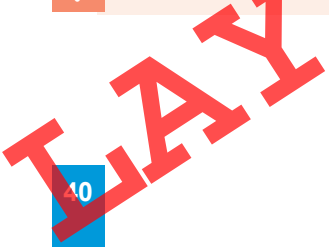
ჰაჯი ზეინალაბდინ თალიევი

"ზეინალაბდინის მამა ისერიშეჰერელი (ბაქოელი) ერთი ღარიბი მეწაღე იყო. თალი დიდ ოჯახს ძველად ინახავდა. ამიტომაც ზეინალაბდინი ძალიან პატარა ასაკიდან კალატოზთან შეგირდად დადგა და დაიწყო მუშაობა. ის, კალატოზისათვის თავზე დადგმული ჩანახით ტალიას ეხედებოდა, დღიურად 6 კაპიკს იღებდა. იგი სულითა და გულით მუშაობდა, საშუალოზე ყველაზე ადრე მოდიოდა, გვიან მიდიოდა. 18 წლის ასაკში ქვისმთლიელი, 18 წლის ასაკში კალატოზი, შემდეგ არქიტექტორი იყო. 1873 წელს ორ პართან ერთად წილობრივად ბიბიჰეიმეთში ადგილი შეიძინა, ბურღი მოაწყო და დაიწყო ჭის მოთხრა. დღითიდღე ხარჯი მზრდებოდა, ნავთი კი არ ჩანდა. ჰაჯი ზეინალაბდინის მეწაღეებმა იქედი დაკარგეს და თავიანთი წილის ვაყიდვა ისურვეს. ჰაჯი კი ეუბნებოთ, თუ ვინმეზე ვაყიდვა ვსურთ, მევე მომყიდეთო. ჰაჯიმ მათ ფული გადაუხადა და ბურღისა და ადგილის პატრონი გახდა, ნავთობი კი არ ამოღეს. ჰაჯი კალატოზიდან, ვაჭრობიდან მოპოვებულ ფულს მთლიანად ამ საქმეში ჩადებს. მუშების ქირას დროულად ისდის. ბოლოს ფული მოურჩება. ბოლოს ხურდა კაბეკებს აძლევს, ბურს ყიდულობს მუშებს მართალ სიტყვას ეუბნება: თქვენთვის ფულის მოცემა არ შემიძლია. ძალია მხოლოდ ამ ბურზე შექმნეს, ეს ბური მაინც წაიღეთ თქვენს ოჯახებში, შეიღებოთ მშენებელი არ დაგრჩეთ. მუშებს ჰაჯის ამ თავგანწირვით გუნებაწამსდრებს თვალეები ცრემლით აეგსებათ. ისინი ეტყვიან, რომ ჰაჯი შენ ნუ სწუხნარ, ჩვენ მშვიდობიც რომ დაფრჩეთ, საქმეს ბოლომდე მივყავართ. მართლაც, რამდენიმე დღის შემდეგ ნავთობი ამოღეს. მეწაღე თაღის შვილი, მეტალაზე ზეინალაბდინი ხდება მილიონერი თალიევი".

მ. სულეიმანოვი ჩემი მოსმენილება, წაკითხულება, ნახანები, ბაქო, 1987

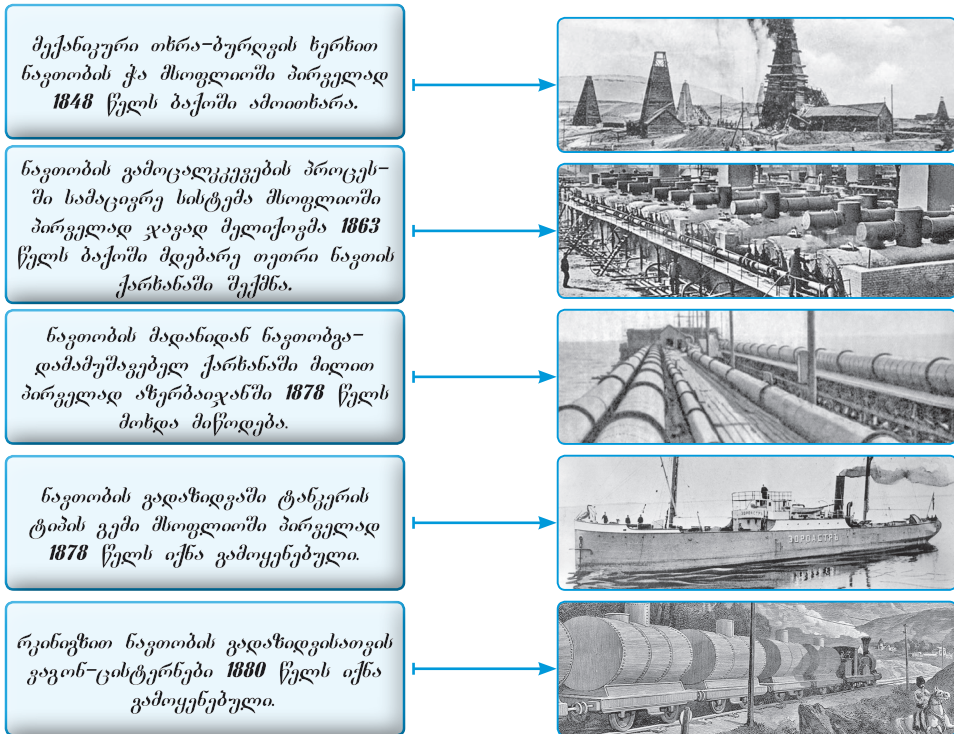

წყაროზე დაყრდნობით, პ.ს. თალიევის რომელი დადებითი თვისებების შერჩევაა შესაძლებელი?

მეფის მთავრობის უცხოური კაპიტალისათვის ქვეყანაში შემოსვლის შესაძლებლობის მიცემამ ნავთობის მრეწველობაშიც გაიზარდა კაპიტალის ჩადება. 1879 წელს შვედეთის სახელმწიფოს მოქალაქეებმა ნობელებმა „**ძმები ნობელების კომპანია**“ დაარსეს. XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან **როტ-შიდლდის** სახით ფრანგული კაპიტალი, 90-იანი წლებიდან კი ინგლისელი კაპიტალისტები შემოვიდნენ ბაქოს ნავთობის მრეწველობაში. ნავთობის მრეწველობაში კაპიტალის ჩადების ზრდა ნავთობის ამოღებისა და გადაზიდვის საშუალებების სრულყოფის მიზეზი გახდა. ნავთობის საქმეში ერთმანეთის მიყოლებით ახალი ხერხებისა და ტექნიკური საშუალებების გამოყენება დაიწყო. ნავთობის ამოღებაში ჯერ ბურღით ამოთხარა, 1873 წლიდან შადრევნის, 70-იანი წლების ბოლოდან დარტყმის ხერხისა და ორთქლის ძრავის გამოყენება დაიწყო. მალე ბაქოში ნავთობის მრეწველობისათვის საჭირო მოწყობილობების მწარმოებელი მექანიკური ქარხნები გაჩნდა, ხელით შრომის ტექნიკური სიახლეებით ჩანაცვლება დაჩქარდა. აზერბაიჯანში ნავთობის მრეწველობის მანიფაქტურული ეტაპიდან ფაბრიკა-ქარხნულ ეტაპზე გადასვლა სამრეწველო-ტექნიკური რევოლუცია იყო.

ნავთობის სფეროში ბევრი სიახლე პირველად აზერბაიჯანში იქნა გამოყენებული.

ნავთობის სფეროში მომხდარმა ტექნიკურმა სიახლეებმა ბაქო მსოფლიო ნავთობის მრეწველობის ცენტრად, სამხრეთი კავკასიის ძირითად სამრეწველო ქალაქად აქცია.

XIX საუკუნის მიწურულს ნავთობის ამოღებაში ბაქომ გაუსწრო აშშ-ს და მსოფლიოში პირველ ადგილზე გავიდა. ბაქოში სამრეწველო კაპიტალიზმის ძირითად ფენებად მიჩნეული ბურჟუაზია და მრავალეროვანი მუშათა კლასი ჩამოყალიბდა. ნავთობის მრეწველობაში ადგილობრივი მეპატრონეები-ეროვნული ბურჟუაზიის წარმომადგენლები მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდნენ. ისინიც კომპანიას ხსნიან, გადამამუშავებელ მრეწველობას არსებენ, უცხოელ მეპატრონეებს უწევენ მეტოქეობას.

XIX საუკუნის მიწურულს ნავთობის მრეწველობის მონოპოლიის ეტაპს ჩაეყარა საფუძველი 1893 წელს ბაქოს ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნების მეპატრონეები გაერთიანდნენ, **ბაქოს თეთრი ნავთობის ქარხნების მეპატრონეების კავშირი** დაარსეს. ამ მონოპოლიურმა გაერთიანებამ როკველერის კუთვნილ „Standart Oil“ კომპანიასთან ხელშეკრულების დადებით მსოფლიოს თეთრი ნავთის ბაზრის გაყოფას მიიღწია.

რა არის ეკონომიკის სფეროში მონოპოლიის შექმნის უარყოფითი მხარეები? დაახლოეთ თქვენი პასუხები.

მრეწველობის სხვა დარგები. აზერბაიჯანში მრეწველობის განვითარება XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან დაიწყო. ამ დროიდან დაწყებული დაქირავებულ შრომაზე დაფუძნებული ორთქლის ძრავებით მომარაგებული ფაბრიკა-ქარხნული წარმოება შეიქმნა. პირველ ხანებში დარგებში კაპიტალის ჩამდები საწარმოების გამხსნელები რუსი და უცხოელი კაპიტალისტები იყვნენ. 1861 წელს რუსმა კაპიტალისტებმა შექიმი აზრემუმი ფაბრიკა დაარსეს. ეს ფაბრიკა ევროპაში მეაბრემუმეობის სფეროში უდიდეს საწარმოდ ითვლებოდა. 1865 წელს გერმანელი კაპიტალისტების „**მეხი სიმენსების**“ კომპანიამ **გედგებოში მსხვილ სპილენძსადნობ ქარხანას** ჩაუყარა საფუძველი. გერმანული ტექნიკის საფუძველზე შექმნილი ეს ქარხანა იმ დროს რუსეთში ყველაზე დიდ საწარმოდ ითვლებოდა. „სიმენსებმა“ 1883 წელს კიდევ ერთი საწარმოო - **კალაქენდის სპილენძსადნობ-სპილენძგამამდიდრებელი ქარხანა გახსნა**. ეს ქარხანა რუსეთის იმპერიაში პირველი სპილენძის გამამდიდრებელი საწარმო გახდა.

? რასთან იყო დაკავშირებული ის, რომ აზერბაიჯანში პირველი კაპიტალისტური საწარმოების გამხსნელი უცხოელი მეწარმეები იყვნენ?

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში გატარებული რეფორმების შემდეგ აზერბაიჯანელი მეწარმეების სამრეწველო წარმოებაში საქმიანობა გაძლიერდა. ისინი ძირითადად სოფლის მეურნეობასთან დაკავშირებულ მსუბუქ და კვების მრეწველობას ანიჭებდნენ უპირატესობას. მსუბუქი მრეწველობა ძირითადად ჩვენი ქვეყნის ჩრდილო-დასავლეთით - შექი-ზაქათალის, სამხრეთ-დასავლეთით - ყარადაღი-ნახჩევანის ტერიტორიებზე იყო გავრცელებული. აქ აზრემუმის გადამამუშავების სფეროში კაპიტალისტური სამრეწველო წარმოება უფრო ადრე დაიწყო. მეწარმე **კასიმ ბაბაჯევის** მიერ შექიში გახსნილ ფაბრიკაში წარმოებულმა აზრემუმმა საერთაშორისო გამოფენებზე მრავალჯერის მოიპოვა ოქროს მედალი. მართალია მეაბრემუმეობის ცენტრი შექი იყო, მაგრამ 1880-90-იან წლებში შუშაში კარიაგინში (ფიზული) და ნახჩევანშიც შეიქმნა აზრემუმის გადამამუშავებელი საწარმოები. ამ მასობრივმა არსებული საწარმოები აზერბაიჯანელ მეწარმეებს ეკუთვნოდა.

ბამბის სამრეწველო მნიშვნელობის პროდუქციად გადაქცევამ აზერბაიჯანში ამ დარგში გადამამუშავებელი საწარმოების შექმნასაც მისცა ბიძგი. პირველი ბამბისგამმწმენდი ქარხანა ნახჩევანში ამუშავდა. მეფის მთავრობა აზერბაიჯანში ნედლეულის მზა პროდუქციად გადამქცევი წარმოების შექმნის ნებას არ იძლეოდა. კოლონიალური ეკონომიკისათვის დამახასიათებელი ცალმხრივობის აღმოფხვრის შემდეგ პირველი მეპატრონე **ჰ.ზ. თალიევი** იყო. მან დიდი სირთულით გატეხა რუსეთის მთავრობის წინააღმდეგობა და **1900 წელს ბაქოში პირველი საქსოვი ფაბრიკის გახსნას მიაღწია**.

სპეციალური პროექტის საფუძველზე აგებულ ამ საწარმოში ხდებოდა მუშების უფასოდ ბინით უზრუნველყოფა. გარდა ამისა მათთვის საავადმყოფო და სკოლა იყო აშენებული.

 შეაერთოეთ ინფორმაცია ჰ.ზ. თალიევის შესახებ. მოამზადეთ წარდგენა თემაზე: "ჰ.ზ. თალიევი როგორც მეწარმე და მოქალაქე".

აზერბაიჯანელი მეწარმეების უმრავლესობაში მყოფი სფერო მეთევზეობის მრეწველობა იყო. 1880 წელს ამ სფეროში ვალდებულების გაუქმების შემდეგ მასში კაპიტალის ჩადება გაიზარდა. აზერბაიჯანელი კაპიტალისტები თევზის მრეწველობაში 70%-ს შეადგენდნენ.

ადგილობრივ ნედლეულზე დამყარებული პირველი თამბაქოს ფაბრიკა კი შექიში გაიხსნა. ამასთან, ყველაზე მსხვილი თამბაქოს ფაბრიკები ბაქოში მდებარეობდა. რუსეთში მეღვინეობის პროდუქციაზე მოთხოვნილების გაზრდა, აზერბაიჯანში მევენახეობისა და მასთან დაკავშირებული მეღვინეობის საწარმოების ზრდის მიზეზი გახდა. 1870 წელს იელიზავეტპოლის გუბერნიაში ღვინის წარმოებით დასაქმებული, მსხვილი კაპიტალისტური საწარმოები გაჩნდა. ეკონომიკაში მომხდარმა დადებითმა ცვლილებებმა ქალაქების განვითარებას, ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის სფეროების სიახლეებს მისცა ბიძგი.

მრეწველობის კაპიტალისტური განვითარება თავისუფალ კაპიტალზე - ფულზე მოთხოვნილების მომატებით ქალაქებში, განსაკუთრებით ბაქოში საბანკო-საკრედიტო ორგანიზაციების რაოდენობაც სწრაფად იზრდებოდა. ამ დროს ვაჭრობა სწრაფად ფართოვდებოდა, ვაჭრების რაოდენობა, სავაჭრო კაპიტალის მოცულობა დღითიდღე იზრდებოდა. აზერბაიჯანში სიახლედ ითვლებოდა ბაზრობების (იარმარვის) გაჭრობა. სამხრეთ კავკასიაში პირველი ბირჟა სწორედ ბაქოში დაარსდა. ბაქოს განათებისათვის ადრე გაჩნის ლამპიონები გამოიყენებოდა. XIX საუკუნის ბოლოდან „კავკასია და მერკური“ საზოგადოებისათვის კუთვნილი ელექტრო სადგურის აშენებამ ქალაქის განათება გააუმჯობესა.

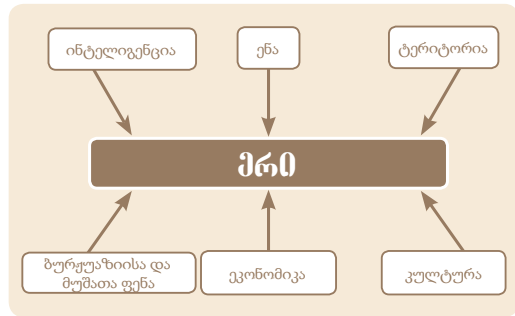
? როგორ შეიქმნა პირველი ელექტროსადგური?

მრეწველობის განვითარებით სატრანსპორტო და კავშირგაბმულობის საშუალებებიც განახლდა. **1883 წელს ბაქო-თიფლისი, 1900 წელს ბილაჯარი (ბაქო) - პეტროფსკი (მაჰაჩკალა) რკინიგზების გაყვანამ** სავაჭრო კავშირების გაფართოება, ქვეყნის შიგნით რკინიგზის გასწვრივ მდებარე საცხოვრებელი პუნქტებისა და ქალაქების განვითარება გამოიწვია. ნავთობის მრეწველობის სწრაფმა განვითარებამ და ქალაქი ბაქო კასპიის ზღვაზე უდიდეს საპორტო ქალაქად აქცია.

XIX საუკუნის 1960-იან წლებში დაიწყო სატელეგრაფო ხაზების გაყვანა. სამხრეთ კავკასიის მნიშვნელოვანი ქალაქებს - ბაქოს, თიფლისის, ნახჩევანის, ირევანისა და განჯას შორის სატელეგრაფო კავშირი დამყარდა. ბაქოში **1886 წელს პირველი ცენტრალისებური სატელეფონო სადგური სარგებლობაში გადაეცა.**

გაისხნეთ პირველად ორთქმაფლიანი რკინიგზის გაყვანა ქვეყანა. რეუელში ჩაწერეთ XIX საუკუნეში გვერდები ტექნიკური გამოგონებებისა და გამოგონებლების სახელები.

ერის ჩამოყალიბება. ეროვნული გამოღვიძება. რუსეთის დაპყრობამ აზერბაიჯანელი ხალხი ენობრივი და რელიგიური ნდობით თავისგან განსხვავებულ სახელმწიფოსთან პირისპირ დატოვა. რუსეთმა ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ უარყოფითი დამოკიდებულებით დაიწყო ჩვენება იმისა, რომ იყო დამპყრობლური იმპერია. ჩვენი ხალხი ძალიან მძიმე, ჯერ არნახული ეროვნული და ენობრივი ტანჯვის ქვეშ აღმოჩნდა. დაპყრობის პირველი დროებიდან რუსეთმა ღიად ენობრივი და ეროვნული დისკრიმინაციული პოლიტიკის გატარება დაიწყო.

ერის ფორმირების სქემა

აზერბაიჯანელი ხალხის საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებული კულტურული და მორალური ღირებულებები, ენა და ადათ-წესები არ აღიარებულ და დამცირებულ იქნა. ადგილობრივი მოსახლეობის ენით, მეორე ენად გამოყენებითაც კი სარგებლობის უფლებას არ იძლეოდნენ. სახელმწიფოს მართვა მხოლოდ რუსულ ენაზე წარმოებდა. იმისათვის, რომ ხალხისათვის ისტორიული ვინაობა დაევიწყებინათ, ოფიციალურ საბუთებში აზერბაიჯანელ თურქებს უკვე „მუსლიმანს“ ან „თათარს“ უწოდებდნენ.

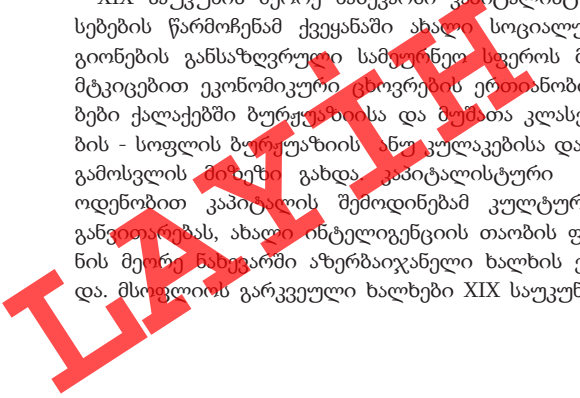
“რუსული აგრესიის სარგებელი ის იყო, რომ აზერბაიჯანელებმა საკუთარი თავი ერთ საზოგადოებრივ არსებად, საკუთარი კულტურული ნიშნის მატარებელ საზოგადოებად, ანუ რუსებისგან ცალკე ერად ყოფნის განცდა დაიწყეს”

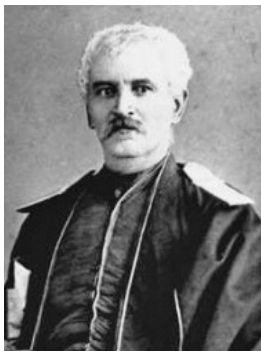
მ.ე. რასულზადე ნაწარმოებიდან “ჩვენი საუკუნის პოლიტიკა”

მთელი ზეწოლის, ტანჯვის მიუხედავად ჩვენმა ხალხმა ადათ-ჩვევები, ხალხის ფორმირებაში მნიშვნელოვანი როლის მქონე ეროვნული ენის დაცვა, შენარჩუნება შეძლო. რუსეთის მიერ გატარებული ეროვნული კოლონიური ტანჯვის პასუხად აზერბაიჯანელმა ხალხმა თავისი ეროვნულ-მორალური თვისებები წარმოაჩინა, შრომისმოყვარეობა, სიმამაცე, ეროვნულ ხასიათში არსებული სტუმართმოყვარეობა, უფროსებისადმი პატივისცემა, ამხანაგებისადმი, მეგობრებისადმი, ერთგულება და სხვა ასეთი თვისებების არსებობა გამოავლინა.

განმარტეთ აზერბაიჯანში ერის ფორმირების პროცესის XIX საუკუნის მეორე ნახევარში დაწყების მიზეზი.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში კაპიტალისტური საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი თვისებების წარმოჩენამ ქვეყანაში ახალი სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობები წარმოიშვა. რეგიონების განსაზღვრული სამეურნეო სფეროს მიხედვით სპეციალიზაციამ ურთიერთობების განმტკიცებით ეკონომიკური ცხოვრების ერთიანობის გარანტია შექმნა. კაპიტალისტური ურთიერთობები ქალაქებში ბურჟუაზიისა და მუშათა კლასების შექმნის, სოფლებში ახალი სოციალური ფენების - სოფლის ბურჟუაზიის ანუ კულაკებისა და სოფლის მუშების - დაქირავებულების ასპარეზზე გამოსვლის მიზეზი გახდა. კაპიტალისტური ურთიერთობების გაფართოებამ, ქვეყანაში დიდი ოდენობით კაპიტალის შემოდინებამ კულტურის, მეცნიერების, განათლებისა და ხელოვნების განვითარებას, ახალი ინტელიგენციის თაობის ფორმირებას ბიძგი მისცა. ყოველივე ეს XIX საუკუნის მეორე ნახევარში აზერბაიჯანელი ხალხის ერად ჩამოყალიბების პროცესის დაწყებას უწყვეტბდა. მსოფლიოს გარკვეული ხალხები XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და შემდგომში დაწყებული ეს

მირზე ფეთელი ახუნდზადე

პროცესი აზერბაიჯანში სპეციფიკურ ფორმამი წარმართა. ქვეყნის ისტორიული ტერიტორიების ორად დაყოფით ტერიტორიული მთლიანობა დაირღვა. მეორის მხრივ, ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი კოლონიურ მდგომარეობაში იყო. დამოუკიდებელი სახელმწიფოს, თავისი ეროვნული მთავრობის მქონე ხალხებში ეს პროცესი, როგორც წესი, სახელმწიფოს დონეზე რეგულირდება და მიზანმიმართული სახით წარმოებს. კოლონიურ მდგომარეობაში მყოფ აზერბაიჯანში კი ამ საქმეში ეროვნულ ბურჟუაზიასთან ერთად, მთელი საკუთრი ძალისა და საშუალებების დამხარჯველი განათლების მოყვარული, პატრიოტი ჩვენი ინტელიგენციის საქმიანობა, განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში აზერბაიჯანში ევროპის განათლებისა და კულტურის გავლენის ქვეშ ფორმირებული ახალი ინტელიგენტების თაობა შეიქმნა. ისინი ევროპაში განათლების მიღების განმავლობაში ახლოდან გაეცნენ დემოკრატიის, ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლების ცნებებს. **მირზე ფეთელი ახუნდზადე, ეპქედ ბეი ალაევი, მეჰმედ ალა შაჰტახტინსკი, ელი-მერდან ბეი თოფჩუბაშოვი** - დემოკრატიულ, პატრიოტი ინტელიგენტებს ესმოდათ ჩვენი ხალხის კოლონიური უღლისაგან განთავისუფლების, საბრძოლველად მობილიზაციისათვის, პირველ რიგში მისი განათლების, ეროვნული შეგნების გაღვივების, ეროვნული ენის განვითარების აუცილებლობა და საქმიანობას ამ მიმართულებით წარმართავდნენ. ჰესან ბეი ზერდაბის დიდი სირთულეებით რუსეთის მთავრობიდან თანხმობის მიღებით აზერბაიჯანულ ენაზე ჩვენი პირველი გაზეთის „ეჟინჩი“-ს გამოცემით პრესისა და წიგნის ბეჭდვის საქმეს ბიძგი მიეცა. მ.ფ. ახუნდზადეს პიესები, ე. ჰაკვერდიევის, ნ. ვეზიროვის, ჯ. მემმედკულუზადეს ნაწარმოებები მხატვრული ერთ ხალხის სასაუბრო ენას უახლოვდებოდა და ეროვნული ენის განვითარების დიდი საჩუქარი გახდა. მ.ფ. ახუნდზადემ პირველად „ერი“ ცნების გახმოვანების შემდეგ „აზერბაიჯანელი ერი“ გამოთქმა განმტკიცდა საზოგადოებრივ აზროვნებაში. XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან გამოცემულ გაზეთში „ქეშქულ“ 1891 წელს პირველად გამოთქმა „აზერბაიჯანელი ერი“ შემოვიდა სმარებაში. ჰ.ზ. თაღაევის გამოცემის საკუთარ თავზე აღებული გაზეთის „კასპი“ გარშემო შეიკრიბნენ ისეთი განათლების მოყვარული ინტელიგენტები როგორცაა ე. ალაევი, ე. თოფჩუბაშოვი, ჰ. ზედაბი, ე. ჰუსეინზადე და სხვები. მ. შაჰტახტინსკიმ სწორედ მოცემულ გაზეთში დაბეჭდილ სტატიაში „რა უნდა ვუწოდოთ ამირკავკასიელ მუსლიმანებს?“ ამ თურქულენოვან ერს აზერბაიჯანელი, ენას კი აზერბაიჯანული უწოდა.

ამ პერიოდში ჩვენი ეროვნული ბურჟუაზიის თვალსაჩინო წარმომადგენლები **ჰ.ზ. თაღაევი, მ. ნაღაევი, შ. ესედელაევიც** განათლებისა და ქველმოქმედების სფეროში აქტიურობას იჩენდნენ. ისინი სკოლების გახსნასა და ნიჭიერი ახალგაზრდების ევროპისა და რუსეთის უმაღლეს სკოლებში განათლების მიღებას ფინანსურ დახმარებას უწევდნენ, პრესას მფარველობას უწევდნენ.

XIX საუკუნის მიწურულს ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში დაიწყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა. მოძრაობის პირველ ეტაპზე (1875-1904) ჩვენმა ინტელიგენციამ თავის თავზე აღებული ეროვნული თვითგამორკვევისთვის (ეროვნული ვინაობა), ეროვნული აზროვნების გაღვივებისა და ენის განვითარების რთული და სავასუხისმგებლო საკითხების წარმატებით გადაჭრა შეძლო. მომდევნო ეტაპზე ხალხის ეროვნული დამოუკიდებლობისა და სახელმწიფოებრიობისათვის საბრძოლველად გამოსაყვანად საერთო ეროვნული იდეა იყო საჭირო. მართალია ასეთი ეროვნული იდეა - გათურქება, გამუსლიმანება და გათანამედროვეება - ელი ბეი ჰუსეინზადემ მოამაზადა, მაგრამ მისი პოლიტიკური დოქტრინის სახით განმახორციელებელი მეჰმედ ემინ რესულზადე გახდა.

1. განმარტეთ ადგილობრივი მრეწველობის წარმოშობის მნიშვნელობა. აზერბაიჯანის რესპუბლიკაში მრეწველობის როლისა და როგორც განვითარდა უფრო მეტად?
2. რა მნიშვნელობა ჰქონდა **ჰ.ზ. თაღაევის** საქმიანი ფაბრიკის გახსნას?
3. ვენის დიპლომაზე უჩვენეთ XIX საუკუნის პირველ და მეორე ნახევარში ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში პრესებულ სოციალურ ფენებს შორის შეფასება და განმასხვავებელი ნიშნები.
4. რატომ უწოდებენ კულაკებს სოფლის ბურჟუაზიას?

კოლონიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ეროვნული დემოკრატიული მოძრაობა

7

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში განხორციელებული ბურჟუაზიული რეფორმები კაპიტალური ურთიერთობების განვითარების მიზნით გახდა. ახალი საზოგადოებრივი ჯგუფების გაჩენამ, უმაღლეს განათლებული ინტელიგენციის რაოდენობის ზრდამ ეროვნული დემოკრატიული მოძრაობის დაწყებას მისცა ბიძგი. ამ მოძრაობამ XX საუკუნის დასაწყისში პარტიებისა და ორგანიზაციების შექმნით დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა შეიძინა.

ზაქათალის აჯანყება, ყაზახთა მოძრაობა, მუშათა გაფიცვები, მუშათა კომიტეტები, ერთობლივი ხელშეკრულება, ეროვნულ-დემოკრატიული მოძრაობა, პარტიები, ორგანიზაციები

ზაქათალის აჯანყება. მეფის მთავრობის გადაწყვეტილებით სამხრეთ კავკასიაში ბატონყმობის გაუქმება პირველ რიგში საქართველოში დაიწყო. თუმცა მთავრობის ასეთმა მოუშუადებელმა ნაბიჯებმა აზერბაიჯანში განსხვავებულ რეაქციები და წინააღმდეგობები გამოიწვია. ერთ-ერთი ასეთი უკმაყოფილება 1863 წელს ზაქათალაში გამოვლინდა. რეფორმებამდე კოლონიზატორები ჭარ-ბელაქანსა და ზაქათალაში სპეციფიკურ პოლიტიკას ატარებდნენ. ამ პოლიტიკის მიზანი მოცემულის სურვილისამებრ მართვა იყო. მეფის მთავრობამ 1863 წელს საქართველოში სასოფლო რეფორმის გატარების გადაწყვეტილების მიღების შემდეგ ზაქათალის ოლქის გლეხებს შორისაც იგივე მიმართულების ქმედებები იყო დაგეგმილი. ამ მიზნით რეგიონში მოსული მთავრობის კომისიის გადაწყვეტილების თანახმად ინგილოები და მულალები შემოსავლების ათმაგის მოცულობით ერთჯერადი გადახდით **ქეშქელის**¹ მეპატრონეებზე დამოკიდებულებისაგან შეიძლება გათავისუფლებულიყვნენ. მიწის მესაკუთრეთა ძირითადი შემოსავლის წყაროს ხელიდან წართმევაზე მიმართული ეს გადაწყვეტილება ჭარებლების უკმაყოფილების მიზეზი გახდა. მეფის მთავრობისათვის დაპყრობილი ხალხების მორალზე შეხება ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. რუსები **ზაქათალაში გაქრისტაიანების პოლიტიკას** ატარებდნენ. 1862 წელს ბელაქანში კადეტთა კორპუსის ერთ-ერთი კურსდამთავრებულის ქრისტიანობა მიღებული ალექსანდრ კალაჯოვის მიერ ეკლესიის აშენება 1863 წლის ივნისში **ჰაჯი მურთუზის** ხელმძღვანელობით **ზაქათალაში აჯანყების დაწყების** მიზეზი გახდა. ბელექნელი **ბურჯელი** და ჭარელი **მოლა ზენგი** მის უახლოეს დამხმარებელად იქცნენ.

აჯანყებაში, შეიძლება ითქვას, რომ მოსახლეობის ყველა ფენა იღებდა მონაწილეობას. ამ მოძრაობაში გლეხებთან ერთად არხების მეპატრონეები, სასულიერო პირები, ადგილობრივი პრივილეგირებული პირებიც იყვნენ. თუმცა ზაქათალის ციხე-სიმაგრის ხელში აღების მსურველი აჯანყებულები დამარცხდნენ.

აჯანყების დამარცხების მიზეზები მისი **ლოკალური**² ხასიათი და არაორგანიზებულობა იყო. აჯანყების ხელმძღვანელები წინ მდგომ მიზნებს გეგმიური სახით არ ახორციელებდნენ. ამასთან რუსების სამხედრო უპირატესობაც არ იყო მხედველობაში მიღებული. თუმცა აჯანყების შემდეგ მეფის მთავრობამ 1913 წლამდე ამ რეფორმის ზაქათალის ოლქში გატარებისაგან თავი შეიკავა.

ვინ იყვნენ აჯანყების მამოძრავებელი ძალები? ჰქონდათ თუ არა აჯანყებულებს სხვა შესაძლებლობები? დაახაბუთეთ მოსაზრებები განხილვის ვხით.

?

“სახალხო შურისმაძიებლები”. XIX საუკუნის 70-იან წლებში აზერბაიჯანში გატარებულმა სასოფლო რეფორმამ მოსალოდნელი შედეგები არ გამოიღო. სოფლის მოსახლეობა წინანდელის მსგავსად მიწათმფლობელებისა და სახელმწიფოსათვის გადასახადების გადახდას აგრძელებდა. გარდა ამისა, რეფორმებმა სოფლად სოციალურ ფენებად დაყოფაც გააძლიერა. სოფლის მოსახლეობა ერთის მხრივ

¹ ქეშქელი — აქ მსგავსი მსწავლობის მნიშვნელობით გამოიყენება

² ლოკალური — ადგილობრივი, გარკვეული საზღვრებიდან (ტერიტორია, ნაწილი, ფართობი და სხვ.) გულისხმობს.

უქონელ უმიწო და უმუშევარ მასად, მეორის მხრივ კი სწორედ ამ გლეხების ხარჯზე გამდიდრებულ კულაკთა ფენად იყოფოდა. შემთხვევითი არ არის, რომ ამ დროიდან დაწყებული სოფლის მოსახლეობის შორის იმატა სოციალურმა უკმაყოფილებამ.

XIX საუკუნის მიწურულს ცარიზმის ეროვნულ-კოლონიალური პოლიტიკის წინააღმდეგ უკმაყოფილებამ თავის უმაღლეს მწვერვალს მიაღწია. გლეხები გადასახადებსა და მოვალეობებზე უარს ამბობდნენ, ზეგებისა და აღაების სახლებს უტევენდნენ.

აზერბაიჯანის ამ პერიოდს ისტორიაში ყაჩაღთა მოძრაობას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. თითქოს ამ გზით ხალხის შურისძიებას ცდილობდნენ. შემდეგ მთებსა და თვალთაგან მოფარებული ადგილებისაკენ იხევდნენ, სამართლებრივ-დაცვით ორგანოებს ემალეობდნენ. ამიტომაც ხალხში მათ „ყაჩაღს“ ემახდნენ. ერთის მხრივ, რუსეთის ეროვნულ-კოლონიატორული პოლიტიკა, მეორის მხრივ ადგილობრივი ექსპლუატატორების ფეოდალური უღლისაგან ყაჩაღები „სახალხო შურისმაძიებლებად“ იქცნენ.

ყაჩაღები ხალხის ინტერესების დაცვით ნამდვილი თავისუფლებისათვის ბრძოლას აწარმოებდნენ. ამიტომაც ადამიანების იმედად ქვეული **ყაჩაღ ნების, დელი აღის, ყაჩაღ ქერების** მსგავს ყაჩაღ-გმირებს ხალხურ სიმღერებში უმღერდნენ, თქმულებებს თხზავდნენ. თუმცა ყაჩაღური მოძრაობა სტიქიურ ხასიათს ატარებდა, ორგანიზებული არ იყო და არ შეემოლო ყველა გლეხი მოეცვა. მიუხედავად ამისა ყაჩაღობა აზერბაიჯანელი ხალხის ეროვნული ჩაგვრის, ექსპლუატაციისა და ცარიზმისათვის შეწინააღმდეგების შესაძლებლობებს უფრო ნათლად წარმოაჩენდა.

? *სხვა რა ბრძოლის საშუალებების გამოყენება შეეძლო ხალხს? რატომ უყურებდნენ ადამიანები ყაჩაღებს როგორც საკუთრი იმედის წყაროს? დაახლოებით თქვენი მოსაზრებები.*

მუშათა მოძრაობა. მეფის რუსეთის გატარებულმა რეფორმებმა აზერბაიჯანის მსხვილ ქალაქებში გაზარდა სამრეწველო საწარმოების რაოდენობა, მეორის მხრივ კი, სოფლად მიმდინარე სოციალურ ფენებად დაყოფამ გადატაკებული გლეხები ერთი ლუკა პურისათვის იმ საწარმოებისაკენ მიმართა. სწორედ ასე მოხდა აზერბაიჯანის მუშათა კლასის ფორმირება. სამრეწველო საწარმოების ზრდამ აქ რუსეთის გარშემო მდებარე რეგიონებიდან და უცხო ქვეყნებიდან მუშების შემოღინება დააჩქარა. ბაქო თანდათანობით მრავალეროვან ქალაქად იქცა.

მუშების მდგომარეობა ძალიან მძიმე იყო. XIX საუკუნის ბოლოდან დაწყებული ბაქოში, ნუხაში, გედაბეიში ეკონომიკური მოთხოვნებით გამოსული მუშათა უკმაყოფილობები, გაფიცვები გაიზარდა, **1895 წელს ბაქოში თამბაქოს ფაბრიკის მუშებმა აზერბაიჯანის ისტორიაში პირველი ორგანიზებული გაფიცვა მოაწყვეს.** ბაქოში დაწყებული გაფიცვები ქალაქში სამხედრო მდგომარეობის გამოცხადებით დასრულდა. შედეგად, საწარმოს ხელმძღვანელობამ დამწყები მუშების ხელფასის მომატებაზე თანხმობა მისცა.

? *რა კავშირს ხედავთ მუშების მოთხოვნებსა და ადამიანის უფლებების შორის? რა მოთხოვნებია თანამედროვე პერიოდში, რომელ კანონებში ჰპოვებს თავის ასახვას? კლასში განხილეთ.*

XX საუკუნის დასაწყისში მსოფლიოში მომხდარმა ეკონომიკურმა კრიზისმა აზერბაიჯანშიც ჰპოვა თავისი ასახვა. ეს, ისედაც მძიმე მუშური ცხოვრებისათვის დიდი დარტყმა იყო. მრავალი საწარმოს დახურვა ათასობით ადამიანის უმუშევრად დარჩენის მიზეზი გახდა.

ბაქოს მუშების მსოფლიო შრომა

1902 წლის აპრილში ბაქოში მუშების პირველი და პოლიტიკური დემონსტრაცია ჩატარდა. 1903 წელს ბიბიჰეიბეთიდან დაწყებულმა გაფიცვამ მთელი ბაქო მოიცვა. მუშებმა საგაფიცვო კომიტეტებმა „მუშების მთავრობა“ შექმნეს. ამ კომიტეტებმა მეპატრონეების წინაშე მოთხოვნები წამოაყენეს. მათი მოთხოვნები, თუნდაც ნაწილობრივ, შესრულებული იქნა. უფრო დიდი გაფიცვა 1904 წელს ბალახანის ნავთობის საბადოებზე დაიწყო და მალე სხვა საწარმოებზე მოიცვა. 13 დეკემბერს დაწყებული გაფიცვა ხელშეკრულების დადებით დამთავრდა. „**მაჩუთის კონსტიტუცია**“-დ წოდებული ხელშეკრულებით მეწარმეებმა მუშების ყველა მოთხოვნა მიიღეს.

როგორ ვესმით, აზერბაიჯანში მომხდარმა მუშათა მოძრაობამ, რისი დასაბუთებაც შეიძლო? რაში ხედავთ ამ მოძრაობის წვლილს მსოფლიო მუშათა მოძრაობაში? განიხილეთ.

I რუსული რევოლუცია და აზერბაიჯანი. 1905 წლის 9 იანვარს რუსეთში მომხდარი „სისხლიანი კვირით“ 1905-1907 წლების მომავალი ბურჟუაზიული დემოკრატიული რევოლუცია დაიწყო. მისმა გავლენამ ბაქოშიც იჩინა თავი. იმავე წლის ზაფხულში ბაქოში მოხდა საერთო გაფიცვის ორგანიზება. შეიქმნა საგაფიცვო კომიტეტი. გაფიცულთა წინააღმდეგ ჯარი გამოიყვანეს. აქტიური წევრები დააპატიმრეს. მეფის მთავრობამ აზერბაიჯანში ეროვნული განადგურების პოლიტიკასაც მიმართა.

როგორ ვესმით, რა მიზნებს ისახავდა მეფის მთავრობა ეროვნული განადგურების მცდელობით? დაასაბუთეთ თქვენი მოსაზრებები.

შემოდგომის თვეებში აზერბაიჯანის სხვა რეგიონებში და საწარმოებშიც დაიწყო ორგანიზებული გაფიცვების ჩატარება. ყველაზე მუშათა კომიტეტები იქმნებოდა. 1905 წლის ნოემბერში მადნებისა და ქარხნებიდან არჩეულმა მუშათა წარმომადგენლებმა აზერბაიჯანში რევოლუციური მოძრაობის მართვისათვის **ბაქოს მუშა დეპუტატების საბჭო** შექმნეს. თუმცა მისი საქმიანობა გუბერნატორის ბრძანებით თებერვალში შეჩერებულ იქნა და ორგანიზაცია დაიშალა, აქტიური წევრები დააპატიმრეს.

ელიმერდან ბეი თოფჩუბაშოვი

ეროვნულ-დემოკრატიული მოძრაობა, რევოლუციური მოძრაობის გაძლიერება, მოწინავე ინტელიგენციისა და პროგრესული ბურჟუაზიის აზროვნებაში ეროვნული თანაგრძნობის განცდები გაიზარდა. ამ პიროვნებების უმრავლესობამ ევროპისა და რუსეთის სამეცნიერო კერებში მიიღო განათლება, მოწინავე იდეებს ახლოდან იყვნენ გაცნობილები. მათ შორის **პ. ზერდაბის, ე. თოფჩუბაშოვის, მ.ე. რასულზადეს, ე. ჰუსეინზადეს, უ. ჰაჯიბეილის, ფ. ქონარლის, მ.ს. ორდუბადის, ჯ. შექმედეულზადესა** და სხვა განმანათლებელი დემოკრატების დასახელება შეიძლება. „ეროვნება და თავისუფლება“ „კონსტიტუცია და თანასწორობა“ იდეები ამ ინტელიგენციის ძირითად მიზნად იყო ქცეული. მათი უმრავლესობა თავის აზრებში და გამოსვლებში მხოლოდ აზერბაიჯანის კი არა, მთელი რუსეთის მუსლიმანების მოწინავე იდეებს გამოსახავდნენ.

ელი ბეი ჰუსეინზადეს ძეგლი. საღიანი

ეროვნული დემოკრატების საქმიანობაში ეროვნული ბურჟუაზიის მხარდაჭერას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. **პ.ზ. თადიევი, მ. ნადიევი და მ. მუხტაროვის** მსგავსი მეწარმეების ფინანსური საშუალებები დემოკრატიული ინტელიგენციის საქმიანობის კიდევ უფრო გაფართოების პირობებს ქმნიდა. 1905-1906 წლებში სწორედ მათი ინიციატივით საქველმოქმედო საზოგადოებები ჩამოყალიბდა. მათ შორის „გამოცემა-განათლება“ (ნემრი-მარინგ“), „ნიჯათ“ საზოგადოებებმა ეროვნული აზროვნების განვითარებაში დიდი როლი შეასრულეს.

რისგან შეიძლება წარმოშობილიყო დემოკრატიული მოძრაობის ეროვნულ ბურჟუაზიაზე მოთხოვნილება? მოახდინეთ განხილვა.

ინტელიგენციას ძალიან კარგად ესმოდა, რომ აზერბაიჯანში რეფორმების გატარება, მმართველობის განახლება, განათლების გავრცელება მნიშვნელოვანი საკითხებია. 1905 წლის ზაფხულში მეფის მთავრობისათვის წარსადგენად ე. თოფჩუბაშოვის ხელმძღვანელობით ხალხის საჭიროებების ამსახველი **განცხადება-სანიგარი**¹ მომზადდა. ეს იყო აზერბაიჯანში კოლონიალური პოლიტიკის წინააღმდეგ გამოსული დემოკრატების პირველი პროგრამული საბუთი.

მაღე აზერბაიჯანში დაიწყო გარკვეული პოლიტიკური პარტიებისა და ორგანიზაციების შექმნის პროცესი. მათი მიზანი ხალხის ტრაგედიებზე თავშეუკავებელი მოწინავე მოაზროვნე ადამიანების ერთობლივი ბრძოლისაკენ მიწოდება იყო. 1903 წლიდან საქმიანობის დაწყებები მუსლიმანური ახალგაზრდული ორგანიზაციის ინიციატორი მ.ე. რესულზადე იყო. მართალია 1904 წელს მ. მექსუმთვისა და მ.ე. რესულზადეს ხელმძღვანელობით შექმნილი „**ჰუმუმეთ**“ ორგანიზაციის შემდგომი საქმიანობა

¹ განცხადება-სანიგარი - განცხადება, თხოვნა მმართველობისადმი

ნობა რუსეთის სოციალურ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის მიზნებთან სამსახურით იყო დაკავებული, მაგრამ თავის გარშემო დიდი რაოდენობის მოწინავე ადამიანების გაერთიანება შეძლო. ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში პირველი ეროვნული პარტია შეიქმნა 1905 წელს განჯაში. **ელექტერ ბეი რეფიევი** ხელმძღვანელობით **პარტია "გეირათი"** რუსეთის ფედერაციულ წყობის ფლობასა და აზერბაიჯანისათვის ავტონომიის მინიჭებას მოითხოვდა. ცარიზმის ეროვნული განადგურების პოლიტიკა, მოსახლეობის დასაცავად აღმდგარ ინტელიგენციასა და მეწარმეებს უფრო მჭიდრო გაერთიანებას აიძულებდა. ეს მიზანი 1906 წელს ე. ალაევის „Difai“ (თავდაცვა), 1907 წელს **ა. ზაიდნა-ნოვის "თავდაცვა", რ. შერიფზადეს, მ. ჯუგარლინსკის, რ. მელიქოვის "კავშირი"** ორგანიზაციების შექმნის მიზეზი გახდა.

„მუსავატ“ პარტიამ მოღვაწეობა დაიწყო 1911 წელს. მის წევრებს შორის **მემედ ემინ რესულზადე, აბბასკულუ ქაშიზადე და თალი ნალიოღლუსაგი** მოწინავე ადამიანები იყვნენ. „მუსავატმა“ 1912 წელს დაბეჭდა პროგრამა და მალე **ე. ჰუსეინზადეს "გათურქება, გამუსლიმანება და გათა-ნამედროვება"** იდეა პარტიის ძირითად მიზნად იქცა.

„დიფაი“ ორგანიზაცია „ირშად“, „ჰუმმეთ“ ორგანიზაცია „ჰუმმეთ“, „თექამულ“, „იოლდამ“, მუსავატ“ პარტია კი „აჩიდ სოზ“ გაზეთებს გამოსცემდნენ. ასეთი ნაბიჯების გადადგმა აზერბაიჯანის ავტონომიისა და ასევე დამოუკიდებლობის სურვილს, ამ მიმართულებით ბრძოლის წარმოების მიზანს აძლიერებდა. მეფის მთავრობის მხრიდან აზერბაიჯანელების წინააღმდეგ ხოცვა-ჟლეტის მოწყობა კი ეროვნული ფანატიზმის პოლიტიკურ რწმენას კიდევ უფრო ამყარებდა. მათი უმრავლესობა ცარიზმის კოლონიალური დესპოტიზმის წინააღმდეგ ღია ბრძოლის წარმოებისაგან უკან არ იხევდა.

სრულიად რუსეთის მუსლიმანების ყრილობა. სახელმწიფო დუმა და აზერბაიჯანელი დეპუტატები. XX საუკუნის დასაწყისში მომხდარმა ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა კრიზისმა მთელ რუსეთში გააძლიერა რევოლუციური მოძრაობა. სისხლიანმა კვირამ როგორც უბრალო რუსების, ისე ადგილებზე სხვა ხალხების მოთმინების ფილა აავსო. რევოლუციის გაძლიერებით უკმაყოფილო მთავრობა იძულებული იყო დათმობაზე წასულიყო. 1905 წლის 17 ოქტომბერს მეფემ „მანიფესტს“ მოაწერა ხელი. „მანიფესტის“ მიხედვით მთელ რუსეთში მცხოვრებ მოსახლეობას პიროვნების ხელშეუხებლობის უფლება, აზრის, სიტყვის, დამოუკიდებლად შეკრების თავისუფლება ეძლეოდა.

აზერბაიჯანელი ინტელიგენტები მუსლიმანების წინააღმდეგ არსებული დისკრიმინაციით უკმაყოფილონი იყვნენ და ამ უკმაყოფილების აღმოფხვრისათვის მეფის რუსეთს სპეციალური მოთხოვნები გაუზღვეს. აზერბაიჯანელი დემოკრატების ამ მოთხოვნებს, იმპერიის სხვა მუსლიმანი ხალხებიც ცდილობდნენ. რომ შეერთებოდნენ. ამ მიზნით 1905 წლის აგვისტოში რუსეთის ქალაქ ნიჟნი ნოვგოროდში რუსეთის სხვადასხვა რეგიონებში მცხოვრებ მუსლიმანების წარმომადგენლებმა ერთად მოიყარეს თავი და სრულიად რუსეთის მუსლიმანების I ყრილობა ჩატარდა. ყრილობის ორგანიზებაში აქტიურობის გამოიჩინა და ერთ-ერთი ინიციატორი ე. თოფზუბაშოვი მისი თავმჯდომარის მოადგილედ იქნა არჩეული. ყრილობამ მიიღო გადაწყვეტილება მუსლიმანთ კავშირის შექმნის შესახებ. მიზანი რუსეთის მუსლიმანთა საქმიანობის გაერთიანება, ხალხებისათვის თანაბარი უფლებების მინიჭება, კულტურული და საგანმანათლებლო დონის ამაღლება იყო.

1905 წლის დეკემბერში მეფემ გამოსცა ბრძანებულება სახელმწიფო დუმის მოწვევის შესახებ. კანონის თანახმად, კავკასიის მუსლიმანებსაც არჩევნებში გარკვეული შეზღუდვებით მონაწილეობის მიღების უფლება ჰქონდათ.

მართალია, I სახელმწიფო დუმამ 1906 წლის აპრილის თვეში დაიწყო საქმიანობა, თუმცა აზერბაიჯანში არჩევნები მასის თვეში ჩატარდა. **ელამერდან ბეი თოფზუბაშოვი, ისმაილ ხან ზაიდნა-ნოვი, ებდურაჰიმ ბეი ჰაკკერდიაგი, მემედთალი ალიევი და ესედულა ბეი მურადხანოვი** ხალხის მხრიდან იყვნენ არჩეულები. დუმაში მუსლიმანურ ფრაქციას ე. თოდზუბაშოვი ხელმძღვანელობდა. თუმცა მეფემ გამოსცა, რომ დუმის საქმიანობით უკმაყოფილოა და მალე მისი დათხოვნა გამოცხადდა.

? *თქვენი აზრით, რატომ ვაჩვენებთ ახალი მოწვევის დუმის საქმიანობით უკმაყოფილო? აწარმოეთ განხილვები.*

დუმაში აზერბაიჯანელი დეპუტატების აქტიურობამ, განსაკუთრებით კი ე. თოფზუბაშოვის აქტიურობამ მეფის მთავრობის უკმაყოფილება გამოიწვია. დუმის დათხოვნისთანავე, მან ქალაქ ვიბორგში შეკრებილ რამდენიმე დეპუტატთან ერთად „ვიბორგის დეკლარაცია“-ს მოაწერა ხელი. ამ დეკლარაციასთან დაკავშირებით ე. თოფზუბაშოვი და ი. ზაითხანოვი დაპატიმრებული იქნა.

1906 იმავე წლის იანვარში პეტერბურგში ჩატარდა მუსლიმანების II ყრილობა. ყრილობამ მიიღო გადაწყვეტილება რუსეთში მცხოვრები თურქების რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ ერთიან ფრონტად გაერთიანებაზე. იმავე წლის აგვისტოში ნიჟნი ნოვგოროდში ჩატარდა III ყრილობა. აქ მიღებული იქნა გადაწყვეტილება რუსეთის მუსლიმანთა კავშირის ცენტრალური კომიტეტის შექმნისა და ბაქოში საქმიანობის წარმართვის შესახებ. მიღებული იქნა გადაწყვეტილება ახალი ტიპის სკოლების, განათლების კერების გახსნის მიმართულებით სამუშაოების წარმოებაზე. 1907 წლის თებერვალში II დუმაში თავისი მუშაობა დაიწყო. ამ დუმაში არჩეულები იყვნენ **ფეთელი ხან ხოსკა, ხელილ ბეი ხანსემქედოვი, მუსტაფა მაჰმუდოვი, მეჰემედ ალა შაჰტახტინსკი და ზეინალ ზეინალოვი**. თუმცა მისმა არსებობამაც დიდხანს არ გასტანა. იმავე წელს ჩატარებულ III სახელმწიფო დუმაში კი მეფის მთავრობის დაწესებული შეზღუდვების გამო მხოლოდ ერთი აზერბაიჯანელი **ხელილ ბეი ხანსემქედოვი** იქნა არჩეული. დუმა საქმიანობდა 1912 წლამდე. III სახელმწიფო დუმა რუსეთში მცხოვრები მუსლიმანებისა და თურქების წინააღმდეგ მიღებული რეპრესიული გადაწყვეტილებებით უფრო მეტად დარჩა მეხსიერებაში. შემთხვევითი არ არის, რომ მომდევნო IV დუმაში მრავალმილიონიანი რუსეთის თურქებიდან მხოლოდ 7 პიროვნება იქნა დეპუტატად არჩეული.

1912 წლის დეკემბრიდან 1917 წლამდე მოქმედ რუსეთის იმპერიის ბოლო IV სახელმწიფო დუმის არჩევნებში კი აზერბაიჯანიდან მხოლოდ ერთმა დეპუტატმა შეძლო მონაწილეობა. ეს იყო **მემედ ოსუფ ვეფეროვი**.

მართალია რუსეთის იმპერია ცდილობდა აზერბაიჯანელი დეპუტატების დუმიდან ჩამოშორებას, მაგრამ ჩვენი ხალხი უკვე თავის გამოღვიძების პერიოდს გადიოდა. ამ გაღვიძებას თავისუფლების მოძრაობის ტალღით შემდგომში ჩვენი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნისათვის გზა უნდა გაეკავა.

1. რისგან შედგებოდა გლეხთა მოძრაობის თავისებურებები? რატომ ატარებდა იგი სტიქიურ ხასიათს? გააკეთეთ აღნიშვნები.
2. რატომ უწოდებდნენ საგაფიცვო კომიტეტებს მუშათა მოაზრობასაც? ფაქტების მოყვანით გაუცით პასუხი.
3. რა მნიშვნელობა ჰქონდა ერთობლივ ხელშეკრულებას?
4. რა თავისებურებები ახასიათებდა აზერბაიჯანში კოლონიალიზმის წინააღმდეგ გამოსვლებს? აწარმოეთ აღნიშვნები.
5. რატომ იყო, რომ შექმნილი პარტიებისა და ორგანიზაციების უმრავლესობის სახელი "მუდაფი" და "ნავათ" სიტყვებით გამოისახებოდა. მოახდინეთ მოსაზრებების გაცვლა. განხილვა.
6. როგორ ფიქრობთ, რატომ იყო, რომ შედგომში სახელმწიფო დუმაში აზერბაიჯანელების რაოდენობა მცირდებოდა? თქვენ როგორ შეაფასებდით მათ საქმიანობას ამ ფაქტთან დაკავშირებით? დაასაბუთეთ თქვენი მოსაზრება.
7. როგორ შეაფასებდით რუსეთის მუსლიმანების ყრილობის საქმიანობას?
8. ეცადეთ შეადგინოთ ცხრილი თემაზე: "აზერბაიჯანში XX საუკუნის დასაწყისში არსებული პარტიები და ორგანიზაციები".
9. ჩამოთვალეთ ზაქათალის აჯანყების მოხდენის მიზეზები.
10. "თანამედროვე ადამიანის უფლებებს საფუძველი XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში მომხდარმა მუშათა მოძრაობებმა და მუშათა მოთხოვნებმა ჩაუყარა" შეეცადეთ დაასაბუთოთ ეს მოსაზრება.
11. შეაფასეთ ე. თოფჩუბაშოვი როგორც არა მხოლოდ აზერბაიჯანში, არამედ მთელი რუსეთის იმპერიაში მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მოღვაწე და მოაზრადეთ წარდგენა. გამოიყენეთ დამატებითი ინფორმაციები.

LAWYER

8 ცარიზმის პროვინული განაღმებლების პოლიტიკა

1905 წლის 9 იანვარს პეტერბურგში მომხდარი "სისხლიანი კვირის" ექიმ აზერბაიჯანშიც მოაღწია. ბაქოში და სხვა რეგიონებში სოლიდარობის ნაშად დაიწყო დემონსტრაციებისა და გეგმების ჩატარება. მთავრობა აზერბაიჯანში მომხდარი რევოლუციური მოძრაობის ჩახშობის სართულეები შეხვდა, ამიტომაც ვარკვეული ღონისძიებების გატარებას ჩქარობდა. მოსვენებადაკარგულმა მეფის მთავრობამ აზერბაიჯანში ერთგული განადგურების პოლიტიკის გატარების გადაწყვეტილება მიიღო.

ერთგული განადგურება, სოლიდარობის მოძრაობა, რელიგიური დისკრიმინაცია, ერთგული პარტიები

ერთგული ხოცვა-ჟლეტის დაწყება. ბაქოს მოვლენები. ერთგულ ნიადაგზე მოსახდენ კონფლიქტებს საფუძველი მეფის მთავრობამ ჯერ კიდევ XIX საუკუნის დასაწყისში ჩაუყარა. სხვადასხვა წლებში აზერბაიჯანში მასობრივი სახით სომხური, რუსული და გერმანული ოჯახები ჩამოასახლა, მათ განსაზღვრული შეღავათები მისცა, ადგილობრივი გლეხების ხარჯზე ნაყოფიერ მიწებზე დაასახლა. უმრავლეს შემთხვევაში ადგილობრივ მოსახლეობასთან შედარებით მათ წინააღმდეგ ერთგულ და რელიგიურ დისკრიმინაციას ახდენდა და „გათიშე და იბატონე“ პოლიტიკას ატარებდა.

? გაიხსენეთ, კიდევ რომელი სახელმწიფოების მიერ ხორციელდებოდა "გათიშე და იბატონე" პოლიტიკა? რა წარმოადგენს მის ნამდვილ არსს? მოახდინეთ განხილვა.

ბაქო მრავალფეროვან სამრეწველო ქალაქად იქცა. სომეხი მუშები აქ სამუშაოს მოსამებნად ჩამოვიდნენ, მეწარმეობითაც იყვნენ დაკავებულნი. 1905 წლის წინ ბაქოში ერთგული ხოცვა-ჟლეტის განხორციელებისათვის მეფის მთავრობამ სპეციალური გეგმა შეიმუშავა. ამ გეგმის განხორციელება კი გუბერნატორ მ. ნაკაშიძეს დაევალა. სომეხების „დამნაკსუთუნ“ პარტია უფრო მეტ აქტიურობას იჩენდა. 1890 წელს თბილისში შექმნილმა "დამნაკსუთუნ" პარტია თურქებს სომეხი ხალხის მარადიულ მტრად აცხადებდა, ორ ხალხს ერთმანეთს უპირისპირებდა. ხოცვა-ჟლეტის ორგანიზებაში "დამნაკსუთუნმა" დიდი როლი შეასრულა.

1905 წლის დასაწყისში დამნაკები ბაქოში მცხოვრებ ერთგულებს შორის სპეციალური აგიტაციის ჩატარებით, მუსლიმანების ველურობის იდეის გავრცელებით, ცეცხლის გამჩაღებლური მოძრაობისათვის გზის გახსნას ცდილობდნენ. ყველა საშინელი მოვლენის მოხდენის მოახლოებას გრძნობდა. 2 თებერვალს ერთმანეთის მიმდევრობით რამდენიმე აზერბაიჯანელი ერთგულ ნიადაგზე იქნა მოკლული. დამცავი ორგანოების ამ მოვლენებზე თვალის დახუჭვა კი აზერბაიჯანელების მიერ ხელში იარაღის აღების პირობის შექმნისათვის წამქეზებლური გეგმის ერთი ნაწილი იყო. ამრიგად, 6 თებერვალს ხოცვა-ჟლეტა დაიწყო და ბაქოში 9 რიცხვამდე გაგრძელდა. მთვრობის წარმომადგენლების მხრიდან შეიარაღებული დამნაკები ასობით აზერბაიჯანელის მკვლელობაში დამნამავეები გახდნენ, სახლები გეძარცვა, ხდებოდა ძალადობები. გუბერნატორმა ხოცვა-ჟლეტის აღკვეთისათვის რაიმე ღონისძიება არ განახორციელა.

? რატომ დაიწყო ხოცვა-ჟლეტა ჯერ ბაქოიდან? თქვენი მოსაზრებები კლასს გაუზიარეთ.

ექვი არ იყო, რომ მკვდელობები სახელმწიფოს მხრიდან გეგმიური სახით ხორციელდებოდა. რადგან სამართლებრივ-თავდაცვითი ორგანოები რაიმე ქმედების გარეშე მოვლენების მსვლელობას აკვირდებოდნენ, საჭიროების შემთხვევაში მხარეების შეიარაღების პირობებს უქმნიდნენ.

მასობრივი ხოცვა-ჟლეტები რეგიონებში. მალე ხოცვა-ჟლეტა აზერბაიჯანის სხვა რეგიონებსაც მოედო. 1883 წელს გაუქმებული კავკასიის სამეფისნაცვალო ვორონოვ-დაშკოვის მეთაურობით 1905 წლის 29 თებერვალს აღდგენილ იქნა. მასში სომხურმა რაზმებმა ირევანში ხოცვა-ჟლეტის მოწყობის გადაწყვეტილება მიიღეს. ირევანის მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა აზერბაიჯანელებისა-გან შედგებოდა. სომხებს ქალაქსა და მის გარეუბნებში მცხოვრები აზერბაიჯანელების კერიდან აყრა სურდათ. აზერბაიჯანელების მამაცური ბრძოლისა და თავისი მიწების თავდადებული დაცვის შედეგად სომხებს გეგმები ფუჭი აღმოჩნდა. რამდენიმე თვის შემდეგ მათ ნახჩევანსა და ზანგეზურშიც მხეცობები ჩაიდინეს. ეს ქმედებები გენოციდური ხასიათს ატარებდნენ. ნახჩევანის სოფელ ჯეკრიში იჯახების სრულ ამოწყვეტას, სოფლის განადგურებას სხვა რამ არც შეიძლება ეწოდოს.

შეიძლება, რომ სომეხთა რაზმების ქმედებისათვის გენოციდი გვეწოდებინა? მოახდინე განხილვა.

მასობრივი ხოცვა-ჟლეტის ჩამდენმა სომეხთა რაზმებმა დაიწყეს ჯებრაილის მაზრის სოფლების მარცვა-გლეჯა. თუმცა აზერბაიჯანელებმა შეძლეს ამ შემოტევების აღკვეთა. ამრიგად, სომეხთა რაზმებმა გაანადგურეს სოფლები ვეისელლი, კაჯარი, შეიხმედი, ჩემენლი და ხირმანჯიკი.

იმავე წელს ერთ-ერთი ყველაზე საშინელი მოვლენა შუშაში მოხდა. შემთხვევითი არ არის, რომ აქ მომხდარი მოვლენები ისტორიაში შევიდა **შუშის ტრაგედიის** სახელწოდებით. 8 აგვისტოს შუშაში განთავსებულ რუსულ გარნიზონს ამოფარებულმა დამნაშავეთა რაზმებმა სამხრეთი აზერბაიჯანიდან სამუშაოდ მოსული 17 მუშა მუხანათურად მოკლეს. გამხეცებული სომხების შემოტევების წინააღმდეგ აზერბაიჯანელები მამაცურ წინააღმდეგობას ავლენდნენ. ეს აზერბაიჯანელი ხალხის მიმდევრებში ერთად ყოფნის თვალსაჩინო ნიშნები იყო. აზერბაიჯანის ყველა ადგილიდან, განსაკუთრებით კი ბაქოდან ბრძოლის ადგილებში სურსათი და ფულადი დახმარებები იგზავნებოდა, რაზმები იქმნებოდა. დახმარების აღმომჩენთა შორის იყვნენ ისეთი ცნობილი მეწარმეები, როგორც **ზ. თაღიფეა, მ. ნაღიფეა, ს. მემქედკულუზადეს მეუღლე ჰამიდე ხანუმ ჯაგანშირი და სხვ.** მიუხედავად იმისა, რომ ქალი იყო, არაფერზე უკან არ იხევდა, ბრძოლების მიმდინარეობის ადგილებში მიდიოდა, ადამიანებს სამედიცინო, ფინანსურ და სასურსათო დახმარებას უწევდა. აზერბაიჯანელი ხალხის ეროვნული ერთიანობა, სინამდვილეში სომხების დამარცხებას ნიშნავდა.

ჰამიდე ხანუმ ჯაგანშირი

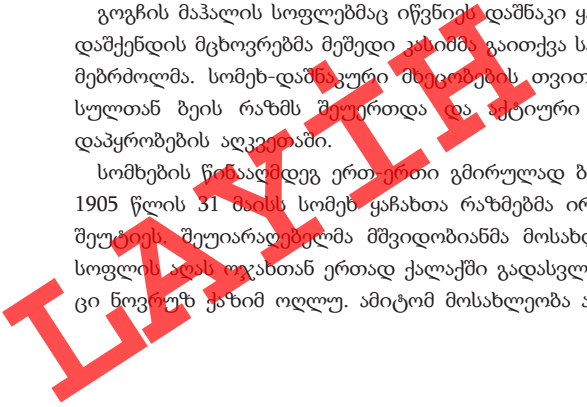
თქვენ აზრით, რატომ ვერ შეძლეს სომეხებმა სურვილების ცხოვრებაში განხორციელება? ჩამოთვალეთ მიზეზები და განხილეთ თითოეული პასუსი.

მიხვდნენ რა, რომ აზერბაიჯანელებს მარტო ვერ მოეროდნენ, სომეხმა მკვლელებმა რუსების დახმარების აუცილებლობა გააცნობიერეს. შუშაში და გარშემო სოფლებში განცდილი მარცხების შემდეგ, ისინი 1906 წლის დასაწყისში ქრთამის საშუალებით რუს რაზმებთან გაერთიანდნენ. თუმცა ამითაც სომეხებმა შუშის ხელში ჩაგდების ვერაგული გეგმის განხორციელება ვერ შეძლეს. ამ ბრძოლაში საჭიროა ცალკე აღინიშნოს **სულთან ბეი სულთანოვის** დამსახურება. მისი მეთაურობით ქალაქში შესული რაზმების თავდადების შედეგად გაერთიანებული სომეხ-კაზაკთა ძალები განადგურებული იქნა.

გოგჩის მაჰალის სოფლებმაც იწვინეს დაშნაკი ყაჩაღური რაზმების შემოსევები. ამ მაჰალის სოფელ დაშქენდის მცხოვრებმა მეშვიდე კასიმა გაითქვა სახელი, როგორც სომეხი მმარცველების წინააღმდეგ მებრძოლმა. სომეხ-დამნაკური მხეცობების თვითმხილველი მეშვიდე კასიმი შემდგომში ლაჩინელი სულთან ბეის რაზმს შეუერთდა და აქტიური მონაწილეობა მიიღო ყარაბაღში სომხების მიერ დაპყრობების აღკვეთაში.

სომხების წინააღმდეგ ერთ-ერთი გამორულოდ ბრძოლაში დაღუპული იყო ნოვრუზ ქაზიმ ოღლუ. 1905 წლის 31 მაისს სომეხ ყაჩახთა რაზმებმა ირევანის კირხბულადის მაჰალის სოფელ გოზეჯიქს შეუტყის. შეუიარაღებელმა მშვიდობიანმა მოსახლეობამ მეზობელ სოფელ მენქუსს შეაფარა თავი. სოფლის ადამიანებთან ერთად ქალაქში გადასვლის შემდეგ სოფელში დარჩა მხოლოდ ერთი მოხუცი ნოვრუზ ქაზიმ ოღლუ. ამიტომ მოსახლეობა ამ სოფელში ვეღარ რჩებოდა და იძულებული იყო

გაქვეულოყო. ნოვრუზ ქაზიმ ოღლუმ თავისი კერა არ დატოვა და ტყვია-წამლის ამოწურვამდე იბრძოდა სომეხ ყაზალ მმარცველთა წინააღმდეგ. ეს გმირი მოხუცი ტყვედ იქნა აყვანილი და ერთი სომეხი მღვდლის მიერ იქნა მოკლული.

ნოვრუზ ქაზიმოღლუს სიფლის იძულებით დაპტოვებელი მოსახლეობისადმი მიმართვიდან: "...ამათ თვალწინ გაქცევით კიდევ უფრო ვულადები ხდებიან, ჩვენი და ჩვენი ოჯახების მიმართ არცერთ საუკუნეში არსახულ უპატივისცემლობას მოიპოქმედებენ. ეს ის სომხები არ არიან, ერთი წლის წინ ჩემი თითის მოძრაობაზე თავს რომ ხრიდნენ? კირხბულადის მაჰალიდან გაიქცენ? ...მე პარტო დავღვებე სომეხი პოლკების წინააღმდეგ დაცვის პოზიციაში და თავს შევწირაგ... მტრის თვალწინ გაქცევით სიკვდილი საძრანის და მთულებელი ქმედებაა".

მ.ს ორდუბაძე. სისხლიანი წლები. ბაქო, 2007, გვ. 25

? როგორ შეაფასებდით ნოვრუზ ქაზიმოღლუს გამოსვლას

აზერბაიჯანის პარტიები და ეროვნული ხოცვა-ჟლეტის პოლიტიკის შეფასება. სომეხთა რაზმებს პოლიტიკური და მორალური თვალსაზრისით სულსჩამდგმელები ჰყავდათ. მათ შორის განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს 1890 წელს თივლისში შექმნილი „დამნაკვეთიუნ“ პარტიის სახელი. ეს პარტია სომეხებს თურქების წინააღმდეგ განაწყობდა, მათ სომეხი ხალხის მარადიულ მტრად წარმოაჩენდა. ხოცვა-ჟლეტის ორგანიზებაში „დამნაკვეთიუნს“ დიდი როლი ჰქონდა.

აზერბაიჯანის მოწინავე ინტელიგენციასა და ეროვნულ ბურჟუაზიას ესმოდა, რომ ეროვნული განადგურება სახელმწიფოს გეგმიური პოლიტიკა იყო. ამიტომაც ხალხმა თვითონ მისი დაუშვებლობის ინიციატივით გამოსვლა უნდა დაიწყო. ცალკეული ადამიანები და მოხალისეები თავისი სოციალური სტატუსისაგან დამოუკიდებლად, ხოცვა-ჟლეტის რეგიონებში წასვლისაგან, მოსახლეობისათვის მატერიალური, სასოფრსათო, სამედიცინო და იარაღით დახმარების აღმოჩენისაგან უკან არ იხევდნენ. აზერბაიჯანელ ინტელიგენტებს ესმოდათ, რომ ხელისუფლების ორგანოებმა ამ საკითხში ღიად უნდა დააფიქსირონ თავისი პოზიცია, დაზარალებულებს აღმოუჩინონ სახელმწიფო მხარდაჭერა და უნდა დაიცვან ისინი. სომხური შემოტევების დღით-დღე ზრდა, მთავრობის მხრიდან მათი მხარდაჭერა, აზერბაიჯანელი ინტელიგენციის აქტიურ ქმედებაზე გადასვლის მიზეზი გახდა.

პარტია "დიფაი" ("თავდაცვა") ე. ალაყვის მეთაურობით მალე ერთიან ეროვნულ ორგანიზაციად გარდაიქმნა. მისი განყოფილებები დაარსდა განჯაში, ნახჩევანში, შუშაში, აღდამში, უფრო მეტიც ყარსსა და ვლადიკავკასშიც კი. მიზნისა და სურვილების გამოსახვისათვის „დიფალ“ (თავდაცვა) პარტია გამოსცემდა გაზეთ „ირშად“-ს. აქ ეროვნული განადგურების ძირითადი არსი, სომხური პროვოკაცია და მეფის მთავრობის სურვილები ღიად მიეწოდებოდა ხალხს. ორგანიზაცია სომეხებსა და მათ მფარველებს აფრთხილებდა, რომ აზერბაიჯანელი ხალხი იბრძოლებს სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე ბაქოში შექმნილი ორგანიზაცია "ითთიფავ" ასევე მოუწოდებდა მოსახლეობას ერთიანობისაკენ სომეხთა შემოსევებისაგან დასაცავად.

? რაში ვლინდებოდა აზერბაიჯანელი ხალხის ეროვნული ერთიანობა? დიდი იყო ამ ერთიანობის საჭიროება? მოახდინეთ განხილვა.

ეროვნულმა ხოცვა-ჟლეტამ დააყენა საკითხი, რომ აზერბაიჯანელი ხალხი მხოლოდ საკუთარ თავს უნდა ენდოს. ხოცვა-ჟლეტამ უზენა, რომ ცარიზმის მიზანი ხალხის გამოყენებასა და დამცირებისკენა მიმართული. ამიტომაც, ხალხის პოლიტიკური თვალსაზრისით ორგანიზება XX საუკუნის დასაწყისში ინტელიგენციის წინაშე მდგომი მთავარ მიზნად უნდა ქვეულოყო.

- 📄**
1. რა მიზნები ამოძრავებდათ სომეხებს? გამოიტანეთ დასკვნები თანამედროვე მდგომარეობასთან შედარებით.
  2. თუკმაში ნაჩვენებები რომელი მოვლენების შედარება შეიძლება ხოჯალის გენოციდთან? მოიყვანეთ ფაქტები.
  3. შიადწია მეფის მთავრობამ თავის მიზნებს? განიხილეთ კლასში ფაქტების მოყვანით.
  4. თქვენ აზრით, რა დასკვნები გამოიტანეს ამ ხოცვა-ჟლეტადან მოწინავე ინტელიგენციამ და ეროვნულმა ბურჟუაზიამ?
  5. რა ფაქტორები ახდენენ ვაჯღლენას ერის ორგანიზებულობაზე? როგორ შეაფასებდით ამ მიმართულებით პოლიტიკური პატიების როლს? მოახდინეთ განხილვა.
  6. თუ თქვენ თანხმობით ამ ისტორიული მოვლენების მონაწილე რას მოიპოქმედებდით ხოცვა-ჟლეტის დასაკვეთად, რა შეთავაზებებით გამოხვიდით? დაწერეთ ესე.
  7. დაპტებებით იმეორსეციების შეგროვებით მოახდინეთ XX საუკუნის ბოლოს ყარაბაღში მომხდარი მოვლენების XX საუკუნის დასაწყისში მომხდარ მოვლენებთან შედარებით ანალიზი. მოაშაღეთ წარდგენა.

ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი პირველი მსოფლიო ომის წლებში

9

მსოფლიოს დიდი ქვეყნების მმართველ წრეებში ათწლეულებით განხილული ვრცელი დამპყრობლური გეგმები სხვა ხალხებისა და ქვეყნების განაწილებას, უფლებების ფეხქვეშ გათევას, სიძლიერების განადგურებას და საზღვრების შეცვლას ითვალისწინებდა. ომი მსოფლიოს უმრავლესი ხალხის, მათ შორის აზერბაიჯანელი ხალხის ისტორიაშიც ძირეული ცვლილებების მოხდენის მიზეზი გახდა. ომის პირველ წლებში კოლონიის ერთ-ერთი მხარე-ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი ომის ბოლო წელს დამთავრდებულ სახელმწიფოდ იქცა.

ბაქოს ნავთობი, "თათარ მებრძოლა პოლეი", ფის ააგურ, ვიორგის ხმალი, ლტოლვილები, "ქალთა აჯანყება" ბაქოში.

ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი მებრძოლი მსხვილი სახელმწიფოების გეგმებში. ანტანტის მხარე ომში ჩართულ რუსეთის შემადგენლობაში მყოფი ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი 1917 წლის ბოლომდე ბრიტანეთისა და საფრანგეთის საბრძოლო გეგმებში განსაკუთრებულ ადგილს იკავებდა. თუმცა ომის დამთავრებისაკენ მდიდარი სასარგებლო წიაღისეულების, ბუნებრივი სიმდიდრეების მფლობელი და მნიშვნელოვან გეოგრაფიულ-სტრატეგიულ პოზიციებზე მდებარე სამხრეთი კავკასიის, განსაკუთრებით მოპოვებული ნავთობის 83%-ის მომცემი ბაქოს მტრის ხელში გადასვლისათვის ხელის შესაშლელად დიდ ბრიტანეთს რეგიონში აქტიური პოლიტიკური ქმედებების გატარება მოუწია. ბაქოს მფლობელი ნებისმიერი სახელმწიფო კასპიის ზღვის აუზებში ძლიერი პოზიციების მქონე იქნებოდა.

ომის წინა პერიოდში სამხრეთი კავკასიის ეროვნულ ძალებთან განსაკუთრებით ქართველებთან კავშირდამყარებული გერმანიის პოლიტიკური და სამხედრო წრეები რუსეთთან ომის დაწყების შემთხვევაში ადგილობრივი ხალხების ცარიზმის წინააღმდეგ ძლიერი აჯანყების მოწყობაზე იმედოვნებდნენ. "ძრავების ომის!" ბოლო თვეებში გერმანიამ თხევად საწვავზე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მიზნით ბაქოს ხელში ჩაგდებისათვის დიდი მნიშვნელობის მინიჭება დაიწყო. ოსმანთა სახელმწიფომაც კავკასიაში რუსეთის წინააღმდეგ გამოსვლების ორგანიზებისათვის, ჯერ კიდევ ომის დაწყების წინ, რეგიონში სპეციალური ჯგუფების გამოგზავნის მიუხედავად, სასურველ შედეგს ვერ მიაღწია. ომის წლებში ვრცელი ტერიტორიების დამკარგავი ოსმალეთის სახელმწიფოსათვის კავკასიის მხარე მდიდარ წიაღისეულებთან ერთად, რუსეთის მუსლიმანურ მხარეებთან ერთაზად კავშირის დამყარების საშუალებასაც წარმოადგენდა. 1918 წლის გაზაფხულამდე სამხედრო ოპერაციებისაგან მოწყვეტილ მდგომი ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი ბენდოკოში ოსმალეთის, გერმანიის, რუსეთისა და დიდი ბრიტანეთის სახელმწიფოების ბრძოლის მოედნად იქცა. აშშ და იტალიაც ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის მიმართ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ინტერესს ამჟღავნებდნენ.

ოსმალეთის სულთანა ვ. მეჰმეთი და გერმანიის იმპერატორი ვილჰელმ II. სტამბოლი. 1917 წლის ოქტომბერი

შეეცადეთ განზარტოთ ომის წლებში სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის წინააღმდეგ მუსლიმანების ძლიერი გამოსვლების მოხდენის მიზეზები.

¹ "ძრავების ომის" - ძრავიანი ტექნიკით (ტანკები, თვითმფრინავები და სხვა) წარმოებული ომი.

აზერბაიჯანელების დამოკიდებულება ომისადმი. ომის პირველ დღეებში, რუსეთის მთელი მუსლიმანი მოსახლეობის მსგავსად აზერბაიჯანელებსაც დამმორჩილებელი იმპერიის გამარჯვება სურდათ. IV სახელმწიფო დუმისადმი მუსლიმანი დეპუტატების სახელით გაკეთებულ განცხადებაში შეჯამებული იყო მოსაზრება, რომ „მუსლიმანები რუსეთის ღირსებისა და მთლიანობის დასაცავად იბრძობდნენ“.

ქალაქებში იმართებოდა რუსეთის სახელმწიფოს პატრიოტთა მიტინგები და დემონსტრაციები, ოფიციალურ სამთავრობო ორგანიზაციებს ეგზავნებოდა მიმართვები, მეჩეთებში რელიგიური რიტუალები სრულდებოდა. ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის ეროვნული ბურჟუაზიის წარმომადგენლები დიდ ფულად შემოწირულობებს აძლევდნენ.

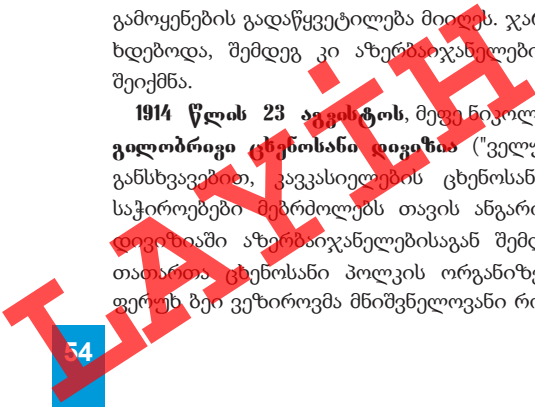
ოსმალეთის შეიხულისტობა მუსლიმანებს ვიპადასკენ მოუწოდებს. 14 ნოემბერი 1914 წელი

ოსმალეთის სახელმწიფოს შეერთების შემდეგ აზერბაიჯანელების ომისადმი დამოკიდებულებაში განუსაზღვრელობა გაჩნდა. ვინაიდან ოსმალეთის იმპერია თურქი და მუსლიმანი ხალხების მთავარი საყრდენი იყო, მისი წარუმატებლობა მთელი თურქ-ოსმალური სამყაროსათვის არასასურველი იყო. 1915-1916 წლებში მომხდარი ცნობილი ჩანაჰკალას ბრძოლებში ჩრდილოეთი და სამხრეთი აზერბაიჯანიდან მოსული ათასობით მოხალისე ოსმალეთის ჯარის რიგებში იბრძოდა. ოსმალეთის რელიგიურ-პოლიტიკური წრეების გამოცხადებულ ჯიჰადში მონაწილეობის არმიდები და დაქვემდებარებაში მყოფი სახელმწიფოების წინაშე მოღალატეობას არ ჩადენის პასუხისმგებლობის გამცნობიერებელი ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის მუსლიმან მოსახლეობას რუსეთ-ოსმალეთის სამხედრო დაპირისპირების სწრაფი შეწყვეტა სურდა. თუმცა რუსეთის ოსმალეთის იმპერიის წინააღმდეგ ომში „სომხური ფაქტორი“-ს ფართოდ გამოყენება, მის მიერ შეიარაღებული სომეხი მმართველი რაზმების მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ ჩადენილი ძალადობები აზერბაიჯანელებს მოსვენებას უკარავდა. მართალია, ომში რუსეთის გამარჯვების შემდეგ, ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის ეროვნული ინტელიგენციის ზოგიერთი წარმომადგენელი აუცილებელი რეფორმების გატარებაზე ამყარებდა იმედს, მაგრამ სხვები ოსმალური და გერმანიის იმპერიების დახმარებით დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოს შექმნას გეგმავდნენ.

? როგორია აზრთა სხვადასხვაობა იყო აზერბაიჯანის ინტელიგენტებს შორის ომთან დაკავშირებით?

აზერბაიჯანელების ომში მონაწილეობა. რუსეთის მთავრობის მცდელობით 1874 წელს მიღებული სამხედრო კანონის თანახმად, საერთო მობილიზაცია მხოლოდ სლავებს ეხებოდა, მართალია სამხრეთი კავკასია, შუა აზია, ციმბირის ხალხები და კახაკები საერთო სამხედრო სამსახურიდან თავისუფლები იყვნენ, მაგრამ მათი უმაღლესი ფენის წარმომადგენლებს ჯარში ოფიცრის თანამდებობაზე მონაწილეობის ნებართვა ეძლეოდათ. შემდგომში სამხედრო თავისუფლებისათვის, უფრო მეტ ცოცხალ ძალაზე მოთხოვნისა და მხოლოდ სლავიანთა მობილიზაციის მოხდენით ამ მოთხოვნის დაკმაყოფილების შეუძლებლობის მიხედვრმა რუსეთის უმაღლესმა სამხედრო-პოლიტიკურმა წრეებმა მიიღეს გადაწყვეტილება: ომში გაეწვიათ სხვა ხალხებიც. ოსმალეთის იმპერიის რუსეთის წინააღმდეგ ომის დაწყება, მუსლიმანი ხალხის უნდობლობას ზრდის. ამიტომაც, მობილიზებული მუსლიმანების მხოლოდ დასავლეთის ფრონტზე გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის წინააღმდეგ ბრძოლებში გამოყენების გადაწყვეტილება მიიღეს. ჯარში ჯერ ვოლგისპირეთში მცხოვრები მუსლიმანების გაწვევა ხდებოდა, შემდეგ კი აზერბაიჯანელების სამხედრო შენაერთებში მონაწილეობის შესაძლებლობა შეიქმნა.

1914 წლის 23 აგვისტოს, მეფე ნიკოლოზ II-ის ბრძანებით 6 პოლკისაგან შემდგარი კავკასიის ადგილობრივი ცხენოსანი დივიზია ("ველური დივიზია") იქმნებოდა. სხვა სამხედრო ნაწილებისაგან განსხვავებით, კავკასიელების ცხენოსანი პოლკებში ცხენი, ხამუთი, სამოსი, ცივი იარაღი და საჭიროებები მებრძოლებს თავის ანგარიშზე უნდა მოემარაგებინათ. მოხალისეებისაგან შემდგარი დივიზიაში აზერბაიჯანელებისაგან შემდგარ ნაწილს „თათართა ცხენოსანი პოლკი“ ეწოდებოდა. თათართა ცხენოსანი პოლკის ორგანიზებაში იელიზავეტპოლის გუბერნიის ცნობილი ბეგებიდან ფერუხ ბეი ვეზიროვმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა. ეროვნული ბურჟუაზიის წარმომადგენლები

პოლკის დაფინანსებაში ყოველთვის აქტიურად მონაწილეობდნენ. პოლკი იელიზავეტპოლის გუბერნიის ყაზახის, შუშის, ჯავანშირის, ერეშის, ზენგეზურის, კარიაგინის, ნუხის მაზრებისა და თბილისის გუბერნიის ზორჩალოს მაზრის მოხალისეებისაგან შედგებოდა. პოლკში 400 კაცის საჭიროების შემთხვევაში, სამხედრო სამსახურში ჩასაწერად 2000 კაცზე მეტი მოხალისე მიმართავდა.

1915 წლის დეკემბერში პოლკის პირადი შემადგენლობა 400 კაციდან 1000 კაცამდე გაიზარდა. ფრონტზე გამგზავრებისას მან აზერბაიჯანულ ენაზე „ფიციითი ვალდებულება“ აიღო. ომის დროს პოლკში, თუნდაც ერთხელაც კი დეზერტირობის შემთხვევა არ აღნიშნულა.

ომის პირველ დღეებში პოლკში მყოფი 22 ოფიცრიდან მხოლოდ 4 იყო აზერბაიჯანელი, 1916 წლიდან დაწყებული ბრძოლებში გამოჩენილი მამაცობის გამო ოფიცრის წოდების მიმღები აზერბაიჯანელების რაოდენობამ ზრდა დაიწყო. 1917 წლის შუა ხანებში უკვე 13 აზერბაიჯანელი ოფიცერი მსახურობდა. არააზერბაიჯანელი ოფიცრებიდან კი მეზობლების ენაზე წესჩვეულებების პატივისცემით მოპყრობა მოითხოვებოდა.

1914 წლის დეკემბრის შუა ხანებში სამხრეთ-დასავლეთ ფრონტზე დაიწყო პირველი ბრძოლები. 1915 წლის თებერვალში მნიშვნელოვანი სტრატეგიული პუნქტის ხელში ჩაგდებათ პირველი დიდი წარმატება იქნა მოპოვებული. „ბრუსილოვსკის შეტევა“-ში მონაწილე პოლკმა 1916 წლის მაისში მტრის თავდაცვის ხაზის გარღვევა წარმატებით შეძლო. შემდეგ რუმინეთის ტერიტორიაზე გერმანელ ძალებთან ბრძოლას აწარმოებდა. 1917 წლის ზაფხულში სამხრეთ-დასავლეთი ფრონტის ძალების შეტევაში მონაწილე პოლკი რუსი ქვეითი ძალების ფრონტიდან უკან დახევის ალკვეთას ცდილობდა. 1917 წლის აგვისტოში მტკიცე წესრიგისა და საბრძოლო უნარების მფლობელმა „ველური დივიზია“-მ გენერალ კორნოლოვის ამბოხებაში მიიღო მონაწილეობა. 1917 წლის შემოდგომაზე დივიზია კავკასიაში გაიგზავნა და 1918 წლის იანვარში საქმიანობა შეწყვიტა.

„ველური დივიზია“ ერთ-ერთ ბრძოლაში

“...დივიზიის მეზობლების წმინდა ვიორგის ჯვრის ნიშნით დაჯილდოებაში შეტანილი იქნა ცვლილება - ნიშანში ქრისტიანობის წმინდანის ვიორგის გამოსახულების ნაცვალად სახელმწიფო გერბის გამოსახულება იყო მოცემული. თუმცა, გარკვეული დროის შემდეგ დივიზიის სამხედროებმა ჩიტუნაზე გაპროტესტებით ნიშანზე ვიორგის გამოსახულების დაბრუნება მოითხოვეს...”

გ.ა. მურაშევი, ტიტულები, ჩინები, ჯილდოები. 2001, გვ. 160

რა თავისებურებები განასხვავებდა თათარ ცხენოსანთა პოლკს რუსეთის არმიის დანარჩენი პოლკებისაგან?

ომის წლებში რუსეთის ჯარის შემადგენლობაში აზერბაიჯანის სხვადასხვა რეგიონების სახელების მატარებელი, თუმცა არა - აზერბაიჯანელებისაგან შემდგარი პოლკებიც იბრძოდნენ: ირევანის, აზერონის, საბურის, შირკანის, შამახის, სალიანის ქვეითი პოლკები.

პირველ მსოფლიო ომში რუსეთის არმიასი 200 კაცამდე აზერბაიჯანელი ოფიცერი მონაწილეობდა. 1914 წლის სექტემბერში არტილერიის გენერალ-ლეიტენანტის **სემედ ბეი მეჰმანდაროვის** მეთაურობით 21-ე ქვეითი დივიზიის ერთმა ნაწილმა გადალახა მდინარე ვისლა, 3 დღის განმავლობაში, ყოველგვარი დახმარების მიუღებლად გვარდიის კორპუსის შეტევებს იგერიებდა. 1914 წლის ოქტომბერში დივიზიამ რუსული კორპუსისათვის ალყის შემორტყმის მცდელი რიცხოვრივად უპირატესობის მქონე ავსტრია-უნგრეთის ძალებიც დაძარცვა ამითაც, დივიზია კორპუსის ალყაში აღმოჩენის შესაძლებლობას არ იძლეოდა. ბრძოლებში გენერალი მეჰმანდაროვი წინა ხაზზე იბრძოდა, მოავალგზის სიცოცხლე საფრთხეში ჩაიგდო. იგი გამოჩენილი პირადი მამაცობისათვის 1915 წლის თებერვალში მეფის ბრძანებით საფუძველზე ბრილიანტებით გაწყობილი **ვიორგის ნიშნით** იქნა დაჯილდოებული. პირველ მსოფლიო ომში ამ იარაღით მხოლოდ 8 პიროვნება იყო დაჯილდოებული, გენერალი მეჰმანდაროვი მე-2 კავკასიის არმიის კორპუსს მეთა-

ვიორგის ნიშნით

LAW

გენერალი პუსკინი ხან ნახჩივანსკი

ურობდა. რუსეთთან ერთად, დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთისა და რუმინეთის უმაღლესი სამხედრო ჯილდოებით იყო დაჯილდოვებული. რუსეთში მომხდარი თებერვლის რევოლუციის შემდეგ გენერალი მეჰმანდაროვი სამხედრო სამსახურიდან გადადგა.

ცხენოსანი ჯარების გენერალი და რუსეთის იმპერიის ჯარის ისტორიაში მეფის ერთადერთი მუსლიმანი იაქერი **ჰუსეინ ხან ნახჩივანსკი** ომის პირველი დღეებიდან ცხენოსანთა კორპუსს მეთაურობდა. გენერალი ერთ-ერთ ბრძოლაში დაიჭრა. გენერალ ნახჩივანსკის მეთაურობით მე-2 ცხენოსანთა კორპუსმა 1915 წლის მასში მდინარე ვისლის სანაპიროებზე ფონ მაკენზენის მეთაურობით ქვეშ მყოფი გერმანული ძალები დაამარცხა. გენერალი ნახჩივანსკი რუსეთის იმპერატორის იავერად (გენერალ-ადიუტანტი) დაინიშნა. თავად იმპერატორის ერთგული ძალებისაგან შექმნილი გვარდიის ცხენოსანთა კორპუსის მეთაურად დანიშნულმა გენერალმა ნახჩივანსკიმ დასავლეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის ფრონტებზე მიმდინარე ბრძოლებში თავი გამოიჩინა.

“ცხენოსანთა გვარდიის კორპუსის მეთაური, იმპერატორის იავერი გენერალი პუსკინი ხან ნახჩივანსკი ნიკოლოზ II-ის ტახტზე უარის თქმის შესახებ ამბის ვაგების შემდეგ, რუსეთის არმიის უმაღლესი მეთაურობის გენერალური შტაბის უფროსის გენერალ მ.ვ. ვასილევსკისადმი ვაგზავნილ დეკლარაციაში იტყობინებოდა, რომ მზად იყო იმპერატორის დასაცავად. ნიკოლოზ II-ის ჩამოგდების შემდეგ, ასეთი შემთავაზებით გამოსული 3 რუსი გენერალიდან ერთ-ერთი ნახჩივანსკი იყო. გენერალმა დროებითი მთავრობისადმი ერთგულებასზე ფიცის დადებასზე უარი განაცხადა”.

ა.ა. დენიკინი. ნარკვევები რუსული ამბოხებების შესახებ. მოსკოვი, 1991

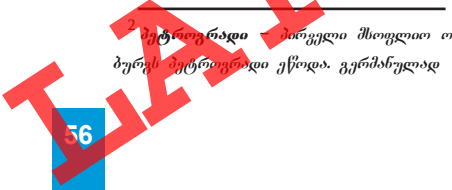
გენერალ-ლეიტენანტი **ელადა შიხლინსკი** მსოფლიო ომის წინ არტილერიის ოფიცერთა სკოლის უფროსის თანამდებობაზე მუშაობდა. მის მიერ საბრძოლო პირობებში ზუსტად დამიზნებისათვის შემოთავაზებული „შიხლინსკის სამკუთხედი“ ყველა სამხედრო სახელმძღვანელოში იყო შეტანილი. არტილერიის მეცნიერების განვითარებაში შეტანილი წვლილისათვის რუსეთისა და საფრანგეთის უმაღლესი სამხედრო ჯილდოების მიმღები გენერალი ომის დაწყებისას **პეტროგრადის**² საარტილერიო დაცვის უფროსად დაინიშნა. ხოლო შემდეგ - 1917 წლის აპრილში კი, უკვე აღმოსავლეთის ფრონტის ალტერის ინსპექტორი, სექტემბერში მე-10 არმიის მეთაური იყო. თუმცა რევოლუციური აგიტაციის გავლენით, საბრძოლო უნარების დამკარგავი რუსულ არმიაში მსახურობის სირთულეების დამნაშავე გენერალი შიხლინსკი საკუთარი თხოვნით გადადგა.

კავკასიაში გენერალ მაიორის წოდების მიმღები ერთად-ერთი სამხედრო ტოპოგრაფი **იბრაჰიმ ალა ვაქილოვი** ომის წლებში მეზობელი არმიების შტატებში მსახურობდა. გენერალ-მაიორები **მირზა ქაზიმ ბეი და მირ ესედ ბეი თალიშნანოვები** ომის წლებში რუსულ პოლკებს მეთაურობდნენ.

შეეცადეთ ახერხებიაჯანელი გენერლების ომში მონაწილეობის საერთო გაანალიზებით განსაზღვროთ მსგავსებები.

პირველი აზერბაიჯანელი სამხედრო მფრინავი **ფერუხ ალა კაიბოვი** 1916 წლის თებერვლიდან დაწყებული დასავლეთის ფრონტზე მეზობელი ავიაციის ნაწილებში მსახურობდა. ფ.ა. კაიბოვი, ილია მურომეცი №16 ტიპის თვითმფრინავით 12 სექტემბერს გერმანული ხალხების მნიშვნელოვანი სტრატეგიული პუნქტების დაბომბვის მიზნით განხორციელებულ ოპერაციაში მიიღო მონაწილეობა, ეკიპაჟი იძულებული გახდა მტრის თვითმფრინავებთან ჩაბმულიყო უთანასწორო ბრძოლაში, მართალია ბრძოლის დროს 4 თვითმფრინავიდან 3 ჩამოაგდეს, მაგრამ ბოლოს გამირულად დაილუპნენ.

² პეტროგრადი - პირველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ გერმანიის წინააღმდეგ მებრძოლი რუსეთის დედაქალაქი პეტროგრადის პეტროგრადი ეწოდა. გერმანულად „პურგ“; სლავურად „გრად“ ქალაქს ნიშნავს

ომის გაგენა ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის ეკონომიკაზე. რუსეთის სხვა ზურგის რაიონებისაგან განსხვავებით, ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის ეკონომიკაზე ომმა უფრო მძიმე გავლენა მოახდინა. ეკონომიკის ომის პერიოდის მოთხოვნების შესაბამისად მოწესრიგებას, სამხედრო ოპერაციების გაფართოებასთან ერთად სავაჭრო გზების ჩაკეტვამ და ამის შედეგად მნიშვნელოვანი ნედლეულის და მზა პროდუქციის გატანა-შემოტანისათვის შექმნილმა სირთულეებმა, გარკვეულ ქალაქებში სამუშაო ძალის უკმარისობამ და სხვა ფაქტორებმა ეკონომიკაში შექმნა კრიზისული მდგომარეობა.

სურათზე ფარუს ალა კაიბოვი

სოფლის მეურნეობაში მნიშვნელოვნად შემცირდა მარცვლეული და ტექნიკური კულტურების ნათესები. 1914-1917 წლებში მარცვლეულის წარმოება დაახლოებით 2-ჯერ შემცირდა. ცოცხალი გამწევი ძალის არმიისათვის ჩამორთმების შედეგად 1916 წელს აზერბაიჯანში სასოფლო მეურნეობის ნახევარზე მეტი მუშა ცხოველების გარეშე დარჩა 1915 წლის 15 ივნისის მეფის ბრძანებით აზერბაიჯანის სოფლებში მამაკაცი მოსახლეობის 30%-ის ზურგის ფრონტის საქმეებით დაკავებას სოფლის მეურნეობაში სამუშაო ძალის მწვავე შემცირებით დასრულდა.

რომელია ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის ეკონომიკის კრიზისულ მდგომარეობაში ჩაბეჭდი მიზეზები?

სატრანსპორტო პრობლემების მიზეზით ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის რუსეთის სურსათის მწარმოებელი განაპირა რაიონებიან კავშირების გართულებამ ქვეყანაში სურსათის შემოტანაშიც მძიმე მდგომარეობა შექმნა. რუსეთის იმპერიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სამრეწველო ცენტრში- ბაქოში მნიშვნელოვანი სურსათის ფასების 3-5-ჯერ ზრდამ მოსახლეობის ცხოვრება საკმაოდ დაამძიმა. 1916 წლის 14-16 თებერვალს ბაქოში სპეკულიანტების მიერ ბაქოში სასურსათო პროდუქციის ხელოვნურად გაძვირების წინააღმდეგ მოხდა ძლიერი საპროტესტო გამოსვლები. მას გარკვეული ბაზრების, დუქნების, სასურსათო საწყობების, წისქვილების ხელში ჩაგდება და გამარცხვა მოჰყვა. ქალაქში შემოყვანილმა დამატებითმა სამხედრო ნაწილებმა ეს გამოსვლა უმოწყალოდ ჩაახშო. ბაქოში „ქალების ამბოხებად“ წოდებული ამ მოვლენების დროს 9 ადამიანი დაიღუპა, 57 - დაშავდა, ქალაქს დიდი მატერიალური ზარალი მიაღდა.

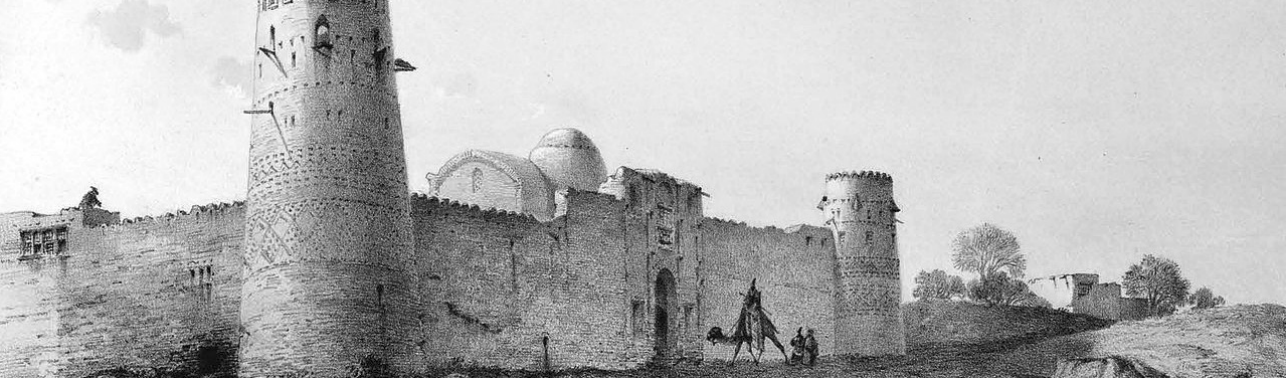
1916 წლის ბოლოს - 1917 წლის დასაწყისში ბაქოში გაფართოვდა საგაფიცვო მოძრაობები. 1917 წლის იანვარში დაახლოებით 100-მდე საწარმოს მომცავი საგაფიცვო გამოსვლები მუშების მოთხოვნების ნაწილობრივი დაკმაყოფილებით დასრულდა.

ომმა, ისევე როგორც მთელი რუსეთის იმპერიაში, ჩრდილოეთ აზერბაიჯანშიც გაამწვავა სოციალურ-ეკონომიკური დამაბულობები და გააძლიერა გამოსვლები არსებული პოლიტიკური წყობის წინააღმდეგ.

1. რთი ახსნადით 1917 წლის ბოლომდე ჩრდილოეთ აზერბაიჯანს დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის სამხედრო გეგმებში ადგილის დაკავების მიზეზებს?
2. სცადეთ შეაფასოთ ჰ. ნახჩევანსკის დროებით მთავრობის სამსახურზე უარის თქმა.
3. ომში რუსეთის გამარჯვების შემთხვევაში, აზერბაიჯანელები მისი მხრიდან რომელი რეფორმების განხორციელებაზე ამყარებდნენ იმედს?
4. განპირობეთ რუსეთში მუსლიმანების ჯარში მობილიზაციიდან ვათავისუფლების წესის ომის პერიოდში გაუქმება.
5. სცადეთ განსაზღვროთ ბაქოში მომხდარი ქალთა ამბოხების მსგავსი მოვლენა.

LAYITH

IV განყოფილება. სამხრეთი აზერბაიჯანის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თავისებურებები

10 სამხრეთი აზერბაიჯანი XIX საუკუნეში

თურქმენხაის ხელშეკრულების შედეგად აზერბაიჯანის მიწები რუსეთისა და ირანის მხრიდან დაპყრობილ ორ ნაწილად გაიყო. ამის შემდეგ დაიწყო ირანის მნიშვნელოვან ნაწილად ქცეული სამხრეთი აზერბაიჯანის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობით განსხვავება, ჩრდილოეთისაგან უკან დარჩენა და სპეციფიკური სახით განვითარება.

კაბიბულუ, ილათი, ველიეჰდენქინი, ზეინაბ ფაშა, პოლიტიკური მმართველობა, თაჰმარე-ზერინთაჯი

თებრისის ვალი ებდულოტყევი მარსე ყაჯარი

სამხრეთი აზერბაიჯანის მართვა. XIX საუკუნეში სამხრეთი აზერბაიჯანი ირანის ოთხი მხარედან ერთ-ერთი იყო. პირველ ხანებში ყაჯართა სახელმწიფო ზოგიერთი ავტორიტეტული ხანების მმართველობის ცნობით, მათ სხვადასხვა სახანოების მმართველებად ნიშნავდნენ და შიდა დამოუკიდებლობას იღებდნენ. სახელმწიფო მათ საშინაო საქმეებში არ ერეოდა, გადასახადებსა და ძირითადად კი სამხედრო ძალას ითხოვდა. ყაჯართა პერიოდში ირანის არმიის ძირითად ნაწილს სწორედ სამხრეთ აზერბაიჯანიდან შეგროვებული ძალები შეადგენდნენ. თანდათანობით მაქუს, ურმიის მაგვარი სახანოების გარდა დანარჩენები გაუქმდა და ვილაიათებად იქცა. მხარის ვალის თანამდებობიდან დაწყებული ვილაიათის მმართველამდე პიროვნებების ცენტრიდან გამოგზავნის გამო ადგილობრივი ფეოდალები ყაჯარებისაგან უკმაყოფილონი რჩებოდნენ.

ფეთელი შაჰის (1797-1834 წლებში) დროიდან სამხრეთი აზერბაიჯანი „ველიეჰდენქინი“ (ვალეჰის ყოფნის ადგილი) ითვლებოდა. „დერუსსულთენე“ (სელთენათის სახლი) წოდებულ თებრიზში კი ყოველთვის ვაჭრების ოფიციალური ველიეჰდების რეზიდენცია იყო. ესეც აზერბაიჯანის, განსაკუთრებით ქალაქ თებრიზის პოლიტიკურ მნიშვნელობაზე მიანიშნებდა. რადგან აქ იყო ვალიეჰდის რეზიდენცია და თებრიზის, ერთი სიტყვით, მეორე დედაქალაქობის გამო, უცხოური დიპლომატიური წარმომადგენლობის რეზიდენციებიც აქ მდებარეობდა. მართალია მხარის მართვა ოფიციალურად ვალეჰის განკარგულებაში იყო, მაგრამ სინამდვილეში უფლისწულებიდან (შაჰზადე) შერჩეული და „კაიმეკამ“-ად წოდებული ვალი მართავდა. ძირითადად შაჰისა და მისი ახლობლების ნათესავებისაგან დანიშნული ვალი, ვეზირი, ქელენტარი (ქალაქის თავი) და სხვა ოფიციალური პირები თანამდებობას, როგორც შემოსავლის წყაროს ისე აფასებდნენ და ხალხს მარცვავენდნენ.

“აზერბაიჯანის ტერიტორია ფეთელი შაჰის დროიდან ირანის ერთ-ერთი მხარე გახდა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ერთი ვალი მართავდა, ფეთელი შაჰამდე აზერბაიჯანის ტერიტორია ზოგჯერ რამდენიმე მმართველის მიერ იმართებოდა. ეს რა თქმა უნდა, მეფეების გადაწყვეტილებაზე იყო დამოკიდებული. თუ მოსურვებდნენ აზერბაიჯანის მართვას ერთ ან რამდენიმე პირს ჩააბარებდნენ. იმ დროს ჰუსეინ ხან ბეგლარბეგი მხოლოდ თებრისის მმართველი იყო. აზერბაიჯანის დანარჩენ მხარეებს სხვა მმართველები ჰყავდა. ფეთელი შაჰის აქტი თებრისი აზერბაიჯანის მხარის ცენტრად დაინიშნა”.

ჟან გევრი. ხაჯე შაჰი, ბაქო, 2012

რა იყო მხრეში იმისა, რომ ყაჯართა შაჰები სამხრეთ აზერბაიჯანს განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ?

შეადარეთ ქალაქი თებრიზი და ქალაქი შამახი.

ეკონომიკური მდგომარეობა XIX საუკუნეში. XIX საუკუნის 30-60-იან წლებში სამხრეთი აზერბაიჯანის მოსახლეობის ძირითადი საქმიანობა სოფლის მეურნეობა- მემინდვრეობა და მესაქონლეობა იყო. მხოლოდ სოფლის კი არა, ქალაქის მოსახლეობის ერთი ნაწილიც მემინდვრეობის სხვადასხვა სფეროებით იყო დაკავებული. სამხრეთ აზერბაიჯანში ბუნებრივი, ნაწილობრივ კი ხელოვნური მოწყვით ხორბალთან, ქერთან, ბრინჯთან და სხვა მარცვლეულ კულტურებთან ერთად ტექნიკური კულტურებიც, მათ შორის ბამბა და თამბაქო ითესებოდა, აბრეშუმის იწარმოებოდა, მოჰყავდათ ხილ-ბოსტნეული. სამხრეთი აზერბაიჯანი ირანის ყველაზე მოსავლიან მხარედ ითვლებოდა და აქედან ხორბალთან ერთად, ბამბა და გამომშრალი ხილიც გაჰქონდათ. XIX საუკუნის 50-70-იან წლებამდე სამხრეთი აზერბაიჯანი ირანის „მარცვლეულისა და მეცხოველეობის ბაზა“ იყო. ირანის ეკონომიკურ ცხოვრებაში ასეთ პოზიციაზე ყოფნა აქ ადგილობრივი მოთხოვნების დამაკმაყოფილებელი და საგარეო ბაზრებისათვისაც საქონლის გამტანი სხვადასხვა ხელოსნობის სფეროების ფორმირებისა და განვითარებისათვისაც ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა. ქალაქებში ფეხსაცმლის, თიხისა და სპილენძის ჭურჭლის, სხვა საყოფაცხოვრებო ნივთების, სამეურნეო ინვენტარის წარმოება საკმაოდ განვითარდა. თუმცა ინგლისისა და რუსეთის სახელმწიფოების ირანში მოპოვებული პრივილეგიების შედეგად, სამხრეთი აზერბაიჯანმა ხელოსნობის ბევრ სფეროში დიდი ზარალი განიცადა. ასე, რომ უცხოური საქონლის ქვეყანაში დიდი ოდენობითა და შეუფერხებლად მოდინებასთან დაკავშირებით აზერბაიჯანში არსებულმა გარკვეულმა სახელოსნოებმა კონკურენციას ვერ გაუძლეს და იძულებულნი გახდნენ თავიანთი საქმიანობა შეეჩერებინათ. საუკუნის ბოლომდე აზერბაიჯანის ქალაქებში საამქროლი წყობა აგრძელებდა არსებობას. სახელოსნოებში, როგორც წესი, 3-4 ხელოსანი მუშაობდა.

ვაჯარების ფულადი ერთეული, 100 თუმანი, 1890

თებრიზის ხაღისა

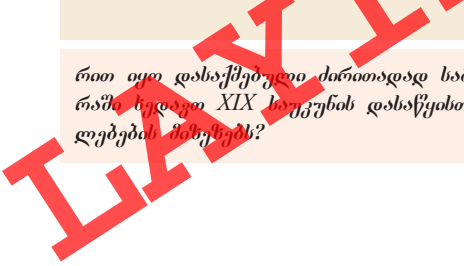
XIX საუკუნის ბოლოს სამხრეთი აზერბაიჯანის სამეურნეო ცხოვრებაში სიახლეები თვალშისაცემი გახდა. ამას გარკვეული მიზეზები ჰქონდა. პირველ რიგში უცხოური კაპიტალის შემოდინება სამხრეთი აზერბაიჯანის მეურნეობის განვითარებაზე გარკვეულ გავლენას ახდენდა. აქ ეკონომიკა კოლონიალური და დამოკიდებული ქვეყნებისათვის მახასიათებელ გარკვეულ თვისებებს იმენდა. ირანი და მის ერთ ნაწილად მყოფი აზერბაიჯანი ინგლისისა და რუსეთის სამრეწველო საქონლის გაყიდვის ბაზრად, ამავე დროს ამ ქვეყნებისათვის ნედლეულის ბაზრად იყო ქვეული. უცხოურ ბაზარზე, მათ შორის რუსეთის ბაზარზე ბამბის, საღებავი ნივთიერებების, მატყლის, ტყავ-ბეწვეულისმაგვარ პროდუქციაზე, ამასთან ხელოსნობის საქონელზე მოთხოვნილების გაზრდამ ბიძგი მისცა ამ სფეროების განვითარებას.

XIX საუკუნის ბოლო მეოთხეში ძირითადი ხელობის სფერო მეხალჩეობა იყო. ხალჩის წარმოება მრეწველობაში კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარებული ძირითადი სფერო იყო. თებრიზში, მარაღაში, ხალხალში და ზოგიერთ ქალაქებში წარმოებული მატყლისა და აბრეშუმის თავსახურები, შალის, მატყლის, აბრეშუმის, ბამბის ქსოვილები თან ადგილობრივი მოსახლეობის მოთხოვნილებას აკმაყოფილებდა, თანაც ირანის სხვა მხარეებსა და საზღვარგარეთ გაიტანებოდა.

“ყველა იცის, რომ მარაღა აზერბაიჯანის მექანიკის პირველი დონის მოსავლიანი ქალაქია. ამ ქალაქს თიხივე მზიდან ორ-სამ რიგად ხილის ბაღები გარს აკრავს ამ ბაღებში სხვადასხვა ჯიშის ვაზი და ხილის ხეებია. აქედან ყოველწლიურად დიდი ოდენობით გამოშროალი ხილი და ქაშშიში საზღვარგარეთ იგზავნება. სინამდვილეში ამ კლიმატის ძირითადი ვაჭრობა გამოშროალი ხილის მოსავლით ხდება. შრომისმოყვარე და ყაბრიანი მოსახლეობა ჰყავს. თვითონაც მართალი ადაამანები არიან. საძაგლები და ჯიუტები არ არიან. ყველა სტუმართმოყვარეა. კაცებისა და ქალების ნაშუსიანობის საკითხზე სიტყვის თქმის ბეჭდობაც კი არ არსებობს”.

ზეინალაბდინ მარაღაი. „იბრაჰიმ ბეის მოგზაურობები“-დან

რით იყო დასაქმებული ძირითადად სამხრეთი აზერბაიჯანის მოსახლეობა? რაში ხედავთ XIX საუკუნის დასაწყისთან შედარებით საუკუნის ბოლოს დასაქმებაში მომხდარი ცვლილებების შესწევებს?

სოციალური მდგომარეობა. აგრარული ურთიერთობები. გადასახადების სისტემა. XIX საუკუნის ბოლოს სამხრეთი აზერბაიჯანის მოსახლეობის რაოდენობა 2 მილიონს აღწევდა. მოსახლეობიდან 0,5 მილიონი კაცი ქალაქის მაცხოვრებლები იყვნენ დანარჩენები კი სოფლებში იყვნენ დამკვიდრებულები ან ნახევრად მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ. მოსახლეობის ზედა ფენა ხანებისაგან, მიწათმფლობელებისაგან და სასულიერო პირებისაგან შედგენოდა, გლეხები და ხელოსნები მძიმე

ქალაქის ბაზარი

ექსპლუატაციას განიცდიან, გადასახადებისა და მოვალეობებისაგან იტანჯებოდნენ. გლეხების დიდი ნაწილი უმიწობის გამო, მძიმე პირობებით მიწის იჯარით ალების გამო იარდარებად იქცეოდნენ. ქალაქებში რაოდენობრივად მზარდი ვაჭრები გამდიდრების კვალობაზე ყიდულობდნენ მიწებს, და საკუთარ თავს მიწათმფლობელებს ამსგავსებდნენ. ფეოდალური უღელისაგან და უქონლობისაგან მძიმე მდგომარეობაში მყოფი მოსახლეობა ტოვებდა მშობლიურ კერას და მეზობელ სახელმწიფოში, ძირითადად კი დროებით სამუშაოების მოსამძებნად მიდიოდა. XIX საუკუნეში სამხრეთ აზერბაიჯანში არსებული ძირითადი მიწის საკითხების ფორმები იყო შემდეგი:

ხალისე – სახელმწიფოს კუთვნილი მიწები, ხალისე მიწები იჯარით გაიცემოდა ან მოხელეების მიერ იმართებოდა. ასეთი მიწების მართვის არადამაკმაყოფილებლობის გამო 1886 წელს გაიცა ბრძანება მათი გაყიდვის შესახებ.

მულქი ან ერბაბი ფეოდალების კუთვნილი მემკვიდრეობით ხასიათს ატარებდა. მთელ ირანში დასაფარად ვარჯისი მიწების 66%-ს შეადგენდა.

თიული – სამხედრო ან სამოქალაქო სამსახურისათვის მოცემული მიწები იყო. პირობით ხასიათს ატარებდა.

გეგუ – რელიგიურ სამმართველოებისათვის, მედრესებისათვის, სასულიერო პირებისათვის ნაჩუქარი მიწები იყო.

ილათი – სხვადასხვა თემებისათვის გაწეული სამსახურისათვის მიცემული მიწებისა და ძირითადად სამოვრებისაგან შედგებოდა. თანდათანობით თემის ხელმძღვანელების ხელში გადაიოდა.

ხირდამალიქი – გლეხებისა და წვრილი მიწათმფლობელების ხელთ არსებული პატარა მიწის წილებია, ძირითადად ურმიის ტერიტორიაზე ფართოდ იყო გავრცელებული.

მსხვილი მიწათმფლობელების ხელში დიდი მიწის ფართობები იყო თავმოყრილი. ისინი თავის სამფლობელოებში გადასახადებს როგორც სურდათ ისე კრებდნენ, გლეხებს ექსპლუატაციას უწევდნენ. XIX საუკუნის ბოლოს 20 დასახელების გადასახადის გადახდა ან ვალდებულებების შესრულება მოეთხოვებოდა. შესაკრები გადასახადების მაგალითად კაფიფულუ (ოთახების მიხედვით), ბამფულუ და სხვების დასახელება შეიძლება. სახელმწიფოს შეგროვებული ძირითადი გადასახადი - თორფალიფულუ (მიწის გადასახადი) იყო. მუდმივად არსებული ეს გადასახადი გლეხების მიღებულ მოსავლის 10%-ის ტოლი იყო.

მოამზადეთ წარდგენა სამხრეთ აზერბაიჯანში არსებული მიწის საკუთრების ფორმების შესახებ.

სახალხო მოძრაობა. ფეოდალური წყობის კრიზისისა და უცხოური კაპიტალის ქვეყანაში შემოდინებისთან დაკავშირებით სოციალური წინააღმდეგობების გამწვავება XIX საუკუნის შუა ხანებში ანტი-ფეოდალური სახალხო აჯანყებების მიზეზი გახდა. მათ შორის ყველაზე ძლიერი 1848-1852 წლებში მომხდარი ბაბილების აჯანყებაა. **ბაბილი** - სეიდ ელი მეჰმედი (1819-1850) სახელთან დაკავშირებული რელიგიური მოძღვრებაა, მან 1844 წელს ბაბ (არაბულიდან თარგმანში „კარი“) მეტსახელი მიიღო. საკუთრი თავი ალაჰის დაპირებულ მეჰმადდ გამოაცხადა. 1850 წელს ზენჯანში ბაბიები აჯანყდნენ ბრძოლებში მათი ოჯახის წევრებიც მონაწილეობდნენ. ძირითადად გლეხებისა და ხელოსნებისაგან შემდგარ ბაბიებს შორის მრავლად იყვნენ ვაჭრებიცა და წვრილი სასულიერო პირებიც. შაჰის მთავრობის

¹ ბრძანება – მიწის იჯარით აბლები ვლეხი

მხრიდან აჯანყების ჩასახმობად გაგზავნილმა მებრძოლთა რაზმებმა ზენჯინს ალყა შემოარტყეს, თუმცა ძლიერი წინააღმდეგობის წაწყდომის გამო იძულებულნი გახდნენ უკან დაეხიათ. აჯანყების ერთ-ერთი ხელმძღვანელი კეზვინელი ზერინთაჯსაც იყო. ხალხს შორის მას თაჰირესაც უწოდებდნენ. დეკემბერში 30 ათასიანმა შაჰის ჯარმა და ფეოდალთ რაზმებმა ზენჯინს კვლავ შემოარტყეს ალყა ყველა მხრიდან და შეტევაზე გადავიდნენ. აჯანყებულთა უმრავლესობა დაიღუპა. 1850 წლის დეკემბრის ბოლოს ზენჯინის აჯანყება ჩახშობილ იქნა. საერთოდ, 1848 წლიდან 1852 წლამდე ბაბიების ათი აჯანყება მოხდა. ამ აჯანყებებიდან სამს თაჰირე მეთაურობდა. 1891 წლის მარტში ნესრედინ შაჰ ყაჯარმა მთელ ირანში თამბაქოს შემცნის, გაყიდვისა და გადამუშავებისათვის ინგლისელებთან ხელშეკრულებას მოაწერა ხელი და კომპანიას ამისათვის მიღებული მოგებიდან ირანის მთავრობისათვის წელიწადში უმნიშვნელო თანხის გადახდა იკისრა. ამის პასუხად, თებრიზის მოსახლეობის (ქალაქის ბაზარი) უმრავლესობის ხელმოწერით მეფისადმი გაგზავნილ მოთხოვნებში თუთუნისა და თამბაქოს წარმოების გაუქმებას მოითხოვდა. თებრიზის ბაზარი დაიხურა, 20 ათასი ადამიანი შეიარაღდა, მზა მდგომარეობაში გაჩერდა. თებრიზის შემდეგ შირაზში, ისფაჰანსა და მეშქედში მოხდა მწვავე გამოსვლები კომპანიის წინააღმდეგ. თვით თეირანში მოსახლეობამ მონოპოლიის გაუქმების მოთხოვნით 1892 წელს შაჰის სასახლეს შეუტია. ყოველივე ამან შაჰი აიძულა, რომ კომპანიის მეთაურთან - ტალბოტთან დადებული ხელშეკრულება გაუქმებინა. ირანში პირველი ანტიიმპერიალისტურ ამ გამოსვლაში სამხრეთი აზერბაიჯანის სავაჭრო ბურჟუაზია, ხელოსნები, სასულიერო პირები, სხვა ფენების წარმომადგენლები არა მხოლოდ მონაწილეობდნენ, არამედ წამყვან როლსაც ასრულებდნენ.

თაჰირე

ამ პერიოდში სამხრეთ აზერბაიჯანში არსებული ერთ-ერთი ყველაზე მთავარი პრობლემათაგანი მსხვილი ფეოდალების, განსაკუთრებით კი მსხვილი სასულიერო პირების მარცვლეულის სპეკულაციით დაკავებულობა იყო. სასურსათო პროდუქციის ნაკლებობამ და სიმძვირემ ხალხის მოთმინების ფი-ალა აავსო. 1898 წელს თებრიზში ამის საწინააღმდეგო გამოსვლები მოეწყო. აჯანყებას ხელმძღვანელობდა ქალი, რომლის სახელიც იყო **ზეინებ ფაშა**. აჯანყებულები სურსათის საწყობებს დაანგრევდნენ და მარცვლეულს ღარიბ-ღატაკებს ურიგებდნენ. ამ გამოსავლიდან შემინებული სპეკულიანტები იძულებულნი გახდნენ გაეღოთ საწყობები და სასურსათო პროდუქცია მოსახლეობისათვის იაფად მიეყიდათ.

"მე უკვე რამდენჯერმე იმპერატორის სამინისტროს ბაბი სახელის ქონე მუსლიმანი სექტანტის შესახებ მივაწოდე ინფორმაცია. ეს ფანატისოსი პურსიას (ირანის) სხვადასხვა მხარეებში პანიკის ჩამოგდებისა და ჩემი მითითების თანახმად რუსული საზღვრებიდან დაშორების შედეგად, ამჟამად ურმის სიხლოვეს მკაცრი კონტროლის ქვეშ იმყოფება. ის საკუთარ თავს 12 იმამის ნაბად (მოადგილე) ასა-ლებს. მისმა დამაზარალებელმა დოქტრინებმა ბევრი მომხრე იბოგა და სამი დღეა რაც ამ უკანასკნე-ლებმა შეტევით იქ 100-მდე ადამიანი მოკლეს. მათ შორის ამ ვილაიეთის სარდალი მუსტაფაც იყო. ამჟამად თეჰრანში მეოფი მაზანდარის ავტორიტეტულ ზედაფენელებს შორის მომხდარი რამდენიმე თათბირის შედეგ, მიღებულია გადაწყვეტილება, რომ ამ ჩაუწყნარებელი აჯანყებულების წინააღმდეგ სამხედრო ძალი იქნას გამოყენებული. შაჰზადე მელიქ კარიმს კი სახოვადოებრივი წესრთვის ძლევა-რები განმომწვევ ამ აჯანყებულების მეთაურების წინააღმდეგ ორმაგი ყურადღებით ყოფნის შესახებ ბრძანება გაეგზავნა".

თეირანში რუსი დოლოგორუკოვის ბაბიების აჯანყების შესახებ რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროსადმი ინფორმაცია

რა იყო სამხრეთი აზერბაიჯანის მოსახლეობის უკმაყოფილების მიზეზები?

1. რა აიძულებდა სამხრეთ აზერბაიჯანის მოსახლეობას დაეტოვებინა თავისი ადგილი და წასულიყო?
2. რატომ იყო სამხრეთი აზერბაიჯანის ეკონომიკა უფრო მეტად რუსეთზე დამოკიდებული?
3. განმარტეთ სწრაფი მთრობების დამარცხების მიზეზები.
4. იბოგეთ თამბაქოს აჯანყებისა და ზაქათაის აჯანყების მსგავსი და განსხვავებული ნიშნები.
5. მოაშროდეთ ესე ზეინებ ფაშას შესახებ.
6. უსწავთ სამხრეთ აზერბაიჯანში შეკრებილი გადასახადები.

11 სამხრეთი აზერბაიჯანი XX საუკუნის დასაწყისში. კონსტიტუციური მოძრაობა

XX საუკუნის დასაწყისში მსოფლიოს ქვეყნებს შორის წინააღმდეგობა უადრესად იყო გამსწავლებული. ბუნებრივი სიმდიდრეებისა და მიწების ხელახალი გადანაწილების მცდელობა იმპერიალისტური სახელმწიფოების გეგმებში სამხრეთი აზერბაიჯანის შემავალი არანა განსაკუთრებულ ადგილს იკავებდა. ასეთ პირობებში სამხრეთი აზერბაიჯანის მოსახლეობას შორის ეროვნული თვითშეგნება მაღალდებოდა და საბრძოლო სულისკვეთება სწრაფად ძნდებოდა.

კონსტიტუცია, სეთთერნანი, ენჯუქენი, ურმაის უბედურება, იდეის ერთგული, სერდარი-მილი, სალარი-მილი

სოცალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა. XX საუკუნის დასაწყისში ყაჯართა დინასტიის (1796-1925) მმართველობის ქვეშ მყოფ სამხრეთ აზერბაიჯანში მწვავე სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისი მძვინვარებდა. ირანის, რუსეთისა და ინგლისისათვის ნახევარკოლონიად ქცევა, შაჰისა და მისი მოხელეების თვითნებობა, ზედიზედ მომხდარი სიდუხჭირე, მმართველი წრეების მექრთამეობა ქვეყანაში ხალხის ფართო მასების მდგომარეობას ამძიმებდა. დაგარიელებული ხაზინის შევსების მიზნით გლეხებისა და ხელოსნებისაგან, ასევე ვაჭრებისაგან შეკრებილი გადასახადი უკანონო სახით იყო გაზრდილი. მიღებული შემოსავალი კი შაჰისა და მისი ახლობლების გამდიდრებას ხმარდებოდა. მოსახლეობის ყველა ფენა მთავრობის უკმაყოფილო იყო. გადატაკებული და ფეოდალების ექსპლუატაციისაგან დატანჯული გლეხები ლუკმა-პურისათვის მეზობელ ქვეყნებში მიდიოდნენ. რევოლუციის წინა პერიოდში მოგების მიზნით მხოლოდ რუსეთში 300 ათასი სამუშაოს მიძებნილი წავიდა.

უცხოეთის სამრეწველო საქონლის შემოდინების შედეგად გადატაკებული ხელოსნები და ვაჭრები ქალაქის მოსახლეობის ყველაზე მეტად უკმაყოფილო ნაწილს შეადგენდნენ. ყველა შემოსავლიანი სფეროს უცხოელეზზე იჯარით გადაცემა ახლად შექმნილ ბურჟუაზიას აღიზიანებდა. 1903 წელს ბელგისათან ხელმოწერილ და მათთვის კიდევ უფრო ვრცელი უფლებების მიმნიჭებელი მორიგი ხელშეკრულება ამის უტყუარი დასაბუთებაა. ირანის სხვადასხვა ადგილებში შექმნილი საიდუმლო საზოგადოებები ქვეყანაში შაჰის მმართველობის შეცვლის, სამართლიანი მართვის მეთოდის, საკანონმდებლო ორგანოების შექმნის სურვილით სხვადასხვა მოთხოვნებს აყენებდნენ. ხალხის მასების მხარდაჭერის მოპოვების მცდელი სასულიეროების პროგრესული ფენაც ამ საქმეში აქტიურ როლს ასრულებდა. სამხრეთი აზერბაიჯანის ქალაქები თებრიზი, ზენჯანი, ერდებილი უკმაყოფილების ცენტრებად იქნენ.

აღნიშნულ პერიოდში სამხრეთ აზერბაიჯანში დემოკრატიული აზიის გავრცელებაში, ეროვნულ-პოლიტიკური აზროვნების გაღვივებაში, უცხოური იმპერიალიზმის და ადგილობრივი ფეოდალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლის გაძლიერებაში გარკვეულ სხვა ფაქტორებსაც დიდი გავლენა ჰქონდათ. ასე, რომ 1904 წლის დეკემბერში ბაქოში მომხდარმა და გამარჯვებით დასრულებულმა მუშათა გაფიცვებმა, რუსეთში 1905-1907 წლებში მომხდარმა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ ირანისა და განსაკუთრებით სამხრეთი აზერბაიჯანის პოლიტიკურ გარემოზე გავლენის მოხდენით, იქ განცდებისა და გამოსვლების გაძლიერების, რევოლუციური მოძრაობის დაწყებას მისცა ბიძგი.

რა იყო მოსახლეობის უკმაყოფილების წარმოშობა მიზეზები?

შეადარეთ XX საუკუნის დასაწყისში ჩრდილოეთი აზერბაიჯანისა და სამხრეთი აზერბაიჯანის მოსახლეობის მდგომარეობა.

მკურნის (საკონსტიტუციო) მოძრაობა. ირანში ყველა ამ ემოციისა და პროტესტის პოლიტიკურ აფეთქებად გადაქცევა ერთი ნაპერწკლის ანთება იყო. 1905 წლის 12 დეკემბერს თეჰრანში მომხდარი

მოვლენა - მთავარი მინისტრის ეინულოვლეს შაქრის ფასის მომატების მომზებებით დედაქალაქში 17 ვაჭრის დაკავებამ, ცემამ, მათ დუქნების გამარცვამ ნაპერწკლის როლი შეასრულა. თეპრანთან ერთად, თებრიზში, ერდებლიში ხოიში, ზენჯანში და სამხრეთი აზერბაიჯანის სხვა ქალაქებშიც ბაზრობები და დუქნები დაიხურა, საპროტესტო დემონსტრაციები, გამოსვლები დაიწყო. ასობით ადამიანმა წმინდა ადგილებს შეაფარა თავი. **პროტესტანტების** მოთხოვნები იყო შემდეგი:

1. კონსტიტუციის (მემრუტის) მიღება;
2. მეჯლისის ანუ პარლამენტის მოწვევა;
3. უცხოელების ქვეყნიდან განდევნა.

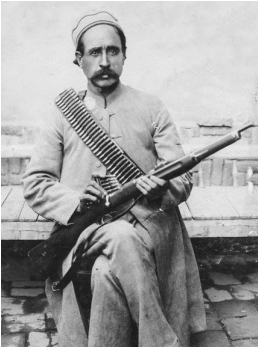
უწყვეტი გამოსვლების შედეგად შეშინებული შაჰის ხელისუფლება იძულებული იყო შეესრულებინა რევოლუციონერების მოთხოვნები. **1906 წლის 5 აგვისტოს მუზაფფერედდურ შაჰმა გასცა ბრძანებულება კონსტიტუციის მიღების შესახებ**, ამის შემდეგ გამოცხადდა მეჯლისში არჩევნების ჩატარება. ქალაქ თებრიზში შეიქმნა არჩევითი ორგანოები - ენჯუმენები. ენჯუმენი იყო საკანონმდებლო ხელისუფლების ორგანო, ყველა გადაწყვეტილება და განკარგულება მის მიერ გაიცემოდა. მისი გადაწყვეტილებით მოსახლეობის განცხადებებისა და საჩივრების განხილვისათვის იუსტიციის, წესრიგის კონტროლისათვის წესრიგის, გადასახადების შეკრებისათვის საფინანსო სამმართველოები შეიქმნა. ბელადის სამმართველო ახდენდა დანგრეული ქუჩების, ბაზრებისა და ქარვანსარაების აღდგენას. პურის სიუხვის, სიიაფის და მოსალოდნელი შემოტევების საწინააღმდეგოდ ხორბლის რეზერვის შექმნისათვის დაარსდა სპეციალური კომისია. კომისიამ ქალაქში არსებული ხორბლის საწყობები დალუქა და სოფლებიდან ხორბლისა და ქერის შემოტანის ორგანიზება მოახდინა. ყოველ დღე ენჯუმენის განსაზღვრულ ფასად მეპურებისათვის მიცემული ხორბლიდან გამომცხვარი პური მოსახლეობას იაფად მიეყიდებოდა. ქალაქის თავდაცვის მიზნით მდიდრებს „ომის ხარჯად“ წოდებული გადასახადი ჰქონდათ დაკისრებული. თებრიზის მიყოლებით ენჯუმენები სამხრეთი აზერბაიჯანის ქალაქებში ურშიაში, ერდებლიში, მარაღაში, სალმასში, მაქუში, ზენჯანში, ხალახალში და სხვა ქალაქებშიც შეიქმნა.

1906 წლის 30 დეკემბერს სიკვდილის სარეველს მიჯაჭვულმა მუზეფფერედდინ შაჰმა ჯერჯერობით პირველ ნაწილ გამზადებულ კონსტიტუციას მოაწერა ხელი. თუმცა ყოფილ ველიეჰდს, 1907 წლის იანვარში ტახტზე ასულ მეჰმედელი შაჰს არ უნდოდა მამის ხელმოწერილი კონსტიტუციის ცნობა. ის რევოლუციის ჩახშობასა და მონაწილეების დასჯას ცდილობდა. ეს ამბავი ირანის სხვა ადგილებთან ერთდ, ეკონომიკური გაფიცვების მოხდენისა და პოლიტიკური ბრძოლის გამგრძელებელ თებრიზშიც მოძრაობის გაფართოების მიზეზი გახდა.

1907 წლის თებერვალში მუშებისა და მოსამსახურეების, სკოლის მასწავლებლებისა და მოსწავლეებისაგან შემდგარი გაფიცულები სატელეგრაფოს გარშემო შეიკრიბნენ, შაჰი იძულებული იყო უკან დაეხია, კონსტიტუციას დამატებებთან ერთად ხელი მოაწერა. 1908 წლის დასაწყისში შაჰმა გაიაზრა მდგომარეობის დაწყნარება, სცადა შეტევაზე გადასვლა. მოძრაობაში აქტიური მონაწილეობის მიმღები საკმაო რაოდენობის ადამიანი დაპატიმრებულ იქნა. იენისის თევში შაჰის მითითებით რუსი ოფიცრის ვ.პ. ლუახოვის რაზმმა მეჯლისსა და ქალაქ თეირანში აზერბაიჯანის წარმომადგენლობის შენობას ქვემეხით ცეცხლის გაუხსნა და დაანგრია. ამის პასუხად, სეთთერ ხანის მეთაურობით თებრიზში დაიწყო შეიარაღებული აჯანყება. მან 20 ათასამდე მოხალისისაგან აჯანყებულთა რაზმები შექმნა და სამხედრო საბჭოს ორგანიზება მოახდინა. ხალხის მიერ სიყვარულით „სერთარი-ძილი“ სახელ დარქმეული სეთთარხანის ახლო დამხმარე მეტახელად „სალარი-ძილი“ ზადირ ხანი დაილუქა. აჯანყებულებმა თებრიზი კონტრრევოლუციონერებისაგან განმინდეს. ქალაქში დაწყარდა წესრიგი, ხალხისათვის აუტანელი მეფის მოხელეები, მათ შორის ვალი სემედ ხანი გააძევეს. ირანის რევოლუციონერებისათვის მალულად აღმოჩენილი დახმარების ზრდის ერთი მიზეზიც

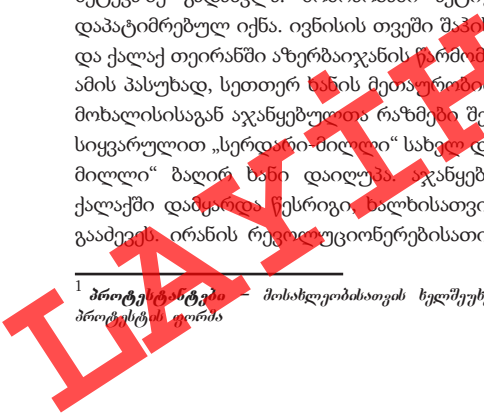
მეჰმედელი შაჰი

სეთთარხანი

ზადირხანი

¹ პროტესტანტების - მოსახლეობისათვის ხელშეუხებლად მისწველ წმინდა ადგილებში, უცხო ქვეყნების საელჩოებში მჯდომარე პროტესტანტთა ოცნება

სემედ ხან შუჯავდოვლი
მრავალი წლის განმავლობაში
სამხრეთ
აზერბაიჯანის ვალი იყო.
დიდი როლი შეასრულა
სეთარხანის აჯანყების
ჩახშობაში

შაჰის მთვრობის საზღვარგარეთ მყოფი სახელმწიფო მოხელეების უმრავ-
ლესობის რევოლუციისადმი კეთილგანწყობის ამაღლება და ენჯუემენტების
წევრად ჩაწერა იყო. ასეთების მაგალითად იელიზავეტპოლსა და ბაქოში,
აშხაბადასა და თიფლისში კონსულები შეიძლება დავასახელოთ. მსოფლიოს
სხვადასხვა ადგილებიდან აჯანყებულებისათვის მატერიალური და მორა-
ლური მხარდაჭრა მოდიოდა. რევოლუციას პირველი დახმარება მეზობელ
ქვეყნებში დროებითი სამუშაოსათვის წასულმა ირანელმა ქვეშევრდომებმა
აღმოუჩინეს. მათ პირველ რიგში კავკასიაში, ცენტრალურ აზიაში და
ვოლგისპირა სამრეწველო ცენტრებში, პორტებში, სხვადასხვა სატრანსპორტო
სამუშაოებზე და ასევე სოფლის მეურნეობის დარგებში მშრომელი, დიდ
უმრავლესობას ჩრდილოეთი აზერბაიჯანიდან მუმებისაგან მოსული დახ-
მარება შეადგენდა. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ცნობილი ქველმოქ-
მედის ჰაჯი ზეინალაბდინ თალიევის მეთაურობით აზერბაიჯანის ეროვნუ-
ლი ბურჟუაზიის გამოჩენილი წარმომადგენლების ირანის რევოლუ-
ციონერებისათვის ყოველმხრივი დახმარება. იმ პერიოდში ბაქოში გამოცე-
მული გაზეთები - "ირშად", "თეზა ჰეიათ" და ჟურნალი "მოლა ნესრე-
დინ" ირანის რევოლუციას მორალურად უჭერდნენ მხარს, სეთარხანის,
ბადირხანის, ჰუსეინხანის შესახებ სტატიებს აქვეყნებდნენ. აჯანყების გავ-
რცელება იმპერიალისტურ სახელმწიფოებში, განსაკუთრებით ინგლისსა და

რუსეთში შემფოთებდა იწვევდა. აჯანყებულთა გაცალკეების მიზნით სეთარხანი და ბადირ ხანი 1910 წლის
მარტში თეჰრანის ოფიციალური წრეების მიერ დედაქალაქში მოიწვიეს. სეთარხანმა, რომელმაც მეფეს
დაუჯერა და უკვე სისხლისღვრის დაშვებაც არ სურდა, მიიღო მოწვევა და თეირანში მოვიდა. მიუხედავად
ხელთ არსებული შეთანხმებისა, მის ადამიანებს მოღალატეობრივად თავს დაესხნენ. მძიმედ დაჭრილ
სეთარხანს უკან დაბრუნების უფლება არ მიეცა. ეს ღალატი აზერბაიჯანელი ხალხის ღრმა აღშფოთების
მიზეზი გახდა, თუმცა მეფის რუსეთის სამხრეთ აზერბაიჯანში არსებულმა სამხედრო ძალებმა მო-
სახლეობას აქტიური ქმედების საშუალება არ მისცეს. უცხოელ ქვეშემდრომა დაცვის მიზეზით კონტრ-
რევოლუციურმა ძალებმა დაიწყეს თებრიზზე შეტევა. თებრიზში ძლიერი შეტაკებები დეკემბრის
დასაწყისამდე გაგრძელდა. აჯანყება სისხლში იქნა ჩახშობილი. ამრიგად, 1905-1911 წლებში ირანმა
ბურჟუაზიული რევოლუციის ყველაზე დაძაბულ მომენტებში მნიშვნელოვანი, გადამწყვეტი როლის
შემსრულებელი და რეაქციული ძალების მის წინააღმდეგ უსუსურობისას, მოძრაობა მხოლოდ უცხოელი
ინტერვენტების ჯარების მიერ იქნა ჩახშობილი.

 შეადარეთ 1905-1911 წლების რევოლუცია 1905-1907 წლებში რუსეთში მომხდარ რევოლუციასთან. განმარტეთ რევოლუციის დამარცხების მიზეზები.

“სამხრეთი აზერბაიჯანის გმირი შვილი სეთარ ხანი ბევრისაგან რჩევას ელოდა. ის არასდროს საკუთარ თავს სხვებზე მაღლა არ დააყენებდა... სარდალი არასდროს ფაიქონზე არ შეჯდებოდა. იგი ყოველთვის ცხენით დადიოდა... სეთარ ხანი ყოველთვის პატავს სკემდა ბადირ ხანს და ყოველი რჩევა-სათვის მასთან მიდიოდა. ყოველთვის მნიშვნელოვანი საკითხის გადაწყვეტის დაწყებამდე და მნიშვნელოვანი პასუხის გაცემის წინ თავსა და უღვაშებზე ხელს ისვამდა. ყველა საშინ უმთხვევებშიც კი ასეთ თვითფლობას არ არღვევდა. მე ძნელი დღეების სეთარ ხანი ვარ - სიტყვებით ახლოს მყოფი მიძართავდა. ძალიან სუფთად იცვამდა. ზედ მძიმე აირადისა და ვაზნებს შეიფარებდა .... სეთარ ხანის ხანის ძალიან ღირსებული და ჩვეულებრივი ხედი ჰქონდა. სახლის ნივთებიც ძალიან უბრალო იყო. მისი უბრალოება უცხო ქვეყნიებიდან მოსული ვაჭრების კორესპონდენტებში ვანცფიფერებას იწვევდა”.

მ.ხ. ორდუბადი ნისლიანი თებრიზი. ბაქო 1964.

“...სეთარ ხანი ნახეთ, ინციატივა გამოიხინა მხოლოდ გეზარი და მეფე კი არა, სამყარო გაოცა. ისლამის ნაშუსი, სამშობლოს ნაშუსი გააასეკა. ხალხის ღირსება და პატავი საბუთად მოიყვანა, ახლა მსოფლიო ყურადღების ცენტრში ირანია.

მ.კ. საბირი. “სეთარხანს“

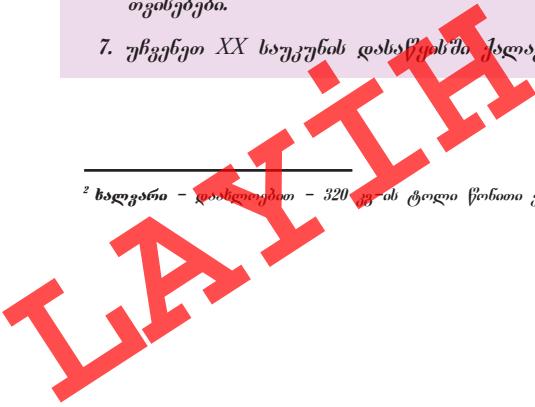
სამხრეთი აზერბაიჯანი პირველი მსოფლიო ომის წლებში. პირველი მსოფლიო ომის წინ ქვეყანაში არსებული წინააღმდეგობები კიდევ უფრო გამწვავდა, წვრილი ბურჟუაზიის, გლეხებისა და მუშების ცხოვრების პირობები კიდევ უფრო გამწვავდა და ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში შეიქმნა კრიზისული მდგომარეობა. ირანში ავტორიტეტის მოპოვების მცდელი მსხვილი სახელმწიფოები ერთმანეთს ღიად და ფარულად ებრძოდნენ. 1912 წელს თებრიზში გერმანული კაპიტალის კუთვნილი ხალიჩის კომპანია გაიხსნა. დიდი მოცულობის კაპიტალის მფლობელი კომპანიის გახსნილი ფაბრიკა მატყლის დართვისა და შეღებვისათვის, ხალიჩის ქსოვისათვის თანამედროვე მოწყობილობებით იყო უზრუნველყოფილი. აქ წარმოებული მაღალი ხარისხის ხალიჩები გაიტანებოდა ევროპის ქვეყნებში და აშშ-ში და კარგ ფასად იყიდებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ომის წინ საკუთარი თავი მიუმხრობელად გამოაცხადა, ირანის, განსაკუთრებით კი სამხრეთი აზერბაიჯანის ტერიტორია მსოფლიოს გადანაწილების მცდელი ქვეყნების სამხედრო ოპერაციების მოედნად იქცა. 1914 წლის ბოლოს მოსულიდან ურმიის, ხოის, სოიუჯბულაკის მიმართულებით მომრავმა თურქულმა ჯარებმა სამხრეთი აზერბაიჯანის დიდი ადგილი დაიკავეს. თურქეთის სამხედრო ნაწილებსა და სამხრეთი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მყოფი რუსული ჯარების რაზმებს შორის მოხდა შეჯახება. ამით ირანის ჩრდილო-დასავლეთ რაიონში ახალი ფრონტი გაიხსნა. თურქული სამხედრო მეთაურობა სამხრეთ აზერბაიჯანში საკუთარი პოზიციის განმტკიცებას ცდილობდა. თუმცა თურქული ჯარების 1915 წლის იანვარში სარიკამითან რუსი ჯარების მხრიდან დამარცხებამ ირანისა და კავკასიაში განმტკიცების მსურველი გერმანულ-თურქული ბლოკის გეგმა ჩაიშალა. დამარცხებულმა თურქულმა ჯარმა უკან დაიხია. თებრიზში შესული რუსის ჯარი მოსახლეობას აწუხებდა. მაღალობის მოედნად ქცეული, სოციალურ-ეკონომიკური სირთულეების წინაშე მდგომი, შიმშილობაში ჩავარდნილი ადგილობრივი მოსახლეობის 15% დაიღუპა. ამ დროს ირანის დემოკრატიული პარტიის თებრიზის ორგანიზაცია ხალხის მასების ბრძოლას ხელმძღვანელობდა. თებრვლის ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდეგ რუსეთის ჯარმა ირანი დატოვა. ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებით მოსარგებლე სომეხთა და აისორთა რაზმებმა რუსებისგან და ინგლისელებისაგან შექმნილი იარაღით მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ გენოციდის ჩადენით ათასობით მშვიდობიანი მოსახლე გაანადგურეს. ასეთი გენოციდებიდან ყველაზე სამინელი ქალაქ ურმილაში მოხდა და ისტორიაში შევიდა როგორც „ურმიის უბედურება“. ომმა, ისედაც განადგურებულ ეკონომიკას მძიმე დარტყმა მიაყენა. იმ წლებში ირანში მყოფი ინგლისელი გენერლის დენსტერვილის მოცემული ინფორმაციის თანახმად, აქ ომის დროს ერთი **ხალკარი**² ხორბლის ფასი 12 თუმანიდან 230 თუმანამდე აიწია. სხვა სიტყვებით, დაახლოებით 20-ჯერ მოიმატა. ყოველივე ეს მოსახლეობის უკმაყოფილების მიზეზი გახდა.

რა იზიდავდა ომის მწარმოებელ სახელმწიფოებს ირანში?

1. რა იყო სამხრეთი აზერბაიჯანის ეკონომიკური ჩამორჩენის მიზეზები?
2. რა მიზანი ჰქონდა სეთარ ხანს აჯანყებულთა რაზმების შექმნისას? ჩამოთვალეთ მიზეზები, რომლებმაც უზრუნველყვეს მისი გამარჯვება.
3. რომელ ისტორიულ პიროვნებას შეიძლება შევადაროთ სეთარხანი?
4. ისაუბრეთ XX საუკუნის დასაწყისში მეფისაგან უკმაყოფილო ძალების შესახებ.
5. შთააშავდეთ პირველი მსოფლიო ომის შედეგებისადმი მიძღვნილი წარდგენა.
6. განსაზღვრეთ ირანის შაჰის მეჰმედელისა და რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ I-ის მსგავსი თვისებები.
7. უჩვენეთ XX საუკუნის დასაწყისში ქალაქ თებრიზისა და ქალაქ ბაქოს მსგავსებები.

² **ხალკარი** - დაახლოებით - 320 კვ-ის ტოლი წონის ერთეული

V განყოფილება. ახერბაიჯანის კულტურა

12 ახერბაიჯანის კულტურა XIX საუკუნეში - XX საუკუნის დასაწყისში

"ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის რუსეთის მიერ დაპყრობამ, ჩვენი ხალხის ორ სახელმწიფოს შორის განაწილებამ, სხვა სფეროების მსგავსად, კულტურაზეც მოახდინა თავისი გავლენა. რუსეთის, კოლონიური პოლიტიკის შესაბამისად, აზერბაიჯანში მეცნიერებისა და განათლების დონის ამაღლება არ სურდა, სხვადასხვა მიზეზებით ეცდებოდა შეეფერხებინა კულტურის განვითარება. მიუხედავად ამისა, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში კულტურის ყველა სფეროში მოხდა წინსვლა და განახლება. ჩვენი განათლების მოყვარული, პატრიოტი ინტელექტუალის მოღვაწეობის შედეგად აზერბაიჯანში განათლების, მეცნიერებისა და ხელოვნების სფეროებში მნიშვნელოვანი წარმატებები იქნა მოხვედრული."

განათლება, დაწყებითი სკოლა, ერთგული განათლება, პრესა, მ.გ. ახუნდზადე, კ. ზერდაბი

განათლება. ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის რუსეთის მხრიდან დაპყრობის შემდეგ მეფის მთავრობამ ქვეყანაში თავისი ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესების შესაბამისი განათლების სისტემის შექმნა დაიწყო. ამ მთავრობის სასკოლო პოლიტიკას საფუძვლად რეაქციული „მართლმადიდებლობის მონარქიზმისა და ხალხურობის“ პრინციპი ედო. გარუსების პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილის - განათლების სფეროში მეფის მთავრობის ძირითადი მიზანი იმპერიის ერთგული, რუსული რწმენის მოხელეების მომზადება იყო. სამხრეთი კავკასიის სკოლების შესახებ 1829 წელს გამოცემული წესდებით დაიწყო დაწყებითი სახელმწიფო სკოლების შექმნა. წესდების შესაბამისად, **1830 წელს შუშაში შეიქმნა პირველი სამაზრო სკოლა.** ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ იმპერიის მიზნებს ემსახურებოდა, აზერბაიჯანში ევროპული ტიპის საერო სკოლის შექმნა პროგრესული მოვლენა იყო.

რატომ ითვლება ევროპულ ტიპისად რუსეთის მხრიდან დაარსებული სამაზრო სკოლები? გაიხსენეთ პეტრე პირველის რეფორმები.

სამაზრო სკოლები მომავალში სამხრეთი კავკასიის მართვისათვის კადრების მოსამზადებლად იყო გათვალისწინებული. მართალია საგანმანათლებლო პროგრამაში ძირითად საგნად რუსული ენა ითვლებოდა, მაგრამ აზერბაიჯანული ენაც ისწავლებოდა, რადგან რუსეთმა იცოდა, რომ კავკასიაში ძირითად საურთიერთობო საშუალებას აზერბაიჯანული ენა წარმოადგენდა. უფრო მეტიც, აზერბაიჯანულ ენაზე სახელმძღვანელოებიც მომზადდა. პირველ ხანებში სამაზრო სკოლებში აზერბაიჯანული ზავშვები ცოტანი იყვნენ.

რით ახსნიდით იმას, რომ XIX საუკუნის 30-40-იან წლებში სამაზრო სკოლებში აზერბაიჯანელი ბავშვები ნაკლებად იყვნენ? გაიხსენეთ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში მომხდარი მოვლენები.

რუსეთმა იცოდა ისიც, რომ რელიგიური მოღვაწეები ხალხს შორის განსაკუთრებული პატივისცემითა და ავტორიტეტით სარგებლობდნენ. ამიტომაც 1849 წელს განჯაში, შუშაში, შამახისა და ბაქოში რუსული მთავრობის ერთგული სასულიერო პირების მომზადებისათვის დაიწყო **მუსლიმანური სკოლების** ჩამოყალიბება.

ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში დაწყებითი განათლების სხვა სახე მეჩეთებთან არსებული სკოლა- მოლახანა და სამულო რელიგიური განათლების მიმცემი მედრესები იყო. ასეთ სკოლებში ფუნდამენტური განსხვავების გარეშე, სხვადასხვა ფენიდან ბიჭები ერთად სწავლობდნენ. მოლახანაში განათლების მიღებულებს შორის შეიძლება დავასახელოთ **მ.გ. ახუნდზადე, ს.ე. შირვანი და მ.ე. საბირი.**

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში გატარებული რეფორმები. ეკონომიკური აღმავლობა განათლების სისტემის გაფართოების მიზნით გახდა. **1872 წლის 13 მაისის წესდებით** ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში ყველა სამაზრო სკოლა ექვესწლიანი განათლების ვადის მქონე ფასიან საქალაქო სკოლებად გადაკეთდა.

1874 წელს დაწყებითი სკოლების შესახებ გამოცემული დებულების შესაბამისად აზერბაიჯანში სოფლის მოსახლეობისათვის გაიხსნა სკოლები. სოფლის ბავშვების სწავლისათვის გათვალისწინებულ ამ სკოლებში განათლების მიღება მხოლოდ რუსულად ხდებოდა. სახალხო სკოლების სახელით ცნობილი ეს საგანმანათლებლო ორგანიზაციები სოფლის საზოგადოების საშუალებების ხარჯზე ახორციელებდნენ საქმიანობას. 1865 წელს მეფის მთავრობის მხრიდან *ბაქოში რუსულენოვანი საშუალო განათლების მიმკეში პირველი გიმნაზია გაიხსნა*. **1874 წელს ბაქოში პირველმა ქალითა გიმნაზიამ** დაიწყო საქმიანობა. ამრიგად, გოგონებიც მიწვეული იქნენ საშუალო განათლების მისაღებად. საშუალო სკოლებში განათლება ფასიანი იყო. დაწყებითი და საშუალო სკოლების რაოდენობის ზრდამ გაზარდა მასწავლებელთა კადრებზე მოთხოვნილება. 1876 წელს საქართველოს ქალაქ გორში შეიქმნა სამხრეთი კავკასიის მასწავლებელთა სემინარია. **1879 წელს** მ.ფ. ახუნდზადესა და ა.ო. ჩერნიაევსკის მცდელობის შედეგად მისი აზერბაიჯანული განყოფილების გახსნამ საკმაოდ შეამცირა მასწავლებელთა პრობლემა. სემინარიის **აზერბაიჯანული განყოფილების** კურსდამთავრებულთა შორის იყვნენ ისეთი ცნობილი პიროვნებები, როგორცაა **უზეირ პაჯიბეგლი, ნარიმან ნარიმანოვი და სელამ მეჰმედეკულუზადე**.

უზეირ პაჯიბეგლი გორის სემინარიის სტუდენტებს შორის (მეორე რიგში, მარცხნიდან პირველი) 1904 წელი

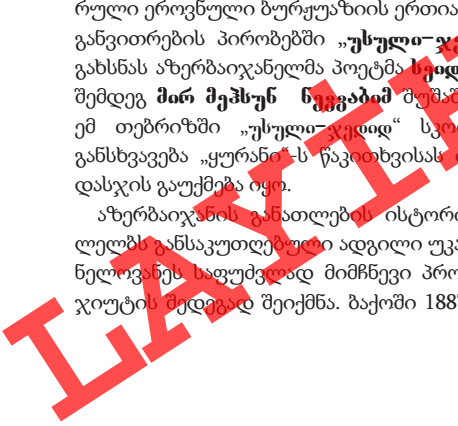
XIX საუკუნის მეორე ნახევარი აზერბაიჯანის კულტურის ისტორიაში ინტელიგენციის ახალი თაობის ასპარეზზე გამოსვლით ხასიათდება. ევროპისა და რუსეთის უმაღლესი სკოლების კურსდამთავრებული ეს ახალგაზრდები ხალხის განათლების, ეროვნული სკოლების სრულყოფის, ახალი ტიპის საერო საგანმანათლებლო ორგანიზაციების შექმნისათვის დიდ ძალისხმევას იჩენდნენ. მათ შორის **ჰესენ ბეი ზერდაბემ, ალა ბეი იადიგაროვმა, ელიერდან ბეი თოფნუბაშოვმა, ჯემო ბეი პაჯინკემ, ასლან ბეი სეფიურდსკიმ, სემედ ბეი მეჰმანდაროვმა, ელიაღა შისლინსკიმ** და სხვა გამოჩენილმა პიროვნებებმა აზერბაიჯანის ისტორიის შემდგომ მოსახვედებშიც უჩვენეს, რომ ნამდვილი ინტელიგენტები და პატრიოტები იყვნენ.

ახსენით მხოლოდ იმისა, რომ იმ პერიოდში ინტელიგენციის უმრავლესობა ზედაფენელების წარმომადგენლებს იყო. დაასაბუთეთ თქვენი მოსაზრება.

ეროვნული ბურჟუაზიის გამოჩენილი წარმომადგენლები იმ პერიოდში ეროვნული საერო სკოლების შექმნისათვის მიმდინარე მოძრაობას ხელმძღვანელობდნენ. მუშათა ფენიდან გამოსულმა ამ პიროვნებებმა ჰ.ზ. თალიევმა, მ. ნალიევმა, მ. მუხტაროვმა თავიანთი პირადი ცხოვრებისეული გამოცდილებით იცოდნენ, თუ რამდენად აუცილებელი იყო განათლება. ეროვნული ბურჟუაზიის წარმომადგენლები ამასთან აზერბაიჯანის საგანმანათლებლო სფეროს გარუსების პოლიტიკის წინააღმდეგ აწარმოებდნენ ბრძოლას. სწორედ ევროპული ორიენტაციის მქონე ეროვნული ინტელიგენციისა და პროგრესის მოყვარული ეროვნული ბურჟუაზიის ერთიანობაში ყოფნამ შექმნა აზერბაიჯანში განათლებისა და კულტურის განვითარების პირობებში **„უსული-ჯეიდი“** (ახალი ხერხი) სახელდებული სკოლებიდან ერთ-ერთის გახსნას აზერბაიჯანელმა პოეტმა **სეიდ ჯემ შირვანიმ** პირველად 1869 წელს შამახიში მიაღწია. ამის შემდეგ **მირ მეჰსუნ ნეჟაბიმ** მუშაში, **მეჰმედ თალი სიდკიმ** ნახჩევანში და მირზე ჰესენ რუშდიემ თებრიზში **„უსული-ჯეიდი“** სკოლები დაარსეს. ამ სკოლების წინანდლებისაგან ძირითადი განსხვავება „ყურანი“-ს წაკითხვისას დამარცვლის ხერხიდან ხმოვან ხერხზე გადასვლა და სხეულის დასჯის გაუქმება იყო.

აზერბაიჯანის განათლების ისტორიაში, ჩვენი ხალხის განათლებაში რუსულ-აზერბაიჯანულ სკოლებს განსაკუთრებული ადგილი უკავიათ. ეს სკოლები მშობლიურ ენაზე სწავლა-განათლების უმნიშვნელოვანეს საფუძვლად მიმჩნევი პროგრესული აზერბაიჯანის ინტელიგენციის ინიციატივისა და სიჯიუტის შედეგად შეიქმნა. ბაქოში 1887 წელს სულთან მეჯიდ კანიზადემ და ჰეზბე ბეი მაჰმუდბეიოვმა

ჰაჯი ზეინალაბდინ თალიევი პირველი მუსლიმანური ქალთა სკოლის მოსწავლეებსა და მასწავლებლებთან ერთად

პირველი რუსულ-აზერბაიჯანული სკოლა გახსნეს. ძირითადი მიზანი აზერბაიჯანელი მოსწავლეების საშუალო სასკოლო მომზადებისას ამ სასწავლო დაწესებულებებში აზერბაიჯანულ ენას სავალდებულო საგნად გადიოდნენ. XX საუკუნის დასაწყისში გოგონებისათვის რუსულ-აზერბაიჯანული სკოლები გამოჩნდა ასპარეზზე. 1901 წელს ჰ.ზ. თალიევის საკუთარი ფულით აშენებულ ბინაში აზერბაიჯანელი გოგონებისათვის პანსიონის¹ ტიპის პირველი სკოლის გახსნა დიდი დაპირისპირების მიუხედავად. **ქალთა სკოლის პირველი გამგებელი ჰედიფე ხანუმ ზერდაბი გახდა.**

“აზერბაიჯანელი გოგონების ახალი ტიპის სკოლებში სწავლას ძველებურად მოაზროვნე ადამიანები, ძველის დამცველი რელიგიური მოღვაწეები აპროტესტებენ, ამას ათეიზმს უწოდებენ. ჰ.ზ. თალიევმა დიდი მეჯლისი მოიწვია, ბაქოს ავტორიტეტული რელიგიური მოღვაწეები, შეძლებული, პატრიცეპული ადამიანები ერთად შეკრება. მეჯლისზე თალიევმა ჯერ მექიდან, მაღინადან, ისტამბულიდან, თეჰრანადან და სხვა რელიგიური ცენტრებიდან რელიგიური მოღვაწეების ხელმძღვანელი, ლუქსი დამტკიცებული საბუთების წაკითხვით შეეცადა ჯამაათი მიესჯდრებინა, რომ გოგონების მიერ მეცნიერების შესწავლაში რაიმე მოღალატეობრივი საქმე არ არის, პირიქით, ეს ძალიან მნიშვნელოვანი და საჭიროა. ზოგიერთები ისევ ყვირილ-ჭყვიფილს იწყებენ. მაშინ თალიევი მეჯლისში მონაწილე ბაქოს ვუბერნიის ყაზის - მეჰემედ ქერამს "ყურანი"-ს აიკებს წაკითხვებ-ათარგმანებს, რომ მუსლიმის (მუსლიმანი კაცების) მსგავსად მუსლიმებაც მოვალენი არიან ათევისონ ყველანაირი ცოდნა. კვლავ ისმის საპროტესტო ხმები. ამჯერად ჰაჯი ზეინალაბდინი თვითონ იწყებს საუბარს ჯამაათით, ჩვენი გოგონების მიერ თანამედროვე გავეთილის წაკითხვა აუცილებელია, თვალები ახსილებათ, თვანში მიმართვა სასიამოვნო იქნება. ინგლისტანში, გერმანიაში, ფრანგისტანში სასწავლოდ წასული ჩვენი ახალგაზრდებიდან თითოეული მკლავგეგმულ სელგაყრდილი ცოლიანად ბრუნდება, რადგან ჩვენს გოგონებთან გამოთქმული არ ემთხვევა, ვერ კმაყოფილდებიან ახალ სკოლაში ჩვენს გოგონებს ტრადიციულ შერაათს, ტანსაცმლის შეკერვას, ქიოვას, სამზარეულო საქმეებს, მუსლიმანურ და რუსულ ენებზე წერა-კითხვას, მეცნიერება - გამოთვლას, პატარებისათვის აღზრდის მიცემას შეასწავლიან. ამაში არის რაიმე ცუდი?! მოლა ელი ჰაჯი ხელიდ ოღლუ! მომისმინე! მე გოგონების არაპატისნებად ქცევა არ მინდა. ვუშინწინ ღამით ჩემს შუათანა გოგონას შეტეგები დაეპართა, კინაღამ არ მოკვდა. სქელულვაჟა ამბარცუმ ექსი მოვაყვანინე, გოგონას უწამლა, სიკვდილს გადაარჩინა. ესლა გნახით, ამბარცუმის ნაცვლად მუსლიმანი ქალი ექსი რომ ყოფილიყო, შარათს რომელი უფრო სწორედ შეესაბამებოდა? ქალ ექს-მებზე, მასწავლებლებზე ჩვენი მოთხოვნა იღვრება დიდა. ჰაჯის ამ სიტყვების შემდეგ უკვე აღარავინ გამოთქვამს პროტესტს. ვერკვეული დროის შემდეგ სკოლა გაიხსნება”.

მ. სულეიმანოვი. ჩემი მოსმენილება, წაკითხვები და ნანახები. ბაქო, 1987

გამოთქვით თქვენი დამოკიდებულება წყაროში მითითებული სკოლა - პანსიონის მიმართ. განსაზღვრეთ ამ სკოლასა და თანამედროვე სკოლას შორის მსგავსი და განსხვავებული მხარეები.

¹ პანსიონი - სასწავლო დაწესებულება, სადაც სკოლის მოსწავლეები მთელი დღის განმავლობაში ვარით გაუსვლელად რჩებიან. აქ მოსწავლეებს მხოლოდ კვირა დღეებში ეძლევათ სახლში წასვლის უფლება.

XX საუკუნის დასაწყისში განათლების სფეროში დაიწყო ახალი ეტაპი. ამ დროს რუსეთის იმპერიის საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში მომხდარი ცვლილებებით თანამედროვე აზერბაიჯანის ეროვნული გამათავისუფლებელი მოძრაობა დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ეტაპში შედიოდა. ასეთ პირობებში აზერბაიჯანელი ინტელიგენტები **ჰ. ზერდაბი, ნ. ნერამანოვი, ს.პ. კენიზადე, ფ. ქოჩერლი, ა. შაიკა, ჯ. მემედკულუზადე, მ.ე. საბირი** და სხვები რუსეთის განათლების სფეროში გატარებულ კოლონიალურ პოლიტიკას კრიტიკის ცეცხლს უშენენ, პროგრესული პედაგოგიური პრინციპების საფუძველზე ახალი სკოლების შექმნას, სავალდებულო და უფასო განათლებაზე გადასვლას მოითხოვდნენ. 1906 წელს ჩატარებული აზერბაიჯანის მასწავლებლების I ყრილობაზე წამოყენებული იქნა მოთხოვნები მშობლიურ ენაზე განათლებისა და სავალდებულო დაწყებით განათლებაზე გადასვლის შესახებ. იმ პერიოდში აზერბაიჯანელ მასწავლებლებზე მოთხოვნილება გაიზარდა. გორის მასწავლებელთა სემინარიას ამ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება უკვე აღარ შეეძლო. აზერბაიჯანის ინტელიგენციის, განსაკუთრებით კი ფირუდინ ბეი ქოჩელის დიდი მცდელობის შედეგად განჯასა და ბაქოში მასწავლებელთა სემინარიამ დაიწყო საქმიანობა. სკოლების რაოდენობრივმა ზრდამ, განათლების გავრცელებამ გაზარდა ბიბლიოთეკებზე მოთხოვნილება. პირველი ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები სკოლებთან არსებობდა. სკოლებთან ერთდ, საზოგადოებრივ და კერძო ბიბლიოთეკებზე მოქმედებდნენ, თუმცა ეს ბიბლიოთეკები რუსულენოვანი წიგნებით მარაგდებოდა. 1894 წელს ნ. ნარიმანოვმა **ბაქოში პირველი აზერბაიჯანული სამკითხველო** დააარსა.

განათლება სამხრეთ აზერბაიჯანში. ყაჯართა სახელმწიფოს შემადგენლობაში დარჩენილი სამხრეთ აზერბაიჯანში კულტურისა და განათლების სფეროში საფუძვლიანი ცვლილებები არ მომხდარა. განათლება კვლავინდებურად მექთაბებში და მედრესებში იყო თავმოყრილი. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში შექმნილი თებრიზის სახელმწიფო მედრესე (თებრიზ დარულფენუნუ) განათლების სფეროში მნიშვნელოვან სიახლედ ითვლებოდა. სახელმწიფოს მიერ დაარსებული ამ ახალი ტიპის სასკოლო პროგრამაში გეომეტრია, მედიცინა, სამხედრო გაკვეთილებთან ერთად პირველად შეტანილი იქნა ფრანგული ენა. სამხრეთ აზერბაიჯანში განათლების სფეროში **მ. პ. რუსედიეს** დიდი წვლილი აქვს შეტანილი. მან თებრიზში „უსული-ჯე-დიდ“ სკოლა დააარსა, მოამზადა სახელმძღვანელოები **„მშობლიური ენა“** და **„დედაენა“**.

მეცნიერება XIX საუკუნის მეცნიერების მოღვაწეთა შორის დიდ პროგრესს, მეცნიერების სხვადასხვა სფეროებში ღირებული ნაწარმოებების შექმნელ **აბბასკულუ ალა ბაქიხანოვს** (1794-1846) განსაკუთრებული ადგილი უკავია. მის მიერ აზერბაიჯანის ისტორიისათვის გაკეთებული უდიდესი ძღვენია ნაწარმოები „გულუსტანირემ“. ბაქიხანოვმა ნამდვილი კვლევითი სამუშაოების ჩატარებით წყაროების საფუძველზე აზერბაიჯანის ისტორიის სრული სახით მომცავი ერთიანი ნაწარმოები შექმნა. „გულუსტან-ირემ“ ჩვენი სამშობლოს უძველესი დროიდან 1813 წლის გულუსტანის ხელშეკრულებამდე პერიოდს მოიცავს. ა. ბაქიხანოვი ნაწარმოების შესავალ ნაწილში წერდა: „ისტორია ჩვენი ხალხის განათლების დონესა და მის მორალთან, ერთად ცხოვრების სარგებელს გვაცნობს და ამიტომაც მისი ერთ-ერთ უმაღლეს ზნეობრივ მეცნიერებად ჩათვალაა საჭირო“.

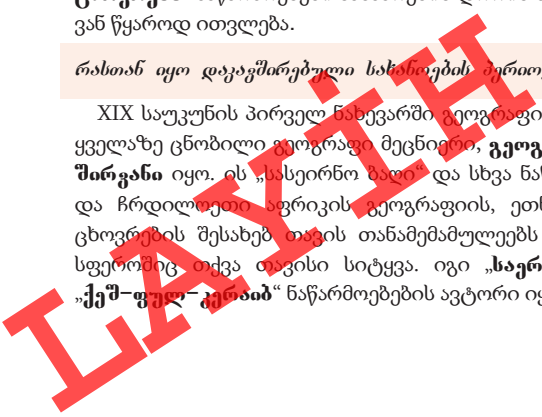
აბბასკულუ ალა ბაქიხანოვი

XIX საუკუნეში სხვადასხვა ხანებისა და სახანოებისადმი მიძღვნილი გარკვეული საწელთადრიცხო ნაწარმოებები იქნა დაწერილი. მათ შორის მირზე ადიგოზალ ბეის „ყარაბაღნამე“, **მირზე ჯამალ ჯაფანშირის „ყარაბაღის ისტორია“, ქერიმ ალა ფატეჰის „შექის ხანების მოკლე ისტორია“, ისგენდერ ბეი ჰაჯინსკის „კუბელი ფეთელი ხანის ცხოვრება“** ნაწარმოებები სახანოების დროის შესწავლისათვის მნიშვნელოვან წყაროდ ითვლება.

რაისთან იყო დაკავშირებული სახანოების პერიოდისადმი ინტერესის გაზრდა?

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში გეოგრაფიის სფეროში შეიქმნა ახალი ნაწარმოებები. იმ პერიოდის ყველაზე ცნობილი გეოგრაფი მეცნიერი, **გეოგრაფიათმცოდნე - მოგზაური ჰაჯი ზეინალბადინ შირვანია** იყო. ის „სასეირნო ბადი“ და სხვა ნაწარმოებებში ახლო და შუა აღმოსავლეთის, ინდოეთისა და ჩრდილოეთი აფრიკის გეოგრაფიის, ეთნოგრაფიის, ისტორიისა და სოციალურ-კულტურული ცხოვრების შესახებ თავის თანამემამულეებს ღირებულ ინფორმაციებს აწვდიდა. ა. ბაქიხანოვმა ამ სფეროშიც თქვა თავისი სიტყვა. იგი **„საერთო გეოგრაფიისა“** და დაუსრულებლად დარჩენილი **„ქეშ-ფულ-კერაბ“** ნაწარმოებების ავტორი იყო.

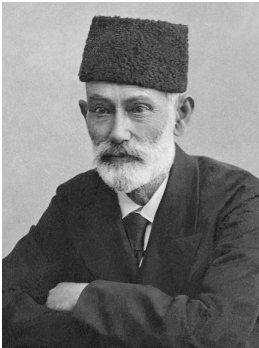
რუსეთში აღმოსავლეთმცოდნეობის მეცნიერების ფორმირებასა და განვითარებაში აზერბაიჯანელ მეცნიერებს მნიშვნელოვანი წვლილი აქვთ შეტანილი. ა ზაქიხანოვის ნაწარმოები „სპარსული გრამატიკა“ მთავრობის ჯილდოთა აღნიშნული და რუსეთში სპარსული ენის სწავლებაში იყო შეტანილი. რუსული აღმოსავლეთმცოდნეობის განვითარებისათვის გამორჩეული სამსახური აქვთ გაწეული **მირზე სეფერ თოფნუბაშოვსა და მირზე ქაშიმ ბეის**. აღმოსავლეთმცოდნეობის მეცნიერებაში შეტანილი წვლილისათვის ორივე მეცნიერს არა მხოლოდ რუსეთში, არამედ ევროპაშიც იცნობდნენ. ისინი დიდი ზრიტანეთის სამეფო საზოგადოების ნამდვილი წევრებად იყვნენ არჩეულები. მირზა ქაშიმ ბეის ნაწარმოებები თარგმნილი იყო გერმანულ, ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე. მის გარდაცვალებასთან დაკავშირებულ ნეკროლოგში ნათქვამი იყო: „**სანამდე აღმოსავლეთის შესახებ ინფორმაციები აქნება გამოყენებული - ეს კი არასდროს არ შეწყდება - ქაშიმ ბეის სახელი პატივისცემით მოიხსენიება**“.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში - XX საუკუნის დასაწყისში მეცნიერების სხვადასხვა სფეროებში მეცნიერის დონეს მიღწეული რუსეთისა და ევროპის უმაღლესი სკოლების კურსდამთავრებულები იყვნენ. ამ მეცნიერებს შორის ჩვენს ქვეყანაში ნავთობქიმიის პირველი სამეცნიერო ლაბორატორიის შემქმნელი **მოჰსუნ ბეი ხანლაროვი** გამოირჩეოდა თავისი ტალანტით. მან გერმანიაში მიიღო უმაღლესი განათლება და ქიმიის დოქტორის ხარისხი მიიღო. ჩვენი ხალხის განათლებაში, კულტურისა და საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარებაში შეუცვლელი წვლილის მქონე **ჰესენ ბეი ზედაბამ** მოსკოვის უნივერსიტეტის საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა განყოფილება დაამთავრა. აზერბაიჯანში დაბრუნების შემდეგ საზოგადოებრივ საქმიანობასთან ერთად, ბიოლოგიის, სოფლის მეურნეობისა და ბუნებრივი მცენარეების გავრცელების მიმართულებითაც მუშაობდა.

XX საუკუნეში აზერბაიჯანში ინტელიგენციის - მეცნიერების ახალი თაობა გამოვიდა ასპარეზზე. როგორც აღმოსავლეთმცოდნეობის მეცნიერმა ევროპაში სახელგანთქმულმა **ეჰმედ ბეი აღაევამ** საფრანგეთის სორბონის უნივერსიტეტში მიიღო განათლება. გეოგრაფიის მეცნიერების განვითარებაში დიდი დამსახურების მქონე **იბრაჰიმ აღა ვეჰილოვი** სამხედრო ტოპოგრაფიის გამოჩენილი სპეციალისტი იყო.

ამ პერიოდში **კაფურ რეშად მირზეზადემ** გამოსცა წიგნი კავკასიის გეოგრაფიის შესახებ. იმ პერიოდში ცნობილი ერთ-ერთი ორგანიზატორი **ელი ბეი ჰუსეინზადე** მსოფლიო ლიტერატურის, ფილოსოფიის და სხვადასხვა ენების მცოდნე იყო. XX საუკუნის დასაწყისში შეიქმნა ახალი მეცნიერება აზერბაიჯანის ლიტერატურის ისტორია. ამ მეცნიერებას საფუძველი ცნობილმა მეცნიერმა **ფირიდუნ ბეი ქონერლომ** ჩაუყარა.

პრესა. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის კულტურული ცხოვრების ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა ეროვნული პრესის შექმნა იყო. ამ გზაზე დიდი ამაგის გამწევა **ჰესენ ბეი ზედაბამ** 1875 წლის 22 ივლისს აზერბაიჯანში ჩვენი ეროვნული პრესის სამირკვლის ჩამყრელ „**ეჰინჩი**“ გაზეთის პირველი ნომერი გამოსცა. ეს გაზეთი აღმოსავლეთ სამყაროში ევროპული ხერხით გამოცემული პირველი ბეჭდვითი ორგანო იყო. 1875-1877 წლებში დღის სინათლის მნახველი „**ეჰინჩი**“-მ განსაზღვრა ეროვნული პრესის ფუძემდებლური პრინციპები. ხალხის განათლება, სკოლებში სწავლებისა და აღზრდის ახალი ხერხების გამოყენების მიღწევა, ეროვნული ენისა და კულტურის განვითარების მცდელობა, დემოკრატიული იდეების გამოყენება გაზეთის ძირითდი მიზანი იყო. 1877 წელს რუსეთის ოსმალეთის სახელმწიფოსთან ომის დაწყების შემდეგ გაზეთში პოლიტიკური საკითხების შესაძლო შეხებით შემინებულმა მეფის მთავრობამ გამოსცა ბრძანება მისი დახურვის შესახებ. „**ეჰინჩი**“-ს დახურვის მიუხედავად, საფუძველჩაყრილი იდეები გრძელდებოდა. 1879 წელს მომართამ **„ზია“** დაიწყო გაზეთის გამოცემა. ერთი წლის შემდეგ ეს გაზეთი „**ზია-კაფუკაჩი**“ სახელით გამოდიოდა თბილისში. გამოცემული გაზეთის რედაქტორი სეიდ ეფენდი უნსიზადე იყო. მისმა მამა ჯეალალ უნსიზადემ 1883 წელს „**ქეშქელ**“ გაზეთის გამოცემა დაიწყო. „ქეშქელ“ „**ეჰინჩი**“-ს განსაზღვრულ მიმართულებას აგრძელებდა.

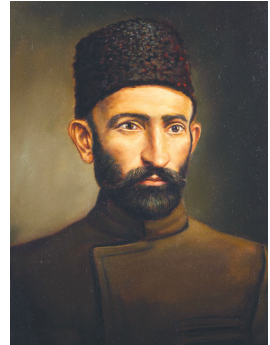
ჰესენ ბეი ზედაბამ

გაიხსენეთ: რომელი ცნება იქნა პირველად გამოყენებული გაზეთ „ქეშქელ“-ში?

XX საუკუნის დასაწყისში აზერბაიჯანის პრესის ახალი პერიოდი დაიწყო. 1903 წლიდან მ. შახ-ტახტლის რედაქტორიბით გამოცემულმა „**შერკე-რუს**“ გაზეთმა მოკლე დროში მკითხველთ ფართო მასები მოიპოვა. 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში ეროვნული ბურჟუაზიის (ჰ. ზ. თადიევი, მ. მუხტაროვი) და გამოჩენილი ინტელიგენტების (ე. ჰუსეინზადე, ე. ალაევი, უ. ჰაჯიბეილი და სხვ.) მცდელობათა შედეგად გაზეთებისა და ჟურნალების რაოდენობა გაიზარდა. ამ პერიოდში გამოსულმა **“ირშად”, “ჰეიათ”, “ფუჟუზათ”, “იშიკ”** გაზეთების და ჟურნალების ინტელიგენციისა და ეროვნული ბურჟუაზიის წარმომადგენლების შექმნილმა საზოგადოებებმა („მუსელმან ჯემიეთი-ხეირიასი“) ჩვენი ხალხის განათლებაში, ეროვნული აზროვნებისა და თავისუფლების მოძრაობის გაძლიერებაში დიდი როლი შეასრულეს.

ლიტერატურა. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში აზერბაიჯანის ლიტერატურაში მრავალსაუკუნოვანი ისტორიისათვის დამახასიათებელი ლიტერატურული ტრადიციები გაგრძელდა, ძველ აღმოსავლურ ლიტერატურასთან დაკავშირებული კლასიკურ რომანტიკული პოეზიას უპირატესობა ენიჭებოდა. ამასთან ერთად, ქვეყანაში მიმდინარე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოვლენები ლიტერატურაზე თავის გავლენას ახდენდა. ნაწარმოებებში უფრო მეტი ჰუმანიტარული აზრების ფორმირება ხდებოდა. მოჩანდა ახლად ფორმირებადაწყებული საგანმანათლებლო იდეალები. ეს თვისებები ძირითადად **ა. ბაქსინოვისა და მ.შ. ვაზეჰის** შემოქმედებაში იგრძნობოდა.

*მირზე ელექტერ საბირი
შაბტვარი ხანის ბეზნი*

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში აზერბაიჯანის ლიტერატურაში საფუძველი ჩაეყარა სატირულ პოეზიას და მისი ყველაზე გამოჩენილი წარმომადგენელი **კასიმ ბეი ზაქირი** იყო. იმ პერიოდის ლირიკული პოეზიის სხვა გამოჩენილი წარმომადგენლის მირზე შეფი ვაზეჰის სახელი განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს.

XIX საუკუნის აზერბაიჯანში დრამატურგიის ფუძემდებელი **მირზე ფეთელი ახუნდზადე** იმავე დროს განმანათლებელი და საზოგადო მოღვაწე იყო. მისი ნარკვევი „მოტყუებული ვარსკვლავები“ აზერბაიჯანში რეალისტური მიმდინარეობის პირველ ნიმუშად ითვლება.

XIX საუკუნის მიწურულს „მირზე ფეთელის სკოლის“ გამგრძელებლებმა **ნეჯფე ბეი გეზირთგმა, ებდურეჰიმ ბეი ჰაკევერდიევა, ნერსიმან** XX საუკუნის დასაწყისში ლიტერატურაში კრიტიკულ-რეალისტური მიმდინარეობის ყველაზე გამოჩენილ წარმომადგენლად **სელიმ მეჰმედეკულუზადე**

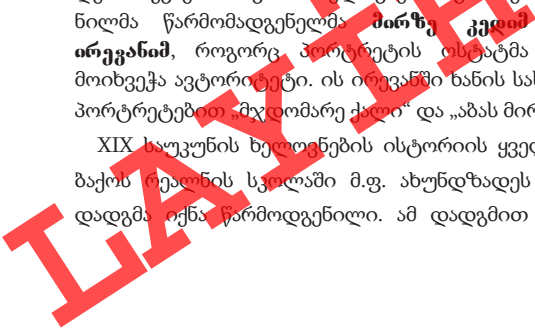
ითვლება. მან აზერბაიჯანის ლიტერატურაში რეალისტურ ნარკვევების წერის მიმდინარეობას ჩაუყარა საფუძველი. XX საუკუნის სატირული ლიტერატურის განვითარებაში კი ძალიან დიდია **მირზე ელექტერ საბირის** როლი.

ისა ბეი ჰაჯინსკის სახლი

ხელოვნება. არქიტექტურა. XIX საუკუნეში ეროვნული მუსიკის ტრადიციული ჟანრები აშუღობა და მულამის ხელობა ვითარდებოდა. ნიჭიერებით გამორჩეული აშული ელესკერის შემოქმედება აშულური ლექსის ტრადიციების გაგრძელების მიმართულებით მნიშვნელოვანი ეტაპი იყო. იმ დროს მულამის ხელობის გამოჩენილი შემსრულებლები **ჰაჯი ჰუსუ, ხარათ კულუ, ჯაბარ კარიადი ოღლუ** მთელი კავკასიაში ყველაზე ცნობილი ხეივანდები იყვნენ. სახვითი ხელოვნების გამოჩენილმა წარმომადგენელმა **მირზე კელიმ ირევანიმ**, როგორც პორტრეტის ისტატმა მოიხვეჭა ავტორიტეტი. ის ირევანში ხანის სასახლის აღდგენაზე მუშაობდა, შენობის კედლები მოხატა პორტრეტებით „მეფომარე ქალი“ და „აბას მირზე“.

XIX საუკუნის ხელოვნების ისტორიის ყველაზე დიდი წარმატება თეატრის შექმნა იყო. 1873 წელს ბაქოს რეალის სკოლაში მ.გ. ახუნდზადეს „სერგუზემტი-ვეზირი - ხანი-ლენქერან“ ნაწარმოების დადგმა იქნა წარმოდგენილი. ამ დადგმით აზერბაიჯანში ეროვნულ თეატრს ჩაეყარა საფუძველი.

მერთოუზა მუხთაროვის სხლი

დადგმის მომზადებში სკოლის მასწავლებელი ჰ. ზედაბი და ნ. ვეზიროვი უშუალოდ იღებდნენ მონაწილეობას. 1883 წელს ჰ. ზ. თალივემა კიდევ ერთი საქველმოქმედო საქმე გააკეთა - ააგო თეატრის შენობა და იგი აზერბაიჯანელი აქტიორების განკარგულებაში გადასცა.

კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარების შედეგად ბაქოში მოსახლეობა სწრაფად გაიზარდა, ქალაქი თანდათანობით იზრდებოდა. ციხესიმაგრის კედლების გარეთ ჩემბრეექენდ, დალი მეჰალესი, კუბა მეიდანი დასახელების ახალი მეჰელები იქმნებოდა. სამუშაოს მძებნელთა მიერ აშენებული ამ მეჰელების მაცხოვრებელთა უმრავლესობა ბაქოს სოფლებიდან, ხიზიდან

და ახლო ტერიტორიებიდან სამუშაოს საპოვნელად ქალაქში ჩამოსულები იყვნენ, შექმნილი მდგომარეობა გუბერნიის ცენტრის - ბაქოს ახალ დაგეგმვას მოითხოვდა. ეს საქმე ბაქოს პირველ არქიტექტორად ჩათვლილმა კასიმ ბეი ჰაჯიზაბკოვმა განახორციელა. მან რელიეფის, მიწის ტოპოგრაფიის გათვალისწინებით ქალაქის ზედა ნაწილი ტერასებად დაყო, ქუჩები საფეხურებად დაგეგმა. **კასიმ ბეის** პროექტით ევროპიდან ჩამოსული არქიტექტორები განცვიფრებულნი რჩებოდნენ. იმ პერიოდში სხვა გამოჩენილი არქიტექტორი **ზიგერ ბეი ეპმედბეიოვი იყო**. ბაქოში მდიდარი ადამიანების, მილიონერების რაოდენობის დღითიდღე ზრდა ქალაქში ერთმანეთზე ლამაზი შენობების აგებას იწვევდა. ევროპიდან ბაქოში მოწვეული არქიტექტორები ეროვნული და ევროპული არქიტექტურის შერწყმით ერთმანეთზე ლამაზ არქიტექტურულ ნიმუშებს ქმნიდნენ.

XX საუკუნის აზერბაიჯანში გაჩნდა ხელოვნების ახალი ჟანრები. დიდმა კომპოზიტორმა **უზეირ ბეი ჰაჯიბეილიმ** 1908 წელს სცენაზე დადგმული ოპერით **"ლეილი და მეჯნუნი"** მთელ მუსლიმანურ აღმოსავლეთში ექო გამოიწვია. „ლეილი და მეჯნუნი“ მუსლიმანური სამყაროს პირველი ოპერა იყო. 1016 წელს პირველი პროფესიონალი აქტიორის **ჰუსეინ არაბლინსკის** ახლო მონაწილეობით გადაღებული იქნა პირველი აზერბაიჯანული მხატვრული ფილმი **ნაფთობისა და მილიონების სელოტე-ნაიში**.

1. შეკრიბეთ დამატებითი ინფორმაცია და მოაპოვადეთ რეფერატი ჰ. ზერდაბის მოღვაწეობის შესახებ.
2. მოახდინეთ აზრთა გაცვლა უსული-სედიდ სკოლების შექმნის მნიშვნელობის შესახებ.
3. რვეულში ჩაიწერეთ XIX საუკუნეში ჩვენს კულტურაში გაჩენილი სიახლეები.
4. კლასში მოაწვეეთ დისკუსიის ორგანიზება XX საუკუნის დასაწყისში ხელოვნების სფეროში შექმნილი "პირველ"-ების ისტორიული მნიშვნელობის შესახებ.
5. რა იყო XIX საუკუნის მეორე ნახევარში კულტურის დაჩქარებადი განვითარების მიზეზი?

TAYLOR

II. აზერბაიჯანი 1917-1920 წლებში

პირველმა მსოფლიო ომმა რუსეთის იმპერიაში სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და ეროვნული პრობლემები უაღრესად გაამწვავა. იმპერიის მმართველი წრეების პოლიტიკური რეჟიმის გადარჩენისათვის რეფორმების გატარების უარყოფა 1917 წლის თებერვალში თვითმპყრობელობის დამხობით დასრულებული რევოლუციის მიზეზი გახდა.

აზერბაიჯანელმა ხალხმა შექმნილი ისტორიული სიტუაციის გამოყენებით დაიწყო თავისი წლობით დაგროვებული რთული პრობლემების დაგაწყვეტა. რუსეთის დემოკრატიულ, ფედერაციულ სახელმწიფოდ გარდაქმნის პირობებში ეროვნული ავტონომიის მოპოვების იდეას ჯერ ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში მოსახლეობის უმრავლესობა კეთილგანწყობით შეხვდა. თუმცა რუსეთის ახალი მთავრობა მუსლიმანი ხალხების ეროვნულ ინტერესებს გულგრილად ეკიდებოდა, ქვეყანაში სიმშვიდის უზრუნველყოფაში და ეკონომიკურ-სოციალური საკითხების გადაწყვეტაში მერყეობდა. ამ სიტუაციით მოსარგებლე ბოლშევიკებმა 1917 წლის ოქტომბერში შეიარაღებული გადატრიალებით ხელისუფლება დაიპყრეს. მათი რუსეთის ხალხებისადმი მიმართული პირველი დეკლარაციები აზერბაიჯანელი ხალხის მხრიდან კეთილგანწყობით იქნა მიღებული. 1918 წლის მარტში სომეხ დაშნაკ ძალებთან კავშირში შესვლით აზერბაიჯანის მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ გენოციდის პოლიტიკის გამტარებელი ბაქოს საბჭოს დანაშაულებრივი ქმედებების ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით რუსეთის თანასწორუფლებიანი ხალხების დემოკრატიულ სახელმწიფოდ გარდაქმნის შეუძლებლობა თვალნათლივ უჩვენა. შექმნილ სიტუაციაში ეროვნული დამოუკიდებლობის მიღწევა აზერბაიჯანის უმრავლესი პოლიტიკური ძალის უპირველესი მიზანი იყო. სწორედ ეროვნული ძალების სოლიდარობა გახდა ამ იდეის მოკლე დროში სინამდვილედ ქვეყნის მიზეზი და 1918 წლის 28 მაისს აზერბაიჯანის სახელმწიფო დამოუკიდებლობა გამოცხადდა.

აზერბაიჯანელმა ხალხმა მუსლიმანური-თურქული სამყაროს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკური წყობის მქონე სახელმწიფოს - აზერბაიჯანის სახალხო ჯუმჰურიეთის (აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა) შექმნით პროგრესული პოლიტიკური ხელისუფლებისა და ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის მინიჭებული ღირებულება წარმოაჩინა. ქვეყნის შიგნითა და გარეთ შექმნილ დამაბულ და რთულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ პირობებში მოქმედი ადრ-ამ არსებობის მოკლე დროის განმავლობაში განხორციელებული ღონისძიებებით ჩვენი ხალხის ისტორიაში ჩაწერა სასახელო გვერდები. ისევე, როგორც XIX საუკუნის დასაწყისში, XX საუკუნის დასაწყისშიც აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობისათვის დიდი საფრთხე რუსეთიდან მოვიდა. 1920 წლის აპრილში ადრ საბჭოთა რუსეთის ჯარის მიერ დაპყრობილი იქნა.

VI განყოფილება. აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა

13 ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი რუსეთის იმპერიის ღრმა პოლიტიკური კრიზისის პერიოდში

ბრველი მოხელეი თბი რუსეთის იმპერიის სავაიად დასუსტების მიზეზი ვახდა. ხელისუფლების უუნარობაში ბრალდებელი პოლიტიკური თბოზიციის ხელისუფლებისათვის ბრძოლა ბოლოს წარმატებით დასრულდა. თუმცა ახალბა პოლიტიკურმა ძალებმა იმპერიის ვადიერებას ვერ მიადწიეს. იმპერიის უღლის ქვეშ მყოფი ხალხების, მათ შორის აზერბაიჯანელების ერთგულ-ვანმანთავისუფლებელი ბრძოლის ვაფართოება აჩვენებდა იმპერიის დაშლას.

თებერვლის რევოლუცია, თქტომბრის ვადატრიალება, მუსლიმანური საზოგადოებრივი ორგანიზაციები, ბაქოს საბჭო, ქალაქის დუმა, ავტონომია

რუსეთში თებერვლის რევოლუცია და ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი პეტროვრადში 1917 წლის თებერვალში მომხდარი რევოლუციის შესახებ ინფორმაციამ ბაქოში 2 მარტს მიადწია. აზერბაიჯანის საზოგადოების ყველა ვენა ამ მოვლენასა და განსაკუთრებით მთავრობის პოლიტიკური პატიმრებისათვის ამინისტიის მიცემას დიდი სიხარულით შეხვდა. აზერბაიჯანის გამორჩენილი პოლიტიკური

მიტინგი ბაქოს ბარვის მოედანზე, 1917 წელი, მარტი

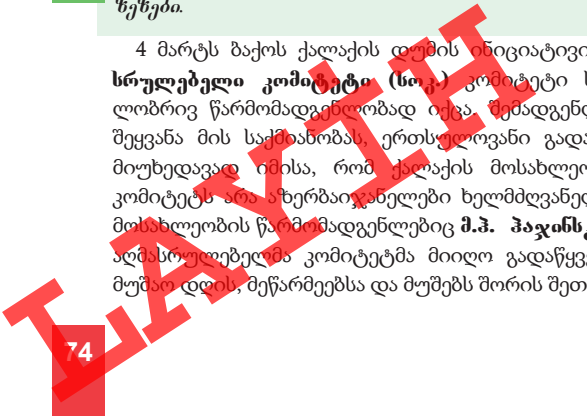
მოღვაწე მეჭემედ ემინ რესულზადე წერდა: „1917 წლის რევოლუციას დაჩაგრული კლასებისათვის თავისუფლება, დაჩაგრული ხალხებისათვის ავტონომია უნდა მიეცა“.

დროებითა მთავრობამ რუსეთში მცხოვრები ყველა მოქალაქის რელიგიური ეროვნულ ნიადაგზე დისკრიმინაციის ამკრძალავი დეკლარაცია გამოაცხადა. ნოვროზის დღესასწაულთან დაკავშირებით ორგანიზებულ საზეიმო მიღებაზე, ბაქოს 30 მუსლიმანი საზოგადოებრივი ორგანიზაციის სახელით მიმართვა იქნა მიღებული. საბუთში გამოთქმული იყო რწმენა დროებითი მთავრობის გამოცხადებული დემოკრატიული იდეალების ურყეობაზე.

განსაზღვრეთ რუსეთში მომხდარი თებერვლის რევოლუციის აზერბაიჯანში დადებითად შეხვედრის მიზეზები.

4 მარტს ბაქოს ქალაქის დუმის ინიციატივით შეიქმნა საზოგადოებრივი ორგანიზაციების აღმასრულებელი კომიტეტი (სოკ) კომიტეტი სინამდვილეში დროებითი მთავრობის ბაქოში ადგილობრივ წარმომადგენლობად იქცა. შემადგენლობაში ყველა პოლიტიკური ძალის წარმომადგენლის შეყვანა მის საქმიანობას, ერთსულოვანი გადაწყვეტილების მიღებაში დიდ სირთულეებს უქმნიდა. მიუხედავად იმისა, რომ ქალაქის მოსახლეობის უმრავლესობას აზერბაიჯანელები შეადგენდნენ, კომიტეტს არა აზერბაიჯანელები ხელმძღვანელობდნენ. აღმასრულებელ კომიტეტში აზერბაიჯანელი მოსახლეობის წარმომადგენლები მ.პ. ჰაჯინსკი და მ.ე. რასულზადეც შევიდნენ. 1917 წლის 2 მაისს აღმასრულებელმა კომიტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება ბაქოს სამრეწველო რაიონში 8 საათიანი საბუთად დღის, მეწარმეებსა და მუშებს შორის შეთანხმების კომისიების შექმნის შესახებ.

მარტის დასაწყისში ჩატარდა კვლავ საქმიანობა აღდგენილი **ბაქოს მუშა დეპუტატების საბჭოს** პირველი შეკრება. მასში აზერბაიჯანის ეროვნული პოლიტიკური ძალები არ იყვნენ წარმოდგენილნი. ბოლშევიკებისაგან განსხვავებით, მენშევიკები დროებითი მთავრობის ომის გაგრძელებასთან დაკავშირებით გადაწყვეტილებას მხარს უჭერდნენ. ბოლშევიკები და ხელისუფლების დაუყოვნებლივ საბჭოებზე გადაცემას მოითხოვდნენ. ბაქოში მოქმედი ყველა სოციალისტური პარტია - მენშევიკები, ბოლშევიკები და ესერები აზერბაიჯანელების პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების პოლიტიკური პროცესებიდან იზოლირებას ცდილობდნენ. ეს პარტიები მუსლიმანების ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოებში მოსახლეობის რაოდენობის პროპორციულად მონაწილეობის წინააღმდეგი იყვნენ. ბაქოს სასურსათო კომიტეტში ჩატარებულ არჩევნებში აზერბაიჯანის ეროვნულ-პოლიტიკური ძალების მოპოვებულმა გამარჯვებებმა სოციალისტები დიდად აღაშფოთა.

აზერბაიჯანელების პოლიტიკური პროცესებიდან ჩამოცილებით რისი მიღწევა სურდათ სოციალისტურ პარტიებს?

რევოლუციის შემდეგ რუსეთის უმრავლესი ქალაქების მსგავსად ბაქოსა და იელიზავეტპოლშიც მართვის ადგილობრივ ორგანოებთან ერთად, საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისა და პოლიტიკური პარტიების თავისთავში გამაერთიანებელი ეროვნული საბჭოებისა და კომიტეტების შექმნა დაიწყო. 27 მარტს ბაქოში აზერბაიჯანის საზოგადოებრივი ორგანიზაციების საბჭოს შეკრებაზე მ.კ. ჰაჯინსკის თავმჯდომარეობით **მუსლიმანი საზოგადოებრივი ორგანიზაციების დროებით აღმასრულებელი კომიტეტის (მსოლპა)** ეროვნული ბიურო შეიქმნა. საბჭოს „მუსლიმანებს“ სახელიან მიმართვაში თებერვლის რევოლუცია და დროებითი მთავრობა იყო მხარდაჭერილი და აღნიშნული იყო ყველას მიერ მის დამცავთ რიგებში დგომის აუცილებლობა. საბჭოსა და კომიტეტის საქმიანობაში ღიად მოქმედებების აღმდგენი „მუსავატი“ პარტიის წევრები აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ. პარტიის გაზეთი „აჩიდ სოზ“ საბჭოს ოფიციალურ ბეჭდვით ორგანოდ იქცა. 1917 წლის მარტის ბოლოს იელიზავეტპოლში **ნესიმ ბეი თუსუფბეილის** მეთაურობით შეიქმნა „თურქ ედემი-მერქეზიათ პარტია“. ადრე მოქმედი „კეირეთ“ პარტიის (1905) პოლიტიკური პროგრამიდან გამოსული ეს პარტია დემოკრატიული რუსეთის ჩარჩოებში ფედერაციული რესპუბლიკის შექმნის იდეას იცავდა. პარტიის ორგანიზებულ მიტინგზე გამოიყენებოდა ლოზუნგი: „გაუმარჯოს აზერბაიჯანის ავტონომიას!“. ცნებამ „აზერბაიჯანი“, ამით თანდათანობით პოლიტიკური აზრის შექმნა დაიწყო.

მემედაკფესენ პაჯინსკი

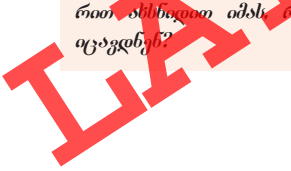
1920 წლის აპრილში კავკასიის მუსლიმანების ბაქოში ჩატარებულ ყრილობაზე მ.ე. რუსულზადემ მიწვეული ორგანიზაციების მეჯლისზე რუსეთს მუსლიმანებისათვის ტერიტორიული ავტონომიის მიცემის მოთხოვნა წამოაყენა: „ფედერაციული საფუძვლებით დემოკრატიული რესპუბლიკა რუსეთის სახელმწიფო წყობის მუსლიმანი ხალხების ინტერესების საუკეთესოდ უზრუნველყოფის ფორმად იქნას ცნობილი.

ეროვნული მოძრაობის სხვა გამოჩენილი მოღვაწე ე.მ. თოფჩუბაშოვი კავკასიის მუსლიმანებს მიმართავს, ერთად არჩევნებისათვის მზადებას სთავაზობს.

1917 წლის 1-11 მაისს **რუსეთის მუსლიმანების მოსკოვის ყრილობაზე** აზერბაიჯანის წარმომადგენლების მოთხოვნების შედეგად „**მუსლიმანი ხალხის სარგებლის შენარჩუნებისათვის ყველაზე შესაბამისი პარტიის ხერხი ეროვნულ-კულტურული ავტონომიის მიცემა სახალხო ჯუმჰურ-იათია**“ თეზისის ამსახველი დადგენილება იქნა მიღებული. 1907 წლის ივნისში იმავე პროგრამით გამოსული „მუსავატი“ და „თურქ ედემი-მერქეზიათ“ პარტიების გაერთიანებების შედეგად მოედანზე გამოსული „**თურქ ედემი-მერქეზიათ მუსავატ პარტია**“ აზერბაიჯანის პოლიტიკურ ცხოვრებაში წამყვან ეროვნულ პოლიტიკურ ძალად იქცა. თურქულობის პოზიციიდან გამოსული ამ პარტიისაგან განსხვავებით, ჯერ კიდევ 1905 წელს აზერბაიჯანული ინტელიგენციისაც აქტიური მონაწილეობით შექმნილი **რუსეთის მუსლიმანების პარტია** რელიგიურ ნიადაგზე ერთიანობის ფორმირებას მოითხოვდა.

1917 წლის ივლისში მსოფლიოს შეზღუდვების გამო შეიქმნა. **ელიმერდან ბეი თოფჩუბაშოვი** არჩეული იქნა მისთავმჯდომარედ კომიტეტის მიერ ჩატარებულ მრავალრიცხოვან მიტინგებზე ხელისუფლების ყველა ორგანოში მუსლიმანების ფართოდ წარმოდგენის აუცილებლობა აღინიშნებოდა.

რითი სახელით ამას რომ აზერბაიჯანის ეროვნულ-პოლიტიკური ძალები ეროვნული ავტონომიის იდეებს იცავდნენ?

1917 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე რუსეთის რევოლუციური გამოხვედრის გააქტიურებამ სამხრეთი კავკასიის, მათ შორის ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის შიდა პოლიტიკურ მდგომარეობაზეც დიდი გავლენა მოახდინა. აგვისტოს ბოლოს რუსული ძალების უმაღლესი მთავარსარდლის გენერალ ლ.ს. კორნილოვის ხელმძღვანელობით წამოწყებული ამბოხება აზერბაიჯანის ყველა პოლიტიკური ძალის მიერ იქნა დაგმობილი. მსოფლიო-მა აგვისტოში მიიღო გადაწყვეტილება დროებითი მთავრობის დაცვის შესახებ. ბაქოს მუსლიმანი მოსახლეობის „თეზე ფირ“ მეჩეთში და სურახანში ჩატარებულ მიტინგზე ამბოხებაში მონაწილე „ველური დივიზიის“ პოზიციები გაკრიტიკებული იქნა.

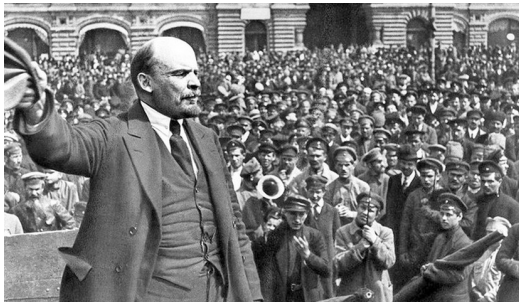
22 ოქტომბერს ბაქოს საბჭოში ჩატარებულ არჩევნებში „მუსავატ“ პარტია, ბოლშევიკების ყველა მცდელობის მიუხედავად, ყველაზე მეტი ხმის მიმღები პარტია აღმოჩნდა. ბაქოსა და ელიზავეტპოლის გუბერნიებში გარკვეულ საპასუხისმგებლო სამუშაოებზე პარტიის მოწინავეები დაინიშნენ. 25-31 ოქტომბერს ჩატარებულ „მუსავატის“ I ყრილობაზე, პარტიის მიღებულ ახალ პროგრამაში რუსეთის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკის პრინციპის საფუძველზე მოწყობა, სხვადასხვა მხარეებში მოსახლეობის უმრავლესობის ენის ოფიციალურ ენად გამოცხადება, მიწების უსასრულოდ სოფლებზე პირად საკუთრებაში გადაცემა, მუშებისათვის 8 საათიანი სამუშაო დღის დადგენა და სხვა პროგრესული თეზისი იყო ასახული.

ამრიგად, რუსეთში თებერვლის რევოლუციის შემდეგ აზერბაიჯანის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ორგანიზაციული თვალსაზრისით ჩამოყალიბდა და მისი ხარისხობრივად ახალ საფუძველზე პოლიტიკური პროგრამა იქნა შედგენილი. ბაქოსა და აზერბაიჯანის სხვა მნიშვნელოვანი სამრეწველო ცენტრებისაგან განსხვავებით მუსლიმანურ სოფლებში რევოლუციური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობები სუსტი იყო. აქ მოსახლეობის უმრავლესობის გაუნათლებლობის, ადგილზე მიწათმფლობელებისა და სასულიერო პირების ძლიერი ავტორიტეტის მიზეზების გამო დემოკრატიული იდეალების აგიტაცია მოსალოდნელ შედეგებს არ იძლეოდა.

სტადეთ განსაზღვრით თებერვლის რევოლუციის შემდეგ აზერბაიჯანის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობაში გაჩენილი ახალი გადასრები.

რუსეთში ოქტომბრის გადატრიალება და ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი. აზერბაიჯანის ეროვნული ორგანიზაციები დროებითი მთავრობის საქმიანობისაგან საკმაოდ უკმაყოფილონი იყვნენ. ამიტომ, ბოლშევიკების მიერ 25 ოქტომბერს პეტროგრადში ხელისუფლების ხელში აღებას საერთოდ სიმპატიით შეხვდნენ. მეორის მხრივ, საბჭოთა მთავრობის გადაწყვეტილებებმა ქვეყნის ომიდან გამოსვლა და სოფლებისათვის მიწის მოცემის შესახებ, აზერბაიჯანში ახალი ხელისუფლებისადმი დადებითი დამოკიდებულების ფორმირებაზე მოახდინა გავლენა. თუმცა 27 ოქტომბერს ჩატარებულ ბაქოს საბჭოს საგანგებო კრებაზე ესერებმა, მენშევიკებმა და დაშნაკებმა პეტროგრადში მომხდარი ბოლშევიკური გადატრიალების საწინააღმდეგო დადგენილება მიიღეს. ამ კრებაზე ბოლშევიკების წინააღმდეგობის მიუხედავად, ბაქოში უმაღლესი სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოების გზით საზოგადოებრივი უსაფრთხოების კომიტეტის შექმნის გადაწყვეტილება იქნა მიღებული. ბოლშევიკები ამას აპროტესტებდნენ და საბჭოების ხელისუფლების განმტკიცებას მოითხოვდნენ. ბაქოს საბჭოს 31 ოქტომბრის გაფართოებულ შემადგენლობიან კრებაზე ბოლშევიკებმა უსაფრთხოების კომიტეტის გაუქმებას მიადწიეს. მართალია 2 ნოემბერს ბაქოს საბჭოს კრებაზე ბოლშევიკებმა ქალაქში უმაღლეს სახელმწიფო ორგანოდ ბაქოს საბჭო გამოაცხადეს, მაგრამ ს(ს)პ-ისა და ქალაქის დუმის არსებობა მის ერთხელისუფლებიანობას აფერხებდა. 22 ნოემბერს ს(ს)პ-ის გაუქმების შემდეგ ბაქოს საბჭოს ერთადერთი მეტოქე ქალაქის დუმა იყო. 12-13 დეკემბერს ბოლშევიკებმა მომზადებული ახალი არჩევნების წესის საფუძველზე ბაქოს საბჭოში ჩატარებულ არჩევნებში გაიმარჯვეს. ბაქოს ბოლშევიკების ხელისუფლება ბაქოს გარნიზონის სამხედრო ძალებს ეყრდნობოდა. საბჭოთა რუსეთი ბაქოში ხელისუფლების განმტკიცებასთან ერთად ცდილობდა მთელი სამხრეთი კავკასია ჰყოლოდა კონტროლის ქვეშ. ამ მიზნით 18 დეკემბერს ლენინმა სომეხი ბოლშევიკებიდან ერთ-ერთი რეგიონში საბჭოთა რუსეთის საგანგებო კომისრად დანიშნა.

ბოლშევიკების ლიდერი ვ.ა. ლენინი. 1917 წელი

რუსეთის სამხრეთ კავკასიაში ხელისუფლების შესუსტება. 1917 წლის 9 მარტს დროებითი მთავრობის გადაწყვეტილებით, კავკასიის სამეფისნაცვალს შესაცვლელად შექმნილი სამხრეთი კავკ-

სიის საგანგებო კომიტეტის (სსპ) 4 წევრიდან ერთი აზერბაიჯანის წარმომადგენელი **მეჰმედიუსიუ ჯაფეროვი** იყო. რევოლუციური პროცესების სწრაფი მიმდინარეობის პერიოდში რეგიონში ნამდვილი პოლიტიკური ხელისუფლების შექმნისათვის სსპ-ის მცდელობები არ იყო ეფექტიანი. პოლიტიკური პარტიები, ეროვნული საბჭოები და საზოგადოებრივი ორგანიზაციები უმრავლეს შემთხვევაში ადგილობრივი პრობლემების გადაწყვეტას საკუთარ თავზე იღებდნენ მნიშვნელოვან სამრეწველო ცენტრებში შექმნილი მუშა დეპუტატების საბჭოების გაძლიერება კი, სინამდვილეში, ისევე როგორც მთელ რუსეთში, რეგიონშიც ორხელისუფლებიანობის მიზეზი გახდა. კორნილოვის ამბოხების შემდეგ დროებითი მთავრობის ადგილობრივი ხელისუფლებები საკმაოდ შესუსტდა. დროებითი მთავრობის დამხობის შემდეგ ქვეყნის კანონიერ სახელისუფლო ორგანოებთან კავშირდაკარგული და ლენინის მთავრობის ცნობის უარყოფელი სსპ-ის საქმიანობა შეჩერებული იქნა. სამხრეთი კავკასიის წამყვანმა ეროვნულმა პოლიტიკურმა ძალებმა 1917 წლის 11 ნოემბერს თიფლისში ჩატარებულ თათბირზე მიიღეს გადაწყვეტილება სამხრეთ კავკასიის კომისარიატის შექმნის შესახებ. დამფუძნებელთა კრებაზე ხელისუფლების საკითხის გადაწყვეტის მსგავსად ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოს ხაზით შექმნილი კომისარიატი მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური და სამხედრო მდგომარეობის მოწესრიგებას ცდილობდა. კომისარიატის შემადგენლობა რეგიონში მცხოვრები ხალხების რაოდენობის პროპორციულობის საფუძველზე არ იყო აგებული. მიუხედავად იმისა, რომ აქ აზერბაიჯანელები რაოდენობრივად მეტი იყვნენ, კომისარიატში ქართველები და სომხები იმავე რაოდენობით იყვნენ წარმოდგენილნი. ეროვნულ პოლიტიკურ ძალებს შორის გარკვეულ საკითხებთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობები აფერხებდა კომისარიატის საქმიანობას.

26 ნოემბერს დამფუძნებელთა კრებაში ჩატარებულმა არჩევნებმა ბოლშევიკების სამხრეთ კავკასიაში სოციალური ბაზის შეზღუდვა უჩვენა. სამხრეთ კავკასიაში ამომრჩეველთა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ (95,6%) ხმა ეროვნულ პარტიებს მისცა. თვით ბაქოშიც კი ბოლშევიკებს ხმა ამომრჩეველთა მხოლოდ 20%-მა მისცა.

2 დეკემბერს საბჭოთა რუსეთსა და ცენტრალურ სახელმწიფოებს (გერმანია, ავსტრია-უნგრეთი, ოსმალეთი და ბულგარეთი) შორის ზავი იქნა ხელმოწერილი. მართალია, ეს ხელშეკრულება რუსეთის ყველა ფრონტს ეხებოდა, მაგრამ ოსმანთა სახელმწიფომ მიიღო გადაწყვეტილება, რომ კომისარიატთან ცალკე დაედო ზავი. 5 დეკემბერს ერზინჯანში ოსმანთა სახელმწიფომ კომისარიატთან ხელშეკრულებას მოაწერა ხელი. ამის შემდეგ რუსული არმიის ჯარისკაცების მიერ ფრონტის დატოვებამ ფართო მასშტაბები მიიღო. ჯარისკაცებს შორის ბოლშევიკური აგიტაციის გავრცელებით შემფოთებულმა კომისარიატმა 19 დეკემბერს კავკასიის ფრონტზე არსებული რუსული ჯარის დემობილიზაცია, რამდენიმე დღის შემდეგ კი ჯარის ეროვნულ ნიადაგზე შექმნის შესახებ მიიღო გადაწყვეტილებები. ქართული და სომხური სამხედრო ნაწილების როგორც პირადი შემადგენლობის, ისე შეიარაღებით უზრუნველყოფის სფეროებში სირთულეების არ არსებობით მათი ფორმირების დაჩქარების პირობებში აზერბაიჯანის არმიის შექმნა მწვავე პრობლემებს წააწყდა.

ამრიგად, 1917 წელს რუსეთის იმპერიაში მომხდარი პოლიტიკური ცვლილებები, აზერბაიჯანელების ეროვნული განთავისუფლებისათვის მოძრაობის უფრო მასობრივი ხასიათის მიღების მიზეზი გახდა. აზერბაიჯანის ეროვნულ-პოლიტიკური ძალები შექმნილ ისტორიულ პირობებზე დაყრდნობით, ეროვნული ავტონომიის იდეის განხორციელებას იმედოვნებდნენ.

1. როგორ ხდებოდა სსპ-ის შემადგენლობის ფორმირება?
2. რუსეთის დამფუძნებელთა კრების სამხრეთ კავკასიაში ჩატარებული არჩევნების შედეგები რისი ეკონომიის საფუძველს იძლევა?
3. სცადეთ ახსნათ აზერბაიჯანის საზოგადოების კორნილოვის ამბოხში მონაწილეობის გამო ველური დივიზიის განხვდის მიზეზები.
4. განსაზღვრეთ, რომელი ფაქტორები აფერხებდნენ სამხრეთი კავკასიის კომისარიატის საქმიანობას?
5. გამოიკვლიეთ ოსმალეთის სახელმწიფოს სამხრეთ კავკასიის კომისარიატთან ორმხრივი ხელშეკრულების დადების მიზეზები.

LAYI.H

14 ბაქოს საბჭოს ბენეციდის¹ პოლიტიკა აზერბაიჯანელების წინააღმდეგ

1917 წლის ბოლოს - 1918 წლის დასაწყისიდან სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე სამხედრო-პოლიტიკური პროცესების გავლენით რეგიონმა დაიწყო რუსეთის ცენტრალური ხელისუფლების კონტროლიდან გამოსვლა. რეგიონის ხალხებს შორის ურთიერთუნდობლობის ვიდეორეგების მხრივ ცარიზმის აიწმეკულების განმავლობაში ვატარებული პოლიტიკის შედეგად ეროვნული ურთიერთობები გაღრმავდა. ბოლშევიკებმა და სომხურმა პოლიტიკურმა ძალებმა აზერბაიჯანის ეროვნული ინტერესების წინააღმდეგ ვერაფერს ვეკუმეში გადაწყვიტეს ისარგებლონ რეგიონში შექმნილი რთული პირობებიდან. ჩვენი ქვეყნის მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ სიცვა-ულეუტის განხორციელების პერიოდში ეს ძალები ერთ ფრონტად ვაერთიანდნენ.

ბაქოს საბჭო, მუსლიმანი კორპუსი "ვეკლინა", ნეკუმენდის კოტსინსკი, ჰნ-ე თურქისტანის პოლკი

ეროვნული მოძრაობის ვაფართობა ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში. ბაქოში ბოლშევიკების საქმიანობა მათი მთელ სამხრეთ კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლების იძულებითი განმტკიცების სურვილებს ვეატყობინებდა. ქალაქში არსებული საჯარისო ნაწილებისა და სამხედრო მეზღვაურების მიერ აქტიურად ხდებოდა ბაქოს საბჭოს დაცვა. კავკასიის ფრონტიდან სახლებში დაბრუნების მსურველი რუსული არმიის ჯარისკაცების დიდი ნაწილი ომის პერიოდის სირთულეებისა და ბოლშევიკური აგიტაციის გავლენის ქვეშ იძულებულნი ხდებოდნენ ბაქოში „მეყოვნებულიყვნენ“. საბჭოს „რევოლუციური ძალის“ სახელის ქვეშ შექმნილი შეიარაღებული ვაერთიანებების უმრავლესობის შემდგენი სომეხი და რუსი სამხედროების აზერბაიჯანელი ხალხის წინააღმდეგ დია სიძულვილი მომავალი ჩვენი ტრაგედიების საძირკველის ჩაყრა იყო.

რეგიონის მუსლიმანი მოსახლეობის, მათ შორის აზერბაიჯანელი თურქების წინააღმდეგ 1917 წლის ბოლოდან დაწყებული სომხური მმარცველური რაზმების ვავრცელებული „ეთნიკური წმენდის“ საქმიანობა ადამიანობისათვის წარმოუდგენელი დანაშაულების თანხლებით ხდებოდა. ამ პერიოდამდე, თავისი გამოგონილ „იმპერიების“ რუსეთის დანმარებით, ოსმალეთის ტერიტორიის ხარჯზე მოპოვების იმედად მყოფი სომხური პოლიტიკური ძალები საბჭოთა რუსეთის მსოფლიო ომიდან გამოსვლის შემდეგ მთელი ძალისხმევა სამხრეთ კავკასიაზე მიმართეს. მხოლოდ 1918 წლის მარტამდე ირევანის გუბერნიის 200-მდე მუსლიმანური სოფელი ვამარცვული და ვანდგურებული იქნა. რაოდენობრივად უმრავლესობის შემდგენი მუსლიმანების ვანდევნა - ვაყვანა მომავალში აქ სომხური სახელმწიფოს შექმნისათვის მიზანმიმართული ღონისძიება იყო. აზერბაიჯანელების სომხური თავდასხმების წინაშე უიარალოდ დარჩენასთან დაკავშირებით მომხდარი ტრაგედიების ვამო როგორც კომისარიატი, ისე შემდეგ მისი შემცველი სეიმი ატარებდა პასუხისმგებლობას. აზერბაიჯანელების ეროვნული ორგანიზაციების სახელმწიფო ინტერესებისადმი ვულგარილობაში დანაშაულებით რუსეთის ყველა პარტია იცავდა სომხურ პოლიტიკურ ძალებს. ეს კი აზერბაიჯანის მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ სომეხი ბანდიტების ჩადენილი მხეცობების შესახებ სინამდვილის ქვეყნის საზღვრებს ვართე მიწვედნას უშლიდა ხელს.

? აზერბაიჯანის მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ, სომეხი ბანდიტების მხეცობები, მსოფლიოში მომხდარ რომელ მოვლენებთან შეიძლება შევადაროთ?

აზერბაიჯანელების ეროვნული ავტონომიისადმი მიდრეკილება და ეროვნული პოლიტიკური ძალის უკან ვაყოლია რეგიონის ვასაბჭოების მსურველ ბოლშევიკებსა და ჩვენს მიწებზე თვალის დამ-

¹ გენერალი - რომელიმე ეროვნული კონკურა, რასობრივი ან რელიგიური ვეყუის სრულ ან ნაწილობრივ ვინაფურებაზე მიმართული, წინააწინააღმდეგეობის ძალადობრივი ქმედება. ვაერის 1918 წლის კონვენციის თანახმად თვლდება საერთაშორისო დანაშაულად.

დამელ სომეხ ბანდიტებში აღშფოთებას იწვევდა. ჯერ კიდევ 1917 წლის ნოემბერში სამხრეთი კავკასიის მუსლიმანი ეროვნული კომიტეტების ბაქოში ჩატარებულ კონფერენციაზე აზერბაიჯანის საკუთარი ბედის გადაწყვეტის უფლების გამოყენებით ავტონომიის შექმნისათვის შეუფერხებლად დაიწყო მოქმედება კრების მოწვევის გადაწყვეტილება მიიღო. დაუსრულებელი სომხური თავდასხმებისაგან გადარჩენის მცდელი ქვეყნის მოსახლეობა შემხვედრი ტრაგედიების სწრაფად დასრულებისათვის ეროვნული პოლიტიკური ძალებისაგან უფრო ქმედითი და სასწრაფო ღონისძიებების განხორციელებას მოითხოვდა. ტრაგედიის მასშტაბების ზრდამ

ბაქოს საბჭოს შენობა

მოსახლეობის ეროვნული თავისუფლების იდეების და ეროვნული პოლიტიკური ლიდერების პრობლემების გადაწყვეტის უნარების რწმენა შეარყია. რეგიონში ანარქიის მძვინვარების დროს ეკონომიკაში კრიზისი კიდევ უფრო გაღრმავდა, შიმშილმა, უმუშევრობამ და სიღვირემ იმატა. მოსახლეობაში რევოლუციური და დემოკრატიული იდეალებისადმი უნდობლობა ძლიერდებოდა. აზერბაიჯანელი მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი მძიმე მდგომარეობიდან გამოსვლის ერთადერთ გზას ოსმანთა სახელმწიფოს შემადგენლობაში შესვლაში ხედავდა.

აზერბაიჯანის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერები როგორც ქვეყნის საზღვრებს შიგნით, ისე კომისარიატის საშუალებით მშვიდობიანი მუსლიმანი მოსახლეობის სომეხი მმართველებისაგან დაცვისათვის იარაღის მოპოვების მცდელობებს მიმართავდნენ. 1917 წლის 11 დეკემბერს კომისარიატის გადაწყვეტილებით გენერალ-ლეიტენანტ **ელიადა შიხლინსკის** მეთაურობით შექმნილი **მუსლიმანთა კორპუსი** შეიარაღებისა და მომარაგების პრობლემებს წააწყდა. კომისარიატი კავკასიის ფრონტზე დემობილიზირებული ორი რუსული დივიზიის სამხედრო ქონების **მუსლიმანთა კორპუსისათვის** გადაცემას დაეთანხმა. ბოლშევიზმისა და შოვინიზმის აგიტაციის გავლენის ქვეშ მყოფი რუსული სამხედრო ნაწილები ხშირ შემთხვევაში იარაღის აზერბაიჯანელებისათვის ნებაყოფლობით გადაცემაზე უარს ამბობდნენ და მათ მიმართ ძალის გამოყენების აუცილებლობა იქნებოდა. ლენქორანში ორი რუსული სასაზღვრო პოლკის, ასტარაში ეროვნული რაზმი შაჰსევან (ეთნოგრაფიული ჯგუფი) ცხენოსანთა დახმარებით განიარაღებულ იქნა. განჯის მუსლიმანთა საბჭოს აქტივისტების მიერ ქალაქში მდებარე 219-ე რუსული პოლკის განიარაღება მოხდა ძალის გამოყენებით. 1918 წლის იანვარში აზერბაიჯანელების შეიარაღებულ ძალებსა და ბოლშევიკების გავლენის ქვეშ მყოფ რუს მებრძოლებს შორის შამქირის რკინიგზის სადგურზე მოხდა შეიარაღებული შეტაკება. შეტაკების შესახებ ორპირი აგიტაციისმწარმოებელი ბაქოს საბჭო აზერბაიჯანის ქრისტიანულ მოსახლეობაში მუსლიმანი მოსახლეობის ჩანაფიქრთან დაკავშირებით მცდარი წარმოდგენების ფორმირებას ეცდებოდა. წინააღმდეგობის აღმოფხვრაში აზერბაიჯანის პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა **ფ. ხოსიკიმ, ხ. ხასმაყედოვმა, შ. რუსთემბეიოვმა** და სხვებმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს, ექიმმა რეფიბეიოვმა კი დაჭრილი რუსი ჯარისკაცების მკურნალობის ორგანიზებაც მოახდინა. ამ მოვლენის შემდეგ ბაქოში მოსული რუსი ჯარისკაცების შამქირში მომხდარი მოვლენების შესახებ მოციმულმა ინფორმაციებმა ბაქოს საბჭოს მუსლიმან მოსახლეობასთან დაკავშირებით ვერაგული სურვილების განხორციელებისათვის წარმოებულ ანტიაზერბაიჯანულ აგიტაციას დიდი დარტყმა მიაყენა.

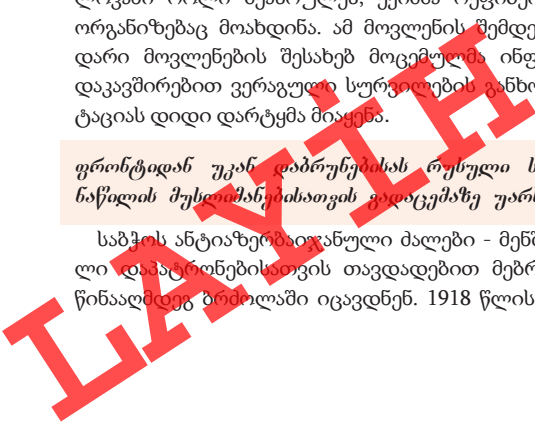

ელიადა შიხლინსკი

ფრონტიდან უკან დაბრუნებისას რუსული სამხედრო ნაწილები, რატომ ამბობდნენ იარაღის ერთი ნაწილის მუსლიმანებისათვის გადაცემაზე უარს?

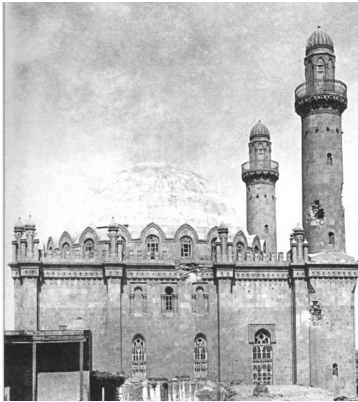

საბჭოს ანტიაზერბაიჯანული ძალები - მენშევიკები, ესერები, კადეტები ბაქოს მმართველობის სრული დასატრონებისათვის თავდადებით მებრძოლ ბოლშევიკებს აზერბაიჯანის ეროვნული ძალების წინააღმდეგ ბრძოლაში იცავდნენ. 1918 წლის მარტის შუა რიცხვებამდე მცირე შეიარაღებული ძალის

მქონე ბოლშევიკები დამატებით ძალაზე მოთხოვნილებას გრძნობდნენ. ამ მიზნით ბოლშევიკებსა და დაშნაკებს შორის აზერბაიჯანის ეროვნული მოძრაობის ძირითადი ძალის „მუსაკატის“ წინააღმდეგ სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი დაიდო. ბოლშევიკებმა დაშნაკების თავის მხარეს გადაყვანის მიზნით 1917 წლის 29 დეკემბერს საბჭოთა რუსეთის მხრიდან ხელმოწერილი გამოგონილი „თურქეთის სომხეთის“ შესახებ დეკრეტით ისარგებლეს. რუსეთის მრეწველობისა და ტრანსპორტის ძირითადი საწვავით მომარაგებლის ბაქოს ბოლშევიკებისათვის დიდი მნიშვნელობის შექმნასთან ერთად, აზერბაიჯანის ეკონომიკური განვითარებისთვისაც შეუცვლელი და ამოუწურავი წყარო იყო. ბაქო, გარდა იმისა, რომ აზერბაიჯანის ეროვნული მოძრაობის ცენტრს წარმოადგენდა, ბოლშევიკების სამხრეთ კავკასიაში თავიანთი ხელისუფლების გავრცელებისათვის საყრდენი წერტილი იყო. მარტის მოვლენების წინ აქ აზერბაიჯანელების მსხვილი შეიარაღებული გაერთიანებები არ იყო. ეროვნული სამხედრო ნაწილების მარუბიდან ბაქოში გადმოყვანა იყო გათვალისწინებული. 1918 წლის 24 თებერვალს 1-ლი მუსლიმანური მსროლელი პოლკის შექმნის მიზნით აქ მოსული გენერალ-მაიორი ხ. თალიმინსკის ხელმძღვანელობით ოფიცერთა ჯგუფის საბჭოთა ძალების მხრიდან დაპატიმრება ქალაქის მუსლიმან მოსახლეობას შორის მწვავე პროტესტის მიზეზი გახდა. მართალია, შემდეგ ოფიცრები გათავისუფლდნენ, მაგრამ მუსლიმანური სამხედრო ნაწილების შექმნის საქმე საკმაო სირთულეებს წააწყდა. ქალაქის სომეხმა მოსახლეობამ კი მოვლენების წინ საკმაო იარაღის მოპოვება შეძლო.

მარტის გენოციდი ბაქოში. ქალაქ ბაქოში მუსლიმანი მოსახლეობასთან ანგარიშსწორებისათვის სომხურ-ბოლშევიკურმა ძალებმა „ეველინა“ სამზავრო გემით მუსლიმანთა ცხენოსანი პოლკის ჯარისკაცებისა და ოფიცრების ერთი ჯგუფის ლენქორანიდან ბაქოში მოსვლით, როგორც მიზეზით ისარგებლეს. ეს ჯგუფი 1918 წლის 27 მარტს გამოჩენილი აზერბაიჯანელი ქველმოქმედის ჰ. ზ. თალიევის ტრაგიკულად დაღუპული შვილის, პოლკის ოფიცრის მეჰმედი დაკრძალვაში მონაწილეობდა. ბაქოს საბჭოს წარმომადგენლების მიერ ქალაქის ქრისტიანულ მოსახლეობას შორის, თითქოსდა პოლკის

თოფხანის მეჩეთი
1918 წლის მარტის მოვლენების შემდეგ.
ბაქო

დაკრძალვაში მონაწილე ოფიცრების უკან დაბრუნების შემდეგ მულანში რუსულ-მალაკანური სოფლების მოსალოდნელი განადგურების შესახებ გავრცელებული დივერსიული ხასიათის ხმების გამოყენებით ისინი განაიარაღეს. ქალაქში მრავალრიცხოვანი სომეხი შეიარაღებულების განუიარაღებლობის პირობებში აზერბაიჯანელი სამხედროების წინააღმდეგ ამ ღონისძიებათა განხორციელებამ მუსლიმანთა მწვავე უკმაყოფილება გამოიწვია. სტიქიურად ორგანიზებულ მიტინგზე ქალაქის მუსლიმანი მოსახლეობა ბაქოს საბჭოს ჩამორთმეული იარაღის დაბრუნებას ან კიდევ სომეხების განიარაღებასაც მოითხოვდა. 30 მარტს „ისმაილიეს“ შენობაში აზერბაიჯანის საზოგადოების წარმომადგენლების მონაწილეობით ჩატარებულ კრებაზე მისულმა სომეხმა წარმომადგენლებმა ბოლშევიკების წინააღმდეგ ერთობლივ გამოსვლასთან დაკავშირებული ეშმაკური შემთავაზებები წამოაყენეს. თუმცა კრების მონაწილეებმა მოსახლეობის დამშვიდებით ქალაქში დამაბულობის აღმოფხვრის გადაწყვეტილება მიიღეს. 30 მარტს ბაქოს საბჭოს ქალაქის აზერბაიჯანულ კვარტლების

წინააღმდეგ დამანგრეველი ხასიათის ფართომასშტაბიანი ოპერაციები დაიწყო.

...“შამანის ვზაზე”, “შესაძე პარაღელის” ქუჩის ნაპირს ვიდევით. ათი-თერთმეტნი ვიქნებოდით. ზემოთ ერთი ჯგუფი დაშნაკი ცხენოსნები გამოჩნდნენ, მოახლოებისას წინ მყოფმა რაზმის მეთაურმა ჩვენ ვაბრაშებით დაგვიყვარა, რომ დაიშლიათ. თითოეულმა სხვადასხვა მხარეს ვაბრუნეთ პირი, მიწის პატრონი დარჩა კარიბჭის წინ. რაზმის მეთაურმა დაშნაკმა ცხენს წახლი ჰკრა. ცხენი გამოვიდა ტროტურ-არზე და შედარმა დაიყვარა. ქოფაგის შვილით მუსლიმანთ, გეუბნები წადი! კაცმა უთხრა: ზემო ხანლის წინ ვდგევარ და სად წავიდე? ქოფაგის შვილიც შენა ხარ და ძაღლის შვილიც”. რაზმის მეთაური დაშნაკის დახრისას ტროტურარზე მყოფმა ადამიანმა ოდნავ გვერდით გაიწია, ძირს ნავდები ქვა აიღო. ერთ-ერთმა ცხენოსანმა სწრაფად თოფი მხარზე მიიყრდნო და ცეცხლი გახსნა, კაცი მიწაზე დაეცა ... თითქოს ყველაფერი თოფის ლულის წვეროზე, იქედან გამოხულ ტყვიასზე იყო დაპოვიდებულა. ქალაქი სრულიად გაეხვია...”

სულეიმანოვი მ.ფ. ნემი მოსმენილება, წაკითხულები და ნანახები, ბაქო, “აზერნეშრ”, 1987, გვ 136-137

საბჭოს შეიარაღებული ძალების ძირითადად სომეხი ოფიცრების ხელმძღვანელობის გამო სამხედრო ოპერაციებმა მუსლიმანების წინააღმდეგ ეროვნული ხოცვაჟლეტის ხასიათი მიიღო. მუსლიმანური კვარტლები ზღვიდან გახსნილი ცეცხლით, ჰაერიდან კი რუსეთიდან მოტანილი ორი თვითმფრინავიდან ჩამოყრილი ბომბებით საშინლად განადგურდა. თუმცა, მშვიდობიან მუსლიმან მოსახლეობას შორის დანაკარგების ზრდა უფრო მეტად სომხური მმართველური ჯგუფების ქმედებებთან იყო დაკავშირებული. პლრ-ის ამ მოვლენებთან დაკავშირებით შექმნილმა საგანგებო საგამომიებლო კომისიამ სომხურ-ბოლშევიკური ძალების მხრიდან ბაქოში 12 ათასი მუსლიმანის მოკვლის ფაქტი დაადასტურა. მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ სომეხთა ბანდიტური რაზმების ქმედებებს ძირითადად სომეხი ინტელიგენტები და სასულიერო პირები მეთაურობდნენ. ქალაქის დატოვების შესამდებლობის არამქონე მშვიდობიანი მოსახლეობის დაცვის საჭირო დონეზე უზრუნველყოფის არ არსებობა, შეიარაღებითა და რაოდენობრივი უპირატესობის მქონე მტრის წინააღმდეგ ორგანიზებული ქმედების არ არსებობის გამო მუსლიმანთა თავდაცვის რაზმები იძულებულნი გახდნენ ბრძოლაში უკან დაეხიათ. 31 მარტს მუსლიმანთა მოსახლეობამ ბაქოს საბჭოს შეიარაღებული ძალების წინაშე წინააღმდეგობა შეწყვიტა.

1 აპრილს აზერბაიჯანული პარტიებისა და საზოგადოებების წარმომადგენლები იძულებული გახდნენ მიეღოთ ბაქოს საბჭოს მოთხოვნები. ამ მოთხოვნების თანახმად, ქალაქის მუსლიმანი მოსახლეობის სამხედრო გაერთიანებები უნდა განიარაღებულიყო, ბაქოს საბჭო უნდა ეცნოთ როგორც კანონიერი მთავრობის ერთადერთი ორგანო, უნდა აღმოეფხვრათ ბაქოდან თიფლისში და პეტროვკაში (მაჰაჩკალაში) მიმავალი რკინიგზის ჩაკეტვები. თუმცა მიუხედავად ამისა, სომეხი მმართველების ძალადობები მუსლიმანების წინააღმდეგ 2 აპრილამდე გაგრძელდა. აპრილის დასაწყისში დაღესტანისა და ჩეჩენისტანის იმამის ნეჯმედინ კოთსინსკის მთიელებისაგან და კუბის მაზრის კომისარის ელი ბეი ზიზიკსკისა კი მაზრის ადგილობრივი მოსახლეობისაგან ორგანიზებულმა სამხედრო რაზმებმა ბაქოს მუსლიმანი მოსახლეობის სომხურ-ბოლშევიკური მხეცობებისაგან დაცვის მიზნით დაიწყეს ლაშქრობა. მათ მიერ სომეხ-ბოლშევიკური ერთ-ერთი რაზმის ხაჩმაზის სიახლოვეს დამარცხების შემდეგ ბაქოს საბჭოს ძალების ბილაჯარი-ხირდალანის დაცვის ხაზამდე წაიწიეს. ჰემეტერხანიდან ბაქოში ახალი საბჭოთა ჯარების მოყვანით ძალების თანაფარდობის ბოლშევიკთა სასარგებლოდ შეცვლით ისინი იძულებულნი გახდნენ უკან დაეხიათ. სეიმის მითითებით თავად მაკალოვის მეთაურობის ქვეშ 2 ათასზე კაცზე მეტი სამხედრო ძალა თიფლისიდან ბაქოს მიმართულიყო გაიგზავნა. თუმცა ჰაჯიკაბულის რკინიგზის სადგურის შემდეგ საბჭოთა შეიარაღებული ძალების წინააღმდეგობა მათი ქურდემირში უკან დახევის მიზეზი გახდა. მიუხედავად ამისა, ბაქოს მუსლიმანი მოსახლეობა სრულად დაუცველი არ დარჩა. ქალაქის გულადთა რაზმებმა ხალხსათვის ამ მიმე მდგომარეობაში გვერდზე გადადეს პირადი ინტერესები და გაერთიანებული ძალებით საკადრისი პასუხი გასცეს სომეხ მმართველებს. მათ შორის საჭიროა განსაკუთრებით აღინიშნოს ქურდებანელი გულადი მეფედი ადილი, მთიელი მუსანი და მამთაღელი გულადი ნეჯეფკულუ. შემთხვევითი არ არის, რომ სომეხებმა ბაქოში ფართო მასშტაბიანი გენოციდის განხორციელების მიუხედავად, რიგ გარშემომყოფ სოფლებში შესვლა ვერ შეძლეს.

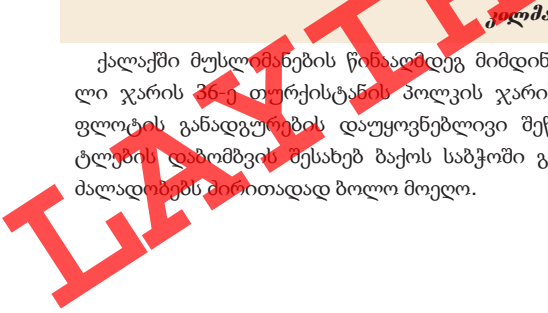

გულადი ნეჯეფკულუ

“1918 წელს სომეხი დაშინების ...როგორც კი ვაიგეს რომ ქალაქს შეუტევენ, გულადებმა კედელივით გზა გადაუჭრეს. სომეხებს ბაქოს საშრებით მდებარე სოფლებზე თავდასხმისას გულადებმა სოფელ ბულბულის გვერდით მდებარე ტბისათვის ალიყის შემორტყმით ისინი სოფელ მერდქანში, ბინაში და კალაში არ შეუშვეს. ამ ბრძოლაში ბაქოს სოფლების გულადების უმრავლესობა თავგანწირვით დაიღუპა, მაგრამ მტერი ერთი ნაბიჯითაც წინ არ გაუშვეს”.

გულამ ილიჩი, ბაქო და ბაქოელები. ბაქო, 2006, გვ. 215

ქალაქში მუსლიმანების წინააღმდეგ მიმდინარე ხოცვა-ჟლეტაზე პროტესტის გამოძიებული რუსული ჯარის 3-ე თურქისტანის პოლკის ჯარისკაცებისა და მეთაურობის, კასპის ზღვის სამხედრო ფლოტის განადგურების დაუყოვნებლივი შეწყვეტის და წინააღმდეგ შემთხვევაში სომხური კვარტლების დაბომბვის შესახებ ბაქოს საბჭოში გაკეთებული გაფრთხილების შემდეგ ქალაქში სომეხთა ძალადობებს ძირითადად ბოლო მოეღო.

შეეცადეთ მოახდინოთ ბაქოში 1905–1906 წლებში და 1918 წლის მარტ-აპრილში მუსლიმანურ და სომხურ ძალებს შორის მომხდარი შეიარაღებული შეტაკებების შედარებითი ანალიზი.

სოციალ-ულტის მასშტაბების გაფართოება. აზერბაიჯანის მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ სომეხთა მხეცობები ბაქოს გუბერნიის მთელ საზღვრებში გავრცელდა. 30 მარტს ბაქოში ცნობილ მოვლენებამდე რამდენიმე საათით ადრე შამახის მაზრაში დაწყებული ამოწყვეტების შედეგად 110 მუსლიმანური სოფელი გაძარცვის შემდეგ გავრანებული იქნა, 20 ათასზე მეტი მშვიდობიანი მოსახლე მოკლული იქნა. შამახის მოსახლეობის გადასარჩენად გენჯიდან მოსული აზერბაიჯანული სამხედრო ძალების მიერ ქალაქის დატოვებამ მშვიდობიანი მოსახლეობის მდგომარეობა ძალიან დაამძიმა. მუსლიმანების წინააღმდეგ წარმოებულ ძარცვებსა და ამოწყვეტაში საბჭოთა ჯარებს მაზრის სომეხი და მოლოკანი მოსახლეობა ახლოდან უწყევდა დახმარებას. აპრილის შუა რიცხვებში ლენქორანის მაზრაზე თავდამხმელმა სომეხმა მძარცველებმა აქაურ 40 საცხოვრებელ პუნქტში ჩაიდინეს მძარცველობები და მკვლელობები. სალიანის მაზრაში 12 საცხოვრებელი პუნქტი გაანადგურეს. 2 ათასი მშვიდობიანი მოსახლე ამოხოცეს. 1918 წლის აპრილ-მაისის თვეებში სომეხ დაშნაკთა ძალოვანმა რაზმებმა კუბის მაზრაში 167 მუსლიმანური სოფელი გაანადგურეს, 7 ათასი ადამიანი ამოხოცეს. იენისის დასაწყისში სომეხ-ბოლშევიკთა ბანდიტური რაზმები ქურდემირისა და გოიჩაის

მემორიალური კომპლექსი "კუბის გენოციდი"

მაზრებში შეიჭრნენ და მშვიდობიანი მოსახლეობის შევიწროება დაიწყეს. ბაქოს გუბერნიაში საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცების ფარდის ქვეშ სომეხთა მძარცველური რაზმების განხორციელებული „ეთნიკური წმენდის“ ძალადობებთან ერთად ირევანის გუბერნიის ნახჩევანის, შერურის, უჩმუაძინის, ზენგეზურისა და სხვა მაზრებში სხვა სომხური მძარცველური რაზმებიც ამგვარ მხეცობებს სჩადიოდნენ.

ამრიგად, ქალაქი ბაქო და გუბერნიის უმრავლესი მაზრა სომხური დაშნაკური და ბოლშევიკური მძარცველური რაზმების ძა-

“მარტში დაღვრილმა სისხლმა თურქებში ეროვნულობისა და სახელმწიფოებრიობის აზრი, აზერბაიჯანელებში წმინდა ცეცხლი ვერ ჩააქრო. ...აზერბაიჯანული აზრი, რომლის სისხლში ჩანსობაც სურდათ დამოუკიდებელი მართვის სახით ჩამოყალიბდა. ბაქო მხოლოდ სისხლი და პროვოკაციის კერა კი არა, ჩვენი დედაქალაქი გახდა”.

მ.ე. რასულზადე. ვაჭეთი "აზერბაიჯან", 31 მარტი 1919 წელი

1. რა იყო 1918 წლის დასაწყისში ბაქოს შეიარაღებული ძალების შექმნის მიზანი?
2. თქვენი აზრით, მარტის მოვლენების დროს, რა მითხროვებთ შეიძლება ჰქონოდა ბაქოს საბჭოს მუსლიმან მოსახლეობასთან?
3. შეეცადეთ განმარტოთ ცნება **ეთნიკური წმენდა**.
4. ვანსაზღვრეთ კომისარიატის პასუხისმგებლობა 1918 წლის იანვარში შექმნილის სადგურში მომხდარ სისხლიან შეტაკებაში.
5. ისტორია **სჯის იმ ხალხებს რომლებშიც მისგან დასკვნებს არ აკეთებენ** – მოსაზრებით თუ მივუდგებით, ვანსაზღვრეთ 1918 წლის ვაზაფხულსა და ზაფხულში აზერბაიჯანელების წინააღმდეგ განხორციელებული გენოციდიდან რა ვაკვთილება უნდა მივკვლო?

ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისა და განმტკიცების გზაზე

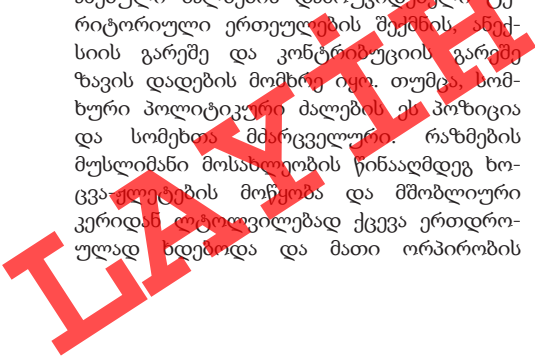
რუსეთში თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის საზოგადოებაში ძირითად ადგილის დაპყრობელი ეროვნული ავტონომიის მოთხოვნებმა მოვლენების შემდგომ მსვლელობაში თანდათანობით დაიწყეს მნიშვნელობის დაკარგვა. სამხრეთი კავკასიის პირველი დამოუკიდებელი ფედერაციული სახელმწიფო მცარე ხანში დაიშალა. 1917 წლის შემდგომ სამხრეთ კავკასიაში, მათ შორის ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში მიმდინარე მოვლენების გავლენით დამოუკიდებელი აზერბაიჯანის შექმნის იდეას ჩვენი ხალხის უმრავლესობა მხურვალედ შეხვდა. აზერბაიჯანის ეროვნულ-პოლიტიკური ძალები ასეთ პირობებში, ხელმძღვანელობდნენ რა ხალხის დამოუკიდებელი ცხოვრების სურვილით, მიადგეს „დამოუკიდებლობის დეკლარაცია“. ამით საძირკველი ჩაეყარა ჩვენი ისტორიის ერთ-ერთ ყველაზე საპატიო ბერძნად.

სამხრეთ კავკასიის სეიმი, ტრაბზონის კონფერენცია, ბათუმის ხელშეკრულება, "დამოუკიდებლობის დეკლარაცია", იენისის კრიზისი, ბაქოს წარმატება

სამხრეთ კავკასიის სეიმი და ჩრდილოეთ აზერბაიჯანი. 1918 წლის იანვრის დასაწყისში - ლენინის მთავრობის მიერ პეტროგრადში შეკრებილი დამფუძნებელთა კრების დათხოვნიდან რამდენიმე დღის შემდეგ სამხრეთი კავკასიის კომისარიატის ქართული ფრაქციის შემოთავაზებითა და აზერბაიჯანული ფრაქციის გადამწყვეტი დახმარებით მიღებული იქნა გადაწყვეტილება რეგიონში უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანოს ფუნქციის მატარებელი პარლამენტის მოწვევის შესახებ. სამხრეთი კავკასიიდან სრულიად რუსეთის დამფუძნებელთა კრებაში არჩეული დეპუტატების მონაწილეობით შექმნილ ორგანოს რუსეთიდან გამოყოფისას დამოუკიდებლობის გამომცხადებელი პოლონეთის საკანონმდებლო ორგანოს სახელის მიხედვით სეიმი ეწოდა. 23 თებერვალს თიფლისში თავისი საქმიანობის დაწყების სეიმის პირველი ღონისძიება რეგიონის მთავრობის ფუნქციის აღმასრულებელი და სეიმის მთავარი პარტიების წარმომადგენლებისაგან შემდგარი კომისარიატის შექმნა იყო. მართალია, აზერბაიჯანული ფრაქცია (44 კაციანი) ქართულ და სომხურ ფრაქციებთან შედარებით რაოდენობრივად მეტი იყო, მაგრამ ცალკე საქმიანობდა. აზერბაიჯანული ფრაქცია სეიმს რეგიონის ხალხების ეროვნული ინტერესებიდან გამომსვლელ და მნიშვნელოვანი საკითხების გადამწყვეთ დამფუძნებელთა კრების მაგვარად აფასებდა, ანექსიის გარეშე და კონტრიბუციის გარეშე მშვიდობის მომხრედ გამოდიოდა, აზერბაიჯანში ეროვნული ტერიტორიული ავტონომიის შექმნის დაწყების აუცილებლობას აღნიშნავდა. ქართული ფრაქცია რეგიონის ხალხებს შორის ტერიტორიის საზღვრების დადგენას, სრული შიდა თვითმმართველობის უფლებით ეროვნული ერთიანი ტერიტორიების შექმნას სთავაზობდათ. სომხური ფრაქციაც სამხრეთ კავკასიაში ფედერაციის შიგნით გაერთიანებული ხალხების დამოუკიდებელი ტერიტორიული ერთეულების შექმნის ანექსიის გარეშე და კონტრიბუციის გარეშე ზავის დადების მომხრე იყო. თუმცა, სომხური პოლიტიკური ძალების ეს პოზიცია და სომეხთა მმართველური რაზმების მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ ხოცვა-ჟლეტების მოწყობა და მშობლიური კერიდან ლტოლვილებად ქცევა ერთდროულად ხდებოდა და მათი ორპირობის

სამხრეთ კავკასიის სეიმის შენობა. თიფლისი 1918 წელი

დემონსტრირებას ახდენდა. ყველა ფრაქცია საბჭოთა რუსეთის ცნობაზე უარს ამბობდა და იტყობინებოდნენ, რომ დემოკრატიული რუსეთის შემადგენელი ნაწილებია.

განმარტეთ სამხრეთ კავკასიაში ადგილობრივი საკანონმდებლო ორგანოს შექმნის მიზეზი.

1918 წლის დასაწყისში საბჭოთა რუსეთსა და ცენტრის სახელმწიფოებს (გერმანია, ავსტრია, უნგრეთი, ოსმალეთი, ბულგარეთი) შორის მიმდინარე სამშვიდობო მოლაპარაკების დროს ოსმალთა სახელმწიფომ კომისარიატს მიმართა და მას, როგორც დამოუკიდებელ მხარეს მოლაპარაკებებში მონაწილეობის მიღება შესთავაზა. ოსმალეთის სახელმწიფო დაინტერესებული იყო იმაში, რომ სამხრეთი კავკასია გამოცალკევებულიყო რუსეთისაგან და მას დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ეარსება. კომისარიატმა განაცხადა, რომ არ აპირებს ცნოს საბჭოთა რუსეთის ხელმოწერილი სამშვიდობო ხელშეკრულება. კომისარიატის ქართველი და სომეხი წარმომადგენლები ფრთხილობდნენ, რომ რეგიონის რუსეთისაგან გამოყოფით ოსმალეთის ჯარებს დაპყრობები რეგიონში ფართო ხასიათს მიიღებდა. ამ დროს რუსული ძალების დაპყრობის ქვეშ მყოფი ოსმალურ ტერიტორიებზე მუსლიმანური მოსახლეობის წინააღმდეგ სომხური მმართველური რაზმების მიერ მასობრივი მკვლელობები გრძელდებოდა. იანვრის ბოლოს ოსმალეთის ჯარებმა ერზინჯანის შეთანხმებით განსაზღვრული საზღვარი გადალახეს და აღდგნენ მუსლიმანი მოსახლეობის დასაცავად. კომისარიატში წარმოდგენილ პოლიტიკურ ძალებს შორის ამ საკითხთან დაკავშირებით აზრთა მწვავე სხვადასხვაობა წარმოიშვა.

საბჭოთა რუსეთსა და ცენტრის სახელმწიფოებს შორის ხელმოწერილ ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულებაში კავკასიის რეგიონის შესახებ არსებული დებულებები სეიმის მწვავე პროტესტის მიზეზი გახდა.

სეიმმა სამშვიდობო მოლაპარაკებების დაწყებისათვის ოსმალეთის სახელმწიფოს მიმართა. სამშვიდობო მოლაპარაკებები 1918 წლის 14 მარტიდან 13 აპრილამდე ტრაზონში მიმდინარეობდა. ოსმალეთის წარმომადგენლები სეიმის დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ყოფნის შემთხვევაში ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის ცნობის უარყოფას ალოგოკურ მიდგომას უწოდებდნენ. სეიმის ეროვნულ ფრაქციებს შორის ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით ოსმალეთის სახელმწიფოსადმი დათმობაზე წასული ყარსის, ბათუმისა და ერდაჰანის ოლქების ბედილბალის საკითხებზე აზრთა სხვადასხვაობა იყო. აზერბაიჯანული და ქართული ფრაქციები ბათუმის სამხრეთი კავკასიის შემადგენლობაში შენარჩუნების მომხრეები იყვნენ, სომხური ფრაქცია ყარსის შენარჩუნებას დაჯინებით მოითხოვდა. აზერბაიჯანული ფრაქცია ბაქოს ნავთობის მრეწველობისათვის ბათუმის დიდ მნიშვნელობის შექმნაზე ფიქრობდა. იმ ხანად ბაქოში მშვიდობიანი მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ ბოლშევიკურ-დაშნაკური ძალების განხორციელებული გენოციდის ინფორმაციამ მოლაპარაკებებზე ოსმალეთისა და აზერბაიჯანის წარმომადგენლების პოზიციები კიდევ უფრო გაამკაცრა. აზერბაიჯანული ფრაქციის მიერ სამხრეთ კავკასიაში სტაბილურობისა და მშვიდობის დამყარებისათვის ოსმალეთის სახელმწიფოს მოთხოვნების მიღების შესახებ შეთავაზებასა და სამშვიდობო მოლაპარაკებებზე სეიმის დაკავებული პოზიციის განუსაზღვრელობაზე უკმაყოფილებას ქართული და სომხური ფრაქციები გულგრილად შეხვდნენ. 13 აპრილს სეიმის ქართულმა და სომხურმა ფრაქციებმა ოსმალეთის მოთხოვნები უარყვეს და მისთვის ომის გამოცხადების გადაწყვეტილება მიიღეს. რამდენიმე დღის შემდეგ ოსმალეთის სახელმწიფომ ბათუმის დაპყრობით ბრესტ-ლიტოვსკის სამშვიდობო ხელშეკრულებით დადგენილი საზღვრები განამტკიცა და სეიმს სამშვიდობო მოლაპარაკებების აღდგენის შესახებ შეთავაზება გაუგზავნა. მართალია სომხურ ფრაქციას ომის გაგრძელებაში დაჯინებული პოზიცია ეკავა, აზერბაიჯანულმა და ქართულმა ფრაქციებმა 21 აპრილს ამის საწინააღმდეგოდ მისცეს ხმა. ოსმალეთის სახელმწიფოს პოლიტიკის წარმმართველი ენვერ ფაშა სამხრეთ კავკასიაში საერთო სეიმის მქონე და ოსმალეთის სახელმწიფოსთან მჭიდრო კავშირში მყოფი ერთიანი სახელმწიფოს შექმნას სთავაზობდათ. 22 აპრილს სეიმმა მიიღო გადაწყვეტილება სამხრეთი კავკასიის რუსეთიდან გამოყოფისა და დამოუკიდებელი დემოკრატიული, ფედერაციული რესპუბლიკის გამოცხადების შესახებ. ამით რუსეთის ცენტრალური ხელისუფლების უარყოფილმა ჩრდილოეთ აზერბაიჯანმა პოლიტიკური დამოუკიდებლობა მოიპოვა და კავკასიის ხალხების ერთიანობის შიგნით სახელმწიფოებრიობის ტრადიციების აღდგენის შესაძლებლობა მოიპოვა. რესპუბლიკის წინაშე მდგომი ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი საკითხი ოსმალეთის სახელმწიფოსთან სამშვიდობო ხელშეკრულების ხელმოწერა იყო.

11 მაისს ბათუმში მუშაობას შეუდგა სამშვიდობო კონფერენცია. მასზე ოსმალეთის სახელმწიფომ 1918 წლის აპრილში სეიმის მიზეზით მომხდარ ომში მიღებული დანაკარგების გამო მისთვის ახალი ტერიტორიების გადაცემა მოითხოვა. სეიმის ქართველმა და სომეხმა წარმომადგენლებმა ამაზე მწვავე პროტესტი გამოთქვეს. აზერბაიჯანის წარმომადგენლები კი ოსმალეთის სახელმწიფოს დახმარებით ბაქოსა და ირევანის გუბერნიებში მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმდინარე ხოცვა-ჟლეტის სწრაფი აღმოფხვრით იყვნენ დაინტერესებულნი. სამხრეთი კავკასიის, განსაკუთრებით აზერბაიჯანის მუსლიმანი მოსახლეობა დაჯინებით მოითოვდა ოსმალეთის ჯარების რეგიონში მოწვევას. სეიმის აზერბაიჯანული ფრაქცია აცხადებდა, რომ თუ მთავრობა არ განახორციელებდა ბოლშევიკების ბაქოდან გაყვანის ღონისძიებებს, მაშინ ფედერაციას დატოვებდნენ. გერმანიის მოლაპარაკებებზე შუამავლობის შესახებ შემოთავაზების ოსმალეთისა და აზერბაიჯანის წარმომადგენლების მხრიდან უარყოფის შემდეგ, გერმანელმა წარმომადგენლებმა ქართველ და სომეხ წარმომადგენლებთან ფარული შეხვედრები მოაწყვეს და მოკავშირე ოსმალეთის სახელმწიფოს ინტერესების საწინააღმდეგო გეგმები მოამზადეს. მათი „რეკომენდაციებით“ სეიმის ქართულმა ფრაქციამ 1918 წლის 26 მაისს მიიღო გადაწყვეტილება დამოუკიდებლობის გამოცხადების შესახებ.

მეკუპედ ემინ რასულზადე

„დამოუკიდებლობის დეკლარაცია“. მართალია სეიმის დათხოვნა და სამხრეთი კავკასიის ფედერაციული დემოკრატიული რესპუბლიკის დაშლა აზერბაიჯანის ეროვნულ-პოლიტიკური ძალებისათვის არ იყო მოულოდნელი, მაგრამ ადგილებზე მოსახლეობის გადაწყვეტილების შესწავლის გარეშე დამოუკიდებლობის გამოცხადების მაგვარი მკვეთრი კანონის მიღება დაუშვებლად ჩათვალეს. თუმცა აზერბაიჯანის პატრიოტმა, პროგრესულმა პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა ყველა ამ სირთულის გადალახვა შეძლეს. 27 მაისს სეიმის აზერბაიჯანული ფრაქციის შეკრებაზე მონაწილე დეპუტატებმა მიიღეს გადაწყვეტილება ქვეყნის მართვის მოვალეობის დაუყოვნებლივ საკუთარ თავზე აღებისა და აზერბაიჯანის დროებით ეროვნული საბჭოს შექმნის შესახებ, საბჭოს თავმჯდომარედ მ.ე. რასულზადე, აღმასრულებელი ორგანოს ხელმძღვანელად კი - ფ. ხოისკი იქნენ არჩეულნი. 28 მაისს ეროვნული საბჭოს კრებაზე სეიმის დათხოვნის შემდეგ აზერბაიჯანის მდგომარეობის შესახებ მომხსენებლის **ხელილ ბეი ხასმემქმედოვის** გამოსვლის გადადებამ აზერბაიჯანის დამოუკიდებელი რესპუბლიკის გამოცხადების აუცილებლობა დაასაბუთა. ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარე ამ დროს ბათუმში სამშვიდობო მოლაპარაკებებში მონაწილეობდა. საბჭომ ხმათა უმრავლესობით აზერბაიჯანის „დამოუკიდებლობის დეკლარაცია“ მიიღო. პოლიტიკური მართვის პრინციპების მიხედვით, გარკვეული დასავლეთის ქვეყნების უკან მომტოვებელმა აპრ-მ გააქარწყლა ამ ქვეყნების საზოგადოებრივ აზრში მუსლიმანური სამყაროს კონსერვატიზმის შესახებ საუკუნეების განმავლობაში ფორმირებული წარმოდგენები. მართალია, აზერბაიჯანის დემოკრატიურ რესპუბლიკად წოდებული ახალი სახელმწიფოს ტერიტორია, ძირითადად, ჩრდილოეთ აზერბაიჯანს მოიცავს, მაგრამ მისი სახელი მთელი აზერბაიჯანელებისათვის სიამაყის წყარო იყო. დროებით საკანონმდებლო ორგანოდ ქვეულმა ეროვნულმა საბჭომ მიიღო გადაწყვეტილება ფ. ხოისკის მეთაურობით აპრ-ის პირველი მთავრობის შექმნის შესახებ.

ფეიელი ხან ხოისკი

განხილეთ აპრ-ის სახელმწიფო მმართველობის ფორმა და შეაფასეთ პერიოდის შესაბამისად.

“... ამის საფუძველზე საერთო-სახალხო ხმის მიცემით არჩეული აზერბაიჯანის მუსლიმანთა ეროვნული საბჭო სახალხოდ აცხადებს:

1. ამიერიდან აზერბაიჯანელი ხალხი წარმოადგენს სუვერენული უფლებების მატარებელს და აზერბაიჯანს, რომელიც მოიცავს აღმოსავლეთ და სამხრეთ ამიერკავკასიას, სრულუფლებიანი დამოუკიდებელი სახელმწიფოა.
2. დამოუკიდებელი აზერბაიჯანის პოლიტიკური მოწყობის ფორმად დგინდება დემოკრატიული რესპუბლიკა.
3. აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა ესწრაფვის დაამყაროს კეთილმოქმედური ურთიერთობა საერთაშორისო ურთიერთობის ყველა წევრთან და განსაკუთრებით მოსაზღვრე ხალხებსა და სახელმწიფოებთან.
4. აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა თავის საზღვრებში ყველა მოქალაქეს აძლევს სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების გარანტიას განურჩევლად ეროვნებისა, აღმსარებლობისა, სოციალური მდგომარეობისა და სქესისა.
5. აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა მის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ყველა ხალხს შეუქმნის ფართო სივრცეს თავისუფალი განვითარებისათვის.
6. დამოუკიდებელი კრების მოწვევამდე მთელი აზერბაიჯანის მართვის სათავეში დგას სახალხო ხმის მიცემით არჩეული ეროვნული საბჭო და ეროვნული კრების წინაშე პასუხისმგებელი დროებითი მთავრობა”.

აზერბაიჯანის ისტორია. 7 ტომად. ტომი V. (1900- 1920 წლები). ბაქო, “ელმ”. 2008, გვ 260

აღრ-ის მთავრობამ დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ისტორიაში პირველად 1918 წლის 4 ივნისს უცხოეთის სახელმწიფოსთან - ოსმალეთის სახელმწიფოსთან ბათუმში „მშვიდობისა და მეგობრობის შესახებ“ ხელშეკრულებასა და მასთან დაკავშირებულ ორ შეთანხმებას მოაწერა ხელი. აღრ-ემ ამ ხელშეკრულებების ხელმოწერით ოსმალეთის სახელმწიფოსთან, სინამდვილეში, სამოკავშირეო ურთიერთობები დაამყარა.

მდგომარეობა ბაქოში. „ბაქოს გარეშე აზერბაიჯანი - უთავო სხეულია!“ მოსაზრებით გამომსვლელი აღრ-ის პოლიტიკურ ლიდერები ბაქოს მტრის ძალებისგან განთავისუფლებას თავის უმთავრეს მოვალეობად მიიჩნევდნენ. ამიტომაც აღრ იძულებული გახდა სამხედრო დახმარებისათვის ოსმალეთის სახელმწიფოსათვის მიემართა. ოსმალეთის სახელმწიფომ, იცოდა რა, რომ საბჭოთა რუსეთი და გერმანია ამ დახმარების წინააღმდეგ გამოვიდოდნენ, წურუ ფაშას მეთაურობის ქვეშ მყოფ აზერბაიჯანში გამოგზავნილ სამხედრო ძალას ოფიციალურად ოსმალეთის სახელმწიფოს განკარგულებაში არამყვით კავკასიის ისლამური არმია უწოდეს. ბაქოს ნავთობთან მოკლე დროში დაკავშირების მსურველი გერმანია ქართულ არმიასთან ერთად ოსმალეთის სახელმწიფოს სამხრეთ კავკასიაში წინსვლას აფერხებდა. 1918 წლის ივნისში ბორჩალოში მომხდარ შეიარაღებულ შეტაკებაში გერმანულ-ქართული სამხედრო ძალები დამარცხდნენ. გერმანიის აღრ-ის პოლიტიკური წრის თავის მხარეს გადაყვანის სურვილმაც არ გამოიღო შედეგი. ოსმალეთის ჯარების ბაქოს მიმართულებით დაწყებული სამხედრო ლაშქრობის, ვითომდა ბოლშევიკების მხრიდან ნავთობის საბადოების განადგურებით დასრულებასთან დაკავშირებული გერმანიის მთავრობის „შეშფოთებებიც“ უსარგებლო აღმოჩნდა.

რატომ ეცდებოდა გერმანია მოკავშირე ოსმალეთის სახელმწიფოს ბაქოს მიმართულებით მოძრაობის შეფერხებას?

ქალაქ ბაქოსა და გუბერნიის მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მოწყობილი ხოცვა-ჟლეტის შემდეგ დაშნაკ-ბოლშევიკურმა ძალებმა ადგილებზე ძალადობრივი გზით საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებას მიაღწიეს. ბაქოში სომხური ეროვნული საბჭოს გარდა ყველა სხვა ეროვნული საბჭოები, დაშნაკური და ბოლშევიკური პერიოდული პრესის გარდა სხვა პოლიტიკური ძალების ბეჭდვითი ორგანოები აიკრძალა. ქალაქ ბაქოს დუმის 20 აპრილის დათხოვნის შემდეგ, ქალაქის ყველა სამეურნეო, სასურსათო და სატრანსპორტო სფერო ბაქოს საბჭოს განკარგულებაში გადავიდა, მუსლიმანი მოსახლეობის ეკონომიკის „სამოქალაქო ომად“ გამსაღებლმა დაშნაკურ-ბოლშევიკურმა ძალებმა, ვითომ ქალაქის მშრომელი მოსახლეობის სურვილებზე დაყრდნობით 25 აპრილს ბაქოში, საბჭოთა რუსეთში არსებულის მსგავსად, პროლეტარული მთავრობა - სახალხო კომისართა საბჭო შექმნეს. სპს-ს ძირითად თანამდებობებზე სომეხი წარმომადგენლები იყვნენ დანიშნულნი. ხოცვა-ჟლეტის განმასხვრცილებელი სომეხი მმართველური რაზმები კი სპს-ს შეიარაღებული ძალებს - წითელ გვარდიას შეუერთდა. 18 ათასი კაცისაგან შემდგარ გვარდიამ 13 ათას კაცამდე სომეხი იყო. სპს-ში

არსებულის მსგავსად, გვარდიაშიც მეთაურების უმრავლესობა სომეხი იყო. ბაქოს სპს მოქმედებდა როგორც საბჭოთა რუსეთის მთავრობის ადგილობრივი ორგანო. მისი განხორციელებელი ღონისძიებები 1917 წლის ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ საბჭოთა რუსეთში ბოლშევიკების ღონისძიებების მსგავსი იყო. ეკონომიკური პოლიტიკის საფუძველს კერძო საკუთრების გაუქმება და კერძო მესაკუთრეთა ქონების ჩამორთმევა წარმოადგენდა. ნაციონალიზაციად წოდებული ეს ღონისძიებები, სინამდვილეში, ეკონომიკის საბჭოთა მთავრობის მხრიდან სრულად ხელში ადებს ნიშნავდა. სპს-ს ერთ-ერთი პირველ ღონისძიებათაგანი ახალი ადმინისტრაციული სამმართველო ორგანოების, სახალხო მილიციის, რევოლუციური ტრიბუნალის, სახალხო სასამართლოსა და სხვა სტრუქტურების შექმნა იყო. საბჭოთა რუსეთს კი პირველ რიგში ბაქოს ნავთობი ესაჭიროებოდა. 1918 წლის აპრილ-ივლისის თვეებში ბაქოდან საბჭოთა რუსეთში 1,3 მლნ ტონაზე მეტი ნავთობი და ნავთობპროდუქტები გაიგზავნა. საბჭოთა რუსეთს „მძურ დახმარებად“ ბამბა, წყალი, ჩაი, მარილი, შებოლილი თევზი, ხილი და სხვა პროდუქციაც გაეგზავნა. იქიდან კი ბაქოში ტყვია-წამალი, ფული და სამხედრო რაზმები იგზავნებოდა.

აზერბაიჯანის სიმდიდრეების ძარცვაში რომლებმა მეფისა და საბჭოთა რუსეთის საერთო ნიშნები?

აღრ-ის გამოცხადებამ თავისი ხელისუფლების მთელ ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში დამკვიდრების მსურველი და დაშნაკ-ბოლშევიკური ხელმძღვანელობის მყოფი ბაქოს სახალხო კომისართა საბჭოს (სპს) გეგმები ჩაშალა. ჯერ იძულებით თიფლისში მოქმედმა აღრ-ის მთავრობამ შუა ივნისში მიიღო ქალაქ განჯაში გადასვლის გადაწყვეტილება. ამის დაუშვებლობისათვის 10 ივნისს ბაქოს სპს-ს ჯარმა დაიწყო განჯაზე შეტევა, გოიჩაის სიახლოვეს ოსმან-აზერბაიჯანის ძალების წინააღმდეგობას წააწყდნენ. აღრ-ის მთავრობა და ეროვნული საბჭო 16 ივნისს განჯაში გადავიდა. ნურუ ფაშა და მისი კონსერვატიული გარემო აღრ-ის პოლიტიკური წესდების დემოკრატიული და ლიბერალური იდეების საფუძველზე აგებისგან შემფოთებულნი იყვნენ. აღრ-ის გამოცხადების შემდეგ პირველი პოლიტიკური კრიზისი -

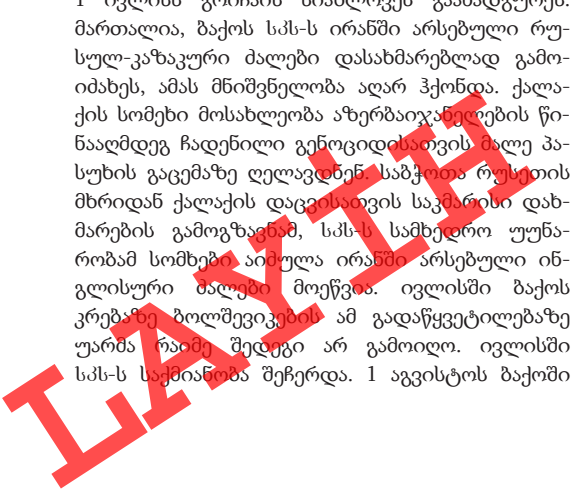

განჯაში აღრ-ის მთავრობის შენობა

„ივნისის კრიზისი“ გაჩნდა. ოსმალეთის სახელმწიფოს სამხედრო დახმარების აზერბაიჯანისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობის შექმნაში დარწმუნებული აღრ-ის პოლიტიკურმა ლიდერებმა 17 ივნისს ჩატარებულ ეროვნული საბჭოს საგანგებო სხდომაზე ჩვენი ხალხის დამოუკიდებლობისათვის ძალიან მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების მიღებას მიაღწიეს. ფ. ხოსიკის მეთაურობით შექმნილ აღრ-ის მთავრობას მოქმედებაში ჩერებული ეროვნული საბჭოს უფლებებიც გადაეცა. სახელმწიფოს სუვერენიტეტისა და დამოუკიდებლობის დაცვა მთავრობის წინაშე დაყენებული იქნა როგორც უმნიშვნელოვანესი ამოცანა. მთავრობამ ქვეყნის ტერიტორიაზე სამხედრო მდგომარეობა გამოაცხადა, შეიქმნა აზერბაიჯანის ეროვნული არმია. ქვეყნის ყველა მხრიდან მოსული მოხალისეების დახმარებით აზერბაიჯან-ოსმალთა ძალებმა (კავკასიის ისლამური არმია) საბჭოთა ჯარები 27 ივნისს - 1 ივლისს გოიჩაის სიახლოვეს გაანადგურეს. მართალია, ბაქოს სპს-ს ირანში არსებული რუსულ-კაზაკური ძალები დასახმარებლად გამოიძახეს, ამას მნიშვნელობა აღარ ჰქონდა. ქალაქის სომეხი მოსახლეობა აზერბაიჯანელების წინააღმდეგ ჩადენილი გენოციდისათვის მალე პასუხის გაცემაზე ლელავდნენ. საბჭოთა რუსეთის მხრიდან ქალაქის დაცვისათვის საკმარისი დახმარების გამოგზავნამ, სპს-ს სამხედრო უუნარობამ სომეხები აიძულა ირანში არსებული ინგლისური ძალები მოეწვია. ივლისში ბაქოს კრებაზე ბოლშევიკების ამ გადაწყვეტილებაზე უარმა რაიმე შედეგი არ გამოიღო. ივლისში სპს-ს საქმიანობა შეჩერდა. 1 აგვისტოს ბაქოში

1918 წლის აზერბაიჯანელი ხალხის გადარჩენისათვის ბრძოლებში დაღუპული თურქი სამხედროების პატივსაცემად აღმართული ძეგლი. ბაქო

ნურუ ფაშა

შექმნილ ცენტროკასპის დიქტატურად წოდებულ სამმართველო ორგანოშიც სომხური პოლიტიკური ორგანიზაციები ძირითად როლს ასრულებდნენ. მათი დაჟინებული მოთხოვნით 4 აგვისტოდან დაწყებული გენერალ დენსტერვილის მეთაურობით ინგლისურმა ჯარებმა ირანიდან ბაქოში დაიწყეს გადმოსვლა. მოსული სამხედრო ძალის მოსალოდნელზე გაცილებით ნაკლებობამ (1000 კაცამდე) სომხები უკმაყოფილო დატოვა. ინგლისელმა მეთაურებმა ქალაქში არსებული ადგილობრივი შეიარაღებული ძალების საბრძოლო შესაძლებლობები შეაფასეს როგორც სუსტი. ინგლისელმა გენერალმა ქალაქსა და მის გარშემო მყოფი საცხოვრებელ ადგილებს მიახლოებული აზერბაიჯანულ-ოსმანური ძალების კეთილგანწყობის დანახვის შემდეგ მიიღო ბაქოს დატოვების გადაწყვეტილება, თუმცა ცენტროკასპის დიქტატურამ მისი ქალაქის დატოვება შეაფერხა.

ამ დროს გერმანიამ მოკავშირე ოსმანთა სახელმწიფოსა და ალრ-ის წინააღმდეგ მოლაღატეობრივი ნაბიჯი გადადგა. 27 აგვისტოს საბჭოთა რუსეთთან მალულად დადებული „დამატებითი ხელშეკრულების“ საფუძველზე განსაზღვრული ნავთობის სანაცვლოდ ბაქოს აზერბაიჯანულ-ოსმანური ძალებისგან დაცვის შესახებ აიღო ვალდებულება. გერმანიის სამხედრო-პოლიტიკური წრეების აზრით, ამ დროს თუ ისინი ბაქოს ნავთობს დაეუფლებოდნენ, ომის მსვლელობაში შეძლებდნენ მნიშვნელოვანი გარდატეხის მოხდენას

განსაზღვრეთ ბაქოში განმტკიცების მცდელობის უმთავრესი პრობლემები.

ოსმალეთის და აზერბაიჯანის მთავრობების ზეწოლით ომში წარუმატებლობის ზრდითა და საბჭოთა რუსეთის ბაქოში ხელისუფლების აღდგენის მცდელობის წარუმატებლობის შედეგად გერმანია იძულებული გახდა უარი ეთქვა ხელშეკრულებაზე. 15 სექტემბერს ბაქოს გათავისუფლებისათვის აზერბაიჯანულ-ოსმანური სამხედრო ძალების გადამწყვეტი შეტევა წარმატებით დასრულდა. მტრის ძალები იძულებულნი გახდნენ ცალკეული გეგმებით ქალაქიდან გაქცეულიყვნენ. 17 სექტემბერს აზერბაიჯანის მთავრობა ბაქოში გადმოვიდა და აქ მოსალოდნელი მასობრივი ხოცვა-ჟლეტა თავიდან აიცილა. ამით, მთელი ქვეყნის ფარგლებში ალრ-ის მმართველობა ძირითადად დამყარდა.

“...ადგილობრივი ჯარისკაცების ბაქოში ჩადენილობა ქმედებებმა თურქობას ახალი არსი შესძინა... მხოლოდ ბაქოში არიან ასეთი თავდადებული ვიშნები? ნახევანიდან, ყარაბაღიდან, შამახიდან, ვანჯიდან დაწყებული თვით ბაქომდე არსებობს კი ისეთი ადგილი, სადაც ასეთი თავდადებულები არ განისვენებენ?! დაიან, აზერბაიჯანის ყველა მხარეში, როგორც პოეტმა იტყვიდა ნახავთ "სურთომილებულ საფლავს". ეს მუსლიმოსადრეკად ქცეული საფლავი მშისათვის დასახმარებლად მოსული თურქის საფლავია.”

მ.ე. რახულზადე. აზერბაიჯანის რესპუბლიკა. ბაქო, 1990 გვ. 43

გამოთქვით თქვენი დამოკიდებულება წყაროსადმი.

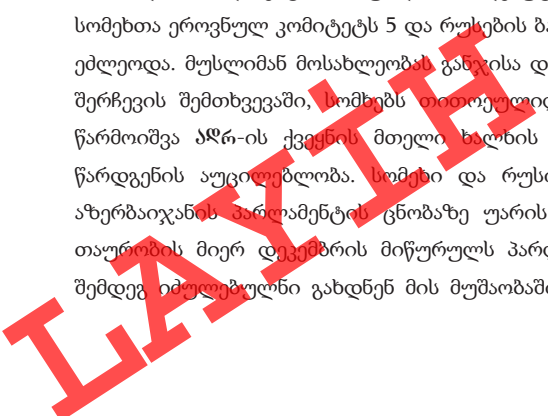
- რა დამოკიდებულება ჰქონდა კავკასიის მუსლიმანურ მოსახლეობას 1918 წლის აპრილში სეიმის მიერ ოსმანთა სახელმწიფოსთან ომის წარმოებაზე?
- განსაზღვრეთ მშ წელს აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე არსებული ორხელისუფლებიანობა.
- გაანალიზეთ სეიმის ფრაქციების პოზიციები ომისა და მშვიდობის საკითხებში და აბოვეთ განსხვავებული ნიშნები.
- რომელი ფაქტორები იყო მნიშვნელოვანი ალრ-ის შექმნისათვის?
- გამოარკვეთ რა მნიშვნელობას ატარებდა აზერბაიჯანის ისტორიისათვის ბაქოს განთავსება?

აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა იყო მუსლიმანურ-თურქული სამყაროს პირველად დასავლეთის დემოკრატიული პოლიტიკური სისტემაზე დაფუძნებული ეროვნული სახელმწიფო. სახელმწიფოს მოწყობა ეროვნული პოლიტიკური ძალების თავდადებული მცდელობებისა და მოსახლეობის ახლიდან მონაწილეობით ხდებოდა. აპრ-ის სამმართველო ორგანოების წინაშე კოლონიალიზმის დროიდან დარჩენილი, ასევე ომის მძიმე შედეგებთან დაკავშირებით შექმნილი რთული პრობლემების აღმოფხვრის მნიშვნელოვანი ამოცანები იდგა. აპრ-ის ამ სფეროში განხორციელებული ღონისძიებები აზერბაიჯანის ისტორიაში ასეულობით "პირველად"-ების გაჩენის მიზეზი გახდა.

აზერბაიჯანის პარლამენტი, აპრ-ის მთავრობა, ნავთობის მრეწველობა, აგრარული რეფორმა, სკოლების ნაციონალიზაცია, ბაქოს სახელმწიფო უნივერსიტეტი

სახელმწიფო წყობა. „დამოუკიდებლობის დეკლარაციამ“ აპრ-ის სახელმწიფო წყობად საპარლამენტო რესპუბლიკა გამოაცხადა. საკანონმდებლო ორგანოს ფუნქციას პირველ ხანებში დროებითი ეროვნული საბჭო ახორციელებდა. ეროვნულ საბჭოში არსებული პოლიტიკური ძალები აზერბაიჯანის მხოლოდ მუსლიმან მოსახლეობას წარმოადგენდა. 17 ივნისს მოქმედების შემჩრებელმა ეროვნულმა საბჭომ მთავრობის წინაშე არაუგვიანეს 6 თვისა საერთო, პირდაპირი და ფარული ხმის მიცემის საფუძველზე დამფუძნებელთა კრების მოწვევის ამოცანა დააყენა. ოსმალეთის ჯარების მიერ ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის დატოვების შემდეგ, ბაქოში შესაძლო შემოსასვლელი ანტანტის ძალების აპრ-ის ცნობაზე უარის თქმამ კვლავ საფრთხის წინაშე დააყენა აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობა. ასეთ მდგომარეობაში აღმოჩენილ ქვეყანას მთელი მოსახლეობის წარმომადგენელი საკანონმდებლო ორგანოს მოწვევაზე დიდი მოთხოვნილება ჰქონდა. 1918 წლის ნოემბერში მოქმედება აღადგინა ეროვნულმა საბჭომ და თავი კვლავ რესპუბლიკის ერთადერთ საკანონმდებლო ორგანოდ გამოაცხადა. 20 ნოემბერს მიღებული კანონი „აზერბაიჯანის პარლამენტის შექმნის შესახებ.“ არჩევნების საფუძველზე და ქვეყანაში მცხოვრები ყველა ხალხის წარმოდგენით ერთპალატიანი პარლამენტის შექმნას ითვალისწინებდა. პარლამენტის შექმნის შესახებ კანონის მიხედვით ეროვნულ თავისუფლებას დიდი შეღავათები ეძლეოდა. ასე რომ მოსახლეობის უმრავლესობის მუსლიმანების მყოფი ბაქოს მაზრიდან პარლამენტში 5 მუსლიმანი დეპუტატის არჩევის შემთხვევაში, უმცირესობაში დარჩენილ სომეხთა ეროვნულ კომიტეტს 5 და რუსების ბაქოს ეროვნულ საბჭოს 10 დეპუტატის არჩევის უფლება ეძლეოდა. მუსლიმან მოსახლეობას განჯისა და შუშის მაზრებში თითოეულიდან 2 წარმომადგენლის შერჩევის შემთხვევაში, სომეხს თითოეულიდან 8 წარმომადგენლის შერჩევის უფლება ეძლეოდა. წარმოიშვა აპრ-ის ქვეყნის მთელი ხალხის ნების გამომხატველ სახელმწიფოდ მსოფლიოსათვის წარდგენის აუცილებლობა. სომეხი და რუსი ეროვნული საბჭოები სხვადასხვა მიზეზებით ჯერ აზერბაიჯანის პარლამენტის ცნობაზე უარის თქმას აპირებდნენ, მაგრამ ანტანტის სამხედრო მეთაურობის მიერ დეკემბრის მიწურულს პარლამენტისა და მთავრობისადმი დადებითი მიდგომის შემდეგ იძულებულნი გახდნენ მის მუშაობაში მიეღოთ მონაწილეობა.

რომელი აუცილებლობიდან გამოძინარეობდა პარლამენტის შექმნა?

აზერბაიჯანის პარლამენტის სესიო

1918 წლის 7 დეკემბერს აპრ-ის პარლამენტის საქმიანობის დაწყება ჩვენი ხალხის დემოკრატიული მართვის პრინციპებისათვის მინიჭებული მნიშვნელობის გამოვლინება იყო. პარლამენტის თავმჯდომარის თანამდებობაზე ამ დროს ისტანბულში აზერბაიჯანის საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩის თანამდებობაზე მოღვაწე ელიმერდან ბეი თოფჩუბაშოვი იქნა არჩეული, სინამდვილეში, ამ მოვალეობას მისი მოადგილე ჰესენ ბეი აღაევი ასრულებდა.

პარლამენტის საქმიანობის დაწყებასთან დაკავშირებით პოლიტიკური პატიმრების ამინისტია გამოცხადდა. პარლამენტის საქმი-

ანობის ერთ-ერთი პირველ განსახილველ საკითხთაგანი მთავრობის ანგარიშის მოსმენა და ახალი მთავრობის შექმნა იყო. მართალია ფ. ხოსიკიმ ჯანმრთელობასთან დაკავშირებით ახალი მთავრობის

ჰესენ ბეი აღაევი

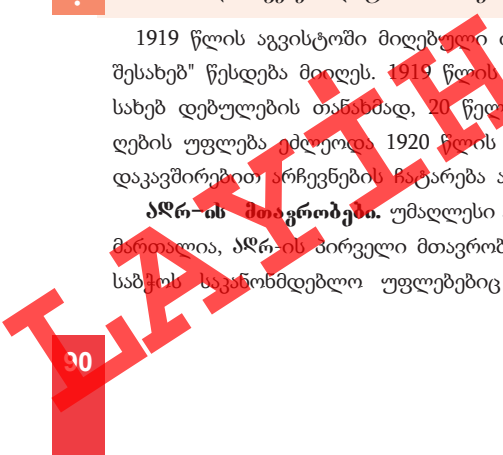
შექმნის შესახებ შეთავაზებაზე უარი განაცხადა, მაგრამ დაქინებული მიმართვების შემდეგ 1918 წლის 26 დეკემბერს კოალიციური მთავრობა შეადგენდა. მთავრობა აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის განმტკიცების, სასურსათო, სატრანსპორტო, მუშათა, აგრარულ, ფინანსურ და სამხედრო სფეროებში გადაუდებელი რეფორმების გატარების გამთვალისწინებელი დეკლარაციით გამოვიდა. ანტანტის ძალების ბაქოში წარმომადგენლის გენერალ ტომსონის მიერ ამ მთავრობის აზერბაიჯანის საზღვრებში ერთადერთ კანონიერ სახელისუფლო ორგანოდ ცნობით, მხოლოდ ადრ-ის საერთაშორისო სამყაროში ცნობის მიმართულებით მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილება კი არ იქნა მიღებული, იმავდროულად რუსეთის დაშლის მსურველი სახელმწიფოს ინტერესებსაც გამოსახავდა. ტომსონის ამ დეკლარაციის მიუხედავად, ინგლისის მეთაურობა ბაქოში შექმნილი საგენერალ-გუბერნატოროდან აპრ-ის მთავრობის საშინაო საქმეებში უხეშად ჩარევას უშვებდა. პარლამენტისა და მთავრობის საქმიანობის ერთ-ერთი გამართულებელი ფაქტორი აქ წარმოდგენილი პარტიებს შორის მწვავე აზრთა სხვადასხვაობების არსებობა იყო. პარლამენტში რამდენიმე ფრაქცია და ჯგუფი ფუნქციონირებდა ("მუსავატი" და მიუმხრობლები "ითთიჰათ", "ეჰრარ", "სოციალისტები", "სლავიან რუსული" საზოგადოება და სხვა). თუმცა მიუხედავად ამისა მოღვაწეობის განმავლობაში აპრ-ის პარლამენტმა 230-მდე კანონი მიიღო.

რით ახსნიდით გენერალ ტომსონის ფ. ხოსიკის მთავრობის ცნობის მიზეზებს?

1919 წლის აგვისტოში მიღებული იქნა კანონი "მოქალაქეობის შესახებ", ოქტომბერში კი "პრესის შესახებ" წესდება მიიღეს. 1919 წლის ივლისში მიღებული დამფუძნებელთა კრების არჩევნების შესახებ დებულების თანახმად, 20 წელს მიღწეულ ყველა მოქალაქეს არჩევნებში მონაწილეობის მიღების უფლება ეძლეოდა. 1920 წლის აპრილში ქვეყნის საბჭოთა რუსეთის მხრიდან დაპყრობასთან დაკავშირებით არჩევნების ჩატარება აღარ მოხდა.

აპრ-ის მთავრობები. უმაღლესი აღმასრულებელი ორგანოს ფუნქციას მთავრობა ახორციელებდა. მართალია, აპრ-ის პირველი მთავრობა ეროვნული საბჭოს წინაშე პასუხს აგებდა, მეორე მთავრობას საბჭოს საკანონმდებლო უფლებებიც უნდა განეხორციელებინა. 1918 წლის ზაფხულში ქვეყნის

ტერიტორიაზე გამოყენებული იქნა სამხედრო მდგომარეობა, მიღებული იქნა პირველი სახელმწიფო დროშა. თურქული (აზერბაიჯანული) ენა სახელმწიფო ენად გამოცხადდა, ავგისტოში საერთო სამხედრო ვალდებულება იქნა გამოყენებული.

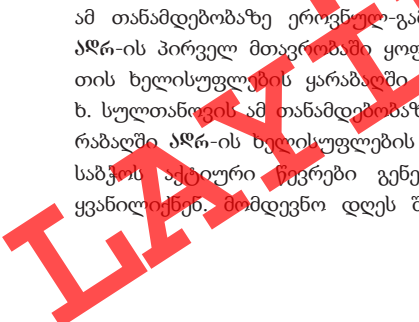
მოკლე ინფორმაცია აღრ-ის მთავრობის შესახებ:

	ფუნქციონირების თარიღი	კმთავრობის მეთაურები	დამამტკიცებელი ორგანო	მთავრობაში მონაწილე პოლიტიკური ძალები	ქალაქი სადაც შეიქმნა
I	28.05 – 17.06.1918	ფეთელიხან ხოსივი	ეროვნული საბჭო	„მუსავატი“, „ჰუმეტი“, „ითთიჰა-დი“, მუსლიმან-სოციალისტების ბლოკი, მიუმხრობლები;	თიფლისი
II	19.06 – 07.12.1918	ფეთელიხან ხოსივი	ეროვნული საბჭო	„მუსავატი“, „ითთიჰადი“, მიუმხრობლები;	განჯა
III	26.12.1918– 14.04.1919	ფეთელიხან ხოსივი	პარლამენტი	„მუსავატი“, მუსლიმან-სოციალისტების ბლოკი, მიუმხრობლები, საზოგადოება	ბაქო
IV	14.04.1919 – 22.12.1919	ნესიზ ბეი იუსიფ-ბეილი	პარლამენტი	„სლავიან-რუს“, „მუსავატი“, საზოგადოება „სლავიან-რუს“,	ბაქო
V	22.12.1919– 30.03.1920	ნესიზ ბეი იუსიფ-ბეილი	პარლამენტი	„მუსავატი“, „ითთიჰადი“, „ეჰრარ“. მუსლიმან-სოციალისტების ბლოკი, მიუმხრობლები	ბაქო

განმარტეთ აღრ-ის მთავრობის კენტი პარტიებისაგან ორგანიზების მიხედვით.

აღრ-ის ტერიტორია ადმინისტრაციული თვალსაზრისით ბაქოს, განჯისა და ზაქათალის გუბერნიებად იყო დაყოფილი. ქვეყანაში 3600-მდე საცხოვრებელი პუნქტი იყო. აღრ-ის ტერიტორია 113.895.97კმ² (მისი 97.297.67 კმ² არასადაო ტერიტორია) იყო. აღრ-ის მოსახლეობა 1919 წელს 4.617.671 კაცი იყო. მისი 75, 4% მუსლიმანები იყვნენ.

ყარაბაღის საგენერალ-გუბერნატორი. 1918 წლის ზაფხულში ყარაბაღში დამკვიდრებული სომეხი მოსახლეობა სომხეთიდან მიღებული დახმარების შედეგად გააქტიურდა. მათი მიზანი მიუხედავად იმისა, რომ მოსახლეობის უმრავლესობას მუსლიმანები შეადგენდნენ, აქაურობის ძალის გამოყენებით სომხეთისათვის მიერთება იყო. რადგან კავკასიის ისლამური არმია ამ დროს ბაქოს გათავისუფლებაზე იყო მომართული, ყარაბაღში სომხების მმართველურმა რაზმებმა მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ ხოცვა-ჟლეტები გააფართოვეს. ბაქოს გათავისუფლებისთანავე აღრ-ის მთავრობამ ყარაბაღში სიწყნარის დამყარებისა და სომხეთა მმართველური ბანდების განიარაღებისათვის კავკასიის ისლამური არმიის ერთი ნაწილი აქ გამოაგზავნა. სექტემბერ-ოქტომბერში სომეხი სეპარატისტების წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციები იქნა წარმოებული და ყარაბაღში აღრ-ის ხელისუფლება დამყარდა. ოსმალეთის ჯარების აზერბაიჯანის დატოვების შემდეგ, სომხეთიდან დახმარების მიღები მმართველური რაზმები კვლავ გააქტიურდნენ. ამჯერად მათ წინააღმდეგ ბრძოლა აღრ-ის არმიას მოუწია. 1919 წლის 13 იანვარს აღრ-ის მთავრობამ ყარაბაღის აზერბაიჯანელი მოსახლეობის სომხური მმართველური რაზმების მხეცობებისაგან დაცვისათვის შინაგან საქმეთა სამინისტროს შემოთავაზებით შუშის, ჯავანშირის, ჯებრაილის და ზენგეზურის მაზრების მომცავი ყარაბაღის დროებითი საგენერალ-გუბერნატორის დაწესების შესახებ მიღებული იქნა გადაწყვეტილება. ამ თანამდებობაზე ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი გამოჩენილი მოღვაწე, აღრ-ის პირველ მთავრობაში ყოფილი სამხედრო მინისტრი ხოსროვ სულთანოვი დაინიშნა. სომხეთის ხელისუფლების ყარაბაღში ამ თანამდებობის შექმნასა და სომხების მტრებად მომხსენებელი ხ. სულთანოვის ამ თანამდებობაზე დანიშვნის გამო პროტესტებმა შედეგი არ გამოიღო. 5 ივნისს ყარაბაღში აღრ-ის ხელისუფლების წინააღმდეგ მავნებლური ქმედებების ჩამდენი სომეხი ეროვნული საბჭოს აქტიური წევრები გენერალ ტომსონის დახმარებით აზერბაიჯანის ფარგლებიდან გყვანილიყვნენ. მიმდევრო დღეს შუშის სომეხმა მოსახლეობამ სეპარატისტების პროვოკაციის გამო

პირობითი ნიშნები:

● დედაქალაქები	— სახელმწიფო საზღვრები	----- მახრის საზღვრები
⊙ მახრის ცენტრები	/// სადავო ტერიტორიები	----- აზერბაიჯანის გუბერნიების საზღვრები

აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიალური აგებულება (1918-1920)

ბ. სულთანოვს წერილი მისწერეს და მისი სახით შუშის მუსლიმან მოსახლეობას ბოდიში მოუხადეს. 15 აგვისტოს ყარაბაღის სომეხმა მოსახლეობამ ალრ-ის ხელისუფლებისადმი დაქვემდებარების შესახებ მთავრობასთან შეთანხმებას ხელი მოაწერა. 1919 წლის შემოდგომაზე ზენგეზურში მუსლიმანი მოსახლეობის სომეხი მმართველებისაგან დაცვის გაძლიერების შედეგად სომხეთის რესპუბლიკა იძულებული გახდა გარკვეული დროით ხელი აეღო მაზრაზე თავდასხმებისაგან. ინგლისური მეთაურობის შუამდგომლობით აზერბაიჯანის დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და სომხეთის რესპუბლიკას შორის 1919 წლის ნოემბერში თიფლისში ხელმოწერილი შეთანხმების საფუძველზე ორივე მხარეს ჯარის ნაწილები ზენგეზურიდან უნდა გაეყვანა. თუმცა შეთანხმების ხელმოწერიდან რამდენიმე დღის შემდეგ სომხეთმა თავის ჯარი ზენგეზურში დააბრუნა.

სტადეთ შეაფასეთ ხოსროვ სულთანოვის როლი ადრ-ის ტერიტორიული მოღიანობის უზრუნველყოფაში.

ნახჩევანის საგენერალ-გუბერნატორი. ალრ-ის შექმნის წინ და განსაკუთრებით მას შემდეგ სომხური შეიარაღებული ძალების მხრიდან ნახჩევანის მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ გაწყვეტები გაძლიერდა. ბათუმის სელმეკრულების საფუძველზე 1918 წლის ივნისში ნახჩევანში მოსულმა ოსმალეთის ჯარებმა ადგილობრივი შეიარაღებული რაზმების დახმარებით რეგიონის თავდაცვა განაპოტიციეს. ოსმალეთის ძალების მიერ 1918 წლის ნოემბერში ნახჩევანის დატოვების შემდეგ გააქტიურებული სომხური მმართველური რაზმების აქაური მმედილობიანი მუსლიმანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მხეცობები კვლავ გაიზარდა. 1918 წლის ნოემბერში რეგიონის თავდაცვის უზრუნველყოფისა და მისი სომხეთის მხრიდან დაპყრობის დაუშვებლობისათვის ქალაქ ნახჩევანში ცენტრით შეიქმნა არაზ-თურქ რესპუბლიკა (აშირ). სამხრეთ კავკასიაში ინგლისური მეთაურობის

ნახჩევანის საკითხში სომეხთმოყვარული პოზიცია, სომხეთის ძლიერი სამხედრო და პოლიტიკურ-დიპლომატიური დაწოლა, ალრ-ის რეგიონისათვის არასაკმარისი დახმარების აღმოჩენა 1919 წლის 28 თებერვალს აშშ-ის „სამხრეთ-დასავლეთი აზერბაიჯანი“ სახელით ადრ-თან გაერთიანების თხოვნის დამაკმაყოფილებელი მთავრობის გადაწყვეტილებით **ბეჰრამ ხან ნახჩევანსკის** მეთაურობით ნახჩევანის, ორდუბადის, შერურ-დერელეიაჩისა და ვედიბასარის ტერიტორიების მომცავი ნახჩევანის საგენერალ-გუბერნატორო შეიქმნა 1919 წლის მარტში აშშ-ის დაშლის მიზეზი გახდა. რეგიონის მოსახლეობისა და ალრ-ის მთავრობის ინტერესების წინააღმდეგ ინგლისური მეთაურობის გულგრილობის შედეგად აქ 1919 წლის მარტ-ივლისის თვეებში სომხური მმართველობა მოქმედებდა. დამპყრობლური რეჟიმი ალრ-ის ძლიერი დიპლომატიური წნეხისა და ადგილობრივი მოსახლეობის მტკიცედ დგომის შედეგად გაუქმდა. ცნობილი მიზეზების გამო რეგიონში ქმედებების აგების ვერ შემძლე ეს ორგანო მხოლოდ 1919 წლის აგვისტოში **სემედ ბეი ჯემილისსკის** მეთაურობით მოვიდა ქალაქ ნახჩევანში.

ეროვნული არმიის შექმნა. რთული საშინაო და საგარეო პირობები მოითხოვდა აზერბაიჯანის ეროვნული არმიის შექმნის დაქარაღებას. ადრ-ის მთავრობის 1918 წლის 26 ივნისის გადაწყვეტილებით აზერბაიჯანელებისაგან შემდგარ მუსლიმთა კორპუსს დამოუკიდებელი აზერბაიჯანული კორპუსი ეწოდა და ამით საფუძველი ჩაეყარა რესპუბლიკის არმიის შექმნას. 1918 წლის 1 ნოემბერს მთავრობასთან ფ. ხოსიკის მეთაურობის ქვეშ შეიქმნა სამხედრო სამინისტრო. თუმცა ჯარის შექმნა მის მოადგილეს, შემდგომში კი სამხედრო მინისტრის მოვალეობის შემსრულებელს გენერალ **ს. შეჰმანდაროვს** დაევალა. ცალ-ცალკე მოქმედი ეროვნული სამხედრო ნაწილების მართვის ცენტრალიზაციის მიზნით შეიქმნა გენერალური შტაბი. აზერბაიჯანის პარლამენტმა არმიის შექმნასა და ქვეყნის თავდაცვის ორგანიზაციასთან დაკავშირებით 9 კანონი მიიღო. ჯარში აზერბაიჯანული ენის შესწავლას, უსწავლელობის აღმოფხვრას, მებრძოლების ხალხის ეროვნული ღირებულებებისა და სახელოვანი გმირობების ისტორიაზე დაფუძნებულ აღზრდას, სამხედრო უნარების ზრდას, პროფესიონალი ეროვნული ოფიცერთა კადრების მომზადებას, დისციპლინის განმტკიცებას, ჯარის შეიარაღებით სრულად უზრუნველყოფას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. 1919 წლის აპრილში მთავრობის წარდგენილი ბიუჯეტის პროექტის თანახმად, ჯარისათვის სახელმწიფო ბიუჯეტის დაახლოებით 28% უნდა გამოყოფილიყო. სამხედრო მომსახურების ტანსაცმლის ფორმის ეროვნულ სტილზე მომზადება მებრძოლებში ეროვნულ სულისკვეთების ფორმირებაში მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გახდა. ეროვნული არმიის გაძლიერების სფეროში 1919 წლის ივნისში ხელმოწერილ აზერბაიჯან-საქართველოს სამხედრო-თავდაცვითი და სამხედრო-ტექნიკური თანამშრომლობის შესახებ შეთანხმებებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ. ქვეყნის საზღვარგარეთიდან მუქარის უსაფრთხოების უზრუნველყოფის მიზნით 1919 წლის 11 ივნისს გენერალურ შტაბთან შეიქმნა **კონტრეგოლუციასთან ბრძოლის ორგანიზაცია**.

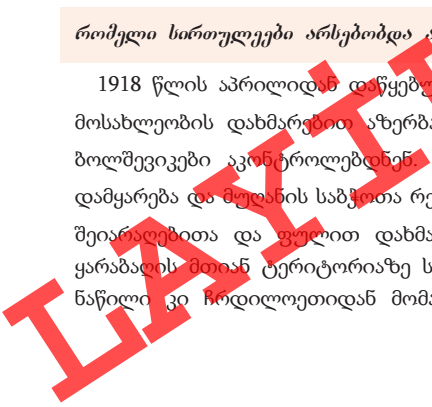

ეროვნული არმიის ოფიცერები

როგორი სირთულეები არსებობდა აზერბაიჯანის ეროვნული არმიის შექმნის გზაზე?

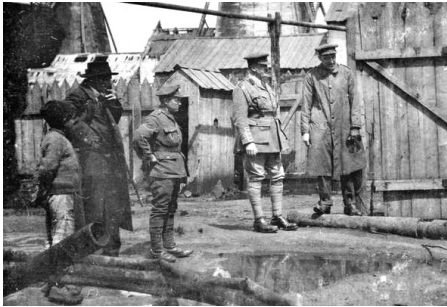
1918 წლის აპრილიდან დაწყებული ლენქორანის რეგიონს, როდესაც აქ დამკვიდრებული რუსი მოსახლეობის დახმარებით აზერბაიჯანისგან განცალკევებით ჯერ თეთრგვარდიელები, შემდეგ კი ბოლშევიკები აკონტროლებდნენ. 1919 წლის მაისში ბოლშევიკებმა აქ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება და მუღანის საბჭოთა რესპუბლიკის შექმნა გამოაცხადეს. საბჭოთა რუსეთი სეპარატისტებს შეიარაღებითა და ფულით დახმარებას უწევდა. ალრ-ის არმიის ძირითადი ნაწილები ამ დროს ყარაბაღის მთიან ტერიტორიაზე სომეხი სეპარატისტების წინააღმდეგ ბრძოლებს აწარმოებდა. სხვა ნაწილი კი ჩრდილოეთიდან მომავალ საფრთხესთან დაკავშირებით საზღვრების დასაცავად იყო

გაგზავნილი. 1919 წლის აგვისტოში რეგიონში მოსულმა ეროვნული არმიის ნაწილებმა სეპარატისტული მუდანის საბჭოთა რესპუბლიკა გააუქმეს.

სოციალურ-ეკონომიკური პოლიტიკა. აპრ-ის პოლიტიკურ ლიდერებს მიაჩნდათ, რომ დემოკრატიული საზოგადოება ადამიანებს შორის პოლიტიკური თანასწორობის უზრუნველყოფასთან ერთად, სოციალურ უსამართლობასაც აღმოფხვრიდა. 1919 წლის დეკემბერში პარლამენტში აპრ-ის V მთავრობის მეთაურის სახით გამომსვლელმა ნ. იუსიფბეილიმ აზერბაიჯანის თავისუფალი და დამოუკიდებელი არსებობის ძირითად პირობად ძლიერი ეკონომიკის შექმნის აუცილებლობა დაასახელა. აპრ-ის ეკონომიკური პოლიტიკის ერთ-ერთი ძირითადი პრინციპი სხვადასხვა საკითხების ფორმირების განვითარებისათვის თანაბარი შესაძლებლობების შექმნა იყო. კერძო საკუთრების ხელშეუხებლობის თავისუფალი მეწარმეობის განვითარებისათვის მნიშვნელოვან პირობად მიმჩნევი აპრ-ის მთავრობები, იმავდროულად მისი მასშტაბების ძალიან ზრდის წინააღმდეგები იყვნენ.

1918 წლის ივნისში მთავრობამ ქვეყნის

ინგლისელი თვითკარი ბაქოს ნავთობის საბადოზე.
1918 წელი

სასურსათო უსაფრთხოების უზრუნველყოფის მიზნით დროებით აკრძალა სურსათისა და ზოგიერთი საწვავით პროდუქციის საზღვარგარეთ გატანა. 1919 წლის სექტემბერში სახელმწიფო ბანკმა დაიწყო საქმიანობა. მზარდი ინფლაციის პირობებში ეროვნული ფულადი ერთეულების განმტკიცება და მათი სციდვითუნარიანობის დაცვა-შენარჩუნება მთავრობის ერთ-ერთი უპირველესი ამოცანათაგანი იყო. ძვირფასი მეტალების ქვეყნიდან საზღვარგარეთ გატანისათვის განისაზღვრა პასუხისმგებლობა. შიდა ბაზრის დაცვისათვის უცხოეთიდან შემოსულ გარკვეულ საქონელზე დადგენილი საბაჟო გადასახადი გაიზარდა. იმავე დროს ქვეყნიდან პროდუქციის უცხოეთში თავისუფლად გა-

ტანისათვის მნიშვნელოვანი კანონები იქნა მიღებული. განხორციელდა ღონისძიებები უცხოურ კაპიტალის ქვეყნის ეკონომიკაში მონაწილეობის გავრცელებისათვის.

აზერბაიჯანული ნავთობის უცხოურ ბაზრებზე გაყიდვის შემცირების მიზეზებს შორის ნავთობის მრეწველობის კრიზისი ღრმავდებოდა. 1918 წლის ნოემბერში გენერალ ტომსონის მეთაურობით შექმნილი ინგლისური დამპყრობლური რეჟიმი ცდილობდა კონტროლ ქვემ ჰყოლოდა ბაქოს ნავთობის მრეწველობა. აპრ-ის IV მთავრობა, წინა მთავრობებისაგან განსხვავებით ეკონომიკის სფეროში აზერბაიჯანის ტრადიციულად პარტნიორის ბაქოს ნავთობის ძირითადი მომხმარებლის, ყოველთვის ამ

აპრ-ის IV მთავრობის წევრები

პროდუქტზე მოთხოვნილების მქონე რუსეთთან ურთიერთობების აღდგენას აპირებდა. 1918 წლის ივნისიდან დაწყებული ოსმალეთის სახელმწიფოს, ნოემბრიდან კი ინგლისის მეთაურობის კონტროლქვემ მყოფი ბაქო-ბათუმის ნავთობსადენიდან აპრ-ის მთავრობამ მხოლოდ ვერსალის ზავის ხელშეკრულების 89-ე მუხლის თანახმად, გამოყენების უფლება მოიპოვა. 1919 წლის მეორე ნახევარი - 1920 წლის დასაწყისში მილსადენის საშუალებით მსოფლიოს ბაზრებზე 330 ათას ტონამდე ნავთობი იქნა გატანილი.

განსაზღვრეთ აპრ-ის ეკონომიკური პოლიტიკის ძირითადი პრინციპები.

მრეწველობის განვითარების დამხმარე ღონისძიებებთან ერთად, იქ დასაქმებული მუშების პრობლემებთან დაკავშირებული მნიშვნელოვანი საკმეების სრულად განუხორციელებლობა აპრ-ის მმართველობის სოციალურ საყრდენებს ასუსტებდა.

გარარული რეფორმის გატარების შეყოვნებამაც აპრ-ის ხელისუფლებისადმი საზოგადოებრივი ნდობა შეასუსტა. 1917 წელს ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის სოფელში მთელი მეურნეობის სახელმწიფოს ეკუთვნოდა. გლეხების ნახევარზე მეტს დარბები შეადგენდნენ. აპრ-ის მთავრობამ მიიღო გადაწყვეტილება ახალი აგრარული რეფორმის მომზადების შესახებ. 1919 წლის თებერვალში აგრარული რეფორმის შესახებ კანონის პროექტის მომზადებისათვის შეიქმნა საპარლამენტო კომისია. პარტიებიდან ზოგიერთი მიწის მიწათმფლობელებისაგან შესყიდვას, სხვები კი ჩამორთმევას სთავაზობდნენ. კომისიის მომზადებულ კანონის პროექტში ყველა მიწა სახელმწიფო საკუთრებად ცხადდებოდა, მიწათმფლობელების განკარგულებაში განსაზღვრული სიდიდის მიწის ფართობის შენარჩუნება იყო გათვალისწინებული. პარლამენტის კომისიის პროექტთან ერთად კიდევ რამდენი პროექტი მიეცა განხილვაში. „მუსავატის“ პარლამენტისათვის წარდგენილი აგრარული რეფორმის პროექტის განხილვა პოლიტიკური შეხლა-შემოხლისა და მთავრობის კრიზისთან დაკავშირებით არ შედგა. აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის მტერი პოლიტიკური ძალები ცბიერ აგიტაციებში აგრარული საკითხის გადაწყვეტლობით სარგებლობდნენ.

აპრ-ის მთავრობები სოციალურ სფეროში მნიშვნელოვან ღონისძიებებს ახორციელებდნენ. 1918 წლის ივლისიდან დაწყებული მთავრობებმა ინფლაციასთან დაკავშირებით რამდენჯერმე მოსახლეობის სხვადასხვა ფენების შრომის ანაზღაურების ზრდის შესახებ მიიღეს გადაწყვეტილება. 1919 წლის თებერვალში ღატაკი ოჯახებიდან მყოფი ბავშვებისათვის დახმარების შესახებ კანონი იქნა მიღებული. აპრ-ის მთავრობების სოციალურ პოლიტიკაში დევნილების პრობლემების გადაწყვეტას ერთ-ერთი ძირითადი ადგილი ეკავა. 1918-1920 წლებში სომეხთა ბანდიტური რაზმების ჩადენილი მხეცობების მიზეზით ირეწიდან, ზენგეზურიდან, შუშიდან და შამახიდან 300 ათასზე მეტი აზერბაიჯანელი ლტოლვილი გახდა. 1918 წელს შექმნილი **შურუნგელობის სამინისტრო** დევნილების პრობლემებით იყო დაკავებული. მათ სურსათი, ფული და აუცილებელი მოთხოვნილების საკონელი ეძლეოდათ.

განალიზებით და სკადით შეაფასეთ აპრ-ის მთავრობების სოციალურ სფეროში გატარებული ღონისძიებები. კულტურულ სფეროში გატარებული ღონისძიებები.

კულტურული აღმშენებლობის ღონისძიებები. ხალხის განათლების სფეროში ერთ-ერთი უპირველესი ამოცანა განათლების სისტემის ახლიდან შექმნა და ეროვნული კადრების მომზადება იყო. განათლების სისტემის ეროვნული ნიადაგის საფუძველზე ხელახალ აგებაში 1918 წლის 27 ივნისის თურქული (აზერბაიჯანული) ენის სახელმწიფო ენად გამოცხადების შესახებ და 28 აგვისტოს სკოლების ნაციონალიზაციის შესახებ კანონების მიღებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. დაწყებით სკოლებში მოსწავლეების განათლების დედაენაზე მიღებასთან ერთად სახელმწიფო ენის თურქული (აზერბაიჯანული) ენის სწავლება აუცილებელი იყო. საშუალო სასწავლო დაწესებულებებში კი სწავლება სახელმწიფო ენაზე უნდა განხორციელებულიყო. სასწავლო დაწესებულებებში, სახელმწიფო სამმართველობაში, არმიაში, სასამართლოებში სახელმწიფო ენის გამოყენება მას დიდ მნიშვნელობას სძენდა. ამასთან ერთად ეროვნული კადრების მომზადებამდე სახელმწიფო სამმართველოებში რუსული ენის გამოყენებაც იყო ნებადართული.

ქვეყანაში მასწავლებლების კადრების მომზადებისათვის მოხდა მოკლევადიანი კურსების ორგანიზება. უმაღლესი განათლების ორგანიზებისა და უმაღლეს განათლებული კადრების მომზადების მიზნით ბაქოს სახელმწიფო უნივერსიტეტის, მემინდერეობის ინსტიტუტისა და სახელმწიფო კონსერვატორიის დაარსების დაგეგმვის მიუხედავად მხოლოდ უნივერსიტეტის ორგანიზება გახდა შესაძლებელი. 1919 წლის 1 სექტემბერს პარლამენტმა მიიღო კანონი ბსშ-ის დაარსების შესახებ და 100 აზერბაიჯანელი ასაღაზრდის სახელმწიფოს ხარჯზე უცხო ქვეყნების (გერმანია, საფრანგეთი, ოსმალეთის სახელმწიფო, იტალია, დიდი ბრიტანეთი, რუსეთი) უმაღლეს სკოლებში განათლების მისაღებად გაგზავნის შესახებ. რუსეთში არსებული მდგომარეობის გათვალისწინებით 13 პიროვნების იქ გაგზავნა შეუძლებელი გახდა.

კულტურის სფეროში გასატარებლად გათვალისწინებული რეფორმებიდან ერთ-ერთი ანზანის რეფორმა იყო. მართალია, 1919 წლის 21 მარტს აპრ-ის გადაწყვეტილებით შექმნილი ანზანის რეფორმის კომისიამ ლათინურ ანზანზე გადასვლის შესახებ წარმოდგენილი პროექტი მოიწონა, მაგრამ საბჭოთა რუსეთის დაპყრობის მიზეზით ეს რეფორმა ბოლომდე ვერ განხორციელდა.

გაზეთ "აზერბაიჯანის" სარედაქციო საბჭო

აღრ-ის დროს 100-მდე გაზეთი და ჟურნალი გამოდიოდა, მათი უმრავლესობა თურქულ (აზერბაიჯანულ) ენაზე იყო. პრესის დამახასიათებელი ნიშანი მისი ძირითადი ნაწილისათვის აწრ-ის იდეების აგ-იტაცია და დაცვა შეიძლება ჩაითვალოს. მათ შორის შეიძლება დავასახელოთ „ისტიგალ“, „აზერბაიჯან“, „კურთულუმ“, „მედენიათ“ და სხვ. მთავრობის 1918 წლის 18 ნოემბერს მიღებული გადაწყვეტილების საფუძველზე ცენზურა გაუქმდა.

ბსშ-თან შექმნილმა „მუსლიმანური აღმოსავლეთის შემსწავლელი საზოგადოება“-მ აზერბაიჯანის ისტორიის, კულტურის, ლიტერატურის შესწავლასა და აგ-იტაციაში მნიშვნელოვანი სამუშაოები განახორციელა.

საზოგადოება „თურქ ოჯალი“ თურქ ხალხებს შორის კულტურული ურთიერთობების განვითარებას, მათ ერთმანეთთან დაახლოებას, ურთიერთდახმარებასა და განმტკიცებას ისახავდა მიზნად. აზერბაიჯანის პარლამენტის შენობაში გახსნილ „ისტიგალ“ მუზეუმში აზერბაიჯანის თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის შესახებ საბუთები და მასალები, არქეოლოგიური აღმოჩენებები, იარაღები, ნახატები, ხალიჩები და სხვა იყო თავმოყრილი.

აწრ-ის მთავრობები მოსახლეობის განათლების სფეროში სახელმწიფო და მასობრივი სახალხო ბიბლიოთეკების გახსნას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ბაქოში მუშებს შორის კულტურულ-საგანმანათლებლო სამუშაოების წარმოების მიზნით ხდებოდა „სახალხო სახლების“ ორგანიზება. აზერბაიჯანულ ენაზე პირველი დიდი ბიბლიოთეკის - ეროვნული ბიბლიოთეკის შესაქმნელად ტარდებოდა მოსამზადებელი სამუშაოები.

აწრ-ის შექმნასთან ერთად დაიწყო ეროვნული თეატრის მოქმედების გამოცოცხლება. 1918 წლის ოქტომბერში მოხდა სახელმწიფო თეატრის ორგანიზება, 1918 წლის ნოემბერში ნ. ნარიმანოვის ტრაგედია „ნადირ შაჰი“ ორჯერ დაიდგა ამ სცენაზე. აზერბაიჯანის თეატრის რეპერტუარში დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ისტორიისადმი მიძღვნილ დრამატულ ნაწარმოებებს მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავათ. აქ იდგმებოდა ისეთი პატრიოტული სულისკვეთების ნაწარმოებები, როგორცაა „ბაქოსათვის ომი“ და „აზერბაიჯან“.

“...აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა სახელდობრ მსოფლიოს პოლიტიკური წესრიგის ხელახალი აგების დროს - XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში გამოვიდა ასპარეზზე რთოვრც აზერბაიჯანის არსებობის ბრწყინვალე კულტურული აღსავლობის ეტაპის ლოგიკური შედეგი...”

...მსოფლიოს წამყვანი სახელმწიფოების ბაქოს ნავთობის ვაძი ინტერესების პოლიტიკურმა შეჯახებებმა კიდევ უფრო გეოგრაფიკების პირობებში აზერბაიჯანის პროგრესის მოყვარული პოლიტიკური ელიტა დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოებრიობის შექმნის ადგილს გააერთიანა...

...ახლად შექმნილმა აზერბაიჯანის დემოკრატიულმა რესპუბლიკამ საკუთარ თავზე ატეხული რთული ისტორიული მოვალეობები შესაძლებლობების უკანასკნელი ძალისხმევით დარსეულად შეასრულა...

...აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა აგრესიის ქვეშ აღმოჩენის ვაძი მართალია, რომ დასახული მიზნების სრული წარმატების მიუღწევლად დაიშალა, მაგრამ მის აზროვნებაში დაძვადრებული დამოუკიდებლობის ადგა არ იქნა დაფიქვებული...”

აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის 100 წლის იუბილეს შესახებ აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ილაჰამ ალიევის განკარგულება, ქალაქი ბაქო, 16 მაისი 2017 წელი.

1. სცადეთ, აწრ-ის პარლამენტის პირველი დონისიებების განახალიწყებით შეაფასოთ იგი.
2. რთმელი სეპარატისტული ძალების გაუვნებლყოფა მოხდა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე 1919 წელს?
3. დაასაბუთოთ, რომ საპარლამენტო რესპუბლიკის წყობის აწრ-ში უზრუნველყოფილი იყო მრავალპარტიულობა.
4. განსაზღვრეთ აწრ-ის მთავრობის მიერ ყარაბაღისა და ნახჩევანში საგენერალგუბერნატორების დაარსების მიზეზები.
5. განსაზღვრეთ აწრ-ის დროს აგრთული რეფორმის განხორციელების ხელისშეშლელი მიზეზები.
6. რისი შესაძლებლობები მთითოვა აზერბაიჯანის ნავთობის მრეწველობამ ვერსალის ხელშეწყობისა?
7. განსაზღვრეთ აწრ-ის მთავრობების ქვეყანაში განათლების განვითარებისათვის განსაკუთრებული ყურადღების მიქცევის მიზეზები.
8. რთმელი გადაწყვეტილება იყო მიღებული ეროვნული პრესის თავისუფალი მოქმედების უზრუნველყოფისათვის?

აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკა

დამოუკიდებლობის აღიარებისა და განმტკიცებაში საგარეო პოლიტიკისათვის დიდი მნიშვნელობის მონაწილეობა აპრ-ის ხელისუფლება პირველივე დღეებიდანვე მის წინაშე მდგომი ამოცანების განხორციელებას ცდილობდა. საგარეო პოლიტიკის წარმატება ქვეყნის შიგნით პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, სოციალურ და კულტურულ სფეროებში განვითარების უზრუნველყოფისათვის ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა და განამტკიცებდა ქვეყნის საერთაშორისო პოზიციებს. მუშობლებთან კეთილი და ურთიერთსასარგებლო ურთიერთობების დამყარებისათვის აპრ ვარკვეული ინციატივებით გამოვიდა. აპრ საერთაშორისო სამყაროში ცნობისათვის, დამოუკიდებლობისა და ტერიტორიული მთლიანობის დაცვისათვის, მსოფლიოს წამყვანი სახელმწიფოების მხრიდან დახმარების მიღებისათვის აქტიურ საგარეო პოლიტიკას ატარებდა.

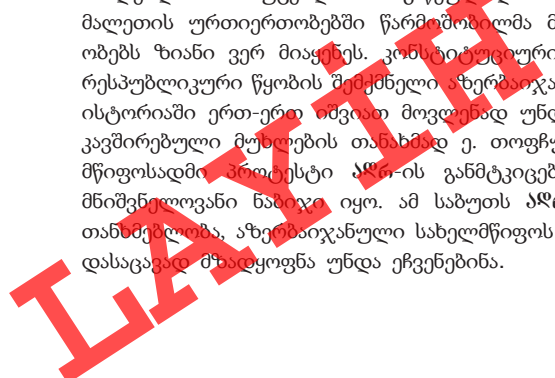
კავკასიის კონფერენციები, მთიულთა რესპუბლიკა, თიფლისის შეთანხმება, აზერბაიჯან-საქართველოს საზღვრო-თავდაცვითი შეთანხმება, აპრ-ის სამშვიდობო წარმომადგენლობა

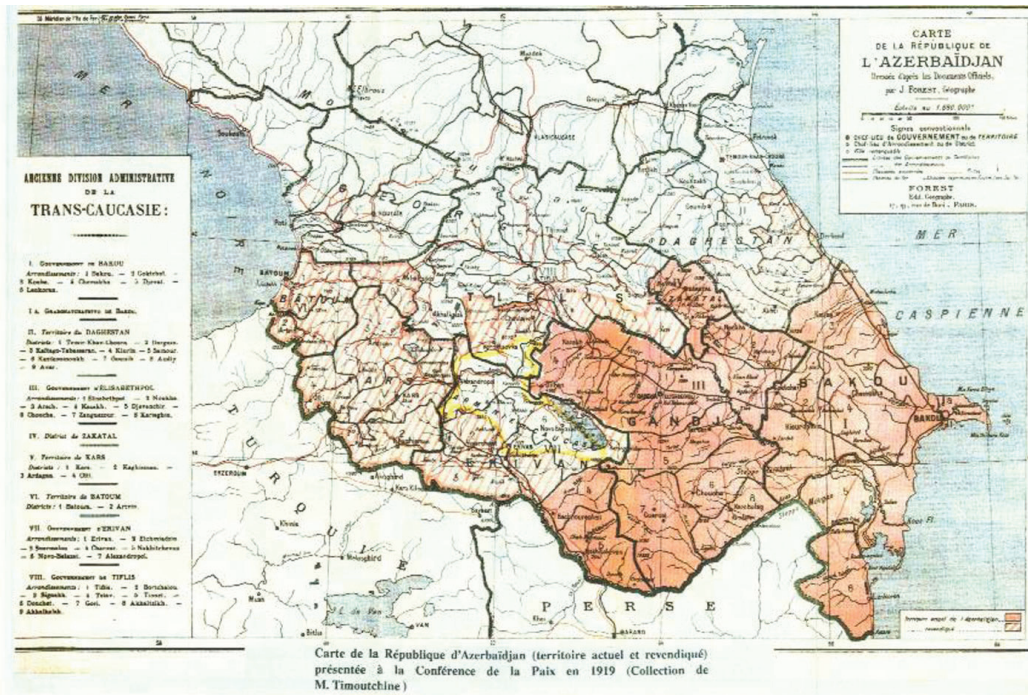

აპრ-ის საგარეო პოლიტიკის ძირითადი ამოცანები. „დამოუკიდებლობის დეკლარაციის“ მე-3 მუხლში აპრ-ის საგარეო პოლიტიკის ძირითად პრინციპად საერთაშორისო ერთიანობის ყველა წევრთან თანასწორობის უფლება, ორმხრივი სასარგებლო ურთიერთობების დამყარება, ხოლო თანამოსაზღვრე სახელმწიფოებთან თანაც მეზობლური ურთიერთობების დამყარება იყო გათვალისწინებული, აპრ-ის შექმნის პირველ ხანებში საგარეო პოლიტიკის წინაშე, პირველ რიგში, სახელმწიფო სუვერენიტეტის დაცვა და ტერიტორიული მთლიანობის უზრუნველყოფის ამოცანები იდგა. ამ დროს როგორც ოსმალეთის, ისე დიდი ბრიტანეთის სახელმწიფოების აზერბაიჯანში არსებულ სამხედრო წარმომადგენლობებთან აპრ-ის მთავრობების ნორმალური ურთიერთობების აგება აუცილებელი იყო. საერთა-შორისო ურთიერთობების სწრაფი ცვლა აპრ-ის მთავრობებისაგან მოქნილი საგარეო პოლიტიკის გატარებას მოითხოვდა. პირველი მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ ჩატარებულ სამშვიდობო კონფერენციაზე აპრ-ის უპირველესი მიზანი საერთაშორისო ერთობის თანასწორუფლებიან წევრად ცნობა და ერთა საზოგადოებაში წევრად მიღება იყო.

არსებობის პირველ თვეებში (1918 წლის მაისი-ოქტომბერში) საგარეო პოლიტიკაში ოსმალეთის სახელმწიფოსკენ მიდრეკილების მქონე აპრ-მა 1918 წლის ნოემბრიდან დასავლეთის სახელმწიფოებისაკენ, განსაკუთრებით დიდი ბრიტანეთისაკენ აიღო მიმართულება. 1920 წლის იანვარში დამოუკიდებლობის დე-ფაქტო ცნობის შემდეგ აპრ-ის საგარეო პოლიტიკა ხარისხობრივად ახალი, უფრო ვრცელი გახდა და ყოველი მიმართულების ფორმაში მსვლელობა დაიწყო.

ოსმალეთის სახელმწიფოს აპრ-ის ფორმირებაში, აზერბაიჯანის მუსლიმანი მოსახლეობის ფიზიკურ არსებობაში და ქვეყნის ტერიტორიის სომეხი დამპყრობლების მხრიდან დაპყრობისათვის შესაძლებლობის მიუხედავად გაწეულ დახმარებას ფასდაუდებელი მნიშვნელობა ჰქონდა. აპრ-ოსმალეთის ურთიერთობებში წარმომადგენლობა მცირე გაუგებრობებმა, მათ სამოკავშირეო ურთიერთობებს ზიანი ვერ მიაყენეს. კონსტიტუციური მონარქიის წყობის მქონე ოსმალეთის სახელმწიფოს რესპუბლიკური წყობის შემქმნელი აზერბაიჯანელი ხალხისადმი დახმარება თანამედროვე მსოფლიო ისტორიაში ერთ-ერთ იშვიათ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. მუდროსის შეთანხმების აპრ-თან დაკავშირებული მუხლების თანახმად ე. თოფჩუბაშოვის 1918 წლის 4 ნოემბერს ოსმალეთის სახელმწიფოსადმი პროტესტი აპრ-ის განმტკიცებისათვის ოსმალეთის მთავრობასთან შეთანხმებული მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო. ამ საბუთს აპრ-ის ოსმალეთის სახელმწიფოს პოლიტიკასთან შეუთანხმებლობა, აზერბაიჯანული სახელმწიფოს ეროვნული სახელმწიფო ინტერესების მთელი ძალით დასაცავად მზადყოფნა უნდა ეჩვენებინა.

აღრ-ის საგარეო საქმეთა სამინისტროს მიერ პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე წარდგენისათვის შედგენილი რუკა. 1919 წელი

სტადეთ, შეაფასეთ ოსმალეთის სახელმწიფოს აზერბაიჯანელი ხალხისათვის გაწეული დახმარება.

დიდი ბრიტანეთის ჯარები 1918 წელს ორჯერ შემოვიდნენ აღრ-ის ტერიტორიაზე. აღრ-ის ტერიტორიაზე მძარცველი ინგლისური ძალებისაგან განსხვავებით ნოემბერში ბაქოში შემოსული ინგლისური ძალების მეთაურობა იძულებული იყო ეცნო აღრ-ის ხელისუფლებას. 1919 წლის ზაფხულში შექმნილ მწვავე საერთაშორისო მდგომარეობაში აღრ-ის მთავრობამ ინგლისური ძალების ქვეყანაში დარჩენა ეროვნული სახელმწიფოს დაცვაში მნიშვნელოვან ფაქტორად მიიჩნია და ამიტომაც მათი ასეთ პირობებში აზერბაიჯანის დატოვებას შემფოთებით ხვდებოდა. პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე მონაწილე აღრ-ის წარმომადგენლობითმა საბჭომ დასავლეთის სახელმწიფოების კავკასიაში მფარველობის საკითხის განხილვაში დიდ ბრიტანეთს მიანიჭა უპირატესობა.

1919 წლის აგვისტოში ინგლისური ძალების მიერ ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის დატოვებიდან გარკვეული დროის შემდეგ პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე იტალია აღრ-ზე მფარველობას სთავაზობდა. მართალია, იტალიას აღრ-ში დიდი ეკონომიკური ინტერესები ჰქონდა, მაგრამ მას უცხოური დაპყრობებისაგან დაცვისათვის აქ საკმარისი რაოდენობით სამხედრო ძალები არ გააჩნდა. აღრ-ის მთავრობამ იტალიასთან ეკონომიკურ-პოლიტიკური ურთიერთობების გაძლიერების მიზნით 1919 წლის ბოლოს-1920 წლის დასაწყისში გენერალ იბრაჰიმ ალა უსუბოვის მეთაურობით წარმომადგენლობითი საბჭო რომში გააგზავნა. 1920 წლის თებერვალში ბაქოში მოსული იტალიის მთავრობის წარმომადგენლებთან აღრ-ის არმიისა და სამხედრო ფლოტისათვის შეიარაღების, სამხედრო საშუალებების, სამხედრო ტექნიკისა და ტანსაცმლის შეძენისა და ამის ნაცვლად ნავთობისა და ნავთობპროდუქტების მიცემის შესახებ შეთანხმებას მოეწერა ხელი.

1920 წლის იანვრიდან დაწყებული აღრ-ის მთავრობა უფრო გაფართოებული საგარეო პოლიტიკის გატარებას გეგმავდა. ამ მიზნით პარლამენტმა მიიღო კანონი 1920 წლის 1 აგვისტოდან დაწყებული საფრანგეთში, დიდ ბრიტანეთში, იტალიაში, შვეიცარიაში, გერმანიაში, აშშ-ში, პოლონეთსა და საბჭოთა რუსეთში დიპლომატიურ წარმომადგენლობების შექმნის შესახებ. კანონის თანახმად, პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაში მონაწილე აღრ-ის სამშვიდობო წარმომადგენლობის საქმიანობა შეჩერებული იქნა.

მეზობელ სახელმწიფოებთან ურთიერთობები ფორმირების პირველი დღეებიდან დაწყებული აღრ-ის საგარეო პოლიტიკაში მეზობელ სახელმწიფოებთან მეგობრობისა და ურთიერთგაგების

პრინციპების ნიადაგზე ურთიერთობების დამყარებას, სადავო საკითხების გადაწყვეტაში ძალადობაზე უარის თქმას, ურთიერთნდობის წარმოშობას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ამ პრინციპის სხვა სახელმწიფოების მიერ დაცვაც პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე კავკასიის ახლად შექმნილი ეროვნული სახელმწიფოების ცნობას მნიშვნელოვან დახმარებას გაუწევდა.

1918 წლის მაისში სამხრეთ კავკასიაში ახლად შექმნილი 3 ეროვნული სახელმწიფოს საზღვრების დაზუსტების სირთულის მიზეზით გაჩნდა მათ შორის სადავო ტერიტორიების პრობლემა. ალრ-ს რუსეთთან, საქართველოსთან და სომხეთთან ჰქონდა სადავო ტერიტორიალური საკითხები. ვინაიდან ამ პრობლემების უმრავლეს შემთხვევაში ორმხრივი მოლაპარაკებების გზით გადაწყვეტა შეუძლებელი აღმოჩნდა, იგი, სასაზღვრო შეჯახებების მიზეზი გახდა. ეს კი ეროვნული სახელმწიფოების დამოუკიდებლობის განმტკიცებისა და ეკონომიკის სტაბილური განვითარებისათვის დიდ შეფერხებად იქცა.

საქართველოს რესპუბლიკის გერმანიის მფარველობის ქვეშ გადასვლის შესახებ შეთანხმების ხელმოწერის შემდეგ, ოსმალეთის სახელმწიფო გერმანიის სამხრეთ კავკასიაში გავლენის ზრდისათვის ხელის შეშლის მიზნით, თავისი პროტექტორატობის ქვეშ აზერბაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკებისგან შემდგარი ფედერაციის შექმნას გეგმავდა. სომხეთის, როგორც სახელმწიფოდ ჩამოყალიბებისათვის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ცენტრი სჭირდებოდა სომხებს ასეთ ცენტრად მხედველობაში ჰქონდათ ქალაქი გიმრი, (ალექსანდროპოლი), რომელიც ოსმალეთის ჯარების კონტროლის ქვეშ იყო და მეთაურობას იგი სამხედრო აუცილებლობად მიაჩნდა. აზერბაიჯანის ეროვნული საბჭოს 1918 წლის 29 მაისს ჩატარებულ კრებაზე ქალაქ ირევანის სომხეთისათვის გადაცემის შესახებ გადაწყვეტილება შეფასებული იქნა როგორც „გარდაუვალი მწარე რეალობა“, „ისტორიული აუცილებლობა“. ეროვნული საბჭოს წევრებს ესმოდათ, რომ სამშობლოს ერთი ნაწილის დაკარგვის ფაქტი ქვეყნის მოსახლეობაში ხელისუფლების წინააღმდეგ განსაზღვრულ უნდობლობას წარმოშობდა, თუმცა ალრ-ის ფორმირებისათვის ოსმალეთის სახელმწიფოს დახმარებას სასიცოცხლოდ აუცილებელ საკითხად მიიჩნევდნენ.

როგორ აფასებდა ეროვნული საბჭო ქალაქ ირევანის სომხეთისათვის დათმობას?

კავკასიაში კონფლიქტების მოწესრიგებისა და თანამშრომლობის განვითარების მიზნით 1918-1920 წლებში აზერბაიჯანის, საქართველოსა და სომხეთის რესპუბლიკებს შორის კავკასიის კონფერენციები ტარდებოდა. 1918 წლის ნოემბერში თიფლისში მთიელთა რესპუბლიკის მონაწილეობითაც შეკრებილი პირველი კონფერენცია დეკემბერში ბორჩალოს, აპილქელექის მაზრებისა და ლორის რაიონის გარშემო კონფლიქტების გამწვავებასთან დაკავშირებით მომხდარი სომხეთ-საქართველოს ომის მიზეზით არ შედგა. 1919 წლის აპრილ-ივნისში თიფლისში ჩატარებულ ახალ კონფერენციაზე მთიელთა რესპუბლიკა თეთრგვარდიელთა ძალების მიერ დაპყრობის გამო არ მონაწილეობდა. ფ. ხოსიკის მეთაურობით ალრ-ის წარმომადგენელთა საბჭომ აქ კავკასიის ხალხების მჭიდრო კავშირის შექმნის შემოთავაზება წამოაყენა. 1919 წლის ივნისში საქართველოს რესპუბლიკასთან სამხედრო კავშირის დამამყარებელი ალრ 1919 წლის დეკემბერში ბაქოში ჩატარებულ აზერბაიჯან-სომხეთის კონფერენციაზე სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკების კონფედერაციის შექმნის შეთავაზებით გამოვიდა. 1920 წლის აპრილის დასაწყისში თიფლისში შეკრებილი ახალი კონფერენციის განხილვაზე გამოტანილი ამ საკითხის შესახებ დადებითი გადაწყვეტილების მიღება არ მოხერხდა.

რა მიზეზებთან იყო დაკავშირებული კავკასიის კონფერენციების წარუმატებლობა?

რუსეთში სამოქალაქო ომში მონაწილე ყველა პოლიტიკური ძალა აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობას დიდ საფრთხეს უქმნიდა. ჩრდილოეთ კავკასიაში მთიელთა რესპუბლიკის არსებობა ალრ-ს რუსეთიდან შესაძლო მოსალოდნელი რაიმე საფრთხისაგან იცავდა. მიუხედავად ამისა 1919 წლის გაზაფხულზე მთიელთა რესპუბლიკაზე თეთრგვარდიელთა მხრიდან შეტევის დროს ალრ-ის მთავრობა მის დაცვას და მტრის წინააღმდეგ კავშირის შექმნას ითვალისწინებდა. ამ დროს დაღესტანის ზოგიერთი ტერიტორიის მოსახლეობას ალრ-თან შეერთების შესახებ მიმართვები ჰქონდათ მიღებული.

1919 წლის ზაფხულში დაღესტანის თეთრგვარდიელების მიერ დაპყრობამ ალრ-ის ჩრდილოეთი საზღვრებისათვის დიდი საფრთხე შექმნა. ინგლისური კომანდანების ამ ძალების დაცვისათვის ადრ-ის მათი დაღესტნიდან კავკასიის შესახებ მიმართვები უპასუხოდ დარჩა. ინგლისელების მიერ ალრ-სათვის მიცემული ყველა დაპირების მიუხედავად, თეთრგვარდიელებმა დერბენდი დაიპყრეს. ჩრდილოეთიდან მომავალი დაპყრობის საფრთხესთან დაკავშირებით პარლამენტის 1919 წლის ივნისში

ბ. იუსიფვილის მეთაურობით შექმნილი სახელმწიფო თავდაცვის კომიტეტმა ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე სამხედრო მდგომარეობა გამოაცხადა. 1919 წლის 16 ივნისს აზერბაიჯანისა და საქართველოს რესპუბლიკებს შორის დამპყრობელის წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლის შესახებ 3 წლის ვადით ხელშეკრულება იქნა ხელმოწერილი. სომხეთისათვის შეთავაზებული იქნა, რომ ორი კვირის განმავლობაში შეერთებოდა სამხედრო-თავდაცვით პაქტს, მაგრამ თეთრგვარდიელებთან მჭიდრო კავშირის მქონე ამ სახელმწიფომ შეთავაზება უარყო.

1919 წლის აგვისტოში აზერბაიჯანის დატოვებისას ინგლისის სამხედრო კორპუსმა ყველა მოწყობილობა და კასპიის სამხედრო ფლოტი საბჭოთა მთავრობის წინააღმდეგ ბრძოლის სახელით თეთრგვარდიელებს გადასცა. აპრ-ის მთავრობის თავისი საზღვაო საზღვრების დაცვის მიზნით ინგლისელების მეთაურობისადმი დახმარებისათვის მიმართვები ნაწილობრივ დაკმაყოფილებული იქნა. ქალაქ ბაქოს პორტის მიმართველობა, სამხედრო მოწყობილობები და შეიარაღების ერთი ნაწილი, რამდენიმე სამხედრო გემი აპრ-ის მთავრობას გადაეცა. ამის საფუძველზე შეიქმნა აზერბაიჯანის კასპიის სამხედრო ფლოტი. თეთრგვარდიელები აპრ-ის კასპიის ზღვაზე სამხედრო ფლოტის შექმნის წინააღმდეგ გამოვიდნენ და განაცხადეს, რომ ეს თურქმენჩაის ხელშეკრულებას ეწინააღმდეგება. აპრ-ის მთავრობამ კი პასუხად განაცხადა, რომ ეს ხელშეკრულება რუსეთსა და ირანს შორის იყო ხელმოწერილი და აპრ-ს იგი არ ეხებოდა.

? რას ითვალისწინებდა თურქმენჩაის ხელშეკრულების კასპიის ზღვისადმი მიძღვნილი მუხლი?

ირანი პირველ პერიოდში აზერბაიჯანის სახელის მქონე სახელმწიფოს შექმნას შემადგენლობაში მყოფი სამხრეთი აზერბაიჯანის წინაშე ტერიტორიულ პრეტენზიასავით აფასებდა და ამიტომაც მის ცნობაზე უარს ამბობდა. 1919 წლის აგვისტოში დიდი ბრიტანეთის ირანთან ხელშეკრულების დადების შემდეგ ირანის ხელისუფლების აპრ-ის მიმართ ტერიტორიულ პრეტენზიებს ბოლო მიეღო. 1920 წლის 20 მარტს აპრ-სა და ირანს შორის მეგობრობის შესახებ ხელშეკრულება და რამდენიმე შეთანხმება იქნა ხელმოწერილი. ხელშეკრულების საფუძველზე ორ სახელმწიფოს შორის სხვადასხვა სფეროებში თანამშრომლობის განვითარება და საელჩოების გახსნა უყო გათვალისწინებული.

? რასთან იყო დაკავშირებული არანის ადრ-ის მიმართ პირველი უარყოფითი დამოუკიდებულება?

აზერბაიჯანის წარმომადგენლობა პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე. მართალია, აპრ-ს პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე მონაწილეობისათვის ოფიციალური მიწვევა არ მიუღია, მაგრამ ინგლისური მეთაურობისა და მთავრობის ოფიციალური პირების ამასთან დაკავშირებულ განცხადებებში ნათქვამი იყო, რომ აზერბაიჯანის სახელმწიფო მიიღებდა კონფერენციაში მონაწილეობას. 1918 წლის 28 დეკემბერს აპრ-ის მთავრობამ პარლამენტის უზუცესთა საბჭოს წევრების მონაწილეობით განსაზღვრა პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე გასაგზავნი წარმომადგენლობითი საბჭოს შემადგენლობა. წარმომადგენლობით საბჭოს სამშვიდობო კონფერენციაზე მონაწილეობასთან ერთად, ევროპისა და ამერიკის სახელმწიფოებში აპრ-ის შესახებ მრავალმხრივი ინფორმაცია უნდა წარედგინა, საფრანგეთის მთავრობის მხრიდან აპრ-ის წარმომადგენლობისათვის ვიზის გაცემაზე წინააღმდეგობის შექმნის მიზეზით მათ პარიზში სამშვიდობო კონფერენციის დაწყების შემდეგ შეძლეს ჩასვლა. აპრ-ს კონფერენციაზე მონაწილე სახელმწიფოების მეოთხე ჯგუფში (ახლად შექმნილი სახელმწიფოები და მიუმხრობელი ქვეყნები) მიკუთვნებულობის გამო, პირდაპირ კონფერენციის კრებებში მონაწილეობის უფლება არ ჰქონდათ. მიუხედავად ამისა, წარმომადგენლები კონფერენციაში მონაწილე სხვა წარმომადგენლებთან შეხვედრებს მართავდნენ, მსოფლიო საზოგადოებისათვის აპრ-თან დაკავშირებული ინფორმაციების მიწვდენას ცდილობდნენ. მათი გაწეული აგიტაციით აპრ-ის შესახებ სომხური წრეების გავრცელებული უარყოფითი წარდგენების საფუძვლიანად შეცვლა მოხერხდა.

ე. თოფუბაშოვის ხელმძღვანელობით წარმომადგენლობითმა საბჭომ 1919 წლის ივნისში „კავკასიის აზერბაიჯანის, ჯუშუპურიეთის პარიზის სამშვიდობო კონფერენციისადმი მემორანდუმს“ ინგლისურ და ფრანგულ ენებზე ხელმოწერილი წარუდგინა კონფერენციის სამდივნოს. საბუთის მე-14 მუხლში აღნიშნული იყო, რომ წარმომადგენლობითი საბჭო გამოთქვამს იმედს, რომ სამშვიდობო კონფერენციის მხრიდან აპრ-ის დამოუკიდებლობა აღიარებული იქნება. „...ჩვენ კავკასიაში უკვე ფაქტურად არსებული სახელმწიფოების აღიარების საკითხს ვიცავთ. მათ შორის ერთ-ერთი დამოუკიდებელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკაა. ჩვენ ამ მემორანდუმს ისეთი რწმენით ვაჯამებთ, რომ ჩვენი ხალხის მატერიალური მდგომარეობა და მორალური თვისებები, ზნეობრივი სიმდიდრე, შრომისა და განათლების სიყვარული, წეს-კანონებისა და სახელმწიფო პრინციპების პატივისცემა აზერბაიჯანის დამოუკიდებელი რესპუბლიკის სახით ამის შემდგომ სუვერენული არსებობის საუკეთესო გარანტიებია“.

აპრ-ის პრეზიდენტი ვ. ვილსონი 1919 წლის მაისის დასაწყისში აპრ-ის წარმომადგენლობის კონფერენციის მუშაობაში მონაწილეობის წინააღმდეგი გამოვიდა, თუმცა 28 მაისს აპრ-ის

წარმომადგენელთა საბჭოსთან შეხვედრის გადაწყვეტილება მიიღო. ვ. ვილსონმა აპრის შესახებ გამზადებული ყველა საბუთი წარუდგინა, ეცნობა რომ აზერბაიჯანი რუსეთის შემადგენლობაში აღარ შევა და დაცავს დამოუკიდებლობას, ეთხოვა რომ აშშ-ის სახელმწიფოსაგან აპრ-ს პოლიტიკისა და ეკონომიკის სფეროებში გაეწიოს დახმარება.

აზერბაიჯანის სამშვიდობო წარმომადგენლობითი საბჭოს პარისში

აპრ-ის წარმომადგენლები კონფერენციაზე საქართველოს, ლატვიის, ესტონეთის, ბელორუსიის, უკრაინისა და ჩრდილოეთ კავკასიის წარმომადგენლებთან მჭიდროდ თანამშრომლობდნენ. ისინი ერთიანად ანტანტის სახელმწიფოების ერთიანი რუსეთის აღდგენისაკენ მიმართული პოლიტიკური ღონისძიებების წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. 1919 წლის შემდეგ საბჭოთა რუსეთის სამხედრო ძალების სამხედრო-პოლიტიკური მეტოქეების შევიწროებით კავკასიისაკენ წინსვლამ სამშვიდობო კონფერენციის წამყვანი სახელმწიფოების შემფოთება დაიწყო. პირველ მსოფლიო ომში ახლო და შუა აღმოსავლეთში ახალი პოზიციების მომპოვებელი დიდი ბრიტანეთი საბჭოთა საფრთხეებისაგან უფრო მეტად იყო შეწუხებული. 1919 წლის ნოემბრიდან დაწყებული ინგლისის სახელმწიფო მოღვაწეებმა სამშვიდობო კონფერენციის მხრიდან აზერბაიჯანისა და საქართველოს რესპუბლიკების დამოუკიდებლობის ცნობის შესაძლებლობის მიზანშეწონილობა დაასკვნეს. 1920 წლის 11 იანვარს სამშვიდობო კონფერენციის უმალესმა საბჭომ ამასთან დაკავშირებით შესაბამისი გადაწყვეტილება მიიღო: „მოკავშირე და ერთიანებული სახელმწიფოების აზერბაიჯანისა და საქართველოს მთავრობებს დე-ფაქტო დონეზე ერთად ცნობენ“. აზერბაიჯანის ისტორიის ერთ-ერთი ყველაზე სასახელო გვერდის ჩამწერმა აპრ-ის სამშვიდობო წარმომადგენლობამ, სამშობლოს დაცვის გაძლიერებაში ანტანტის სახელმწიფოებისაგან დახმარება ითხოვეს, თუმცა ამას ვერ მიაღწიეს.

“პატივცემული დეპუტატები! 1918 წლის 28 მაისს აზერბაიჯანელმა ხალხმა სამყაროს აცნობა თავისი დამოუკიდებლობა. შეტყობინებით მისი სხვა ერების შრიდან დამტკიცებას დიდი მიზანი აქვს. დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ ერმა უნდა მიეღოს მსოფლიოს ხალხებს უჩვენოს და დაუმტკიცოს, რომ ნამდვილად თავისი დამოუკიდებლობის ღირსი იყო. ამ სახით მისი დამოუკიდებლობის დამტკიცება შეიძლება. ასე, რომ ამ ერთი წლისა და ათი თვის განმავლობაში აზერბაიჯანელმა ხალხმა თავისი ცხოვრება, არსებობა ეკრობის, მიუღია კულტურული სამყაროსათვის გასაკუბი განადა და თავი ისე წარმოაჩინა, რომ ეგრობა მისი საფასურის ვადანდისა და დამოუკიდებლობის დასამტკიცებლად იძულებული გახდა”.

ფეთელი ხან ხოსიკის აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის ცნობასთან დაკავშირებით 1920 წლის 14 იანვარს პარლამენტში გამოსვლა.

აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1920). პარლამენტი (წაგნი II. სტენოგრაფიული ანგარიშგებები) ბაქო, გამომცემლობა "აზერბაიჯან", 1998, გვ 530)

საბჭოთა რუსეთის მიერ საერთაშორისო სამართლის ნორმების დაცვა და სამშვიდობო კონფერენციის მიერ დამოუკიდებლობების დე-ფაქტოდ ცნობილი კავკასიის რესპუბლიკების სუვერენიტეტისადმი პატივისცემით მიდგომის დაჯერება გულუბრყვილობა იქნებოდა.

1. განმარტეთ აზერბაიჯანისა და საქართველოს შორის სამხედრო კავშირის შექმნის მიზეზები.
2. რა იყო აპრ-ის მიუღილი რესპუბლიკასთან დაკავშირებული პოლიტიკის უპირველესი მიზანი?
3. რა გახდა სტრატეგიის მთავრობის აპრ-ის წარმომადგენლობისათვის ვიზის გაცემის დაყოვნების შედეგი?
4. ვაანალიზეთ აპრ-ის სავარელი პოლიტიკის გავლილი ეტაპები.
5. სკადეთ, ვანსხედგროთ აშშ-ის კავკასიაში, მათ შორის აზერბაიჯანში შესაძლო ინტერესები.

18 აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის დაცემა

როდესაც ისტორიულ პირობებში არსებობის დაცვის მცდელობა ადრ-მ მოკლე დროში საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში მნიშვნელოვან წარმატებებს მიაღწია, თუმცა ჩრდილოეთიდან მზარდი საფრთხის აღმოფხვრისათვის ეს არ იყო საკმარისი. ანტანტის სახელმწიფოებს კავკასიის რესპუბლიკების გამო არ სურდათ საბჭოთა რუსეთთან ომის წარმოება, ოსმალეთის სახელმწიფოს 1918 წლიდან განსწავლულით, თავად ძნელი ბერიოდი ედგა და აზერბაიჯანისათვის დახმარების ვაჭრის შესვლას არ ჰქონდა. ქვეყნის შიგნით დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ მებრძოლი ძალები გააქტიურდნენ. სომეხთა დამპყრობლებმა ისარგებლეს შექმნილი სიტუაციით და აზერბაიჯანის მიწებზე თავდასხმები გააძლიერეს.

სამთავრობო კრიზისი. ყარაბაღში სომხური ამბოხება, საბჭოთა რუსეთის ნოტა, პარლამენტის ბოლო კრება, XI არმიის მიერ დაპყრობა

ადრ-ის საერთაშორისო მდგომარეობა. პარიზის

ადრ-ის პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე აღიარებისთან დაკავშირებული პარლამენტის კრების მონაწილეების ერთი ჯგუფი

სამშვიდობო კონფერენციის უმაღლესი საბჭოს მიერ აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის ცნობის შემდეგ ბელგიამ, შვეიცარიამ, ჰოლანდიამ, ჩეხეთმა, სლოვაკეთმა, საფრანგეთმა და სხვა სახელმწიფოებმა დაიწყეს ბაქოში თავისი დიპლომატიური წარმომადგენლობების გახსნა. ადრ-ის სამშვიდობო კონფერენციაზე მონაწილე წარმომადგენლებმა 1920 წლის თებერვალში ლონდონში, პარიზში კი სან-რემოში ჩატარებულ საერ-თაშორისო კონფერენციებზე ქვეყანა ღირსეულად წარმოადგინეს.

ადრ-ის მთავრობის მიერ 1920 წლის იანვარში აშშ-ისა და დიდი ბრიტანეთის სტრუქტურებთან, თებერვალში კი იტალიის მთავრობასთან ეკონომიკური შეთანხმებები იქნა ხელმოწერილი. მათგან მიღებული ნაწარმის ნაცვლად ნავთობისა და ნავთობ-პროდუქტების გაგზავნა იყო გათვალისწინებული.

კიდევ რომელი კონფერენციებში მიიღეს მონაწილეობა ადრ-ის სამშვიდობო წარმომადგენლებმა?

აღრ-საბჭოთა რუსეთის ურთიერთობები. პარიზის სამშვიდობო კონფერენციის უმაღლესმა საბჭომ აზერბაიჯანისა და საქართველოს რესპუბლიკების დაცვის დახმარების მიზნით ჯარების გამოგზავნის ნაცვლად იარაღისა და სამხედრო მასალების მიწოდების შესახებ მიიღო გადაწყვეტილება. ამან საბჭოთა რუსეთს ადრ-ის წინააღმდეგ დაპყრობის სურვილის განხორციელების ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა. რადგან 1919 წლის ბოლოდან დაწყებული საბჭოთა რუსეთის შემავლობისთვის ერთ-ერთი საკითხი ანტანტის სახელმწიფოების კავკასიის რესპუბლიკების დაცვისათვის სამხედრო ნაწილების გამოგზავნის ალტაობა იყო.

1920 წლის თებერვალში ჩრდილოეთ კავკასიაში არსებული თეთრგვარდიელთა ძალების საბჭოთა რუსეთის არმიის მხრიდან განადგურებული იქნა. თუმცა ადრ-ის ჩრდილოეთ საზღვრებამდე მოსული საბჭოთა რუსეთის სტრუქტურული ყოფილი რუსეთის იმპერიის საზღვრების აღდგენა იყო. საბჭოთა მთავრობა, იმისათვის რომ საერთაშორისო არენაზე წარგენისათვის თავის მშვიდობისმოყვარე და დემოკრატიული სახელმწიფოს სახისათვის ზიანი არ მიეყენებინა, ამის ერთბაშად შეჭრის გზით გაკეთებაზე თავს იკავებდა. ამ მიზნით დიპლომატიური ზეწოლის საშუალებით გამოყენების შესახებ გადაწყვეტილების მიმღებმა საბჭოთა რუსეთი 1920 წლის იანვარ-მარტში აღრ-ის მთავრობასთან ნოტების გაცვლას ახდენდა. ჯერ საბჭოთა რუსეთი მზრძანებლად და მუქარის ფორმით აღრ-ს

ჩრდილოეთ კავკასიაში არსებული თეთრგვარდიული ძალების წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლის წარმოებას სთავაზობდა, აღნიშნავდა, რომ ეს ძალები აზერბაიჯანის სახელმწიფოსათვისაც საფრთხეს წარმოადგენდნენ. ადრ კი ამის რუსეთის სამინაო საქმედ მიჩნევის გამო ჩაურევლობას უპირატესობას ანიჭებდა და რუსეთთან როგორც დამოუკიდებელ სახელმწიფოსთან ურთიერთობების აგებისათვის მოლაპარაკებების დასაწყებად მზადყოფნას იტყობინებოდა. საბჭოთა რუსეთის ცილისმწამებლურ მეორე ნოტაში ადრ თეთრგვარდიელებისათვის დახმარების გაწევში იყო დანაშაულებული. თუმცა მასში აპრ-ის დამოუკიდებლობის ცნობის შესახებ საბჭოთა რუსეთის პოზიცია არ იყო მოცემული. აპრ საპასუხო ნოტაში საბჭოთა რუსეთის მიერ წამოყენებულ მოსაზრებებს უსაფუძვლოდ თვლის და აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის ცნობას მოლაპარაკების დაწყებისათვის უპირველეს პირობად მიიჩნევს.

რა იყო საბჭოთა რუსეთის მიერ ადრ-ისათვის გამოგზავნილი ნოტების ძირითადი არსი?

ამ პერიოდში აპრ-ის პოლიტიკურ წრეებში საბჭოთა რუსეთთან ურთიერთობების დამყარების აუცილებლობა მიღებული იყო. 1920 წლის იანვრის დასაწყისში ბაქოს ნავთობის საცავებში თავმოყრილი მარაგი ქალაქის საჭიროებას 3-ჯერ აღემატებოდა. ბაქოში ყოველთვიურად მოპოვებული ნავთობის მხოლოდ 1/3 გაიტანებოდა საზღვარგარეთ. რუსეთთან ეკონომიკური ურთიერთობების აღდგენა აპრ-ის ეკონომიკური განვითარების ინტერესების შესაბამისი ნაბიჯი შეიძლება ყოფილიყო. დანგრეული მეურნეობისა და ეკონომიკური რეგრესის პერიოდში მყოფი საბჭოთა რუსეთისათვის აღდგენითი სამუშაოების წარმოებაში ბაქოს ნავთობი გადამწყვეთ ფაქტორად იქცა. აპრ-თან წინამდებარე ეკონომიკური ურთიერთობების დამყარების შედეგად ნავთობისა და ნავთობპროდუქტების შექმნა საბჭოთა რუსეთის მხრიდან მისაღებად არ ითვლებოდა. საბჭოთა მთავრობას აპრ-ის ამ სიმდიდრის დაუფლება ჰქონდა გადაწყვეტილი.

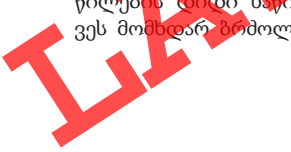
აპრ-ის მთავრობის ნოტების გაცვლაში მტკიცე პოზიციის მნახველმა საბჭოთა რუსეთმა სამხედრო შემოჭრის გეგმის მომზადება დაიწყო. მანამდე კი საბჭოთა რუსეთმა აზერბაიჯანის წინააღმდეგ დაპყრობითი გეგმებით სარგებლობის მიზნით ადგილობრივი კომუნისტებისაგან სარგებლობისათვის 1920 წლის თებერვალში აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტია შექმნა. დაგეგმილი დაპყრობა აზერბაიჯანის პოლიტიკური ძალების ხელისუფლებისათვის ბრძოლად წარმოჩენის მსურველმა საბჭოთა რუსეთმა 1918 წლისაგან განსხვავებით ადგილობრივი კომუნისტების ხელმძღვანელობა აზერბაიჯანელებს დაავალა. შექმნის დღიდან დაწყებული აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტია თავს რუსეთის კომუნისტური პარტიის შემადგენელ ნაწილად მიიჩნევდა. თუმცა ადგილობრივ კომუნისტებს ძალაუფლების ხელში აღებისათვის საკმარისი ძალები არ გააჩნდათ და ისინი საბჭოთა რუსეთის შემოჭრაზე ამყარებდნენ იმედს.

ახალი დაშნაკურ-ბოლშევიკური კავშირი. აპრ-ის ჩრდილოეთ საზღვრებზე თეთრგვარდიელების აგრესიის ალბათობის წინააღმდეგ ძლიერი თავდაცვითი სისტემა იყო შექმნილი და აქ სპეციალური სამხედრო ნაწილები იყო განთავსებული. ამ ძალების წინააღმდეგობა საბჭოთა შემოტევების წარუმატებლობის მიზეზი შეიძლება ყოფილიყო. ჩრდილოეთი საზღვრების დაცვის შესუსტების მიზნით, მოსკოვში მიღებული იქნა გადაწყვეტილება ესარგებლათ სომეხთა მოლატეობრივი ხასიათით. საბჭოთა რუსეთის ადრ-ში შემოჭრის წინ სომხეთის რესპუბლიკის წარმომადგენლებმა მოსკოვში მათი აპრ-ის ტერიტორიის ხარჯზე პრეტენზიების დაკმაყოფილების პირობით საბჭოთა მთავრობას დახმარება შესთავაზეს.

ბაქოს ერთ-ერთი ნავთობის საბაგი

1920 წლის 22 მარტის ღამეს სეპარატისტული სომხური ძალები სომხეთის დახმარებით თუშაში, ხანქენდში, ესეკრანში, ხიჯალისა და თერთერში მდებარე აზერბაიჯანის ერთეული არმიის ნაწილებზე ერთდროულად გადავიდნენ შეტევაზე. ესგერენში მდებარე ჩვენი ეროვნული არმიის 50 კაციანი რაზმი რიგობრივად მრავალჯერად მეტ სომეხ მძრველთან გამირულად იბრძოდა და ბოლომდე ბრძოლის მიუხედავად არ დატოვა. მართალია, ეს პოზიცია მტერმა ხელში აიღო, სხვა პოზიციებზე კი დამარცხებულ იქნა, აპრ-ის მთავრობა ყარაბაღისა და ქვეყნის დასავლეთი საზღვრების გასწვრივ სომხური შეიარაღებული ძალების თავდასხმების ზრდით შექმნილი საფრთხის გათვალისწინებით, ქვეყნის ჩრდილოეთ საზღვრებზე განთავსებული ეროვნული არმიის ნაწილებს დიდი ნაწილი იძულებული გახდა ყარაბაღში გაეგზავნა. 2 აპრილს ესგერანის სიახლოვეს მომხდარ ბრძოლაში ჩვენი ეროვნული არმიის ნაწილებმა სომხური რაზმები სასტიკად დაამარ-

ცხეს, ესგერანი და ხოჯალო გაათავისუფლეს. მტრის რამდენიმე საყრდენი პუნქტის ხელში ჩაგდება შემდეგ, შეტევის შედეგად შუშის სიახლოვეს მომხდარ ბრძოლაში კი სომხური რაზმების ყველაზე ძლიერი საყრდენი წერტილი სოფელი ქეშიში ხელში აიღეს. სომხეთის არმიის ნაწილების ყაზახსა და ნახჩევანზე თავდასხმების ზრდამ აპრ-ის მთავრობა აიძულა, რომ არმიის გარკვეული ნაწილი გაეგზავნა ქვეყნის დასავლეთი საზღვრების დასაცავად.

? როგორ შეაფასებდით აპრილის დაპყრობის წინ ადრ-ის წინააღმდეგ სომხების გერაგულ ზრახვებს?

მთავრობის კრიზისი. საბჭოთა რუსეთის მხრიდან შემოჭრის საფრთხის ზრდასთან ერთად დაკავშირებით აპრ-ის პოლიტიკურ ძალებს შიგნით აზრთა სხვადასხვაობის კიდევ უფრო გაფართოება დაიწყო. პალამენტში ზოგიერთი ძალები საბჭოთა რუსეთისათვის ვრცელი შეღავათიანი ურთიერთობების მოწესრიგებას სთავაზობდნენ. სხვები კი საბჭოთა რუსეთის მიმართ მკაცრი ურთიერთობის მომხრენი იყვნენ.

ფ. ხოსივი (საგარეო საქმეთა მინისტრი): "...ჩვენ გვეუბნებიან, რომ საბჭოთა რუსეთთან დაგამყაროთ მეგობრული ურთიერთობები. ჩვენ ყოველთვის დიდი რუსი ხალხისა და ჩვენი ხალხის ძალიან მჭიდრო ურთიერთობებზე ვფიქრობდით და დღესაც იმავე აზრზე ვართ. თუ ეს მეგობრობა არ არსებობს, ეს ჩვენი ბრალი არაა. ჩვენ სამჯერ მივმართეთ საბჭოთა რუსეთს და განვაცხადეთ, რომ ჩვენ მზადა ვართ მეგობრული ურთიერთობების დამყარებისათვის მოსალაპარაკებლად. თუმცა, დღემდე ჩვენი შეთავაზებები უპასუხოდ დარჩა..."

აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1920). პარლამენტი (წევნი II, სტენოგრაფიული ანგარიშგებები). ბაქო, გამომცემლობა "აზერბაიჯან", 1998. გვ. 711

ნისპ ბეი ოღლუგლი

მთავრობის ქვეყნის შიგნით მოშლილობისკენ მიმართული მოქმედების პოლიტიკური ძალების წინააღმდეგ მკაცრი ღონისძიებებით უკმაყოფილო სოციალისტი მინისტრების გადადგომის შედეგად 1920 წლის 30 მარტს ნ. იუსიფბეილის მთავრობა გადადგა. მთავრობის მეთაურის თანამდებობაზე მ.ი. სეფეროვის, მ.პ. ჰაჯინსკისა და მ.ე. რესულზადეს კანდიდატურების განხილვის შემდეგ ახალი მთავრობის შედგენა მ.პ. ჰაჯინსკის დაევალა. სოციალისტებისა და მუსავატის პარტიების ერთი ნაწილის მთავრობაში შესვლაზე უარის თქმის შემდეგ მ.პ. ჰაჯინსკიმ კომუნისტების მთავრობაში წარდგენა სცადა. იმ დროს აქტიურად შეიარაღებული აჯანყებისათვის მზადების პროცესში მყოფმა კომუნისტებმა ეს შეთავაზება არ მიიღეს. 15 აპრილს ადრ-მ აზერბაიჯანის ჩრდილოეთ საზღვრებთან დიდი სამხედრო ძალების თავმოყრასთან დაკავშირებით საბჭოთა რუსეთისაგან განმარტება მოითხოვა, თუმცა ამის პასუხი ვერ მიიღო. 22 აპრილამდე გაგრძელებული პოლიტიკური მოთათბირების წარუმატებლობის შემდეგ მ.პ. ჰაჯინსკიმ მთავრობის შედგენაზე უარი განაცხადა. ამრიგად, აპრ-ის დაპყრობის წინ სამთავრობო კრიზისი ღრმავდებოდა.

? რა იყო 1920 წელს შექმნილი სამთავრობო კრიზისის მიზეზები?

საბჭოთა რუსეთის შემოჭრის საფრთხის პირისპირ აღმოჩენილმა ადრ-ის მთავრობამ სამხედრო დახმარების შესახებ მიმართა საქართველოს მთავრობას. მეორე მხარემ დასახელებული მიზეზებით ამაზე უარი განაცხადა. საქართველოს მთავრობის ქალაქ ბათუმთან და ბათუმის მხარესთან დაკავშირებული პრეტენზია ადრ-ის მთავრობის მხრიდან ცნობას მოითხოვდა. მართალია, ადრ-ის მთავრობამ ეს პირობა მიიღო, მაგრამ საქართველოს მთავრობამ სამხედრო დახმარება მაინც არ აღმოუჩინა.

მუსტაფა ქამალ ფაშას მეთაურობით ანტანტის ინტერვენტების წინააღმდეგ რთული ბრძოლის მწარმოებელი თურქეთის ერთგულ-გამათავისუფლებელი ძალების საბჭოთა რუსეთთან მჭიდრო პოლიტიკური, სამხედრო და კონტაქტური ურთიერთობების დამყარების გამო ადრ-ისათვის ამ ქვეყნიდან დახმარების მიღება შეუძლებელი იყო.

1920 წლის 21 აპრილს აპრ-ზე შეტევისათვის მზადება დასრულებულმა საბჭოთა რუსეთის XI არმიის მეთაურობამ ბაქოს დაპყრობის მიზნით გასცა ბრძანება. იალამა- ბაქო ოპერაციის დაწყების შესახებ. 23 აპრილს კი გაცემულ ბრძანებაში ცვლილების თანახმად, მთელი აზერბაიჯანის დაპყრობა იყო გათვალისწინებული. აპრილის 26-დან 27-ზე გარდამავალ დამეს XI არმიის ნაწილები აპრ-ის საზღვრებში შემოიჭრნენ. იალამა და ხუდათ სადგურების ხელში ჩამდგმბმა საბჭოთა ძალებმა ის-

არგებლეს ჯავშნიანი მატარებლით და ბაქოს მიმართულებით წინ წაიწიეს. 27 აპრილს საბჭოთა აგრესიის შესახებ ინფორმაციის მიმღებმა სამხედრო მინისტრმა ს. მეჰმანდაროვმა ყაზახიდან და განჯიდან ეროვნული არმიის ნაწილების ბაქოს დაცვაზე გადაყვანა სცადა, მაგრამ საბჭოთა ძალების ბაქოში შესვლამ და მათ მიერ ბაქოში შესასვლელი გზების გაკონტროლებამ ამის შესაძლებლობა არ მისცათ. **აღრ-ის** სამხედრო ფლოტი კომუნისტების მხარეზე გადავიდა. 27 აპრილს ბაქოში ადგილობრივი კომუნისტების შეიარაღებულმა რაზმებმა და აქ არსებულმა ზოგიერთმა თურქმა ოფიცერმა და ჯარისკაცმა მოახდინეს სამხედრო გადატრიალება, მნიშვნელოვანი პუნქტები ხელში აიღეს. კომუნისტებმა დაპყრობებისათვის კანონიერი საფუძვლის მიცემის მიზნით პარლამენტს ამის შესახებ კანონის მიღებისათვის გაფრთხილება მისცეს. პარლამენტის ბოლო კრებაზე მიღებული იქნა გადაწყვეტილება ხელისუფლების ადგილობრივ კომუნისტებზე გადაცემის შესახებ.

აზერბაიჯანის პარლამენტის 145-ე სხდომა. 27 აპრილი 1920 წელი. მეჰემედ ქიმის რესულუზადე: "ჩვენი ფრაქცია დანებების წინააღმდეგაა. მაგრამ პარტიების მოთხოვნის თანახმად და ჩვენი ხალხი შენით ომის ჩამოუგდებლობისათვის და დამატებით იმის გათვალისწინებით, რომ დღევანდელი კომუნისტური პარტია დაიცავს ჩვენს დამოუკიდებლობას, მოელი უფლებების მათზე გადაცემის მომხრე ვარ. ამ პირობით, რომ კომუნისტებმა ეკონომიკა, ხალხი და ჩვენი საშობლო ღირსეულად დაიცვან არა, თუ ესენი არ იქნება შესრულებული, მაშინ უფლებების უკან დაბრუნების უფლებას ვიტოვებთ..."

**აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918–1920).
პარლამენტი (წევნი II, სტენოგრაფიული ანგარიშგებები). ბაქო, გამოქვეყნება
"აზერბაიჯან", 1998. გვ. 739**

ამით, აზერბაიჯანის სახელმწიფოებრიობის ისტორიაში სამაყო გვერდების ჩამწერი **აღრ** უცხო ძალების მიერ დაპყრობის შედეგად დაეცა. 1920 წელს აპრილში ჩატარებულ სან-რემოს კონფერენციაზე **აღრ-ის** წარმომადგენლებმა საბჭოთა რუსეთის ადრ-ის დაპყრობასთან დაკავშირებით ინფორმაციის მიცემით ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის დასახმარებლად გააკეთეს მიმართვა, თუმცა დიდი სახელმწიფოები ამ მოვლენას დუმილით შეხვდნენ.

1. 1920 წლის აპრილის დაპყრობის წინ, როგორ შეაფასებდით ადრ-ის საერთაშორისო მდგომარეობას?
2. რა ძირითადი პირობა იყო წამოყენებული ადრ-ის საბჭოთა რუსეთისათვის ვაგ ზავილ საპასუხო ნოტებში?
3. განსაზღვრეთ საბჭოთა რუსეთის **აღრ-ის** წინააღმდეგ ინტერვენციის გეგმის გაჩენის მიზეზად ქცეული ფაქტორები.
4. განმარტეთ, რა მიზანი ჰქონდა მ.ჰ. ჰაჯინსკის კომუნისტების მთავრობის შემაღენლობაში მოწვევას.
5. უჩვენეთ მიზეზები, რომელთა გამოც **აღრ-მ** თუქეთიდან და საქართველოდან ვერ მიიღო სამხედრო დახმარება.

LAYIH

VII განყოფილება. სამხრეთი აზერბაიჯანი 1917-1920 წლებში

19 სამხრეთი აზერბაიჯანი 1917-1920 წლებში

ბრველმა მსოფლიო ომმა მოუხედავად იმისა, რომ თავი მოუქრობლად გამოაცხადა, სამხედრო მოედნად ქვეულ ირანსა და მის ერთ ნაწილად მყოფ სამხრეთ აზერბაიჯანს დიდი დარტყმა მიაყენა. უბრალო მოსახლეობის ცხოვრება უაღრესად გაუარესდა და უკმაყოფილებამ ბოლო ზღვარს მიაღწია. რუსეთში მეფის მთავრობის ჩამოგდებისა და ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში ერთოვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის გამარჯვებამ სამხრეთ აზერბაიჯანში სულიერი ადამვლობა წარმოშვა. მალე სამხრეთ აზერბაიჯანშიც დემოკრატიული მოძრაობა დაიწყო და მიელ ირანში ექო წარმოიშვა.

აღვ, ვუსუკუდოვლე, აზადისტანი, გაზეთი "თეჯედლე" შეის მეჰემედ ხაბანი, სერდარ რეშიდი.

უკმაყოფილების ზრდის მიზეზები. 1917 წელს რუსეთში თებრვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის გამარჯვებისა და ცარიზმის დამხობის დროს სამხრეთი აზერბაიჯანი რუსული ჯარების მხრიდან იყო დაპყრობილი. აქ არსებული დემოკრატიული ძალების როგორც ირანის რეაქციის, ისე დამპყრობელების ზეწოლის ქვეშ ყოფნა მწარე სინამდვილე იყო. მაგრამ რუსეთში ცარიზმის დამხობის ინფორმაციამ ირანში მყოფ რუს ჯარისკაცებში რევოლუციური მღელვარების წარმოშობასთან ერთად, სამხრეთ აზერბაიჯანსაც დიდი სულიერი ადამვლობა და იმედები მოუტანა. ირანის რეაქციის დასაყრდენის - ცარიზმის დამხობა აქ არსებული მთელი დამოკრატიული ძალების მიერ მიღებული იქნა როგორც თეირანი ძალაუფლების ადგილებზე, მათ შორის სამხრეთ აზერბაიჯანში შესუსტებად. სამხრეთ აზერბაიჯანში მოსახლეობის გამოსვლეს ძირითად პოლიტიკური ორგანო ირანის დემოკრატიული ფირკესის (პარტიის) (იღვ) სამხარეო კომიტეტი აძლედა მიმართულებას. თებრვლის რევოლუციის მოხდენისას აზერბაიჯანის სამხარეო კომიტეტი იღვ-ის თვალშისაცემ დონეზე მოქმედი ერთადერთი ორგანო იყო. კომიტეტს **შეის მეჰემედ ხაბანი** მეთაურობდა. თებრვლის რევოლუციის გამარჯვების ინფორმაციის შემდეგ იღვ-ის აზერბაიჯანის სამხარეო კომიტეტი ღია მოქმედებაზე გადავიდა.

აზერბაიჯანის სამხარეო კომიტეტმა ორგანიზაციის ბეჭდვით ორგანოდ „თეჯედლე“ გაზეთის გამოცემა დაიწყო. გაზეთის პირველი ნომერი 1917 წლის 9 აპრილს გამოვიდა. გაზეთი სპარსულ ენაზე გამოდიოდა და მისი ფუნქციონირება თეირანსა და ქვეყნის სხვა ქალაქებშიც იგზავნებოდა. 1917 წლის 25 აგვისტოს თებრიზში იღვ-ის სამხრეთი კომიტეტის კონფერენცია გაიხსნა. კონფერენციამ აზერბაიჯანის დემოკრატიული პარტია დამოუკიდებლად გამოაცხადა. ხაბანის მეთაურობით არჩეული იქნა მისი ცენტრალური კომიტეტი. აღვ აზერბაიჯანის მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის იძულებული იყო გარკვეული ღონისძიებები განეხორციელებინა. პირველ რიგში თავგზაბანეულობას, სპეკულაციასა და შიმშილთან ბრძოლის მიზნით ზოგიერთი სტრუქტურა შეიქმნა. ესენი იყვნენ შემდეგ:

1. **სასურსათო კომისია** – ეს კომისია შემღებული ადამიანებისაგან ხორბალს იღებდა, პურს აცხობდა და მას ძალიან იაფ ფასად მოსახლეობას მიჰყიდდა.
2. **მეჰელეს კომისია** – ეს კომისია ასაკოვანი ადამიანებისაგან შედგებოდა და მეჰელეებში დატაკ ადამიანებს ადგენდა და სასურსათო კომისიას ეხმარებოდა, რომ მათ პური მიეღოთ.
3. **უქონელთა სახლის კომისია** – ეს კომისია უქონლებს, უპატრონოებსა და მოხუც ადამიანებს ამ სახლში ათავსებდა.
4. **დახმარების (იანე) კომისია** – ეს კომისია დატაკებისათვის დახმარების შეგროვებით იყო დაკავებული. ამ მიზნით მდიდრებისაგან ფულს (იანეს) იღებდნენ.

ხიზანი პირადად აკონტროლებდა ამ სტრუქტურების საქმიანობას და მოვალეობის ცუდად შემსრულებელი პიროვნებების სახელებს გაზეთ „თეჯედდუდ“-ში აქვეყნებდა და იმავდროულად ადპ-ის კრებებზე მათ ავლენდა. გაზეთ „თეჯედდუდ“-ში ყველა სტრუქტურის სტატისტიკური ანგარიშგებებიც ქვეყნდებოდა. ხიზანი იფიციალურად ხელისუფლებაში არ იყო, თუმცა სამხრეთ აზერბაიჯანში ყველაფერს აკონტროლებდა. აზერბაიჯანის სამხარეო კომიტეტი თავისი სოციალური შემადგენლობის სანდოობითაც პარტიის სხვა ორგანიზაციებისაგან არ განსხვავდებოდა. კომიტეტს ძირითადად, საშუალო და წვრილი ბურჟუაზიის, საშუალო მიწათმფლობელების, ინტელიგენციისა და სასულიეროთა ქვედა ფენების წარმომადგენლები შეადგენდნენ. მასში მუშებისა და გლეხების წარმომადგენლები შედიოდნენ. დემოკრატები მოსახლეობას უცხოელი დამპყრობლების ქვეყნიდან გამეფებისა და სამხრეთ აზერბაიჯანისათვის ავტონომიის მინიჭებისათვის საბრძოლველად მოუწოდებდნენ. ამის შედეგად სამხრეთ აზერბაიჯანში საბრძოლო სულისკვეთება თანდათანობით იზრდებოდა. თებრიზში, ურმიასა და ერდებილში სახელმწიფო მოხელეების თვითნებობის წინააღმდეგ მღელვარებები და გამოსვლები დაიწყო. თებრიზში მდგომარეობამ განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი მიიღო. აქ 1917 წლის 17 ივნისს დაწყებული გამოსვლები მოსახლეობის მძარცველი ვალის- სერდარ რეშიდის წინააღმდეგ შეტრიალდა. სერდარ რეშიდის ქალაქიდან გამეფებას დაჟინებით მოითხოვდნენ. ტახტის მემკვიდრე მეჰემედ ჰესენ მირზე იძულებული გახდა სერდარ რეშიდის გადადგომის შესახებ ბრძანებისათვის მოეწერა ხელი.

ვალეჰედ მეჰემედ ჰესენ მირზე ყაჯარი

განმარტეთ მოსახლეობის უკმაყოფილების ზრდის მიზეზები.

შეის მეჰემედ ხიზანის გამოსვლებიდან:

- თავისუფლებისათვის მებრძოლი ხალხი პირველ რიგში სიკვდილისათვის მზად უნდა იყოს. თუ შიში ერის, თავისუფლებისა და კაცობრიობის საფუძვლებს არღვევს, პირიქით, გმირობა იმავე საფუძვლებს ურყევს ხდის, იცავს და განამტკიცებს მას.
- ხალხის უფლებების დამრღვევი ადამიანების თანაგრძნობა მასის დალატია.
- ჩვენ აზერბაიჯანელი ხალხის ბედნიერება, ირანის სიღატაკისა და კატასტროფისაგან გადარჩენა გვინდა.
- თითოეული ერის სიღადადს პირველი პირობა მისი დამოუკიდებლობაა.
- ერთი მისნის მქონე ორი ადამიანი ძმებავით არიან.

აზერბაიჯანის ეროვნული ენციკლოპედია. 25 ტომად. ტომი აზერბაიჯანი . ბაქო, 2007, გვ. 288.

შეაფასეთ შეის მეჰემედ ხიზანის მოსაზრებები დამოუკიდებლობის შესახებ.

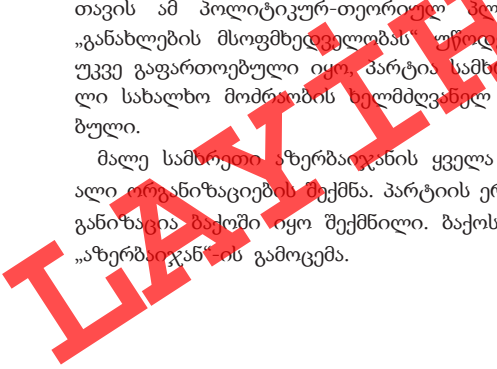
პოლიტიკური აქტიურობის ზრდა. 1917 წლის ზაფხულის შემდეგ აპპ-ის საქმიანობასა და მისი მეთაურის შეის მეჰემედ ხიზანის მსოფმხედველობაში, პოლიტიკურ შეხედულებებში დაიწყო ახალი ეტაპი.

ამ ეტაპზე რადიკალი წვრილი ბურჟუაზიული რევოლუციონერი, პოლიტიკური პარტიის ხელმძღვანელობის მიმღწევი ხიზანი იმ დროის ირანის პირობებისათვის ეროვნულ-დემოკრატიული რევოლუციის მოთხოვნების საფუძველზე პასუხის გამეფი პოზიციიდან გამოდიოდა. ის თავის ამ პოლიტიკურ-თეორიულ პლატფორმას „თეჯედდუდ“ ანუ „განახლების მსოფმხედველობას“ უწოდებდა. აპპ-ის საქმიანობის წრე უკვე გაფართოებული იყო, პარტია სამხრეთ აზერბაიჯანში მომწიფებული სახალხო მოძრაობის ხელმძღვანელ ორგანიზაციად იყო ფორმირებული.

მაღე სამხრეთი აზერბაიჯანის ყველა ქალაქში დაიწყო პარტიის ახალი ორგანიზაციების შექმნა. პარტიის ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი ორგანიზაცია ბაქოში იყო შექმნილი. ბაქოს ორგანიზაციამ დაიწყო გაზეთ „აზერბაიჯან“-ის გამოცემა.

მოთაფარი მისისტრა მირზე ჰესენ ხან ვუსუყუდლოვლე

1917 წლის ნოემბერსა და დეკემბერში თებრიზში, ერდებილში ხოიში, ურმიამში, სერაბში, ზენჯანსა და სხვა ქალაქებში ჩატარებულ მასობრივ მიტინგებზე მოსახლეობა ინგლისელების ხელში სათამაშოდ ქვეული ვუსუკუდდოვლეს მთავრობის გადადგომას და დემოკრატიული მთავრობის შექმნას მოითხოვდა, თებრიზსა და სხვა ქალაქებში ჩატარებული მიტინგების უმრავლესობის ორგანიზატორი ალპ იყო.

სამხრეთი აზერბაიჯანის სრულიად მომცავი და სხვა ადგილებშიც გაფართოებული გამოსვლების შედეგად მიღწეული იქნა წარმატებები, მათ შორის ვუსუკუდდოვლე და მისი ხელქვეითები 1917 წლის ბოლოს იძულებულნი გახდნენ გადამდგარიყვნენ.

რა იყო გამოსვლების პირველი შედეგები?

ვინ უჭერდა ყველაზე მეტად მხარს ალპ-ს?

ინგლის-ირანის ურთიერთობები. 1918 წლის დასაწყისში რუსეთმა თავისი ჯარები ირანიდან გაიყვანა. ინგლისის სამხედრო მეთაურობა კი პირიქით, კოლონიური პოლიტიკის გაძლიერებით გეგმავდნენ ირანი გამოეყენებინათ როგორც მეზობელ სახელმწიფოებზე შეტევის მოედანი. 1918 წლის იანვარში ინგლისელებმა გენერალ დენსტერვილის მეთაურობით ირანში სპეციალური სამხედრო რაზმი გააგზავნეს. ამ რაზმს ენზელი და რეშტი, შემდეგ კი ბაქო უნდა დაეპყრო. ინგლისელებმა სამხრეთ აზერბაიჯანში თავიანთი გეგმების განხორციელებისათვის ყველაზე გამოცდილი მოხელეები გამოაგზავნეს, სამხრეთი აზერბაიჯანის სხვადასხვა ადგილებში კი სხვა რაზმების ორგანიზება ხდებოდა.

1918 წლის ნოემბერში პირველ მსოფლიო ომში დამარცხებული ოსმალეთის სახელმწიფოს სამხრეთ აზერბაიჯანში განთავსებული არმიის აქედან გაყვანის შემდეგ ინგლისელებმა ირანის ჩრდილო-დასავლეთის ხელში ჩაიგდეს. ხალხებს შორის შუღლის ჩამოგდების გეგმით სარგებლობისათვის ინგლისელებმა ინდოეთიდან ჩამოყვანილი სიპაჰიები ისარგებლეს. 1919 წლის 9 აგვისტოს ინგლისელებს ირანის მთავრობასთან დადებულმა შეთანხმებამ სამხრეთ აზერბაიჯანში გაფართოებულ ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას ახალ საფეხურზე ასაყვანი ზიძგი მისცა, მხარეში ინგლისელებისა და ირანის მთავრობის წინააღმდეგ ბრძოლა გაძლიერდა. შ.მ. ხიაბანი ყველა გამოსვლაში ხალხს ერთიანობისა და ღია ბრძოლისაკენ მოუწოდებდა.

მოძრაობის ხელმძღვანელი ალპ-ის იმდროინდელი საქმიანობისათვის დამახასიათებელი თავისებურება იყო ის, რომ პარტია თანდათან შორდებოდა პასიური ბრძოლის პოზიციას, თავის მოთხოვნებს მთავრობის მკაცრი სახით ატყობინებდა, ხალხს უფრო მტკიცე ბრძოლისკენ მოუწოდებდა. ასე რომ, პარტიის პროგრამაში გათვალისწინებული ტაქტიკა შეიცვალა. ამიტომაც მშვიდობიან გამოსვლებთან ერთად, შეიარაღებული აჯანყების მომზადების გეგმისაც 1920 წლის გაზაფხულზე უფრო დიდი რწმენით განხორციელება დაიწყო. ხიაბანის ქვემოთ მოცემული სიტყვები ამ გეგმას გასაგებს ხდის: *“ქვეიანი ხალხი ტელეგრაფში შეკრებით თავის მოსამსახურეებისა და ნოქრებისაგან სამართალსა და თავისუფლებას არ მოითხოვს... ეს, მათხორრობაა, ეს, ტანჯვა და ჩაგვრაა, ეს, გმირ და ცოცხალ ხალხს არ უშეკნის”*.

ხიაბანის ეს სიტყვები პარტიაში ევოლუციის მანიშნებელია, რევოლუციისაკენ მოწოდების მკვეთრ მობრუნებას უჩვენებს. მოძრაობის ხელმძღვანელები აჯანყების მომზადებაში, თუნდაც საერთო სახით არა, მშრომელ ძალებს ეყრდნობოდნენ. მშრომელები წარმოთქმისას, ხიაბანი და სხვებიც საკუთარი სამუშაო ძალის გამყიდველ მცირეწლოვან მუშებსა და უმიწო გლეხებთან ერთად, იმ დროის სამხრეთი აზერბაიჯანის ქალაქების უპირველესი ძალების შემადგენელ სხვათა შრომის ექსპლუატაციის არ გამწვე ხელოსნებს, წვრილ ვაჭრებს, ინტელიგენციას, წვრილ სახელმწიფო მოხელეებს, ასევე წვრილი მიწის მფლობელ გლეხებს გულისხმობდნენ.

უჩვენეთ ფაქტორები, რომლებიც იყო ინგლისელების სამხრეთ აზერბაიჯანში გააქტიურების მიზეზი.

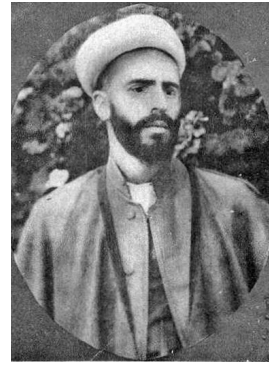
აჯანყების დაწყება და გამარჯვება. აჯანყებისათვის მზადება მთავრობის სამხრეთ აზერბაიჯანში ისევ მრავალი სადამსჯელო ღონისძიების განხორციელების პირობებში მიმდინარეობდა. 1920 წლის აპრილის პირველ დღეებში ალპ-ის წევრებიდან რამდენიმეს დაპატიმრებამ ზიძგი მისცა აჯანყების დაწყებას. 7 აპრილზე გარდამავალ ღამეს რედაქციის შენობაში გადასულმა ალპ-ის ხელმძღვანელობამ შეიარაღებული აჯანყების გეგმა შეიმუშავა. აჯანყების დაწყებით სამხრეთ აზერბაიჯანში ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა ახალ ეტაპზე გადავიდა. მოძრაობამ ეროვნული აჯანყების ხასიათი მიიღო. აჯანყების ხელმძღვანელობისათვის **საზოგადოებრივი მართვის საბჭო (სმ)** შეიქმნა. საბჭოს **შ.მ. ხიაბანი** ხელმძღვანელობდა.

სმ-ს აჯანყებულებმა ორი დღის განმავლობაში, შეიძლება ითქვას, რომ მთელი სახელმწიფო სამმართველოში ხელში აიღეს. შეიარაღებულმა აჯანყებამ სისხლის ღვრის გარეშე გაიმარჯვა.

ვახუთი "თეჯედლე"

სმს-მ ეროვნულ-გამათავი-სუფლებელი და დემოკრატიული უფლებები-სათვის ბრძოლის წარმოების შესახებ ოფიციალურად აცნობა თებრიზში არსებული უცხოური სახელმწიფოების საკონსულოებს. სმს-მ თავის საქმიანობა, პირველ რიგში, თეპრანიდან გამოგზავნილი სახელმწიფო მოხელეებისა და სამხედრო მოსამსახურეების მართვის საქმეებიდან ჩამოცილებით, თებრიზიდან გაძევებით დაიწყო. აზერბაიჯანის მხარეში ვალიდ გამოგზავნილიდა თებრიზში ჩამოსვლის ვერ გამბედავმა ეინულდოვლემ აჯანყების შემდეგ თეპრანიდან მიცემული მითითების თანახმად მიანედან გამოვიდა და თებრიზისაკენ წავიდა. შ.მ. ხიაბანის შეთავაზებით აზერბაიჯანის სახელი აზადისტანით შეიცვალა.

შეის მეჰემედ ხიაბანი

დემოკრატების მოთხოვნების სიტყვიერად მიმღებმა ეინულდოვლემ აჯანყების ჩახშობის შესახებ ცენტრის მითითების განხორციელების მიზნით დაუყოვნებლივ გარკვეული ღონისძიებების განხორციელება დაიწყო და პირველ რიგში, თეპრანიდან დიდი ოდენობით ფული მოითხოვა. იმავე დროს, მას აჯანყების გარკვეულ მონაწილეებთან საიდუმლო მოლაპარაკებების დაწყებით მათი დანაწევრების მიღწევა სურდა. მოძრაობა თავისი საზღვრების გაფართოებას აგრძელებდა. თებრიზში დაწყებული აჯანყება თანდათან სამხრეთი აზერბაიჯანის სხვა მაჰალეებსა და ქალაქებსაც მოიცავდა. ამ აჯანყებების უმრავლესობას, როგორც წესი, ალპ-ის ადგილობრივი ორგანიზაციები ხელმძღვანელობდნენ. უკვე იენისის დასაწყისისათვის აჯანყება სამხრეთი აზერბაიჯანის ჩარჩოებში ვრცელ წრეს - ზენჯანს, მარაღას, ეპერს, ხოის, ერდებილსა და სხვას მოიცავდა. თებრიზის აჯანყების პერიოდში ინგლისელებისა და შიდა რეაქციის წინააღმდეგ საპროტესტო მოძრაობაში მთელი ირანი გაეხვია. სიმორისა და სიახლოვის მიუხედავად, ირანის მნიშვნელოვან პუნქტებში თებრიზის აჯანყებისადმი ღია კეთილგანწყობა და სოლიდარობა ძლიერი იყო. დენკინის არმიის ნაშთების დევნის მიზეზით ირანის ენზელის პორტზე ძალების ადგილიდან საბჭოთა რუსეთის ირანის კომუნისტებთან კავშირის დამყარებით გილანში საბჭოთა ხელისუფლების გამოგზავნებამ ადპ-ის პოზიციები განამტკიცა. მალე გილანის რესპუბლიკასა და აზადისტანს შორის ინგლისელებისა და შიდა რეაქციის წინააღმდეგ შეთანხმებას მოეწერა ხელი. თუმცა რუსეთის ხელქვეითის - გილანის რესპუბლიკის სამხედრო დახმარება უარყოფილ იქნა. შ.მ. ხიაბანის სხვა დახმარებებიც შესთავაზეს. მათ შორის ირევანის გუბერნიაში დამსჯალების წინააღმდეგ მოქმედი და საბჭოთა არმიის აზერბაიჯანის დაპყრობის შემდეგ მერენში იძულებით დახეული აბბასკულუ ბეი შადლინსკის დასახლება შეიძლება. ამასთან მუსტაფა ქამალ ათათურქმაც შესთავაზა ხიაბანის სამხედრო დახმარება.

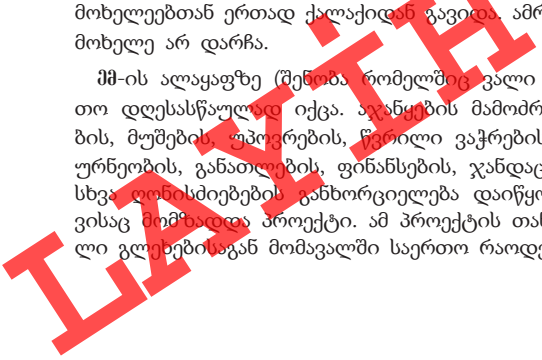
განხილეთ თებრიზში მომხდარი შეიარაღებული აჯანყების მნიშვნელობა.

“ ხიაბანი აღნიშნავდა რომ თებრიზში დაწყებული აჯანყების მიერ არანში გაგრცელებასა, საერთო სახალხო აჯანყების გამარჯვების შედეგად არანში ხალხის წარმომადგენლებისაგან შექმნილი მთავრობის საბჭოს შექმნაში აზერბაიჯანი და აზერბაიჯანელები, განსაკუთრებით თებრიზი მნიშვნელოვან როლს შეასრულებდა. ის ამბობდა: “ჩვენ ყოველთვის წინ ვყოფილვართ. ჩვენ არასდროს დაუნახავართ უკან რთვებში. არანის თავისუფლების მოყვარულები რაც არ უნდა შევირცხლად მოსარულეები იყვნენ, ჩვენთან შეერთების შეპითხვევაში უფრო მეტი მოწინავეობისა და სიმკვირცხლით შეიწყვიტოთ თავისუფლების საფუძვლების გაშტკაცებას შეძლებენ...”

შ.ე. თადიევა. 1920 წლის თებრიზის აჯანყება. ბაქო, 1990, გვ. 97

ეროვნული მთავრობის შექმნა. 1920 წლის 23 ივნისს ალპ-მ დროებითი ხელისუფლების ორგანოს სახით მოქმედი სმს-ს საფუძველზე ეროვნული მთავრობის შექმნის გადაწყვეტილება მიიღო. ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენელს - ყოვლად ქმედება პარალიზებული ვალი ეინულდოვლე თებრიზის დატოვების გარდა სხვა გამოსავალს ვერ ხედავდა და ამიტომ გარშემო მყოფ მოხელეებთან ერთად ქალაქიდან გავიდა. ამრიგად, თებრიზში ცენტრიდან გამოგზავნილი არცერთი მოხელე არ დარჩა.

მმ-ის ალაყაფზე (შენიშნა რომელშიც ვალი რჩებოდა) გადმოსვლა თებრიზის მოსახლეობის საერთო დღესასწაულად იქცა. აჯანყების მამოძრავებელი ძალები სახელოსნოებში მომუშავე ხელოსნების, მუშების, უპროგრების, წვრილი ვაჭრებისგან შედგებოდა. ეროვნულმა მთავრობამ სოფლის მეურნეობის, განათლების, ფინანსების, ჯანდაცვის, იუსტიციისა და სხვა სფეროების რეფორმები და სხვა ღონისძიებების განხორციელება დაიწყო. ეროვნული თავდაცვითი ძალების ორგანიზებისათვისაც მომზადდა პროექტი. ამ პროექტის თანახმად ქალაქის მოსახლეობიდან და თებრიზში მოსული გლეხებისაგან მომავალში საერთო რაოდენობით 12 ათას კაცამდე ჯარის ნაწილის - ეროვნული

გვარდიის შექმნა დაიწყო. მთავრობამ ქალაქის მოსახლეობისაგან ახალი ჟანდარმერიისა და პოლიციის რაზმები შექმნა, წესრიგი დაამყარა. ეს ძალები ეროვნული მთავრობის ძირითადი საყრდენი იყო. თებრიზში ხალხის ფაბრიკის მშენებლობა დაიწყო, შაქრის ქარხნის, საქსოვი და ტყავის ფაბრიკების მშენებლობა, სოფლის მეურნეო-ბის ბანკისა და ეროვნული ბანკის გახსნა, ფულადი რეფორმა, ქალაქის მეჯლისის არჩევნების ჩატარება და სხვა იყო დაგეგმილი. ეროვნული მთავრობის მნიშვნელოვანი სფეროების - განათლების, კულტურის, ჯანდაცვის, იუსტიციის, ვეკვის, სამხედრო საქმეებისა და სხვათა სამმართველოები და სამინისტროები იყო შექმნილი. მოსახლეობის განათლებას განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობოდა, ქალაქებსა და სოფლებში უფასო სკოლები იხსნებოდა. თებრიზში უფასო ქალთა სკოლის გახსნა მთელი ირანისათვის უნიკალური მოვლენა გახდა. სამმართველოებსა და საწარმოებში გამოიკრა აზადისტანის სახელის მარკენებელი ახალი დაფები და მათზე ირანის სახელმწიფოს გერბის ზუსტად შენარჩუნებით აზადისტანის სახელიც იყო ასახული.

 პერიოდის თვალსაზრისით შეაფასეთ ეროვნული მთავრობის განხორციელებული ღონისძიებები.

ეროვნული მთავრობის დამსობა. ინგლისელები თავისთვის „საფრთხედ“ მიჩნეული სამხრეთ აზერბაიჯანში არსებული მოძრაობის წინააღმდეგ გეგმებს ამზადებდნენ. ვალი ეინუდდოვლეს საშუალებით **მმ**-ის ხელმძღვანელობასთან წარმოებული მოლაპარაკებების, გენერალ ედმონდონის დახმარებით აჯანყების წინააღმდეგ გატარებული ღონისძიებების, მათ შორის დემოკრატიების დაცვის ჯგუფის თებრიზის ამოხისი, რეგიონებში კი ფეოდალთა რაზმების აჯანყების მომხრეებზე შეტევების უშედეგობის შემდეგ მათ ახალი გეგმების შედგენა დაიწყო. ირანის ახალმა მთავარმა მინისტრმა მუშირუდდოვლემ დაინახა რა, რომ მოლაპარაკებებით აჯანყებულეზე გაკლენას ვერ მოახდენდა, ინგლისელებს ახლო დახმარებითა და უშუალოდ ხელმძღვანელობით აჯანყებულთა წინააღმდეგ შეტევისათვის მზადება დაიწყო. შეტევის ორგანიზებისათვის ჰიდაიეთ მუხბირუსსელთან სექტემბრის პირველ დღეებში ვალის სახით თებრიზში შევიდა. მუხბირუსსელთანმა მთავარი მინისტრის წერილი ხიაბანის გადასცა, მასთან „მოლაპარაკება“ დაიწყო.

*მთავარი მინისტრი
მუშირუდდოვლე*

მოლაპარაკების მიმდინარეობის განმავლობაში კი მუხბირუსსელთანმა თებრიზის გარეთ ბანაკი შექმნა და **მმ**-ის მიერ განუიარაღებელი ირანის კახაკთა ბრიგადის გარნიზონის სამეთაურო საბჭო თავის მხარეს გადაიბირა და ქალაქზე ერთიანი შეტევის გეგმა მოამზადა. მარადაში არსებული კახაკ ცხენოსანთა რაზმებიც თებრიზში გამოიძახეს. მუხბირუსსელთანმა იმედროულად **მმ**-ის შეიარაღებული ძალების თებრიზიდან მოშორებისათვის ჟანდარმთა რაზმების ხელმძღვანელი მირ ჰუსეინ ჰაშიმის ხელში აყვანა შეძლო. მაიორმა ჰაშიმიმ ქალაქის გარეთ არსებულ მმარცველთა რაზმებთან ბრძოლის წარმოების მიზნით შეიარაღებული ძალები **მმ**-იდან ნებართვის აუღებლად ქალაქიდან გაიყვანა.

კონტრრევოლუციური ძალები გამთენიისას აჯანყებულთა ცენტრის მოულოდნელი დაბომბვით შეტევაზე გადავიდნენ. **აპ**-ის შეიარაღებული წევრების მტკიცე წინააღმდეგობის მიუხედავად, კონტრრევოლუციურმა ძალებმა 1920 წლის 12 სექტემბერს ალაყაფი ხელში ჩაიგდეს, 14 სექტემბერს კი გაზეთ „თეჯედდულ“-ის შენობა დაანგრიეს. მიუხედავად იმისა, რომ კონტრრევოლუციონერები რიცხობრივად აჯანყებულეებზე მეტნი იყვნენ, აჯანყებულეები 14 სექტემბრამდე სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე გმირულად იბრძოდნენ. რეაქციონერებმა აჯანყებულეები უმოწყალოდ გაანადგურეს. 14 სექტემბერს, სხვა დემოკრატიების მსგავსად ხიაბანიც გმირულად დაიღუპა. ირანელ რეაქციონერთა მეთაური მუშირუდდოვლე კი სამხრეთ აზერბაიჯანში და ირანის სხვადასხვა ადგილებში სახალხო მოძრაობის ჩახშობაში „დამსახურებისათვის“ შაჰის მხრიდან პირველი ხარისხის „თაჯი-ქეიან“ ნიშნით დაჯილდოვდა.

გარკვეული შეზღუდვებისა და ნაკლოვანებების, აჯანყების დროს დაშვებული შეცდომებისა და დამარცხების მიუხედავად, შეიხ ბეჰემედ ხიაბანის მეთაურობით განხორციელებული 1920 წლის თებრიზის აჯანყება და მთელი მოძრაობა სამხრეთ აზერბაიჯანში და საერთოდ, ირანში მცხოვრები ხალხების ისტორიაში ბრწყინვალე გეროიდს შეადგენს.

მიუხედავად აჯანყების დამარცხებისა, ეს მოძრაობა სამხრეთი აზერბაიჯანის თურქების ირანში უცხოელთა ბატონობის, რეაქციული თვითნებობის წინააღმდეგ ბრძოლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გვერდია.

თებრიზის აჯანყების შედეგად ძველი მთავრობა გადადგა და ირანში მუშირუდდოვლეს მეთაურობით შექმნა ახალი სახელმწიფო კაბინეტი. ინგლისელების წინააღმდეგ ბრძოლის ყველაზე მწვავე დროს ხელისუფლების სათავეში მოსულმა მუშირუდდოვლემ ხალხის ზიზდისა და სიმუღვილის

შიშით 1919 წლის ინგლის-ირანის შეთანხმების განხორციელება მეჯლისის მხრიდან დამტკიცებამდე გადადებულად გამოაცხადა და ეს გადაწყვეტილება 1921 წელს შეთანხმების გაუქმებით დასრულდა. ირანელი თურქების საკუთარი ეროვნული არსებობისათვის ბრძოლის ისტორიაში თებრიზის აჯანყების ადგილი უადრესად დიდია. თებრიზში ამ ისტორიული აჯანყებისა და მთელი მოძრაობის მეთაურის შეიხ მეჰემედ ხიაბანის პიროვნება კი სამხრეთ აზერბაიჯანში ჯერ კიდევ გასული საუკუნის ბოლოდან გამოვლენილი ეროვნული აზროვნების, ერის განვითარების პროცესში ერთ განსაკუთრებულ გვერდს - ეტაპს შეადგენს. შ.მ. ხიაბანი ირანში დამოუკიდებლობისა და დემოკრატიული თავისუფლებებისათვის მებრძოლ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მოღვაწეთა შორის განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს.

*უჩვენეთ ეროვნული მთავრობის დაშლის მიზეზები.
შეაფასეთ შეიხ მეჰემედ ხიაბანის პიროვნება.*

1. რამ შეაშფოთათ ყველაზე მეტად ინგლისელები ირანში?
2. უჩვენეთ ალპ-ის საქმიანობის ძირითადი მიმართულებები.
3. განსაზღვრეთ თებრიზის აჯანყების მშვიდობიანი ვითი გამარჯვების მოპოვების მიზეზები.
4. შეადარეთ შეიხ მეჰემედ ხიაბანი მეჰემედ ემინ რუსულზადესთან.
5. უჩვენეთ სფერო, რომელსაც ეროვნული მთავრობა ყველაზე მეტ ყურადღებას უთმობდა.
6. მთაბზადეთ წარდგენა თებრიზის აჯანყების ირანის ისტორიაში ნაჩვენები შედეგების შესახებ.
7. გამოსახეთ ეროვნული მთავრობისა და აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის შიდა პოლიტიკის მსგავსი ნიშნები.

LAYIH

III. აზერბაიჯანი XX საუკუნის 20-80-იან წლებში

1920 წლის 28 აპრილის დაპყრობამ ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის ისტორიის შემდგომ განვითარებაზე საფუძვლიანი გავლენა მოახდინა. აზერბაიჯანში სსრ-ის ნიმუშზე კომუნისტური იდეოლოგიის მეორე რესპუბლიკა შეიქმნა. ჩვენი დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის დაკარგვით დასრულებულმა ამ მოვლენამ აზერბაიჯანი ფაქტურად კვლავ რუსეთის განაპირა მხარედ აქცია. ბოლშევიკური დაპყრობის შედეგად მხოლოდ ჩვენი დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობა კი არა, თანაც ჩვენი მიწებიც დაიკარგა. XX საუკუნის 20-30-იან წლებში აზრ-დან მემკვიდრეობით დარჩენილი ჩვენი მიწების საკმაო ნაწილი სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკებს შორის განაწილდა. დღევანდელი მთიანი ყარაბაღის პრობლემას საფუძველი სწორედ ამ პერიოდში ჩაეყარა. სწორედ ამ წლებში ჩატარებულმა ბოლშევიკურ-კომუნისტური მიმართულების რეფორმებმაც დარტყმა მიაყენა ტრადიციულ ქონებრივ ურთიერთობებს. ყოველივე ამასთან შეურიგებელი ათასობით აზერბაიჯანელი მოკლულ ან გადასახლებული იქნა ან კიდევ იძულებული გახდა ქვეყნიდან ემიგრირებულიყო.

XX საუკუნის 40-იან წლებში აზერბაიჯანის სსრ მოსახლეობა სსრ კავშირის შემადგენლობაში ჰიტლერული გერმანიის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაება. მეორე მსოფლიო ომის წლებში გერმანულ ფაშიზმზე გამარჯვების მოპოვებაში აზერბაიჯანელმა ხალხმაც ახლოდან მიიღო მონაწილეობა. ასეულ ათასობით ჩვენმა თანამემამულემ საკუთარი სიცოცხლე შესწირა, ჩვენმა ეროვნულმა სიმდიდრეებმა, მათ შორის ნავთობმა ფაშიზმზე გამარჯვებაში გადამწყვეტი როლი შეასრულეს.

ომის შემდგომ პერიოდში რესპუბლიკის სამეურნეო ცხოვრებამ გამოცოცხლება დაიწყო. 1950-60-იან წლებში მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობაში გარკვეული წინსვლა მოხდა. რესპუბლიკის შიდა დამოუკიდებლობა შედარებით გაფართოვდა. ეროვნული აზროვნების განვითარებაში დაიწყო ახალი ეტაპი. 1969 წელს ჰეიდარ ალიევის ხელისუფლებაში მოსვლა აზერბაიჯანის სსრ-ში ყოველმხრივი განვითარების პერიოდად მიიჩნევა. 1960-70-იან წლებში სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში დიდი წარმატებები იქნა მოპოვებული.

თუმცა 1980-იანი წლების შუა ხანებში სსრ კავშირში გამოცხადებული „გარდაქმნის“, „საჯაროობის“ და „დემოკრატიის“ პოლიტიკის წარუმატებლობა, ეკონომიკური კრიზისი, განსაკუთრებით კი გაჩაღებული ეროვნული კონფლიქტები საბჭოთა ხელისუფლების დაცემით დასრულდა. ამ პროცესმა აზერბაიჯანისთვის მძიმე შედეგები მოიტანა. მსაშ-ში სომხეთის სსრ-ის ტერიტორიული პრეტენზიების შედეგად წარმოიშვა კონფლიქტის კერა, 1980-იანი წლების ბოლოს კი დასავლეთ აზერბაიჯანში მცხოვრებ ჩვენს თანამემამულეებს თავიანთ დედა სამშობლოდან იძულებითი დეპორტაცია გავუკეთეს. ჩვენი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელმა ბრძოლამ თავისი შედეგი გამოიღო. სსრ კავშირი დაიშალა, ადღა ჩვენი ეროვნული სახელმწიფოებრიობა.

VIII ბანყოფილება. აზერბაიჯანის სსრ XX საუკუნის 20-40-იან წლებში

ბოლშევიკური დაპყრობა და მისი უპედეგო

20

აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა რუსულ-ბოლშევიკური შეპოჭრის შედეგად დაიშალა. მის ადგილას რუსეთის მფარველობით აზერბაიჯანის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სახელით ახალი პოლიტიკური წყობა შეიქმნა. აზერბაიჯანის სსრ-ის შექმნით ფაქტურად 1917 წლიდან აზერბაიჯანში ბატონობა დაკარგულმა რუსეთმა ჩვენს ქვეყანაში პოლიტიკური და ეკონომიკური კონტროლი კვლავ ხელში ჩაიგდო. ეს, რუსეთის კოლონიური ბატონობის სხვა ფორმით აღდგენას ნიშნავდა.

რუსულ-ბოლშევიკური დაპყრობა, საბჭოთა ხელისუფლება, რეფორმები, კონსტიტუცია, პოლიტიკური ტერიტორია, აჯანყებები

ნურიმან ნურიმანოვი

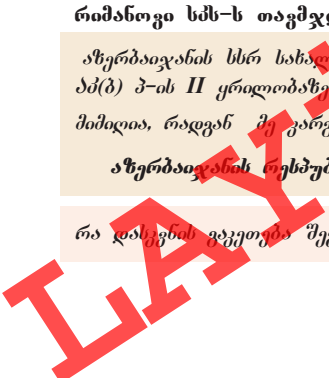
აზერბაიჯანის სსრ-ის შექმნა. 1920 წლის აპრილის დაპყრობის შედეგად ადრ დაეცა. აზერბაიჯანში ბოლშევიკების ხელისუფლებაში მოსვლა ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში სპეციფიკური ადგილის დამკავებელი ახალი პერიოდის დაწყებას ნიშნავდა. ამ პერიოდს ახალი რესპუბლიკის სახელით აზერბაიჯანის სსრ ან უბრალოდ, საბჭოთა პერიოდს ეწოდება. აზერბაიჯანის სსრ-ის შექმნაში, რადგან ადგილობრივი ბოლშევიკები მონაწილეობდნენ ეს პერიოდი ჩვენს ისტორიაში მეორე რესპუბლიკის პერიოდადაც არის შესული. ძალის გზით ალრ-ის არსებობისათვის ბოლოს მომდები და ხელისუფლების ადგილობრივ კომუნისტებზე გადაცემის ორგანიზატორი, საბჭოთა რუსეთი პირველ ხანებში დაპყრობის დაპყრობის ფაქტის დაფარვისათვის არა თუ ეროვნული დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ გამოსვლა, პირიქით, თვითონ მისი შენახვა-შენარჩუნების „უზრუნველყოფლებად“ თავის წარმოჩენას ცდილობდნენ. აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის შენარჩუნების ყველაზე ხელჩასაჭიდი

საბუთი რესპუბლიკის უმაღლესი ხელმძღვანელი ორგანოების აზერბაიჯანელი ხალხის წარმომადგენლებისაგან შედგენა შეიძლება ყოფილიყო ბოლშევიკებმაც რესპუბლიკაში საკუთარი ხელისუფლების შექმნისათვის სწორედ ეს გზა აირჩიეს. აპრილის დაპყრობის შემდეგ შემდეგ აზერბაიჯანში პირველ ხანებში უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოდ **დროებით რევოლუციური კომიტეტი** შეიქმნა. მის შემადგენლობაში მხოლოდ აზერბაიჯანელები იყვნენ შეყვანილნი. 1920 წლის 28 აპრილს დროებითმა რევოლუციურმა კომიტეტმა ახალი მთავრობა - აზერბაიჯანის სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს შემადგენლობა დაამტკიცა და ისიც აზერბაიჯანელებისგან შედგებოდა. **ნ. ნურიმანოვი სსს-ს თავმჯდომარედ დაინიშნა.**

აზერბაიჯანის სსრ სახალხო შინაგან საქმეთა კომისიის ჰემიდ სულთანოვის 1920 წლის 19 ოქტომბრის აქტ) პ-ის II ყრილობაზე გამოსვლიდან: **ხელისუფლების დამსახურებაში მე თვითონ აქტიური მონაწილეობა მიმიღია, რადგან მე კარგად ვიცოდი, რომ ჩემს უკან... იალამაში ვაჩერებულა წითელი ხმუტები იდგა.**

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის საქმეთა მართვის პოლიტიკური საბუთების არქივიდან.

რა დასკვნას ვაკეთებთ შეგიძლიათ წყაროზე დაყრდნობით?

პეპიდ სუქიანიოვი

სინამდვილეში, რესპუბლიკის პოლიტიკურ ცხოვრებაში წამყვანი როლი აზერბაიჯანის კომუნისტური (ბოლშევიკურ) პარტიას (აპ(ბ)პ) ეკუთვნოდა. აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიკური და ორგანიზაციული ბიუროს მიერ მიღებული გადაწყვეტილებები არა თუ ადგილობრივი პარტიული ორგანიზაციები, არამედ საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ორგანოებისათვისაც შესასრულებლად სავალდებულო იყო. სახელმწიფოსა და მთავრობის ორგანოებზე პარტიული კონტროლი მისი წევრების სახელმწიფო აპარატის სხვადასხვა საფეხურზე განთავსების გზით სრულად ხორციელდებოდა. აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ძირითად საკითხებში გადაწყვეტი როლი საკადრო საკითხების მის ხელში თავმოყრაზე მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული. პირველ ხანებში, განსაკუთრებით პარტიის ბაქოს ორგანიზაციაში მთლიანობაში აღებისას აზერბაიჯანელები რუსებსა და სომხებზე ნაკლები იყვნენ. 1929 წლამდე აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტიის მდივნები, სინამდვილეში, პარტიის მთელ აპარატს ხელმძღვანელობდნენ. მათ შორის სხვა ეროვნების წარმომადგენლები უმრავლესობას შეადგენდნენ (ვ. ნანეიშვილი, ი. სტასოვა, ვ. დუმბაძე, კ. ქამისკვი, ს. კიროვი, ლ. მირზოიანი) 1929 წელს მოსკოვმა პირველად პირველი მდივნის თანამდებობა დაარსა. 1933 წლამდე ამ თანამდებობაზე კვლავ ცენტრის ემისრები ინიშნებოდნენ (ნ. გიკალო, ვ. პოლინსკი, რ. რუბენოვი). აპ(ბ)პ კი აზერბაიჯანის სსრ-ში რუსეთის კომუნისტური (ბოლშევიკური) პარტიის მიღებული გადაწყვეტილებების განმახორციელებელი ფილიალის ფუნქციას ასრულებდა. ეს კი უჩვენებდა, რომ ახლად შექმნილი რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა ფორმალურ ხასიათს ატარებდა.

ტექსტიდან მოპოვებული ინფორმაციის საფუძველზე შეადგინეთ აზერბაიჯანის სსრ-ის პოლიტიკური მართვის სქემა.

მირ ჯაფერ ბაიდროვი

პარტიის ხელმძღვანელობის ხშირ-ხშირი ცვლა, უწყვეტი ბრძოლები, ინტრიგები რესპუბლიკის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაზე უარყოფით გავლენას ახდენდა. 1920-1930 წლებში ქვეყანაში განხორციელებული მსხვილმასშტაბიანი ეკონომიკური რეფორმების პირობებში ცენტრს აზერბაიჯანში ამ გაწევ-გამოწვევისა და ბრძოლისათვის ბოლოს მოსაღებად ძლიერი ეროვნული კადრი ესაჭიროებოდა. 1933 წლის ბოლოს მირ ჯაფერ ბაიდროვის აპ(ბ)პ-ის პირველი მდივნის თანამდებობაზე დანიშვნა სრულებითაც არ იყო შემთხვევითი. დრომ უჩვენა, რომ ბაიდროვმა შეძლო პარტიის ორგანიზაციაში მის დამანაწევრებელ უპრინციპო ბრძოლებისათვის, პირადი დაპირისპირებებისათვის ბოლოს მოღება და მთელი ხელისუფლების ხელში თავმოყრით, დაახლოებით 20 წელი აზერბაიჯანის პარტიის ორგანიზაციას უხელმძღვანელა.

1920 წლის მაის-ივნისის განმავლობაში აზერბაიჯანის რევოლუციურმა კომიტეტმა სახელმწიფო მშენებლობის სფეროში, იხელმძღვანელა

რეგიონალური და სასოფლო რევოლუციური კომიტეტები, პოლიციის ნაცვლად კი „მუშათა - გლეხთა მილიცია“ შეიქმნა. აზერბაიჯანის რევოლუციურმა კომიტეტმა მიიღო დეკრეტი სახალხო სასამართლოს შესახებ. სასამართლოში წევრად მხოლოდ მუშებისა და გლეხების წარმომადგენლები შეიძლება არჩეულიყვნენ. აზერბაიჯანში კონტრრევოლუციისა და დივერსიების წინააღმდეგ შეიქმნა **საგანგებო კომისია**. ყოფილი აპ(ბ)პ-ის არმიის გაუქმების მიზნით აზერბაიჯანის რევოლუციურმა კომიტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება არმიისა და ფლოტის ახლიდან შექმნის შესახებ. გადაწყვეტილების თანახმად, ახლად შექმნილი აზერბაიჯანის არმია და ფლოტი, სინამდვილეში, საბჭოთა რუსეთის წითელი არმიის შემადგენელი ნაწილივით იქმნებოდა. ამრიგად, **დამოუკიდებელი აზერბაიჯანის საბჭოთა რესპუბლიკის** თავისი არსებობის პირველივე მომენტიდან სახელმწიფოებრიობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ატრიბუტი - **არმიის ყოლის უფლება ჩამოერთვა** რესპუბლიკაში საზოგადოების ვენებად დაყოფა და ქონებრივ წოდებებად დაყოფა გაუქმდა. პირველ საკანონმდებლო საბუთებს შორის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენდა კანონი მიწის შესახებ. ყველა ხანის, ბედის, ვეკვის და ეკლესიის მიწები ჩამორთმეულ იქნა და უსასყიდლოდ გადაეცა გლეხების განკარგულებას. აზერბაიჯანში ხელისუფლების ბოლშევიკების ხელში გადასვლა და ფაქტიურად მოსკოვიდან მართვა ჩვენი ქვეყნის სიმდიდრეების, პირველ რიგში ნავთობის ათვისებისათვის საბ-

ჭოთა რუსეთს ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა. დროებითი რევოლუციური კომიტეტის 1920 წლის 24 მაისის დეკრეტით მოხდა ნავთობის მრეწველობის ხელახალი ნაციონალიზაცია, გარკვეული დროის შემდეგ კი **კასიის საფაქრო ფლოტი**, ქარხნები, ფაბრიკები და სხვა სამრეწველო საწარმოები სახელმწიფო საკუთრებად გამოცხადდა. ამრიგად ჩვენი ხალხის სიმდიდრის სამოქალაქო ომის შედეგად ეკონომიკის განადგურებულ მდგომარეობაში მყოფ საბჭოთა რუსეთში გატანა დაიწყო.

გამოიკვლიეთ ბოლშევიკური მთავრობის განხორციელებული რეფორმების განმაზოგადებელი უარყოფითი და დადებითი ნიშნები და გაამზადეთ მოცვის სფეროების შესაბამისი დიაგრამა.

1921 წლის მაისში ბაქოში ჩატარდა პირველი სრულიად აზერბაიჯანის საბჭოების ყრილობა. ყრილობაზე მიღებული იქნა აზერბაიჯანის სსრ-ის პირველი კონსტიტუცია. მისი შესავალი დებულებები, სინამდვილეში რსსსრ-ის პირველი კონსტიტუციის გამეორება იყო. კონსტიტუცია აცხადებდა, რომ აზერბაიჯანში უმაღლესი ხელისუფლება მუშებსა და მშრომელ გლეხებს, საკუთარი შრომით მცხოვრებ ყველას ეკუთვნის. აზერბაიჯანის სსრ კონსტიტუცია სინდისის, პრესის და სიტყვის თავისუფლებას აცხადებდა. ძირითად კანონში რასობრივი, ეროვნული კუთვნილებისგან დამოუკიდებლად თანასწორობა იყო დაფიქსირებული, ეროვნულ უმცირესობათა ინტერესების დაცვის გარანტია იყო მოცემული. კონსტიტუციის დამტკიცების შემდეგ და მისი მოთხოვნის შესაბამისად აზერბაიჯანის რევოლუციური კომიტეტი გაუქმდა. უმაღლესი საკანონმდებლო ხელისუფლებამ ყრილობაზე არჩეული აზერბაიჯანის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის ხელში მოიყარა თავი. უმაღლესი აღმასრულებელი ხელისუფლება კი აზერბაიჯანის სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს ეკუთვნოდა. ნ. ნერიმანოვი კვლავ აზერბაიჯანის სსრ სსს-ს თავმჯდომარედ იქნა არჩეული. ამრიგად, აზერბაიჯანში საბჭოთა ეროვნული სახელმწიფო წყობილების „სამართლებრივი თვალსაზრისით ორგანიზების საწყისი ეტაპი დასრულდა. აზერბაიჯანის სსრ მთელი მუსლიმანური სამყაროსათვის ახალი ტიპის პირველი საბჭოთა რესპუბლიკა გახდა.

აზერბაიჯანის სსრ-ში პირველ ხანებში შექმნილ მართვის სისტემასა და 1921 წელს კონსტიტუციის შესაბამისად შექმნილ ხელისუფლების ორგანოებს შორის მოახდინეთ შედარება, განსაზღვრეთ მსგავსი და განსხვავებული ნიშნები.

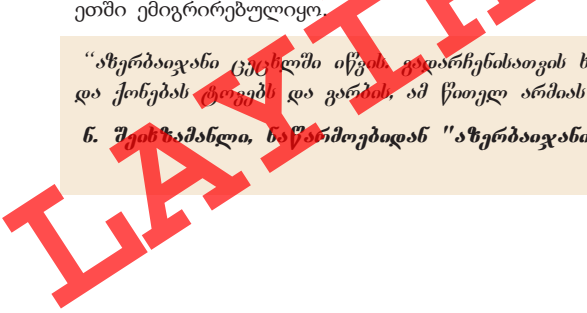

ბოლშევიკური დაპყრობის შედეგები. ამრიგად, აპრილის გადატრიალებიდან გასული ერთი წლის განმავლობაში რესპუბლიკაში მოხდა ხარისხობრივი თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ცვლილებები. ეს ცვლილებები რუსეთში გამოყენებული პოლიტიკური და სოციალ-ეკონომიკური სისტემის აზერბაიჯანშიც დამყარებას ემსახურებოდა. უმადვროულად საბჭოთა რეჟიმი პირველივე დღეებიდან რესპუბლიკაში პოლიტიკურ რეპრესიებს ახორციელებდა. აპ(ბ)ს-ს გარდა ყველა პოლიტიკურ პარტია მცირე დროში უკვე კანონგარეშედ ითვლებოდა, მათი ბეჭდვითი ორგანოები აიკრძალა. მუსავატს, ითთიჰადს, ეჰრარსა და სხვა პარტიებს მშრომელთა მტრის დამა დაედოთ, პარტიის გამოჩენილი ლიდერები და უფრო მეტიც, რიგითი წევრებიც კი იდეენებოდნენ. აპრ-ის ცნობილი ხელმძღვანელების ერთი ჯგუფი დააპატიმრეს, დანარჩენები კი აიძულეს, რომ სამშობლო დაეტოვებინათ. დახვრეტებს შორის ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწეები და სამხედროები - **ს. სულკე-გინი, ა. უსუბოვი, ჰ. სელიმოვი, ს. თღეხასი, რ. შიხლინსკი**, ცნობილი ინტელიგენტები და მთავრობის წევრები - **ს. რეფბეიოვი, ა. ზაიდნანოვი**, ცნობილი პედაგოგი და მეცნიერი **ფ. ქიჩერლი** და სხვები იყვნენ. დაშნაკმა ტერორისტებმა 1920-1921 წლებში **ფ. ხოსიკი და ჰ. აღაევი** თიფლისში, **ბ. ჯაგანშირი** კი ისტანბულში მოკლეს. ადრ-ის ბევრ გამოჩენილ მოღვაწეს (**ე.მ. თოფჩუბაშოვი, ა. შეიხულისლამოვი, ჯ. ჰაჯიბეილი, მ. მეჰერამოვი, მ.ი. მეჰდიევი** დასხვ.) პარიზის კონფერენციაში მონაწილეობის გამო სამშობლოში დარჩენილი თანამოაზრეების ტრაგიკული ბედი მათ თავს არ გადახდათ. დაპატიმრებული მ.ე. რესულზადე კი ნ. ნარიმანოვისა და ი.ბ. სტალინის ჩარევის შედეგად ბოლშევიკური რეპრესიიდან გადარჩა. სტალინის პირადი ვაგონით რუსეთში წაყვანისას მ.ე. რესულზადე იძულებული გახდა 1922 წელს იქიდან მალულად ფინეთში, შემდეგ კი პოლონეთში ემიგრირებულიყო.

“აზერბაიჯანი ცეცხლში იწვის, ვადარჩენისათვის ხალხი წითელი არმიის ცეცხლში დაიწვარ სხლეებს და ქონებას ტოვებს და გარბის, ამ წითელ არმიას არც კანონი და არც ნაშუხი არა აქვს”.

ნ. შეიხზამანლი, ნაწარმოებიდან "აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის გახსენება".
ბაქო, 1997.

? თქვენი აზრით რა სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მიზეზები შეიძლება ჰქონოდა ბოლშევიკების მიერ აზერბაიჯანში ჩადენილ ხოცვა-ჟლეტას, ძარცვასა და ტერორს?

აზერბაიჯანის სსრ-ში ტერორის განმარტებული ძირითადი ორგანიზაცია საგანგებო კომისია იყო. ხალხში „ჩეკა“-დ (რუსულ ენაზე საგანგებო კომისიის სიტყვების საწყისი ასოები), წევრები კი „ჩეკისტად“ წოდებული ამ ორგანიზაციის ხელით ქვეყანაში პოლიტიკური თვალსაზრისით საეჭვო პირებს აპატიმრებდნენ, ხდებოდა მათი ქონების კონფისკაცია.

საეჭვო ელემენტის ცნება, პირველ რიგში, დათხოვილი პარტიის წევრებს, ყოფილ მეწარმეებს, ბეიებს, ვაჭრებს და ზოგადად, შეძლებულებს, ინტელიგენციას შეეხებოდა. დაპატიმრებები და სწრაფად ჩატარებული გამოძიებები, როგორც წესი დახვრეტით, უკეთეს შემთხვევაში კი გადასახლებით მთავრდებოდა. ბოლშევიკური ხელისუფლების ადგილობრივი პირობების მხედველობაში მიუღებლად გატარებულმა მკვეთრმა ეკონომიკურმა პოლიტიკამ, უმოწყალო ტერორმა მალე კრიზისი და ადგილებზე აფეთქებები გამოიწვია. აზერბაიჯანელმა ხალხმა ბოლშევიკური ხელისუფლების წინააღმდეგ დაიწყო მოძრაობა, უკვე 1920 წლის მაისის ბოლოს განჯაში, იენისის დასაწყისში ყარაბაღში მყოფი ეროვნული არმიის ნაწილები აჯანყდნენ. ამ გამოსვლებს წითელი არმიის ძარცვებისაგან, რუსი ჯარისკაცების თვითნებობისაგან შეწუხებული აზერბაიჯანის სხვა რეგიონების მოსახლეობაც შეუერთდა. ზაქათლის, ლენქორანის, შამქირისა და სხვა რეგიონებშიც რუსულ-ბოლშევიკური უღლის წინააღმდეგ ერთმანეთის მიყოლებით აჯანყებები ხდებოდა. ზოგადად, 1920-1924 წლებში აზერბაიჯანის სსრ-ში რუსული არმიის, ბოლშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ 60-ზე მეტი შეიარაღებული აჯანყება მოხდა. თუმცა ძალების უთანასწორობის გამო და ერთიანი ცენტრიდან უმართაობის გამო ხდებოდა აჯანყებების ჩახშობა. დაკავებულ პატრიოტებს უსწორდებოდნენ, ხვრეტდნენ, ქალაქებსა და სოფლებს მარცვავდნენ. მაგალითად, განჯის აჯანყების ჩახშობისას რუსულ-ბოლშევიკური არმია ადგილობრივ მოსახლეობას უმოწყალოდ გაუსწორდა. აჯანყებულ სამხედროებთან ერთად ათეულობით მშვიდობიანი მოსახლეც დახვრეტილი იქნა. წითელი არმიის მმართველობაში საკმაო რაოდენობის ბოლშევიკის ქურქში გახვეული სომეხი დამნაჯის არსებობაც ხოცვა-ჟლეტის და ტერორის უფრო ვრცელი ხასიათის მიღების მიზეზის გამომწვევი ფაქტორთაგანი იყო: სამწუხარო ის იყო, რომ ამ შეუწყალებელი აქციების ახალი საბჭოთა „დაღებისათვის“ მლიქვნელობის მცდელი ზოგიერთი აზერბაიჯანელი ბოლშევიკიც (ჰ. სულ-თანოვი, ე. კარაევი) განსაკუთრებულ თავდადებას იჩენდა.

“XI წითელი არმიის გენერალური შტაბის 1920 წლის 26 მაისის საიდუმლო ოპერაციის ბრძანებ-დან: "აჯანყებების ჩახშობის დროს, ბრძანებისათვის ლოდინი საჭირო არ არის, რადგან შეიძლება კავშირი გაწყდეს. აჯანყებების ჩახშობისას ყველა საეჭვო პირის სასამართლოს ვარუშე დახვრეტაში ინიციატივის გამოჩენა საჭირო. წვრილი გამოსვლების შეუბრალებლად და უმოწყალოდ ჩახშობა საჭირო".

ბ. ბაიარაშოვი. "განჯის აჯანყება-1920, საბუთები და მასალები". ბაქო, 2010

? რა დასკვნების გვეყვება შესაძლებელი მოცემული წყაროს მიხედვით?

ბოლშევიკები ასეულობით ადამიანს სოლოვეტსკის კუნძულებზე, სუზდალში, ნოვგოროდსა და რუსეთის სხვა განაპირა ადგილებში არსებულ საპატიმრო ბანაკებში გადასახლებაში აგზავნიდნენ. მიუხედავად ამისა, აჯანყებების დიდი მნიშვნელობა იმისაგან შედგებოდა, რომ მათ ახალი ხელისუფლება შეაზანზარეს და აზერბაიჯანელი ხალხის წინააღმდეგობის ძალა უჩვენეს მას.

1. შეადარეთ ადრ და აზერბაიჯანის სსრ, განსაზღვრეთ მართვასა და პოლიტიკურ წყობასთან დაკავშირებული მსგავსი და განსხვავებული ნიშნები.
2. მოამზადეთ რეფერატი თემაზე: რუსულ-ბოლშევიკური დაპყრობა.
3. აწარმოეთ ვახიკვლევა აზერბაიჯანის სსრ ხელმძღვანელობაში წარმოდგენილი აზერბაიჯანელი ბოლშევიკების შესახებ. მათი მოღვაწეობის გაანალიზებით სცადეთ ანტიეროვნული პოზიციების გამოკვლევა.
4. რაში ხედავთ 1920-1921 წლებში მომხდარი აჯანყებების მიზეზებს?
5. შესაძლებელი იყო თუ არა რუსულ-ბოლშევიკური დაპყრობის წინააღმდეგ მომხდარ აჯანყებებში გამარჯვება? დაასაბუთეთ თქვენი მოსაზრება.

“დამოუკიდებელი საბჭოთა აზერბაიჯანის” ლოზუნგის კრახი ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევა

სამხრეთ კავკასიაში ბოლშევიკური დაპყრობის პირველი მსხვერპლი აზერბაიჯანი გახდა. ჩვენი ქვეყნის ბუნებრივი რესურსების სიმდიდრე, განსაკუთრებით ჩვენი ნავთობის ეკონომიკური კრწისის ორობტრიალში მყოფი საბჭოთა რუსეთისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობას ატარებდა. ვინაა ამო-
სა, ახედვით ფორმალური ხასიათის მატარებელი დამოუკიდებლობა მოკლე დროის განმავლობაში გაუქმდა. კავკასიის რესპუბლიკებს შორის არსებული ტერიტორიული კონფლიქტებაც აზერბაიჯანის ინტერესების საწინააღმდეგო ხასით წყდებოდა. დღევანდელი ყარაბაღის კონფლიქტს ჩაყვარა საფუძველი.

აპსშსრ, სსრ კავშირი, რძბპ კავკასიის ბიურო, ზენგეზური, მყო, ყარსის ხელშეკრულება, ნახჩევანის სსრ

ფორმალური დამოუკიდებლობის გაუქმება. ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის გასაბჭოების შემდეგ მოსკოვმა თანდათან მის ფორმალურ დამოუკიდებლობას ბოლო მოუღო.

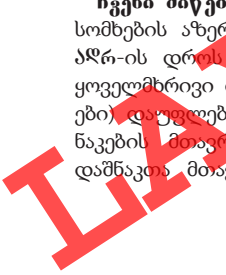

აზერბაიჯანის სსრ-ის გერბი

ეს პროცესი 1920-1922 წლებში საბჭოთა რუსეთის კარნახის შესაბამისად სამ სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკას შორის ორმხრივი და მრავალმხრივი ხელშეკრულებების გზით ხორციელდებოდა. 1922 წლის დეკემბრის დასაწყისში აზერბაიჯანის სსრ, საქართველოს სსრ და სომხეთის სსრ ამიერკავკასიის საბჭოთა ფედერაციულ სოციალისტურ რესპუბლიკაში (აპსშსრ) გააერთიანეს. წარმონაქმნის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტიც აირჩია. აპსშსრ ცპპ-ის პირველი თავმჯდომარე ნერიმან ნერიმანოვი გახდა. სინამდვილეში აპსშსრ-ს მოსკოვის მიერ ორგანიზებული და უშუალოდ მის დაქვემდებარებაში მყოფი ამიერკავკასიის სამხარეო პარტიის კომიტეტი ხელმძღვანელობდა. ეს სტრუქტურა, არსით, მეფის რუსეთის პერიოდში კავკასიის მართვისათვის შექმნილი სამეფისნაცვლო სისტემას მოგვაგონებდა. აპსშსრ-ის შექმნამ სამხრეთი კავკასიის რესპუბლიკების სუვერენული უფლებები შეზღუდა, პარტიის ერთმმართველობის პირობებში გაზარდა მათი მოსკოვზე დამოკიდებულება. ამ პერიოდში აზერბაიჯანს დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკისა და საგარეო სავაჭრო ურთიერთობების გატარების უფლება ჩამოერთვა. აზერბაიჯანის ძირითადი სიმდიდრის ნავთობის საერთაშორისო ბაზარზე გაყიდვიდან მიღებული შემოსავლები მთლიანად მოსკოვის კონტროლქვეშ გადავიდა. 1922 წლის 30 დეკემბერს აპსშსრ, რსშსრ, ბელორუსიის სსრ და უკრაინის სსრ-ის უფლებამოსილი წარმომადგენელთა საბჭოებმა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირად წოდებული ახალ სახელმწიფოს - სსრპ-ის შექმნის შესახებ დეკლარაციასა და ხელშეკრულებას მოაწერეს ხელი.

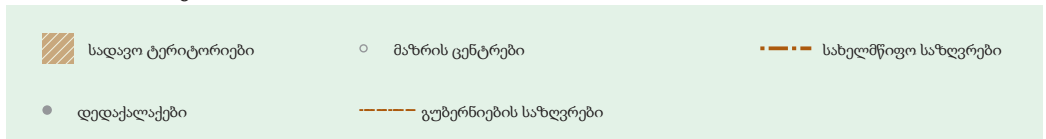
მართალია, „საბჭოთა სახელმწიფო“ დამოუკიდებელი საბჭოთა რესპუბლიკების „ნებაცოფლობით გაერთიანება“ ფედერაციის პრინციპს ეყრდნობოდა, მაგრამ ცენტრალიზებული ერთპარტიული მართვის რეჟიმის საყრდენი უნიტარული სტილის წყობა იყო, თითოეულ რესპუბლიკას „ფედერაციიდან ნებაცოფლობით გასვლის“ უფლება კი ჰქონდა, მაგრამ ეს ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. ამ სახელმწიფოს შექმნით აზერბაიჯანის სსრ დიდი ბოლშევიკური იმპერიის განაპირა მხარედ იქცა.

ჩვენი მიწების დაყოფა. აზერბაიჯანის ჩრდილოეთის რუსეთის მხრიდან ხელახალმა დაპყრობამ სომხების აზერბაიჯანელების წინააღმდეგ ტერიტორიული პრეტენზიები კიდევ უფრო გაამძიერა. აპსშსრ-ის დროს მიწის ვერ მიმღწევი, დამარცხებული დაშნაკების მთავრობამ საბჭოთა რუსეთის ყოველმხრივი დახმარებით აზერბაიჯანის მიწების (ყარაბაღი, ზენგეზური, ნახჩევანი და სხვა მხარეები) დაუფლების პოლიტიკა გააქტიურა. 1920 წლის აგვისტოში საბჭოთა რუსეთსა და სომეხი დაშნაკების მთავრობას შორის დადებული ხელშეკრულების თანახმად შერურ-დერელიაზი სომეხ დაშნაკთა მთავრობას მიეცა, ნახჩევანი, ზენგეზური და ყარაბაღის მთიანი ნაწილი სადავო ტე-

პირობითი ნიშნები:

აღრ-ის პერიოდში სახელმწიფო საზღვრები და სადავო ტერიტორიები

რიტორიებად გამოცხადდა. ზენგეზურის ერთი ნაწილის სომხეთისათვის გადაცემაში 1920 წლის 30 ნოემბრის აზერბაიჯანის უმაღლესი პარტიული ხელმძღვანელობის მიღებულ გადაწყვეტილებასაც დიდი „დამსახურება“ მიუძღვის. დადგენილებაში საბჭოთა აზერბაიჯანსა და საბჭოთა სომხეთს შორის რაიმე საზღვრის არ არსებობაზე იყო ხაზი გასმული. 1921 წლის ზაფხულში მაზრის მხოლოდ დასავლეთი ნაწილი (ზემოთ ზენგეზური) უკვე გასაბჭოებულ სომხეთს გადაეცა. ზენგეზურის ერთი ნაწილის სომხეთისათვის გადაცემაში საბჭოთა რუსეთის ძალის მიერმა წინხმა, მისი კავკასიის საქმეებში ძირითადი ხელმძღვანელების - ი. სტალინისა და კ. ორჯონიკიძის ანტიაზერბაიჯანულმა ქმედებებმა გადამწყვეტი როლი შესრულდეს. ყარაბაღის მომავალი ზედის განსაზღვრის მიმართულელებით რეალური ნაბიჯები 1920 წლის ბოლოს - სომხეთის გასაბჭოების შემდეგ გადაიდგა. ამ დროიდან დაწყებული სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის სახელმწიფოთაშორისი ტერიტორიული კონფლიქტი ფაქტიურად შიდა საკითხად იქცა. მოლაპარაკებები კი რპ(ბ)პ ცპ-ის კავკასიის ბიუროს მითითებებითა და კონტროლით მიმდინარეობდა. 1921 წლის ზაფხულში კავკასიის ბიურომ ყარაბაღის მთიან ნაწილთან დაკავშირებული განხილვები დაიწყო. ამრიგად, ხელოვნური სახით გაბერილი მთიანი ყარაბაღის საკითხმა 1923 წლამდე ირევანსა და ბაქოს შორის მწვავე პოლიტიკური ბრძოლის ახალ ეტაპს ჩაეყარა საფუძველი. მთიანი ყარაბაღის საკითხის ასე გაგრძელება შემთხვევითი არ იყო. ამ დროის განმავლობაში პარტიულ და საბჭოთა ორგანოებს შორის მრავალჯერ მოხდა განხილვები, სხვადასხვა შემთავაზებები იქნა წამოყენებული. იმ დროინდელი აზერბაიჯანელი კომუნისტების არა მტკიცე პოზიციურობა, მოსკოვიდან ზეწოლა და ზოგჯერ ორივე მხარის სომხების მიერ წარმოდგენამ (აპ(ბ)პ-ის ხელმძღვანელ ორგანოებში საკმაო რაოდენობის ბოლშევიკის ქურქში გახვეული სომხები ნაციონალისტი იყო) ამ საკითხზე გადაწყვეტი გავლენა მოახდინა. ბოლოს, 1923 წლის 7 ივლისს აზერბაიჯანის სსრ ცპ(ბ)-მა გამოსცა დეკრეტი „მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქის შექმნის შესახებ“. აზერბაიჯანის მთიანი ყარაბაღის რეგიონში სომხური ავტონომიის შექმნამ ყარაბაღის

პირობითი ნიშნები:

	აზერბაიჯანის მოწყვეტილი ტერიტორიები		დედაქალაქები		ქალაქები		სახელმწიფო საზღვრები		ადმინისტრაციული ერთეულების საზღვრები

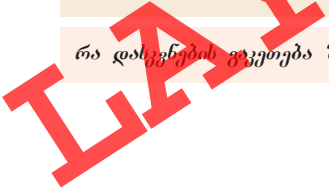
1920–1930 წლებში აზერბაიჯანის სსრ-დან მოწყვეტილი ტერიტორიები

მიწების დანაწევრებასა და მომავალში ამ ტერიტორიაზე სომხეთის ხელახალი პრეტენზიის წამოყენების პირობა შექმნა. თუმცა, ისტორიული აზერბაიჯანული ტერიტორიების ხარჯზე შექმნილ საბჭოთა სომხეთში მცხოვრები ასი ათასობით ჩვენი თანამემამულისათვის ანალოგიური ნაბიჯები არ გადაიდგა.

“აზერბაიჯანის სსრ სახალხო მეურნეობის საბჭოს თავმჯდომარე ნ. სოლოვიოვი 1920 წელს ვ. ლენინსადმი ვაგაზაგნიდ ვრცელ წერილში წერდა: მოსკოვზე იმედები ჰქონდათ, თუმცა საქართველოსა და სომხეთთან ხელშეკრულებები და ამ რესპუბლიკებისათვის აზერბაიჯანის ტერიტორიის ერთი ნაწილის მიცემა მუსლიმან მოსახლეობაში თუ ეს იმედები არ შოუკლაყს, მაშინ მათთან ურთიერთობაში მერყეობას იწვევს. მუსლიმანი მასების აზრით, მოსკოვმა აზერბაიჯანი არა მხოლოდ დაიბყრო, არამედ მის ხარჯზე საქართველოსა და სომხეთს სახუქარიც კი მისცა. საქართველოსთან წარმოებულ მოლაპარაკებებში წარმომადგენელთა საბჭოს შემადგენლობაში აზერბაიჯანული მხარის ქართველის მიერ წარმოდგენა, სომხეთთან მოლაპარაკებაში კი სომხის მიერ წარმოდგენა აზერბაიჯანისათვის შეურაცხყოფად იქცა. მუსლიმანებს არ ესმით, რომ მათი მონაწილეობის ვარუშ რატომ მოლაპარაკებებში საქართველოს მხარის მხოლოდ ქართველებით, სომხეთის მხარის კი მხოლოდ სომხებით წარმოდგენის შემთხვევაში, მათი წარმომადგენლები ამ მოლაპარაკებებში არ ყოფილან”.

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის საქმეთა სამმართველოს პოლიტიკური საბუთების არქივი (არპსსხა)

რა დახელების ვაკეობა შეიძლება მოცემული წყაროდან?

აზერბაიჯანში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ბაქოს პოლიტიკური გავლენის ერთ დარჩენილი ერთადერთი ტერიტორია ნახჩევანის რეგიონი იყო. სომხეთის შეიარაღებული ძალების აგრესიული მოქმედებების შედეგად ნახჩევანის მხარეში დამაბულობა გრძელდებოდა. 1920 წლის ივნისში **გვისელ ბეის** მეთაურობით ნახჩევანში გაგზავნილი თურქეთის მეზრძოლთა ნაწილებს სომხები აგრესორების წინააღმდეგ ბრძოლაში ნახჩევანელებისათვის შეძლების ფარგლებში დახმარება უნდა გაეწიათ. გარკვეული სამხედრო მომზადების შემდეგ XI წითელი არმიის ნაწილები 28 ივლისს ნახჩევანში შევიდნენ. 1920 წლის აგვისტოში მოსკოვში დადებული საბჭოთა-თურქული შეთანხმების საფუძველზე, ახალი ხელშეკრულების დადებამდე ორივე მთავრობის სამხედრო ძალების ნახჩევანში დარჩენის გადაწყვეტილება იქნა მიღებული. თუმცა, ყოველივე ამის მიუხედავად, ნახჩევანის სტატუსის განსაზღვრის წინ აზერბაიჯანის ამ რეგიონში მდგომარეობა რთული იყო. ერთის მხრივ, სომხეთის რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების დაპყრობების შედეგად დამაბულობის გაგრძელება, მეორეს მხრივ კი საბჭოთა რუსეთსა და დაშნაკურ სომხეთს შორის მიმდინარე ფარული თამაშები ნახჩევანის აზერბაიჯანის სსრ-ის შემადგენლობაში დარჩენის საკითხის გადაწყვეტას აგრძელებდა.

აზერბაიჯანის ხელმძღვანელობის მოსკოვის კარნახისათვის დაქვემდებარების პირობებში, რუსეთ-სომხეთის შევაჭრების წინააღმდეგ ბრძოლაში ნახჩევანის მოსახლეობის სანდო ერთადერთი ძალა რეგიონში არსებული თურქული ძალა იყო. ნახჩევანის აზერბაიჯანის სსრ-ის შემადგენლობიდან გამოყვანისა და სომხეთისათვის გადაცემის გეგმა რეგიონში თურქული ძალების არსებობის პირობებში წინასწარ განწირული იყო წარუმატებლობისთვის. 1921 წლის 16 მარტს რსზსრ-სა და თურქეთს შორის ხელმოწერილი მეგობრობის ხელშეკრულების დადების შედეგად სომხურ პროვოკაციებს ბოლო მოეღო. ამ ხელშეკრულების მესამე მუხლის თანახმად, ნახჩევანის ოლქი „აზერბაიჯანის პროტექტორატის ქვეშ ავტონომიური ტერიტორია ხდებოდა, ერთი პირობით, რომ აზერბაიჯანს ამ პროტექტორატით მესამე სახელმწიფოსათვის შეღავათი არ უნდა გაეწია“.

ნახჩევანის აზერბაიჯანის მფარველობის ქვეშ ავტონომიური ტერიტორიის სტატუსი აზერბაიჯანს, საქართველოს, თურქეთსა და სომხეთს შორის რსზსრ-ს მონაწილეობით 1921 წლის 13 ოქტომბერს ყარსში დადებული 20 მუხლისაგან შემდგარ მეგობრობის ხელშეკრულებაშიც აისახა. ორივე ხელშეკრულება უკადო იყო. ეს ხელშეკრულებები დღემდე სომხეთსა და აზერბაიჯანსა და თურქეთს შორის სახელმწიფო საზღვრების მარეგულირებელი ერთადერთი საერთაშორისო საბუთია. 1924 წლის 9 თებერვალს აზერბაიჯანის სსრ ცაბ-ის უმაღლესმა საბჭომ გამოსცა დეკრეტი ნახჩევანის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნის შესახებ. ამრიგად, ნახჩევანის საკითხის აზერბაიჯანის სასარგებლოდ გადაწყვეტაში თურქეთმა შეუცვლელი როლი შეასრულა. თუმცა შემდგომში, ზენგეზურის ერთი ნაწილის დაკარგვის შედეგად, ნახჩევანი ტერიტორიული თვალსაზრისით აზერბაიჯანის ძირითადი ნაწილისაგან ცალკე აღმოჩნდა. ამან მომავალში აზერბაიჯანის სსრ-სა და სომხეთის სსრ-ს შორის ახალი ტერიტორიული პრობლემების გაჩენას საფუძველი ჩაუყარა. შედეგად 1929 წელს ამიერკავკასიის ცაბ-ის გადაწყვეტილებით, მოსკოვისა და ყარსის საერთაშორისო ხელშეკრულებების პირობების საწინააღმდეგოდ, ნახჩევანის ასსრ-ის საზღვრები შეიცვალა და 657კმ² ტერიტორია სომხეთის სსრ-ს გადაეცა. გარდა ამისა, საუკუნის 20-იან წლებში სომხეთის სსრ-თან სამოვრებითა და წყლით სარგებლობის უფლების ნიადაგზე წარმოშობილი სასაზღვრო კონფლიქტების შედეგად აზერბაიჯანის სსრ-მ დაკარგა ყაზახისა და ჯაბრაილის მაზრების გარკვეული მიწები.

1920 წელს საბჭოთა რუსეთის სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის ვ. ლენინისადმი გაგზავნილი წერილში ნ. ნერამანოვი რესპუბლიკის ტერიტორიული მთლიანობისათვის დიდი საფრთხის შექმნის გათვალისწინებით, აზერბაიჯანში შექმნილ საშინელ მდგომარეობაზე საუბრობდა. ის სწერდა: "საშინელი მდგომარეობაა შექმნილი, ერთი მხრივ ცენტრი საქართველოსა და სომხეთის დამოუკიდებლობას, აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობას ცნობს, მეორეს მხრივ, იგივე ცენტრი აზერბაიჯანის სრულიად არასადაო ტერიტორიებს სომხეთს აძლევს ... აზერბაიჯანის ტერიტორიების სომხეთისათვის, დაშნაკებისათვის ძაცება გამოსწოება შეუძლებელი, შესაძლო ცუდი შედეგების მომცემი შეცდომაა".

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის საქმეთა სამმართველოს პოლიტიკური საბუთების არქივი (არპსსსა)

თქვენი აზრით, რატომ უწოდებდა ნ. ნერიშანივი აზერბაიჯანის მიწების სომხებისათვის გადაცემას ცუდი შედეგების შესაძლო მომტან შეცდომას?

სომხეთისაგან განსხვავებით, აზერბაიჯანის საქართველოსთან ტერიტორიალური დავები სისხლიანი შეტაკებებისა და მსხვილმასშტაბიანი სამხედრო ოპერაციების მიზეზი არ გამხდარა. რესპუბლიკებს შორის ძირითადი სადავო ტერიტორია ზაქათალის მაჰალა რომელ სახელმწიფოს ეკუთვნოდა, თავისი კატეგორიული გადაწყვეტა მხოლოდ საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ ჰპოვა. 1921 წელს რესპუბლიკებს შორის დადებული შეთანხმების საფუძველზე, საქართველომ ზაქათალის ოლქში არსებულ ყველა პრეტენზიაზე ხელი აიღო. აღნიშნული კონფლიქტის გადაწყვეტაში ზოგიერთმა ფაქტორმა როლი შეასრულა. ზაქათალის ოლქის მოსახლეობის აბსოლიტური უმრავლესობა (92-95%) მუსლიმანი იყო და კატეგორიული სახით აზერბაიჯანის შემადგენლობაში ცხოვრების სურვილის გამოთქმამ გადაწყვეტი როლი შეასრულა. ამის მიუხედავად, წინათ ზაქათალის ოლქის კუთვნილი სათესი და სამოვარი ფართობების ერთი ნაწილი, ცოტა ხნის შემდეგ საქართველოს სიღნაღის მაზრას გადაეცა. იმავდროულად ყარაზის ზედა ნაწილიც ადმინისტრაციული თვალსაზრისით საქართველოს შეუერთდა. ალრ-სა და საქართველოს მთავრობას შორის 1918-1920 წლებში სადავო ტერიტორიად გამოცხადებული ბორჩალოს მაჰალი საქართველოში დარჩა. მაჰალი საქართველოსა და სომხეთის საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის განაწილდა. ამრიგად, 1920-30-იან წლებში საბჭოთა ეროვნული პოლიტიკის სახელის ქვეშ, ჩვენი ხალხის სურვილების საწინააღმდეგო ალრ-დან მემკვიდრეობით დარჩენილი ჩვენი ისტორიული მიწების მნიშვნელოვანი ნაწილი საბჭოთა სომხეთსა და საქართველოს გადაეცა. ქალაქი ირევანი და მის გარშემო მყოფი ჩვენი მიწების ხარჯზე სომხეთის სახელიანი სახელმწიფოს წარმოქმნა მოხეტიალესავით, მოსკოვის პირდაპირ ინტერვენციისა და ტვინის „გასაერთა-შორისობის“ იდეალებით ბურუსში გახვეული აზერბაიჯანელი ბოლშევიკების გამოუყენებლობის გამო მოხდა. ჩვენი ისტორიული მიწების მნიშვნელოვანი ნაწილის მეზობელი სახელმწიფოსათვის „ჩუქება“. ეს პროცესი შემდგომ პერიოდებშიც გაგრძელდა.

1. თქვენი აზრით, ამსწრ-ის შექმნაში, რა ინტერესები ჰქონდა საბჭოთა რუსეთს?
2. შესაძლებელია, ამსწრ-ის დამოუკიდებელ კონფედერაციულ სახელმწიფოდ დახასიათება?
3. თქვენი აზრით, 1920-1930-იან წლებში აზერბაიჯანის მიწების მეზობელ რესპუბლიკებს შორის განაწილების აღმოფხვრისათვის რა არ იყო საკმარისი?
4. გამოთარკვიეთ აზერბაიჯანის ამსწრ-ის შემადგენლობაში შესვლის შედეგები.
5. რუკების საფუძველზე შეადარეთ ალრ-ისა და აზერბაიჯანის სსრ ტერიტორიები, განსაზღვრეთ მეზობელი საბჭოთა რესპუბლიკებისათვის მიცემული ტერიტორიები.
6. თქვენს ადრე მიღებულ ცოდნაზე დაყრდნობით მოამზადეთ რეფერატი გულუსტანისა და თურქმენთაის ზავის შემდეგ ვაფლილ პერიოდში ვაყოფილი ჩვენი მიწების შესახებ.

LAYI.H

22 ბოლშევიკური მიმართულების სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული რეფორმები

თავიანთი ხელისუფლების თანდათან მიერ აზერბაიჯანზე გამავრცელებელი ბოლშევიკები სამხედრო-პოლიტიკური წარმატებების სოციალური მიმართულების რეფორმებით განმტკიცებას ცდილობდნენ. 1920 წლიდან დაწყებული საბჭოთა რუსეთში განხორციელებული ღონისძიებების, კომუნისტური იდეოლოგიის მოთხოვნების შესაბამისი რეფორმების გამოყენება საბჭოთა აზერბაიჯანშიც დაიწყო.

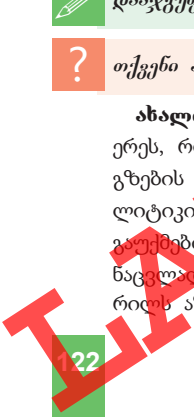
“სამხედრო კომუნისმი”, სასურსათო ბარათი, გლეხთა გამოსვლება, ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა (აპმ), ინდუსტრიალიზაცია, კოლექტივიზაცია, კულტურული მშენებლობა.

სამხედრო კომუნისმი. რუსეთში სამოქალაქო ომის დროს განხორციელებული და ბოლშევიკების გამარჯვებაში მნიშვნელოვანი როლის შემსრულებელი „სამხედრო კომუნისმის“ სახელით ცნობილმა ეკონომიკურმა პოლიტიკამ აზერბაიჯანშიც დაიწყო გამოყენება. ქვეყანაში „სამხედრო კომუნისმი“ სისტემასთან დაკავშირებული ღონისძიებებიდან ზოგიერთი, თანაც უფრო შეზღუდული ფორმით და მცირე დროის განმავლობაში განხორციელდა. 1920 წლის 26 აგვისტოს აზერბაიჯანის რევოლუციურმა კომიტეტმა მიიღო დეკრეტი ხორბლით ვაჭრობის სახელმწიფო მონოპოლიზაციის შესახებ. 1920 წლის სექტემბრის ბოლოს აზერბაიჯანში სასურსათო ბარათებისა და საერთო შრომითი გადასახადების გამოყენებით **სამხედრო კომუნისმის პოლიტიკამ** ოფიციალურად გამოყენება დაიწყო. მოსახლეობის მიერ წარმოებული და თავის მოთხოვნილებაზე მეტი სასურსათო პროდუქცია „ქალაქებში მოშიშმილე მუშებისათვის წაღების „სახელით ძალით ჩამოერთმეოდათ, სამაგიეროდ გლეხებს კაპიკებს უხდიდნენ. ამ ღონისძიებებს მუშებისგან შემდგარი სპეციალური რაზმები ახორციელებდნენ. სინამდვილეში მოსახლეობის წვალებით მიღებული მოსავალი აზერბაიჯანში მყოფი წითელი არმიის მოთხოვნილებებისათვის გამოიყენებოდა, ამასთან დამშეული რუსეთის მაზრებში იგზავნებოდა. ძირითადი სამრეწველო ცენტრის - ბაქოსა და რამდენიმე ჩვენი ქალაქის გარდა აზერბაიჯანი ეკონომიკური თვალსაზრისით აგრარული ქვეყანა იყო. მოსახლეობის 3/4-ზე მეტს გლეხები შეადგენდნენ. „სამხედრო კომუნისმი“ პოლიტიკამ აზერბაიჯანში სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოებაზე უარყოფითი გავლენა მოახდინა, მოსახლეობის ცხოვრება გაუარესდა. გლეხების თავისი შრომისადმი ინტერესის დაკარგვა კი უფრო საფრთხისშემცველი იყო. ეს მთელ ქვეყანას სასურსათო კრიზისის საფრთხის პირისპირ აყენებდა. მალე მაზრების უმრავლესობაში მარცვლეულის რესურსების ამოწურვის შედეგობაში მიღებით ლენქორანისა და კუზის მაზრების გარდა აზერბაიჯანის მთელ ტერიტორიაზე ყოველნაირი მარცვლეულის შესყიდვა შეჩერდა. გაფართოებულმა გლეხთა გამოსვლებმა და ყაჩაღთა მომრაობამაც აზერბაიჯანში ბოლშევიკთა მთავრობა აიძულა ხელი აეღო კატეგორიულ სასურსათო პოლიტიკაზე.

დააჯგუფეთ "სამხედრო კომუნისმი" წლებული პოლიტიკის ნიშნები, შეეცადეთ დააჯგუფოთ შედეგები.

? თქვენი აზრით, აზერბაიჯანში ამ პოლიტიკის გამოყენების საქაროება არსებობდა?

ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა. 1921 წლის დასაწყისში სახელმწიფო ორგანოებმა გააცნობიერეს, რომ საგანგებო ხერხებით სანალხო მეურნეობის აღდგენა შეუძლებელია და დაიწყეს ახალი გზების ძიება. ასეთი გზა **ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის (აპმ)** გეგმა იყო. აზერბაიჯანში ამ პოლიტიკის გზაზე პირველი დიდი ნაბიჯი 1921 წლის 17 მაისის „ყველა სახის მოსავლის მონოპოლიის გაუქმების შესახებ“ დეკრეტი იყო. ამ დეკრეტით აზერბაიჯანში სასურსათო ბარათები გაუქმდა, მის ნაცვლად ნებაყოფლობით შეგროვებული **ჩანახის გადასახადი** იქნა გამოყენებული. 1922 წლის 13 აპრილს აზერბაიჯანის სსრ სახალხო კომისართა საბჭომ გამოსცა დეკრეტი სასურსათო გადასახადის

გამოყენების შესახებ. ამით, აზერბაიჯანის სსრ-ში აშშ-ზე გადასვლა დასრულდა. გლეხებს სასურსათო ბარათების გაუქმების შედეგად ზედმეტად დარჩენილი სოფლის მეურნეობის მოსავლის სურვილისამებრ გამოყენების ანუ მისი ბაზარზე გატანისა, გაყიდვის უფლება მოიპოვეს. ამან კი თავისუფალი ვაჭრობის განვითარებას შეუწყო ხელი.

ბაქოს ყურე. 1920-იანი წლები

სახელმწიფო მხოლოდ საგარეო ვაჭრობაზე გავრცელებას ახერხებდა. სამრეწველო საწარმოები სამეურნეო ანგარიშთანაზაზე, თვითდაფინანსებაზე, თვითმართვის სისტემაზე გადავიდა.

რესპუბლიკის ბანკების საქმიანობის გაფართოებისათვის დაარსდა საკრედიტო კომპანიები. მიწებისა და წვრილი სამრეწველო საწარმოების იჯარით გაცემა, დაქირავებული შრომის გამოყენების ნებართვა, სოფლის მეურნეობის, მრეწველობის, ვაჭრობის და საფინანსო სფეროების კრიზისიდან გამოსვლის, საბაზრო ეკონომიკის განვითარების, სასაქონლო გაცვლის გამოცოცხლებისა და ბაზრის პირველადი მოთხოვნილების პროდუქციით უზრუნველყოფის მიზეზი გახდა. აშშ-ის გამოყენების პერიოდში ნავთობის მრეწველობას განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო. ამ წლებში აშენდა ბაქოს ყურე, ახალი ნავთობის მადნები დაიბურდა და გადაეცა ექსპლუატაციაში. გაძლიერდა ნავთობის მადნების ელექტროფიკაციის სამუშაოები. დაიწყო ნავთობის მანქანათმშენებლობის საწარმოების განვითარება. დიდი წარმატებები იქნა მიღწეული მრეწველობის სხვა სფეროებშიც. 1925 წლისათვის განჯის, ლენქორანის, უჯარის, სალიანის ბამბის საწმენდმა ქარხნებმა აღადგინეს წარმოება. ბაქოში და თოვუზში ცემენტის ქარხნებმა, გედებში სპილენძსადნობმა ქარხანამ დაიწყო მუშაობა. ნუხაში, მთიან ყარაბაღსა და ორდუბადში მუშაობა დაიწყო მსხვილმა აბრეშუმსახვევმა ფაბრიკებმა.

შეადარეთ აშშ და "სამხედრო კომუნისმის" პოლიტიკა. თქვენი აზრით, მათ შორის რომელი უფრო ახლოს დგას ბოლშევიკურ იდეოლოგიასთან?

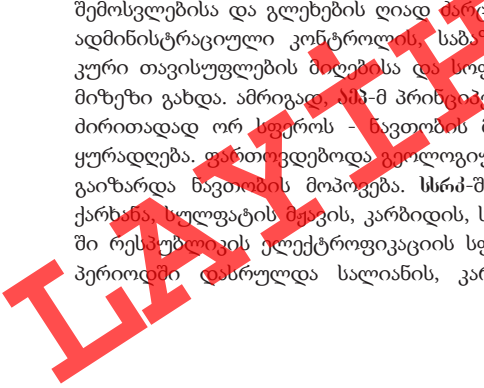
აშშ სოფლის მეურნეობაშიც დიდი ცვლილებების მიზეზი გახდა. მარცვლეულისა და ბამბის ფართობები გაიზარდა. აშშ-ის პირველ წლებში დაიწყო მემინდვრობის მექანიზაცია. მსხვილფეხა პირუტყვის რაოდენობა საგრძნობლად გაიზარდა.

ამრიგად, 1921-1925 წლებში განხორციელებულ ღონისძიებათა შედეგად რესპუბლიკის ეკონომიკაში შედარებითი სტაბილურობა და გამოცოცხლება დაიწყო. მოსახლეობის ცხოვრების დონე შედარებით ამაღლდა, საშუალო ფენის ხვედრითი წონა გაიზარდა.

თქვენი აზრით, აშშ-ის ნიშნების მიხედვით თანამედროვე პერიოდში რომელი სახელმწიფოს ეკონომიკურ პოლიტიკასთან შედარებაა შესაძლებელი?

სტალინის სოციალისტური რეკონსტრუქცია. ინდუსტრიალიზაცია. 1925 წლის ბოლოს სსრ-ში გამოცხადდა ინდუსტრიალიზაცია. ამის შესაბამისად, აზერბაიჯანშიც 1926 წლის თებერვალში შეიქმნა ინდუსტრიალიზაციის სპეციალური კომისია. მრეწველობის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის მოდერნიზაციისათვის დიდი კაპიტალდაზანდება, ნედლეული, სამუშაო ძალა მოითხოვებოდა. უცხოური კაპიტალის მოწყვეტილი და კერძო კაპიტალის მრეწველობაში დაშვებაზე თავის შემკავებელი საბჭოთა ხელისუფლება მძიმე მრეწველობის, მრეწველობის სხვა სფეროებიდან მიღებული შემოსვლებისა და გლეხების ღიად მიწის ხარჯზე აღორძინებას ეცდებოდა. ეს, ქალაქის სოფელზე ადმინისტრაციული კონტროლის საბაზისო ურთიერთობების გაუქმების, მწარმოებლის ეკონომიკური თავისუფლების მიღებისა და სოფლის მეურნეობის საშუალებების მრეწველობაზე მიმართვის მიზეზი გახდა. ამრიგად, აშშ-მ პრინციპულზე უარი თქვა. აზერბაიჯანში ინდუსტრიალიზაციის დროს ძირითადად ორ სფეროს - ნავთობის მრეწველობასა და ელექტროფიკაციას ექცეოდა უფრო მეტი ყურადღება. ფართოდებოდა გეოლოგიური საძიებო სამუშაოები, დაიწყო ახალი მადნების ათვისება, გაიზარდა ნავთობის მოპოვება. სსრ-ში აშენდა პირველი ძლიერი ტურბინის კეროსინ-ბენზინის ქარხანა, სოფლატის მუხის, კარბიდის, საცხები მასალებისა და კრეკინგის ქარხნები. 1927-1928 წლებში რესპუბლიკის ელექტროფიკაციის სფეროშიც მნიშვნელოვანი წარმატებები იქნა მოპოვებული. ამ პერიოდში დასრულდა სალიანის, კარიაგინის (ამჟამინდელი ფიზული), ნუხის თბოელექტრო-

ნავთობის საბადო ბაბაჰეიში 1930 წელი

უმუშევრობის შემცირებისა და ქალაქის მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის მიზეზი გახდა. 1920-იანი წლების ბოლოსკენ გაძლიერებული ინდუსტრიალიზაციის პერიოდის ერთ-ერთი შედეგიც აზერბაიჯანის სსრ-ში რუსეთიდან რუსულენოვანი მოსახლეობის მორიგი შემოდინება იყო. მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა, შიმშილობა, ათასობით ადამიანის შშობლიური კერიდან აყრა სამხრეთის რეგიონებში, პირველ რიგში აზერბაიჯანში დამკვიდრებით სრულდებოდა. 1932 წელს საპასპორტო სისტემის გამოყენებამ სოფლის მაცხოვრებლების ქალაქში გადასვლას ახალი შეზღუდვები დაუწესა. შედეგად სოფლის აზერბაიჯანელი მოსახლეობა დაჩქარებული ურბანიზაციის პირობებში შიდა მიგრაციის პროცესებში სუსტად მონაწილეობდა. ინდუსტრიალიზაციის შედეგად 1930 წლების შუა ხანებში აზერბაიჯანში თავისიფალი საბაზრო ურთიერთობები სრულად გაუქმდა, მეურნეობაში გეგმიანი სოციალისტური სისტემის ბატონობის ხანა დამყარდა. ახლად ექსპლუატაციაში გადაცემული საწარმოების ხარჯზე 30-იანი წლების შუა ხანებში საბჭოთა აზერბაიჯანის სსრ-ში (რსზსრ-ისა და უკრაინის სსრ-ის შემდეგ) სამრეწველო პროდუქციისა და ელექტროენერჯის წარმოების დონის მიხედვით მესამე ადგილი ეკავა. თუმცა, 30-იანი წლების მეორე ნახევარში სსრ-ში შექმნილი გეგმა დავალებების „გადაჭარბებით“ შესრულებამ აზერბაიჯანშიც ფართო გაქანება მიიღო. გაზრდილი გეგმა და გეგმის დამატებითი მაჩვენებლები „გაბერილი“ წარმატებებისა და ნამატებისაკენ მიდრეკილება მატერიალური რესურსების ნორმის ზევით გამოყენების მიზეზი გახდა. სინამდვილეში კი საწარმოები გეგმა ვალეულებებს ვერ ასრულებდნენ. უხარისხო პროდუქციის წარმოება ჩვეულებრივ შემთხვევად იყო ქვეული.

ინდუსტრიალიზაციის პოლიტიკის უარყოფითი და დადებითი მხარეების დაჯგუფებით გააჩვენეთ ცხრილი, გამოიკვლიეთ სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში და პოლიტიკურ მმართველობაზე გავლენის თავისებურებები.

სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია. მმართველი წრეების ეკონომიკის სფეროში აღებულ ინდუსტრიალიზაციის კურსი სოფლის მეურნეობაშიც ძირფესვიანი ცვლილებების მიზეზი გახდა. სოფლის მეურნეობის შემოსავლების ხარჯზე ინდუსტრიალიზაციის პოლიტიკამ, ამ სფეროს განვითარებას დიდი დარტყმა მიაყენა. 1920-იანი წლების ბოლოსკენ სახელმწიფოს გამოყენებული მკაცრი ეკონომიკური მეთოდები, სოფლად მსხვილი მეურნეობების მფლობელების ეკონომიკური ინტერესების შემცირებით აღინიშნებოდა. მათი ქონების საბჭოთა სახელმწიფოს მხრიდან ჩამორთმევა კი კულაკური მეურნეობისათვის დიდი დარტყმა იყო. ამანაც, თავის მხრივ, სოფლად მოსავლის შემცირება და წარმოების შესუსტება გამოიწვია. 1920-იანი წლების ბოლოსკენ ქვეყანა პურის კრიზისის საფრთხის პირისპირ აღმოჩნდა. ინდუსტრიალიზაციის კურსის დარღვევის საფრთხე იზრდებოდა. მსხვილი სასოფლო მეურნეობის სახელმწიფო ეკონომიკისათვის საჭირო დახმარების უზრუნველყოფისათვის წნეხის ძალადობის მეთოდები იქნა გამოყენებული. 1929 წლიდან ქვეყნის ყველა ქალაქში სასურსათო პროდუქცია **ბარათების¹** გზით განაწილების სისტემაზე გადავიდა. პროდუქციის ნაჭარბის სახელმწიფოსათვის ჩაბარებაზე უარის მიქმელების წინააღმდეგ დაიწყო სადამსჯელო დონისძიებების გატარება. აიკრძალა პურიით ვაჭრობა, უკვე ხდებოდა ხორბლის იძულებითი ჩამორთმევა. 1929 წლის ზაფხულში სსრ-ში საყოველთაო კოლექტივიზაციის კურსი გამოცხადდა. ამ რეჟიმის არსა წერილი სასოფლო მეურნეობის სავალდებულო გაუქმებით იძულებით საერთო (კოლექტიურ) მეურნეობებში გაერთიანება შეადგენდა. ასეთ მეურნეობას კოლხოზი (კოლმეურნეობა)

¹ ბარათი — სოფლისა და სხვა საქაროების ტაღონის ბღანე (პურის ბარათი სურსათის ბარათი და სხვა.)

ეწოდებოდა. სსრპ-ის სხვა რეგიონებთან შედარებით აზერბაიჯანში კოლექტივიზაციის პროცესი ძალიან შეფერხებებით მიდიოდა. ამას გარკვეული ობიექტური და სუბიექტური მიზეზები ჰქონდა. კოლექტიური მეურნეობრიობა აზერბაიჯანელი გლეხებისათვის უცხო იყო. ისტორიულად ინდივიდუალური მეურნეობრიობა, შედარებითი ეკონომიკური დამოუკიდებლობის არსებობა, აზერბაიჯანის სოფელში კოლმეურნეობების გამოყენებას ძალიან დიდ სირთულეებს უქმნიდა. მეორის მხრივ, კოლექტივი-

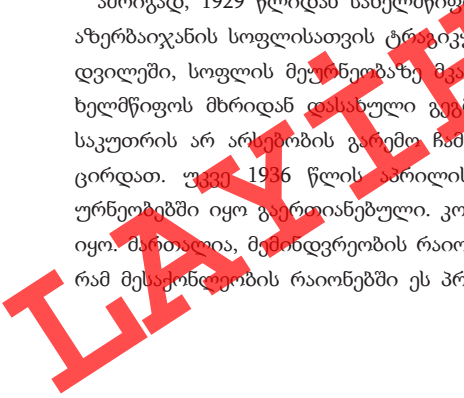
შექიშში ბოლშევიკების წინააღმდეგ მებრძოლ ყაზახთა რაზმი

ზაციის კურსი პარტიის რელიგიის, ეროვნული წესჩვეულებების წინააღმდეგ წარმოებულ ბრძოლას დროში დაემთხვა. გლეხების წინააღმდეგ განხორციელებული ძალადობრივი მეთოდები, გადასახადების პოლიტიკაში თვითნებობები 1930-იანი წლების დასაწყისში აზერბაიჯანის გარკვეულ ტერიტორიებზე მწვავე პროტესტის მიზეზი გახდა. ნუხა-ზაქათალაში, ნახჩევანში, ჯებრაილიში, შექიშში და სხვა რეგიონებში. საბჭოთა და პარტიული ორგანოების წინააღმდეგ დაიწყო შეიარაღებული აჯანყებები. გლეხებსა და მთავრობის სადამსჯელო ორგანოებს შორის შეიარაღებული შეტაკებების შედეგად ასეულობით ადამიანი დაიღუპა, უდანაშაულოთა სისხლი დაიღვრა. მთელი სოფლები სსრპ-ის განაპირა რეგიონებში გადაასახლეს, ათასობით ადამიანის ქონების კონფისკაცია მოახდინეს, პოლიტიკური უფლებები წაართვეს, თვითონ კი უდანაშაულოები დაპატიმრებითი სასჯელისათვის დასახვრეტად იწირებოდნენ.

“ მთავარი სახელმწიფო პოლიტიკური სამმართველოს 02 თებერვალი 1930 წლის ბრძანებაში მითითებული იყო, რომ კავკასიიდან ურალში 23 000, ყაზახეთში კი 5000 კულაკი უნდა გადასახლდეს. სპ.პ(ბ)პ პოლიტიკური ბიუროს 1930 წლის 25 თებერვლის დადგენილებით ადგილობრივ ორგანოებს 1930 წლის 15 მარტამდე სასწრაფოდ აზერბაიჯანიდან 500 კულაკის განსახლება გადასახლების ბანაკები ვაგ-ზაგანა დაეკავალა. სპ.პ(ბ)პ პოლიტიკური ბიუროს 1932 წლის 4 მაისის გადაწყვეტილებით აზერბაიჯანის სსრ-დან 1200 კულაკის ოჯახის გადასახლება იყო გოთვალისწინებული. სპ.პ(ბ)პ პოლიტიკური ბიუროს ამერკავკასიის კულაკების გადასახლების შესახებ 1933 წლის 23 აპრილს დადგენილებით აზერბაიჯანიდან 900 კულაკის ოჯახის მებამეობისა და სასახლეო რაიონებიდან გადასახლებაზე ნება იყო მიცემული. ესეც აზერბაიჯანიდან სსრპ-ის სხვადასხვა ტერიტორიებზე, მათ შორის ყაზახეთის ტერიტორიაზე გადასახლებული მოსახლეობის ერთ ნაწილს მოიცავდა. სპ.პ(ბ)პ პოლიტიკური ბიუროს აზერბაიჯანში ანტისაბჭოთა ელემენტების გადასახლების შესახებ 1934 წლის 25 დეკემბრის გადაწყვეტილებით აზერბაიჯანის ძმ. სპ-ის სპეციალური თხოვნის საფუძველზე საწმინკომს ეგალება, რომ აზერბაიჯანიდან 87 კულაკი ანტისაბჭოთა ელემენტა, მსხვილი კაპიტალისტური საწარმოების ყოფილი მებატონეები, კავშირის სხვა რესპუბლიკებიდან გამოქცეული ჩამოსული კულაკები ქონების კონფისკაციით ადმინისტრაციული წესით გადასახლების ბანაკები ვაიგზაგანონ”.

ჯ. ჯეფეროვი. აზერბაიჯანის სოფელი კოლექტივიზაციის წლებში (1920-იანი წლების ბოლო - 1930-იანი წლები). ბაქო, მეცნიერება, 2008

ამრიგად, 1929 წლიდან სახელმწიფოს ცხოვრებაში განხორციელებული კოლექტივიზაციის კურსი აზერბაიჯანის სოფლისათვის ტრაგიკულად დასრულდა. საერთო საკუთრების სახელის ქვეშ, სინამდვილეში, სოფლის მეურნეობაზე მთავრი სახელმწიფო კონტროლი დაწესდა. კოლმეურნეობები სახელმწიფოს მხრიდან დასახული გეგმების შემსრულებელ უფლებო ორგანიზაციებად იქნენ. მესაკუთრის არ არსებობის გარეშე ჩამოყალიბდა. გლეხებს საკუთარი შრომისადმი ინტერესი შეუმცირდათ. უკვე 1936 წლის აპრილისთვის რესპუბლიკაში სასოფლო მეურნეობის 85,2% კოლმეურნეობებში იყო გაერთიანებული. კოლექტივიზაციის დონე მებამეობის რაიონებში უფრო მაღალი იყო. მართალია, მეძინდერობის რაიონებში კოლექტივიზაციის დაჩქარება შესაძლებელი გახდა, მაგრამ მესაქონლეობის რაიონებში ეს პროცესი შეფერხებებით წარიმართა.

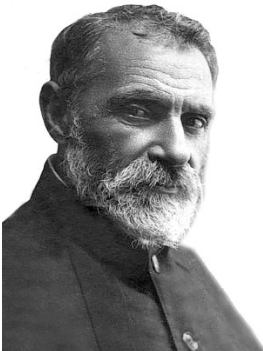

რატომ შეხვდა მოსახლეობა კოლექტივიზაციის პროცესს პროტესტით?

რეფორმები კულტურის სფეროში. 1920 წლის მაისში რევოლუციური კომიტეტის სინდისის თავისუფლების შესახებ დეკრეტის თანახმად, სახალხო განათლების კომისარიატის განკარგულებაში მყოფთ ყველა სახელმწიფო სკოლაში და რელიგიურ მოძღვრებათა სწავლებაში რაიმე რელიგიური რიტუალის შესრულება იკრძალებოდა. საბჭოთა ხელისუფლების პირველივე წლებიდან დაწყებული ჩვენი ქვეყნიდან საზღვარგარეთ ემიგრაციის ტალღა დაიწყო. კომუნისტური იდეოლოგიის არ მიმღები აზერბაიჯანიდან უცხოეთში წამსვლელთა დიდი ნაწილი, როდესაც უმაღლეს მუსლიმანურ ფენას მიკუთვნებული განათლებული ადამიანები იყვნენ. მეფის რუსეთის დროს, ისედაც, ეროვნული, რელიგიური დისკრიმინირებული და საერთო განათლების არც თუ ისე მაღალ დონეზე მყოფი სამშობლოდან ამდენი ინტელიგენტის გადინებამ აზერბაიჯანის კულტურულ ცხოვრებაზე დიდი გავლენა მოახდინა. ქვეყანაში განათლებულ კადრებზე მოთხოვნილება დიდი იყო. უცოდინრობის ლიკვიდაციის სამუშაოს ერთიან ორგანიზაციაში ცენტრალიზაციისათვის 1923 წლის დეკემბერში სსს-ს თავმჯდომარე კ. მუსაბეიოვის თავმჯდომარეობით შეიქმნა **უცოდინრობასთან ბრძოლის კომისია**. 20-30-იან წლებში აზერბაიჯანელი ახალგაზრდობა მოსახლეობას შორის უცოდინრობის აღმოფხვრის მიზნით გარკვეულ რიგში, უმაღლესი და საშუალო პედაგოგიური განათლების კერებში მიიღებოდა. დაწყებითი და საშუალო სკოლების რაოდენობა განუზრვლავ იზრდებოდა. შედეგად 1939 წელს მთელი რესპუბლიკის მოსახლეობის განათლებულობის დონე 73,8%-ს შეადგენდა.

რით შეიძლება ახსნას საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში უმაღლესი და საშუალო პედაგოგიური განათლების დაწესებულებების რაოდენობის ზრდა?

სემედაია ადამაილიძე

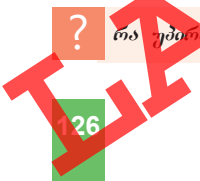
აზერბაიჯანის ახალი ეკონომიკური და კულტურული განვითარება სხვადასხვა სფეროებში მაღალპროფესიული სპეციალისტების მომზადებას განაპირობებდა, 1920-30-იან წლებში პოლიტექნიკური ინსტიტუტი, განჯაში სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტი, აზერბაიჯანის სამედიცინო ინსტიტუტი, აზერბაიჯანის პედაგოგიური ინსტიტუტი, კოპერატიულ-სავაჭრო ინსტიტუტი დაარსდა. უმაღლესი განათლების ეს კერები ბაქოს სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბაზის საფუძველზე ფუნქციონირებდა. უკვე 1940-1941 სასწავლო წელს აზერბაიჯანში 16 უმაღლესი სკოლა ფუნქციონირებდა. სპეციალისტთა შორის მასწავლებელთა და ინჟინერთა კადრები უმრავლესობას შეადგენდნენ. ამ წლებში უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების განვითარების სფეროში ჩატარებულმა სამუშაოებმა ომის შემდგომ პერიოდში მაღალპროფესიული ახალი ინტელიგენტური კადრების უფრო ინტენსიური სიჩქარით მომზადებისათვის საფუძველი შექმნა.

განათლების სისტემის განვითარების გზაზე წარმატებებს შორის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სწავლებაში თურქული (აზერბაიჯანული) ენის ვრცლად გამოყენება იყო. რესპუბლიკის ხელმძღვანელობამ, მოსახლეობის მრავალეროვნული შემადგენლობის გათვალისწინებით არაერთგზის მიიღო გადაწყვეტილება აზერბაიჯანელებისათვის აზერბაიჯანული ენის ათვისების აუცილებლობის შესახებ. თუმცა, ყველა მცდელობის მიუხედავად კიდევ მრავალი წლის განმავლობაში მაღალ თანამდებობებზე დაწინაურებისა და სოციალური სტატუსის ზრდისათვის მნიშვნელოვანი რუსული ენა რესპუბლიკაში ძირითად ეროვნებათაშორისი ურთიერთობის ენად რჩებოდა.

1922 წელს აზერბაიჯანული ანბანის ლათინური წერის გრავიკაზე გადაყვანისათვის შეიქმნა **ახალი თურქული ანბანის კომისია** და **სემედაია ადამაილიძე** არჩეული იქნა მის თავმჯდომარედ. ანბანის საკითხის განხილვისათვის თურქი ხალხების ყრილობის მოწვევის აუცილებლობა წარმოიშვა. აზერბაიჯანის დედაქალაქ ბაქოში 1926 წლის თებერვალში გახსნილი **პირველი საერთო-საკავშირო თურქული ყრილობა**, თურქი ხალხების კულტურულ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი როლის შემსრულებელი დიდი მოვლენა გახდა. 1929 წლის 1 იანვრიდან აზერბაიჯანის სსრ-ის ახალ ანბანზე გადასვლა ოფიციალურად გამოცხადდა. მაგრამ 1930-იანი წლების წინ ყურადღებით მომზადებული და ბევრის მხრივ სრულყოფილი ერთიანი სახემიცემული ლათინური ანბანის გამოყენება დიდხანს არ გაგრძელდებოდა. აზერბაიჯანის სსრ 1940 წლიდან 1 იანვრიდან ლათინური ანბანის კირილურით ჩანაცვლება რუსული ენის გამოყენების წრის კიდევ უფრო გაფართოების მიზეზი გახდა. ხმირ-ხმირად მომხდარმა ანბანის ცვლილებამ ჩვენი ხალხის კულტურულ განვითარებაზე უარყოფითი გავლენა მოახდინა, გაწყვიტა თაობათაშორისი მემკვიდრეობითობა.

რა ეპიზოტეოსები გააჩნდა ლათინური ვრდის ანბანზე გადასვლას?

მიუხედავად იმისა, რომ საზოგადოებრივი მეცნიერებები საბჭოთა იდეოლოგიის ძლიერ ზეგავლენას განიცდიდნენ, 1920-30-იან წლებში ამ სფეროში გარკვეული ნაბიჯები გადაიდგა. 1923 წელს შეიქმნა აზერბაიჯანის შემსწავლელი საზოგადოება და აზერბაიჯანის არქეოლოგიის კომიტეტი. გამოვლინდა ისეთი არქეოლოგიური კულტურის კერები როგორცაა ხოჯალო-გედაბეი, იალოილუთეპე და კიზილვენგი. 1929 წელს კი აზერბაიჯანის შემსწავლელი საზოგადოების საფუძველზე შეიქმნა აზერბაიჯანის სახელმწიფო სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი (აზ. სსიი). სინამდვილეში, აზერბაიჯანის მეცნიერება, მისი მართვის ორგანოები სახელმწიფო სტრუქტურის შემადგენელ ნაწილად გადაქცევით, სხვა სფეროების მსგავსად, მოღვაწეობას პარტიის ხელმძღვანელობის სრულ კონტროლქვეშ, მისი მითითებების საფუძველზე აგებდა. საბჭოთა ხელისუფლებას მასების კომუნისტური სულისკვეთების მხატვრული ნაწარმოებებით „აღზრდა“ თავის იდეოლოგიურ საქმიანობაში უმთავრეს ამოცანად ჰქონდა გაოცხადებული. ასე, რომ აზერბაიჯანის კულტურის გამოჩენილი, მედგარი მოღვაწეები რთულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ პირობებში ეროვნული სულისკვეთების შენარჩუნებას ცდილობდნენ. **ს.ს. ახუნდოვი, ჯ. შექმედკულუზადე, ე. ჰაკკერდიევი, ა. შაიკი, ი.გ. ჩემენჯემინლი, ნ. გეზიროვი, მ.ს. ორდუბადი, ე. ნეზმი, თ. შაჰბაზი, ბ.ა. თალიბი** და სხვები განათლებისა და ჰუმანიზმის იდეალების აგიტაციით იბრძოდნენ ჩამორჩენილობისა და ცრურწმენის წინააღმდეგ. 1920-30-იანი წლების აზერბაიჯანის დრამატურგიის განვითარებაში დიდი წვლილი მიუძღვის **ჯ. ჯაბბარლის**. ამ პერიოდში **ჯ. ჯაბბარლიმ** შექმნა რიგი ახალი პიესები, აზერბაიჯანელი ხალხის ისტორიული წარსულის, მისი თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ღრმად გაცნობიერებას ეცდებოდა. გამოჩენილი მხატვრული სიტყვის ოსტატი **ჰუსეინ ჯაფიდი** თავის ნაწარმოებებში „საბჭოთა სიახლეებს პარტიისა და ხელმძღვანელობის მოთხოვნების შესაბამისად ასახავდა, თავისი მკითხველი შორეულ წარსულში მიჰყავდა“. 1930-იან წლებში აზერბაიჯანელი პოეზიის წინა რიგებში იდგნენ **ს. რუსთემი, ს. გურდუნი, მ. მიშეიფი, რ. რზა** და სხვ. საბჭოთა ხელისუფლებამ მწერლების შემოქმედებაზე კონტროლის შენარჩუნებისა და მისთვის მიმართულების მიცემისათვის დაარსა მწერალთა კავშირი, 1920-30-იან წლებში აზერბაიჯანის **სსრ**-ში სახელმწიფო დრამატული, სახელმწიფო ოპერისა და ბალეტის, მუსიკალური კომედიის, რუსული დრამატული, მოზარდ მაყურებელთა და სხვა თეატრები ფუნქციონირებდნენ. **უ. ჰაჯიბეილის "თებრა ქორთილუ"** (1937) აზერბაიჯანის საოპერო მუსიკის მწვერვალად, ეროვნული საოპერო ხელოვნების კლასიკურ ნიმუშად, კომპოზიტორის დიდი და რთული შემოქმედებითი გზის კულმინაციურ წერტილად იქცა. ოპერას 1940 წელს **სსრ** სახელმწიფო პრემია მიენიჭა.

ჯაფარ ჯაბბარლი

1926 წელს ფილმების წარმოდგენით დასაქმებული **აზერბაიჯანის სახელმწიფო კინოს სამმართველოს**, ამასთან პირველი რადიოსადგური ს საქმიანობა დაიწყო.

1. მოაზრადეთ წარდგენა თემაზე: "სტალინის სოციალისტური გარდაქმნები". გამოიკვლიეთ იდეოლოგიის გავლენა მეურნეობის სხვადასხვა სფეროებზე და შეადარეთ საბჭოთა ხელისუფლებამდე არსებულ პერიოდს.
2. განსაზღვრეთ აზერბაიჯანში განხორციელებული ინდუსტრიალიზაციის კურსის განსხვავება რუსეთში განხორციელებისაგან.
3. თქვენ აზრით, სოციალისტური გარდაქმნები სოციალურ-ეკონომიკურ, კულტურულ სფეროში რომელი შუღლის მიზეზი გახდა?
4. რაში ხედავთ კულტურული მშენებლობის დადებით მხარეებს?

LAYIH

23 ტოტალიტარული საბჭოთა რეჟიმის ღაყყარება. მასობრივი რეპრესიები

XX საუკუნის შუახანებიდან დაწყებულმა სტალინურმა რეფორმებმა სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში დიდი ცვლილებები გამოიწვია. ბურჟუაზია, მიწათმფლობელები, კულაკები როგორც ფენა განადგურებული იქნა. უზრუნველყოფილი იქნა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში კომუნისტური პარტიის ერთმმართველური ძალაუფლება. სტალინის პიროვნების თავგანსცემამ გრცელი გაქანება მიიღო. დაიწყო მასობრივი რეპრესიები.

ტოტალიტარული სახელმწიფო, ერთპარტიული სისტემა, უსაკუთრებო ფარეზი, რეპრესიები, დეპორტაცია

სოციალისტური გარდაქმნების შედეგები. 1920-1930-იან წლებში რესპუბლიკაში განხორციელებული პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ღონისძიებები ჩვენი ქვეყნის საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში მძრველად იცვლილებების მიზეზი გახდა. აზერბაიჯანშიც გამოყენებულმა სტალინურმა რეფორმებმა ტოტალიტარული სოციალისტური სახელმწიფოს ფორმირება გამოიწვია. ეკონომიკის სფეროში ეს, თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკის ელემენტებისა და კერძო საკუთრების სრული გაუქმებით დასრულდა. საკუთრებასა და სიმდიდრეზე სახელმწიფოს კონტროლის დაწესებამ ისეთი პირობები შექმნა, რომარავინ არაფერზე აგებდა პასუხს, სახელმწიფო ქონება შეძლებისდაგვარად იმარცხებოდა. ეკონომიკაში გათანაბრების პრინციპის განმტკიცება ადამიანებში შრომაში არსებულ ეკონომიკურ ინტერესს, პირად ინიციატივას სპობდა. შედეგად, თავისუფალ საბაზრო ურთიერთობებს ბოლო მიეღო, მუშათა და გლეხთა ფენების ფაქტიურად საკუთრებიდან ჩამოცილების პროცესი დასრულდა. თანდათანობით ხალხის მასებში ჩამოყალიბდა გათანაბრების ფსიქოლოგია.

საბჭოთა იდეოლოგიის აპარატის მხრიდან საზოგადოებაში ქონების, ფულისა და კერძო საკუთრებისადმი ზიზღის სულისკვეთება მკვიდრდებოდა, უქონლებისა და უქონლობის აგიტაცია ფართოვდებოდა.

გაანალიზეთ სოციალისტური გარდაქმნების ეკონომიკური შედეგები. თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკაში და გვერდით მუხრნობას შორის შედარების გზით განსაზღვრეთ დადებითი და უარყოფითი მხარეები.

მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა პოლიტიკურ მმართველობაშიც, ოფიციალურად ვრცელი უფლებების მქონე უმაღლესი სახელისუფლო ორგანო - საბჭოები, რომლებსაც ამ პერიოდში თავისი ავტორიტეტი სრულად ჰქონდათ დაკარგული, პარტიის გადაწყვეტილებების განმახორციელებელ ორგანოებად იქცა, შეიქმნა ერთპარტიული სისტემა, პარტიის აპარატს სახელმწიფოს ყველა სფეროში შეჭრისა და კონტროლის შესაძლებლობები ეზრდებოდა. 1936 წლის 5 დეკემბერს მიღებული იქნა სსრპ-ის ახალი კონსტიტუცია. სტალინის კონსტიტუციის სახელით ცნობილ ამ სამართლებრივ საბუთს „გამარჯვებული სოციალიზმის კონსტიტუცია“-საც უწოდებდნენ. მასში „ექსპლუატატორი ფენების ლიკვიდაცია“ საზოგადოების მუშებად და გლეხებად, ამასთან მათი რიგებიდან გამოსული ინტელიგენციისაგან შედგენის შესახებ თეზისი ფიქსირდებოდა. კონსტიტუციით, **ამიერკავკასიის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკაც გაუქმდა.** ამიერკავკასიის ფედერაციაში შემავალი რეს-პუბლიკები, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო სუბიექტები პირდაპირ შევიდნენ საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში 1937 წლის მარტში აზერბაიჯანის საბჭოების IX ყრილობაზე მიღებული იქნა აზერბაიჯანის სსრ-ის ახალი კონსტიტუცია. სსრპ-ის 1936 წლის კონსტიტუციის საფუძველზე შედგენილ აზერბაიჯანის ახალ კონსტიტუციაში რესპუბლიკის მოქალაქეებს მიეცათ ვრცელი უფლებები და დემოკრატიული თავისუფლებები. თუმცა, საერთო თვითნებობისა და უკანონობის, ტერორის სახელმწიფო დონეზე წარმოების პირობებში ძირითად კანონში დაპირებული უფლებები და თავისუფლებები მხოლოდ ქაღალდზე დარჩენილ სიმბოლურ სააგიტაციო მასალად იყო ქვეყლი. 1930-იანი წლების ბოლოსაკენ ცენტრის აზერბაიჯანში გატარებული ერთ-ერთი ცვლილებაც ადგილობრივი მოსახლეობისა და ენის სახელის შეცვლა იყო. თურქის სახელს

აზერბაიჯანელი, თურქულ ენას კი აზერბაიჯანული ენა ეწოდა. ამ მოსაზრებამ აზერბაიჯანის სსრ-ის მეორე კონსტიტუციაშიც ჰპოვა თავისი ასახვა. მასში ი. სტალინის შეკვეთით განხორციელებული ეს ცვლილება, მართალია, პოლიტიკურ მოტივებს ეფუძნებოდა, მაგრამ ობიექტურად XIX საუკუნის ბოლოდან დაწყებული აზერბაიჯანელობის იდეის გაძლიერების მიზეზად იყო ქცეული.

თქვენ აზრით, რა მსგავსებები და განსხვავებები იყო აზერბაიჯანის სსრ-ის პირველ და მეორე კონსტიტუციებს შორის?

რეპრესიები იწყება. სტალინის ქვეყანაში განმტკიცებული ხელისუფლება თანდათან პარტიის აპარატის პოლიტიკურ მბრძანებლობად გადაიქცა. 1930-იანი წლების შუა ხანებში უკვე არა მხოლოდ ქვეყნის, არამედ პარტიის შიგნითაც მისი პოლიტიკის წინააღმდეგ შესაძლო გამოსასვლელი ყველა ძალა განადგურებული იქნა. 1934 წელს ლენინგრადის საქალაქო და საოლქო პარტიის კომიტეტის პირველი მდივნის ს. კიროვის მოკვლის შემდეგ ცენტრში გაძლიერებულმა მასობრივმა რეპრესიებმა აზერბაიჯანშიც დაიწყო განხორციელება.

აზერბაიჯანის სსრ-ში 1936 წელს საფუძველჩაყრილი მასობრივი პოლიტიკური რეპრესიების მსხვერპლი, პირელ რიგში , ხელმძღვანელი კადრები იყვნენ. 1920 წლის თებერვალში აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრებად არჩეული და აპრილის დაპყრობის შემდეგ პირველი მთავრობის შემადგენლობაში შესული **რ. ახუნდოვი, ე. კარაევი, ს.მ. ეფენდიევი, კ. მუსაბეიოვი, დ. ბუნაიდზადე, მ.დ. ჰუსეინოვი** და სხვა ყოფილი პარტიის ხელმძღვანელები 1927 წელს ხალხის დელატში, კონტრევოლუციურ ჯამუშურ საქმიანობაში დაადანაშაულეს. ამრიგად, ტოტალიტარულმა სისტემამ, პირველ რიგში, მისი შემქმნელების „შეჭმა“ დაიწყო. ყოფილი პარტიის ელიტის განადგურებით დაწყებული რეპრესიის მანქანამ მალე დარიბი ფენები, გარშემო მომხდარ მოვლენებში ჯერ კიდევ ღრმად გაუცნობიერებული მუშები და გლეხებიც მოიქცია თავის მარწყუხებში. ასეულობით მუშა და გლეხი, ინტელიგენტი, ნაციონალიზმში, ხალხის დელატში, ინგლისის, გერმანიის, იაპონიის, თურქეთისა და სხვა ქვეყნების სადაზღვეო ორგანოებთან კავშირში დადანაშაულებით იქნა განადგურებული. აზერბაიჯანში რეპრესიების უფრო მეტად გაჩაღებაში პარტიისა და საბჭოთა ორგანოებში ჩაბუდებულ სომხური ეროვნული წარმომავლობის მოხელეებს განსაკუთრებული როლი ჰქონდათ.

რასთან შეიძლება იმის დაკავშირება, რომ მასობრივი რეპრესიების პირველი მსხვერპლი ადგილობრივი კომუნისტები იყვნენ?

1937 წელს შამახის კომუნისტებისა და მიუმხრობლების ერთ ჯგუფზე ნ. სულთანოვის მეთაურობით, ჩატარდა ღია სასამართლო პროცესი. 1938 წელს განჯაში „კონტრევოლუციური ჯამუშურ-ტერორისტული“ ორგანიზაციის წინააღმდეგ დაიწყო საგამომიებო პროცესი. ამ პროცესებზე ბრალდებულის სახით გამოსული ყოფილი პარტიის ელიტა სამშობლოს დელატში, სსრ-ის დამლისა და კაპიტალიზმის აგების მცდელობებში დაადანაშაულეს. „ხალხის მტრად“ გამოცხადებული პიროვნება მხოლოდ თვითონ კი არა, ახლო ადამიანები, მეგობრები, ნათესავებიც დანაშაულისათვის პასუხისგებაში ეძლეოდნენ და ისჯებოდნენ. **რ. ახუნდოვსა და პ. სულთანოვთან** – დაკავშირებულ ცრუ „კონტრევოლუციონერი აჯანყებული-ტერორისტული“ ცენტრის საქმესთან დაკავშირებით 1700 კაცს, „აზნეფტ“-ში გამოვლენილი „კონტრევოლუციური-ტერორისტული ორგანიზაციის“ საქმესთან დაკავშირებით 3300 კაცს, კასპიის საზოგადოების სამმართველოდან 200 ხელმძღვანელ მუშას სხვადასხვა სასჯელი მიესაჯათ. დაპატიმრებულებისაგან წამების გზით მხეცურად აღიარებითი ჩვენებები მიიღებოდა. მათი ოჯახის წევრებს შეურაცხყოფების ატანა უწევდათ. მასობრივმა რეპრესიებმა არც აზერბაიჯანულ ინტელიგენციას აუარა გვერდი. რეპრესიებულთა პირველ მსხვერპლებს შორის იყვნენ ისეთი ნიჭიერი, განათლებული ინტელიგენტებიც, როგორცაა **პ. ჯავიდი, მ. მუშვიკი, თ. შაჰაზი, ე. რაზი, ს. მუმთაზი, ი.ვ. ჩემენზემენლი, ე. ჯავიდი.** რეპრესიის მსხვერპლთა შორის აზერბაიჯანის საზოგადოების მეცნიერული პოტენციალისა და ზნეობრივ გამდიდრებაში დიდი წვლილის შემტანი გამოჩენილი მეცნიერები - **ბ. ჩოზანზადე, ე. კუბაიდულინი, ბ. ტიხომიროვი, ა. ბუგმანნი,** აზერბაიჯანული სცენის წამყვანი მსახიობები - **ულვი რეევი და აბბას მირზე** შერიფზადეც იყვნენ. დასჯილებიდან ყველა სხვადასხვა ქვეყნის სასარგებლოდ ჯამუშობაში, პანთურქიზმში, პანისლამიზმში, ხალხის საქმის დელატში იყვნენ ბრალდებულნი.

მიქაელ მუშვიკი

ვუსიფ გუსინ ჩემენზემენლი

? როგორ განმარტავდით პანთურქისმისა და პანსლავიზმის ცნებებს, რატომ ხდებოდა აზერბაიჯანის ინტელიგენციის სწორედ ამ ბრალდებით რეპრესირება?

სალიმან მუსხანი

ჰუსეინ ჯავიდი

მხოლოდ 1936 წლის 1 ოქტომბრიდან 1938 წლის 1 ივლისამდე აზერბაიჯანის სსრ-ში 25222 ადამიანი დააპატიმრეს. მათგან, 13356 აზერბაიჯანელი იყო, მაგრამ რეპრესიების მასშტაბი მნიშვნელოვნად დიდი იყო. რეპრესიის მსხვერპლთა ოჯახის წევრები და სხვა ახლო ნათესავების რეპრესირებაც ხდებოდა. მათ ქვეყნის ჩრდილოეთ რაიონებში და შუა აზიაში ასახლებდნენ. თუ ამას გავითვალისწინებთ მხოლოდ 1937-1938 წლებში რეპრესიის მსხვერპლთა საერთო რაოდენობა 100 ათას კაცზე მეტი იყო. საერთო საკავშირო დონეზე განხორციელებული სადამსჯელო ღონისძიებები თურქულ-მუსლიმანურ რესპუბლიკებში თავისი მასშტაბი, ხასიათითა და შეუზღუდავობის დონით განსხვავდებოდა.

სამხრეთელი თანამომხმეების ტრაგედია. 1930-იანი წლების შუა ხანებში რესპუბლიკაში საკმაო რაოდენობის სამხრეთ აზერბაიჯანული წარმომომბის აზერბაიჯანელი ცხოვრობდა. სინამდვილეში სამხრეთი აზერბაიჯანიდან და ეთნიკურად აზერბაიჯანელი ეს ადამიანები საბჭოთა საბუთებში სპარსებად ან ირანის ქვეშემრდომებად იწოდებოდნენ, მათი უმრავლესობა გასაბჭოებამდე იყო გადმოსული ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში საცხოვრებლად. 1930-იანი წლების მეორე ნახევარში ოჯახის წევრებთან ერთად 60 ათასი ასეთი ადამიანიდან 46 ათასი კაცი ბაქოში ცხოვრობდა და მეურნეობის სხვადასხვა სფეროებში საქმიანობდა. 1930-იანი წლების მეორე ნახევარში სსრ-ში პოლიტიკური რეჟიმის გამკაცრების, საერთაშორისო მდგომარეობის, მათ შორის ირანთან ურთიერთობების საკმაო გამწვავების პირობებში, ჩვენს სამხრეთელ თანამომხმეებს ადვილი მიზნის შერჩევისათვის საექვო ელემენტების კატეგორიას მიაკუთვნებდნენ.

გაიხსენეთ, რას უწოდებდნენ სამხრეთი აზერბაიჯანიდან ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში მომავალ მუშებს?

1938 წლის 19 იანვარს სპ.პ.მ (ბ)პ ცპ-ის პოლიტიბიურომ ირანული წარმომომბის აზერბაიჯანელების შესახებ მიიღო სპეციალური გადაწყვეტილება. ამ გადაწყვეტილების თანახმად, საბჭოთა მოქალაქეობის მიღების არამსურველ და ირანის ქვეშემრდომობის ქვეშ დარჩენის მსურველი აზერბაიჯანელი 10 დღის განმავლობაში უნდა გადასულიყვნენ ირანში, ამაზე უარის მიტქმელებს კი საბჭოთა მოქალაქეობა უნდა მიეღოთ“ და ერთი თვის განმავლობაში ყაზახეთში უნდა გადასულიყვნენ. ეს დემორტაციას ნიშნავდა. შედეგად, ათი ათასობით სამხრეთ აზერბაიჯანელი აღმოჩნდა არჩევანის წინაშე: ან ირანში გადასვლა, ან კიდევ ოფიციალურად საბჭოთა მოქალაქეობის მიღება და ყაზახეთში გადასახლება. წინააღმდეგ შემთხვევა კი მათი დაპატიმრება მოხდებოდა. მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი იძულებული გახდა დაეტოვებინა აზერბაიჯანის სსრ საზღვრებში და დაბრუნებულიყო ირანში. ფეკლევის რეჟიმით მართულ ირანში კი ჩვენი თანამემამულეების მიმართ დამოკიდებულება არ იყო ცალსახა. შაჰის რეჟიმი მათ საბჭოთა ჯაშუში თვალთ უყურებდა. ვერც აზერბაიჯანის ჩრდილოეთში და ვერც სამხრეთში საცხოვრებლად ადგილის ვერ მოგვენლმა თანამომხმეთა უმრავლესობამ ირანიც დატოვა და იძულებით ემიგრაციაში წავიდა. ეს სხვადასხვა სახელმწიფოებისა და სხვადასხვა იდეოლოგიების მბრძანებლობის ქვეშ არეული ადამიანების ტრაგედია იყო. ორი რეჟიმის პოლიტიკის შედეგად ისინი თავისი სამშობლოდან ლტოლვილები გახდნენ.

-
1. მოაპოვადეთ რეფერატი ტოტალიტარიზმისა და მისი ნიშნების შესახებ.
  2. განსაზღვრეთ რეპრესიისა და დემორტაციის ცნებების შგავსი მხარეები.
  3. რაში ხედავთ სტალინური რეპრესიების მიზეზებს?
  4. თქვენს აზრით, შესაძლებელი იყო 30-იანი წლების რეპრესიებისაგან თავის დაღწევა?
  5. რა მიზეზები ჰქონდა საფუძვლად სამხრეთელი თანამომხმეებისადმი უარყოფით დამოკიდებულებას?

აზერბაიჯანი მეორე მსოფლიო ომის წლებში

“ფაშისმზე გამარჯვებისათვის რაც აზერბაიჯანმა გააკეთა, იქნებ არც ერთ რესპუბლიკას არ გაუკეთებია”.

სსრპ-ის ყოფილი ნავთობის მრეწველობის მინისტრი ნ. ბაიბაკოვი, "ხალკ კაზეთი", 10 მარტი 1999 წელი.

მეორე მსოფლიო ომი, ბაქოს ნავთობი, ედელვასის გეგმა. საბჭოთა კავშირის გმირი, ეროვნული დივიზიონი, პ. ასლანოვი, პარტიზანული მოძრაობა.

მეორე მსოფლიო ომი და აზერბაიჯანის გეოპოლიტიკური პოზიცია. 1939 წლის სექტემბერში გერმანიის პოლონეთზე შეტევით დაიწყო მეორე მსოფლიო ომი. ომის დაწყების წინ სსრპ და გერმანია მოკავშირეები იყვნენ. მართალია, მეორე მსოფლიო ომი აზერბაიჯანის საზღვრებიდან ძალიან შორს დაიწყო, მაგრამ ნავთობიანი ბაქო ომის პირველივე დღეებიდან დიდი ყურადღების ცენტრში იყო. ამ დროს სსრპ-სა და გერმანიას შორის ურთიერთთავდაუხსმელობის პაქტის (1939) დადება საფრანგეთსა და ინგლისს უფრო მეტად მოსვენებას არ აძლევდა. მსოფლიო პრესაში სსრპ-ის მიერ გერმანიის ბაქოს ნავთობით უზრუნველყოფის შესახებ იწერებოდა. თუ გერმანია ბაქოს ნავთობის გაკონტროლებასაც შეძლებდა, საფრანგეთისა და ინგლისის ომში სწრაფი დამარცხება შესაძლებელი იქნებოდა. ყველა ამ მიზეზის გამო ინგლისმა და საფრანგეთმა ბაქოს დაბომბვის გეგმის მომზადება დაიწყეს. საფრანგეთის გენერალი კამელენი 1940 წელს საფრანგეთის მთავრობისათვის წარდგინოდა მოხსენებაში აღნიშნავდა, რომ საბჭოთა კავშირის ნავთობის 75 პროცენტს ბაქო იძლევა და მისი მწყობრიდან გამოყვანა საჭირო. ვრცელი განხილვების შემდეგ ინგლისისა და საფრანგეთის მთავრობებმა მიიღეს გადაწყვეტილება, რომ ბაქოს დაბომბვის ნაცვლად ბაქოს ნავთობის შავი ზღვით გერმანიაში გაგზავნისათვის წყალქვეშა ნაგების საშუალებით ხელის შემლა უფრო ხელსაყრელია. ბაქოს დაბომბვის გეგმის შეცვლაში დიდი ბრიტანეთის იმდროინდელ სამხედრო-საზღვაო მინისტრის **უინსტონ ჩერჩილსა** და საფრანგეთის გენერლის შარლ **დე გოლის** პოზიციამ დადებითი როლი შეასრულა.

1939-1940 წლებში ფინეთთან ომი საბჭოთა არმიის პერიოდის „მრავიანი ომი“-სათვის სისუსტე უჩვენა. ამის გაცნობიერებით ფაშისტური გერმანიის ხელმძღვანელობამ მისი „ელვისებური ომის“ გეგმით დამარცხების გადაწყვეტილება მიიღო. ამრიგად, 1941 წლის 22 ივნისს ფაშისტური არმია მოულოდნელად და დიდი ძალით თავს დაესხა სსრპ-ს. ომის პირველ თვეებში გერმანული ძალები სწრაფად მიიწევდნენ წინ და დიდი ტერიტორიების დაპყრობაში წარმატებებს აღწევდნენ.

1942 წლის დასაწყისში ჰიტლერმა მიიღო გადაწყვეტილება, რომ კავკასიის ნავთობის ხელში ჩაგდების გარეშე ომის გაგრძელებას ვერ შეძლებდა. მოსკოვის სიახლოვეს დამარცხების შემდეგ ფაშისტური არმიის ხელმძღვანელობამ 1942 წლის ზაფხულში ძირითადი შეტევები სტალინგრადისა და კავკასიის მიმართულებით განახორციელა. ამ გეგმის მიხედვით, იმავე წლის სექტემბერში გერმანიის არმიას კავკასიაზე გადასვლით ირან-ერაყის ტერიტორიებზე, ბალდაღზე შეტევა უნდა გაეგრძელებინა. იმავდროულად ინდოეთის დაპყრობაც იგეგმებოდა.

მას შემდეგ, რაც მოსკოვის დაპყრობის გეგმა ფუჭი აღმოჩნდა, ვარკვეული დროის შემდეგ ჰიტლერმა ააბონის ელჩს უთხრა: “მე გადასწყვეტია, რომ ცენტრალურ ნაწილში შეტევა უკვე შევაჩერო. ჩემი მხნაი სამხრეთის ფრონტზე შეტევაზე გადასვლა... კავკასიის მიმართულებით დარტყმას განვახორციელებ. ნავთობისათვის ირანში და ერაყში ვასვლა საჭირო”.

ისმაილოვი ა.ზ. აზერბაიჯანელების მონაწილეობა მეორე მსოფლიო ომში. ბაქო, 2000. გვ 34.

“კავკასიის ნავთობის მადნების დაპყრობას მთლიანობაში ევროპის დაპყრობის რეალიზება შეეძლო... პიტლერმა რუსეთში პირდაპირი მიმართულებით აარა წინ და ამით გერმანიის არმიის ყველა წინა წარმატება ფუჭად აქცია. გერმანელების 1941-1942 წლების ზამთრის კამპანიის დროს სტალინგრადსა და როსტოვში მძიმე დაპარტყების შედეგად უკან დახევისას ყველამ მშვიდად მოვიხსნით. ამითაც ბაქო და მისი ამოუწურავი ნავთობი, ასევე მთელი ახლო აღმოსავლეთის მდიდარი ნავთობის მადნები გერმანული დაპყრობლებისგან განთავისუფლდა”.

მეორე მსოფლიო ომის წლებში აშშ-ის პრეზიდენტების ფ. რუზველტისა და ჰ. ტრუმენის მრჩევლის ადმირალ უილიამ ლექსინის მოვლილები, გაზეთი რესპუბლიკა 6 იანვარს 1994 წელს.

წყაროების შედარებით მოახდინეთ მსგავსი და განმარტავებელი ნიშნების ანალიზი.

ფაშისტური გერმანიის ხელმძღვანელობა სსრკ-ის წინააღმდეგ ომის დაწყების პირველ დღეებში თვლიდა, რომ მალე ბაქო ნავთობს ხელში ჩაიგდებდა. ამისათვის „ედელვაისის“ სპეციალური გეგმა იყო შემუშავებული. რადგან კავკასიის რეგიონში ეკონომიკური და სამხედრო-სტრატეგიული თვალსაზრისით ყველაზე მთიერი რესპუბლიკა აზერბაიჯანი იყო, მტერმა ძირითადი ძალები აქეთ მიმართა. ჰიტლერის მოთხოვნის მიხედვით, გერმანიის 1-ელ სატანკო არმიას 1942 წლის 25 სექტემბერს ბაქო უნდა დაეპყრო.

1942 წლის ივნისში დაიწყო ფაშისტური არმიის შეტევა კავკასიაზე. საბჭოთა ხელმძღვანელობამ ბაქოს დაცვისათვის სპეციალური გადაწყვეტილება მიიღო. სამხრეთ კავკასიაში სამხედრო მდგომარეობა გამოცხადდა. კავკასიისათვის ბრძოლები სტალინგრადის დამცავი საბჭოთა არმიის ნაწილებისათვის დიდი დახმარება იყო და ძირითადად ამ ნიადაგზე სტალინგრადის მისადგომებთან კონტრშეტევები დაიწყო. გერმანული არმიის ერთი დიდი ნაწილი ალყაში იქნა მოქცეული და დანებდა. მხოლოდ ამის შემდეგ ამის შემდეგ ფაშისტური არმიის ნაწილების კავკასიის მიმართულებით შეტევები შეჩერებული იქნა და 1943 წლის დასაწყისში საბჭოთა არმია კონტრშეტევაზე გადავიდა. ჩრდილოეთ კავკასიიდან დაწყებულ ამ კონტრშეტევაში აზერბაიჯანის ეროვნული დივიზიები დიდ საბრძოლო მამაცობას იჩენდნენ.

ომის პირველ წლებში აზერბაიჯანის შესახებ სსრკ-ის ხელმძღვანელობასაც სპეციალური გეგმა ჰქონდა. 1942 წლის დეკემბერში ხელმოწერილი საიდუმლო გეგმის თანახმად, აზერბაიჯანელები შუა აზიასა და ყაზახეთში უნდა გადაესახლებინათ. მიზეზი კი საბჭოთა სახელმწიფოს თურქეთთან ეთნიკურად და რელიგიურად ახლოს მყოფი აზერბაიჯანელების უნდობლობა იყო. თუმცა საბჭოთა არმიის სტალინგრადისა და კავკასიისათვის ბრძოლებში გამარჯვებამ, ამასთან მ.წ. ზაგიროვის პირადმა ავტორიტეტმა და ხელჩასაჰიდმა არგუმენტებმა ი. სტალინს ამ ნაბიჯზე ხელი ააღებინა.

პროლტარს წინა ხაზზე. ომის პირველ დღეებში, ისევე როგორც მთელ ქვეყანაში, აზერბაიჯანშიც საყოველთაო მოზილიზაცია გამოცხადდა. მოხალისედ ფრონტზე წასასვლელად 40 ათასზე მეტმა კაცმა განცხადება დაწერა. საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობამ ბაქოსა და მთელი აზერბაიჯანის ომის წლებში სტრატეგიული მნიშვნელობის გათვალისწინებით სათანადო მითითებები გასცა. მოსკოვის დაცვისათვის გაგზავნილი ბაქოს საზენიტო არტილერიის პოლკი გამირულად იბრძოდა, 1941 წლის ზამთარში მოსკოვის მისადგომებთან ბრძოლები და გერმანიის ფაშისტური არმიის ამ ბრძოლებში განადგურება მეორე მსოფლიო ომის ერთ-ერთი უდიდესი მოვლენა იყო და ფაშისტური არმიის

ზულეიხა სეიდამქმედოვა

დაუმარცხებლობის შესახებ ლეგენდებს ბოლო მოეღო. მოსკოვისათვის ბრძოლებში სატანკო ნაწილის მეთაური **ჰეზი ასლანოვი**, პოლკოვნიკი **იაკუბ კულიევი**, სნაიპერი **ზაბა კანიევა**, მფრინავი **ზულეიხა სეიდამქმედოვა** და სხვა აზერბაიჯანელი მებრძოლები გამირობას უჩვენებდნენ სამხედრო ექიმი ალიე რუსტემბეიოვამ მრავალ ბრძოლაში სიცოცხლე გადაარჩინა. 1941 წლის დეკემბერში ნოვგოროდის ოლქის სოფელ პუსტინკის სიახლოვეს მომხდარ ბრძოლაში გამოჩენილი მამაცობისათვის ისრაფილ მამედოვს საბჭოთა კავშირის გმირის საპატიო წოდება მიენიჭა. ის იყო საბჭოთა კავშირის გმირის სახელმინიჭებელი პირველი აზერბაიჯანელი.

აზერბაიჯანელი მებრძოლები აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ სტალინგრადისათვის ბრძოლებში. სწორედ ამ ბრძოლებში გამოჩენილი მამაცობისათვის სატანკო პოლკის მეთაურს **ჰეზი ასლანოვს** პირველად **საბჭოთა კავშირის გმირის** სახელი მიენიჭა. აზერბაიჯანელი გენერალი იაკუბ კულიევი 1942 წლის დეკემბერში სტალინგრადის მისადგომებთან ჩატარებული დიდი შეტევითი ოპერაციის დროს გამირულად დააღუპა. ქალაქ კიევის მტრისაგან განთავისუფლებებში გაწეული სამსახურისათვის ბატალიონის მეთაურს მაიორ **ხიდარ მუსტა-**

ფაფეს საბჭოთა კავშირის გმირის სახელი მიენიჭა. ბელორუსიის გათავისუფლებაში (1944 წლის ზაფხული) საბჭოთა კავშირის გმირის გენერალ-მაიორის ჰეზი ასლანოვის მეთაურობით 35-ე სატანკო ბრიგადამ დიდი გმირობა გამოიჩინა. ის, სამხედრო ბრძოლაში **ფლანგური დარტყმის ტაქტიკის** ცნობილ ოსტატად აღიარებული სარდალი იყო. 3. ასლანოვის სატანკო ბრიგადამ 1944 წლის ზაფხულში ბელორუსიის, ბალტიის ქვეყნების განთავისუფლებაში გამოიჩინა გმირობა და მისი სახელი მეორედ წარდგენილი იქნა საბჭოთა კავშირის გმირის სახელის მინიჭებაზე. თუმცა, მტრულმა ძალებმა მისი საბუთები დამალეს და ეს სახელი ჩვენს თანამემამულეს სიკვდილიდან მრავალი წლის შემდეგ 1991 წელს მიენიჭა.

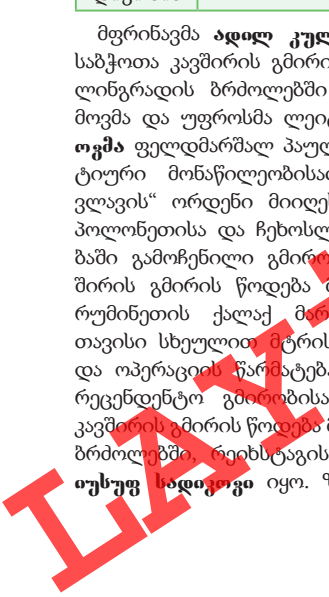
აზერბაიჯანის ეროვნული დივიზიები

დივიზია	დაარსების თარიღი	მოქმედებები
77-ე დივიზია	1941 წელს აღდგენილი იქნა.	კავკასიის ფრონტზე ჩატარებულ მოქმედებებში და ჩრდილო კავკასიის მტრისაგან გათავისუფლებაში მიიღო აქტიური მონაწილეობა. დივიზიას „სიმფეროპოლის“ დივიზიის საპატიო სახელი ჰქონდა მინიჭებული. ყირიმის, უკრაინისა და ლიტვის მტრისაგან განთავისუფლების დროს გამოჩენილი სიმამაცით განსხვავდებოდა.
402-ე დივიზია	1941-წელს	მონაწილეობდა კავკასიისათვის ბრძოლებში. კარგი მომარაგების არ არსებობის გამო. მიუხედავად თავდადებული ბრძოლისა შემადგენლობიდან ერთი ნაწილი დაკარგა. 416-ე დივიზიას შეუერთდა.
223-ე დივიზია	1941-წელს	დივიზიის საქმიანობა კავკასიისათვის ბრძოლებიდან დაიწყო. კავკასიის, უკრაინის, 1944 წელს რუმინეთის, ბულგარეთის და იუგოსლავიის გათავისუფლებაში ახლიდან იღებდა მონაწილეობას. ბელგრადისათვის ბრძოლებში თავდადებისათვის ბელგრადის დივიზიის სახელი მიენიჭა. 1945 წელს ბუდაპეშტისა და ვენის ფაშისტებისაგან განთავისუფლებაში გამოჩენილი მამაცობისათვის დივიზიის ერთ-ერთ პოლკს „ვენის“ საპატიო სახელი მიენიჭა.
416-ე დივიზია	1942-წელს	მონაწილეობდა ჩრდილოეთ კავკასიის გათავისუფლებაში ქალაქ ტაგანროგისათვის მიმდინარე ბრძოლებში გამორჩეულობის გამო, მას „ტაგანროგის“ დივიზიის საპატიო სახელი მიენიჭა. 416-ე დივიზიის შემადგენლობაში უფროსმა ლეიტენანტმა თაჰირე დადაშოვამ , მედიცინის მუშაკებმა ზეჰრა სელამოვამ და სხვა აზერბაიჯანელმა ქალებმა დიდი თავდადება გამოიჩინეს. ეს დივიზია 1945 წელს ბერლინში პირველად შესული ერთ-ერთი სამხედრო ნაწილთაგანი იყო. უფრო მეტიც, გამარჯვების დროს ბრანდენბურგის კარებზე დივიზიის მეგრძობლებმა დაკიდეს.
271-ე დივიზია	1942-წელს	მონაწილეობა მიიღო უკრაინის, პოლონეთისა და ჩეხოსლოვაკიის გათავისუფლებაში.

მგრინავმა **ადილ კულიევმა** ფაშისტების 18 თვითმფრინავი გაანადგურა. ამ სიმამაცისათვის მას საბჭოთა კავშირის გმირის სახელი მიენიჭა. სტალინგრადის ბრძოლებში მზვერავმა ელი ქერიმოვმა და უფროსმა ლეიტენანტმა **ჰემზე სადისოვმა** ფელდმარშალ პაულსის ტყვედ აყვანაში აქტიური მონაწილეობისათვის „წითელი ვარსკვლავის“ ორდენი მიიღეს. **ზია ბუნიაძეოვმა** კი პოლონეთისა და ჩეხოსლოვაკიის გათავისუფლებაში გამოჩენილი გმირობისათვის საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიიღო. **გენრაი ესედოვი** რუმინეთის ქალაქ მარკიტასათვის ბრძოლაში თავისი სხეულით მტრის ტყვიამურქვევს აეფარა და ოპერაციის წარმატება უზრუნველყო. ამ უპრეცედენტო გმირობისათვის მასაც საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიენიჭა. ბერლინისათვის ბრძოლებში, რეისტაგის აღებაში გმირობის ნიმუშის გამო კიდევ ერთი საბჭოთა კავშირის გმირი **იუსუფ სადიეოვი** იყო. ზოგადად ათი-ათასობით აზერბაიჯანელი გმირობის გამო ორდენებითა და

416-ე დივიზიის ჯარისკაცები ბერლინში

მედლებით დაჯილდოვდა 43 აზერ-ბაიჯანელს საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიენიჭა. ისიც ცნობილია, რომ მეორე მსოფლიო ომის წლებში ფრონტზე სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკებს შორის უფრო მეტი ადამიანი აზერბაიჯანიდან წავიდა, თუმცა, ჩვენი თანამემამულეების გმირობები ღირსეულად არ დაფასდა ზოგადად 1941-45 წლებში აზერბაიჯანიდან ჯარში 700 ათასამდე ადამიანი იქნა გაწვეული. მათ შორის 11 ათასზე მეტი ქალი იყო. 300 ათასზე მეტი აზერბაიჯანელი ბრძოლებში დაიღუპა.

განხილეთ საბჭოთა ხელმძღვანელობის აზერბაიჯანთან დაკავშირებული დისკრიმინაციის პოლიტიკა.

ბრძოლებში აზერბაიჯანელი მეთაურობიდან **ჰეიბეთ ჰეიბეთოვს, მაჰმუდ ებილოვს, ჰაჯიბაბა ზეინალოვს, თერლან ელიარბეიოვს, აქიმ აბასოვსა** და სხვებს მაღალი სამხედრო სარდლური უნარების ფლობის დამტკიცებით გენერალ-მაიორის წოდება მიენიჭათ.

“ბერლინისათვის ისტორიულ ბრძოლაში ბოლო ცეცხლი აქ-ბრანდენბურგის კარებთან იყო და ეს აზერბაიჯანელი ხალხის შვილების მხრიდან მოხდა. ფაშისტური გერმანიის დედაქალაქზე შეტევა გმირების ხსოვნა საუკუნეებში იცოცხლებს”.

ბოკოვი ფ. გამარჯვების გაზაფხული, 1985. გვ 309

როგორ ფასდება წყაროში აზერბაიჯანელი ხალხის მონაწილეობა მეორე მსოფლიო ომში?

საბჭოთა კავშირის გმირი მეჰდი შუკრეიევი

აზერბაიჯანელი მეგრძოლები პარტიზანულ მოძრაობაში. აზერბაიჯანელი მეგრძოლები პარტიზანულ მოძრაობაშიც აქტიურ როლს ასრულებდნენ. მათ შორის აზერბაიჯანის გმირი გოგონების **ალიე რუსთემბეიოვასა და ალფა შირაზის** დასახელებაც შეიძლება. აზერბაიჯანელი მეგრძოლები პარტიზანული რაზმების შემადგენლობაში ევროპის რამდენიმე ქვეყანაში ფაშიზმის საწინააღმდეგო მოძრაობაში იღებდნენ აქტიურ მონაწილეობას. იტალიაში 1944 წელს ორგანიზებული დიდი პარტიზანული რაზმის მეთაური **ჯაგად ჰეიქიმი**, კომისარი კი **მეჰდი შუკრეიევი** იყო. ისინი იტალიელ და იუგოსლავიელ პარტიზანებთან ერთად ფაშიზმის წინააღმდეგ ბრძოლებს აწარმოებდნენ. აზერბაიჯანელი პარტიზანი **გილაიეთ შუკრეიევი** იტალიაში მუსოლინის ერთ-ერთი დამპატიმრებელი პარტიზანთაგანი იყო. 1944 წელს ფრანგმა და აზერბაიჯანელმა პარტიზანებმა საფრანგეთის ქალაქ როდეზის ფაშისტებისაგან გათავისუფლება შეძლეს. აქ მოქმედ პარტიზანულ მოძრაობაში მონაწილეთა შორის ერთ-ერთი ეპმედია ჯაბრაილოვი იყო, ის გამოჩენილი გმირობისათვის საფრანგეთის ორდენითა

და მედლებით იყო დაჯილდოვებული. 1944 წელს ქალაქ პარიზში ფაშისტებისაგან გათავისუფლების აღსანიშნავად ჩატარებულ მიტინგზე **ეპმედია ჯაბრაილოვიც** გამოდიოდა. მას და კიდევ ერთ აზერბაიჯანელს **დანიალ აბდულაევის** საფრანგეთის უმაღლესი სამხედრო ჯილდო სამხედრო ჯვარის მედალი ჰქონდათ მიღებული.

აზერბაიჯანელი ქალები ზურგის ფრონტზე ანაცვლებდნენ მამაკაცებს

ეკონომიკა. ზურგის ფრონტზეც ყველა სამუშაო „**ყველაფერი ფრონტისათვის, ყველაფერი გამარჯვებისათვის**“ ლოზუნგით ომის მოთხოვნებთან იყო შესაბამისობაში მოყვანილი. მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში ქალები და მოზარდები ანაცვლებდნენ ომში წასულებს.

ომის დროს ფრონტებს ბენზინითა და სხვა საწვავით ძირითადად აზერბაიჯანის მენავთობეები ამარაგებდნენ, მსოფლიო ისტორიაში პირველად ნავთობის ცისტერნები გემების უკან გამოზბით გადაჰქონდათ. აზერბაიჯანელი მენავთობეების ეს დიდი ისტორიული დამსახურება, ჯერ კიდევ ომის წლებში მარშალ გ. ჟუკოვისა და მარშალ კ. როკოსოვსკის მხრიდან მაღლობებში იყო აღნიშნული.

“ბაქოს ნავთობის სსრპ-ის თავდაცვისა და მტერზე სწრაფი გამარჯვებისათვის სრულიად საკმარისი იყო”.

მარშალ გ. ჟუკოვსკის ჩანაწერებიდან.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, საბჭოთა მარჯვებაში ფრონტის საწვავზე არსებული მოთხოვნილების დიდი ნაწილის მომმარაგებელ ქალაქ ბაქოს „გმირი ქალაქის“ სახელი არ ჰქონდა მინიჭებული. სინამდვილეში, ომის წლებში ბაქო წარმოადგენდა რა ნავთობის ძირითად ბაზას, დიდ გავლენას ახდენდა გამარჯვების მოპოვებაზე. 1941 წლის ბოლოს ბაქო მსოფლიო ნავთობის მრეწველობის ისტორიაში რეკორდული მოცულობის - 23 მილიონ ტონაზე მეტ ნავთობს აწარმოებდა. ომის პერიოდში ბაქო ქვეყანას ნავთობის 75-80% მეტს აწარმოებდა.

რეაქტიული დანადგარი “კატუშა”

მეორე მსოფლიო ომის წლებში ბაქოს მანქანათსამშენებლო ქარხნებში საკმაო იარაღი მზადდებოდა, იწარმოებოდა ცნობილი რეაქტიული დანადგარი “კატუშა”. საბრძოლო ტყვიანამალი და სამხედრო მოწყობილობაც აქ იწარმოებოდა. აშშ-ისა და ინგლისის სსრპ-ისათვის დახმარებები ირანის ტერიტორიიდან სწორედ აზერბაიჯანის საშუალებით შემოდებოდა. ეს კი სატრანსპორტო საქმის ხელახლა ორგანიზების მიზეზი გახდა. ომის პერიოდში ბაქო დაჭრილი მეგრძობლების მკურნალობის საქმეშიც აქტიურად მონაწილეობდა.

დამატებითი ისტორიული წყაროს საფუძველზე განხილეთ: რა როლი შეასრულა აზერბაიჯანმა მეორე მსოფლიო ომში?

კულტურა. ომმა კულტურის განვითარებაზეც მოახდინა გავლენა. ომი ლიტერატურისა და ხელოვნების ყურადღების ცენტრში მოექცა. კულტურის მოღვაწეები ფრონტზე გასვლების ორგანიზებას ახდენდნენ, ჯარისკაცებს ხვდებოდნენ, მათ მორალურ მხარდაჭერას აღმოუჩენდნენ. მეცნიერების სფეროებში ომის მოთხოვნების შესაბამისი კვლევითი სამუშაოები მიმდინარეობდა და წარმოებაში გამოიყენებოდა. **ოუსიფ მემქედელიევის** მეთაურობით აზერბაიჯანელი მეცნიერები ნავთობ-ქიმიის სფეროში სიახლეს - მაღალი დონის საავიაციო საწვავს ამზადებდნენ. 1945 წლის მარტში **აზერბაიჯანის მეცნიერებათა აკადემიის** შექმნამ საფუძვლიანი ბიძგი მისცა მეცნიერების განვითარებას.

1. განმარტეთ ბაქოს გეოპოლიტიკური პოზიცია მეორე მსოფლიო ომში.
2. დამატებით რა იცით საბჭოთა კავშირის ვმირი აზერბაიჯანელების შესახებ?
3. თქვენ აზრით, რატომ არ შეიქმნა ქალაქ ბაქოს "გმირი ქალაქის" სახელი?
4. მოამზადეთ წარდგენა აზერბაიჯანელი ქალების ომში მონაწილეობის შესახებ.
5. როგორ შეაფასებდით აზერბაიჯანის ეკონომიკის როლს გამარჯვების მოპოვებაში?
6. რა გავლენა მოახდინა ომმა კულტურის განვითარებაზე?

LAYIH

25 სამხრეთი აზერბაიჯანი 1920-1940 წლებში. 21 აპრის მოძრაობა

21 აპრის მოძრაობამ, ყაჯართა დინასტიების დამხობამ, ფეჰლევეების დინასტიის ხელისუფლებაში მოსვლამ ირანის ყველა ადგილის მფარვეად სამხრეთი აზერბაიჯანის საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ცხოვრებაზე დიდი გავლენა მოახდინა. შაჰ რიზას აზერბაიჯანთან მიმართებაში არაკეთილგანწყობამ, ვატარებულმა ანტიურქულმა პოლიტიკამ, ხოლო შემდეგ მეორე მსოფლიო ომის დაწყებამ გააუარესა მოსახლეობის მდგომარეობა და უკმაყოფილების ხელახალი ზრდა ერთგულ-დემოკრატიული მოძრაობის აღზევებით დასრულების მიზეზი გახდა.

ფეჰლევეების დინასტია, კაზაკები, პანარანსხი, სიღ ჯეგერ პიშეგერა, ალპ, "21 აპრი", ერთგული მთავრობა.

რზა შაჰ ფეჰლევი

სამხრეთი აზერბაიჯანი 1920-იან წლებში. 1920 -იანი წლების პირველ ნახევარში საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა მდგომარეობამ პროგრესიულ ლიბერალ-დემოკრატების კი არა, საპირისპირო მისწრაფების ძალების სასარგებლოდ დაიწყო შეცვლა. თავისი ავტორიტეტის აქ ამაღლების მიზნით დიდი ბრიტანეთი აქტიურად ერეოდა ირანის სამინაო საქმეებში. ჯერ, მსხვილ ფეოდალებზე დაყრდნობით ადგილის განმტკიცების მცდელობა ინგლისელებმა მალე მოსაზრება შეიცვალეს, უფრო მოქნილი და საბჭოთა რუსეთის მოძულე რზა ხანის სამხედროებს მიანიჭეს უპირატესობა. ჯერ კიდევ 1920-1922 წლებში სამხრეთ აზერბაიჯანში დემოკრატიული მოძრაობის იარაღის ძალით ჩახშობის მსვლელობაში აქ გამოგზავნილი მთავრობის რაზმებმა, ძირითადად, სამხედრო მინისტრის რზა ხანის მეთაურობის ქვეშ მყოფმა კაზაკთა დივიზიის ნაწილებმა თებრიზი და სხვა ქალაქებში დაიკავეს. სამხედრო მდგომარეობა გამოცხადებულ იმ ადგილებში რეალურად ხელისუფლება ხელში ჩაიგდეს. 1924-1925 წლებში თებრიზში, ერდებილში, მიანეში, დიკლიდაშში მცხოვრები თემები შეიარაღდნენ. 1925 წლის ივლისში რზა ხანმა იმოგზაურა სამხრეთ აზერბაიჯანში, იყო ქალაქებში თებრიზში, ხოიში, სალმასში და ერდებილში. სამგზავროდ გასვლის წინ რზა ხანმა სპეციალურ განცხადებაში აღნიშნა, რომ ამ ვიზიტს ახორციელებს 1924 წლის გაზაფხულსა და ზაფხულში აზერბაიჯანის საგანგებო დამსახურებების გათვალისწინებით. სინამდვილეში კი ამ ვიზიტის მიზანი აზერბაიჯანში არსებული ყველა ძალის მობილიზაციით ყაჯართა დამხობისათვის მზადება იყო. უმუშევრობისაკენ, სიძვირისაგან, მექრთამეობისგან, თვითნებობისაგან შეწუხებულმა ხალხთა ვრცელმა მასებმა დაუჯერეს რზა ხანის მსუყე დაპირებებს. ბოლოს, 1925 წელს ყაჯართა დინასტია დაემხო და ხელისუფლებაში რზა შაჰ ფეჰლევი მოვიდა.

უჩვენეთ მოსახლეობის ყაჯარებისგან უკმაყოფილების მიზეზები.

სამხრეთი აზერბაიჯანი რზა შაჰის ხელისუფლების წლებში. 1920-იანი წლების მეორე ნახევარში - 1930-იან წლებში სამხრეთ აზერბაიჯანში განსაზღვრული სოციალ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული ცვლილებები მოხდა. ამ პერიოდში სამხრეთ აზერბაიჯანში კერძო კაპიტალის საფუძველზე წერილი, საშუალო და მსხვილი სამრეწველო საწარმოები აშენდა. მათ შორის, ძირითადად, თებრიზში თავმოყრილი ტრიკოტაჟის - წინდების, ბამბისა და მატყლის ქსოვილების, ასანთის ფაბრიკების, ბრინჯის, ბამბის გამწმენდი, ტყავ-ბეწვეულის, ფიგარ-ხე-ტყის ქარხნების დასახლება შეიძლება. ამის შედეგად სამხრეთ აზერბაიჯანში ეროვნულ სამრეწველო კაპიტალს ჩაეყარა საფუძველი. ისინი კაპიტალისტური ურთიერთობებისა და ბურჟუაზიული წესების დამკვიდრების

მიმართულებებისა იყო. თუმცა ფეკლევის რეჟიმის წარმოდგენილ სოციალურ-პოლიტიკურ ძალებს ამ სფეროში ღრმა ცვლილებების განხორციელება არ სურდათ და მხოლოდ საკუთარი ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით გატარებული რეფორმებით კმაყოფილდებოდნენ.

ამ პერიოდში სოციალურ სტრუქტურაში მომხდარი ცვლილებებიდან ერთ-ერთი ოდესღაც ყველაზე ძლიერი და ავტორიტეტული ფენის - სასულიეროების რაოდენობრივი შემცირება და პოზიციის შესუსტება იყო. შაჰ რზა ყველა დიქტატორის მსგავსად, არც ერთ ოპოზიციურ ძალას ანგარიშს არ უწევდა და პოლიტიკაში ძირითად საშუალებად ძალადობის მიმჩნევი სახელმწიფოს მეთაური იყო. მისი სახელმწიფო დონეზე აყვანილი და პანირანიზმზე¹ დაყრდნობილი ეროვნული ჩაგვრის პოლიტიკა არასპარსი ხალხების, მათ შორის აზერბაიჯანელი თურქების წინააღმდეგ მატერიალური და მორალური ფასეულობების, შეიძლება ითქვას, ყველა სფეროში განხორციელდა. ამასთან ერთად, ძველი თურქული წიგნების, თებრიზელი პოეტების დაბეჭდილი ნაწარმოებებისა და ხელნაწერების შეგროვება და დაწვა ხდებოდა. თურქული გეოგრაფიული სახელები. მთის, მდინარის, ქალაქისა და სოფლის სახელები სისტემური სახით სპარსულდებოდა. რზა შაჰის ცენტრალიზებული ძლიერი სახელმწიფოს შექმნის მიზნით გატარებული ადმინისტრაციული პოლიტიკაც არასპარსი ხალხების ქონების, ეროვნული კონცენტრაციის წინააღმდეგ იყო მიმართული. 1937 წელს დამტკიცებული ახალი ადმინისტრაციული დაყოფის თანახმად აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე სამი ოსთანი - ვილაიეთი შეიქმნა.

რით დასრულდა რზა შაჰის ღონისძიებები?

რზა შაჰის დიქტატურის დამსობა 1941 წლის 25 აგვისტოს სსრკ-ისა და დიდი ბრიტანეთის მთავრობებმა თავიანთი ჯარების გერმანიის ხელქვეითად ქვეულ ირანში შეიყვანეს. საბჭოთა ჯარებმა ჩრდილოეთი რეგიონები, მათ შორის სამხრეთი აზერბაიჯანი დაიკავე. დემოკრატიული ძალების ზეწოლისათვის ვერ გამძლე შაჰმა შვილის სასარგებლოდ ტახტ-გვირგვინზე უარი განაცხადა. შაჰ რზას სამხედრო-პოლიტიკური რეჟიმის კრახის შედეგად ქვეყანაში რეალური ხელისუფლების პარლამენტისა და მის მიერ შექმნილ მთავრობის ხელში გადასვლამ, კონსტიტუციაში გათვალისწინებული ზოგიერთი საფუძვლების, პოლიტიკური თავისუფლებების ნაწილობრივად აღდგენამ, პოლიტიკური პარტიების გათავისუფლებამ ირანში საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების გამოცვლებისათვის შექმნა ხელსაყრელი პირობები. პირველ ხანებში სტიქიური გამოსვლების, მიტინგებისა და მსვლელობის სახით დაწყებული ეს მოძრაობა, კვლავ პოლიტიკურ არენაზე გამოსული სხვადასხვა იდეოლოგიის პარტიების, მრავალრიცხოვანი გაზეთებისა და ჟურნალების საქმიანობის შედეგად თანდათანობით ორგანიზებული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ბრძოლის ფორმა მიიღო.

რომელმა მოსწიებმა აიძულათ სსრკ და დიდი ბრიტანეთი, რომ ირანში შეეყვანათ ჯარები?

ეროვნული მოძრაობის დაწყება. როგორც წინათ ამჯერადაც სამხრეთი აზერბაიჯანი ირანის საერთო დემოკრატიული მოძრაობების ერთ-ერთი ძირითადი ცენტრთაგანი იყო. 1941 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში აქ ხალხის ფართო მასების მიტინგები და შეკრებები, დემონსტრაციები გაფართოვდა. 1942-1944 წლებში აზერბაიჯანში დემოკრატიული მოძრაობა მანამდე არასდროს მეტნაკლებად ვრცლად გამოვლენილი თავისებურებების წინა პლანზე წამოწევითა და მთელი მოძრაობისათვის ახალი შინაარსის მინიჭებით დაიწყო. ეს თავისებურება ეროვნული აზროვნების უპრეცედენტო დონეზე განვითარება იყო.

სამხრეთ აზერბაიჯანში ეროვნული კულტურის განვითარების მიმართულებით პირველი ნაბიჯების გადადგმამი ჩრდილოეთი აზერბაიჯანის გავლენას გადაწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა. ეს გავლენა პირველ რიგში, ორივე აზერბაიჯანის ინტელიგენციის, კულტურის მოღვაწეების პირდაპირი შემოქმედებითი კავშირებისა და თანამშრომლობის ფორმა მიიღო. 1941-1946 წლებში აქ, ასევე ირანის სხვა რაიონებში მრავალრიცხოვანი კულტურის მოღვაწეები ჩამოდიოდნენ, კონცერტებსა და დადგმებს მართავდნენ, ლექციებს კითხულობდნენ. ადგილობრივ მოსახლეობას კულტურული მშენებლობის სფეროში კონკრეტულ დახმარებას უწევდნენ, შემხვედრი ურთიერთობები ფართოვდებოდა.

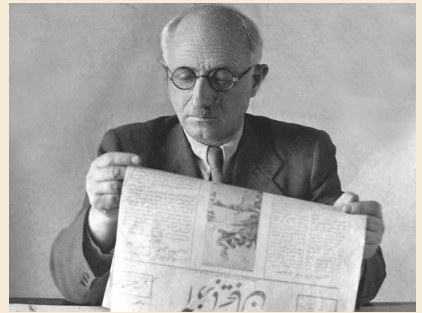
ჩამოთვლილი ეროვნული აზროვნების ზრდაზე გავლენის მომხდენი ფაქტორები.

¹ პანირანიზმი - სპარსულზე დაყრდნობით ნაციონალისტური ნაწილის შოვინისტური მოძღვრება

“ჩვენ ჩვენი თავისუფლება გვინდა, ჩვენ ჩვენი დამოუკიდებლობა გვინდა. ჩვენ გვინდა რომ ადამიანურად ვცხოვროთ, ჩვენ მოგვის-მინეთ, ჩვენ ცალგე ავტონომურ სახელმწიფოდ გვცნანით და ჩვენ სპარსი შოვინისტების ჩაგვრისაგან გვცხენით. თუ არაა უცხოელი იმპერიალისტების მითითებითა და დახმარებით, მართალია, ჩვენს დამარცხებაში წარმატებას აღწევს, მაგრამ ჩვენი ხალხის უფლებას მარადიულად ვერ მიიტაცებს ადრე თუ გვიან აზერბაიჯანელი თა-ვის დამოუკიდებლობას მიიღებს, თავის ბედს თვითონ გადაწყვეტს”.

სეიდ ჯეფერ პიშევერის მიმართვიდან

ეროვნული მთავრობის შექმნა და დაშლა. 1945 წლის ზაფხულში სამხრეთ აზერბაიჯანში დაიწყო დემოკრატიული მოძრაობის ახალი - მეორე ეტაპი დაიწყო. ეს მნიშვნელოვნად იყო დამო-

გოვონათა სკოლა

კიდებული საფუძვლიანად შეცვლილ საერთაშორისო მდგომარეობაზე, სამხრეთი აზერბაიჯანის მსხვილი მიწათმფლობელები, სავაჭრო ბურჟუაზიის საკმარი რაოდენობის წარმომადგენლები დემოკრატიული მოძრაობის აღმოფხვრისთვის ყველა ხერხს მიმართავდნენ. ისინი მცირერიცხოვან შეიარაღებულ რაზმებს ქმნიდნენ, ახორციელებდნენ ტერორს, ევდებოდნენ მომთაბარე მოსახლეობასთან შეჯახებას. ამის პასუხად აზერბაიჯანის სხვადასხვა ადგილებში დაიწყო შეიარაღებულ აჯანყებულთა რზმების შექმნა ამ ბრძოლის მსვლელობაში ზოგიერთ ადგილას დროებითი მართვის ორგანოებიც იქმნებოდა.

1945 წლის სექტემბერის დასაწყისში სეიდ ჯეფერ პიშევერის მეთაურობით ცნობილ დემოკრატიული ერთი ჯგუფი გამოვიდა განცხადებით აზერბაიჯანის დემოკრატიულ პარტიის შექმნის შესახებ. 13 სექტემბერს ჩატარდა დამფუძნებელთა პირველი კონფერენცია. კონფერენციამ აირჩია 11 კაცისაგან შემდგარი დროებითი კომიტეტი და მიიღო გადაწყვეტილება პარტიის I ყრილობის მოწვევის შესახებ. დედაენაზე გამოსვლა დაიწყო ალპ-ის ორგანომ გაზეთმა „აზერბაიჯან“. ალპ-ის შექმნას მოსახლეობის ფართო მასებს შორის დიდი კეთილგანწყობით შეხვდნენ. რამდენიმე კვირის განმავლობაში ათასობით ადამიანი შევიდა პარტიის რიგებში. 1945 წლის ოქტომბერში ჩატარდა ალპ-ის I ყრილობა. ყრილობამ აირჩია პარტიის ხელმძღვანელი ორგანოები და პოლიტიკური ბრძოლის გაფართოებას დაეთმო გზა. ცენტრალური მთავრობის შეტევის მოგერიებისათვის ყველა ქალაქში შეიქმნა ახალი სახელისუფლო ორგანოები. ნოემბერში მოწვეული იქნა ხალხის ცნობილი მოღვაწეებისაგან შემდგარი აზერბაიჯანელი ხალხის კონგრესი და მან საკუთარი თავი დამფუძნებელთა კრებად გამოაცხადა. ძირითადი მოთხოვნა ეროვნული მთავრობის შექმნა გახდა. 12 დეკემბერს ს.ჯ. პიშევერის მეთაურობით შეიქმნა ეროვნული მთავრობა. ეს მოვლენა ისტორიაში შევიდა როგორც "21 აზერის" მოძრაობა. იმიტომ რომ 12 დეკემბერი ირანის კალენდრით აზერის თვის 21 რიცხვს ემთხვევა.

მთავრობა 10 სამინისტროსაგან, უმაღლესი სასამართლოსა და გენერალური პროკურატურისაგან შედგებოდა. ეროვნული მთავრობის შექმნით დასრულდა დემოკრატიული მოძრაობის მესამე ეტაპი. ეროვნულმა მთავრობამ განაცხადა აზერბაიჯანის ირანის შემადგენლობაში ავტონომიის პრინციპის საფუძველზე ბრძოლის გაგრძელება. ეროვნული მთავრობის წინაშე მდგომი ძირითადი ამოცანა ადგილებზე ახალი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ორგანოების შექმნა იყო. ამ მიზნით დაიწყო მეჯლისების ფორმირება.

დემოკრატიული მოძრაობის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ღონისძიება მშრომელთა სასარგებლო სოციალურ-ეკონომიკური რეფორმების გატარება იყო. ამიტომაც ეროვნულმა მთავრობამ 1946 წლის 16 თებერვალს მიიღო აგრარული კანონი. ამ კანონის თანახმად, უნდა მომხდარიყო უმიწო გლეხების მიწით უზრუნველყოფა.

გარკვეული დროის შემდეგ - 12 მაისს მიღებული „კანონი შრომის შესახებ“ იყო სოციალურ სფეროში გატარებული კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი. ამ კანონის მიხედვით მუშებისა და მოსამსახურეების სამუშაო პირობები მნიშვნელოვნად უმჯობესდებოდა, მეწარმეთა მხრიდან ექსპლუატაცია იზღუდებოდა.

თუმცა ეროვნული მთავრობის ყველაზე დიდი წარმატება კულტურის სფეროში, ეროვნული კულტურის განვითარების საფუძვლების შექმნის გზაზე გადადგმული ნაბიჯები იყო. ამ მიმართულებით პირველხარისხოვანი ღონისძიება 1946 წლის 6 იანვარს ეროვნული მეჯლისის მიღებული „ენის შესახებ“ კანონი იყო.

1946 წლის ივნისში თებრიზის უნივერსიტეტის დაარსება, სხვადასხვა შემოქმედებითი გაერთიანებებისა და ორგანიზაციების, მუზეუმების შექმნის დაწყება ნამდვილი ეროვნულ-კულტურული რევოლუციისათვის საფუძველს ქმნიდა, დემოკრატიული მოძრაობის ეროვნულ შინაარსს განამტკიცებდა. ყველა ამ მოვლენით მოსარგებლე ირანის მთავრობამ შეტევაზე გადასვლის გადაწყვეტილება მიიღო. 30 ნოემბერს დაიყო ბრძოლები მთავრობის ჯარებსა და აჯანყებულთა შორის.

საბჭოთა სახელმწიფომ სამხრეთ აზერბაიჯანში ირანის ჯარების წინააღმდეგობის დაძლევის მიზნით ქვეყანაში მყოფი წარმომადგენლების საშუალებით 11 დეკემბრის ღამით მოძრაობის ხელმძღვანელები, პირველ რიგში, პიშევერი აიძულა მიემართა საბჭოთა კავშირისათვის. მოძრაობის ახალმა ხელმძღვანელობამ მთელ შეიარაღებულ ძალებს მისცა მითითება ბრძოლის მოედნების დატოვების შესახებ.

12 დეკემბერს თებრიზში შესულმა შაჰის ჯარებმა დახვრიტეს და დააპატიმრეს ათასობით ადამიანი. დაიწყო მასობრივი დევნა დასჯითი ღონისძიებებისაგან გადარჩენისათვის ათეულ ათასობით პატრიოტი იძულებული იყო გაქცეულიყო, ემიგრაციაში წასულიყო. 1941-1946 წლების ეროვნულ-გამათავისუფლებელმა მოძრაობამ მარცხი განიცადა. თუმცა, სამხრეთ აზერბაიჯანში ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა დამარცხდა, მან ქვეყნის შემდგომ ისტორიაზე ძალიან დიდი გავლენა მოახდინა. ხალხში საკუთრი ეროვნული მეობა, ისტორიული და კულტურული იდეა განამტკიცა, ამ მიზნებისათვის მომავალ ბრძოლებს საფუძველი ჩაუყარა.

რა განდა ეროვნული მოვრობის ყველაზე დიდი წარმატება?

- 1. რა მოვლენამ მისცა ბიძგი ალპ-ის შექმნას?*
- 2. რატომ იქნა ს.ჯ. პიშევერი ჩამოყვანილი საბჭოთა აზერბაიჯანში?*
- 3. განსაზღვრეთ პირველი მსოფლიო ომისა და მეორე მსოფლიო ომის გავლენა სამხრეთ აზერბაიჯანზე.*
- 4. ახსენით მისახლეობის ალპ-ის მიმართ არსებული კეთილგანწყობა.*
- 5. შეადარეთ შაჰ რზას სამხრეთ აზერბაიჯანში განხორციელებული პოლიტიკა სტალინის ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში განხორციელებულ პოლიტიკასთან.*
- 6. შეადარეთ სეიდ ჯეფერ პიშევერისა და სეის მეჰემედ ხაბანის პოლიტიკები.*
- 7. მოაშზადეთ წარდგენა 21 აზერის მოძრაობის შედეგების შესახებ.*

LAYIH

IX. ბანყოფილება. აზერბაიჯანის ეპორე მსოფლიო ომის უაფალოე პერიოლო

26 აზერბაიჯანის სსრ XX საუბუნის 40-იანი წლების უბა პერიოლო-60-იანი წლებო

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების მიუხედავად, ქვეყანაში ტოტალიტარული რეჟიმი გრძელდებოდა. მხოლოდ სტალინის სიკვდილის შემდეგ ამ რეჟიმში მოხდა შემოუბუქება, მოხდა ბევრი ადამიანის რეაბილიტაცია. აზერბაიჯანში მრეწველობის განვითარება, სუბკაითის, მინგეჩაურის სამრეწველო ცენტრების შექმნა, მისახლეობის სოციალური კეთილდღეობის ამოღება, ასევე აზერბაიჯანელების თავისი ისტორიული კერებიდან დეპორტაციაც. მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდს მიეკუთვნება.

სუბკაითი, მინგეჩაური, ზემო ყარაბაღის არხი, ბაქის მეტროპოლიტენი, დეპორტაცია, ა.დ. მუსტაფაევი, ვ.ა. ახუნდოვი, აზერბაიჯანელის ეროვნული გმირი

ეკონომიკური განვითარება. მეორე მსოფლიო ომმა ქვეყნის მეურნეობას მძიმე დარტყმა მიაყენა. ომში აზერბაიჯანის სამრეწველო წარმოების მაჩვენებლები მკვეთრად დაბლა დაეცა. მრეწველობის საერთო პროდუქცია 1940 წელთან შედარებით 22%-ით შემცირდა. ნავთობის მოპოვება სანახევროდ შემცირდა, სამომხმარებლო საქონლის წარმოება მკვეთრად შემცირდა. სოფლის მეურნეობის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა შესუსტდა.

"აზნეფტის" წრე, 1954 წელი

რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის აღდგენა კერძოდ დაპრობილი ტერიტორიების გათავისუფლებამდე დაიწყო. კასპის ზღვაზე ნავთობმოპოვების მრეწველობის ეკონომიკური თვალსაზრისით არაეფექტიანობის მტკიცებების მიუხედავად, აზერბაიჯანელი მეცნიერების, მენავთობეების დამაბული შრომის შედეგად მსოფლიოში პირველად აზერბაიჯანში დაიწყო ღია ზღვაში ნავთობის მოპოვება. ღია ზღვაში მოთხრომა ჭამ 1949 წელს შადრევანივით ამოხეოქა. იმ პერიოდში აზერბაიჯანში შეიქმნა სამრეწველო ცენტრები: სუბკაითი, დაშქესენი, მინგე-

ჩაური, ელი ბაირამლი (ახლანდელი შირვანი). სუბკაითი ქიმიისა და მეტალურგიის დიდ ქალაქად იქცა. მალე აქ აზერბაიჯანის ფერადი მეტალურგიის ორი საწარმო - ალუმინის ქარხანა შეუდგა მუშაობას. 1945-1954 წლებში მინგეჩაურში სამხრეთ კავკასიაში ყველაზე დიდი პიდროლექტროსადგური, დაშქესენში აშენდა და საექსპლოატაციოდ გადაეცა მადნის გამამდიდრებელი კომბინატი. 1951 წელს მუშაობა დაიწყო სსრკ-ში ერთერთმა დიდმა სამშენებლო საწარმომ - კარადაღის ცემენტის ქარხანამ.

რესპუბლიკაში მსუბუქი და კვების მრეწველობაშიც წინსვლა შეიმჩნეოდა. აზერბაიჯანში განხორციელებული აგრარული პოლიტიკა იმპერიის ინტერესებს შეესაბამებოდა. მიზანი ერთის მხრივ გასატანი ბამბის, აბრეშუმის, თამბაქოს ასევე შემდგომში ბოსტნულისა და ყურძნის წარმოების ზრდა, ხოლო მეორის მხრივ, რესპუბლიკის აუცილებელ სასურსათო პროდუქციაზე მოთხოვნილების ცენტრზე უფრო მეტად დამოკიდებულ მდგომარეობაში ჩაგდება იყო. სარწყავი მიწების ფართობების

გაზრდისათვის 1950-60-იან წლებში აშენდა სამურ-დევეჩის, ზემო ყარაბაღის, ზემო შირვანის, ბაშ მულანის აბშერონის არხების მსხვილი საირიგაციო სისტემები, ამასთან ერთად მოსახლეობის ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესებასაც ექცეოდა ყურადღება.

XX საუკუნის 40-50-იან წლებში განხორციელებული რომელი პროექტები ასრულებენ დღესაც აზერბაიჯანის ისტორიაში მნიშვნელოვან როლს?

შეაფასეთ აზერბაიჯანში ახალი ქალაქების დაარსება.

მოსახლეობის სოციალური კეთილდღეობა. მოსახლეობის შემადგენლობაში სოციალურ ცვლილებების მნიშვნელოვანი გადახრებიდან ერთ-ერთი ქალაქის მოსახლეობის სწრაფი ზრდა იყო. 1970 წელს მოსახლეობის უკვე 50 პროცენტი ქალაქებში იყო თავმოყრილი. ამისი მიზეზი ქალაქების სწრაფი განვითარება, ასევე კოლმურწეობისათვის პასპორტის მიცემა იყო. 1947 წლის 14 დეკემბერს სასურსათო და სამრეწველო პროდუქციაზე გაუქმდა საბარათო სისტემა. წარმოების მიმდევრობითი ზრდა, მოსახლეობის შემოსავლების ზრდის მიზეზი გახდა. 1967 წლის 6 ნოემბერს **ბაქოს მეტროპოლიტენის ექსპლუატაციაში გადაცემა** რესპუბლიკის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. ეს ახლო აღმოსავლეთში პირველი მეტროპოლიტენი იყო. ადამიანების მატერიალური კეთილდღეობის გაუმჯობესებისა და ჯანდაცვის სფეროში მიღწეულმა წარმატებებმა მოსახლეობას შორის სიკვდილის შემთხვევები შეამცირა.

წარმოიდგინეთ, რომ თქვენ 1960-იანი წლების აზერბაიჯანში ცხოვრობდით. აირჩიეთ თქვენთვის ასაკი, დასაქმების სახე, სოციალურისებაზე?

ტოტალიტარული რეჟიმში გრძელდება. მლიერი ტოტალიტარული რეჟიმის არსებობაში სტალინის, აზერბაიჯანში კი ბადროვის პირადი კონტროლის ქვეშ მომუშავე სახელმწიფო უსაფრთხოებისა და შინაგან საქმეთ სამინისტროებს განსაკუთრებული როლი აკისროდათ.

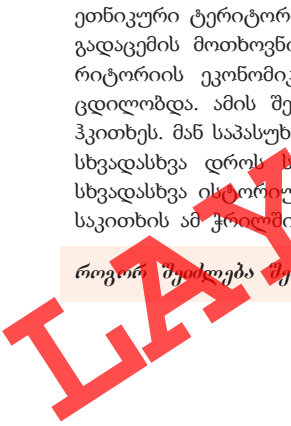
დამბეზღებლობა, მოღალატეობა, ადამიანების ურთიერთუნდობლობა, თავთავალი - კონტროლი კიდევ უფრო გაიზარდა. ისტორიის მეცნიერებაზე მმართველი იდეოლოგიის დაწოლა უფრო მლიერი იყო. ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის რუსეთთან ნებაყოფლობით გაერთიანების შესახებ აბსურდული გამო-ნაგონების წამოყენება ხდებოდა. **აღრ-ის** მთავრობის ხალხის საწინააღმდეგო პოლიტიკის მამომრავებელი იდეა იქნა წამოყენებული. **აკადემიკოს ვლადარ ჰუსეინოვის** 1949 წელს გამოცემულ „XIX საუკუნის აზერბაიჯანში საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზროვნების ისტორიიდან“ ნაწარმოებში შეიხ შამილის მეთაურობით სახალხო მოძრაობის - ცარიზმის დამპყრობლური პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლად შეფასება „ზემოთ“ არ მოეწონათ, ამ ნაწარმოების გამო მისთვის მიცემული „სტალინური პრემია“ ჩამოერთვა, დევნა დაიწყო. თურქული სამყაროს სასახელო შუა საუკუნეების ძეგლი „ქითაბი-დედე კორკუდ“-ს „რეაქციული ფეოდალურ-ხანური ეპოსი“-ს სახელით დაედო დამლა, **ა.ა. ბაქსანოვი** ფანატოზმსა, ხანებისა და ბეგების დაცვაში, მ.მ. ქაზიმბეი „ცარიზმის ერთგულ ყმობაში“ დაადანაშაულებს. აკადემიკოსი **მ.ა. დადაშაადეს** „თურქეთის ჯაშუშის“ დამლა დაედო, ამასთან ერთად ცენტრი აზერბაიჯანელებს არ ენდობოდა, მნიშვნელოვან თანამდებობათა უმრავლესობაზე, განსაკუთრებით ძალოვან ორგანოებში სხვა ხალხების, ძირითადად კი რუსებისა და სომხების წარმომადგენლები ინიშნებოდნენ.

თქვენი აზრით, რატომ იყო ისტორიის მეცნიერებაზე მმართველი იდეოლოგიის ზეწოლა უფრო ძლიერი?

სომხური პროვოკატორობა. მოსკოვის ნებართვითა და მფარველობით სომეხი ნაციონალისტები, კომუნისტ-დამსწავები დროგამოშვებით აზერბაიჯანელების სომხეთის სსრ-ში არსებული ისტორიული ეთნიკური ტერიტორიებიდან გამოყვანის, პირველ რიგში ყარაბაღის მოწყვეტისა და სომხეთისათვის გადაცემის მოთხოვნით გამოდიოდნენ სომხეთის კ(ბ)მ ცმ და სმს სტალინისათვის ყარაბაღის ტერიტორიის ეკონომიკური თვალსაზრისით სომხეთის სსრ-თან დაკავშირებულობის დასაბუთებას ცდილობდა. ამის შესახებ აზერბაიჯანის კ(ბ)მ ცმ-ის პირველ მდივანს მ.ჯ. ბადროვს მოსაზრება ჰკითხეს. მან საპასუხო წერილში მითიანი ყარაბაღის სომხებისათვის დათმობაზე წასვლის მოწონებით სხვადასხვა დროს სომხეთისათვის, საქართველოსათვის და საბჭოთა რუსეთისათვის მიცემული სხვადასხვა ისტორიული ტერიტორიების აზერბაიჯანის სსრ-ისათვის დაბრუნება მიიჩნია საჭიროდ. საკითხის ამ კრილიში განხილვამ ჩამალა სომხების გეგმები.

როგორ შეიძლება შეფასდეს მ.ჯ. ბადროვის პასუხი საბჭოთა ხელმძღვანელობისადმი?

შეაგროვეთ ინფორმაცია ოდესღაც შენობელი სახელმწიფოებისათვის გადაცემული ჩვენი ისტორიული ტერიტორიების შესახებ.

დეპორტაცია. სომხებმა მას შემდეგ, რაც ყარაბაღის საკითხის თავის სასარგებლოდ გადაწყვეტა ვერ შეძლეს, სხვა ინტრიგებს მიმართეს. მათი ვერაგობის შედეგად 1947 წლის 23 დეკემბერს სსრკ მინისტრთა საბჭომ მიიღო დადგენილება ნომერი 4083 „სომხეთის სსრ-დან კოლმეურნეებისა და სხვა აზერბაიჯანელი მოსახლეობის აზერბაიჯანის სსრ-ის მტკვარ-არაქსის დაბლობში გადასახლების შესახებ“. სსრკ-ის მინისტრთა საბჭოს 1948 წლის 10 მარტის კიდევ ერთი დადგენილებით კი ამ სამუშაოს განხორციელებისათვის განისაზღვრა კონკრეტული ღონისძიებების გეგმა. ამ დადგენილების თანახმად **100 ათასი აზერბაიჯანელი 1948-1950 წლებში "ნებაყოფლობით პრინციპის საფუძველზე" აზერბაიჯანში უნდა გადასახლებულიყო.**

სომხეთიდან დეპორტირებული აზერბაიჯანელები აზერბაიჯანის სსრ-ის მტკვარ-არაქსის დაბლობსა და სხვა რაიონებში (საათლი, გოიჩაი, იმიშლი, ელი ზაირამლი, ზერდაბი, სალიანი, ქურდემირი, საბირაბადი, იველახი, უჯარი და სხვ.) განსახლდნენ. სომხეთის სსრ-ში ეთნიკური წმენდის ამ ეტაპზე 100 ათას კაცზე მეტი აზერბაიჯანელი გადმოსახლეს ან აიძულეს გადმოსახლებულიყვნენ. იმავდროულად აზერბაიჯანში შექმნილ ახალ სამრეწველო ცენტრებში - სუმკაითში, ელი ზაირამლიში, მინგეჩავირში, დაშქესენში სხვა რესპუბლიკებიდან ათასობით ადამიანი, მათ შორის სომეხი გადმოსახლდა.

1948-1950 წლების დეპორტაციის დროს, რა ნაბიჯი უნდა გადაედგა აზერბაიჯანის ხელმძღვანელობას, მოსაფალში ყარაბაღის პრობლემის თავიდან აცილების მიზნით?

პოლიტიკური რეჟიმის შერბილება. ა. დ. მუსტაფაევი. 1953 წლის 5 მარტს ტოტალიტარული საბჭოთა სისტემის შემქმნელი ი.ბ.სტალინი გარდაიცვალა. ნ.ს. ხრუშჩოვი 1953 წლის სექტემბერში არჩეული იქნა სსრკ-ის პირველ მდივნად. აზერბაიჯანის კმ-ისა და ბაქოს კომიტეტის ერთობლივ პლენუმზე (1953 წლის 12-13 ივლისი) მ.ჯ. ბალიროვი მანევლობაში, ხელმძღვანელობის მეთოდების ნაკლოვანებებში, კადრების ეფექტიანად მოქმედებისათვის პირობების არშექმნისა და სხვა ქმედებებში დამნაშავედ იქნა ცნობილი და თანამდებობიდან ჩამოცილებული იქნა. მალე იგი დააპატიმრეს, როგორც ხალხის მტერს სასიკვდილო განაჩენი - დახვრეტა მიუსაჯეს.

ამამ მუსტაფაევი

1954 წლის 14-16 თებერვალს ჩატარდა აზერბაიჯანის კმ-ის XX ყრილობა და აკადემიკოსი იმამ დაშდემირ ოღლუ მუსტაფაევი კმ-ის პირველ მდივნად აირჩიეს. ი.დ. მუსტაფაევი და მისი კოლეგები ახალ პირობებში რესპუბლიკის, ხალხის მდგომარეობის გაუმჯობესებას, ეროვნული, ზნეობრივი ღირებულებების, კულტურის, მეცნიერების, განათლების განვითარების, სახალხო მეურნეობის პროგრესის მიღწევას ცდილობდნენ. მრეწველობის სწრაფი ტემპით განვითარების, ახალი სამუშაო ადგილების შექმნის, სოფლის ახალგაზრდობის ბაქოში შემოღინების შედეგად დედაქალაქის ეკონომიკურ-საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გაიზარდა აზერბაიჯანელი კადრების როლი. ინტერნაციონალურ ქალაქად ცნობილი ბაქო გააზერბაიჯანელების მიმართულებით წინსვლის გზას დაადგა. რესპუბლიკაში სოფლის მეურნეობისათვის ყურადღების მიქცევის შედეგად დაიწყო სასურსათო პროდუქციის წარმოების ზრდა.

რესპუბლიკაში აზერბაიჯანული ენისათვის ოფიციალური სახელმწიფო ენის სტატუსის უზრუნველყოფისათვის პრესაში ღია განხილვა ჩატარდა. 1956 წელს აზერბაიჯანის სსრ უმაღლესმა საბჭომ 1937 წელს მიღებულ კონსტიტუციაში ჩაამატა მუხლი რესპუბლიკაში აზერბაიჯანული ენის სახელმწიფო ენად გამოცხადების შესახებ. გატარდა კონკრეტული ღონისძიებები საკანცელარიო საქმეების აზერბაიჯანულ ენაზე წარმოებისათვის. 1956 წელს მუშაობას შეუდგა ბაქოს ტელესტუდია. სასამართლოს სტრუქტურის საკითხებში, სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კოდექსის მიღება რესპუბლიკის განკარგულებაში გადავიდა. რეპრესიების წლებში დასჯილთა საქმეების ხელახალი გადახედვისათვის შეიქმნა კომისიები დაიწყო რეაბილიტაციის პროცესი. ათასობით აზერბაიჯანელს მოეხსნა „ხალხის მტერი“ დამლა. მალე აზერბაიჯანის ხელმძღვანელობის წინააღმდეგ დაიწყო დევნა. მორიგ ჯერზე წამოიწია მთიანი ყარაბაღის საკითხმა. სომხეთის სსრ-მა დაიწყო მთიანი ყარაბაღის სომხეთისათვის გადაცემის მოთხოვნა. სომხეთში კვლავ გაჩაღდა ანტითურქული სულისკვეთება. დაიხურა ერევნის პედაგოგიური ინსტიტუტის აზერბაიჯანული განყოფილებები. ერევნის აზერბაიჯანული პედაგოგიური ტექნიკუმი აზერბაიჯანის ხანლარის (ამჟამინდელი გოიგოლის) რაიონში იქნა გადატანილი. დაიხურა ჯ. ჯაბბარლის სახელობის დრამატული თეატრი, აზერბაიჯანულ ენაზე გამოსული რაიონული გაზეთები და სხვა გამოცემები.

თქვენ აზრით, როგორ შეიძლება შეფასდეს სასამართლოს შექმნის საკითხების საკუთარ განკარგულებაში გადაცემა?

თქვენ რომ ყოფილიყავით ი.დ. მუსტაფაევის ადგილას, კიდევ რომელ ღონისძიებებს განახორციელებდით?

“ალბათ, საჭიროა იმის განმარტება, თუ რატომ არიან რესპუბლიკებში ცპ-ის მეორე მდივნები რუსებია. ისინი, შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე ცენტრიდან ავსაზნებოდნენ და როგორც წესი რუსები იყვნენ. მხოლოდ სომხეთის გარდა, ... ყველა დანარჩენ რესპუბლიკებში კი მრავალი წლის განმავლობაში პარტიაში მეორე ადამიანი მოსკოვიდან დანიშნული რუსი იყო... თანაც ეს არჩევანი საქმეში თავისთავს სრულად ამართლებდა. მიმანია, რომ ეს რესპუბლიკებში წინასწორობას ასტაბილურებდა. ... რუსი ხალხი საბჭოთა კავშირის ყველა კუთხეში უბირველესი დონორი იყო. რუსები ძალის, ცოდნის, უნარებისა და ზოგჯერ კი თვით სიცოცხლის შეწირვითაც კი ემხარებოდნენ რესპუბლიკების აყვავებას”.

1959 წელს აზერბაიჯანის კპ ცპ-ის მეორე მდივნად დანიშნული ვ.ა. სემინასტნის მოგონებებიდან “დროის სინათლეში გაცოცხლებული პორტრეტი - გელი ახუნდოვი”. ბაქო, 2016

როგორ შეიძლება შეფასდეს ვ.ა. სემინასტნის გამონათქვამები?

ვ.ა. ახუნდოვი. „ასეთ პირობებში სპპ ცპ-ის 1959 წლის ივნისში ჩატარებულმა პლენუმმა ცრუ ბრალდებებით აზერბაიჯანის სსრ ის ხელმძღვანელობა მკაცრად გააკრიტიკა. ი.დ. მუსტაფაევი თანამდებობიდან გათავისუფლდა. აზერბაიჯანის კპ ცპ-ის პირველ მდივნად არჩეული იქნა ველი იუსუფ ოღლუ ახუნდოვი. ეროვნული ფასეულობებისადმი ყურადღება კიდევ უფრო გაიზარდა. 1966 წელს ირანში მცხოვრები დიდი აზერბაიჯანელი პოეტის მეჰმედი ჰუსეინ შეჰარარის პოემა “ჰეიდარბაბაია სალაამ” (სალამი ჰეიდარბაბას) ბაქოში გამოიცა. შემოქმედი ახალგაზრდებისათვის დაიწყო ჟურნალ „ულდუზ“-ის გამოცემა. ნოვრუხის დღესასწაული, როგორც „გაზაფხული დღესასწაული“ ოფიციალურად აღინიშნა.

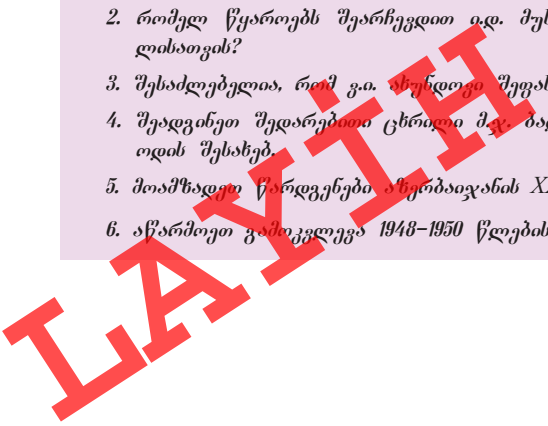
ჩ. აბტაშტოვა ვ. ახუნდოვა თ. სალაპოვა კ. კარაევი

1962 წლის 17 დეკემბერს 95 კაცის მონაწილეობით ფარულ შეკრებაზე ეროვნული აზერბაიჯანული შტაბი (მპშ) შეიქმნა. შეიქმნა მპშ-ის რაიონული განყოფილებები. ორგანიზაციის წევრების უმრავლესობა თანამდებობის პირები იყვნენ. უმთავრესი მიზანი ხელმძღვანელ თანამდებობებზე აზერბაიჯანელების ყოფნისათვის, რესპუბლიკის ბიუჯეტში გამოყოფების მოსკოვში კი არა, ბაქოში გადაწყვეტის მცდელობისათვის ეროვნული გამოფხიზლებისათვის სამსახურის გაწევა იყო. მპშ-ელებმა რამდენიმე მნიშვნელოვან თანამდებობაზე აზერბაიჯანელი კადრების დანიშვნას მიაღწიეს.

ასეთ პირობებში ცენტრის ზეწოლით აზერბაიჯანის სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1969 წლის 7 მაისის გადაწყვეტილებით სასაზღვრო რაიონებში 2 ათას ჰექტარზე მეტი აზერბაიჯანული მიწის სომხეთზე გადაცემის შესახებ ჯერ კიდევ 1938 წლის 5 მაისის მიღებული გადაწყვეტილება დამტკიცდა. თუმცა ცოტა ხნის შემდეგ აზერბაიჯანის ხელმძღვანელობაში მოსულმა ჰეიდარ ალიევმა არ დაუშვა ამ გადაწყვეტილების შესრულება.

1. თქვენ აზრით ი.დ. მუსტაფაევი და ვ.ა. ახუნდოვი უფრო ადრე (დაახლოებით XX საუკუნის 30-იან წლებში) რომ მოსულიყვნენ ხელისუფლებაში, რა არ მოხდებოდა აზერბაიჯანში?
2. რომელ წყაროებს შეარჩევდით ი.დ. მუსტაფაევის ხელისუფლების პერიოდის ღრმად შესწავლისათვის?
3. შესაძლებელია, რომ ვ.ა. ახუნდოვი შეფასდეს როგორც ი.დ. მუსტაფაევის მიმდევარი?
4. შეადგინეთ შედარებითი ცხრილი მკ. ბაიბროვისა და ი.დ. მუსტაფაევის ხელისუფლების პერიოდის შესახებ.
5. მოაშუადეთ წარდგენები აზერბაიჯანის XX საუკუნის 50-60-იანი წლების შესახებ.
6. აწარმოეთ გამოკვლევა 1948-1950 წლების დეპორტაციის შესახებ.

27 მმართველობის განმტკიცება. სოციალურ-ეკონომიკური წარმატებები 70-80-იანი წლებში

XX საუკუნის 70-80-იანი წლები სამართლებრივი სახელმწიფოს შექმნის, ეკონომიკის განვითარების, ხალხის მატერიალური კეთილდღეობის გაუმჯობესების თვალსაზრისით აზერბაიჯანის ძალიან მდიდარი ისტორიული პერიოდაა. ამ პერიოდში განვითარების, ქვეყანაში მომხდარი ცვლილებების, ბუნებრივია, ჩვენი საერთო ერთგული ლიდერის ჰეიდარ ალიევის გარეშე წარმოდგენა შეუძლებელია.

ჰეიდარ ალიევი, შექმნის ჰესი, იევლახ-ბელეჯანის რეინიფა, ბაქოს ღრმაფუნდამენტური ქარხანა, ე.წ. ლემბერანსკი, გულუსტანის სასახლე

ჰეიდარ ალიევი

“დაე გაამარჯვოს სამართლიანობამ”. აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1969 წლის 14 ივლისს ჩატარებული პლენუმში აზერბაიჯანისათვის დიდი ისტორიული მნიშვნელობის მეორე გადაწყვეტი მიღწეულა იყო. პლენუმზე ჰეიდარ ალირზა ოღლუ ალიევი აზერბაიჯანის მმ სამ-ის პირველ მდივანად იქნა არჩეული. ჰეიდარ ალიევმა მოკლე დროის განმავლობაში რესპუბლიკაში მმართველობის სისტემა საკმაოდ განამტკიცა. მექრთამეობის, კორუფციის წინააღმდეგ დაიწყო მკაცრი ბრძოლა. საბჭოთა ხელისუფლების ისტორიაში პირველად სოციალისტურ საზოგადოებაში თანამდებობის ბოროტად გამოყენების, კორუფციის მსგავსი უარყოფითი შემთხვევების არსებობა და მათი აღმოფხვრის აუცილებლობა მამაცურად გამოაცხადა და ამ შემთხვევების წინააღმდეგ მტკიცე ბრძოლა დაიწყო. მალე სსრპ ხელმძღვანელობაში დიდი ავტორიტეტის მონპოვებელი ჰეიდარ ალიევი 1976 წელს არჩეული იქნა სსრპ სამ-ის პოლიტბიუროს წევრობის კანდიდატად და აზერბაიჯანის განვითარებისათვის ამ თანამდებობის მოცემული შესაძლებლობებით ოსტატურად ისარგებლა. ის 1982 წლის დეკემბერში მოსკოვში მაღალ სახელმწიფო და პარტიულ თანამდებობებზე იქნა მიწვეული. არჩეული იქნა სსრპ სამ-ის პოლიტბიუროს წევრად, დაინიშნა სსრპ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პირველ მოადგილედ.

? თქვენ აზრით, რასთან იყო დაკავშირებული ჰ. ალიევის დროის მცირე მონაკვეთში ასეთი მაღალი თანამდებობებზე მიღწევა?

მომავალად წარდგენა ჰეიდარ ალიევის ცხოვრებასა და მოღვაწეობასთან დაკავშირებით.

“– ჩემში ასეთმა შთაბეჭდილებამ ვაძლევია, რომ თქვენში მექრთამეობა დანაშაულის რომელიმე სხვა სახესთან შედარებით უფრო მეტ ხმის აწევებს. პოეტი ფიქრეთ კოჯა კი უფრო მეტად, ამბობს: ქრთამი ჩვენს ბეჭებში დარჩენილი მოღალატეობრივი დანაშა... რატომ სახელდობრ ქრთამი? – იმატომ, რომ ქრთამი უნებურად დანაშაულია, ყველა სხვა სამხსნავე მის გარეშე ტრიალებს. მექრთამე მალეოდ დებელითის ბატონს არ ყდაის, სახელმწიფოს ინტერესს ყდაის, საკუთარ საქმიანობას ყდაის; ვადაც სხვა კი ფულის აბოივს, ამათ ყდაულობს. პოეტის აფორიზმა ვადაჭარბებული არ არის. თუ წარსულის სახსიჯარი ნამით ასე ცოცხლობს, ამაში ბრალი თითოეულ ჩვენებს მივდივთ, სუფთა, წმინდა ადამიანსაც მათაც ვსაც ქონსდებით ქრთამის აძღუბა და ქრთამის მიტევა; პირადა სწმინდე და პირადა უკადრობობა, ვერ კადეე მოქალაქეობრივი დირსება არ არის. მოქალაქეობა მოქმედებას ნამნავს, სათვის წინააღმდეგ ბრძოლის წარმოების უნარსა და სურვილის ნამნავს, ... აღბათ, თქვენ შეუძლია მტევაე წივჯერ სიძნელებს აწედაებით. გამოვლენილი და

ჯერ კიდევ გამოუვლენელი ქურდები, მექრთამეები, ალბათ, ერთ ამბავს ატყევენ, რომ თქვენ ხელმძღვანელის ავტორიტეტს არყევი. ჩვენთანაც ხდება ასეთი ამბები”.

პეიდარ ალიევი. წიგნიდან "ლიტერატურის მაღალი მოვალეობა და მიზანი". ბაქო, 2000, გვ 163-171

როგორ შეაფასებდით პეიდარ ალიევის მისაზრებებს მოქალაქეობისა და მექრთამეობის წინააღმდეგ?

სამართლებრივი ბაზის შექმნა. პეიდარ ალიევის გატარებულმა პოლიტიკამ ყველა სხვა სფეროს მსგავსად, საკანონმდებლო ორგანოებშიც ყველაზე უნარიანი და ღირსეული ადამიანების არჩევის შესაძლებლობა შექმნა. საკმაოდ გააქტიურდა ამ ორგანოების საქმიანობა, ჩამოყალიბდა ახალი კომისიები, ზრუნავდნენ მათი ეფექტიანად მუშაობისათვის. აზერბაიჯანის უმაღლესმა საბჭომ რესპუბლიკის ეკონომიკური და კულტურული განვითარებისათვის სამართლებრივი ბაზის შესაქმნელად ათეულობით კანონი მიიღო. პეიდარ ალიევის ინიციატივით პარტიისა და სახელმწიფო ორგანოების, საზოგადოებრივი ორგანიზაციების, ინტელიგენციის რესპუბლიკის ეროვნული კადრების პოტენციალის განმტკიცებისადმი ყურადღება გაიზარდა. ათასობით აზერბაიჯანელი ახალგაზრდა სსრპ-ის წამყვან საგანმანათლებლო და სამეცნიერო კერებში გაიგზავნა.

1978 წლის 21 აპრილს მიღებული იქნა აზერბაიჯანის სსრ-ის ახალი კონსტიტუცია, ეს კონსტიტუცია არსებული შეზღუდული შესაძლებლობის ფარგლებში ხალხის მორალური სიმდიდრეების, განსაკუთრებით ენის მოვლა-შენახვისა და განვითარებისათვის გაფართოვდა სამართლებრივი საფუძვლები. სსრპ-ის ხელმძღვანელობის პროტესტის მიუხედავად, პეიდარ ალიევის პოლიტიკური ნების შედეგად აზერბაიჯანულმა ენამ რესპუბლიკაში სახელმწიფო ენის სტატუსი შეინარჩუნა. „**დაე გაიმარჯვოს სამართლიანობამ!**“ - იმ დროს პეიდარ ალიევის წარმოთქმული და მთელი მოღვაწეობის არსის შემდგენი ეს სიტყვები ხალხში ლოზუნგად იქცა.

თქვენ აზრით ახალ კონსტიტუციაში აზერბაიჯანული ენის რესპუბლიკაში სახელმწიფო ენის სტატუსის შენარჩუნებას, რატომ ეკიდებოდა ხელმძღვანელობა ეჭვით?

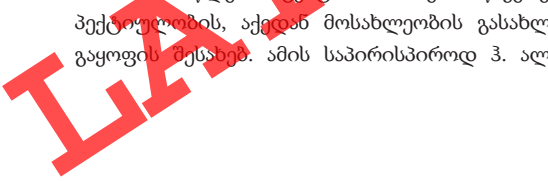
მემკვიდრეობის დაპატრონება. ეროვნულ-მორალური სიმდიდრეების გამოკვლევა და აგიტაცია, ისტორიული კვლევების ფართო სახის მიღება პეიდარ ალიევის პერიოდის განხორციელებული ღონისძიებები იყო. 1977 წელს მიღებული იქნა კანონი ნიჰამის მემკვიდრეობის ხელახალი შესწავლის შესახებ. ერთ დროს "პანთურქისტად" დადგინებული პუსეინ ჯაფიდის ნეშტის ნაწილები 1982 წელს ირაკუსკის ოლქიდან გადმოასვენეს და ნახჩევანის მიწას მიაბარეს. პეიდარ ალიევმა ბაქოს ნავთობის მეორე მსოფლიო ომში ფაშიზმზე გამარჯვებაში შესრულებული მსოფლიო ისტორიული მნიშვნელობის როლის სსრპ-ის ხელმძღვანელობის მხრიდან აღიარებას მიაღწია. 1978 წელს ბაქო ლენინის ორდენით დაჯილდოვდა.

მილლა ფენამ გაკაფის მაგზოლეუმის გახსნისას. შუშა

ნახჩევანის ასსრ-ისა და მსსრ-ის ეკონომიკური და კულტურული პროგრესისადმი ყურადღება გაიზარდა. ქალაქ შუშის განვითარებისათვის რამდენიმე სპეციალური გადაწყვეტილება იქნა მიღებული. დაიწყო ქალაქის ისტორიული ძეგლების აღდგენა, ახალი შენობების აგება. 1980-1981 წლებში მილლა ფენამ გაკაფის საფლავზე დიდი მაგზოლეუმი აღიმართა. გაიხსნა უზეირ ბაჯიბეილის, ბულბულის სახლ-მუზეუმები. დაიდგა ნათევანის ძეგლი. ქალაქში დიდი სასტუმრო, მრავალსართულიანი სახეობები, ადმინისტრაციული შენობები აშენდა. შუშა საკავშირო დონის საკურორტო ქალაქად იქცა.

1970-იან წლებში ცენტრმა სომხების წაქეზებით დააყენა საკითხი ქელბეჯარის რაიონის არაპერსპექტიულობის, აქედან მოსახლეობის გასახლების, მიწების კი სამოვრებად რესპუბლიკებს შორის გაყოფის შესახებ. ამის საპირისპიროდ პეიდარ ალიევმა 1977 წლიდან ამ რაიონის პოტენციალური შე-

სამღებლობების გაფართოების ღონისძიებების გაფართოებასა და განხორციელებას მიაღწია. ეკონომიკა საკმაოდ გამოცოცხლდა. ცენტრისა და სომეხი ნაციონალისტების სურვილები ამაო აღმოჩნდა.

? როგორ შეაფასებდათ ჰეიდარ ალიევის აზერბაიჯანელი ხალხის სულიერ სიმდიდრეებზე ზრუნვას?

 შეაფასეთ შუშისა და ქვებგჯარის გეოპოლიტიკური პოზიცია.

ეკონომიკური განვითარება. ჰეიდარ ალიევის პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის შედეგად 1970-იან წლებში საბჭოთა კავშირში საშუალო ეკონომიკური მაჩვენებლების ზრდის ტემპების შემცირების დროს აზერბაიჯანში ყველა მთავარი ეკონომიკური მაჩვენებელი განუხრელად გაიზარდა. 14 წლის განმავლობაში ეროვნული შემოსავლის საერთო მოცულობა 2,5 ჯერ გაიზარდა, 250-ზე მეტი ფაბრიკა, ქარხანა და საწარმოო საამქროო აშენდა, ორ მილიონზე მეტი ადამიანის საბინაო პირობები გაუმჯობესდა. რესპუბლიკის ელექტროტექნიკური მრეწველობის ფლაგმანი, საბჭოთა კავშირის ერთ-ერთი უდიდესი ქარხანათაგანი - **ბაქოს საყოფაცხოვრებო კონდიციონერების ქარხანა** იყო. ეს ქარხანა 3. ალიევის ინიციატივი 1975 წელს აშენდა. გატარებული რეფორმების შედეგად აზერბაიჯანი სსრკ-ის უმსხვილესი ელექტროტექნიკური მრეწველობის ერთ-ერთი ცენტრი გახდა.

იმავ პერიოდში ქვეყნის ყველა ნავთობ-მადნეულის მოწყობილობების ორი მესამედი ნაწილი, საყოფაცხოვრებო კონდიციონერების ყველა, სინთეტიკური კაუჩუკისა და რიგი სხვა ქიმიური პროდუქტების მნიშვნელოვანი ნაწილი აზერბაიჯანში იწარმოებდა. რესპუბლიკის 350 სახის მაღალხარისხოვანი ნაწარმი მსოფლიოს 65 ქვეყანაში გაიტანებოდა.

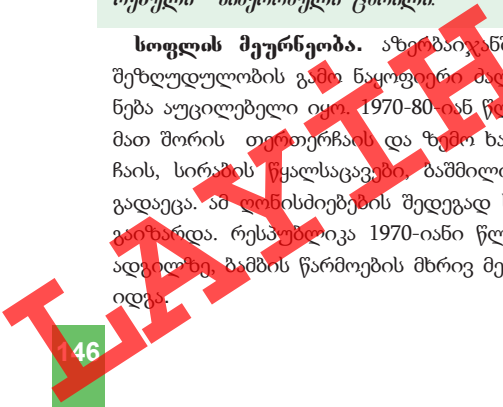
აზერბაიჯანის ტერიტორიის ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილის ბაქო - თბილისი რკინიგზის ხაზთან შემართებული იველახ-ბელექნის (სიგრძე 162 კმ) რკინიგზის მშენებლობა დასრულდა და ექსპლუატაციაში გადაეცა.

? რომელი ფაქტორებით შეიძლება დაგინახოთ, რომ აზერბაიჯანი იყო სსრკ-ის ერთ-ერთი უმსხვილესი ელექტროტექნიკური მრეწველობის ცენტრთაგანი?

XX საუკუნის 60-იანი წლებიდან დაწყებული, ძირითადად საბჭოთა კავშირის სხვა ტერიტორიულ ნაწილებზე, განსაკუთრებით დასავლეთ ციმბირში ახალი ნავთობის საბადოებიდან ძალიან დიდი მოცულობის უფრო იაფი ნედლეული მიიღებოდა. საწვავის მრეწველობის განვითარებისათვის საჭირო საშუალებების არ გამოყოფის შედეგად რესპუბლიკაში 1960-იანი წლების მეორე ნახევრიდან ნავთობის მოპოვებამ წლიდან წლამდე შემცირება დაიწყო. თუმცა 1980-იანი წლების მეორე ნახევრიდან მისი მოპოვების დონე სტაბილური გახდა. ამ წლებში აზერბაიჯანში ბუნებრივი გაზის ამოღებაშიც წარმატებები იქნა მიღწეული. ბაქოში თანამედროვე ტექნოლოგიაზე დაფუძნებული ნავთობგადამუშავების ახალი მოწყობილობის შექმნის შედეგად აზერბაიჯანმა მეზობელი რესპუბლიკებიდან შემოტანილი ნედლი ნავთობის გადამუშავებაც განახორციელა. ნავთობის წარმოების რესპუბლიკაში სტაბილურობით ისარგებლეს და აზერბაიჯანის ხაზარის სექტორში გეოლოგიურ საძიებო სამუშაოების ფართო მასშტაბით განხორციელება დაიწყო. სწორედ ამ წლებში რესპუბლიკის ნავთობის მრეწველობის კასპის ზღვის ხარჯზე დიდი მომავლის გათვალისწინებით უაღრესად მნიშვნელოვანი ღონისძიება განხორციელდა. საბჭოთა კავშირის საერთო საშუალებებიდან მიღებული 400 მილიონი დოლარის ხარჯზე ბაქოში **ზღვის დრმა ფუნდამენტური ქარხნის** - უზარმაზარი ქარხნის მშენებლობა დაიწყო. ქარხანამ 1986 წელს დაიწყო საქმიანობა.

 წყაროების საფუძველზე გაამზადეთ აზერბაიჯანის ნავთობის მრეწველობის განვითარებასთან დაკავშირებული სინქრონული ცხრილი.

სოფლის მეურნეობა. აზერბაიჯანში სოფლის მეურნეობისათვის ვარგისი მიწების შედარებითი შეზღუდულობის გამო ნაყოფიერი ძაღების შესაძლო რესურსების სრული და ყოველმხრივი გამოყენება აუცილებელი იყო. 1970-80-იან წლებში საკმაო ჰიდროტექნიკური კომპლექსები და წყალსაცავები მათ შორის თეთთერჩაის და ზემო ხანზულანჩაის წყალთა მეურნეობის კომპლექსები, არაზის, არვანჩაის, სირაზის წყალსაცავები, ბაშმილის, ლენქორანის არხები და სხვა ობიექტები ექსპლუატაციაში გადაეცა. ამ ღონისძიებების შედეგად სახნავი მარცვლეულის ნათესები დაახლოებით 30 პროცენტით გაიზარდა. რესპუბლიკა 1970-იანი წლების ბოლოდან ყურძნის წარმოების მხრივ კავშირში პირველ ადგილზე, ბამბის წარმოების მხრივ მეოთხე ადგილზე, აბრეშუმის წარმოების მხრივ მეორე ადგილზე იდგა.

არქიტექტურა. დედაქალაქის კეთილმოწყობასა და მშენებლობაში აზერბაიჯანის სსრ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილეს, **ე.ჯ. ლემბერანსკის** დიდი წვლილი მიუძღვის. ხელახლა გაშენდა ზღვისპირა პარკი, ტერიტორიაზე „ბაქოს ვენეციად“ წოდებული საზღვრო ქალაქი, ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში კი შადრევნების მოედანი დაარსდა. 1970-იან წლებში აშენდა ბაქოს საზღვრო სადგური, ლენინის სახელობის სასახლე (ამჟამინდელი ჰეიდარ ალიევის სახელობის სასახლე) რესპუბლიკის ველოტრეკი შეიქმნა თავისუფლების (იმ დროს ლენინის სახელობის) მოედნის არქიტექტურული კომპლექსი. 1980-იან წლებში აიგო „გულუსტანის“ სასახლე, ახალი ზოოპარკი, დახურული სპორტული კომპლექსები. ბაქოში აშენდა ახალი საცხოვრებელი მიკრორაიონები და მასივები: ეჰმედლი, გუნეშლი, ბადამდარი.

ჰეიდარ ალიევის სასახლე

გულუსტანის სასახლე

XX საუკუნის 70–80-იან წლებში აგებული რომელი ძეგლები იქცნენ ამჟამინდელი ჩვენი დედაქალაქის მშენებლად?

1. როგორ შეაფასებდით 1970–80-იან წლებში აზერბაიჯანის ეკონომიკურ განვითარებაში ჰეიდარ ალიევის როლსა და საქმიანობას?
2. თუ ჰეიდარ ალიევის საქმიანობის გაანალიზებასა და მისი მხოლოდ ერთი ნაბიჯის გაცოცხლებას თქვენ დაგაფალებდნენ, რას შეაფასებდით? დაასაბუთეთ თქვენი მოსაზრება.
3. თქვენი აზრით, 1980-იანი წლების ბოლოს ჰალიევი რომ ყოფილიყო აზერბაიჯანის სელისუფლებაში, რომელი პრობლემის აცილება შეიძლებოდა? დაასაბუთეთ თქვენი მოსაზრება.
4. წყაროების საფუძველზე პერიოდის შესახებ მოაშზადეთ წარდგენა.
5. მოაშზადეთ პროექტი ჰ. ალიევის შესახებ.
6. წყაროების საფუძველზე ააგეთ დიაგრამა აზერბაიჯანის 1950–80-იანი წლების ეკონომიკის შესახებ.

LAYIH

28 “ბარდაქენისა” და “საჯაროობის” პოლიტიკის კრახი.
სოხუმი-აჭარაში ახალი მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის დაწყება.

XX საუკუნის ბოლოსკენ საბჭოთა საზოგადოება ეკონომიკურ, კულტურულ და მორალურ კრიზისს განიცდიდა. წარმოების ტემპის განუწყვეტელი შემცირება მოსავლიანობის შემცირებასა და საქაროებზე მოთხოვნის დაუკმაყოფილებლობას იწვევდა. ეკონომიკური ცხოვრების მართვაში სართულელების მქონე საბჭოთა კავშირის ბიუროკრატიული აპარატი კორუფციისა და უძნაობის მარწმუნებში იყო მოქცეული. საბჭოთა მთავრობის 60 წლის განმავლობაში მდიდრობით ადამიანის სიხლის ფასად შექმნილი ადმინისტრაციულ - მმართველური სისტემა, რაც უფრო წლები გადიოდა, თავის ეფექტიანობას კარგავდა. ეროვნული სიმდიდრეების მარცვა, ცენტრისათვის ტყეული ინფორმაციების მიწოდება, გაბერდ რესურსების ანგარიშგებები და მოძვე რესპუბლიკების ურთიერთობებში ეროვნული მმართველობა უბრალო საბჭოთა მოქალაქის აზროვნებაში კომუნისტური იდეოლოგიისა და მის წარმომადგენი კომუნისტური პარტიისადმი რწმენას ამცირებდა. ფანტაზიურ დეკლამაციებზე შექმნილ საბჭოთა საზოგადოების კულტურულ და მორალურ ცხოვრებას დარტყმას აყენებდა.

კვლევა გარდაქმნა, საჯაროობა, სეპარატისმი, ყარაბაღის კონფლიქტი, საბჭოთა სახელმწიფო, სუკიათის პროვოკაცია.

უკან დახევა. ასეულობით ხალხისა და ერის ძალით საკუთარ თავში გამართიანებელი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების ყალბი „კავშირი“ კომუნისტურ თეორიასა და პრაქტიკას შორის რაიმე კავშირის არ არსებობის დამადასტურებელი დიანათელი ნიმუში იყო. 1982 წელს გარდაიცვალა სსრპ კპ ცპ-ის გენერალური მდივანი და ქვეყნის ფაქტიური სახელმწიფოს მეთაური ლ.ი. ბრეჟნევი. ამის შემდეგ 3 წლის განმავლობაში ცპ-ის გენერალური მდივნები ერთმანეთის მიმდევრობით 3-ჯერ შეიცვალა. ბოლოს, 1985 წლის მარტში ამ თანამდებობაზე მ.ს. გორბაჩოვი დაინიშნა.

მსხალ გორბაჩოვი

უკუსვლის მიმართულებით. უკვე 1985 წლის შემდეგ სსრპ-ის დაშლის მიმართულებით წასვლის ნიშნების ეკონომიკური ძლიერების წლიდან წლამდე შესუსტებაში გამოვლინება დაიწყო. ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში მომხდარმა დამაბუღმა და მღელვარე მოვლენებმა მისი შერყევით ეკონომიკის მოშლა დააჩქარეს. აზერბაიჯანის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების, სამეურნეო ცხოვრების ჰარმონიის რღვევა 1988 წელს სომეხი ნაციონალისტების მიერ მთიანი ყარაბაღის გარშემო დაწყებული პროვოკაციით დაიწყო. საბჭოთა კავშირის უფლებამოსილ ორგანოებში მაღალი თანამდებობის დამკავებელმა სომეხმა ნაციონალისტებმა აზერბაიჯანის ეკონომიკისათვის დიდი დარტყმების მიყენებისათვის თავიანთი მოლაღატებრივი ქმედებები გააფართოვეს. აზერბაიჯანისადმი მტრულ ძალებს სსრპ-ის ძირითადი მეგობარების რესპუბლიკები. აზერბაიჯანში მეგობარების მედენიეობის კომპლექსიდან რესპუბლიკის ეკონომიკის ამაღლებისათვის წლიდან წლამდე პირობების შექმნა არანაირად არ შეეძლოთ მიეღოთ. 1985 წელს აკოპოლიზმთან ბრძოლის მიზნით დაიწყო მეგობარების გაუქმება. 1990 წლამდე ეგნახების ფართობები 107 ათასი ჰექტარით შემცირდა. 1980-იანი წლების მეორე ნახევარში აზერბაიჯანის მრწველობა წინააღმდეგობრივ, ძალიან რთულ და მძიმე პერიოდს გადიოდა. მეორეს მხრივ კი გამოუსადეგარი მეთოდების მქონე გარდაქმნა, ეროვნებათაშორისი შეჯახებები, აზერბაიჯანში ხელმძღვანელობის სისუსტე აფერხებდა ეკონომიკის განვითარებას

უკანასკნელი ამოსუნთქვა. საზოგადოებაში ფორმირებული კრიტიციზმების მიხედვით საბჭოთა სახელმწიფოს მეთაურობისათვის ახალგაზრდად მიჩნეული მ.ს. გორბაჩოვი კარგად აცნობიერებდა ქვეყნის მდგომარეობას. ძალაუფლების მოპოვებისთანავე სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დაჩქარების, ადმინისტრაციულ-ბიუროკრატიული სისტემის კორუფციული ქმედებების შესუსტების, საზოგადოებრივი წყობის უმრაობიდან გათავისუფლებისა და მოქალაქეებისათვის კომუნისტური პარტიისადმი არსებული რწმენის დაბრუნების მიზნით ქვეყანაში დაიწყო რამდენიმე მოქმედების მიმართულების („დაჩქარება“, „საჯაროობა“, „დემოკრატიზაცია“) საკუთარ თავში გამართიანებელი და საერთო სახით „გარდაქმნა“-დ წოდებული პოლიტიკური რეფორმის განხორციელება.

1989 წელს ქვეყნის ისტორიაში პირველად სახალხო დეპუტატთა საბჭოებში ალტერნატიულ საფუძველზე ჩატარდა არჩევნები. აზერბაიჯანელებმაც ამ არჩევნებში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს. მ.ს. გორბაჩოვი კომუნისტური პარტიის იდეოლოგიაზე შემჭიდროებულ საბჭოთა საზოგადოების პოლიტიკური საყრდენებისათვის დარტყმის მიმცენებელი შეთავაზებებით გამოვიდა. მან „სამართლებრივი სახელმწიფო“-ს შექმნის, ხელისუფლების დანაწილების პრინციპზე დაფუძნებული მართვის სისტემის შერჩევის, მეურნეობის სხვადასხვა ფორმების გამოყენების, საიჯარო სისტემის, კოოპერატივების ფორმირების შემოთავაზებები წამოაყენა. მართალია, ქვეყანაში ეკონომიკური თვალსაზრისით გაკეთებული შემოთავაზებები ნაწილობრივ მაინც განხორციელდა, თუმცა ამან, საბჭოთა ეკონომიკის რეგიონთა შორის ურთიერთდამოკიდებულებაზე დაფუძნებული მრეწველობა მთლიანად გამოიყვანა მწყობრიდან. საწარმოებს შორის დაირღვა და თანდათანობით შეწყდა ეკონომიკური ურთიერთობები. პროცესმა მოკლე დროში ასეულობით ქარხნისა და ფაბრიკის გაკოტრება, მუშაობის შეჩერება გამოიწვია. უმუშევრობა ერთ-ერთ ხანგრძლივ პრობლემად იქცა. ამ თვალსაზრისით „გარდაქმნა“-მ, სინამდვილეში, სსრმ-ის კრახი კიდევ უფრო დააჩქარა.

დემოკრატია თუ თვითგეგმვა? „გარდაქმნა“, „საჯაროობა“ და „დემოკრატია“-მ იმპერიის მსხვერპლად ქცეული ხალხების ეროვნულ თვითშეგნებაზე დიდი გავლენა მოახდინა. დაიწყო იდეოლოგიის მსხვერპლად ქცეული ისტორიის ხელახალი შესწავლა. შუქდებოდა გაყალბებული და „დაფიქებული“ ისტორიული მომენტები. დაჩქარდა აზერბაიჯანელი ხალხის ეროვნული გაღვივების პროცესი.

ცენტრალური მთავრობა ხალხების ეროვნული აღორძინებით ძალიან შეშფოთებული იყო. ამიტომაც ყველა ხერხით ადგილებში ეროვნულ და რელიგიურ ნიადაგზე ხოცვა-ჟლეტის მოხდენის პირობებს ქმნიდა, თვალს ხუჭავდა დანაშაულებრივი ელემენტების ქმედებებზე, მოსახლეობის ყურადღების გაფანტვას ცდილობდა. ქვეყნის ტერიტორიაზე ეროვნული კონფლიქტების კერების შექმნაც ამ პოლიტიკის ერთი ნაწილი იყო. ერთ-ერთი ასეთი კონფლიქტის კერაც სომხების აზერბაიჯანელების წინააღმდეგ ტერიტორიული პრეტენზიებით დაწყებული ეროვნული ხოცვა-ჟლეტის პოლიტიკა იყო. ყარაბაღში დაწყებულმა სეპარატისტულმა მოძრაობამ დიდი როლი შეასრულა სსრმ-ის დაშლაში.

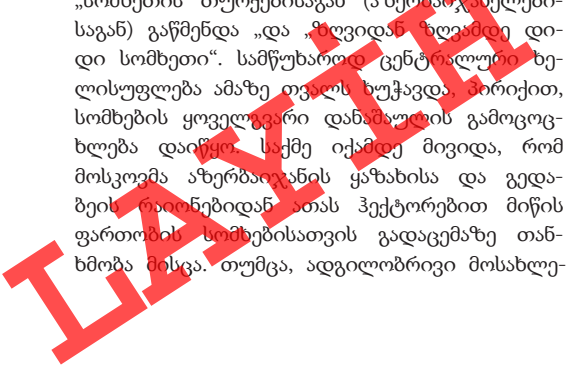
დაახლოებით სსრმ-ის დაშლაში ყარაბაღის მოვლენების როლი.

დეპორტაცია. სინამდვილეში, სომხები ამ კონფლიქტისათვის გეგმიანი სახით იყვნენ მომზადებულნი. დაიწყო თუ არა „დემოკრატიზაციის“ პროცესი სომხეთში აზერბაიჯანული მიწების მითვისების მიზნად დამსახველი ნაციონალისტური დაშნაკსუთუნ პარტია გააქტიურდა. სხვადასხვა ბეჭდვით ორგანოებში სომეხი ინტელიგენტები ისტორიული ფაქტების გაყალბებით და აზერბაიჯანელების წინააღმდეგ შეურაცხყოფილი ინფორმაციებით გამოვიდნენ, ტყუილ ინფორმაციას სინამდვილედ ასაღებდნენ, ხალხებს მტრობისაკენ მოუწოდებდნენ. აზერბაიჯანელი ხალხის წინააღმდეგ დანაშაულებრივი ქმედებებით „ცნობილი“ ზორი ბალაიანი ამნაირი „ინტელიგენტებიდან“ იყო. მისი წიგნის „კერა“ მაგალითად მოყვანა შეიძლება. ეს წიგნი ისეთი ლოზუნგებით იყო მდიდარი, როგორცაა „სომხეთის თურქებისაგან (აზერბაიჯანელებისაგან) გაწმენდა და „პლვიდან“ ზღვამდე დიდი სომხეთი“. სამწუხაროდ ცენტრალური ხელისუფლება ამაზე თვალს ხუჭავდა, ძირითადად, სომხების ყოველგვარი დანაშაულის გამოცოცხლება დაიწყო. საქმე იქამდე მივიდა, რომ მოსკოვმა აზერბაიჯანის ყაზახისა და გედაბეის რაიონებიდან ათას ჰექტორებით მიწის ფართობის სომხებისათვის გადაცემაზე თანხმობა მისცა. თუმცა, ადგილობრივი მოსახლე-

რატომ გამოყარეს აზერბაიჯანელები თავიანთი ისტორიული კერებიდან?

ობის მცდელობის შედეგად ეს გეგმა ვერ განხორციელდა. ამასთან ერთად, სომხებმა სომხეთში მცხოვრები აზერბაიჯანელების 1988 წლის იანვრიდან დაწყებული თავიანთი ისტორიული კერებიდან გამოყრა დაიწყეს. აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე პირველი დევნილების მეზობელი რესპუბლიკის კავან და მეჰრი რაიონებიდან შემოდინებით დაიწყო.

შეაფასეთ მომხდარი მოვლენების შესახებ სხვადასხვა შეხედულებები და დაამტკიცეთ, რომ ეს მოვლენა ჩვენი ხალხისათვის იყო უსამართლო მოვლენა.

სომხეთსა და ხანქენდში (სომხები ამ ქალაქს სტეფანაქერდს უწოდებენ) ჩატარდა აზერბაიჯანელების საწინააღმდეგო საპროტესტო აქციები. 28 თებერვალს კი სომხებმა სუმკაითში წინასწარ მომზადებული სცენარის მიხედვით აზერბაიჯანელების სახელით თავიანთი ხალხის წინააღმდეგ ხოცვა-ჟლეტა (სუმკაითის პროვოკაციები) მოაწყვეს. ამ ამოხოცვას მეტსახელად „ვამა“-დ წოდებული სომხები ე. გრიგორიანი მეთაურობდა. ცენტრალური ხელისუფლების მიერ დანაშაულის ნამდვილი ჩამდენების გამოუკვლეობამ და მოვლენისათვის სწორი პოლიტიკური შეფასების მიუცემლობამ აზერბაიჯანელების წინააღმდეგ საინფორმაციო ომისა და უსამართლობას დაუდო სათავე. ამის შემდეგ სომხეთიდან აზერბაიჯანელების მასობრივი სახით გამოსახლების პროცესი გაძლიერდა. უკვე 1991 წელს სომხეთის ბოლო აზერბაიჯანული სოფელი-მეჰრის რაიონის სოფელი ნუვედი დაიცალა. ამრიგად, სომხეთში მცხოვრები 230 ათასი აზერბაიჯანელი იძულებული გახდა თავიანთი მიწები ძალადობის შედეგად დაეტოვებინა და გადმოსულიყო. ამრიგად, დასავლეთი აზერბაიჯანიდან (სომხეთის სსრ) დასრულდა აზერბაიჯანელების დეპორტაციის პროცესი.

1988 წელს სომხეთის სსრ ტერიტორიიდან, საკუთრი მამა-პაპისეული კერიდან - 185 სოფლიდან და სხვა საცხოვრებელი პუნქტიდან 230 ათასი აზერბაიჯანელი გამოიძევნა, მათი კუთვნილი 31 000 სახლი, კერძო მეურნეობა, 165 კოლმეურნეობისა და საბჭოთა მეურნეობის ქონება განადგურდა, 214 კაცი მოკლეს, 1574 - დაიჭრა, ასობით ადამიანი აწამეს, ქალების ნაშუსი შეურაცხყოფილ იქნა, 15 ათასზე მეტი ქურთი და რამდენიმე ათასი რუსი სომხეთიდან გაიყვანეს. სომხეთი, შეიძლება თქვას, რომ მონოეთნიკურ რესპუბლიკად იქცა. ამისათვის წინასწარ სპეციალური შეიარაღებული რაზმები იყო მომზადებული. სომხეთის კავიანისა და მეჰრის რაიონებში ამ დამნაშავეების ველური ქმედებებიდან თავის დამალვაში პარველმა დევნილებმა 1988 წლის 25 იანვარს აზერბაიჯანში თავი შეაფარეს. დევნილების ახალმა რაზმებმა 18-23 თებერვალს დევნისაგან თავი გადაარჩინეს, აზერბაიჯანში მოვიდნენ.

აზერბაიჯანის ისტორია 7 ტომად. ტომი VII. გვ 194-195

დადასტუეთ, რომ აზერბაიჯანელების საკუთარი მიწებიდან სომხების მხრიდან მიზანმიმართული სახით მასობრივი გამოსახლება იყო ისტორიული გეგმა.

საბჭოთა მთავრობამ „სამართლიანობის დაცვის“ სახელით სომხების დანაშაულებზე თვალი დახუჭა და ასეულ ათასობით გადმოსახლებულის ბედის მიმართ გულგრილი დარჩა. თუმცა, აზერბაიჯანის მოსახლეობამ პირველივე დღეებიდან წარმოაჩინა, რომ სომხების ასეთ თვითნებობას მშვიდად არ შეხვდებოდა. 1988 წლის ნოემბრიდან დაწყებული ქალაქ შუშის სიახლოვეს მდებარე თოპხანის ტყის განადგურებაზე ხალხმა პროტესტი გამოთქვა. დაწყებული მოძრაობა, სინამდვილეში, სომხებისა და ცენტრის ანტიეროვნული პოლიტიკის წინააღმდეგ მიმართული სახალხო მოძრაობა იყო.

რამი ხედავთ აზერბაიჯანში მომხდარი სახალხო მოძრაობის დამახასიათებელ თავისებურებას?

პერიოდის თვალსაწიერიდან გაანალიზეთ ქალაქ შუშაში მომხდარი სახალხო მოძრაობა.

ცენტრი ამან ძალიან ააღელვა და რესპუბლიკის ხელმძღვანელობისა და უზრალ მოქალაქეების სხვადასხვა ფანდიით დაწყნარებას ცდილობდა. 1989 წლის იანვარში სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა მთიანი ყარაბაღის ავტონომიურ ოლქში „საგანგებო მართვის ფორმის გამოყენების შესახებ“ (სმმ) მიიღო გადაწყვეტილება. ამ კომიტეტმა, მისი ხელმძღვანელის ა. ვოლსკის მეთაურობით სიტყვით ერთი და საკმით, სხვა ქმედებებით უსირცხვილოდ ყარაბაღის მთიან ნაწილში მცხოვრები აზერბაიჯანელების გადასახლების პოლიტიკა განახორციელა. უკვე იმავე წლის ზაფხულში ხანქენდში (სომხები ამ ქალაქს სტეფანაქერდს უწოდებენ) მცხოვრები ყველა აზერბაიჯანელი ქალაქიდან გაყვანილი იქნა. სმმ-ის მალე გაუქმების მიუხედავად, სომხების თვითნებობამ უმაღლეს დონეს მიაღწია.

იმავე წლის დეკემბერში სომხეთის სსრ უმაღლესმა საბჭომ ყველა პოლიტიკური ნორმის უხეში დარღვევით აზერბაიჯანის ტერიტორიული მთლიანობისადმი პრეტენზია ოფიციალურად გამოაცხადა და მიიღო დადგენილება მთიანი ყარაბაღის სომხეთთან შეერთების შესახებ.

ფაქტებით დაასაბუთეთ მთიანი ყარაბაღის სომხეთთან შეერთების პროცესის გეგმავანობის ისტორიული ფესვები.

მთიანი ყარაბაღში დაწყებულმა სეპარატისტულმა მოძრაობამ და თვითნებობამ ცენტრალური ხელისუფლების ავტორიტეტის დაცემით „გარდაქმნის“ პროცესის კრახსა და სსრპ-ის დაშლაში დიდი როლი შეასრულა.

სუჰაიითის პროვოკაციების შედეგ სომხეთში მთავრობისა და ყარაბაღის მოძრაობის ლიდერების ორგანიზებული სახით შექმნილი სისხლიანი ანტიურქული მოძრაობა კიდევ უფრო გაფართოვდა. ამ საქმეში კარგად შეიარაღებული სომხური არაფორმალური სამხედრო გაერთიანებები აქტიურად მონაწილეობდნენ. 1988 წლის 2 მარტს სომხეთში მცხოვრები აზერბაიჯანელების ახალმა დიდმა რაზმმა დევნისაგან თავი გადაიხრინა და ზენვილანის რაიონში მოვიდა. 10 მარტს ერევნის სამხრეთით სოფელ მეჰმანდარის ოთხი მცხოვრები მოკლული იქნა. 25 მარტს არარატის რაიონის აზერბაიჯანულ სოფლებში: ვედი, შირაზლი, ხალისე და შიდლი 100-ზე მეტი სახლი გაძარცვულ და გადამწვარ იქნა, მოსახლეობა განდევნეს. შუა მაისში ერევნის ახლოს მდებარე აზერბაიჯანულ სოფლებზე კვლავ მონაღა თავდასხმა.

სოფელ შირაზლის 880 მცხოვრები სსრპ-თურქეთის საზღვარზე გაიქცა და იქ პიპოვა თავშესაფარი. 48 არარატის რაიონში კიდევ ხუთი აზერბაიჯანული სოფლიდან ათი ათასამდე მცხოვრებმა სომეხმა მოძალადეებისაგან თავი დაიხსნა და დევნილებს შეუერთდა. სომეხმა ფაშისტებმა კუკარჩის რაიონში უფრო საშიშელი მხეცობები ჩაიდინეს. 1988 წლის ნოემბრის ბოლოს - დეკემბრის დასაწყისში ამ რაიონში 70 აზერბაიჯანული მოკლეს, რაიონის მხოლოდ სოფელ ვოზლადერეში 21 ადამიანი, მათ შორის 6 ქალი და 3 წვილი ბავშვი მოკლეს. გართიანში 17 აზერბაიჯანული მოკლეს.

აზერბაიჯანის ისტორია 7 ტომად. ტომი VII, გვ. 196

1. რით ახსნება 1980-იანი წლების შუა ხანებში სსრპ-ში მომხდარი უძრაობა? რომელ სფეროებს მოიცავდა კრიზისი?
2. შეგვიძლია, მ. გორბაჩოვის გარდაქმნის პოლიტიკა შევაფასოთ, როგორც სსრპ-ის მოსალოდნელი კრახის თავიდან აცილების ფაქტი? დაასაბუთეთ თქვენი მოსაზრება.
3. რა მიზნით უჭერდა მხარს საბჭოთა მთავრობა სეპარატისტებს? განმარტეთ თქვენი მოსაზრება.
4. წინა თემებიდან გამომდინარე დაამტკიცეთ, რომ ეროვნული ერთიანობა, სინამდვილეში, სსრპ-ის ერთ-ერთი უპირველესი საყრდენთაგან იყო. გამოიყენეთ ისტორიული ფაქტები, სხვა წყაროების, ინტერნეტის გამოყენებით. ეცადეთ სუჰაიითის პროვოკაციის წამყვებლური (პროვოკაციული) ხასიათის დამტკიცება.
5. რატომ აძლეოდა მოსკოვს ხელს აზერბაიჯანში ყარაბაღის კონფლიქტის მიგვარი ეროვნული კონფლიქტის კერის შექმნა? დაასაბუთეთ თქვენი მოსაზრება.
6. შეაფასეთ სომხების გამეცეცების წინაშე აზერბაიჯანის იმჟამინდელი ხელმძღვანელობის უუნარობა. რას მოითხოვდებდით, თქვენ რომ გქონოდათ ეს შესაძლებლობები? შეადგინეთ ცხრილი მსუშ (ძლიერი მხარე, სუსტი მხარე, შესაძლებლობები და შემოთავაზებები).
7. შეადგინეთ ყარაბაღის კონფლიქტის ქრონოლოგიური ცხრილი.
8. თქვენი აზრით, საიდან იღებს სტიკას აზერბაიჯანში სომხების წამოწყებული ეროვნული კონფლიქტის ფესვები? მოაზრდეთ წარდგინა ამ თემაზე ისტორიული პროცესების რაკურსიდან გამომდინარე.

LAYI

29 სახალხო მოძრაობა

XX საუკუნის 80-იან წლებში სსრკ-ში დაწყებული "გარდაქმნის", "საჯაროობის" და "დემოკრატიზაციის" კურსმა საბჭოთა საზოგადოებაში ახალი კლიმატი მოიტანა, იმავდროულად იმპერიაში კრძალვის კიდევ უფრო გაღრმავდა. მ. გორბაჩოვის მიერ არასწორედ შეფასებულმა ეროვნულმა პოლიტიკამ სსრკ-ის დაშლა კიდევ უფრო გააღრმავა. ადმინისტრაციულ აპარატს ადგილებზე მართვის საქმის ძველებურად შენარჩუნება არ შეეძლო. ადმინისტრაციული ფლობის მეთოდებმა კი საპარისპირო ვაგლენით უფრო სასიფათო გამოსვლები გამოიწვია. ცნობიერებაში დამოუკიდებლობის თავისუფლების იდეებით გაქმნადრებული ახალი მოსაზრებები ყალიბდებოდა. სახალხო მოძრაობის, ეროვნულ-დემოკრატიული ძალების აყვავების პროცესი ძლიერდებოდა. აზერბაიჯანი ამ მოძრაობაში ერთ-ერთი წინ მიმაგალ რესპუბლიკათაგანი იყო.

თოფხანის ტყე, სუვერენიტეტა, სახალხო მოძრაობა, თავისუფლება, მიტინგი, მოედნის მოძრაობა, 20 აინვარა.

თავისუფლებისაკენ მიმაგალი გზა. ეროვნული აღორძინება. ცენტრის ყარაბაღის კონფლიქტისადმი არაობიექტური დამოკიდებულება და სომეხთა გამხეცებისათვის პირობების შექმნა აზერბაიჯანში მოსახლეობის პროტესტის მიზეზი გახდა. ამასთან ერთად, მოსკოვი აზერბაიჯანელების პროტესტებით შემფოთებული იყო და ცდილობდა, რომ მოსახლეობისათვის სხვადასხვა ფანდებით ჩანაფიქრზე ხელი აეღებინებინა. ერთ-ერთი ასეთი ფანდი აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტიის პირველი მდივნის თანამდებობაზე ცვლილების მოხდენა და ჩვენი ხალხის ეროვნული თანამგრძობობისაგან ძალიან შორს მყოფი პიროვნების - ებდურაჰმან ვეზიროვის ამ თანამდებობაზე დანიშვნა იყო. მისი უპრინციპობა და ღიად მოსკოვზე დამოკიდებულება, მოსახლეობის ყურადღების არასაჭირო საკითხებზე მიმართვით ხალხში დიდ შემფოთებას იწვევდა. მალე პროტესტები ინტელიგენციის ხშირ-ხშირი ტრიბუნებზე გამოსვლების უკან ქუჩებში გადავიდა. 1988 წლის იანვარში სომხეთში და ხანქენდში სომხების აზერბაიჯანელების საწინააღმდეგო საპროტესტო მიტინგები ტარდებოდა, დაიწყო აქ მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეების მამა-პაპური მიწებიდან გამოყრის პროცესი. თვითნებობის აღკვეთა კი მაღალ მოხელეებს აზრადაც არ მოსდიოდათ. მოთმინების ფიალავსებულმა აზერბაიჯანელმა ხალხმა 19 თებერვალს პროტესტის ნიშნად ქუჩებში გამოსვლა დაიწყო. ზაქოში ჩატარდა პირველი მიტინგები და მოძრაობა სხვა რეგიონებსაც მოედო. ყველას ძალიან კარგად ესმოდა, რომ ეს გამოსვლები ახალი ტალღის დაწყების მაუწყებელი იყო. აზერბაიჯანში სახალხო მოძრაობა იწყებოდა.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ მოძრაობის დასაწყისში პროცესი სტიქიურ ხასიათს ატარებდა. მართალია, ინტელიგენტების ერთი ჯგუფი ცდილობდა, რომ მოძრაობისათვის ეხელმძღვანელა, მაგრამ საჭირო შედეგს ვერ აღწევდა.

მიტინგი "თავისუფლების" მოედანზე (ყოფილი "ლენინის" მოედანი)

მთიან ყარაბაღში ქალაქ შუშის გარშემო მდიდარი თოფხანის ტყის სომეხთა მხრიდან მოსპობამ 17 ნოემბერს მოსახლეობა კვლავ ქუჩაში გამოიყვანა, იმ დროინდელი ლენინის მოედანი (ამჟამინდელი თავისუფლების მოედანი) მიტინგების ცენტრად იქცა. ამჯერად ზაქოს მაცხოვრებლებმა განაცხადეს, რომ მოთხოვნების დაუკმაყოფილებლად მოედანს არ დატოვებდნენ. ხალხი სსრკ-ის ხელმძღვანელობისაგან სომხეთის დამპყრობლური პოლიტიკის და ჩვენი მიწების წინააღმდეგ აგრესიის შეჩერებას მოითხოვდა. მიტინგზე საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ პირველად დაიწყო ისეთი

ლოზუნგების გახმოვანება, როგორცაა „სუვერენიტეტი“, „თავისუფლება“ და „დამოუკიდებლობა“. ეს ხალხის მაღალი დემონსტრაცია იყო. რამდენიმე დღის განმავლობაში თავისუფლების მოედანზე ადამიანებმა უკვე რეგონებიდანაც დაიწყეს დინება. მოედანი ნახევარი მილიონი მოსახლეობის მასად იქცა. პირველად, აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის სამფეროვანი დროშა აღიმართა. ამ მოძრაობას ხალხის მხრიდან „მოედნის მოძრაობა“ ეწოდა და ამ სახელით შევიდა ისტორიაში.

მოსკოვი მოძრაობის მასშტაბით და სხვა რეგონებშიც გავრცელებით შემოფოთებული იყო. მალე ქვეყანაში საგანგებო მდგომარეობა გამოცხადდა და კომენდანტის საათი იქნა გამოყენებული. მოძრაობა ჩაიხშო და მოედანი გათავისუფლდა.

მოედნის მოძრაობას ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში განსაკუთრებული როლი ჰქონდა. სწორედ ამ მოძრაობამ აჩვენა ჩვენი ხალხის ერთიანობა, მისი დამოუკიდებლობის, თავისუფლებისათვის გადაწყვეტილება პირველად წარმოაჩინა. ამიტომაც **17 ნოემბერი აზერბაიჯანის ისტორიაში ეროვნული აღორძინების დღედ სამარადისოდ ჩაიწერა.**

გაანალიზეთ ეროვნული აღორძინების დღის ისტორიული ფაქტის მნიშვნელობა. მომხდარი პროცესები დააგვიმჩიეთ ეროვნულ აზროვნებისა და ეროვნულ-მორალურ ღირებულებებთან.

XX საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოსკენ აზერბაიჯანელი ხალხის თავის დატეხილი უბედურებები იმის მაჩვენებელია, რომ ჩვენს რესპუბლიკას გადამწვეტი ხელმძღვანელი და ლიდერი სჭირდება. ჩვენი ხალხი ამას აცნობიერებდა და ჰეიდარ ალიევის კვლავ რესპუბლიკის ხელმძღვანელობაში მოყვანა სურდა. თუმცა ე. ვეზიროვი და მისი ხელქვეითები ყველა მეთოდით ამ საკითხში მოსკოვის პოზიციიდან გამოდიოდნენ და ჰეიდარ ალიევის აზერბაიჯანთან კავშირის შეწყვეტას ცდილობდნენ.

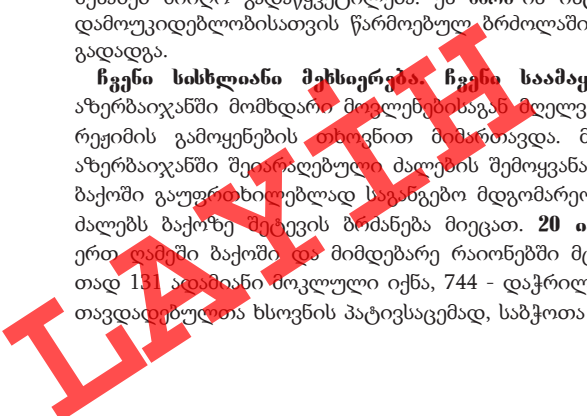
1989 წლის ივნისში მოედნის მოძრაობის იდეების საკუთარ ვალდებულებად აღების მცდელობა აქტიურმა ინტელიგენტებმა აზერბაიჯანის სახალხო ფრონტი (ასწ)–ის ორგანიზაცია შექმნეს. ორგანიზაციის საწესდებო კონფერენციაზე ებულფეზ ელჩიბეი (ალიევი) თავმჯდომარედ იქნა არჩეული.

მოსახლეობის უმრავლესობა ასწ–ს იცავდა. რადგან იმ დროს რესპუბლიკაში არ იყო დარჩენილი ძალა, რომელსაც შეეძლო ხალხი თავის უკან გაეყოლებინა. თუმცა, ასფ ლიდერები ამ სფეროში გამოუცდელი იყვნენ. ეს კი ასწ–ის ეფექტიან მუშაობას აფერხებდა. პარტიებს შორის დაპირისპირებები და კინკლაობები სახალხო მოძრაობაზე უარყოფით გავლენას ახდენდა. ამასთან ერთად, ხალხის ძირითადი მოთხოვნა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა იყო. რადგან ყველა კარგად აცნობიერებდა, რომ სახელდობრ, სუვერენული სახელმწიფოს პატრონად ქვევით შევძლებთ ჩვენი სამშობლოს მიწების დაცვასა და მოსახლეობის გამხეცებული სომხებისაგან დაცვას. აზერბაიჯანის სსრ კპ ცკ–ის I მდივანმა ე. ვეზიროვმა ამ ბრძოლაში ხალხთან ყოფნის სიმამაცე ვერ გამოიჩინა, ამიტომაც მიტინგებზე უკვე თავისუფლებასთან ერთად პირველი მდივნის გადადგომის საკითხიც დგებოდა. ბოლოს 1989 წლის 23 სექტემბერს აზერბაიჯანის სსრ უმაღლესმა საბჭომ ხალხის დაჯინებული მოთხოვნილი ისტორიული ნაბიჯი გადადგა. მიიღო კონსტიტუციური კანონი „აზერბაიჯანის სსრ–ის სუვერენიტეტის შესახებ“. **ეს ხალხის გამარჯვება იყო.**

საერთო სახალხო მოძრაობის გავლენით 1989 წლის 30 დეკემბერს განჯის ისტორიული სახელი აღდგა. 31 დეკემბერს კი ნახჩევანიდან დაწყებული მდინარე არაქსის გასწვრივ და სხვა სახმელეთო ადგილებზე დარჩენილი საბჭოთა კავშირ - ირანის საზღვრის ნაგებობების დანგრევით სამხრეთ აზერბაიჯანელებთან ცოცხალი შეხება შეიქმნა.

ყოველ ეს საბჭოთა ხელისუფლებას ძალიან ააშფოთებდა. მოსკოვმა სომხეთის დამპყრობლური პოლიტიკის კიდევ უფრო გაჩაღება დაიწყო. 1990 წლის 15 იანვარს ხანლარის რაიონის (ამჟამინდელი გოიგოლი) სოფელ კუშჩიზე შეიარაღებული თავდასხმა მოხდა. მშვიდობიანმა უიარაღო მოსახლეობამ თავდაცვა ვერ შეძლო. ამ მოვლენამ ასწ–ის **ეროვნული თავდაცვის საბჭოს** შექმნის ინიციატივის რეალიზებაზე დიდი გავლენა მოახდინა. მალე - 19 იანვარს სომხები ნახჩევანსაც თავს დაესხნენ. ნახჩევანის უმაღლესმა საბჭომ კი ავტონომიური რესპუბლიკის სსრპ–ის შემადგენლობიდან გასვლის შესახებ მიიღო გადაწყვეტილება. ეს სსრპ–ის ისტორიაში არნახული მოვლენა იყო. აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობისათვის წარმოებულ ბრძოლაში ნახჩევანის ასსრ–მ პირველი გადაწყვეტი ნაბიჯი გადადგა.

ჩვენი სისხლიანი მენხერება. ჩვენი საამაყო ადგილი. რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა კი აზერბაიჯანში მომხდარი მოვლენებისაგან მღელვარებაში აღმომჩადარ მოსკოვს ყარაბაღში საგანგებო რეჟიმის გამოყენების თხოვნით მიმართავდა. მოსკოვმა თხოვნის შესასრულებლად 15 იანვარს აზერბაიჯანში შეიარაღებული ძალების შემოყვანა დაიწყო. იანვრის 19–დან 20–ზე გადასვლის დამეს ბაქოში გაუფრთხილებლად საგანგებო მდგომარეობა გამოცხადდა და დაუყოვნებლივ შეიარაღებულ ძალებს ბაქოზე შეტევის ბრძანება მიეცათ. **20 იანვრის ტრაგედიის** სახელით ისტორიაში შესულ ერთ დამეში ბაქოში და მიმდებარე რაიონებში მცირეწლოვანებთან, მოხუცებთან და ქალებთან ერთად 131 ადამიანი მოკლული იქნა, 744 - დაჭრილი, 400 კაცი დააპატიმრეს. ხალხი სამშობლოსათვის თავდაცემულდა სხოვნის პატივსაცემად, საბჭოთა ხელმძღვანელობის ამ ნაბიჯის პროტესტის ნიშნად

საბჭოთა შეიარაღებული ძალების ბაქოზე შეტევა - 1990 წელი

40 დღიან გლოვით გაფიცვაზე გადავიდა. 40 დღის განმავლობაში ბაქოში არცერთი საწარმო, ფაბრიკა და ქარხანა არ მუშაობდა.

ტრაგედიის მომდევნო დღეს მოსკოვში მცხოვრები საერთო ეროვნული ლიდერი ჰეიდარ ალიევი წნეხების უგულვებელყოფით აზერბაიჯანის მუდმივ წარმომადგენლობაში მოვიდა, საბჭოთა მთავრობის ეს ნაბიჯი მკაცრად გააკრიტიკა და ამით მტრული ურთიერთობების შესახებ ხელმძღვანელობა გააფრთხილა. ჰეიდარ ალიევმა, ტრაგედიის მსოფლიოსათვის განსხვავებული სახით მიწოდების მსურველი სომეხი და საბჭოთა მოხელეების გეგმები გააცამტვერა და მსოფლიოს ყურადღების ბაქოსკენ მიმართვა შეძლო.

20 იანვრის ტრაგედიის მსხვერპლთა საფლავები. საშობღოსათვის თავდადებულთა ხეივანი

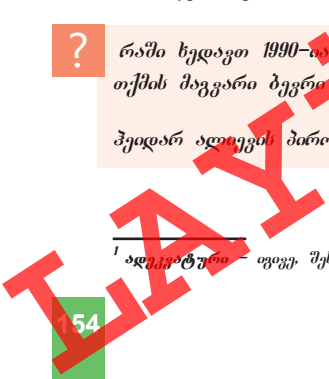
მოსკოვმა კი ქვეყანაში ებღურეჰმან ვეზიროვი თავისი სხვა ერთგული წარმომადგენლით აიაზ მუთელიბოვით შეცვალა. 1990 წლის მაისში პრეზიდენტის თანამდებობის დაარსებისთანავე იგი ამ თანამდებობაზე „აირჩია“. თუმცა ხალხის მხერა ჰეიდარ ალიევისკენ იყო მიმართული. 1990 წლის 20 ივლისს საერთო ეროვნული ლიდერის ბაქოში მოსვლამ ა. მუთალიბოვს მოსვენება დააკარგვინა და მას დედაქალაქში დარჩენის შესაძლებლობა არ მისცეს. თუმცა ნახჩევანის ასსრ-ის უმაღლეს საბჭოში წევრად არჩეულმა ჰეიდარ ალიევმა თავისი ბრძოლის დეპუტატის ტრიბუნიდან გაგრძელება დაიწყო. **სწორედ მისი მცდელობის შედეგად ნახჩევანი არის სახელიდან ამოღებული იქნა სიტყვები** „საბჭოთა სოციალისტები“, სამფეროვანი დროშა კი პირველად სახელმწიფო დროშად დამტკიცდა. ბაქოშიც მალე ადეკვატური¹ ნაბიჯები გადაიდგა. 1991 წლის თებერვალში ქვეყანას **აზერბაიჯანის რესპუბლიკა ეწოდა**, ჩვენი სამფეროვანი დროშა სპეციალური კანონით დამტკიცდა.

ყოველივე ეს უჩვენებს იმას, რომ აზერბაიჯანელი ხალხი თავის სუვერენიტეტამდე დამაბული ბრძოლების გზით მივიდა, **ჰეიდარ ალიევი კი ამ ბრძოლის საერთო ეროვნული ლიდერი გახდა.**

? რაში ხედავთ 1990-იანი წლების მოვლენებში ნახჩევანის საბჭოთა სოციალისტური სიტყვებზე უარის თქმის მაგვარი ბევრი ვაბედელი ნაბიჯის ვადადგმის მსხეებს?

ჰეიდარ ალიევის პიროვნების აზერბაიჯანელი ხალხისათვის ხსნის ვნად ყოფნას რასთან დააკავშირებდით?

¹ ადეკვატური - იგივე. შესაბამისი.

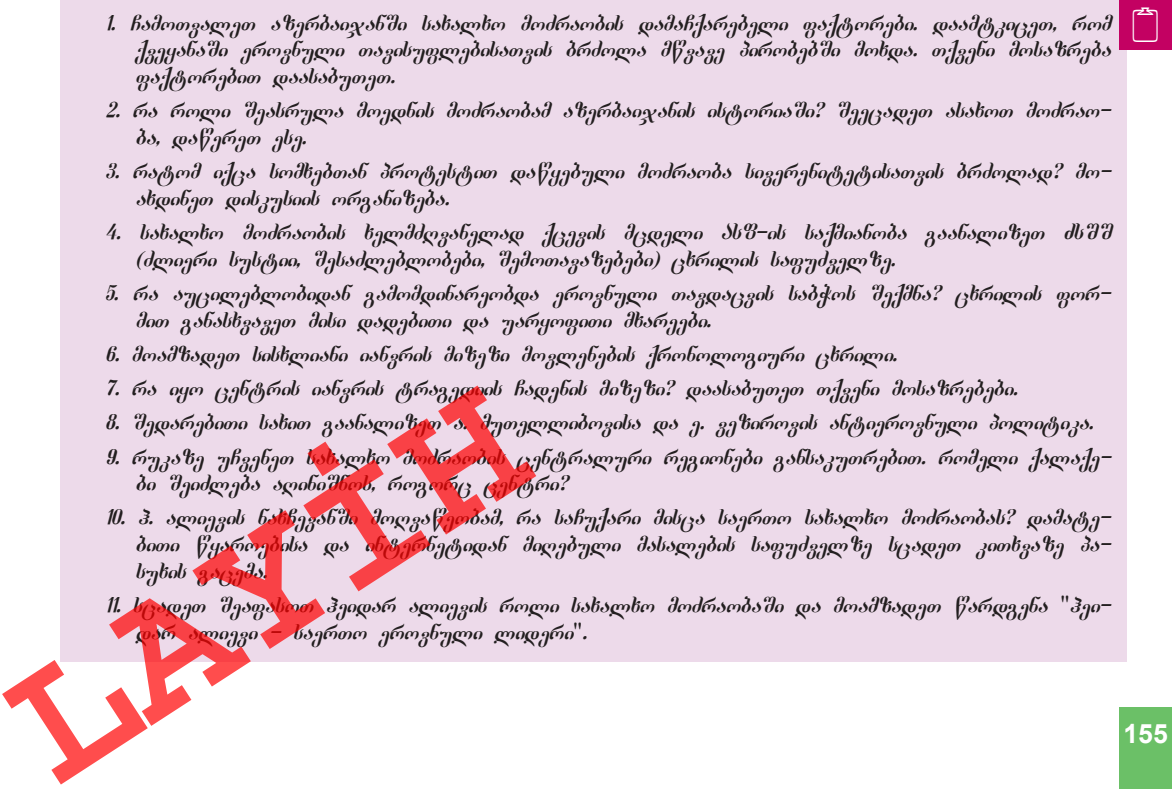

“ქვეყნის უმაღლესი პოლიტიკური ხელმძღვანელობისათვის მცდარი ინფორმაციის მიმწოდებლებმა უნდა ავონ პასუხი. ჩემი აზრით, ქვეყნის უმაღლესი პოლიტიკური ხელმძღვანელობისათვის მდგომარეობის შესახებ დროულად, საკმაოდ სწორი, ზუსტი, ობიექტური ინფორმაციები არ მიწოდებულა. ხელმძღვანელობას გაურკვევლობაში ჩაგარდნის გამო მიუღია ასეთი გადაწყვეტილება. ყველა მკვლელობის ჩამდენი დასრულდა უნდა დასაჯოს, ყველა შემთხვევაში მიმჩნია, რომ საკითხის პოლიტიკური ნიშნით დარეგულირებისათვის, ხალხთან დაბლადავსო შევსლისათვის ხელსაყრელი შესაძლებლობები არსებობდა. თუმცა ამით ეფექტიანად არ უსარგებლიათ. ბოლოს, 19-დან 20-ზე გარდაამავალ დამკის არმიას, სხრამ შსს-ს დიდი კონტინგენტი ქალაქ ბაქოში იქნა შეყვანილი. შედეგი კი თვალწინაა. ამის ჩადენილი ტრაგედიები ყველასთვის ცნობილია. ასეთი გადაწყვეტილების მიღები ადამიანების ქმედება პოლიტიკურ სერიოზულ ნაკლოვანებად მიმჩნია. დიან, უხეში პოლიტიკური შეცდომა იქნა დაშვებული. მათ, მარტივად რომ ვთქვათ რესპუბლიკაში არსებული ნამდვილი მდგომარეობის შეფასება ვერ შეძლეს, აზერბაიჯანელი ხალხის ფსიქოლოგიას ვერ ჩასწვდნენ, მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებთან კი კავშირები დასუსტებულია, მათ, როგორც ჩანს, ამ საქმეების ასეთ დროს ტრაგედიად გადაქცევა წინასწარ არ მოუფიქრებიათ. ყოველივე ეს წინასწარ უნდა გათვალისწინებულიყო და თავისდროულად აუცილებელია, მნიშვნელოვანი ღონისძიებები უნდა მიღებულიყო”.

20 იანვრის შესახებ პეიდარ ალიევის მოხკოვში გაკეთებული გამოსვლიდან.

1. ჩამოთვალეთ აზერბაიჯანში სახალხო მოძრაობის დამაჩქარებელი ფაქტორები. დაამტკიცეთ, რომ ქვეყანაში ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლა მწვავე პირობებში მოხდა. თქვენი მოსაზრება ფაქტორებით დაასაბუთეთ.
2. რა როლი შეასრულა მოედნის მოძრაობამ აზერბაიჯანის ისტორიაში? შეეცადეთ ასახოთ მოძრაობა, დაწერეთ ესე.
3. რატომ იქცა სომხეთთან პროტესტით დაწყებული მოძრაობა სიგერენიტეტისათვის ბრძოლად? მოახდინეთ დისკუსიის ორგანიზება.
4. სახალხო მოძრაობის ხელმძღვანელად ქვეყნის მცდელი ასშ-ის საქმიანობა გაანალიზეთ მსშ (ძლიერი სუსტი, შესაძლებლობები, შემოთავაზებები) ცხრილის საფუძველზე.
5. რა აუცილებლობიდან გამომდინარეობდა ეროვნული თავდაცვის საბჭოს შექმნა? ცხრილის ფორმით განასხვავეთ მისი დადებითი და უარყოფითი მხარეები.
6. მოამზადეთ სისხლიანი იანვრის მიზეზი მოვლენების ქრონოლოგიური ცხრილი.
7. რა იყო ცენტრის იანვრის ტრაგედიის ჩადენის მიზეზი? დაასაბუთეთ თქვენი მოსაზრებები.
8. შედარებითი სახით გაანალიზეთ ა. შოთელდიძისა და ე. ვეზროვის ანტიეროვნული პოლიტიკა.
9. რუკაზე უჩვენეთ სახალხო მოძრაობის ცენტრალური რეგაონები განსაკუთრებით. რომელი ქალაქები შეიძლება ადინაშის, როგორც ცენტრი?
10. ალიევის ჩამკვანში მოდგაწვიმამ, რა სახეუარი მისცა საერთო სახალხო მოძრაობას? დამატებითი წყაროებისა და სტატისტიკიდან მიღებული მასალების საფუძველზე სცადეთ კითხვარე პასუხის გაცემა.
11. სცადეთ შეაფასოთ პეიდარ ალიევის როლი სახალხო მოძრაობაში და მოამზადეთ წარდგენა "პეიდარ ალიევი - საერთო ეროვნული ლიდერი".

30 სამხრეთი აზერბაიჯანი ირანის ისლამური რევოლუციისა და უმჯობეს პერიოდში

ფეჰლეკების დინასტიის ხელისუფლების წინააღმდეგ სამხრეთ აზერბაიჯანში დაწყებული რევოლუციური მოძრაობა მმართველი დინასტიის დაშლით დასრულდა. მოძრაობაში განსაკუთრებული აქტიურობით გამოჩნეულმა აზერბაიჯანელებმა საბოლოო ჯამში გერაკითარი უფლებებისა და თავისუფლების მიღება ვერ შეძლეს.

🔑 "თეთრი რევოლუცია", "29 ბექშენის აჯანყება" მეჭედი ბაზერკანი, ხომეინი, შერიეითედარი, "სისხლიანი პარასკევი" დღე, "ანათლების ისლამიზაციის" კონცეფცია

რევოლუციამდელი პერიოდი. XX საუკუნის 50-60-იან წლებში მძიმე საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მდგომარეობაში მყოფ ირანში ხდებოდა გლეხების გამოსვლები. ეს გამოსვლები, განსაკუთრებით, სამხრეთ აზერბაიჯანში უფრო ძლიერი იყო. ქვეყანაში სოციალური აფეთქება იყო მოსალოდნელი. გაფართოებული დემოკრატიული ბრძოლის წინააღმდეგ სამხედრო გზის გამოყენებასთან ერთად, შაჰის მთავრობამ მიიღო გადაწყვეტილება რეფორმების გატარების შესახებ. ირანის ისტორიაში იგი შევიდა „თეთრი რევოლუციის“ სახელით. 1962 წელს გატარებული აგრარული რეფორმის შედეგად მალე სამხრეთი აზერბაიჯანის გლეხების 80 პროცენტი მიწის მფლობელად იქცა. მიუხედავად ამისა, სოფლებში ფერმერული მეურნეობის შექმნის გზაზე დიდ სირთულეებს წააწყდნენ. ქვეყანაში განვითარება ცალმხრივად მიდიოდა. სამხრეთი აზერბაიჯანი განვითარების ტემპის მიხედვით ირანის ძირითადი სამრეწველო რაიონებიდან უკან რჩებოდა. გატარებული რეფორმები ქვეყნის განვითარების განპირობებასთან ერთად, ირანში დასავლური ცხოვრების სტილის გავრცელებასაც უხსნიდა გზას. ირანის ისლამური რევოლუციის წინ შაჰის მთავრობის გატარებულმა რეფორმებმა, ამასთან კულტურის სფეროში მოდერნიზაციის მცდელობებმა, პოლიტიკურ-სამართლებრივ სფეროში მკაცრად კონსერვატიული პოლიტიკის გატარებამ ქვეყანაში წინააღმდეგობები კიდევ უფრო გააღრმავა. ასევე უცხოური სახელმწიფოების ქვეყნის საშინაო საქმეებში ჩარევით არეულობების შექმნის მცდელობები ოპოზიციური ძალების მოსაზრებების ღიად გამოთქმის, საპროტესტო აქციების ჩატარების შესაძლებლობას იძლეოდა. მალე რევოლუციური მოძრაობა დაიწყო. მოძრაობა შაჰის მეთოდით მართვის, იმავდროულად ქვეყნის აშშ მონოპოლიების სანედლეულო დანამატად ქვეყნის წინააღმდეგ იყო მიმართული.

? თქვენი აზრით, რა არის საჭირო ფერმერული მეურნეობის შექმნისთვის? შეიძლება, ქვეყანაში დაწყებულ რევოლუციას სოციალური აფეთქება ეწოდოს? დაასაბუთეთ თქვენი მოსაზრება.

რევოლუციის დაწყება. 1977 წლის 12 დეკემბერს ეროვნული მთავრობის შექმნის (1945 წელს) მორიგი წლისთავი თებრიზის უნივერსიტეტის სტუდენტების შაჰის წინააღმდეგ გამოსვლებით დაიწყო. 1978 წლის 9 იანვარს ქალაქ კუმში კონსტიტუციის პრინციპებისა და წესების დაცვის, სამეფოს გაუქმების მოთხოვნით გამოსულ დემონსტრანტებსა და პოლიციას შორის მოხდა შეტაკება. შეტაკებებში დაღუპულების დაკრძალვიდან მე-40 დღეს - 18 თებერვალს, თებრიზის სასულიერო ხელმძღვანელობის მოსახლეობისადმი მიმართვამ ყველა ფეხზე დააყენა. დემონსტრაციებში 100 ათასი კაცი მონაწილეობდა. დემონსტრანტები ისლამისა და დემოკრატიის მოწონების თავის თავში მომცველი ლოზუნგებით გამოდიოდნენ. მშვიდობიანი საპროტესტო აქცია შემდეგ

რევოლუციური მოძრაობა სამხრეთ აზერბაიჯანში

არსებული წყობის წინააღმდეგ აჯანყებაში გადაიზარდა. ამას „29 ბეჰმენი აჯანყებასაც“ უწოდებდნენ. შაჰმა თებრიზში სხვა ქალაქებიდან დამატებითი სამხედრო რაზმები გააგზავნა. ძალთა უთანასწორობის გამო აჯანყება უმოწყალოდ ჩახშუს. ანტიშაჰური და ანტიიმპერიალისტური მოძრაობის - 1978-1979 წლების ირანის რევოლუციის სოციალურ-ეკონომიკური არსი, სინამდვილეში, 18 თებერვლის თებრიზის აჯანყება განსაზღვრა. თებრიზის აჯანყება ფეკლევის მონარქიისათვის დარტყმის მიმყენებელი პირველი სახალხო გამოსვლა იყო. ამ აჯანყების შემდეგ პროტესტის ტალღა თეირანში, ისფაჰანში, მეშჰედში, ერაყში, კუშში, ზენჯანში და სხვა ქალაქებშიც გავრცელდა. რევოლუციის ხელმძღვანელებს შორის საკმაო რაოდენობის აზერბაიჯანელებიც იყვნენ. მათ შორის მაგალითებად შეიძლება დავასახელოთ აიეთულლაჰ ქაზიმ შერიეთმედარი, დროებითი მთავრობის მეთაური მეჰდი ბაზერკანი და სხვ.

თებრიზი, 1978 წელი

რევოლუციის აღკვეთისათვის შაჰმა რამდენიმე კაბინეტური ცვლილება განახორციელა. თუმცა ამას რაიმე სარგებელი არ მოჰყოლია. იმავე წლის სექტემბრიდან დაიწყო რევოლუციის მეორე ეტაპი. პირველმა გამოსვლებმა 7 რიცხვში ქვეყნის 12 ქალაქში, მათ შორის თებრიზში მასობრივი ხასიათი მიიღო. 8 სექტემბერს - პარასკევ დღეს ხელისუფლების მიერ დემონსტრაციის წარმომადგენლების დახვრეტის მიუხედავად აჯანყებულებმა თავის გზას არ გადაუხვიეს. „სისხლიან პარასკევად“ სახელდარქმეულ ამ დღეს მოსახლეობაში შაჰის მიმართ განრისხება და ზიზღი კიდევ უფრო გაიზარდა. მენავთობეების ნოემბრის თვეში კვირიანმა, ხოლო შემდეგ კი 1978 წლის დეკემბრიდან 1979 წლის თებერვლის დასაწყისამდე გაგრძელებულმა უწყვეტმა საერთო გაფიცებმა შაჰის ხელისუფლებას მძიმე დარტყმა მიაყენა და რევოლუციის ბედი გადაწყვიტა. შაჰი 1979 წლის 16 იანვარს ირანიდან გაიქცა. 16 თებერვალს შაჰის მოყვარულთა ბოლო ნარჩენები თებრიზსა და სამხრეთი აზერბაიჯანის სხვა ქალაქებში სრულად გააუვნებელყვეს, კონტროლი ხალხის ხელში გადავიდა. ამრიგად, რევოლუცია დამთავრდა. 1978-1979 წლების ირანის რევოლუციის პერიოდში აზერბაიჯანელებმა 25 ათას კაცამდე მსხვერპლი გაიღეს.

თქვენი აზრით, რატომ გადაწყვიტა რევოლუციის ბედი მენავთობეების უწყვეტმა საერთო გაფიცებმა?

მოაზრადეთ წარდგენა ირანის ისლამური რევოლუციის შესახებ.

რესპუბლიკის შექმნის გზაზე. 1979 წლის თებერვალში რევოლუციის რელიგიურ-პოლიტიკური შინაარსიანი მოძრაობის ერთ-ერთი ლიდერის აიათულლაჰ ხომეინის საფრანგეთიდან თეირანში ჩამოსვლით ირანის ისლამური რევოლუცია დასრულდა. ამის შემდეგ ქვეყნის მართვის სისტემის აგების საფუძვლებთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობა წარმოიშვა. თუდღე პარტიის მეთაურობით ერთი ჯგუფი სოციალისტური რესპუბლიკის, უფრო მეტად ინგლისელების გავლენის წრეში მყოფი ისლამური რესპუბლიკური პარტიის (მრპ) მეთაურობით სხვა ჯგუფი (ძირითადად, რელიგიური ჯგუფი) ისლამური რესპუბლიკის, აშშ-ის მიმართულების ძალები და განსაკუთრებით ეროვნული ფრონტის მომხრეები დემოკრატიულ წყობას იცავდნენ. ქვეყნის ყველაზე ავტორიტეტული რელიგიურ ლიდერთაგანი, სინამდვილეში აზერბაიჯანელი სეიდ მეჰემედ ქაზიმ შერიეთმედარის ხელმძღვანელობით მუსლიმანთა სახალხო რესპუბლიკის პარტიებს (მსრპ) კი რელიგიის პოლიტიკისაგან ცალკე დაკავების მსურველი, ეროვნული და ეთნიკური უმცირესობების უფლებების დამცველი, ლიბერალური ღირებულებებისათვის უპირატესობის მიმნიჭებელი მმართველობის სისტემის შექმნა სურდა. თუმცა გამარჯვების პირველი დღიდან ხელისუფლების საჭის ხელთმპყრობი აიათულლაჰ ხომეინის მომხრეებმა საერთო სახალხო გადაწყვეტილების გამოკითხვით 1979 წლის 1 აპრილს ირანის ისლამური რესპუბლიკის (მირ) გამოცხადებას მიადნეს. რევოლუციის პერიოდში ირანის არც ერთმა ხალხმა ეროვნული მოთხოვნები არ წამოაყენა მხოლოდ რევოლუციის გამარჯვების წინ და იმის შემდეგ ეროვნული უფლებების უზრუნველყოფა დადგა დღის წესრიგში. რევოლუციის დროს, ზოგიერთი პოლიტიკური მოღვაწე ხომეინის მეთაურობით ჩაგრული ხალხებისათვის თავის ბედის გადაწყვეტის უფლების მიცემას იტყობინებოდნენ. სასულიეროების მხრიდან მართული და ქვეყნის ყველაზე ძლიერი პარტია - ისლამური რესპუბლიკური პარტიაც მოცემულ განცხადებებში თითოეული ხალხის ენის, ლიტერატურის, კულტურისა და წეს-ჩვეულებების დამოუკიდებლობას აცხადებდნენ, ეთნიკურ და

ეროვნულ განსხვავებულ მიდგომას არამად მიიჩნევდნენ. დროებითი მთავრობის მეთაური, სინამდვილეში აზერბაიჯანელი **შეჰადი ბეზურკანი** ირანში ეთნიკური უმცირესობებისათვის კულტურული უფლებების მინიჭების მომხრე იყო. ის ირანის ტერიტორიული მთლიანობის ჩარჩოებში, მხარეების მიერ ასეთი უფლების ფლობას დამაკმაყოფილებლად მიიჩნევდა.

? *თქვენ აზრით ჩამოთვლილებიდან რომელი უფრო კარგი მართვის ფორმაა?*

სამართლებრივი ბრძოლა. ამასთან ერთად, ირანის შიგნით აზერბაიჯანისათვის ავტონომიის მინიჭების, სკოლებში სწავლების დედაენაზე ჩატარების, დედაენაზე სახელმძღვანელოების, წიგნების, გაზეთებისა და ჟურნალების გამოცემის მსგავსი საკითხების დღის წესრიგში დამყენებელი გარკვეული ორგანიზაციები შეიქმნა. ერთ-ერთი ასეთი ორგანიზაცია თეირანში დაარსებული **აზერბაიჯანელი მწერლებისა და პოეტების საზოგადოება** იყო. 1979 წლის აპრილში საზოგადოებამ მიიღო პროგრამა დედაენის პრობლემის გადაწყვეტასთან დაკავშირებით. აზერბაიჯანული ენის აზერბაიჯანელი ხალხის ოფიციალურ ენად გამომცხადებელი ამ პროგრამის საწყისი მუხლები საკუთარ თავში ირანის უნივერსიტეტებში ამ ენის ოფიციალურ ცნობას და აზერბაიჯანული ენისა და ლიტერატურის კათედრების შექმნისათვის მზადების მიმდინარეობის საკითხებს მოიცავდა. პროგრამაში ასევე სკოლებისათვის დედაენისა და ლიტერატურის მასწავლებლების მომზადების დაწყების, თეირანში სადაც მილიონობით აზერბაიჯანელი ცხოვრობს - ორენოვანი სკოლების შექმნის და სასწავლო წიგნების მომზადების მაგვარ საკითხებზე იყო გამახვილებული ყურადღება. ძირითადად ინტელიგენციისაგან შემდგარი ამ ჯგუფების საქმიანობა 80-იანი წლების დასაწყისამდე გრძელდებოდა.

ამ პერიოდში ირანის აზერბაიჯანელების უფლებებისათვის მებრძოლ პოლიტიკურ ორგანიზაციებს შორის **მსრპ** იყო. **მსრპ**-ის აზერბაიჯანული ორგანიზაცია სუვერენული ირანის შემადგენლობაში აზერბაიჯანელი ხალხის სხვადასხვა უფლებებისათვის ბრძოლას თავის უპირველეს მოვალეობად მიიჩნევდა, ამავე დროს ისლამის პრინციპებზე დაყრდნობით, სოციალისტური საზოგადოების საფუძვლების ჩაყრის ნებასურვილს გამოთქვამდა. მიუხედავად ყოველივე ამისა, 1979 წლის დეკემბერში ძალაში შესული კონსტიტუციით ქვეყანაში სასულიეროთა აბსოლუტური ხელისუფლება დაფიქსირდა.

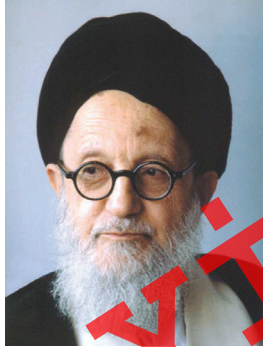
? *როგორ შეიძლება შეფასდეს აზერბაიჯანელი მწერლებისა და პოეტების საზოგადოებისა და მსრპ-ის აზერბაიჯანული ორგანიზაციის სურველები?*

■ **ირანის კონსტიტუციის მე-15 მუხლი.** *“ირანელი ხალხის ოფიციალური საერთო ენა და მამართლებელი სპარსულია. საბუთები, მიმოწერა, ოფიციალური ტექსტები და სახელმძღვანელო წიგნები ამ ენაზე და მამართლებლისა უნდა იყოს, თუმცა ადგილობრივი და ეთნიკური ენების სპარსულ ენასთან ერთად გამოყენება პრესის, მასობრივი საინფორმაციო საშუალებების და ეროვნული ლიტერატურის სკოლებში სწავლებაში თავისუფალია”.*

ირანის ისლამური რესპუბლიკის ძირითადი კანონი ბაქო "კიზილ შეიკ", 1993, გვ 96

? *როგორ შეაფასებდით კონსტიტუციის ამ მუხლს?*

ბოლო აჯანყება. კონსტიტუციის პროექტის ახალი ტექსტიდან ეროვნული მხარეების ზოგიერთ უფლებებთან დაკავშირებით შენიშვნების ამოღება, მათ შორის დაწყებით სკოლებში დედაენაზე განათლების უფლების ნაცვლად სპარსულ ენაზე ნების გაცემა მწვავე პროტესტი გამოიწვია. 1979 წლის 5 დეკემბერს იმსრპ აზერბაიჯანის განყოფილებამ თებრიზის მოსახლეობას კონსტიტუციის გასაპროტესტებლად, ზოგიერთი ფიზიკური და მორალური შეტევების გადამტანი შერიათმედარის მხარდასაჭერად მიტინგისა და დემონსტრაციისაკენ მოუწოდა. ამან, თებრიზში აჯანყების დაწყებას მისცა ზიფტი. კონსტიტუციის 110-ე მუხლისადმი (ეს მუხლი ხომეინს „ვილაიეთის ფეჰიქ“ ნებასა და მისგან წარმოშობილ შუუზლუდავი, აბსოლუტური უმადლესი ხელისუფლების უფლებებს აძლევდა) პროტესტით დაწყებული ამ აჯანყების დროს თებრიზში სახელმწიფო სამმართველოები, რადიო და ტელესადგურები, სხვა მასობრივი საინფორმაციო საშუალებები, აეროპორტი ხელში აიღეს. სამხრეთი აზერბაიჯანი „აზერბაიჯანის ისლამურ რესპუბლიკა“-დ გამოცხადდა. თუმცა, რამდენიმე დღეს გაგრძელებული დემონსტრაციების ტალღა თებრიზის გარეთაც გავრცელდა, მაგრამ რაიმე წარმატება ვერ მოიპოვა. ამის მიუხეზი შერი-

აიათოლლაჰ აქბარი შარიათმადანი

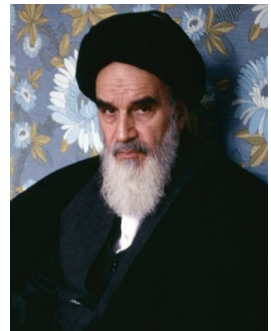
ეთმედარის მოთხოვნების შესრულებისათვის პირადი ავტორიტეტისა და ეროვნული მოძრაობის ძალის გამოუყენებლობა და უკან დახევა გახდა. ამრიგად, სხვადასხვა სოციალურ-პოლიტიკური ძალების მხრიდან მხარდაჭერილ ორ რელიგიურ ლიდერს - ხომეინსა და შერიეთმედარს შორის არსებული წინააღმდეგობები შერიეთმედარის მომხრეების დამარცხებით დასრულდა. მმართველი ისლამური რესპუბლიკის პარტიის ადგილობრივმა ორგანიზაციებმა ფართო მოქმედების მოედანი მოიპოვეს.

შეაფასეთ შერიეთმედარის მოღვაწეობა 1979 წლის დეკემბრის თებრიზის აჯანყების განვითარებაში.

ხელისუფლების განმტკიცება. 1980 წლის იანვარში ჩატარდა პრეზიდენტის არჩევნები მარტ-მ-ისში აირჩიეს პარლამენტი, ავჯიტო-სექტემბერში კი მუდმივი მთავრობა მუშაობას შეუდგა. ახალმა მთავრობამ მიწის, უმუშევრობის საკითხების გადაწყვეტა ვერ შეძლო. მართალია, ირანის ისლამურმა მეჯლისმა მიწის რეფორმის შესახებ კანონი მიიღო (1981 წლის სექტემბერი), სახელმწიფო ამ კანონის განხორციელებაში უსუსური აღმოჩნდა, რადგან იმ მიწის ფართობების უმრავლესობა, რომელსაც რეფორმა ეხებოდა მდიდარი სასულიერო პირების, მეჯლისის ვეკილების, მაღალი თანამდებობის პირების მფლობელობაში იყო. სწორედ ამ მიზეზით **მინ**-ის ხელმძღვანელობამ უმუშევრობის პრობლემის გადაწყვეტა ვერ შეძლო.

1980-იანი წლების დასაწყისიდან ხომეინის პოლიტიკურ შეხედულებებთან წინააღმდეგობაში მოსული წრეების წინააღმდეგ რეპრესიები დაიწყო. აქტივისტების ერთი ნაწილი დააპატიმრეს, ზოგიერთები გაანადგურეს, დანარჩენები იძულებული გახდნენ ემიგრაციაში წასულიყვნენ. თუმცა ზოგიერთი ორგანიზაცია თავის საქმიანობას 1983 წლის დასაწყისამდე, თუნდაც ფარული სახით, აგრძელებდა. მალე ფარულად მოქმედ ორგანიზაციებს „კულტურული რევოლუციის“ სახელით სხვადასხვა პოლიტიკური დადი დაედო და მათ წინააღმდეგ გატარებული დევნა კიდევ უფრო გაფართოვდა. ამასთან ერთად, 1983 წლის დასაწყისამდე კულტურის ორგანიზაციებსაც თავისუფალი გამოცემლობითი შესაძლებლობები ჩამოერთვათ, დაიწყო დევნა. მართალია, სახელმწიფომ ადგილობრივ ენებს მხოლოდ სპარსულთან ერთად გამოყენების შეზღუდული უფლებები მისცა, მაგრამ რეალურად არასპარსი ხალხების ეროვნული ლიტერატურის ასეთ სკოლებში დედაენაზე სწავლება არ განხორციელდა. სამაგიეროდ, ისლამის სახელის ქვეშ დაიწყო სპარსული იდეოლოგიის ავტაცია.

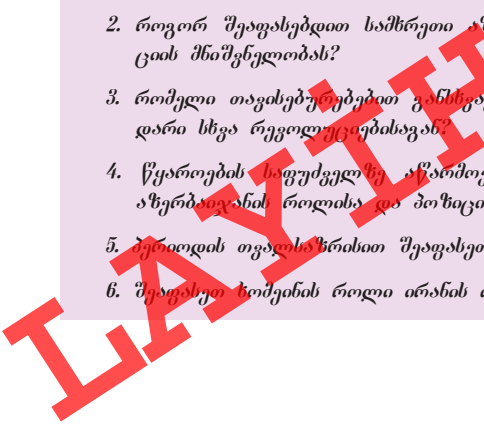
აიათულლაჰ ხომეინი

როგორ შეეძლო ირანში რესპუბლიკური მმართველობის განმტკიცება მმართველი იდეოლოგიის პოლიტიკური შეხედულებების მოწინააღმდეგე წრეების წინააღმდეგ რეპრესიების დაწყებას?

1984 წელს აიათულლა ხომეინის ხელმძღვანელობითა და მცდელობით მიღებული იქნა კონცეფცია „განათლების ისლამიზაციის“ შესახებ. უმაღლესი და საშუალო განათლების სფეროში არსებული ყველა სახელმძღვანელოს შინაარსი, ფორმით თუნდ შეიცვალოს, შინაარსით სპარსულ ეროვნულობას უნდა მომსახურებოდა. მხოლოდ ირანის პრეზიდენტის ჰაშემი რეფსანჯანის ხელისუფლების პერიოდში (1997-2005) არასპარსი ხალხების ეროვნული ლიტერატურის სკოლებში დედაენაზე სწავლების საკითხი ოფიციალურად დადგა დღის წესრიგში, თუმცა ამ სფეროში კონკრეტული ნაბიჯები არ გადაიდგა.

1. თქვენი აზრით, შერიეთმედარის 1979 წლის დეკემბრის აჯანყების დროს უკან რომ არ დაეხია, რა შეიძლება მომხდარიყო?
2. როგორ შეაფასებდით სამხრეთი აზერბაიჯანის ირანის სახელმწიფოში გეოპოლიტიკური პოზიციის მნიშვნელობას?
3. რომელი თავისებურებებით განსხვავდებოდა ირანის ისლამური რევოლუცია მსოფლიოში მომხდარი სხვა რევოლუციებისაგან?
4. წყაროების საფუძველზე აწარმოეთ გამოკვლევა ირანის ისლამურ რევოლუციაში სამხრეთი აზერბაიჯანის როლისა და პოზიციის შესახებ.
5. პერიოდის თვალსაზრისით შეაფასეთ შერიეთმედარის მოღვაწეობა.
6. შეაფასეთ ხომეინის როლი ირანის ისლამური რევოლუციის მსვლელობაში.

31 კულტურა XX საუკუნის 40-80-იან წლებში

XX საუკუნის 50-60-იან წლებში ეკონომიკის მსგავსად კულტურაც ძალიან სწრაფად ვითარდებოდა. ჰეიდარ ალიევის ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ ეს ვაგვითარება კიდევ უფრო დაჩქარდა, ათეულობით ცნობილია მეცნიერებისა და ხელოვნების მოღვაწეებმა შემოქმედებით მწვერვალს მიაღწია.

თეატრალური ინსტიტუტი, აღმასახე "კობუსტანი", სემედ გურდუნი, თესუფ მეშქედალიევი, ფერმან საღმანიოვი, შაჰინას ასტროფიზიკური ინსტიტუტი, რესულ რზა, ბალეტი "1001 ღამე", ფილმი "არშინ მად აღან", თაჰირ სელაჰოვი

განათლება. ომის შემდეგ აზერბაიჯანის ეკონომიკურმა განვითარებამ განაპირობა ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული და სულიერი აღმავლობა. ამ განვითარებამ განსაკუთრებით 70-იან წლებში თავი უფრო წარმოაჩინა. აზერბაიჯანში კულტურის განვითარებისათვის, პირველ რიგში, განმტკიცდა სახალხო განათლების ქსელის სასწავლო-მეტერიალური ბაზა, ასევე განხორციელდა სკოლების პედაგოგი კადრებით უზრუნველყოფის, სწავლებისა და აღზრდის სისტემის გაუმჯობესების, სწავლების დონის ამაღლებისათვის საჭირო ღონისძიებები. 1959 წლიდან გამოყენებული იქნა სავალდებულო რვაწლიანი განათლება. 1966 წლიდან ათწლიანი განათლება გახდა სავალდებულო.

აზერბაიჯანში ეროვნული სამხედრო კადრების აღზრდისა და სსრკ-ის უმაღლეს სამხედრო სკოლებში აზერბაიჯანელი ახალგაზრდების შესვლის უზრუნველყოფის მიზნით 1971 წელს ჰეიდარ ალიევის ინიციატივით დაარსდა **ჯ. ნახივანსკის სახელობის რესპუბლიკის საშუალო სპეციალიზირებული სკოლა-ინტერნატი**. ომის შემდგომ წლებში აზერბაიჯანში უმაღლესი განათლება კიდევ უფრო განვითარდა. საქმიანობა დაიწყო ისეთმა ახალმა უმაღლესი განათლების კერებმა, როგორცაა თეატრალური ინსტიტუტი, უცხო ენების ინსტიტუტი, ნახივანის, ხანქენდის (იმჟამად სტეპანაქერდის) პედაგოგიური ინსტიტუტი, სამშენებლო საინჟინრო ინსტიტუტი და განჯის ტექნოლოგიური ინსტიტუტი. სსრკ-ის ცენტრის უმაღლეს სკოლებშიც ხდებოდა აზერბაიჯანისათვის კადრების მომზადება. ჯერ ყოველწლიურად სულ 40-50 ახალგაზრდა სსრკ-ის მოწინავე უმაღლეს სკოლებში მიიღებოდა, ჰეიდარ ალიევის ხელმძღვანელობის წლებში კი ეს საქმე კიდევ უფრო გაფართოვდა.

? *აზერბაიჯანში კულტურის განვითარების მიზნით, რატომ მიექცა, პირველ რიგში ყურადღება, სახალხო განათლების ქსელის სასწავლო-მეტერიალური ბაზის განმტკიცებას? აზერბაიჯანელი ახალგაზრდების სსრკ-ის მოწინავე უმაღლეს სკოლებში გაგზავნა აზერბაიჯანის მთავრობის თანამართლვე პერიოდში გადაადგმულ რომელ ნაბიჯებთან შედარება შეიძლება?*

წყაროების საფუძველზე მოამზადეთ წარდგენა ჯ. ნახივანსკის სახელობის უმაღლესი სამხედრო სკოლის წარსულისა და თანამედროვე პერიოდის შესახებ.

კულტურა-განათლება. პრესა. ომის შემდგომ წლებში აზერბაიჯანში ომის წლებში შეზღუდული კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებების ქსელი კიდევ უფრო გაფართოვდა, ბიბლიოთეკების რაოდენობა გაიზარდა. დაარსდა მესალირეობისა და გამოყენებითი ხელოვნების მუზეუმი, ბაქოში უ. ჰაჯიბეილისა და ს. ვურდუნის, ე. ჯაბბარლის, ბულბულის, ნახივანში ჰ. ჯავეიდის სახლ-მუზეუმები, შეიქმნა ათეულობით ახალი ისტორიულ-მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი. აზერბაიჯანში ვითარდებოდა მასობრივი საინფორმაციო საშუალებე-

უ. ჰაჯიბეილის სახლ-მუზეუმები

ბის ქსელი ქვეყანაში 1946 წელს 87 ვაზეთი, 1990 წელს კი 259 ვაზეთი, ჟურნალი და კრებული იბეჭდებოდა. ბაქოში 1969 წლიდან დაიწყო ალმანახ „კობუსტან“-ის, 1970 წლიდან კი „სოვეთ თურქოლო-გიასი“, 1975 წლიდან „აზერბაიჯან თეზეთი“ ჟურნალების გამოცემა.

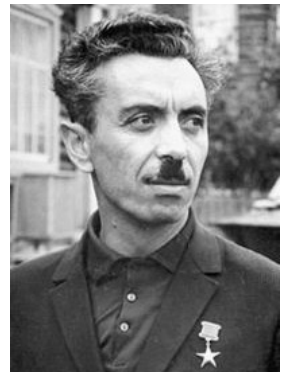
მეცნიერება. ომის შემდგომ წლებში აზერბაიჯანში მეცნიერება დიდი წარმატებით განვითარდა. 1950 წლიდან რესპუბლიკაში დაიწყო ფიზიკის მეცნიერების პროგრესის ახალი ეტაპი. აზერბაიჯანელი ფიზიკოსების და მათემატიკოსების მხრიდან კვანტური ფიზიკისა და **კოსმოგეზის**¹ შესწავლის სფეროში მნიშვნელოვანი სამუშაოები იქნა შესრულებული. ამრიგად, რესპუბლიკაში უძველეს **შემახისა საბჭოთა კავშირის მასშტაბით ერთ-ერთ უდიდეს ასტროფიზიკურ ობსერვატორიას ნაყარა საფუძველი.**

ამ წლებში მეცნიერების მხრიდან გამოვლინდა რესპუბლიკის ენერგეტიკული რესურსები, განისაზღვრა მათი სწორად გამოყენების პირობები. ასევე დამუშავდა და მომზადდა ხერხები არსებული ენერგოსისტემების ეფექტიანობისათვის, შესწავლილი იქნა ნავთობის მრეწველობის ენერგეტიკის მნიშვნელოვანი საკითხები, აზერბაიჯანში პირველად რეაქტიული მრავებისათვის საწვავის წარმოება და მაღალხარისხიანი დიზელის საწვავის მიღების ტექნოლოგია იქნა ათვისებული. რესპუბლიკაში ქიმიის მეცნიერების განვითარებაში დიდი როლი შეასრულა **იუსიფ მეშქედალიევი**², მისი ავიაციის ბენზინის მაღალექანური კომპონენტების დამზადების ახალი ხერხების შესწავლის შეთავაზება მეცნიერებაში შეტანილი დიდი წვლილი იყო.

1970-80-იანი წლები აზერბაიჯანის მეცნიერების განვითარებაში ხასიათდება როგორც მნიშვნელოვანი პერიოდი. 1972 წლიდან ნახევარში საქმიანობა დაიწყო აზერბაიჯანის მეცნიერთა აკადემიის სამეცნიერო ცენტრმა. 1978 წელს ბაქოში შეიქმნა კოსმოსური კვლევების სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანება. გეოლოგია - მინერალოგიის მეცნიერების დიქტორის **ფერმან სალმანოვის** ხელმძღვანელობით აღმოჩენილი იქნა დასავლეთი ციმბირის ნავთობისა და გაზის საზადოები. ფ. სალმანოვმა მხოლოდ ტიუმენის ოლქში 20-ზე მეტი ნავთობის საზადო აღმოაჩინა. აზერბაიჯანის გეოფიზიკოსებმა კასპიის ზღვის ირანის შეღვში მეზობელი სახელმწიფოს თხოვნის საფუძველზე 44 პერსპექტიული ნავთობ-გაზის სტრუქტურა აღმოაჩინეს. აზერბაიჯანელი ასტრონომების მეცნიერული ნაშრომები მთელ მსოფლიოში გახდა ცნობილი. საერთაშორისო ასტრონომიის კავშირის გადაწყვეტილებით გამოჩენილ ასტრონომის **ნადირ იბრაჰიმოვის** პატივსაცემად პლანეტა მარსის ერთ-ერთ კრატერს „იბრაჰიმოვის კრატერი“, ხოლო სამ ასტეროიდს „აზერბაიჯან“, „ნიზამი გენჯევი“ და „მარ“ (შამახის ასტროფიზიკური ობსერვატორია) ეწოდა. მეცნიერება სასოფლო-სამეურნეო ცხოველების პროდუქტიულობის ზრდის ბიოლოგიური საფუძვლების მომზადების სფეროშიც მნიშვნელოვანი სამუშაოები შეასრულეს. **ფ. ა. მელიქოვის** ხელმძღვანელობით სპეციალისტი მეცნიერების მიერ ნახევრად ნახმატყლიანი ცხვრის ჯიშის-მერინოსის გამოყვანის სამუშაო დასრულდა.

აკადემიკოსი იუსიფ მეშქედალიევი

ფერმან სალმანოვი

რა შეიძლება ყოფილიყო ომის პერიოდში კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებების შექცევის მძიწეები?

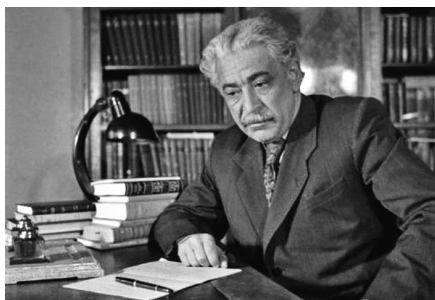
ა.პ. მეშქედალიევის რომელი წარმატებები შეიძლება წარმოდგენილი იქნას, როგორც მსოფლიო მეცნიერებაში შეტანილი წვლილი?

აწარმოეთ გამოკვლევები ფერმან სალმანოვის სსრპ-ის ნავთობის მრეწველობის განვითარებაში შეტანილ წვლილთან დაკავშირებით.

საზოგადოებრივ და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სფეროში ომის შემდგომ წლებში მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადაიდგა წინ. აზერბაიჯანის ტერიტორიის არქეოლოგიური შესწავლა გაფართოვდა. ამ საქმეში 1946 წელს **სალეჰ კაზიევის** მეთაურობით მინგეჩაურის არქეოლოგიური ექსპედიციის მხრიდან ჩატარებულ კვლევებს მნიშვნელოვანი შედეგები ჰქონდა. 1947 წლიდან **ისაკ ჯეფერზადეს** ხელმძღვანელობით არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ დაიწყო გობუსტინის კლდეზე არსებული მსოფლიო მნიშვნელობის გამოსახულებების გამოკვლევები. 1960 წელს მემედალი ჰუსეინოვის მხრიდან აზიის გამოქვაბულის გამოკვლევასაც სტარტი მიეცა. რესპუბლიკის ისტორიკოსები აზერბაიჯანის უძველესი ისტორიის შესწავლის მიზნით მნიშვნელოვან გამოკვლევებს აწარმოებდნენ ასეთ ისტორიკოსებს შორის შეიძლება დავასახელოთ **ზია ბუნიადოვი, იდეალ ნერიმანოვი, სარა აშურბეილი, მაჰმუდ ისმაილოვი და სხვა.**

¹ კოსმოგეზია - აქამდე კოსმოგეზია მეცნიერების ერთი განყოფილებაა. ავი შესწავლის ყველა ასტრონომიული სხეულის წარმოსახვა და განვითარებას.

სემედ გურგენი

ლიტერატურა და ხელოვნება. ომის შემდგომ პირველ წლებში აზერბაიჯანის ლიტერატურა, ძირითადად, წარმატებით განვითარდა, პრინციპში, პოეზიასა და დრამატურგიაში შეიქმნა მნიშვნელოვანი ნაწარმოებები. 1956 წელს სემედ ვურდუნის დაბადების 50 წლისთავი დიდი პატივისცემით აღინიშნა აზერბაიჯანის სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის ბრძანებულებით პირველს - ს. ვურდუნს „სახალხო პოეტის“ წოდება მიენიჭა. 1950-იანი წლების ჩვენი რესპუბლიკის კულტურული ცხოვრების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენაა დიდი აზერბაიჯანელი პოეტის მექემედ ფიზულის გარდაცვალებიდან 400 წლის (1958 წელს) აღნიშვნა იყო. პოეტის

ბაქოში ჩატარებულ საიუბილეო ღონისძიებებზე ყველა რესპუბლიკის წარმომადგენლები, ამასთან ირანის, თურქეთის, ავღანეთის, ერაყისა და სხვა ქვეყნებიდან მოსული უცხოელი სტუმრები მონაწილეობდნენ. ფიზულის 400 წლის აღნიშვნა საბჭოთა კავშირში ხალხების კლასიკური კულტურული მემკვიდრეობის სიყვარულით დაცვისა და პროპაგანდის ბრწყინვალე ნიმუშად იქცა.

სტალინის გარდაცვალების შემდეგ მიმდინარე საზოგადოებრივი პროცესების ღრმად შემსწავლელი და მათთვის მაღალი შეფასების მიმცემი ბევრი მწერალი, ახალი, აქტუალური ნაწარმოებებით გამოვიდა. მირზა იბრაჰიმოვის, ისმაილ შიხლის, ისა ჰუსეინოვის, ჰესენ სეიდბეილის, ენვერ მემედხანლის ნაწარმოებებში, პოეტების პოემებსა და ციკლურ ლექსებში დასამახსოვრებელი მხატვრული სახეები იქმნებოდა. ამ ნაწარმოებების უმრავლესობაში ნაკლოვანებებზე, საზოგადოების განვითარებისათვის ხელშემშლელი ურთიერთობების, გადახრების წინააღმდეგ მწვავე კრიტიკული დამოკიდებულებები იყო გამოთქმული. შემოქმედებითი ინტელიგენცია 60-იან წლებში თანდათანობით აშკარად გაღრმავებისაკენ მიმავალი საზოგადოებრივ-სოციალური უსამართლობის კრიტიკისათვის ფართოდ იყენებდა სიმბოლოებს, ირონიებს, სხვა ხალხებისა და ისტორიული პერიოდების თემებს. რესულ რზას ციკლი „ფერები“ ამ თვალსაზრისით ძალიან ნიშანდობლივი იყო. ხელილ რზა დევნის მიუხედავად სიტყვას მამაცურად და ღიად ამბობდა. სულეიმან რუსთემის **სამხრეთის** თემაზე დაწერილ ციკლურ ლექსებს დიდი პოეტური და პოლიტიკური გავლენის ძალა ჰქონდა.

1970-80-იან წლებში აზერბაიჯანული ლიტერატურის განვითარებაში მნიშვნელოვანი წარმატებები იქნა მოპოვებული. ხელილ რზას, მექემედ არაზის, ფიქრეთ კოჯასა და სხვების მიერ შექმნილმა ნაწარმოებებმა ჩვენი ლიტერატურა კიდევ უფრო გაამდიდრა. **სულეიმან რეჰიმოვის, ილიას ეფენდიევის, ეზიზე სეფერზადეს, ანარის** და სხვათა შემოქმედებითი ნაწარმოებები მკითხველმა დიდი ინტერესით მიიღო.

? რა შეიძლება შეფასდეს, როგორც XX საუკუნის აზერბაიჯანის ისტორიის მეცნიერების უდიდესი წარმატება?
აზერბაიჯანელი მეცნიერების რომელმა წარმატებებმა მოიქცავეს უფრო მეტად თქვენი ყურადღება? დაასაბუთეთ თქვენი მოსაზრება.
არსებული პრობლემის არონათი გაკრიტიკების რომელი (თქვენს მიერ წაკითხულს ან უშუალოდ შესწრებულს) ემსოდავებს აღიდგენდით?

ნან შამსიგოვი

რემედ ბეკბულატოვი

ფიქრეთ ამიროვი

ТАЙН

ხელოვნება. კ. კარაევის 1958 წელს შექმნილი „მეზიანი გზებით“, ფიქრეთ ემიროვის ნაწარმოები „1001 ღამე“ საბალეტო მუსიკის ახალი წარმატება გახდა. შეფიქვ ახუნდოვას ოპერა „პატარა კლდე“ (1972), ემინ საბითოლდუს მუსიკალური კომედია „განშორება“ მაყურებელთა მხრიდან ინტერესით იქნა მიღებული. სახალხო მუსიკოსების **კურბან პირიმოვის, სეიდ შუშინსკის, ხან შუშინსკის, სარა კადიმოვას, შოფქეთ ელექბეროვას, ებულფაზ ალიევისა** და სხვათა სამემსრულებლო ხელოვნება მაღალ დონეზე იდგა.

ლუთფელი აბდულაევი და ნესიბე ზეინალოვა ფილმში „ვლადუს“

სასიმილერო ჟანრი სწრაფად ვითარდებოდა. ამ ჟანრს **ტოფიკ კულიევი, ვასიფ ადიგოზელი, ემინ საბითოლდუ, ფოლად ბუღბულოლდუ, ელზა იბრაჰიმოვა, ჯაფანშირ კულიევი, ოქტაი რეჯებოვი და სხვები**

წარმოადგენდნენ. რეშიდ ბეჰბუდოვის, ზეინებ ხანლაროვას, ლუთფიერ იმანოვის, ფიდან და ხურამან კასიმოვების, რაჟფ ათაქიშიევის, რუბაბე მურადოვას, ფერჰად ბედელბეილის, ვაკიფ მუსტაფაზადეს, ჰაბილ ალიევის, რამიზ კულიევის სამემსრულებლო ხელოვნება მდიდარი კოლორიტითა და განუმეორებლობით გამოირჩეოდა.

გამოჩენილმა მსახიობებმა **ჰოქუშე კურბანოვამ, ადასადიკ გერაბეილიმ, ბარათ შეკინსკაიამ, ისმაილ ოსმანლომ, ლეილა ბედირბეილიმ, მეჰსუმ სენანიმ, ლუთფელი აბდულაევიმ, ნესიბე ზეინალოვამ, მელიქ დადაშოვამ, მეჰმედრზა შეისზამანოვამ, ელიაღა ალაევიმ** და ათეულობით სხვებმა, აზერბაიჯანულ სცენაზე ასობით ორიგინალური და ბრწყინვალე სახეები შექმნეს, აზერბაიჯანულ სცენაზე **ჰესენ ტურაბოვის, ამალია ფენაშოვას, სემენდარ რზაევის, სეაგუშ ასლანის, იაშარ ნურის, ჰაჯიბაბა ბადროვის, ჰამლეტ ხანიზადეს, ელიაბბას კადროვისა** და სხვათა წარმომდგენი ახალი ნიჭიერი თაობა მოვიდა.

ომის შემდგომ წლებში აზერბაიჯანული კინოს განვითარებაში, მისი კოლექტივის გაზრდაში თვალშისაცემი წარმატებები მოხდა. აზერბაიჯანელი კინომატოგრაფისტების მიერ 1945 წელს შექმნილი ფილმი „არშინ მალ ალან“ არა მხოლოდ სსრკ-ში, არამედ მთელ მსოფლიოში ძალიან დიდი წარმატებით იქნა წარდგენილი. ამ ფილმის შემქმნელებსა და შემსრულებლებს სახელმწიფო პრემია მიენიჭათ. 1954-1958 წლებში რესპუბლიკის კინოხელოვნებამ მაყურებელთა მხრიდან მოწონებით მიღებული ახალი საუკეთესო ფილმები - „მცხუნვარე მზის ქვეშ“, „შორეულ სანაპიროებზე“, „ის თუ არა, ეს იყოს“, „დედინაცვალი“ და სხვ. შექმნა. 70-80-იან წლებში აზერბაიჯანული კინო განვითარების ახალ საფეხურზე ავიდა. „აზერბაიჯანფილმის“ წარმოებულ კინოფილმებში ხალხის ისტორიულმა წარსულმა, მაღალმა სულიერმა ფასეულობებმა, ასევე თანამედროვე საზოგადოებრივმა რეალობებმა ჰპოვეს თავისი ასახვა. ამის მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ ისეთი ფილმები, როგორცაა: „შვიდი შვილის ამბავი“, „ნესიმი“, „ბაბეკი“, „გამომიბა“, „უკანასკნელი უღელტეხილი“, „დედე კორკული“.

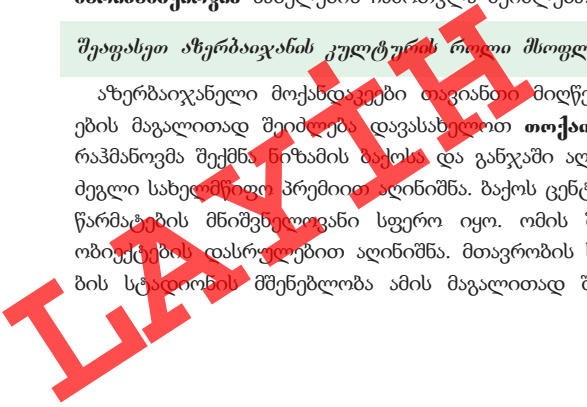
მარალ რეჰმანზადე

XX საუკუნის მეორე ნახევრის აზერბაიჯანელი ნიჭიერი ფუნჯის ოსტატებიდან **თაჰირ სალაშოვის, სეთთარ ბეჰლულზადეს, მარალ რაჰიმზადეს, თორღულ ნარიმანბეიოვის** სახელების ჩამოთვლა შეიძლება.

შეაფასეთ აზერბაიჯანის კულტურის როლი მსოფლიო კულტურის განვითარებაში.

აზერბაიჯანელი მოქანდაკეები თავიანთი მიღწევებით იქცევდნენ ყურადღებას. ასეთი მოქანდაკეების მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ **თოქაი მამედოვი და ფუად აბდურაჰმანოვი**. ფ. აბდურაჰმანოვმა შექმნა ნიზამის ბაქოსა და განჯაში აღმართული ძეგლები. ნიზამის განჯაში აღმართული ძეგლი სახელმწიფო პრემიით აღინიშნა. ბაქოს ცენტრის ხელახალი გაშენება იმ წლებში არქიტექტურის წარმატების მნიშვნელოვანი სფერო იყო. ომის შემდგომი პირველი წლები გარკვეული მსხვილი ობიექტების დასრულებით აღინიშნა. მთავრობის სახლისა და ამჟამინდელი თ. ბეჰრამოვის სახელობის სტადიონის მშენებლობა ამის მაგალითად შეიძლება დასახელდეს. ქალაქ ბაქოს ცენტრალურ

ამჟამინდელი თ. ბუბაძის სახელობის რესპუბლიკის სტადიონი

ხელოვნების პროგრესისათვის შესაბამისი შესაძლებლობები გაიხსნა. რესპუბლიკის სულიერი სიმდიდრეები, საკადრო პოტენციალი კიდევ უფრო გაიზარდა. ხალხის კულტურული მემკვიდრეობის, ისტორიისა და ენის სწავლება და აგიტაცია გაფართოვდა.

რაციონებში მსხვილი საზოგადოებრივი შენობების - აზერბაიჯანის სახელმწიფო დრამატული თეატრის, შინაგან საქმეთა სამინისტროს შენობა, მ.ფ. ახუნდოვის სახელობის სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკა და სხვა მსგავსი ძეგლები აღიმართა.

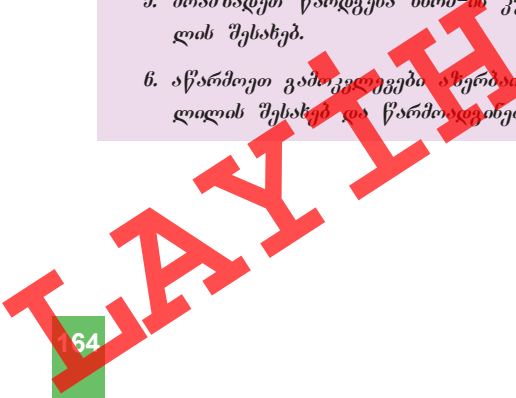
1946-1970 წლებში აზერბაიჯანის კულტურულ მშენებლობაში სირთულეებისა და წინააღმდეგობების არსებობის მიუხედავად, მნიშვნელოვანი პროგრესის პერიოდულად შეიძლება ჩათვალოს. ამასთან ერთად, ჰეიდარ ალიევის ეროვნული გამოდვიძების პოლიტიკის შედეგად განათლების, მეცნიერების, პრესის, ლიტერატურისა და

“სასინარულოა, რომ რესპუბლიკის თეატრები დადგმების უპრაოდესობის ჩვენს თანამედროვეებს, ჩვენი ცხოვრების სერიოზულ, აქტუალურ საზოგადოებრივ და ეთიკურ პრობლემებს უძღვნიან, ჩვენი თანამედროვეების აქტუური ცხოვრების ამსახველ დადგმებს განსაკუთრებული მიზნადგვლით ძალია აქვს. ამათი დაყენებული პრობლემების თანამედროვეობა, აქტუალურობა კი მაყურებელთა მასებს ემოციის ქვეშ აწყობებს. ... თანამედროვე დრამატურგიის განვითარება, უდავოა, უშუალოდ თეატრზე, მის მხატვრულ და ესთეტიკურ დონეზეა დამოკიდებული. ... უმთავრესი კი ის არის, რომ დრამატურგები ყოველთვის ხალხის ცხოვრების შუაგულში, უზარმაზარ სააღმშენებლო საქმეებს შუაგულში უნდა იყვნენ, ხუთწლადის მოწინავეებთან ცოცხალ ურთიერთობას ამყარებდნენ, მათ შიგა სამყაროს სიღრმისეულად და ყოველმხრივ სწავლობდნენ, იკვლევდნენ. ზედამხედველ დაგვირგვინების საფუძველზე შედგენილი სქემების მიხედვით, ცივი ვულთი ღრმამინაარსიანი სასცენო ნაწარმოებების, ჩვენი თანამედროვეების ცნობიერებასა და ვულზე გავლენის მომხდენი ნაწარმოების შექმნა შეუძლებელია...”

გაზეთი "კომუნისტი". 1 ივნისი 1974 წელი.
ჰეიდარ ალიევის სიტყვა აზერბაიჯანის დრამატული თეატრის 100 წლის იუბილის ღონისძიებაზე (31 მაისი 1974 წელი)

? თანამედროვე თეატრის, რომელ თავისებურებებს ანიჭებდა უპირატესობას ჰეიდარ ალიევი?

- 1. წყაროების საფუძველზე როგორ შეაფასებდით აზერბაიჯანის წარსული და თანამედროვე პერიოდის კულტურას?
- 2. რომელ წყაროებს აირჩევდით აზერბაიჯანის XX საუკუნის II ნახევრის კულტურის შესწავლისათვის?
- 3. როგორ შეიძლება XX საუკუნის II ნახევარში აზერბაიჯანის კულტურის განვითარების თავისებურებების ისტორიულ პერიოდთან დაკავშირება?
- 4. მთავრად პროექტები პერიოდის გამომჩენილი პიროვნებების შესახებ.
- 5. მთავრად წარდგენა სსრკ-ის კულტურის განვითარებაში აზერბაიჯანული კულტურის როლის შესახებ.
- 6. აწარმოეთ გამოკვლევები აზერბაიჯანული კულტურის მსოფლიო კულტურაში შეტანილი წვლილის შესახებ და წარმოადგინეთ შედეგები.

IV. აზერბაიჯანის რესპუბლიკა

საბჭოთა წყობის ობიექტური კანონზომიერების შედეგად დასუსტებამ და სსრპ-ის დაშლამ ხელსაყრელი პირობები შექმნა აზერბაიჯანის დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ქვევისათვის, ჩვენი ქვეყანა XX საუკუნის განმავლობაში მეორეჯერ შეუერთდა თავის დამოუკიდებლობას. ეს აზერბაიჯანელი ხალხის საკუთარი ნების მამაცურად და ორგანიზებულად დემონსტრირების შედეგად გახდა შესაძლებელი.

სომეხი დამპყრობლებისა და მათი წამქეზებლების მიერ დაწყებულმა მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტმა აზერბაიჯანი დიდი დანაკარგების საფრთხის წინაშე დააყენა.

ცენტრის ამ საკითხთან დამოკიდებულებაში ორმაგი სტანდარტებით მიდგომამ, სომეხების აშკარად და ღიად წაქეზებამ, ბიძგი მისცა ჩვენი ხალხის პოლიტიკური თვალსაზრისით გააქტიურებას.

ჩვენი დამოუკიდებლობის პირველივე წლებიდან დაწყებული დაპირისპირებული ჩვენი მიწების დაკარგვამ, ჩვენი თანამემამულეების ლტოლვილებად და იძულებით გადასახლებულებად ქცევამ და სხვა სერიოზულმა პრობლემებმა აზერბაიჯანელ ხალხს სიმტკიცისა და ერთიანობისკენ უბიძგა.

ჩვენი ხალხი, არსებული პრობლემის გადაწყვეტისა და რწმენით წინსვლისათვის თავის მხსნელს უდიდესი ბელადის ჰეიდარ ალიევის პიროვნებაში ხედავდა. მისი 1993 წელს აზერბაიჯანში ხელისუფლებაში დაბრუნება მნიშვნელოვანი მობრუნების წერტილი გახდა. ეს მოვლენა ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში სამართლიანად შევიდა როგორც ეროვნული ხსნა.

ჰეიდარ ალიევის ბრძნული ხელმძღვანელობის ქვეშ აზერბაიჯანმა ბევრი პრობლემებიდან წარმატებით დაიწყო გამოსვლა, სამირკველი ჩაეყარა სიწყნარისა და აყვავების პერიოდს. აზერბაიჯანელობა სახელმწიფოს ოფიციალურ იდეოლოგიად იქცა.

ჰეიდარ ალიევის პოლიტიკის ღირსეული პოლიტიკური მემკვიდრის ილჰამ ალიევის აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ხელმძღვანელობის პერიოდშიც ჰეიდარ ალიევის პოლიტიკა წარმატებით გრძელდება. ეს საკუთარ თავს როგორც სამართლებრივ და დემოკრატიულ მშენებლობაში, ისე სოციალურ-ეკონომიკური რეფორმების განხორციელებაში და ასევე გაწონასწორებულ და შორსმჭვრეტელურ საგარეო პოლიტიკაში ბრწყინვალედ წარმოაჩენს.

აზერბაიჯანი თავისი აღმშენებელი პრეზიდენტის ილჰამ ალიევის ხელმძღვანელობით რწმენით მიაზიჯებს ნათელი მომავლისა და ახალი გამარჯვებებისაკენ.

X განყოფილება. აზერბაიჯანის რესპუბლიკა სახელმწიფო დამოუკიდებლობის აღდგენის პირველ წლებში

32 სახელმწიფო დამოუკიდებლობის აღდგენა

XX საუკუნის ბოლოს ჩვენი ხალხის თავისუფლებისათვის ბრძოლა დამოუკიდებელი აზერბაიჯანის სახელმწიფოს აღდგენით დასრულდა. 1991 წლის 18 ოქტომბერს აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უმაღლესმა საბჭომ მიიღო "კონსტიტუციური აქტი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შესახებ". ამით ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში დაიწყო მესამე რესპუბლიკის ხანა.

რეფერენდუმი, ბიოცელტი, სუვერენიტეტი, სივანეები მდგომარეობა, თავისუფლების დეკლარაცია . დამცველი, საერთაშორისო სამართლის სუბიექტი

“აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ეროვნულ სახელმწიფოდ განვითარება ახლა ძირითადი საკითხია. ამისათვის აზერბაიჯანი მთლიანად დამოუკიდებელი, თავისუფალი, დემოკრატიული რესპუბლიკა უნდა იყოს...”

ჰეიდარ ალიევის ნებრემის საარჩევნო ოლქში ამომრჩევლებთან შეხვედრისას გამოსვლიდან, ავღსთი, 1990 წელი. აზერბაიჯანის ისტორია, ტომი VII, ბაქო, 2008, გვ. 279

დამოუკიდებლობის აღდგენისაკენ მიმავალ გზაზე. ჰეიდარ ალიევი ჯერ კიდევ 1991 წლის 7 მარტს-აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს სესიაზე გამოსვლისას სსრპ-ის შენარჩუნებისადმი დამოკიდებულების გამოხატვისათვის ჩასატარებელ საერთაშორისო რეფერენდუმზე მონაწილეობის წინამდებ გამოვიდა და დაასაბუთა, რომ აზერბაიჯანმა შეიძლება როგორც დამოუკიდებელმა სახელმწიფომ იარსებოს.

ნახჩევანის არ-ის უმაღლესმა მეჯლისმა 1991 წლის 14 მარტს სსრპ-ის შენარჩუნების შესახებ რეფერენდუმში მონაწილეობის მიუღებლობის შესახებ მიიღო დადგენილება. ამით აღფრთოვანებულმა აზერბაიჯანის დემოკრატიულმა ძალებმა მთლიანობაში ბოიკოტი გამოუცხადეს ამ რეფერენდუმს.

სსრპ-ის ხელმძღვანელობის არადამაკმაყოფილებელი პოლიტიკა, განსაკუთრებით მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტთან დაკავშირებული ბოროტგანზრახული პოზიცია, ამასთან ცხოვრების დონის თანდათანობით დაცემა დამოუკიდებლობის იდეების რესპუბლიკის მოსახლეობის შორის უფრო მეტად გავრცელების მიზეზი გახდა.

? რაში ხედავთ სსრპ-ის ხელმძღვანელობის პოლიტიკის არადამაკმაყოფილებლობას?

“მე ახალ კავშირში შესვლისა და ამისთვის რეფერენდუმის ჩატარების, ყოველგვარი პირობის დაუდებლად, სრულიად წინააღმდეგი ვარ... აზერბაიჯანის სრული დამოუკიდებლობის, თავისუფლების, ეკონომიკური და პოლიტიკური დამოუკიდებლობის გზით წასვლის მომსრე ვარ... აზერბაიჯანს მთლიანად დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ აღიარებისათვის ყველა შესაძლებლობა გააჩნია”.

ჰეიდარ ალიევის აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს 1991 წლის 7 მარტის სესიაზე გამოსვლიდან. აზერბაიჯანის ისტორია, ტომი VII, ბაქო, 2008, გვ. 280

? ჩვენი ამჟამინდელი სახელმწიფო დროშა რით განსხვავდება აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის პირველი დროშისაგან?

იმ პერიოდში ჰეიდარ ალიევი საბჭოთა იმპერიის დაცვის მცდელობებთან, კერძოდ ქვეყნისა და რესპუბლიკის ხელმძღვანელებთან პროტესტის გამოთქმას არ ერიდებოდა, გამოსვლებში ასაბუთებდა,

რომ აზერბაიჯანს შეუძლია იყოს დამოუკიდებელი სახელმწიფო. ხალხის თავისუფლებისათვის ბრძოლის ხელმძღვანელობას ჰეიდარ ალიევი, ხოლო პარლამენტში ოპოზიციის ხელმძღვანელობას კი „დემოკრატიული ბლოკის“ წევრები ახორციელებდნენ.

დამლის პროცესში მყოფი სსრკ-ის დამცველმა ლიდერებმა 1991 წლის აგვისტოში ქვეყნის მეთაურის გორბაჩოვის ხელისუფლებიდან ჩამოცილებით სახელმწიფო საგანგებო მდგომარეობის კომიტეტი შექმნეს. თუმცა რუსეთში დემოკრატიულმა ძალებმა სახელმწიფო გადატრიალება აღკვეთეს. აზერბაიჯანშიც ყველგან დამცველების წინააღმდეგ დაიწყო მიტინგები. 22 აგვისტოს საგანგებო მდგომარეობის პერიოდის (ამ დროს უმრავლესი დემოკრატიული უფლებები იზღუდება, ასევე მასობრივი აქციების ჩატარების ნებას არ იძლევიან) მიუხედავად, ბაქოს ნიზამის მოედანზე ჩატარდა მიტინგი და ძალის გამოყენებით დაიშალა.

მომდევნო დღეს ასწ-ის წინ მიტინგსაც უმოწყალოდ დაესვა წერტილი. თუმცა ხალხის განრისხება დღითიდღე იზრდებოდა. ასე რომ 25-27 აგვისტოს ბაქო „თავისუფლების“ მოედანზე მილიონამდე ადამიანის მონაწილეობით ჩატარდა მიტინგები. რესპუბლიკის სხვა ადგილებში, მათ შორის ნახჩევანშიც ხალხმრავალი მიტინგები ჩატარდა. ამ მასობრივ აქციებზე წამოყენებული იქნა ისეთი გაბედული მოთხოვნები, როგორცაა რესპუბლიკაში არსებული საგანგებო მდგომარეობის გაუქმება და მსაწმ-ში აზერბაიჯანის სუვერენული უფლებების უზრუნველყოფა. ბოლოს, ხალხის მოთხოვნით მოწვეული იქნა აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს რეგარეშე სესია. 1991 წლის 30 აგვისტოს 13:30 საათზე ჩატარებულ სესიაზე მიღებულ იქნა დეკლარაცია აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფო დამოუკიდებლობის აღდგენის შესახებ.

რა ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა "თავისუფლების დეკლარაციის" მიღებას?

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფო დამოუკიდებლობის აღდგენის შესახებ აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს დეკლარაცია

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭო ხელმძღვანელობს რა აზერბაიჯანელი ხალხის უმაღლესი სახელმწიფო ინტერესებიდან და გამოხატავს რა მის ნებას, აღნიშნავს რა, 1918 წლიდან 1920 წლამდე აზერბაიჯანის რესპუბლიკის საერთაშორისო გაერთიანების მხრიდან აღიარებულ დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ არსებობას, აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონსტიტუციაზე, აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სუვერენიტეტის შესახებ და აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ეკონომიკური დამოუკიდებლობის საფუძვლების შესახებ საკონსტიტუციო კანონებზე გაყრდნობით, აზერბაიჯანელი ხალხის ნებასა და თავისუფალი განვითარების უზრუნველყოფისათვის საერთაშორისო პაუზისშეგებლობის გაცნობიერებით, ერთგულ კუთვნილებასა და რელიგიური სიმტკიცის დამოუკიდებლად აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ყველა მოქალაქის საერთაშორისო აქტებით გათვალისწინებული ყველა ადამიანური უფლებებისა და ძირითადი თავისუფლებების გარანტიის მიცემით, აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სუვერენიტეტისა და ტერიტორიული მთლიანობისათვის საფრთხის თავიდან აცილების მცდელობისას, ხელმძღვანელობს რა აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უსაფრთხოებისა და სახელმწიფო საზღვრების ხელშეუხებლობის უზრუნველყოფის წმინდა მოვალეობით, რესპუბლიკის ყველა პატრიოტული ძალის გაერთიანების აუცილებლობის გაცნობიერებით, აზერბაიჯანის რესპუბლიკისა და მისი ხალხის ინტერესებთან წინააღმდეგობაში არ მოსული საერთაშორისო პაქტების, კონვენციების და სხვა საბუთების მიღებით, სსრ კავშირში შექმნილი ყველა რესპუბლიკისაგან განსხვავებული ურთიერთობების კვლავაც შენარჩუნების სურვილით, საერთაშორისო გაერთიანების წევრ სახელმწიფოებთან თანასწორუფლებიანი ურთიერთობების დასამყარებლად მზადყოფნის შეტყობინებით, აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფო დამოუკიდებლობის გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის წესდებამში, სხვა საერთაშორისო სამართლებრივ პაქტებში და კონვენციებში დამტკიცებული პრინციპების შესაბამისი სახით საერთაშორისო გაერთიანების წევრი ქვეყნებისა და გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მხრიდან ცნობაზე იმედის გაზიარებით, აზერბაიჯანის რესპუბლიკის დამოუკიდებლობას აღდგენილად აღცხადებს.

გამბედაობის ზეიმი. ბაქო, 1995. გვ 176-177

თქვენი აზრით, აზერბაიჯანის რესპუბლიკა 1991 წლის აგვისტოდან შეიძლება ჩაითვალოს დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ?

სახელმწიფოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის გაფართოება. ამის შემდეგ სახელმწიფო დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა კიდევ უფრო გაფართოვდა. 14 სექტემბერს ჩატარდა აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტიის საგანგებო ყრილობა და იგი დათხოვნილად იქნა გამოცხადებული.

ჰეიდარ ალიევიმა თავის გამოსვლაში თქვა: *“ჩვენ უკვე საბჭოთა იმპერიის, კომუნისტური პარტიის დაშლის მოწიქეები ვართ... ჩვენი რესპუბლიკის, აზერბაიჯანელი ხალხის მდგომარეობა უფრო რთულია, უფრო მძიმეა. ამის მთავარი მიზეზი რესპუბლიკაში გაბატონებული აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტიის დიქტატორული რეჟიმის რეაქციული პოლიტიკა და დაშვებული უხეშო, უბატონებელი შეცდომებია”*. 1991 წლის 3 სექტემბერს ჰეიდარ ალიევი ხალხის დაქინებული მოთხოვნით ნახჩევანის პრეზიდენტის თანხმობით დატოვა ხელისუფლება და იქნა არჩეული.

? რით შეიძლება აიხსნას აპშ-ის დათხოვნა?

✍ შეაფასეთ ჰეიდარ ალიევის სიტყვები. როგორც აპშ-ის მოღვაწეობისათვის მიცემული შეფასება.

1991 წლის 3 ოქტომბერს ქვეყნის პრეზიდენტისა და აზერბაიჯანის სახალხო ფრონტის ლიდერების შეხვედრაზე მიღწეული იქნა შეთანხმება ეროვნული საბჭოს შექმნის შესახებ. აზერბაიჯანელი ხალხის დამოუკიდებლობისაკენ მიმართული მცდელობები კანონიერი შედეგებით დასრულდა და 1991 წლის 18 ოქტომბერს აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს სესიაზე ერთხმად მიღებული იქნა.

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ადმინისტრაციის შენობა

„კონსტიტუციური აქტი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფო დამოუკიდებლობის შესახებ“ კონსტიტუციურ აქტში აღნიშნულიყო, რომ აზერბაიჯანის სახელმწიფო დამოუკიდებელი, უნიტარული და საერო სახელმწიფოა. სსრპ-ის აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე არსებული ყველა მოძრაობა და უძრავი ქონება აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ქონებად ითვლება. პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების თავისი ისტორიული და ეროვნული ტრადიციების, ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებების

შესაბამისად განვითარება აზერბაიჯანელი ხალხის განუყოფელი, დაურღვეველი და აუცილებელი უფლებაა. აზერბაიჯანელი ხალხი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე და მის გარეთ მცხოვრები, აზერბაიჯანის სახელმწიფოსა და მის კანონებზე დაქვემდებარებაში მყოფად ჩათვლილი აზერბაიჯანის ყველა მოქალაქისაგან შედგება. **პოლიტიკური ხელისუფლება ეკუთვნის ხალხს**, ეს სუვერენული ხელისუფლება პარლამენტის, უმაღლესი სააღმსრულებლო ორგანოსა და სასამართლოების, საერთო, პირდაპირი, ფარული, თანასწორი არჩევნების გზით არჩეული წარმომადგენლების საშუალებით ხორციელდება. რესპუბლიკის ტერიტორია და საზღვრები ხელშეუხებელია. ბუნებრივი რესურსები აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კუთვნილებაა. ეკონომიკური საქმიანობა ეფუძნება საბაზისო ურთიერთობებსა და თავისუფალ შეწირვებს. კანონით გათვალისწინებული შემთხვევების გარდა იძულებითი შრომა აკრძალულია. მშრომლებს კანონით რეგულირებადი გაფიცვის უფლება აქვთ. კონსტიტუციურ აქტში მოქალაქეების არჩევისა და არჩეულად ყოფნის, პოლიტიკური პარტიებისა და გაერთიანებების შექმნის უფლება, რესპუბლიკის დაცვის, საკუთარი შემოსავლების შესაბამისად გადასახადების გადახდის, კანონების უსიტყვოდ დაცვის მოვალეობები და სხვა არის დამტკიცებული. მიუხედავად ამისა, იმდროინდელი აზერბაიჯანის ხელმძღვანელობა იმპერიის დაშლის მიმართ დაუჯერებლობას ავლენდა და რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის რეფერენდუმით დამტკიცებას აფერხებდა.

დამოუკიდებლობის სამართლებრივი თვალსაზრისით განმტკიცება. 1991 წლის 8 დეკემბერს ბელარუსის ქალაქ ბრესტის სიახლოვეს რუსეთის ფედერაციის, უკრაინისა და ბელორუსის ხელმძღვანელებმა დადეს ხელშეკრულება **დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის (დსთ)** შექმნის შესახებ. ამით, სსრკ როგორც საერთაშორისო სამართლის სუბიექტი ისტორიის სცენიდან წაიშალა.

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფო გერბი

აზერბაიჯანის დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ქცევაში კიდევ ერთი გადამწყვეტი ნაბიჯი 29 დეკემბერს გადაიდგა. ამ დღეს ჩატარებულ რეფერენდუმის ბიულეტენში ეწერა შეკითხვა: „ხართ თუ არა „აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფო დამოუკიდებლობის შესახებ“ „აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს მიღებული კონსტიტუციური აქტის მომხრე?“ აზერბაიჯანელმა ხალხმა დასმულ კითხვაზე ერთსულოვანი დადებითი პასუხის გაცემით სახელმწიფო დამოუკიდებლობის მხარდაჭერა გამოავლინა.

რატომ ითვლება გადაწყვეტ ნაბიჯად დამოუკიდებლობის მოპოვებაში რეფერენდუმის ჩატარება?

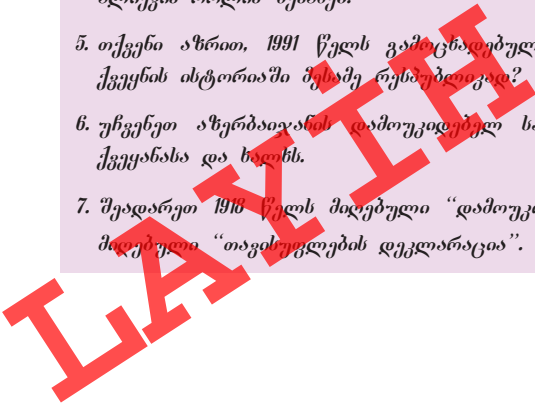
მილი მიჯლისმა 1992 წლის 27 მაისს დაამტკიცა აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფო ჰიმნი, რომლის მუსიკაც უზეირ ჰეჯიბეილის, ხოლო სიტყვები ეჰმედ ჯავადს ეკუთვნის, ასევე 1993 წლის 23 თებერვალს დაამტკიცა სახელმწიფო გერბი.

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მდელი მეჯლისის შენობა

ამრიგად, აზერბაიჯანელმა ხალხმა შექმნილი ისტორიული სიტუაციიდან სწორედ, წარმატებით ისარგებლა და XX საუკუნეში მეორედ თავისი სახელმწიფო დამოუკიდებლობა მოიპოვა.

1. როგორ შეგიძლიათ განმარტოთ 1991 წლის მარტსა და დეკემბერში ჩატარებულ რეფერენდუმების შედეგებს შორის განსხვავება?
2. რომელი მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადადგა დამოუკიდებლობის მოპოვების გზაზე ჰეიდარ ალიევი მა ნახჩევანში ყოფნის პერიოდში?
3. შეადარეთ 1991 წელს 30 აგვისტოსა და 18 ოქტომბრის საბუთები, უჩვენეთ მსგავსი და განსხვავებული მხარეები.
4. მოაშაადეთ წარდგენა აზერბაიჯანის დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ქცევის საქმეში ჰეიდარ ალიევის როლის შესახებ.
5. თქვენი აზრით, 1991 წელს გაბატონებული აზერბაიჯანის რესპუბლიკა რატომ ითვლება ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში შესამჩნევ რესპუბლიკად?
6. უჩვენეთ აზერბაიჯანის დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ყოფნამ რა სარგებელი მოუტანა ჩვენს ქვეყანასა და ხელს.
7. შეადარეთ 1918 წელს მიღებული “დამოუკიდებლობის დეკლარაცია” და 1991 წლის 30 აგვისტოს მიღებული “თავისუფლების დეკლარაცია”.

33 ყარაბაღის პირველი ომი

ყარაბაღის აზერბაიჯანის საწყისი და განუყოფელი ნაწილია. სომხები მუდმივად ცდილობდნენ მის მთიან ნაწილში საბჭოთა ხელშეკავანულობის მიერ 1923 წელს შექმნილი ავტონომიური წარმონაქმნის აზერბაიჯანისაგან ჩამოცილებას. 80-იანი წლების ბოლოს მათ ისარგებლეს არსებული პირობებით და მათი გააქტიურება მთიანი ყარაბაღისა და ზოგიერთი მეზობელი ჩვენი ტერიტორიების დროებითი დაკარგვით დასრულდა.

ავტონომია¹, მილიცია, მინსკის ჯგუფი, ანკლავი, "თავისუფლების მხარდაჭერის აქტი", პორადისი, ცეცხლის შეწყვეტა

ყარაბაღის კონფლიქტის დაწყება. სომხებმა ჯერ საბჭოთა, შემდეგ რუსეთის სამხედრო ძალების დახმარების გამოყენებით მთიან ყარაბაღში პროვოკაციული მოქმედებები გააფართოვეს, აზერბაიჯანელები შევიწროებით და გამოდევნით ტერიტორიიდან გამოიყვანეს. 1991 წელს სექტემბერში სომხების მხრიდან არაკანონიერი წარმონაქმნი - მთიანი ყარაბაღის რესპუბლიკის შექმნა გამოცხადდა. ამ არაკანონიერი ქმედების პასუხად აზერბაიჯანის რესპუბლიკამ იმავე წლის 26 ნოემბერს მსაო-ს სტატუსი გააუქმა.

? როდის და ვის მიერ შეიქმნა მსაო?

სსრკ-ის დაშლის დროს ისინი თავის წამქეზებულებსა და თავისი ხანგრძლივ მომზადებებზე დაყრდნობით მოქმედებაზე გადავიდნენ. მტრის წარმატების ერთი მიზეზიც აზერბაიჯანში სერიოზული სახით ჯარის მშენებლობის დაუწყებლობა იყო. სომხების ჩადენილი შეიარაღებული ქმედებებისათვის მოსახლეობიდან გამოსული მოხალისეები და აზერბაიჯანული მილიცია (პოლიციის ადრინდელი სახელი) იძულებულნი იყვნენ გაეცათ პასუხი.

აზერბაიჯანში არსებული დემოკრატიული ძალების ზეწოლა 1991 წლის 5 სექტემბერს თავდაცვის სამინისტროს შექმნითა და 9 ოქტომბერს კი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების შესახებ კანონის მიღებით დასრულდა. 19 ნოემბერს მიღებული იქნა გადაწყვეტილება 22 რაიონსა და ქალაქში თავდაცვის ბატალიონების შექმნის შესახებ. თუმცა გაცილებით კარგად შეიარაღებული და გაწვრთნილი მტრის წინაშე ამ რაზმებით ბრძოლის წარმოება ძალიან ძნელი იყო.

ომის პირველი წლები. ყარაბაღის იმ საცხოვრებელ პუნქტებზე, რომლებშიც აზერბაიჯანელები ცხოვრობდნენ, სომხების შეტევები გაფართოვდა. 1992 წლის დასაწყისში დაბა ქერქიჯაპანი, სოფლები კეიბალი, მალიბეილი, აშაღი კუმჭულარი და იუხარი კუმჭულარი დაპყრობილი იქნა.

შუმის ალიყის გარღვევისათვის იანვრის ბოლოს, აზერბაიჯანის არმიის მიერ ჩატარებული ოპერაცია „დაშალთი“ სწორი კავშირგაბმულობის დაუმყარებლობის მიზეზით წარუმატებლად დასრულდა. თებერვლის შუა რიცხვებში მტერმა სოფელი ყარადაღლი ხელში ჩაიგდო. სოფლის დამცველებსა და მშვიდობიან მოსახლეობას უმოწყალოდ გაუსწორდნენ. თებერვლის ბოლოს კი ხოჯალის ტრაგედია დაატრიალეს.

აზერბაიჯანის სახელმწიფომ მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი ეუთო-ზე განსახილველად გაიტანა. მართალია, კონფლიქტის გადაწყვეტისათვის მინსკის ჯგუფი მოქმედებდა, მაგრამ მთიან ყარაბაღში ჩვენს ტერიტორიებს სომხები ერთმანეთის მიყოლებით იპყრობდნენ. 1992 წლის 8 მაისს ქალაქ შუმის დაპყრობით კი სომხეთმა მთიანი ყარაბაღის, შეიძლება ითქვას, რომ მთელი ტერიტორია დაიპყრო. რამდენიმე დღის შემდეგ ლაჩინის რაიონის დაპყრობით მთიან ყარაბაღისა და სომხეთს შორის პირდაპირი კავშირი დამყარდა.

¹ ავტონომია - შიდა კანონმდებლობაში და მართვაში დამოუკიდებლობის უფლება; თვითმმართველობა

პირობითი ნიშნები:

● დედაქალაქები	--- დაპყრობილი ტერიტორიები – 17 000 კმ ²	▲ დევნილების დროებითი განსახლების რაიონები
○ ქალაქები	— ყოფილი მყოს ადმინისტრაციული საზღვრები	▲ კარავის ბანაკები
○ სხვა საცხოვრებელი პუნქტები	--- აგრესიის შედეგად არმომუშავე ბაქო-ივლებს-ნახჩევანის შოსე გზები	🔥 გენოციდ ჩადენილი ტერიტორიები
— ყოფილი შსაშს-ს ადმინისტრაციული საზღვრები	--- აგრესიის შედეგად არმომუშავე ბაქო-ჯულფას რკინიგზა	

აზერბაიჯანელების წინააღმდეგ სომხების წარმოებული დეპორტაციის, ეთნიკური წმენდის, გენოციდის პოლიტიკისა და სამხედრო დაპყრობის შედეგები (1988–1994)

ქვეყანაში არმიის მშენებლობის პროცესიც გრძელდებოდა. 20 თებერვალს შეიქმნა აზერბაიჯანის ავიაესკადრილია¹. ეს დღე სამხედრო საჰაერო ძალების დღედ გამოცხადდა. ყოფილი სსრპ-ის კასპის ფლოტის ძალებისა და საშუალებების 25 პროცენტი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის განკარგულებაში გადავიდა.

25 მარტს აზერბაიჯანის რესპუბლიკის იმ პერიოდისათვის უმაღლესი წარჩინების ხარისხი "აზერბაიჯანის ეროვნული გმირი"-ს სახელი განისაზღვრა. 5 ივნისს აზერბაიჯანის რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა ორგანოების 11 თანამშრომელს გამოჩენილი პირადი გმირობისა და მამაცობისათვის სიკვდილის შედეგად ეს სავატიო სახელი მიენიჭა.

აწარმოეთ გამოკვლევა "აზერბაიჯანის ეროვნული გმირის" წოდება მინიჭებულთა შორის ერთ-ერთი პირველთაგანის – მიქაელ ეპქედეი ოდღუ ჯაბრადილოვის შესახებ.

1992 წლის ზაფხულის თვეებში აზერბაიჯანის არმიამ გარკვეული წარმატებები მოიპოვა. ივლის-აგვისტოში აღდგურეს რაიონი, შეიძლება ითქვას, რომ, გათავისუფლდა. გორანბოის მტრის მიერ დაკავებული მიწები უკან დაბრუნებულ იქნა. აგვისტოს დასაწყისში სომხეთის აზერბაიჯანის (გედაბეის რაიონის) ტერიტორიაზე ანკლავი³ - ბამქენდი მტრისგან განთავისუფლდა.

აშშ-ის კონგრესმა სომხეთის ლობის ზეწოლით 1992 წლის ოქტომბერში ვითომ სომხეთის ბლოკადაში ყოფნისათვის დადანაშაულებით² თავისუფლების დაცვის აქტი“-თ სახელმწიფო დონეზე აზერბაიჯანისათვის დახმარების აღმოჩენის მკაცრად შემზღულად 907-ე დამატება მიიღო. ამ საბუთის თანახმად აზერბაიჯანი ვითომდა სომხეთს ბლოკადაში ამყოფებდა ამიტომ სახელმწიფოს დონეზე ყველანაირი მათ შორის ჰუმანიტარული დახმარებაც შეუზღულდეს.

² ავიაესკადრილია – რეიდენიე თაითმრანაივის რაზმისაგან შემდგარი სამხედრო ავიაცია.
³ ანკლავი – ერთი ან რამდენიმე სახელმწიფოს ტერიტორიის სახმელეთო ნაწილი სრულად გარშემორტყმული ტერიტორიის ნაწილი. გარეთ უმშრომობს საბჭომ, წყენს რიოელი რაიონების დაპყრობისთან დაკავშირებით მაილი რეზოლუციებზე?

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის შინაგანი ჯარების სამხედროების ერთი ჯგუფი. ფაშულის რაიონი 1993 წელი

აზერბაიჯანის არმიის წარმატებებმა სომხების წამქეზებლები კიდევ უფრო გააქტიურეს. 1992 წლის ბოლოს - 1993 წლის დასაწყისში აზერბაიჯანის შეიარაღებული ძალები იძულებული გახდნენ მიიმეზრმოლებში შესულიყვნენ და რიგი წარუმატებლობები იწვნის. 1993 წლის დასაწყისში რუსეთმა აზერბაიჯანს ღიად შეატყობინა, რომ ის ან რუსეთის არმიას უნდა ენდოს **ფსმ**-ში შევიდეს, ან მხოლოდ საკუთარი თავის იმედად უნდა ყოფილიყო. აზერბაიჯანი რუსეთის ულტიმატიურ მოთხოვნას არ დაეთანხმა. 1993 წლის თებერვლის დასაწყისში სომხები რუსეთის მე-7 არმიის 128-ე მოტომსროლელი პოლკისა და დაქირავებულე-

ბის, ძირითადად კახაკების მონაწილეობით აღდერის რეგიონში შეტევაზე გადმოვიდნენ. მტრის წარმატებაში აზერბაიჯანის არმიაში არსებულმა ზოგიერთმა გამოუცდელობამ, უდისციპლინობამ და თვით დალატის შემთხვევებმაც თავისი როლი შეასრულეს, მართალია სომხეთი აზერბაიჯანის წინააღმდეგ ომს აწარმოებდა, ამტკიცებდნენ რომ სამხედრო ოპერაციები მხოლოდ მთიანი ყარაბაღის სომხების მიერ იწარმოებოდა. სომხების მხრიდან შეტევის შედეგად ქელბეჯარი 3 აპრილს დაპყრობილი იქნა. 15 ათასი ადამიანი ტყვედ აიყვანეს და არნახული მხეცობები ჩაიდინეს. რუსეთმა თავისი ჯარები აზერბაიჯანიდან, სხვა ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკებიდან გაყვანილივით ეტაპობრივად კი არა, სწრაფად გაიყვანა. ამ დროს იარაღის ის ნაწილი, რომელიც აზერბაიჯანელებს უნდა რეგობოდათ, სომხების ხელში გადავიდა.

შეეცადეთ გარკვევით, რუსეთის ჯარების სხვა რესპუბლიკებთან შედარებით აზერბაიჯანიდან უფრო სწრაფად გაყვანის დადებითი და უარყოფითი მხარეები.

გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის უშიშროების საბჭოს 1993 წლის 30 აპრილის ნომერი 822 რეზოლუციით ქელბეჯარის რაიონის დაპყრობაზე შემფოთება გამოითქვა.

რესპუბლიკაში პოლიტიკურმა კრიზისმა, სურათ ჰუსეინოვის სამხედრო ამოხმა და რაც ყველაზე მთავარია სომხების დაუსჯელად დარჩენამ მტერს იენისის თვის დასაწყისიდან ძლიერ შეტევაზე გამოსვლის შესაძლებლობა მისცა. **იგლისის თვეში აღდამი, აგვისტოში ჯებრაილი, ფიზული, კუბადლი, ოქტომბრის ბოლოს კი ზენგილანი რაიონები დაპყრობილი იქნა.**

გაეროს უშიშროების საბჭომ აზერბაიჯანის მიწების დაპყრობასთან დაკავშირებით მიიღო **ნომერი 853, 874, 884 რეზოლუციები.**

მართალია, ამ საბუთებში სომხებისაგან დაპყრობილი ტერიტორიების დაუყოვნებლივ, სრულიად და უპირობოდ დატოვება მოითხოვება, სომხები სხვადასხვა მიზეზებით ამ მოთხოვნების შესრულებას თავს არიდებენ.

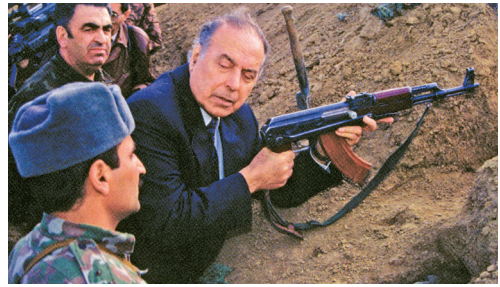
აზერბაიჯანის რომელი რაიონების დაპყრობასთან დაკავშირებით მიიღო რეზოლუციები გაეროს უშიშროების საბჭომ?

გარდატეხა ომის მსვლელობაში. საერთო ეროვნული ლიდერის ჰეიდარ ალიევის 1993 წლის იენისში რესპუბლიკის ხელმძღვანელობაში დაბრუნებამ არმიის მმენებლობლობაში მნიშვნელოვანი შედეგები გამოიღო. არასაწყესდებო სამხედრო ნაწილები გაუქმდა, დაიწყო ძლიერი საწყესდებო არმიის შექმნის პროცესი. 1993 წლის 2 ნოემბერს ჰეიდარ ალიევმა ტელევიზიითა და რადიოთი მიმართვის დროს საღის მტრის წინააღმდეგ გაერთიანებისა და საბრძოლველად აღდგომისაკენ მოუწოდა. ხალხი თავისი ხელმძღვანელის მოწოდებას გამოეხმაურა. მალე მოხალისეებისაგან ბატალიონები შეიქმნა და ფრინტზე გაიგზავნა. ავღანეთში სამსახური გაწეული ყოფილი მებრძოლების პრეზიდენტისათვის მიმართვის შემდეგ მათგან შემდგარი სამხედრო ნაწილი შეიქმნა.

1993 წლის ნოემბერში ეროვნულმა საბჭომ მიიღო კანონი თავდაცვის შესახებ. პრეზიდენტი პირადად იყო ფრონტის რეგიონში და განსაზღვრავდა კონკრეტულ ღონისძიებებს.

ამავე წლის ნოემბრის შუა ხანებში აზერბაიჯანის არმიამ უკვე შეძლო ფრონტზე სომხების შეტევისათვის მტკიცე წინააღმდეგობის გაწევა. **აკიფ ხენელიევმა** ერთ ბრძოლაში 50-მდე მტრის

ჯარისკაცი გაანადგურა, **ეთიბარ ისმაილოვი** მებრძოლი ამხანაგების გადარჩენისათვის მტრის ტანკს ქვეშ შეუვარდა და ის გაანადგურა. სიკვდილის შემდეგ მას აზერბაიჯანის ეროვნული გმირის წოდება მიენიჭა. მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის მსვლელობისას მხოლოდ აზერბაიჯანელები კი არა, სხვა ეროვნების ბევრი აზერბაიჯანელი მოქალაქეც გმირობის მაგალითს უჩვენებდა. მათ შორის შეიძლება დავასახელოთ სიკვდილის შემდეგ აზერბაიჯანის ეროვნული გმირის წოდება მიანიჭებული ახისკა თურქი **ისგენდერ აზნაუროვი**, რუსი **იური კოვბალოვი**, ებრაელი **ალბერტ აგარუნოვი** და სხვები.

ჰეიდარ ალიევი რესპუბლიკის სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონში საბრძოლო პოზიციებზე

“...ცნობილია, რომ ესტა ჩვენი რესპუბლიკა თავის მძიმე, შეიძლება ითქვას, ტრაგიკულ ხანაში იმყოფება. ქვეყანა მძიმე სოციალურ-ეკონომიკურ კრიზისშია. სომხური შეიარაღებული ძალების აგრესიის შედეგად, ჩვენი მიწების ერთი ნაწილი დაპყრობილია, ერთ მილიონზე მეტი ჩვენი თანამემამულე ლტოლვილის მდგომარეობაშია. ასეთ პერიოდში უფრო მეტიც, დონისძიებების განხორციელება საჭიროა, რათა რესპუბლიკამ შეძლოს ამ მძიმე მდგომარეობიდან გამოსვლა. ესტა მოთავარი ამოცანა რესპუბლიკის საიმედო დაცვა და ჩვენი ლტოლვილი თანამემამულეების ცხოვრების საჭირო დონეზე უზრუნველყოფაა. ესენი დღევანდელი დღის ამოცანებია. მომავლისა კი ჩვენი რესპუბლიკის დაპყრობილი მიწების უკან დაბრუნება, აზერბაიჯანის ტერიტორიული მთლიანობის უზრუნველყოფა. აზერბაიჯანის სახელმწიფო მთელი მიწების, მთელი სიმდიდრეების პატრონი უნდა იყოს...”

ჰეიდარ ალიევის ფრონტისპირა რეგიონში – იმიშლის, ფიზულის, ბეილევანის, შეშქარის, აღჯაბედის რაიონებში მოგზაურობის დროს გამოსვლიდან. დეკემბერი, 1993 წელი. დიდი ლიდერის 90 გაელვება, ბაქო, 2013, გვ 24

1994 წლის 5 იანვარს აზერბაიჯანის არმიამ ფიზულის რაიონში დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე დაბა ჰორადუზი და 22 სოფელი გაანთავისუფლა. შეტევა ფართოვდებოდა. ჯაბრ-ილის რაიონის ერთი ნაწილი, ქელბეჯარის რაიონის გარკვეული საცხოვრებელი პუნქტები მტრისაგან გაიწმინდა. ბრძოლებში მტერმა 4 ათასი ჯარისკაცი და ოფიცერი დაკარგა.

აგტორიტეტულმა იმპერიისმოყვარულმა ძალებმა სომხებისათვის დახმარება კიდევ უფრო გაზარდეს. თუმცა ჩვენი შეიარაღებული ძალები ყველა ფრონტზე მტრის შემოტევის მოგერიებას ახერხებდა.

აზერბაიჯანი თავისი სუვერენიტეტის პატივისცემის ჩარჩოებში რუსეთის კონფლიქტის გადაწყვეტის მცდელობებსაც პატივისცემით ეკიდებოდა. აზერბაიჯანის რესპუბლიკამ 1994 წლის 8 მაისს კონფლიქტში მონაწილე მხარეების, მათ შორის მთიანი ყარაბაღის აზერბაიჯანელი და სომეხი მხარეების განზრახვების დამადასტურებელ ბოშკევის პროტოკოლს ხელი მოაწერა. 1994 წლის 12 მაისს ფრონტის ხაზზე მიღწეული იქნა ცეცხლის შეწყვეტა

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ჰეიდარ ალიევის წარმატებულმა საგარეო და საშინაო პოლიტიკამ მტერი და მისი წამქეზებლები დაარწმუნა, რომ უფრო მეტი სამხედრო წარმატებების მოპოვებას ვერ შეძლებენ.

ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიების 20 პროცენტი მტრის ხელში გადავიდა. გამოუცხადებელ ომში 20 ათასი აზერბაიჯანელი დაიღუპა, 100 ათასი დაიჭრა, 5 ათასი დაინვალიდა, ლტოლვილთა და დევნილთა რაოდენობამ მილიონს გადააჭარბა.

1. რით შევძლიათ ახსნათ ის, რომ "აზერბაიჯანის ეროვნული გმირის" წოდება მიანიჭებული ჩვენი მოქალაქეები მხოლოდ მსხვერპლ საჭიროა თორავანების თანამშრომლები იყვნენ?
2. თქვენ აზრით, რასიან არის დაკავშირებული ვაერის უშიშროების საბჭოს მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტთან დაკავშირებული შესაბამისი რეზოლუციების შეუსრულებლობა?
3. ფრონტზე 1993-1994 წლებში შეკეთიარობებულების, პირველ რიგში, ვის სახელით დაკავშირება შეიძლება?
4. რა დადებითი მხარე ჰქონდა ცეცხლის შეწყვეტის ხელმოწერას აზერბაიჯანის რესპუბლიკისათვის?
5. რუკაზე ვანახდებოთ 1994 წლის დასაწყისში გათავისუფლებული ჩვენი ტერიტორიები.

34 სოჯალის გენოციდი

თავის ისტორიაში მრავალგზის სომხების მხრიდან გენოციდგანცდილი აზერბაიჯანელი ხალხი 1992 წლის თებერვალში სოჯალის მონივე ტრაგედიის მომსწრე გახდა. ამ დროს მოხდა საუკუნის ერთ-ერთი ყველაზე საშინელი ტრაგედია და იგი ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში შავი ასოებით ჩაიწერა.

სოჯალის გენოციდი, რეპრესია, სტერეოტიპი, კამპანია "სამართლიანობა სოჯალის"

სოჯალის ტრაგედიის მიზეზები. სოჯალი ხანქენდიდან 10 კილომეტრით ჩრდილო-აღმოსავლეთით, ალდამ-შუშისა და ესგერენ-ხანქენდის გზებზე მდებარეობს. მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის პირველივე დღეებიდან დაწყებული სოჯალი ყურადღების ცენტრში იყო. სომხეთში რეპრესირებული და თავისი მშობლიური მიწებიდან დევნილი 1500 აზერბაიჯანელი და ფერგანიდან (უზბეკეთი) მოსული 495 ახისკა თურქი სწორედ სოჯალის იყო დაბინავებული. ამ დროს სოჯალი განსაკუთრებული ზრუნვის ქვეშ იყო. ჯერ კიდევ 1988 წლის ოქტომბერში აზერბაიჯანის მთავრობამ მიიღო სპეციალური დადგენილება სოჯალის სოციალური განვითარების შესახებ. ამ დადგენილების მიხედვით, რესპუბლიკის სხვადასხვა რაიონებიდან სოჯალის სამშენებლო მასალები, სამუშაო ძალა იგზავნებოდა. ქალაქი სწრაფად შენდებოდა და ფართოვდებოდა. ხანქენდიდან დევნილი 18 ათასი აზერბაიჯანელიდან ერთმა ნაწილმა სოჯალის შეაფარა თავი. სომხეთის მხრიდან დაპყრობის წინ სოჯალის მოსახლეობის რაოდენობამ 7000 კაცს მიაღწია. სომხები სოჯალის აეროპორტის საშუალებით ხანქენდში სამხედრო შეიარაღებას ეზიდებოდნენ. ამის თანდათანობით აღმკვეთი სოჯალის თავდადებული პოლიცია სამგზავრო რეისების გარდა, არც ერთ სატვირთო თვითმფრინავს აეროპორტში დასაშვებად გზას არ აძლევდა.

სომხების მიერ სოჯალის ერთ-ერთ ძირითად სამიზნედ შერჩევა შემთხვევითი არ იყო.

მტერი სოჯალის დაპყრობით გარკვეულ მიზნებს ისახავდა:

1. მთიანი ყარაბაღის რეგიონის სხვა ქალაქების დაკავებისათვის სტრატეგიული უპირატესობის მოპოვება;
2. რეგიონში ერთადერთი სამოქალაქო აეროპორტის მქონე მნიშვნელოვანი საკომუნიკაციო ცენტრის ხელში ჩაგდება;
3. სოჯალის ჩადენილი განოციდით ფსიქოლოგიური უპირატესობის მოპოვება და აზერბაიჯანელების ნების გატეხვა.
4. სოჯალის და გარშემო ტერიტორიებზე არსებული ისტორიული ნაშთებით მათი ტერიტორიული პრეტენზიების უსაფუძვლოდ გამოვლენის გამო ქალაქი აღეკვეთათ პირისაგან მიწისა.

სოჯალის ტრაგედიის დატრიალება. 1992 წლის თებერვლის 25-დან 26-ზე გადასვლას დამესძლიერი საარტილერიო ცეცხლის შემდეგ სსრპ-ის დროს ქალაქ ხანქენდში განთავსებული 366-ე მოტომსროლელი პოლკის ჯავშანტექნიკისა და სამხედრო შემადგენლობის დახმარებით სომხეთის შეიარაღებული ძალები და ნახევარგასამხედროებული გაერთიანებები ქალაქის დაპყრობისათვის მოქმედებაზე გადავიდნენ. მტერის დაწყების შემდეგ ქალაქში დარჩენილი 2500-მდე მოსახლე აზერბაიჯანელების კონტროლქვეშ მყოფი უახლოესი ადგილის მიღწევის მიზნით აქაურობის დატოვებას ცდილობდა. თუმცა მათი იმედები ფუჭი აღმოჩნდა. ქალაქის დამტოვებელ მოსახლეობას ჩასაფრებულები დახვდნენ. სოფლებს ნახივანლისა და პირჯამალის ახლომდებარე სომხური სამხედრო პოსტების მხრიდან ან ცეცხლის გაეხსნათ და განადგურდნენ ან კიდევ ტყვედ აიყვანეს.

რატომ იყო დაუშვებელი რუსეთის შეიარაღებული ძალების სოჯალის ტრაგედიაში მონაწილეობა?

მტერმა სოჯალის გენოციდის ჩადენით 613 კაცი სიცოცხლეს გამოასახლა, მათ შორის 63 ბავშვი; 106 ქალი; 70 მონუცი; 8 ოჯახი მოლიანად ამოწყვიტეს; 25 ბავშვის ორივე მშობელი,

ხოჯალოს გენოციდის მსხვერპლთა ხსოვნისადმი მიძღვნილი ძეგლი

130 ბაგშის თითო მშობელი იქნა მოკლული. ამასთან 78 კაცი დაიჭრა, 1275 კაცი ტყვედ იქნა აყვანილი, 150 კაცი უგზოუკვლოდ დაიკარგა. ძალიან ცოტა ადამიანმა მიაღწია აზერბაიჯანელების კონტროლის ქვეშ მყოფ ქალაქ ალდამამდე.

მრავალრიცხოვანი ფაქტების მოწმობენ იმას, რომ ხოჯალოში მშვიდობიანი მოსახლეობა შეგნებულად, ძალადობრივად ამოხოცეს. მაგალითად, ამ დღეს მოსახლეობის გადარჩენი მსურველი მნიშვნელოვანი ნაწილის ტერიტორიიდან გასასვლელ გზებზე წინასწარ სპეციალურად გამზადებულ ჩასაფრებებში განადგურება ერთ-ერთი ამოთგანია.

რატომ შეიძლება შეფასდეს ხოჯალოში მომხდარი ტრაგედია, როგორც გენოციდი?

ხოჯალოს ტრაგედიის მოხდენის დამპყრობელი ქვეყნის სომხეთის ამჟამინდელმა და ყოფილმა პრეზიდენტებმაც ლოცვა-კურთხევა მისცეს. მაგალითად, 1992 წელს ლ. ტერ-პეტროსიანი სომხური არმიისათვის მიმართვაში ამბობდა: *“თქვენ სომხებმა მტრის მოკვლისას ვუღის სიხვიდე არ უნდა გამოიხინოთ. მითან ყარაბაღში აზერბაიჯანულად წოდებულთა მორჩენამდე და იქ თქვენი ცივილიზაციის დამტკიცებამდე თქვენ მტერი არ უნდა შეგეცოდოთ”*. ამჟამინდელი სომხეთის პრეზიდენტი ს. სარქისიანი იყო ხოჯალოს გენოციდის ჩამდენი ძალების ერთ-ერთი მეთაურთაგანი, მისი ერთ-ერთი ორგანიზატორი და გენოციდში უშუალოდ მიუღია მონაწილეობა. მისი თომას დე ვაალის წიგნში „ყარა ბად“ გამოთქმული მოსაზრებები სომხებს ამხელს. *“ხოჯალომდე აზერბაიჯანელებს ასე ეგონათ, რომ ჩვენთან სუმრობა შეიძლება, ისინი ასე ფიქრობდნენ, რომ სომხები მშვიდობიან მოსახლეობაზე ხელს არ აღმართავდნენ. ჩვენ ის სტერეოტიპი¹ დავანგრეთ”*.

ხოჯალოს მტრის მიერ დაპყრობის დროს დიდი მამაცობის ჩვენებით თავდადებული ჩვენი გმირი შვილები აზერბაიჯანის ეროვნული გმირის საპატიო სახელის ღირსნი გახდნენ. მათ შორისაა ხოჯალოს აეროპორტის კომენდანტი **ელაფ პაჯიევი**, ხოჯალოს ტერიტორიული თავდაცვის ბატალიონის მეთაური **თოფიკ ჰუსეინოვი**, ასეულის მეთაური **აკილ კულიევი**, შეიარაღებულ რაზმის მეთაური **ელესგერ ნოგრუზოვი**. ხოჯალოს გენოციდის დროს მშვიდობიანი მოსახლეობის გადარჩენაში გამორჩეულ და თავდადებულთა მწვევალამდე ამაღლებულ **ჰაქმეთ ნეზერლის**, **ფაუზული რუსთე-მოგს**, **ჯანბულად რზაეგს** და **არაზ სელიმოვსაც** სიკვდილის შემდეგ აზერბაიჯანის ეროვნული გმირის წოდება მიენიჭათ.

აზერბაიჯანელი ხალხის საერთო ეროვნული ლიდერი ჰეიდარ ალიევი ხოჯალოს მოვლენასთან დაკავშირებით ამბობდა: *“ხოჯალოს გენოციდი XX საუკუნის ერთ-ერთი უდიდესი ადამიანურ ტრაგედიათაგანია. ხოჯალოში არსებული შეუბრალებლობით ჩადენილი ამ ადამიანთა ხოცვა-ჟლეტის დედამისწის ნებსძიერ კუთხეში მოხდენის თავიდან აცილებისათვის ხოჯალოს გენოციდის სიმართლე მსოფლიო საზოგადოებას ყოველმხრივ უნდა მიეწოდოს და ჰუმანიზმის იდეალებისადმი ერთგულების წარმოქმნა ყველა ადამიანმა ამ ტრაგედიასზე თავისი მტკიცე, ერთმნიშვნელოვანი პოზიციის დაფიქრებისათვის შეაყრის და მიზანმიმართული სამუშაო უნდა შეასრულოს”*.

¹ სტერეოტიპი - ფიგურა, შაბლონი

პირობითი ნიშნები:

- ციხე-სიმაგრეები
- ადმინისტრაციული ერთეულები
- გზები

ხოჯალოს რაიონი

თოფიკ ჰუსეინოვი დაიბადა ქალაქ ხოჯალოში. ყარაბაღისათვის ბრძოლების დროს, ის ხოჯალოს ტერიტორიული თვითთავდაცვის ბატალიონის ერთ-ერთი ორგანიზატორი და მეთაური იყო. რაიონში მას "მიხაილოს" ფსევდონიმით იცნობდნენ. სხვადასხვა ბრძოლებში მრავალჯერ გამორჩეულმა თოფიკ ჰუსეინოვმა ბოლო გამირობა ხოჯალოს მტრის მიერ დაკავების დროს უჩვენა. მან უთანასწორო ბრძოლაში უკანასკნელ ტყვიამდე იბრძოლა. იმისათვის, რომ ტყვედ არ ჩავარდნილიყო ყუმბარის აფეთქებით საკუთარ თავთან ერთად ათამდე სომეხი მოსპო.

თოფიკ მირსაბ ოღლუ ჰუსეინოვს სიკვდილის შემდეგ "აზერბაიჯანის ეროვნული გმირის" წოდება მიენიჭა.

ხოჯალის ტრაგედიის შეფასება.

სახელდობრ, ჰეიდარ ალიევის 1993 წელს ხელისუფლებაში დაბრუნების შემდეგ ხოჯალის გენოციდის მიეცა მკაცრი პოლიტიკური და სამართლებრივი შეფასება. მილლი მეჯლისმა მისი ინიციატივით 1994 წელს მიიღო დადგენილება „ხოჯალის გენოციდის დღის შესახებ“. ამ საბუთში მოვლენის მიზეზები, დამნაშავეები დაწვრილებითაა ნაჩვენები. ჩვენი უდიდესი ბელადის 1997 წლის 25 თებერვლის განკარგულებით ყოველი წლის 26 თებერვალს 17:00 საათზე აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე ხოჯალის გენოციდის მსხვერპლთა ხსოვნის უკვდავსაყოფად წუთიერი დუმილი ცხადდება.

ლეილა ალიევას გამოსვლა „სამართლიანობა ხოჯალის“ კამპანიის მსვლელობისას.

ხოჯალის ტრაგედიის, როგორც გენოციდის შეფასება და მსოფლიო საზოგადოებისათვის წარდგენა აზერბაიჯანის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთი ძირითადი მიმართულებაა. ამ მიმართულებით აზერბაიჯანის პრეზიდენტი ილჰამ ალიევი თანმიმდევრულ და სისტემურ ღონისძიებებს ახორციელებს. ამასთან დაკავშირებით ჰეიდარ ალიევის ფონდის, განსაკუთრებით მისი პრეზიდენტის, აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ვიცეპრეზიდენტის მეჰრიბან ხანუმ ალიევას მოღვაწეობა განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს.

2008 წელს ჰეიდარ ალიევის ფონდის ვიცეპრეზიდენტის ლეილა ალიევას ინიციატივით სტარტი მიეცა საერთაშორისო საგანმანათლებლო კამპანიას „სამართლიანობა ხოჯალის“.

კამპანია მიზნად ისახავს ხოჯალის გენოციდის მსოფლიო ქვეყნების მხრიდან აღიარებას, სომეხი დამნაშავეების პასუხისგებაში მიცემას, ასევე ხოჯალის გენოციდის მსხვერპლთა ხსოვნას, მათი ხსოვნის უკვდავყოფასა და ცოცხლად გადარჩენილი ოჯახების მხარდაჭერას.

სახელდობრ ამ კამპანიის მცდელობით მსოფლიოში ხოჯალის მოვლენების გენოციდად მაღიარებული ქვეყნების რაოდენობა წლიდან წლამდე იზრდება.

“ხოჯალის ტრაგედია” 200 წლამდე დროის განმავლობაში სომეხი შოგინისტ-ნაციონალისტების მხრიდან აზერბაიჯანელების წინააღმდეგ სისტემატიურად ცხოვრებაში განხორციელებული ეთნიკური წმენდისა და გენოციდის პოლიტიკის ვაგროძელება და ყველაზე სისხლიანი ვგერდია”.

ჰეიდარ ალიევის ხოჯალის გენოციდის 10 წლისთავთან დაკავშირებით აზერბაიჯანელი ხალხისადმი მიმართვიდან. 25 თებერვალი 2002 წ.

1. რა სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა ქალაქ ხოჯალის?
2. რა დასმარება ეწეოდა ხოჯალის რესპუბლიკის ყველა მხრიდან?
3. რომელი სამართლებრივი საბუთები იქნა მიღებული ხოჯალის ტრაგედიასთან დაკავშირებით ჰეიდარ ალიევის ხელისუფლებაში დაბრუნების შემდეგ?
4. მოაშზადეთ რეფერატი ხოჯალის ტრაგედიის შესახებ.
5. უჩვენეთ საგანმანათლებლო მიმართულებები საერთაშორისო კამპანიაში სამართლიანობა ხოჯალის.
6. თქვენი აზრით, ჩვენი ქვეყნის მოსწავლეებს, როგორ შეუძლიათ მიიღონ მონაწილეობა ამ კამპანიაში?

LAYTHE

35 დამოუკიდებლობის პირველი ნაბიჯები. ბრიკულა ხელისუფლებისათვის

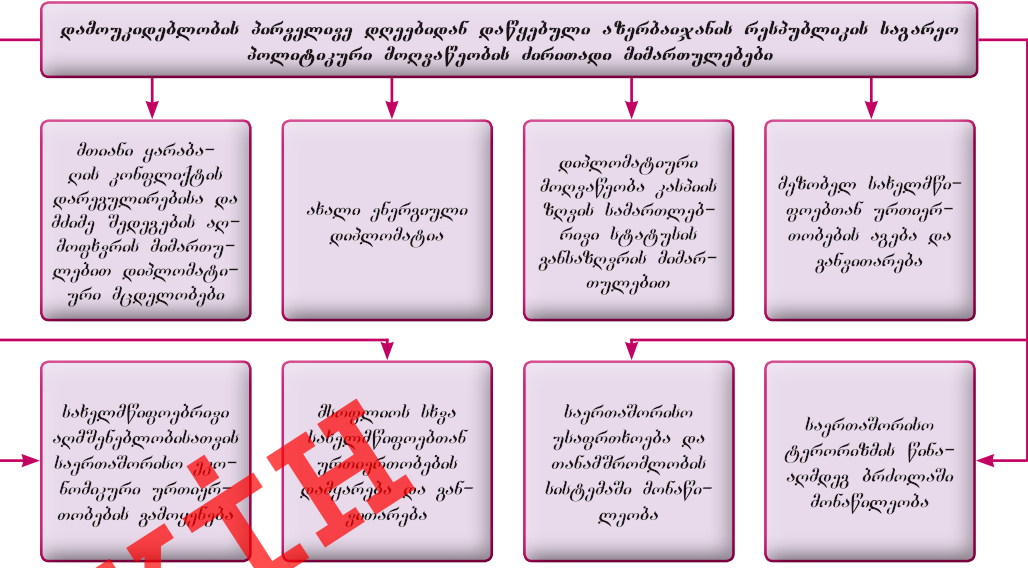
დიდი ტანჯვისა და მსვენებლის ხარჯზე მოპოვებული სახელმწიფო დამოუკიდებლობის დაცვა და განვითარება უაღრესად ძნელი იყო. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პირველი დღიდან სამინაო და საგარეო პოლიტიკაში ვარკვეული წარმატებების მოპოვების მიუხედავად, პოლიტიკური ვაწყე-ვაპოწყევა და ხელისუფლებისათვის დავები აფერხებდა ქვეყნის განვითარებას.

დამოუკიდებლობა, **ქუი**ლი, ბაპრო, “დემოკრატიული ბლოკი”, მიღლი მეჯლისი, ასაკობრივი ცენზი, ებუღლფაზ ელიხბეი

დამოუკიდებლობის პირველი ნაბიჯები. დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ქვეული აზერბაიჯანის რესპუბლიკას უაღრესად რთულ საერთაშორისო პირობებში უნდა ემოღვაწევა. აზერბაიჯანის სამინაო და საგარეო პოლიტიკის უმაღლესი მიხანი მისი დამოუკიდებლობის სხვა სახელმწიფოების მიერ ცნობა და განმტკიცება, ქვეყნის შიგნით ეფექტიანი სახელმწიფო მშენებლობის განხორციელება, ძლიერი სახელმწიფოს შექმნა და მოქალაქეების უფრო უკეთესი ცხოვრების უზრუნველყოფა იყო.

დამოუკიდებლობის მოპოვებისთანავე საგარეო პოლიტიკაში დაიწყო პირველი ნაბიჯების გადაღება. ჩვენი ქვეყნის დამოუკიდებლობა 1991 წლის 9 ნოემბერს პირველი ნაბიჯების რესპუბლიკამ ცნო. 1991 წლის ბოლომდე აზერბაიჯანის რესპუბლიკა ცნეს რუმინეთმა, პაკისტანმა, შვეიცარიამ და ირანმა. ეს პროცესი 1992 წელსაც გაგრძელდა.

? აზერბაიჯანის რესპუბლიკის თურქეთის რესპუბლიკის მხრიდან ცნობამდე, რამდენი წლის წინ ცნო ისპალეთის იმპერიამ აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა?

? როგორ გეკმით, საერთაშორისო უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის სისტემაში მონაწილეობა? აზერბაიჯანის რესპუბლიკა თანდათანობით სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაციებში წევრიანდებოდა. ის 1991 წლის დეკემბერში **ისლამური კონფერენციის ორგანიზაციას**, 1992 წლის თებერ-

ვალში ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაციას, ხოლო ივლისში კი ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის ორგანიზაციას (ეუთო) შეუერთდა. 1992 წლის 2 მარტს გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის (გაერო) წევრმა აზერბაიჯანმა ამ ორგანიზაციის მიღებულ და დამტკიცებულ ბევრ მნიშვნელოვან საერთაშორისო საბუთს მოაწერა ხელი. რიგ ქვეყნებში გაიხსნა ჩვენი ქვეყნის საელჩოები.

1991 წლის 20 იანვარს მომხდარი ვერტმფრენის ტრაგედია

ბრძოლა ხელისუფლებისათვის. მიუხედავად ყოველივე ამისა, ქვეყნის შიგნით პოლიტიკური მდგომარეობა სულაც არ იყო დაწყნარებული. 1991 წლის 20 ნოემბერს ხოჯავენდის

სომეხი დამპყრობლების მიერ დაკავებასთან დაკავშირებით მდგომარეობის ხელახლა გასაცნობად ზემო ყარაბაღში მოსული წარმომადგენლობის აღდამში ჩამომყვან ვერტმფრენს ესროლეს და ჩამოაგდეს. დაღუპულ პიროვნებებს შორის იყვნენ სახელმწიფო მდივანი, მთავარი პროკურორი, რესპუბლიკის გარკვეული მაღალი ჩინის მოხელეები, ასევე სსრპ-ის თავდაცვის სამინისტროს წარმომადგენლები, რუსეთიდან და მკვერვლები. ამ მოვლენამ რესპუბლიკაში არსებული პოლიტიკური მდგომარეობა კიდევ უფრო გამწვავა.

26 ნოემბერს უმაღლეს საბჭოში ეროვნული საბჭოს შესახებ კანონში ცვლილებები იქნა შეტანილი. შექმნილი ეროვნული საბჭოს 50 წევრიდან 25 „დემოკრატიული ბლოკი“-ს წევრი, დანარჩენი 25 დეპუტატებისაგან შედგებოდა. ეს ფასდებოდა როგორც დემოკრატიული ძალების დიდი წარმატება.

რატომ ითვლებოდა კანონში შეტანილი ცვლილება დემოკრატიული ძალების წარმატებად?

ქვეყნის იმჟამინდელ პრეზიდენტს აიაზ მუთელიბოვსა და მისი გარემოცვას უჭირდა მდგომარეობის სრულად გაკონტროლება. რუსეთის იმპერიალიზაციური წრეები მთელი ძალით ცდილობდნენ აზერბაიჯანში შეენარჩუნებინათ თავისი გავლენა.

ხოჯალოს ტრაგედიამ ქვეყანაში არსებული პოლიტიკური დაძაბულობა კიდევ უფრო გამწვავა. მოსახლეობის დიდი ნაწილი დიდი დროის განმავლობაში ალყაში დარჩენილი ქალაქისათვის საჭირო დახმარების აღმოუჩენლობაში, დიდი მოსალოდნელი შეტევის შესახებ ინფორმაციის მიღების შემდეგაც ხოჯალოს მშვიდობიანი მოსახლეობის უსაფრთხო ადგილზე გადაუყვანლობაში რესპუბლიკის ხელმძღვანელობას ადანაშაულებდა. უმაღლესი საბჭოს შენობის წინ არაორგანიზებული მიტინგის ჩამტარებელი ხალხის მოთხოვნით, პარლამენტის 1992 წლის 5-6 მარტს ჩატარებულმა საგანგებო სესიამ¹ ა. მუთელიბოვის გადადგომა მიიღო. პარლამენტის თავმჯდომარემ იაკუბ მამედოვმა პრეზიდენტის მოვალეობის შესრულება დაიწყო. გამოცხადებულმა საპრეზიდენტო არჩევნებმა კიდევ უფრო გააძლიერა ხელისუფლებისათვის ბრძოლა. როგორც ხელისუფლების ხელში ჩაგდება, ისე რევანშის¹ აღების მსურველები გააქტიურდნენ. იმ პერიოდში კონსტიტუციის 121-ე მუხლის მე-2 პუნქტი პრეზიდენტად არჩევისათვის ასაკობრივ ცენზს განსაზღვრავდა. ხალხის ამ პუნქტის შეცვლასთან და ამით ჰეიდარ ალიევისათვის ხელისუფლებაში დაბრუნების შესაძლებლობის მიცემასთან დაკავშირებულ მრავალრიცხოვან მიმართებებს რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა ყურადღებას არ აქცევდა. ხელისუფლების კრიზისი შუმსისა და ლაჩინის დაპყრობის შემდეგ ახალ საფეხურზე ავიდა. ა. მუთელიბოვმა თავისი მომხრეების დახმარებით 14 მაისს ჩატარებულ საპარლამენტო სესიაზე კვლავ თავისი თანამდებობა დაიბრუნა. მან დაუყოვნებლივ ქვეყანაში საგანგებო მდგომარეობის გამოცხადების, პოლიტიკური თავისუფლებების შეზღუდვის შესახებ გასცა ბრძანება.

რასთან იყო დაკავშირებული ა. მუთელიბოვის მიერ ჯერ ხელისუფლების დატოვება და შემდეგ კვლავ დაბრუნება?

დემოკრატიული ძალების ა. მუთელიბოვის ხელისუფლებაში დაბრუნებას აღშფოთებით შეხვდნენ. 15 მაისს აზერბაიჯანის სასახლო ფორნტის შტაბის წინ დაიწყო მიტინგი. ქვეყანაში მიმდინარე პროცესებთან დაკავშირებით, აქ რამდენჯერმე გახმოვანდა ჰეიდარ ალიევის განცხადება. ის რიგგარეშე სესიაზე მიღებულ გადაწყვეტილებებს არა კონსტიტუციურ გადაწყვეტილებად აფასებდა, იტყობინებოდა, რომ ნახჩევანის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობა ყოფილი პრეზიდენტის კვლავ ხელისუფლებაში დაბრუნებას არ უჭერს მხარს და იგი სოლიდარობას უცხადებს ბაქოში მიმდინარე მასობრივ მიტინგებს.

¹ რევანში - შუბისძიება, საბიჯინოს გადახდა

ასწ-ს ხელმძღვანელობის მოწოდებას, რომ არ ცნონ ა. მუთელიბოვის ანტიკონსტიტუციური რეჟიმი, მთელი ოპოზიციური ძალები შეუერთდნენ. ა. მუთელიბოვის მხარდაჭერა შინაგანმა ძალებმა და რუსეთმა ძალთა თანაფარდობის დანახვის შემდეგ ღია შეიარაღებულ კონფლიქტზე წასვლი-საგან თავი შეიკავეს. დემოკრატიულმა ძალებმა მსგელობის შედეგად სტრატეგიული მნიშვნელო-ბის სახელმწიფო ობიექტები ხელში აიღეს. ა. მუთელიბოვი ქვეყნიდან გაიქცა.

უმაღლესი საბჭოს 18 მაისის სესიამ 14 მაისის პარლამენტის მიღებული გადაწყვეტილებები არა-კანონიერად ცნო. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარედ არჩეულმა ისა კემბერმა დაიწყო პრეზიდენტის მოვალეობების დროებით განხორციელება. ამრიგად, მოხდა ასწ-ის ხელისუფლებაში მოსვლის ლეგიტიმაცია². ამ სესიაზე **უმაღლესი საბჭოს ეროვნულ საბჭოს "მილლი მეჯლისი" ეწოდა** და პარლამენტის უფლებამოსილებას დაეუფლა.

7 ივნისის ჩატარებულ საპრეზიდენტო არჩევნებზე ებულფაზ ელჩიბეიმ გაიმარჯვა ასწ-ის ხელი-სუფლების დროს ქვეყნის ფულადი ერთეული **მანათი ბრუნგაში შემოვიდა**. არმიის მშენებლო-ბაში და ერთიანი ხელმძღვანელობის შექმნის მიმართულებით მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადაიდა.

თუმცა ხელისუფლებაში მოსულმა ძალებმა მალე დაიწყეს ხალხის ნდობის დაკარგვა. მათ ვერ შეძლეს ხელისუფლების განმტკიცება და ის ხალხის სასარგებლოდ ეფექტიანად ვერ გამოიყენეს. ამის უმთავრესი მიზეზი იყო ის, რომ აზერბაიჯანის მტრებს არ სურდათ ხალხის ხელისუფლების გაძ-ლიერება და ქვეყნის ძლიერ სახელმწიფოდ გადაქცევა

? რას ნიშნავს პარლამენტის უფლება - მოვალეობების დაუფლება?
როგორ მოვიდა ხელისუფლებაში აზერბაიჯანის სახალხო ფრონტი?

ხელმძღვანელობის საკადრო პოლიტიკაში დაშვებული შეცდომები, მმართველობაში დაშვებული უხეში ნაკლოვანებები ხალხს მისგან კიდევ უფრო აშორებდა. უფრო მეტიც, ე. ელჩიბეიმ თვითო-ნაც ასწ-ის 1993 წლის 27 თებერვლის თათბირზე: **"სახელმწიფოს აკმაშრულებელი ხელისუფლების მეთაურები და სამართლებრივ-დაცვითი ორგანოების თანამშრომლები უკარგავენ ავტორიტეტს"** - თქმით, 25 მაისის ჩატარებულ თათბირზე კი **"...ქვეყანა კორუფციამაა გახვეული, რესპუბლიკაში ქრთამი თავაწეული მიდის..."** - იძულებული იყო რომ ეღიარებინა ეს.

როგორც ხელისუფლების უსუსური პოლიტიკა, ისე უცხოური ძალების წამქეზებლობა, ადა-ფრთოვანებდა ქვეყნის შიგნით არსებულ სეპარატისტულ ძალებს.

1993 წლის ივნისის დასაწყისში დაიწყო სამხედრო ამბოხი. სამხედრო ნაწილმა სურათ ჰუსეინოვის მეთაურობით. უარი განაცხადა ქვეყნის ხელმძღვანელობისადმი დაქვემდებარებაზე. ხელისუფლებას უჭირდა სამხედრო ოპოზიციასთან გამკლავება. 4 ივნისს განჯაში მოხდა შეიარაღებული შეტაკება და სამთავრობო ძალები დამარცხებული იქნა. აჯანყებულებმა დაიწყეს ბაქოს მიმართულებით მოძრაობა. მოლაპარაკებების შედეგად პარლამენტის თავმჯდომარე, პრემიერ მინისტრი და სამი ძალოვანი მი-ნისტრი იძულებულნი გახდნენ გადამდგარიყვნენ და ქვეყანაში სახელისუფლო ვაკუუმი წარმოიშვა.

-
1. დაახსენეთ პირველი საერთაშორისო ორგანიზაცია, რომელმაც შევიდა აზერბაიჯანის რეს-პუბლიკა.
  2. კიდევ რომელი საერთაშორისო ორგანიზაციის დახსენლება შეგიძლიათ, რომლის წევრიც არის ამჟამად აზერბაიჯანის რესპუბლიკა?
  3. მოაშხადეთ წარდგენა აზერბაიჯანის 1991-1992 წლებში სხვადასხვა სახელმწიფოების მხრიდან ცნობის შესახებ.
  4. რატომ ითხოვდა აზერბაიჯანელი ხალხი 1992 წელს კონსტიტუციაში არსებული ასაკობრივი ცენ-ზის გაუქმებას?
  5. სცადეთ, განსაზღვროთ ასწ-ის ხელმძღვანელობის ხელისუფლების შეუნარჩუნებლობის მიზეზე-ბი.
  6. რატომ უწოდებენ 1993 წლის ივნისში განჯაში დაწყებულ მოვლენებს სამხედრო ამბოხებას?

² ლეგიტიმური - კანონიერი

პროზნული ხსნა

36

აზერბაიჯანელი ხალხის დიდი შვილის, საერთო ეროვნული ლიდერის ჰეიდარ ალიევის რესპუბლიკის ხელმძღვანელობაში დაბრუნება, როგორც ხალხი ელოდა, ქვეყნის ყველაზე მნიშვნელოვან სფეროებში მნიშვნელოვანი წარმატებების მიხედვით ვახდა და მან ქვეყანას სამოქალაქო ომის საფრთხე აარიდა. აზერბაიჯანელმა ხალხმა საბართლიანად მის მიერ ქვეყნის ხელახალ მართვას ეროვნული ხსნა უწოდა.

ჰეიდარ ალიევი, ავტონომიური რესპუბლიკა, ბლოკადა, იქნა აზერბაიჯან პარტია, ეროვნული ხსნის დღე

ჰეიდარ ალიევის ნახევანში მოღვაწეობა. ნახევანის არ-ს უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარე ჰეიდარ ალიევის ძალიან რთულ პირობებში ხელმძღვანელობდა. სომხეთი ნახევანში მიმავალ გზების ჩაკეტვით მას ბლოკადაში ამყოფებდა. 1992 წლის მარტში ჰ. ალიევის ს. დემირელთან შეხვედრის შემდეგ თურქეთმა ნახევანს სურსათი, თელსი, მოწყობილობები გაუზავანა. ენერგო-უკმარისობის აღმოფხვრისათვის ნახევანის არ თურქეთის ელექტროსესსს შეუერთდა. 1992 წლის მაისში თურქეთიდან საზღვარზე სედერექ-დილოუჯუს ხიდი „უმიდი“ (იმედი) გაიხსნა. 1992 წლის აგვისტოში ჰ. ალიევი ირანის პრეზიდენტს შეხვდა და ნახევანის მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებასთან დაკავშირებით მიღწეული იქნა შეთანხმებები. გაიხსნა ნახევანის ტერიტორიის ირანთან შემაერთებელი ახალი ხიდი, დაიწყო ირანიდან ელექტროენერჯის მიღება.

ჰეიდარ ალიევი ნახევანში მოღვაწეობის დროს

საერთო ეროვნული ლიდერის რუსეთის ფედერაციის თავდაცვის სამინისტროს, სამხრეთ კავკასიის სამხედრო ოლქის ხელმძღვანელობასთან წარმოებული მოლაპარაკებების შედეგად მიღწეული იქნა შეთანხმება ნახევანში განთავსებული 75-ე დივიზიის გაუქმებისა და მისი მთელი ქონების აზერბაიჯანის რესპუბლიკისათვის გადაცემის შესახებ. ამ შეთანხმების პირობები 1992 წლის ზაფხულში განხორციელდა. ნახევანში შეიქმნა აზერბაიჯანის თავდაცვის სამინისტროს ქვეითი **მოტომსრო-ლელო ბრიგადა**. რუსეთის არმიის ნაწილების სამხედრო და სამეურნეო ქონება აზერბაიჯანის ახლადშექმნილ თავდაცვის სამინისტროს სამხედრო ნაწილის განკარგულებაში გადავიდა. **რუსეთის არმიის სამხედრო ნაწილებმა აგვისტოში ნახევანი დატოვეს.**

“უნდა გვახსოვდეს, რომ საბჭოთა არმია და მისი სამხედრო ტექნიკა ყოფილი კავშირის ყველა რესპუბლიკის ხარჯით იყო შექმნილი და არსებობდა. ამიტომაც სამხედროებთან არსებული იარაღი, სამხედრო ტექნიკა და მოწყობილობები მათი განთავსების თითოეული რესპუბლიკის წილად უნდა მიდიოდეს. ჩვენ ავტონომიური რესპუბლიკიდან იარაღის, სამხედრო ტექნიკისა და მოწყობილობების წაღებას ვერანაირად ვერ დავუშვებთ!”

ჰეიდარ ალიევი, ნახევანის ავტონომიური რესპუბლიკის უმაღლესი მეჯლისის პრეზიდენტის 1992 წლის 2 იანვარს ჩატარებულ კრებაზე გამოსვლიდან. დამოუკიდებლობის გზებზე. ბაქო, 2016 გვ 111

LAYOFF

რატომ ცხადდებოდა პრეტენზია საბჭოთა არმიის აზერბაიჯანში არსებულ სამხედრო ტექნიკაზე?

აზერბაიჯანის რესპუბლიკას ირანსა და თურქეთს შორის - ნახჩევანის ტერიტორიაზე 215 კმ მანძილზე არსებული სახელმწიფო საზღვრის დაცვის შესახებ შეთანხმება იქნა მიღწეული. სექტემბრის ბოლოს რუსეთის სასაზღვრო ჯგუფის ბოლო ჯარისკაცმა და ოფიცერმა უფლებამოსილება აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სასაზღვრო ჯარების 1-ელ სასაზღვრო რაზმს გადააბარეს და რესპუბლიკა დატოვეს. ამრიგად, პირველი ეროვნული სასაზღვრო ჯარების შექმნაც ნახჩევანიდან დაიწყო.

რასთან იყო დაკავშირებული იმ პერიოდში აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე რუსული ჯარების ყოფნა?

ჰეიდარ ალიევის შეხვედრა 91-ანელების ერთ ჯგუფთან

პუბლიკის ინტელიგენციის ამ მოწოდებას 24 ოქტომბერს გასცა პასუხი. თავის პასუხში, მან არსებული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მდგომარეობა სერიოზულად გაანალიზა და შექმნილი მძიმე მდგომარეობიდან გამოსასვლელი გზები უჩვენა. ჰეიდარ ალიევმა დაადასტურა პარტია ახალი აზერბაიჯანის შექმნის ობიექტური აუცილებლობა და გამოთქვა მის საქმიანობაში აქტიური მონაწილეობისათვის მზადყოფნა.

პარტია ახალი აზერბაიჯანის შექმნის მიზანი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის არსებული კრიზისიდან გადარჩენა იყო. მოკლე დროის მანძილზე ჰეიდარ ალიევის თავმჯდომარეობით შეიქმნა პარტიის საორგანიზაციო კომიტეტი. მისი ხელმძღვანელობით მომზადდა პროგრამისა და წესდების პროექტები.

1992 წლის 21 ნოემბერს ნახჩევანში აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ყველა რეგიონის წარმომადგენლების მონაწილეობით ჩატარდა პარტია ახალი აზერბაიჯანის დამფუძნებელი კონფერენცია. კონფერენციაზე მიღებული იქნა გადაწყვეტილება პარტიის შექმნის შესახებ, ამასთან მისი პროპაგანდა და წესდებაც. ჰეიდარ ალიევი ერთხმად იქნა არჩეული პარტიის თავმჯდომარედ. ამრიგად, შეიქმნა ჩვენი ხალხის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი როლის შემსრულებელი და საკუთარ თავზე დიდი ისტორიული მისიის ამტკიცებელი ახალი აზერბაიჯანის პარტია.

ჰეიდარ ალიევი უმრავლესობის მხრიდან მიიჩნეოდა არა მხოლოდ აპა-ის, არამედ მთელი აზერბაიჯანელი ხალხის ლიდერად. ის თავისი ბრძნული რწევებით ხალხს მოახლოებული უბედურებებისაგან გადარჩენას, იმ პერიოდის ხელისუფლებისათვის, პოლიტიკოსებისათვის სწორი გზის ჩვენებას ცდილობდა.

“პარტია ახალი აზერბაიჯანი საბარლამენტი ტაბის პარტიაა და მძიკებული პროგრამის შესაბამისად თავის მიზნად მიახნია ქვემოთ ჩამოთვლილები:

აზერბაიჯანის სახელმწიფო დამოუკიდებლობის განმტკიცება, ეროვნული, რელიგიური და ენობრივი წარმომავლობის მუხედგად ყველა მოქალაქის თანასწორუფლებიანობით ცივილური, დემოკრატიული, სამართლებრივი სახელმწიფოს შექმნა, იუმცა წინა პლანზე აზერბაიჯანის წინაშე მდგომი ყველაზე მნიშვნელოვანი და გადაუდებელი პრობლემების გადაწყვეტა დგას - უპირველესად, რესპუბლიკის ფართომასშტაბიანი ხანძარის მძიკებული თმის მდგომარეობიდან გამოსვლა, ყარაბაღის პრობლემის გადაწყვეტა, მკვე მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისის გადალახვა”.

ჰეიდარ ალიევის მოსკოვში გამოსული "ნეზავისიმია გაზეტა"-სათვის მიცემული ინტერვიუდან. 15 დეკემბერი 1992 წელი. გამბედაობის ზეიმი. ბაქო, 1995, გვ 366

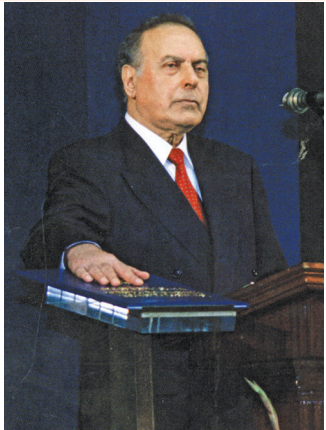
ჰეიდარ ალიევის რესპუბლიკის ხელმძღვანელობაში დაბრუნება. ქვეყნის ხელმძღვანელობა ამ რჩევებს ყურადღება არ აქცევდა. როდესაც პოლიტიკურმა კრიზისმა ქვეყანა დანაწევრებისა და სამოქალაქო ომის ზღვარზე მიიყვანა, ხელისუფლება იძულებული შეიქმნა ჰეიდარ ალიევისათვის მიემართა. უდიდეს ბელადს ხალხისა და რესპუბლიკის ხელმძღვანელობის ერთხმად მიწვევები არ შეეძლო რომ არ მიეღო. მან, შეიძლება ითქვას, რომ დაწყებული სამოქალაქო ომის თავიდან ასაცილებლად გააზრებული პოლიტიკური ღონისძიებები განახორციელა. 13-14 ივნისს განჯაში სამხედრო ოპოზიციასთან მოლაპარაკების მწარმოებელი ჰ. ალიევი შექმნილი პოლიტიკური კრიზისიდან გამოსვლის გზებს განსაზღვრავდა.

15 ივნისს აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს საგანგებო სესიაზე, ჰეიდარ ალიევი უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარედ იქნა არჩეული. ეს დღე ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში შევიდა როგორც ხსნის დღე. 1997 წლიდან დაწყებული 15 ივნისი აზერბაიჯანის რესპუბლიკაში ეროვნული ხსნის დღედ - დღესასწაულად აღინიშნება. 1993 წლის 15 ივნისი აზერბაიჯანელი ხალხის ისტორიაში ახალი პერიოდის დასაწყისი გახდა.

რამდენ წლიანი შესვენების შემდეგ დაიწყო ჰეიდარ ალიევი კვლავ აზერბაიჯანის ხელმძღვანელობა?

ქვეყანაში საზოგადოებრივ-პოლიტიკური დამაბულობა გრძელდებოდა. პრეზიდენტმა ებულფაზ ელჩიბეიმ 17-დან 18 ივნისზე გადამავალ ღამეს ბაქო დატოვა და ორდუბადის რაიონის სოფელ ქელეკიში წავიდა. მან ეს დედაქალაქი ძმათა მკვლელი დაპირისპირების თავიდან აცილების სურვილით ახსნა და განაცხადა, რომ ქვეყნის მართვა აქედანაც შეეძლო. უმაღლესი საბჭოს პრეზიდენტისადმი შეთავაზებები უკან დაბრუნების შესახებ არ იქნა მიღებული. ასეთ ვითარებაში პრეზიდენტის უფლებამოსილებებიც ჰეიდარ ალიევს გადაეცა.

ჰეიდარ ალიევი ფიცის დადების ცერემონიაზე, 10 ოქტომბერი 1993 წელი

1993 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე ხალხი უდიდესი ბელადის გარშემო კიდევ უფრო შემჭიდროვდა. აგვისტოს ბოლოს საერთო სახალხო რეფერენდუმზე აზერბაიჯანელმა ხალხმა ებულფაზ ელჩიბეის, როგორც პრეზიდენტს უნდობლობა გამოუცხადა.

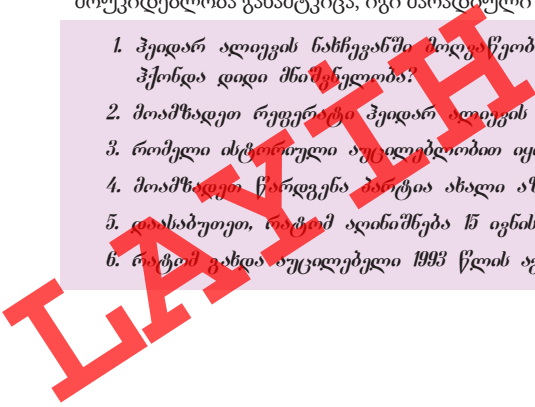
1993 წლის 3 ოქტომბერს საერთო ეროვნული ლიდერი ჰეიდარ ალიევი ხმათა აბსოლუტური უმრავლესობით აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტად იქნა არჩეული.

“...აზერბაიჯანელი ხალხი თავისი ისტორიის ყველაზე რთულ, ტრაგიკულ პერიოდში ცხოვრობს. სწორედ ამ პერიოდში ჩემზე დაკისრებული ამ თანამდებობის პასუხისმგებლობას ღრმად ვაცნობიერებ და მინდა დაგარწმუნოთ, რომ, მთელ მოღვაწეობას, მთელ ჩემს სიცოცხლეს ამ ნდობის გამართლებებისა და ხალხის იმედების გამართლებების საქმეს მივუძღვნა...”

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ჰეიდარ ალიევის ფიცის დადების ცერემონიაზე გამოსვლიდან. 10 ოქტომბერი 1993 წელი დიდი ლიდერის 90 გავლევება. ბაქო, 2013, გვ 22

ამრიგად, ჰეიდარ ალიევი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ხელმძღვანელობაში დაბრუნდა, მისი დამოუკიდებლობა განამტკიცა, იგი მარადიული და შეუქცევადი გახდა.

1. ჰეიდარ ალიევის ნახევარსაუკუნეში მოღვაწეობას ავტონომიური რესპუბლიკისათვის რომელ სფეროებში ჰქონდა დიდი მნიშვნელობა?
2. მოაშაადეთ რეფერენტი ჰეიდარ ალიევის ნახევარსაუკუნეში მოღვაწეობის შესახებ.
3. რომელი ისტორიული ავტორიტეტით იყო განპირობებული პარტია ახალი აზერბაიჯანის შექმნა?
4. მოაშაადეთ წარდგენა პარტია ახალი აზერბაიჯანის შექმნის პროცესის შესახებ.
5. დაასაბუთეთ, რატომ აღინიშნება 15 ივნისი ეროვნული ხსნის დღედ.
6. რატომ გახდა აუცილებელი 1993 წლის აგვისტოში საერთო სახალხო რეფერენდუმის ჩატარება?

XI განყოფილება. სამართლებრივი დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობის გზაზე სამართლებრივი

37 რეფორმები და დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობა

დამოუკიდებლობის ახლო ხანს გამოცხადებული აზერბაიჯანის რესპუბლიკის თანამედროვე, დემოკრატიული, სამართლებრივ სახელმწიფოდ ქცევა აუცილებელი იყო. უდიდესი ბელადის ჰეიდარ ალიევის ხელმძღვანელობით ჩვენი ქვეყანა ამ მიმართულებით განვითარდა, მცირე დროის განმავლობაში მსოფლიო ქვეყნებს შორის თავისი ღირსეული ადგილის დაკავება შეძლო.

სამართლებრივი სახელმწიფო, კონსტიტუცია, ბელადია, სამართლებრივი რეფორმების კომისია, ცენზურა, პლურალიზმი

დემოკრატიული სახელმწიფო მშენებლობის დაწყება. თანამედროვე აზერბაიჯანის რესპუბლიკამ დამოუკიდებლობის პირველივე წლებიდან დაწყებული მიზნად დემოკრატიული, სამართლებრივი და საერო სახელმწიფოს შექმნა გამოაცხადა და სახელმწიფო მშენებლობის გზაზე თანამიმდევრული და გადამწყვეტი ღონისძიებები განახორციელა. ამნაირი სახელმწიფოს შექმნისათვის ჩვენი ქვეყანა ისტორიულ გამოცდილებას, ძველი სახელმწიფოებრიობის ტრადიციებს, ძლიერ ეკონომიკას, საჭირო მეცნიერულ პოტენციალს ფლობდა და რაც მთავარია, ჰეიდარ ალიევივით გამოცდილი პოლიტიკური ლიდერი ჰყავდა.

დემოკრატიული, სამართლებრივი და საერო რესპუბლიკის მშენებლობასთან დაკავშირებით გატარებული ღონისძიებების ეტაპებად დაყოფა შესაძლებელია. აზერბაიჯანის სახელმწიფო დამოუკიდებლობის აღდგენის 1991 წლის 18 ოქტომბრიდან ჰეიდარ ალიევის ქვეყნის ხელისუფლებაში დაბრუნებამდე - 1993 წლის 15 ივნისამდე პერიოდი ამ პროცესის პირველ ეტაპად შეიძლება ჩაითვალოს. ჰეიდარ ალიევის აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარედ არჩევიდან აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონსტიტუციის რეფერენდუმის გზით მიღების თარიღამდე-12 ნოემბერი 1995 წლამდე პერიოდი დემოკრატიული სახელმწიფო მშენებლობის მეორე ეტაპად შეიძლება შევასაღეს. ამ პერიოდში ჰეიდარ ალიევის 1993 წლის 3 ოქტომბერს საერთო-სახალხო ხმის მიცემით აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტად არჩევამ, ხალხის მის მიმართ მაღალი ნდობა კიდევ ერთხელ წარმოაჩინა.

აზერბაიჯანში დემოკრატიის, კანონიერების განვითარების პროცესი 90-იანი წლების მეორე ნახევარში განსაკუთრებით დაჩქარდა. როგორც საერთო ეროვნული ლიდერი ამბობს: *“1995 წლის შუა ხანებში. აზერბაიჯანი ყველა არაიანონიური შეიარაღებული ძალებისაგან გათავისუფლებულ, სრულად განმტკიცებულ, ხარისხობრივად ახალ საფეხურზე ასულ, სახელმწიფო მშენებლობის დიდი საქმეების დაწყებისათვის მტკიცე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სტაბილურობისა და კანონიერების პირობებში მოყვანილ სახელმწიფოდ აქცა”*.

“ჩვენ დემოკრატიის, სახელმწიფოებრიობის მიმართულებით, დამოუკიდებელი სახელმწიფოს მშენებლობის სფეროში დიდი ენის გავლელი ქვეყნების კონსტიტუციის შექმნის, კონსტიტუციის განვითარების გამოცდილებიდან სარგებლობა გვსცდია. გარკვეული ქვეყნების, მათ შორის დასავლეთის ქვეყნების, მსმ-ში შემაჯავლი ქვეყნების კონსტიტუციები ძალიან ყურადღებით შევვისწავლია. ბუნებრივია, რომ როგორც ამ გამოცდილების, ისე ისტორიის, ეროვნულ ადათებსა და ტრადიციებზე დაყრდნობით, ჩვენი ეროვნული და ისტორიული წარსულისადმი დიდი პატივისცემის გაიხატავით ჩვენი კონსტიტუციის პროექტი მოგვსწავდება.”

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის, ჰეიდარ ალიევის 1995 წლის 12 ნოემბერს საარჩევნო პუნქტში ხმის მიცემის შემდეგ უზუნაღისებრთან შეხვედრისას გაკეთებული განცხადებადან. დიდი ლიდერის 90 ვაჟი. ბაქო, 2013, გვ. 57

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონსტიტუტუ-

ცია. 1995 წლის ივნისში პრეზიდენტ ჰეიდარ ალიევის თავჯდომარეობით აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონსტიტუციის მომზადებისთვის შეიქმნა **საკონსტიტუციო კომისია**. კომისიაში ქვეყნის ცნობილი სამართალმცოდნეები, საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ხელისუფლების წარმომადგენლები იყვნენ ჩართულნი. კომისიამ ჰეიდარ ალიევის ღირებული რჩევების, აზერბაიჯანელი ხალხის ეროვნული თავისებურებების, მოწინავე დემოკრატიული ქვეყნების გამოცდილების მხედველობაში მიღებით კონსტიტუციის პროექტი მოამზადა. პროექტი პრესაში გამოქვეყნდა და საერთო სახალხო განხილვას გადაეცა. მოქალაქეებისა და ორგანიზაციებისაგან მიღებული შეთავაზებების მხედველობაში მიღებით პროექტში ცვლილებები და დამატებები იქნა შეტანილი. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონსტიტუციის პროექტის ახალი ვარიანტი გაცნობის მიზნით პრესაში გამოქვეყნდა. დამოუკიდებელი აზერბაიჯანის სახელმწიფოს ძირითადი კანონი-აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონსტიტუცია 1995 წლის 12 ნოემბერს რეფერანდუმით იქნა მიღებული. ამომრჩეველთა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ კონსტიტუციის პროექტი მოიწონა.

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის საკონსტიტუციო სასამართლოს შენობა

ოქვენი აზრით, ჩვენი ქვეყნის თითოეულ მოქალაქეს, კონსტიტუციის ტექსტის შედგენაში როგორ შეეძლო მონაწილეობის მიღება? ?

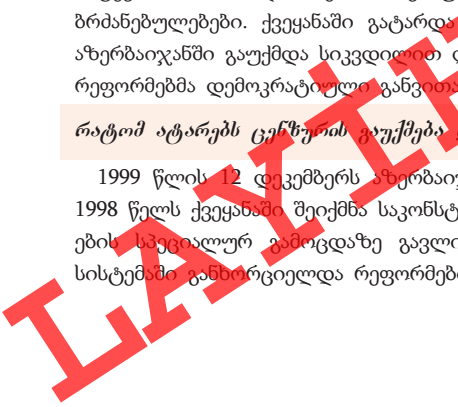
დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობის პროცესის გაგრძელება. დამოუკიდებელი აზერბაიჯანის კონსტიტუციის მიღების დღიდან საერთო ეროვნული ლიდერის 2003 წლის 12 დეკემბერს გარდაცვალებამდე პერიოდი დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობის პროცესის მესამე პერიოდად შეიძლება ჩაითვალოს. ამ პერიოდშიც ჰეიდარ ალიევი სამართლებრივ-დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობის სფეროში მნიშვნელოვანი ღონისძიებები განახორციელა. 1998 წლის 11 ოქტომბერს არჩევნებში ჰეიდარ ალიევი ამომრჩეველთა უმრავლესობის ხმების მორგებებით კვლავ აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტი გახდა. ეს მისი საქმიანობის ხალხის მხრიდან მაღალი შეფასების გამოვლინება იყო. 2002 წლის 24 აგვისტოს ჩატარებული რეფერენდუმის შედეგების მიხედვით აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონსტიტუციაში ცვლილებები და დამატებები იქნა შეტანილი. ამით ჩვენს ქვეყანაში სამართლებრივი და დემოკრატიული სახელმწიფო წყობის საფუძვლები განმტკიცდა.

ოქვენი აზრით, რატომ წარმოიშვა კონსტიტუციაში დამატებებისა და ცვლილებების საჭიროება? ?

1996 წელს კანონების საერთაშორისო ნორმების შესაბამისად მომზადების მიზნით რესპუბლიკის პრეზიდენტთან შეიქმნა სამართლებრივი რეფორმების კომისია. მილლი მეჯლისის მხრიდან ქვეყანაში პოლიტიკურ-ეკონომიკური, კულტურული პროცესების მოწესრიგებისთვის ასეულობით კანონი იქნა მიღებული. პრეზიდენტმა 1998 წელს ადამიანისა და მოქალაქის უფლებებისა და თავისუფლებების, სიტყვის, აზრისა და პრესის თავისუფლების უზრუნველყოფის, ცენზურის გაუქმების შესახებ გასცა ბრძანებულებები. ქვეყანაში გატარდა სასამართლო რეფორმა. აღმოსავლეთში პირველად 1998 წელს აზერბაიჯანში გაუქმდა სიკვდილით დასჯა. ქვეყანაში გატარებულმა პოლიტიკურმა, სამართლებრივმა რეფორმებმა დემოკრატიული განვითარების პროცესებიც დააჩქარა.

რატომ ატარებს ცენტრის გაუქმება დემოკრატიულ მნიშვნელობას? ?

1999 წლის 12 დეკემბერს აზერბაიჯანის რესპუბლიკაში ჩატარდა პირველი ბელადის არჩევნები. 1998 წელს ქვეყანაში შეიქმნა საკონსტიტუციო სასამართლო. 2000 წლიდან დაწყებული მოსამართლეების სპეციალურ გამოცდაზე გავლის პრაქტიკამ დაიწყო განხორციელება. სახელმწიფო მართვის სისტემაში განხორციელდა რეფორმები.

პეიდარ ალიევი აზერბაიჯანის ინტელიგენტ ქალებთან

1995, 2000 წლებში ქვეყანაში ჩატარდა საპარლამენტო არჩევნები, აზერბაიჯანში შეიქმნა თავისუფალი პოლიტიკური საქმიანობის, პლურალიზმის პირობები. მაგალითად, ქვეყანაში 2001 წელს ოფიციალურად დარეგისტრირებული 39 პოლიტიკური პარტია, 30-მდე უფლებადამცველი ორგანიზაცია არსებობდა.

დემოკრატიის განვითარებამ, საზოგადოების სიმწიფემ მისი ყველა წევრის საერთო ეროვნულ საკითხებში ერთსულოვანი პოზიცია ჩამოაყალიბა. მიიღო მეჯლისის დეპუტატის ილჰამ ალიევის მეთაურობით ხელისუფლები-სა და ოპოზიციური პარტიებიდან მყო-

ვი წარ-მომადგენლობითი საბჭოს 2001 წლიდან ევროპის საბჭოში ეფექტიანი მოღვაწეობა ნათქვამს ადასტურებდა.

დამოუკიდებელ აზერბაიჯანში, განსაკუთრებით, პეიდარ ალიევის ხელისუფლების წლებში ქალთა საზოგადოებაში არსებული როლის ზრდის სფეროში მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადაიდგა. 1995 წელს აზერბაიჯანის რესპუბლიკა შეუერთდა კონვენციას „ქალთა წინააღმდეგ დისკრიმინაციის ყველა ფორმის გაუქმების შესახებ“. პეიდარ ალიევმა ქალთა უფლებების რეალიზაციისა და უზრუნველყოფის მიმართულებით მნიშვნელოვან ბრძანებებსა და განკარგულებებს მოაწერა ხელი. 1998 წელს შეიქმნა **ქალთა პრობლემების სახელმწიფო კომიტეტი**.

“...იცი, ჩვენ შეგვიძლია ვიპაიყოს, რომ ჩვენმა ხალხმა მოკლე დროში დიდი ცივილიზაციის გზა გაიარა, ქალი თავისუფალია, ქალი საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, სახელმწიფო საქმეებში უშუალოდ იღებს მონაწილეობას, სამეცნიერო კვლევებით არის დაკავებული, ქალი ჯანდაცვის, კულტურის სფეროებში მუშაობს...”

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის პეიდარ ალიევის სუჰამ-ის ქვეყნების ქალების ბაქოში ჩატარებული პირველი თანამშრომლობის ფორუმის მონაწილეთა მიღებისას საუბრიდან, 20 სექტემბერი, 2001 წელი, დიდი ლიდერის 90 გავლენა, ბაქო, 2013, გვ.192

აკადემიკოს რამიზ მეჰდიევის მიერ დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლისა და ჩვენი დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის ისტორიის ეტაპებად დაყოფა:

- 1988-1992 წლები - რომანტიკული **ვიფორია**;
- 1992-1993 წლები - მასობრივ აზროვნებაში გარკვევა და გაცნობიერება;
- 1993-1995 წლები - დამოუკიდებლობის იდეებისა და სახელმწიფოებრიობისათვის დამაბული, უმოწყალო ბრძოლა, დამოუკიდებლობისა და მმართველობის აზროვნების გამარჯვება;
- 1995-2003 წლები - სრულმასშტაბიანი სამართლებრივი დემოკრატიული სახელმწიფოსა და მოქალაქეთა საზოგადოების აგება.

? როგორ შეგვიძლია დაასაბუთოთ 1988-2003 წლების ჩვენი ისტორიის ამ ეტაპებად დაყოფა?

იმის შემდგომი ეტაპი კი სამართლებრივი სახელმწიფოს შექმნის გაგრძელებისა და კიდევ უფრო განმტკიცების ეტაპად ხასიათდება.

1. დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობის 1991-2003 წლების პერიოდის დაყოფა, რატომ არის შესაძლებელი სამ ეტაპად?
2. ჩვენი ქვეყნის მერამდენე კონსტიტუცია იყო 1995 წელს მიღებული აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონსტიტუცია?
3. შეეცადეთ დაასაბუთოთ სიკვდილით დასჯის გაუქმების პროგრესული მნიშვნელობა.
4. რომელ ნაბიჯებში გადაიდგა პეიდარ ალიევის აზერბაიჯანის ხელმძღვანელობის წლებში, ჩვენს ქვეყანაში ქალთა საზოგადოებაში არსებული როლის გაზრდის მიმართულებით?

¹ **ვიფორია** - რამე საკითხის შესახებ სხვადასხვა აზრის არსებობა, მრავალაზროვნება

² **ვიფორია** - ადამიანის სულიერად ამაღლებული და თავის კარგად გრძნობის სულიერ მდგომარეობა

XX საუკუნის 90-იან წლებში განხორციელებული სოციალურ-ეკონომიკური რეფორმები

38

1990-იანი წლების დასაწყისში, დამოუკიდებლობის პირველ პერიოდში აზერბაიჯანი ძალიან მძიმე სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. საერთო ეროვნული ლიდერის ჰეიდარ ალიევის შორსმჭვრეტელოური და ბრძნული პოლიტიკის, მისი ხელმძღვანელობით გატარებული რეფორმების შედეგად ჩვენმა ქვეყანამ სირთულეებიდან პარნათლად გამოსვლით სოციალურ-ეკონომიკურ სფეროში დიდ წარმატებებს მიაღწია.

ინტეგრაცია, პრივატიზაცია, ნორმატიულ-სამართლებრივი ბაზა, "საუკუნის ხელშეკრულება", ნავთობის სტრატეგია

სოციალურ-ეკონომიკური რეფორმების საწყისი მიმართულებები. ჰეიდარ ალიევმა აზერბაიჯანში ხელისუფლებაში დაბრუნებისას პირველ ორ წელიწადში (1993-1994 წლები) სახელმწიფოებრიობის დაცვა - შენარჩუნების და გაძლიერების, ეკონომიკის დასტაბილურებისა და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის სამი უპირველესი მიმართულება განსაზღვრა:

1. ქვეყანაში პოლიტიკური სტაბილურობის აღდგენა, სახელმწიფოებრიობის დაცვა-შენარჩუნება და განმტკიცება; დემოკრატიული, სამართლებრივი, ცივილური სახელმწიფოს აღსრულება და განვითარება

2. რესპუბლიკის ეკონომიკის ჩაჯანსაღება და ეკონომიკური კრიზისიდან გამოყვანა, რეფორმების გატარება, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა და მისი სწრაფი განვითარება.

3. რესპუბლიკის ეკონომიკის მსოფლიო ეკონომიკასთან დაკავშირება, უცხოური ინვესტიციების, მოწინავე სამეცნიერო-ტექნიკური, ტექნოლოგიური, საგანმანათლებლო და კულტურული სიახლეების, საწარმითი ვაჭრობის განვითარების ხელშეწყობა.

აზერბაიჯანის რესპუბლიკამ ჰეიდარ ალიევის ხელმძღვანელობით სამივე მიმართულებით არსებული პრობლემები თანმიმდევრობით, ეტაპობრივად გადაწყვიტა.

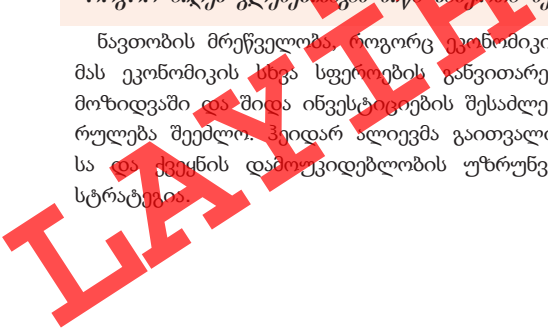
რეფორმების პირველი ეტაპი. რეფორმების I ეტაპის მომცავ 1993-1997 წლებში ქვეყანა ღრმა ყოველმხრივი კრიზისიდან გამოყვანილი იქნა, შეიქმნა საბაზრო ეკონომიკისა და მსოფლიო ეკონომიკასთან ინტეგრაციის საფუძვლები.

ამ დროს მიწა თავის პატრონს - გლეხებს დაუბრუნდა, პირველ რიგში, შეიქმნა მიწის პრივატიზაციის ნორმატიულ-სამართლებრივი ბაზა, მიწის გლეხებზე გადაცემამ შექმნა სოფლის მეურნეობის განვითარების საშუალება. მიწასთან ერთად, დაიწყო სხვადასხვა დაქვემდებარებაში მყოფი წერილი და საშუალო წარმოებების, მათ შორის მომსახურების საწარმოების პრივატიზაცია.

როგორ აიღეს გლეხებსაგან მიწა საბჭოთა ხელისუფლების დროს?

ნავთობის მრეწველობა, როგორც ეკონომიკის მოწინავე სფერო მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. მას ეკონომიკის სხვა სფეროების განვითარებაში უცხოური ინვესტიციების ქვეყნის ეკონომიკაში მოზიდვაში და შიდა ინვესტიციების შესაძლებლობების გაფართოებაში მნიშვნელოვანი როლის შესრულება შეეძლო. ჰეიდარ ალიევმა გაითვალისწინა, რომ ნავთობი არის ეკონომიკის განვითარებისა და ქვეყნის დამოუკიდებლობის უზრუნველყოფის გარანტი, განსაზღვრა საკუთარი ნავთობის სტრატეგია.

ეს სტრატეგია აზერბაიჯანის მდიდარი ნავთობ-გაზის რესურსების ყველაზე თანამედროვე ხერხებით მოპოვების, უცხოურ ბაზრებზე გაყიდვისა და მიღებული შემოსავლის ხარჯზე რესპუბლიკის ეკონომიკის ყველა სფეროს განვითარებისაგან, მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის ამაღლებისაგან შედგებოდა. ეკონომიკის ყველა სფეროს განვითარებისაგან, მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის ამაღლებისაგან შედგებოდა.

აზერბაიჯანის ნავთობის ახალ სტრატეგიას საფუძველი 1994 წლის 20 სექტემბერს "საუკუნის ხელშეკრულების" ხელმოწერით ჩაეყარა. ეს ხელშეკრულება ითვალისწინებდა კასპის ზღვის აზერბაიჯანულ სექტორში მდებარე სამი მდიდარი ნავთობის საბადოს მსხვილ უცხოურ ნავთობ კომპანიებთან ერთად ამუშავებას. „საუკუნის ხელშეკრულება“-ში 8 ქვეყნის (აზერბაიჯანი, აშშ, დიდი ბრიტანეთი, რუსეთი, თურქეთი, ნორვეგია, იაპონია, საუდის არაბეთი) 13 ცნობილი ნავთობკომპანია მონაწილეობდა.

“საუკუნის ხელშეკრულება”-ში მონაწილე რომელი კომპანიის დასახელება შეგიძლიათ?

ჰეიდარ ალიევის ხელმძღვანელობით შემუშავებულმა ნავთობის ახალმა სტრატეგიამ აზერბაიჯანის ნავთობის მრეწველობაში ძირფესვიანი რეფორმების გატარება, ძლიერი ინფრასტრუქტურის შექმნა, ნავთობის მრეწველობის თანამედროვე ტექნოლოგიების, მართვის გამოცდილებების მოზიდვა გამოიწვია.

1994-2001 წლებში აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ნავთობის კომპანიამ 14 ქვეყნის 32 ნავთობკომპანიასთან 21 ხელშეკრულებას მოაწერა ხელი. ამ ხელშეკრულებებით აზერბაიჯანში 60 მილიარდი დოლარის მოცულობის ინვესტიციის მოზიდვა იყო გათვალისწინებული. 1995 წელს „საუკუნის ხელშეკრულების“ განხორციელებისათვის აზერბაიჯანის საერთაშორისო ოპერაციების კომპანია (ასიპ) – „აბიპ“, 1996 წელს „ყარაბაღის“ სტრუქტურის ხელშეკრულების რეალიზაციისათვის შეიქმნა საერთაშორისო ნავთობის კომპანია „ხეზერ“. სხვა ხელშეკრულებების მიხედვითაც შესაბამისი საოპერაციო კომპანიები იქმნებოდა.

მოიპოვეთ ინფორმაციები აზერბაიჯანის ხელმოწერილი ნავთობის ხელშეკრულებებთან დაკავშირებით.

1997 წელს „საუკუნის ხელშეკრულების“ მიხედვით დაიწყო ნავთობის მოპოვება. აზერბაიჯანში მოპოვებული ნავთობის გადაზიდვის სვლაგეზსაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. 1997 წელს ექსპლუატაციაში გადაეცა რუსეთზე გამავალი ნავთობსადენი „ჩრდილოეთი“ (ბაქო-ნოვოროსისისკი).

ქვეყნის ეკონომიკაში ჩადებული უცხოური ინვესტიციების ოდენობამ, 1993 წელს 15 მილიონი, 1995 წელს - 375 მილიონი, 1996 - 2002 წლებში 9 მილიარდი დოლარი შეადგინა. 1996-1997 წლებში ქვეყანამ ეკონომიკური კრიზისიდან გამოსვლა და სტაბილური განვითარება დაიწყო. გატარებულმა რეფორმებმა საბაზრო ეკონომიკისა და მსოფლიო ეკონომიკაში ინტეგრაციის საფუძვლები შექმნა. დაიწყო ნავთობის სტრატეგიის ამოცანების განხორციელება.

რეფორმების მეორე ეტაპი. აზერბაიჯანის ეკონომიკის განვითარების მეორე ეტაპი მოიცავს 1998-2002 წლებს. ამ ეტაპის მოკლე და საშუალოვადიანი პროგრამებით საბაზრო ეკონომიკის საფუძვლების განმტკიცებით, მის ყველა სფეროში გაგრძელებული განვითარების მიღწევით და მსოფლიო ეკონომიკაში ინტეგრაციის გაფართოვებით დახასიათება შეიძლება.

1999 წელს საქართველოს მიმართულებით **ბაქო-სუფსა "დასავლეთის ნავთობსადენი"** ექსპლუატაციაში გადაეცა. 1999 წლის 18 ნოემბერს სტამბოლში ნეფლი ნავთობის **ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის** ნავთობსადენის საშუალებით მიწოდებასთან დაკავშირებით ხელშეკრულებას მოეწერა ხელი.

აზერბაიჯანის, საქართველოს და თურქეთის ტერიტორიაზე გამავალ ამ მილსადენთან დაკავშირებული ყველა დავის წარმატებით გადაწყვეტა, პირველ რიგში უდიდესი ბელადის ჰეიდარ ალიევის ბრძნული პოლიტიკის შედეგი იყო.

თქვენი აზრით, ეს შეთანხმება, როგორი საერთაშორისო დინამიკების მიმდინარეობისას იქნა ხელმოწერილი?

1999 წელს დაარსდა აზერბაიჯანის სახელმწიფო ნავთობის ფონდი. გათვალისწინებული იყო ამ ფონდში თავმოყრილი საშუალებების აზერბაიჯანის ეკონომიკის სხვა სფეროებზე მიმართვაც. ფონდის რესპუბლიკის ეკონომიკური და სოციალური კეთილდღეობისათვის ეფექტიანად გამოყენებისათვის შემუშავებული იქნა სპეციალური პროგრამა.

გადაუმუშავებელი ნავთობის ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის სატრანზიტო ნავთობსადენით ტრანსპორტირებასთან დაკავშირებული საბუთების ხელმოწერის ცერემონია. ისტანბული, 18 ნოემბერი 1999 წელი

ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაში ევროკავშირის „TRASEKA“ პროგრამით ევროპა-კავკასია-აზია სატრანსპორტო კომუნიკაციის „ახალი აბრეშუმის გზის“ ამოქმედებასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. 1998 წლის სექტემბერში ბაქოში ჩატარდა **“დიდი აბრეშუმის გზის” საერთაშორისო კონფერენცია**. ამ კონფერენციაზე მიღებული იქნა „ბაქოს დეკლარაცია“. შეიქმნა დიდი აბრეშუმის გზის შტაბბინა და მიღებული იქნა გადაწყვეტილება მისი ბაქოში განთავსების შესახებ.

“...მე მინდა, რომ თქვენ ეს იცოდეთ: ჩვენ დია ქვეყანა ვართ. ჩვენ ეკონომიკური რეფორმების ვატარების ვნით მივდივართ. ჩვენ თავისუფალი მეწარმეობისთვის, ჩვენი რესპუბლიკის თითოეული მოქალაქისათვის თავისი შესაძლებლობების გამოყენების, თავისი საკუთრების ფლობისა და აზერბაიჯანის საზღვრებს გარეთ მყოფ ფირმებთან, კომპანიებთან, პარტნიორებთან ეკონომიკური კავშირების შექმნის შესაძლებლობისთვის ყველანაირ პირობას ვქმნით. ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ ჩვენ ძლიერი ფინანსური მხარდაჭერა უნდა აღმოვფინინოთ, ჩვენ უცხოური ინვესტიციებით უნდა ვისარგებლოთ...”

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის პეიდარ ალიევის მსოფლიო ბანკის ორგანიზებული საერთაშორისო კონფერენციის “ინვესტიციები აზერბაიჯანისთვის” გახსნის ცერემონიაზე გამოსვლიდან, დეკემბერი, 1995 წელი.
დიდი ლიდერის 90 გაულებობა. ბაქო, 2013, გვ. 58

ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის სატრანზიტო გაზსადენი

LAWYER

1990-იანი წლების შუახანებიდან დაწყებულ განხორციელებულ ეკონომიკურ პოლიტიკაში მოსახლეობის სოციალური დაცვის ღონისძიებებსა და რეფორმების სოციალურ ორიენტაციას ცენტრალური ადგილი უკავია. პრეზიდენტი ჰეიდარ ალიევი ამ საკითხებს ყოველთვის დიდ ყურადღებას აქცევდა და ამ სფეროში სისტემატურ სამუშაოს ახორციელებდა.

1994 წელს მიღებულმა კანონმა „მოსახლეობის სოციალური დაცვის შესახებ“ დიდი როლი შეასრულა მოსახლეობის სოციალური დაცვის დამლიერებაში. ამ წელს დაარსდა **მოსახლეობის სოციალური დაცვის ფონდი**.

ნაკლებადუზრუნველყოფილი მოსახლეობის კეთილდღეობის გაუმჯობესებაში განსაკუთრებით დიდი როლი შეასრულა შრომის ანაზღაურების რეფორმებმა და სოციალური დაცვის ღონისძიებების სფეროში გატარებულმა მნიშვნელოვანმა ღონისძიებებმა. მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადაიდგა მოსახლეობის საპენსიო უზრუნველყოფის სფეროში.

სომეხი დამპყრობლების მიერ განხორციელებული დაპყრობების შედეგად ლტოლვილებად და დევნილებად ქცეულ ჩვენს თანამემამულეებზე ზრუნვა ყოველთვის იყო ჩვენი სახელმწიფოს ყურადღების ცენტრში. 1998 წელს მათი პრობლემების სისტემური სახით გადაწყვეტა და სოციალური დაცვის გაძლიერებისათვის მიღებული იქნა სპეციალური **სახელმწიფო პროგრამა**. ფიზულიში, ალდამში, ზერდამი, თერთურსა და სხვა რაიონებში 1998-2001 წლებში ამ პროგრამის შესაბამისად დაარსდა საცხოვრებელი პუნქტები. იმავდროულად ლტოლვილებისა და დევნილების სოციალურ დაცვასთან დაკავშირებით დიდი სამუშაოები იქნა შესრულებული.

ჰეიდარ ალიევის ხელისუფლების წლებში ქვეყანაში სოციალურ სფეროშიც მნიშვნელოვანი წინსვლა იქნა მიღწეული და მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობა თანდათანობით გაუმჯობესდა.

1. *მოამზადეთ წარდგენა ჰეიდარ ალიევის ნავთობის სტრატეგიის შესახებ.*
2. *"საუკუნის ხელშეკრულების" მიხედვით მოპოვებული ნავთობის ტრანსპორტირების რომელი ალტერნატიული სვლაგეზები არსებობდა?*
3. *რა მნიშვნელობა ჰქონდა აზერბაიჯანისთვის ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ძირითად მილსადენს?*
4. *დააასხეღეთ აზერბაიჯანის ეკონომიკის ჰეიდარ ალიევის ხელმძღვანელობით განვითარების ეტაპები და ცალ-ცალკე დაახასიათეთ ისინი.*
5. *შეეცადეთ განსაზღვროთ მშავსი და განსხვავებული ნიშნები ძველ დიდი აბრეშუქის გზას და "TRASEKA" პროგრამით დალაგებული "ახალი აბრეშუქის გზას" შონის.*
6. *დააასხეღეთ ჰეიდარ ალიევის ხელისუფლების წლებში მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობის გაუმჯობესების მიმართულებით გადადგმული ნაბიჯები.*

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკა

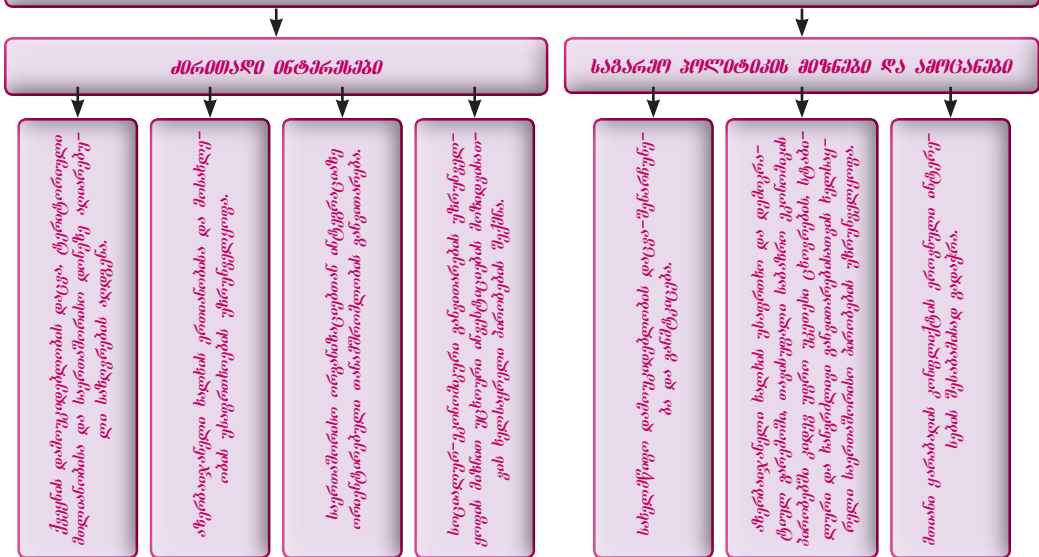
39

დაარსების პირველი დღიდან დაწყებული აზერბაიჯანის რესპუბლიკა ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებებსა და საერთაშორისო ურთიერთობებში მდებარე სტანდარტების მიმართ ერთგულებას ავლენს. ჩვენი მტკიცეული პოზიციის მილიანი ყარაბაღის კონფლიქტის სამართლიანი გადაწყვეტა ყოველთვის წარმოადგენდა და დღესაც წარმოადგენს ჩვენი საგარეო პოლიტიკის წამყვან მიმართულებას.

ბაშრის უშიშროების საბჭო, ენერჯეტის დიპლომატია, კონსტრუქციული¹ პოზიცია, ასოცირებული წევრობა², შპს, ტრანზიტის სახელმწიფო

საგარეო პოლიტიკის მიზნები და ამოცანები. ჰეიდარ ალიევის ხელმძღვანელობით საგარეო პოლიტიკის სფეროში უზარმაზარი მნიშვნელობის ნაბიჯები იქნა გადადგმული. განისაზღვრა აზერბაიჯანის სახელმწიფოს ძირითადი ინტერესები და საგარეო პოლიტიკის მიზნები და ამოცანები.

აზერბაიჯანის სახელმწიფო

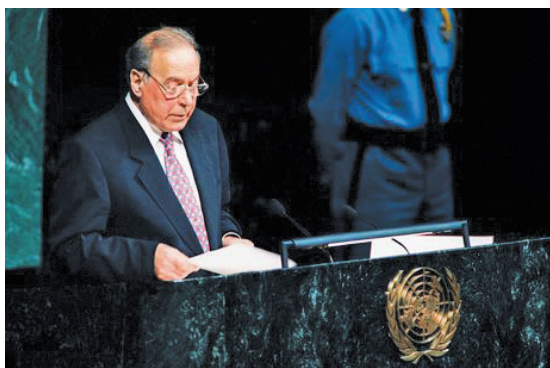

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი. ბაშრის უშიშროების საბჭოს აზერბაიჯანის მიწების სომხეთის მხრიდან დაპყრობასთან დაკავშირებით არსებული რეზოლუციები იმედის მნიშვნელობის მქონე მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის გადაწყვეტის საერთაშორისო სამართლებრივ საფუძველს შეადგენს.

“სანამ გვიან არ არის, მთლიანი გაერთიანება ყველაფერი უნდა აღიწოს საერთაშორისო სამართლის ნორმებისა და პრინციპების შესაბამისად. აზერბაიჯანის სუვერენიტეტისა და ტერიტორიული მთლიანობის სრულად აღდგენის საფუძველზე კონფლიქტის მშვიდობიანი გზით გადაწყვეტისათვის”.

ჰეიდარ ალიევის შპს-ის წევრი ქვეყნების სახელმწიფოებისა და მთავრობების შეთავაზების პრაქტიკაში ჩატარებული უმაღლეს შეხვედრებზე გამოსვლიდან, 22 ნოემბერი 2002 წელი. აზერბაიჯანის ისტორია, ტომი VII, ბაქო, 2008, გვ 348

¹ კონსტრუქციული - პრაქტიკული
² ასოცირებული წევრობა - სხვა გაერთიანებისთან ან ორგანიზაციასთან შეერთებული და გადაწყვეტი მიის უფლებების გარეშე მის საქმიანობაში მონაწილე

ჰეიდარ ალიევი გერმანიის ვენერაბელი ასამბლეის 49-ე სესიის, ნათ-ბორჯი, 29 სექტემბერი 1994 წელი

მომდევნო წლებში მშობლივან ევროსაბჭოს, გას-
თორის, ნატო-ს, ევროკავშირისა და სხვა საერ-
თაშორისო ორგანიზაციების მხრიდანაც მსგა-
ვის გადაწყვეტილებები იქნა მიღებული. ეს
ოფიციალური საბუთებიც გამოდნენ სომ-
ხების აზერბაიჯანელების წინააღმდეგ დაპ-
ყრობებსა და ამით გამოწვეულ მძიმე შე-
დეგებსა და ერთმნიშვნელოვნად მოითხოვ-
დნენ დაპყრობილი ჩვენი ტერიტორიების გა-
თავისუფლებას.

ეუთოს 1994 წელს ბუდაპეშტში, 1996 წელს
კი ლისაბონში ჩატარებულ სამიტებზე და-
დასტურებული იქნა მთიანი ყარაბაღის კონ-
ფლიქტის სამართლებრივი, საერთაშორისო

პრინციპებზე დაფუძნებული გადაწყვეტის მნიშვნელობა. ეს სამუშაო მინსკის ჯგუფის საშუალებით
უნდა განხორციელებულიყო. ბუდაპეშტის სამიტზე მოხდა მინსკის ჯგუფის თანათავმჯდომარეების
დაწესება. ლისაბონის სამიტზე ჰეიდარ ალიევმა პოლიტიკური შორსმჭვრეტელობისა და სიმტკიცის
გამოჩენით აზერბაიჯანის პოზიციის მსოფლიოს 53 ქვეყნის მიერ აღიარებასა და დაცვას მიაღწია. უმაღ-
ლეს შეხვედრაზე მიღებულ და მის ოფიციალურ დოკუმენტად გამოცხადებულ დეკლარაციაში ხაზი
გაესვა აზერბაიჯანის ტერიტორიული მთლიანობის აღიარებას.

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტში ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ შეთანხმების მიღწევის შემდეგ
აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონფლიქტის მშვიდობიანი გზით გადაწყვეტის მცდელობები, თუნდაც
ერთი გაეღვებოდაც კი არ დაფასებულა. ამ დროს აზერბაიჯანი კონფლიქტის გადაწყვეტისათვის
საერთაშორისო სტრუქტურებთან მჭიდროდ თანამშრომლობდა. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს
მშობლივან მინსკის ჯგუფის თავმჯდომარე ქვეყნებთან აშშ, რუსეთსა და საფრანგეთთან კონტაქტები.

1997-1998 წლებში მინსკის ჯგუფის თანათავმჯდომარეებმა კონფლიქტის გადაწყვეტისათვის სხვა-
დასხვა შემთავაზებები წამოაყენეს. აზერბაიჯანის ხელმძღვანელობა მოლაპარაკებებზე ყოველთვის
კონსტრუქციულ პოზიციას იკავებდა, დაპყრობილი ტერიტორიების დაბრუნებას, სომხების მხრიდან
ჩვენი ქვეყნის კანონებისადმი პატივისცემით მოპყრობის პირობით, მთიანი ყარაბაღისათვის ავტო-
ნომიის შესაძლო მინიჭებას აფიქსირებდა. თუმცა სომხეთის მთიანი ყარაბაღის ცრუ დამოუკიდებ-
ლობის ცნობაზე მიმართული არაკონსტრუქციული პოზიციისა ყოველთვის მოლაპარაკებებზე მნიშ-
ვნელოვანი შედეგების მოპოვებას აფერხებდა. აზერბაიჯანის ტერიტორიების დაპყრობაზე ხელის არ
ამდები სომხეთი თავის არაკანონიერ ქმედებებს ბოლოს არ უღებდა.

ურთიერთობები საზღვარგარეთის ქვეყნებთან. ქვეყნის საგარეო პოლიტიკაში მეზობელ სახელ-
მწიფოებთან ურთიერთობებს ყოველთვის მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. აზერბაიჯანის რესპუბ-
ლიკა რუსეთთან, თურქეთთან, ირანთან, საქართველოსთან, ყაზახეთთან და თურქმენეთთან ურ-
თიერთობებს აკვება საერთაშორისო სამართლის ნორმების საფუძველზე და გაწინასწორებული
პოლიტიკის განხორციელებით წარმატებას აღწევდა.

რესპუბლიკა ევროპის ქვეყნებთან ურთიერთობასაც ყურადღებას აქცევდა. უდიდესი ბელადის
ჰეიდარ ალიევის ევროპაში პირველი ოფიციალური ვიზიტი 1993 წლის დეკემბერში საფრანგეთში
შედგა. ვიზიტის დროს გაიმართა მაღალი დონის შეხვედრები.

აზერბაიჯანის პრეზიდენტმა ვიზიტის დროს ჯერ კიდევ 1990 წელს მიღებულ ევროპისათვის
პარიზის ქარტიას მოაწერა ხელი. ამ დოკუმენტთან შეერთებით აზერბაიჯანმა დაასაბუთა, რომ იგი
დაიცავს გაეროს წესდებს, საერთაშორისო უსაფრთხოების, თანამშრომლობის ნორმებსა და პრინ-
ციპებს. ამით, ჩვენმა ქვეყანამ ევროპის უსაფრთხოების სისტემის მიმართულებით მნიშვნელოვანი
ნაბიჯი გადადგა.

1991-2003 წლებში გერმანიასთან, დიდ ბრიტანეთთან, იტალიასთან, ესპანეთთან და ევროპის სხვა
ქვეყნებთან მაღალი დონის კავშირები დამყარდა. განხორციელდა სასარგებლო ორმხრივი ვიზიტები.
აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფო დამოუკიდებლობის განმტკიცებაში ევროპის ქვეყნებთან
ურთიერთობამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა.

აშშ-თან ურთიერთობის დამყარებასა და განვითარებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა. აშშ-ის კონგრესის „თავისუფლების დაცვის აქტით“ 1992 წელს მიღებული 907-ე შესწორება³ ურთიერთობებს ძალიან აფერხებდა ჰეიდარ ალიევის წარმატებულმა მოღვაწეობამ აშშ-ის აზერბაიჯანისადმი პოლიტიკაში თანდათანობით შემობრუნება დაიწყო. საბოლოოდ, აშშ-ის კონგრესმა პრეზიდენტს 907-ე შესწორების მოქმედების ყოველწლიური შეჩერების უფლება მისცა.

ჰეიდარ ალიევი დიდი ბრიტანიის დედალენ კლისიბეკ II-თან. 21 ივლისი 1998 წელი.

რაში მდგომარეობდა 907-ე შესწორების არსი?

აზერბაიჯანის საგარეო პოლიტიკის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულებას საერთაშორისო და რეგიონალურ ორგანიზაციებთან თანამშრომლობა წარმოადგენდა.

აზერბაიჯანის რესპუბლიკა ჯერ კიდევ 1992 წელს ნატოს ჩრდილოეთ-ატლანტიკური თანამშრომლობის საბჭოს (ამ საბჭოს 1997 წლიდან დაწყებული ევრო-ატლანტიკური პარტნიორობის საბჭო - ქაბს ეწოდება) შეუერთდა. 1984 წელს აზერბაიჯანმა ნატო-ს "თანამშრომლობა მშვიდობისათვის" პროგრამაც მიიღო. აზერბაიჯანის ნატოსთან მჭიდრო თანამშრომლობა შემდგომშიც წარმატებით გაგრძელდა. ქვეყნის წარმომდგენელმა სამხედრო ნაწილმა სამშვიდობო ძალებმა კოსოვოსა და ავღანეთის ოპერაციებში მიიღეს მონაწილეობა. ნატო-ს საპარლამენტო ანსამბლეს 2002 წლის ისტამბულის კრებაზე აზერბაიჯანის რესპუბლიკა ნატო-ს სპ-ის ასოცირებულ წევრად მიიღო. ჰეიდარ ალიევი ნატოსა და აზერბაიჯანის ამ ორგანიზაციაში მონაწილეობის მნიშვნელობას მაღალ შეფასებას აძლევდა.

რა მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი ქვეყნისათვის ნატოსთან თანამშრომლობას?

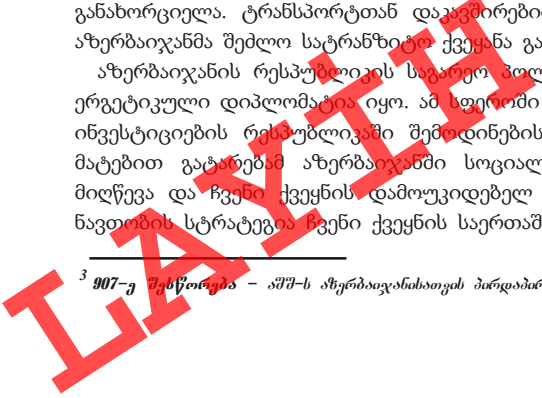

აზერბაიჯანის გატარებულ პოლიტიკას ჩვენი ქვეყნის ავტორიტეტის საერთაშორისო დონეზე ზრდისა და მაღალი შეფასებისაკენ მიჰყავდა. ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ანსამბლეს პოლიტიკური საკითხებისადმი მიძღვნილ 2000 წლის 3 მაისის კრებაზე აღნიშნული იქნა, რომ აზერბაიჯანის ხელმძღვანელობა ქვეყნის ევროპის სტანდარტების მიღწევისათვის „უაღრესად დიდ მცდელობებს მიმართავს. ამ ქვეყანაში ხელმძღვანელობისა და ხალხის თავისუფალი, აყვავებული საზოგადოების აშენების გადაწყვეტილება აღტაცებას იწვევს. 70 წლიანი დამპყრობლური რეჟიმის შემდეგ აზერბაიჯანმა წარსულის მემკვიდრეობისაგან ხელის აღება შეძლო და სუვერენულ, სამართლებრივ სახელმწიფოს აშენებს“.

საგარეო ეკონომიკა. 1991-2003 წლებში ეკონომიკის საკითხებმა ჩვენი ქვეყნის საგარეო პოლიტიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა. აზერბაიჯანმა საერთაშორისო საფინანსო-საბანკო ორგანიზაციებთან მჭიდროდ ითანამშრომლა, თავის ეკონომიკაში გაატარა მნიშვნელოვანი რეფორმები და იგი ახალ საფუძვლებზე ააგო. აზერბაიჯანის რესპუბლიკამ საერთაშორისო ორგანიზაციებთან ურთიერთობების დამყარებით **ევროპა-კავკასია-აზია (TRASEKA)** სატრანსპორტო დერეფნის პროექტი განახორციელა. ტრანსპორტთან დაკავშირებით სხვადასხვა პროექტების განხორციელების შედეგად აზერბაიჯანმა შეძლო სატრანზიტო ქვეყანა გამხდარიყო.

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულება ენერგეტიკული დიპლომატია იყო. ამ სფეროში გადადგმულმა ნაბიჯებმა დიდი ოდენობით უცხოური ინვესტიციების რესპუბლიკაში შემოდინების პირობები შექმნა. ენერგეტიკის დიპლომატიის წარმატებით გატარებამ აზერბაიჯანში სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური სტაბილურობის მიღწევა და ჩვენი ქვეყნის დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ განმტკიცება გამოიწვია. აზერბაიჯანის ნავთობის სტრატეგია ჩვენი ქვეყნის საერთაშორისო ავტორიტეტის ზრდის მიზეზიც გახდა.

³ 907-ე შესწორება - აშშ-ს აზერბაიჯანისათვის პარდაპირი სახელმწიფო დახმარების აქრძისდავა შესწორება.

რა იფელისსება ენერგეტიკის დიპლომატიასში?

აზერბაიჯანის საგარეო პოლიტიკის კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი მიმართულება კასპიის ზღვის სამართლებრივი სტატუსის განსაზღვრის საკითხი იყო. ამ საკითხის გადაწყვეტა მწვავე დიპლომატიურ მოღვაწეობას მოითხოვდა. კასპიისპირა ხუთი სახელმწიფოს წარმომადგენლების სხვადასხვა დონის შეხვედრებზე აზერბაიჯანი თავის სტრატეგიულ ინტერესებს ყოველთვის წარმატებით იცავდა.

ჩამოთვალეთ კასპიისპირა ხუთი სახელმწიფო.

სახელმწიფო დამოუკიდებლობის ცნობა, ფართო დიპლომატიური კავშირების დამყარება, საგარეო პოლიტიკის ფორმირება, ჩვენი პოზიციების განმტკიცება, ქვეყნის შიგნით სოციალურ-პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, კულტურულ და სხვა სფეროებში სახელმწიფო მშენებლობისათვის ხელსაყრელი საერთაშორისო პირობების შექმნა, ჩვენი ქვეყნის ავტორიტეტულ სახელმწიფოდ ქცევა 1991-2003 წლებში აზერბაიჯანის რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკის სფეროში გავლილი გზის უპირველეს შედეგად შეიძლება ჩაითვალოს.

“მსოფლიო უადრესად რთულ პერიოდს გადის. საერთაშორისო ტერორიზმი სარგებლობს რა ზოგიერთი სახელმწიფოს მხარდაჭერით, მოქმედებს მსოფლიო წესრიგის წინააღმდეგ, ექსტრემიზმის, აგრესიული ნაციონალიზმისა და სკანდალური სეპარატიზმის იდეოლოგიის საფუძველზე ასალი დაპირისპირების სახეების შექმნას ცდილობს, საზღვრების ხელახალ გაყოფას, შეცვლას ცდილობს. საერთაშორისო სისტემის საფრთხის წინააღმდეგ ეფექტიანად ბრძოლის წარმოების უნარი ჭკაცრ გამოსცდას გადის. 11 სექტემბრის ტრაგედიის მოსდენისთანავე ევროატლანტიკურმა ერთობამ შექმნა ანტიტერორისტული კოალიცია და აზერბაიჯანი პირველივე დღიდან შეუერთდა ამ კოალიციას. ჩვენ, დღესაც სხვა ქვეყნებსა და საერთაშორისო ორგანიზაციებთან ერთად ყველა ღონეს ვხმარობთ ამ საფრთხეების წინააღმდეგ”.

**აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის პეიდარ ალიევის
პაპს-ის 2002 წლის 22 ნოემბერს პრეზიდენტი დონის შეხვედრაზე გამოსვლიდან.
აზერბაიჯანის ისტორია. ტომი VII. ბაქო, 2008, გვ 335-336**

პეიდარ ალიევი საგარეო პოლიტიკის სფეროში გავლილი გზის შეფასებისას 1998 წელს აღნიშნავდა: „აზერბაიჯანის საგარეო პოლიტიკა გასულ წლებში წარმატებული იყო. მიმაჩნია, რომ ჩვენი საგარეო პოლიტიკა სწორად ავაგეთ, ჩვენი სტრატეგიული ხაზი სწორია, განსაზღვრული მიმართულებები მართალია. ყოველივე ამან საგარეო პოლიტიკის სფეროში აზერბაიჯანს წარმატებები მოუტანა. პირველ რიგში, ყოველივე ეს აზერბაიჯანის სახელმწიფოს ქმედებებია და პრეზიდენტის გატარებული საგარეო პოლიტიკის შედეგებია. ჩვენი მთავარი წარმატება იმისაგან შედგება, რომ გასულ წლებში აზერბაიჯანს სახელმწიფო დამოუკიდებლობა მხოლოდ საგარეო პოლიტიკის შედეგად კი არა, მთელი ჩვენი საქმიანობის შედეგად დღითი-დღე განვიმტკიცებთ, ჩვენი სუვერენიტეტის, ჩვენი დამოუკიდებლობის ხელშეუხებლობა, ურყეობა დაგვიმტკიცებთ. უკვე არავითარი ეჭვი არ არის, რომ აზერბაიჯანი სრულიად დამოუკიდებელი ქვეყანა და სრულიად დამოუკიდებელი პოლიტიკას ატარებს“.

1. შეადარეთ აზერბაიჯანის სახელმწიფოს ძირითადი ინტერესები და ჩვენი საგარეო პოლიტიკის მიზნები და ამოცანები, განსაზღვრეთ ის თვისებები, რომლებიც ემთხვევა ერთმანეთს.
2. სტადეთ გამოიკვლიეთ კასპიის ზღვის სტატუსის განსაზღვრის მნიშვნელობა აზერბაიჯანისათვის.
3. თქვენი აზრით, რით შეიძლება აისხნას აშშ-ის კონგრესის "თავისუფლების დაცვის აქტი"-ს მიღებული შესწორების უსამართლობა?
4. გამოიკვლიეთ აზერბაიჯანის ნატო-სთან თანამშრომლობა და განსაზღვრეთ მნიშვნელოვანი მომენტები.
5. დაასაზღვრეთ აზერბაიჯანის რესპუბლიკის 1991-2003 წლებში საგარეო პოლიტიკის უმთავრესი წარმატებები და მათი მიზეზები.

ახალ ათასწლეულში ახალ ლიდერთან ერთად

40

უდიდესი ბელადის ჰეიდარ ალიევის დიდი ხალხური მემკვიდრე ილჰამ ალიევი 2003 წელს აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტად იქნა არჩეული. მისი მმართველობის წლები ქვეყნის ყოველმხრივი განვითარების წლებად ხასიათდება.

სახელმწიფო პროგრამა, კონკურენტუნარიანი ქვეყანა, სატრანსპორტო-კომუნიკაციური და სატრანსიტო ცენტრი, ვიცე-პრეზიდენტი.

ილჰამ ალიევის პრეზიდენტობამდელო საქმიანობა. 2003 წლის 15 ოქტომბრისათვის დანიშნულ აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის არჩევნებზე საერთო ეროვნული ლიდერის ჰეიდარ ალიევის კანდიდატურა მორიგი პერიოდისათვის იყო რეგისტრირებული თუმცა, მან ჯანმრთელობაში შექმნილ პრობლემებთან დაკავშირებით, არსებული მდგომარეობა სწორად გაანალიზებით შეაფასა და თავისი კანდიდატურა იმჟამინდელი ქვეყნის პრემიერ-მინისტრის ბატონი ილჰამ ალიევის სასარგებლოდ მოხსნა.

ჰეიდარ ალიევი პარტია ახალი აზერბაიჯანის წევრობის ბილეთის ილჰამ ალიევისათვის გადაცემისას, 6 მაისი 2000 წელი

ილჰამ ალიევმა ყოფილი საბჭოთა კავშირის ერთ-ერთ ყველაზე ავტორიტეტულ სასწავლებელში - მოსკოვის საერთაშორისო ურთიერთობების ინსტიტუტში მუშაობით მიიღო მეცნიერულ-პედაგოგიური გამოცდილება. ჰეიდარ ალიევის შორსმჭვრეტელო და ბრძნული ხელმძღვანელობის ქვეშ მიიღო ხანგრძლივი და ყოველმხრივი სახელმწიფოებრიობის გამოცდილება, დამოუკიდებელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფო ნავთობკომპანიის პირველი ვიცე-პრეზიდენტის, მილლი მეჯლისის დეპუტატის, ეროვნული ოლიმპიური კომიტეტის პრეზიდენტის, ევროპის საბჭოს აზერბაიჯანის წარმომადგენლობითი საბჭოს მეთაურის, ენი აზერბაიჯანის პარტიის თავმჯდომარის მოადგილის, პრემიერ-მინისტრისა და სხვა საპასუხისმგებლო თანამდებობებზე დიდი უნარები გამოავლინა.

მაღალი მეცნიერული დონის, სახელმწიფოებრივი მმართველობის გამოცდილებისა და პროფესიონალიზმის მფლობელი ილჰამ ალიევი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტობის კანდიდატად დარეგისტრირდა.

უდიდესი ბელადი ილჰამ ალიევის შესახებ აზერბაიჯანელი ხალხისადმი მიმართვაში წერდა: „ ის მაღალ ინტელექტუალის, პრაგმატულად მოაზროვნე, თანამედროვე მსოფლიო პოლიტიკისა და ეკონომიკის შესანიშნავად მცოდნე, ენერჯიული და ინიციატივიანი პიროვნებაა. გარწმუნებთ, რომ როგორც ილჰამ ალიევი, ისე პარტია ენი აზერბაიჯანი ამის შემდეგაც ჩვენი ხალხის ყველაზე ღირსეული შვილების თავის გარშემო გაერთიანებით აზერბაიჯანის სახელმწიფოს განვითარებისა და ჩვენი ხალხის ზრუნველყოფის გზაზე გვერდ სამუშაოს შესრულებენ. მჯერა, რომ ჩემს მიერ დაუსრულებელ უმნიშვნელოვანეს საკითხებს, გეგმებს, საქმეებს თქვენნი დახმარებით და მხარდაჭერით ილჰამ ალიევი დაასრულებს. მე მას ისე ვენდობი, როგორც საკუთარ თავს და მომავალს დიდი იმედით შევცქერი“.

ილჰამ ალიევმა ჰეიდარ ალიევის შორსმჭვრეტელო და ბრძნული ხელმძღვანელობით ხანგრძლივი და ყოველმხრივი სახელმწიფოებრიობის გამოცდილება მიიღო და დაკავებულ თანამდებობებზე უაღრესად ეფექტიანად იმთავაწევა.

თქვენს აზრით, რომელ თანამდებობაზე მოღვაწეობით მოიპოვა ილჰამ ალიევმა საერთო ეროვნული ლიდერის ჰეიდარ ალიევის ყველაზე მაღალი ნდობა?

?

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტი ილჰამ ალიევი და თურქეთის პრეზიდენტი რეჯეპ ტაიფ ერდოღანი

ჯერ კიდევ 2002 წელს დეპუტატმა არსნი-ის ვიცე-პრეზიდენტის თანამდებობაზე მოფხმა ილჰამ ალიევიმ აშშ-ში ოფიციალურ ვიზიტად ყოფნისას მაღალი დონის შეხვედრები გამართა. ერთ-ერთი შეხვედრის შემდეგ გამოჩენილმა პოლიტიკოსმა ვრენტ სქროუტროფტმა აღნიშნა: "... მე აზერბაიჯანის მომავალს ოპტიმისტურად ვუყურებ. ილჰამ ალიევიმ ჩვენი ძლიერი პოლიტიკოსის შთაბეჭდილება მოახდინა".

ილჰამ ალიევის პრეზიდენტობის პირველი პერიოდი. 2003 წლის 15 ოქტომბერს ალტერნატიულ, დემოკრატიულ საფუძველზე ჩატარებულ არჩევნებში ილჰამ ალიევი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტად იქნა არჩეული.

დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობის შემდგომი ეტაპი ჰეიდარ ალიევის პოლიტიკური მემკვიდრისა და ღირსეული გამგრძელებლის ილჰამ ალიევის მოღვაწეობასთანაა დაკავშირებული. 2003 წელს პირველად აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტად არჩეული ი. ალიევის პრეზიდენტობის პერიოდი თავის მხრივ ორ ეტაპად შეიძლება დაიყოს.

2009 წელს 18 მარტამდე გაგრძელებული პირველი ეტაპი აზერბაიჯანის სამართლებრივი და სახელმწიფო მშენებლობის გაგრძელებით ხასიათდებოდა. ამ ეტაპის დამთავრება ამ თარიღში მორიგი რეფერენდუმით აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონსტიტუციაში დამატებებისა და ცვლილებების შეტანით, მათ შორის ქვეყნის ეკონომიკაში არსებული გარდამავალი პერიოდის სწორედ 2009 წელს დამთავრებით შეიძლება აიხსნას.

ილჰამ ალიევის პრეზიდენტობის მომდევნო პერიოდი. 2003 წლის შემდგომი პერიოდი კი აზერბაიჯანის რესპუბლიკაში სამართლებრივი სახელმწიფოს მშენებლობის კიდევ უფრო განმტკიცების პერიოდად უნდა შეფასდეს. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის განკარგულებით 2017 წლის 21 თებერვალს მეპრინანს ხანუმ ალიევის აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პირველი ვიცე-პრეზიდენტის თანამდებობაზე დანიშნა ამ მიმართულებით გადადგმული მნიშვნელოვანი ნაბიჯია.

ილჰამ ალიევის აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტად არჩევით ჩვენი ქვეყნის საგარეო პოლიტიკაშიც ახალი ეტაპი დაიწყო. ეს ეტაპი, მისი წინაპერიოდის ფუნდამენტზე დგას და მის გაგრძელებას წარმოადგენს. ამასთან ერთად, ეს ეტაპი შინაარსის მიხედვით მდიდარი, არსის თვალსაზრისით უფრო ღრმა, მომცველობის მიხედვით უფრო ვრცელი გახდა.

2003 წლიდან დაწყებული აზერბაიჯანის რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკაში უმთავრესი მიზნები ჩვენი სახელმწიფოს ყოველმხრივ თანამედროვე, კონკურენტის უნარიან ქვეყნად გადაქცევა, სომხეთის სამხედრო დაპყრობების შედეგად შექმნილი მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის მშვიდობიანი გზებით გადაწყვეტა, ქვეყნის საერთაშორისო ენერგეტიკის, სატრანსპორტო, კომუნიკაციისა და ტრანზიტის ერთ-ერთ ცენტრად ქცევის პროცესის გაგრძელება, ჩვენი მოქალაქეების კეთილდღეობის კიდევ უფრო ამაღლებისათვის უფრო ხელსაყრელი საერთაშორისო პირობების უზრუნველყოფა და სხვ. იყო. ამ მიზნების განხორციელებისათვის მოქმედი, გაწონასწორებული და ეფექტიანი საგარეო პოლიტიკის კურსი იქნა წამოყენებული.

2003 წლის დეკემბერში აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ილჰამ ალიევის ჟენევაში ჩატარებულ ინფორმაციული საზოგადოების მსოფლიო სამიტში მონაწილეობა მისი პირველი საგარეო ვიზიტი გახდა. პრეზიდენტობის 2003-2008 წლების მომავ პირველ პერიოდში ილჰამ ალიევი საზღვარგარეთის ქვეყნებში განახორციელა 100 ვიზიტი (2003-1, 2004-23, 2005-19, 2006-20, 2007-24, 2008-13), მხოლოდ ამ ვიზიტების რაოდენობა და სახელმწიფოებრიობისათვის მნიშვნელოვანია, ამასთან საზღვარგარეთის ქვეყნების წარმომადგენელთა სასწიების აზერბაიჯანში ვიზიტები, ჩატარებულ სხვადასხვა საერთაშორისო შეკრებებზე ჩვენი ქვეყნის აქტიური მონაწილეობა წარმოაჩენს ჩვენი საგარეო პოლიტიკის დინამიკურობასა და ეფექტიანობას. ინტენსიური, აქტიური პოლიტიკის შედეგად 2003-2017 წლების განმავლობაში ჩვენს ქვეყანაში ბევრი ორმხრივი, რეგიონალური და საერთაშორისო შეკრებები ჩატარდა. ამ პერიოდში ბევრი ქვეყნის სახელმწიფოსა და მთავრობის მეთაურმა ჩვენს ქვეყანაში სხვადასხვა დონის ვიზიტი განახორციელა. აზერბაიჯანმა ქვეყნებს შორის უთანხმოებათა აღმოფხვრაში შუამავლობის მიმართულებითაც ეფექტიანად იმოღვაწევა. ქვეყნის საერთაშორისო ურთიერთობები გაფართოვდა, მისი როლი მსოფლიოში გაიზარდა და პოზიციები განმტკიცდა.

ამ წლებში ჩვენს ქვეყანაში ჩატარებული რომელი შეკრებების დასახლება შეგიძლიათ?

აზერბაიჯანის 2003-2017 წლების საგარეო პოლიტიკაში ჩვენი ქვეყნის გაეროს უშიშროების საბჭოში არამუდმივ წევრად არჩევას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. ჯერ კიდევ 2003 წელს ილჰამ ალიევმა აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრემიერ-მინისტრად ყოფნისას ბაქრის გენერალურ ანსამბლეაზე ისტორიული გამოსვლა გააკეთა. თავის გამოსვლაში, მან ბაქრის სამუშაო მექანიზმებთან დაკავშირებით მისცა შეთავაზებები. თანაც წამოაყენა იდეა, რომ აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებიდან ერთ-ერთი ბაქრის უშიშროების საბჭოს წევრად არჩეულიყო.

2011 წლის 24 ოქტომბერს აზერბაიჯანის რესპუბლიკამ 2012-2013 წლებისათვის გაეროს უშიშროების საბჭოს არამუდმივ წევრად არჩევნებში დამსახურებული გამარჯვება მოიპოვა. ამ დროს აზერბაიჯანის მიერ ბაქრის წევრი 193 ქვეყნიდან 155 ხმის მოგროვება მაღალი შედეგი იყო. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ბაქრის უშიშროების საბჭოს არამუდმივ წევრობა 2012 წლის 1 იანვრიდან 2013 წლის 31 დეკემბრამდე გაგრძელდა. ამ დროის განმავლობაში აზერბაიჯანი მსოფლიო პოლიტიკის განმსაზღვრელი 15 სახელმწიფოდან ერთ-ერთად იქცა. საჭიროა აღინიშნოს ისიც, რომ აზერბაიჯანის სამხრეთი კავკასიიდან და ცენტრალური აზიის რეგიონიდან უშიშროების საბჭოს წევრად არჩეული პირველი ქვეყანა იყო.

დევნილებისათვის გათავალისწინებული თანამედროვე დაბა

დადასახელებული ბაქრის უშიშროების საბჭოს მუდმივი წევრები.

ილჰამ ალიევის მიერ ქვეყნის მართვის წლებში სოციალურ-ეკონომიკურ სფეროში მნიშვნელოვანი წინსვლა დაფიქსირდა. მისი ხელისუფლებაში ყოფნის პირველი 10 წლის განმავლობაში ეკონომიკა 3,4-ჯერ, სახელმწიფო ბიუჯეტი 19-ჯერ გაიზარდა.

ეკონომიკაში 110 მილიარდი მანათი ინვესტიცია ჩაიდო, ექსპლუატაციაში გადაცემის დროიდან 2013 წლამდე ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენით 214 მილიონი ტონა ნავთობი, ბაქო-თბილისი-ერზერუმში გაზსადენით კი 24 მილიარდი კუბური მეტრი გაზი გავიდა. დავოსის მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმის 2012-2013 წლების გლობალური კონკურენტუნარიანობის ინდექსის თანახმად, აზერბაიჯანი მსოფლიოში 46-ე, ლსმ-ს ქვეყნებს შორის პირველ ადგილზე, კვლავ ამავე ფორუმის „გლობალური საინფორმაციო ტექნოლოგიები - 2012“ ანგარიშგებაში ქსელის მომზადების ინდექსის მიხედვით მსოფლიოს 142 ქვეყანას შორის 61-ე ადგილზე იყო.

2003-2013 წლებში ქვეყანაში 5 საერთაშორისო აეროპორტი, 4 ავტოსადგურის კომპლექსი, 4 მეტროს სადგური აშენდა და ექსპლუატაციაში გადაეცა. დიდი ოდენობით ხიდები, საავტომობილო გზები, გაზსადენები ჩააგდო მსოფლიოში.

კვლავ იმავე წლების განმავლობაში მოსახლეობის სოციალური დაცვისა და უზრუნველყოფისათვის გაწეული ხარჯები 9,3-ჯერ გაიზარდა, მოსახლეობის შემოსავლები 6,9-ჯერ, შრომის ანაზღაურება 6,3-ჯერ, პენსიები 6,8-ჯერ გაიზარდა.

სომხური აგრესიის შედეგად ლტოლვილებად და იძულებით გადასახლებულებად ქვეყლი ჩვენი თანამემამულეების სოციალური პრობლემების გადაწყვეტისათვის 2003-2013 წლებში ილჰამ ალიევის მხრიდან 51 ბრძანებასა და განკარგულებას მიუწერა ხელი, მიღებული იქნა სახელმწიფო პროგრამა და მისი დამატებები.

“აზერბაიჯანს ეკონომიკური თვალსაზრისით უკვე შეუძღარ სახელმწიფოდ აღიარებდნენ. მე მიმაჩნია, რომ ჩვენი ეკონომიკის სფეროში გარდამავალი პერიოდი უკვე გავიარეთ, მსოფლიოს წამყვანი ფინანსური სტრუქტურები ძალიან მაღალ შეფასებას აძლევენ აზერბაიჯანში ვატარებულ რეფორმებს. სხვადასხვა გამოთვლების მიხედვით, აზერბაიჯანი პოსტსაბჭოთა სფეროში ეკონომიკური რეფორმებისა და ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით პირველ ადგილზეა. მე მიმაჩნია, რომ ამ სფეროში გარდამავალი პერიოდი დასრულებულია”.

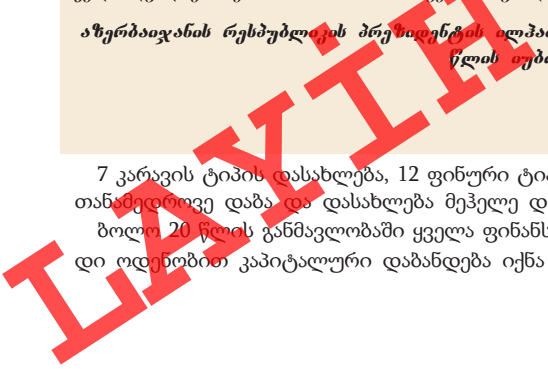
აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ილჰამ ალიევის ბაქოს სახელმწიფო უნივერსიტეტის შექმნის 90 წლის იუბილეკადმი მიძღვნილ საზეიმო ღონისძიებაზე გამოსვლიდან.

2 ნოემბერი, 2009 წელი.

დაპოუკიდებლობის გზებზე, ბაქო, 2016, გვ. 310-311

7 კარავის ტიპის დასახლება, 12 ფინური ტიპის დაბა გაუქმდა, 110 ათასი კაცის განსათავსებელი 57 თანამედროვე დაბა და დასახლება მეჭვლე დაარსდა.

ბოლო 20 წლის განმავლობაში ყველა ფინანსური წყაროს ხარჯზე ქვეყნის ეკონომიკაში ძალიან დიდი ოდენობით კაპიტალური დაბანდება იქნა განხორციელებული.

სიძვეთი უკვე 24 წელია, რაც უკურადღებოდ ტოვებს ბაქონს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციებს და სამწესა-როა, რომ ის ამის გამო არ ისჯება. ზოგ შემთხვევებში გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციები რამდენიმე დღის განმავლობაში სრულდება. ჩვენთან შესებისას კი 24 წელია, რაც რეზოლუციები არ სრულდება. ეს ორმაგ სტანდარტებზე დაფუძნებული მიდგომაა. ეს მოუღებელი მიდგომაა. სიძვეთის წინააღმდეგ საერთაშორისო სანქციები უნდა იქნას მიღებული. გაეროს მნიშვნელოვანი რეფორმებიდან ერთ-ერთი უშიშროების საბჭოს რეზოლუციების შესრულებას მექანიზმის შექმნა უნდა იყოს...

აზერბაიჯანმა სოციალურ და ეკონომიკურ სფეროებში დიდ წარმატებებს მიაღწია. 2004 წლიდან დაწყებული აზერბაიჯანის ეკონომიკა 3-ჯერზე მეტად გაიზარდა, ქვეყანაში 1 მილიონ 600 ათასზე მეტი სამუშაო ადგილი გა-იხსნა, უმუშევრობის დონე მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე დაბალი მაჩვენებელია - 5 პროცენტი, სიღარიბე სულ 5-ნ პროცენტი. ნაღდი საგალუტო რესურსები ქვეყნის მშპ-ს ტოლია...

2004 წლიდან დაწყებული ჩვენს ქვეყანაში შრომის ანაზღაურება 5ნ-ჯერ, პენსიები კი 8,2-ჯერ გაიზარდა. უცხოური ფინანსური მხარდაჭერის გარეშე ჩვენ სიძვეთი დაბერობებისაგან დატანჯული ელტოლელებისა და იძუ-ლებით გადასახლებულებისათვის დაახლოებით 100 ახალი ადამიანი და მცირე ქალაქის ტიპის დასახლება დაგაარსეთ. დღემდე 250 ათას ადამიანზე მეტის ცხოვრების პირობები გააუმჯობესეთ. მათ ახალი სახლები და ბინები მიუცათ.

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ილჰამ ალიევის ბაქონს გენერალურ ანსამბლის 72 სესიის გახსნაზე გამოსვლიდან. გაზეთი აზერბაიჯან 20 სექტემბერი 2017 წელი.

2017 წლის 30 ოქტომბერს ჩატარდა ბაკო-თბილისი-ყარსი რკინიგზის საზეიმო გახსნის ცერემონიალი. ის შეფასებულია, როგორც ევროპის აზიასთან შემაერთებელი უმოკლესი და სანდო გზა. ეს გზა ევრაზიის სატრანსპორტო რუკის მნიშვნელოვან ნაწილად იქცა. მას ჩინეთი, ყაზახეთი, შუა აზია, ევროპის ქვეყნები გამოიყენებენ. ამ გზის გაყვანის წარმატებით დასრულება შეფასებული იქნა, როგორც აზერბაიჯანის მორიგი დიდი წარმატება. 2018 წლის 12 ივნისს თურქეთის ქალაქ ესქიშეჰერში ჩატარდა ტანაპ-ის (ტრანს-ანადოლუ გაზის მილსადენი) გახსნის ღონისძიება. ამ მილსადენის გაყვანა აზერბაიჯანის გაზის რესურსების ევროპაში ტრანსპორტირების მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გახდა.

ილჰამ ალიევის ქვეყნის წარმატებული ხელმძღვანელობა აზერბაიჯანელი ხალხის მის 2008, 2013, 2018 წლებშიც აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის თანამდებობაზე არჩევაში ღიად გამოვლინდა. 2003-2017 წლებში ქვეყნის მოპოვებული წარმატებების მთავარმა არქიტექტორმა ილჰამ ალიევმა ხალხის ისტორიაში უკვე მოიპოვა ღირსეული ადამაშენებელი პრეზიდენტის სახელი.

1. მოამზადეთ რეფერატი ილჰამ ალიევის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ.
2. ილჰამ ალიევის ხელმძღვანელობით სახელმწიფო მშენებლობის პროცესი დაყავით ეტაპებად და დაასახულოთ იგი.
3. დაასახელოთ 2003 წლიდან დაწყებული ჩვენი ქვეყნის საგარეო პოლიტიკის მთავარი მიზნები.
4. მოამზადეთ წარდგენა აზერბაიჯანის გაეროს უშიშროების საბჭოს არამუდმივ წევრობასთან დაკავშირებით.
5. რატომ უწოდებენ ილჰამ ალიევს ადამაშენებელ პრეზიდენტს?

სომხეთ-აზერბაიჯანის მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი თანამედროვე მტავაზ. სიმტამის დამონსტრირება

41

გამოუცხადებელ ყარაბაღის ომში ცეცხლის შეწყვეტის მიღწევიდან განვლილი დროის განმავლობაში აზერბაიჯანის ხელმძღვანელობა და საზოგადოება კონფლიქტის მშვიდობიანი გზით გადაწყვეტას ანიჭებდა უპირატესობას. ამასთან ერთად აზერბაიჯანის სახელმწიფო ეკონომიკური და სამხედრო თვალსაზრისით თანდათანობით ძლიერდება და თუ საქართ ვახდა, იტოვებს მტკიცე ნაბიჯებით მტრისათვის დათმობის ვარეშე იძულების უფლებას.

მშობი, ბუდაპეშტი, დისაბინის სამიტები, მუბარინ იბრაჰიმოვი, ლელე თეფეჟ

ცეცხლის შეწყვეტის პერიოდი ყარაბაღის კონფლიქტში. ფრონტზე ცეცხლის შეწყვეტის გამოცხადების 1994 წლის შემდგომ პერიოდში აზერბაიჯანის რესპუბლიკას დროებით დაკარგული ტერიტორიების უკან დაბრუნებისათვის მცდელობები ერთი წამითაც არ შეუმცირებია. ამ დროს როგორც არმიის მშენებლობას, ისე აზერბაიჯანის სამართლიანი ხმის მსოფლიოსათვის მიწვევნასა და დიპლომატიურ ქმედებებს განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა.

სად მოეწერა ხელი შეთანხმებას ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ?

უდიდესი ბელადი ჰეიდარ ალიევი მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის შემდგომ დაგვარად მშვიდობიანი საშუალებებით გადაწყვეტას ანიჭებდა უპირატესობას. იმავდროულად იგი ავლენდა მტკიცე პოზიციას, იმასთან დაკავშირებით, რომ აზერბაიჯანი არასდროს არ დათმობს საკუთარ მიწებს.

“...ხალხების საკუთრი ბედის განსაზღვრის უფლებას... სახელმწიფოების ტერიტორიული მთლიანობის შესახებ ნორმების შესაბამისად პატივი უნდა ეცეს.

... მიწის ხელში ჩაგდების მხნით ძალის გამოყენება მიუღებელია და ამ გზით მიღებული რაიმე შედეგი კანონიერად არ შეიძლება აქნას ცნობილი”.

ვერონის საბჭოს მინისტრთა კომიტეტის 2001 წლის დადგენილებიდან. აზერბაიჯანის ისტორია. ტომი VII. ბაქო, 2008, გვ 338.

საერთო ეროვნულმა ლიდერმა ჰეიდარ ალიევმა აზერბაიჯანში ხელისუფლებაში დაბრუნების შემდეგ ვეროპაში უშიშროებისა და თანამშრომლობის ორგანიზაციის (1994 წლის ჩატარებული ბუდაპეშტის სამიტის შემდეგ მშობი-ს ეუთო ეწოდა) მინსკის ჯგუფის საქმიანობის მნიშვნელოვან გამოგოცხლებისა და კონფლიქტის გადაწყვეტის ინტერესის ზრდას მიაღწია. მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი ჰეიდარ ალიევის საერთაშორისო დონის შეხვედრებზე ყოველთვის ერთ-ერთი ძირითადი თემა იყო. მხოლოდ 1993-2000 წლებში მან ეს საკითხი აშშ-ის ხელმძღვანელობასთან 18-ჯერ, საფრანგეთის ხელმძღვანელობასთან 16-ჯერ, რუსეთის ხელმძღვანელობასთან 28-ჯერ, თურქეთის ხელმძღვანელობასთან 78-ჯერ განიხილა.

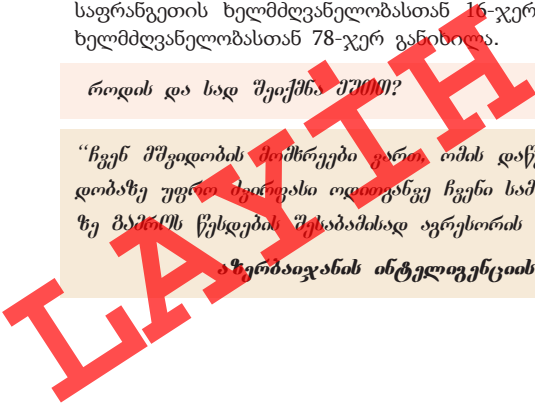
როდის და სად შეიქმნა მშობი?

“ჩვენ მშვიდობის მომხრეები ვართ, ომის დაწყების, სისხლისღვრის წინააღმდეგები ვართ, მაგრამ მშვიდობაზე უფრო მძირეხი ოდითგანვე ჩვენი სამშობლოს მიწების დაბრუნებაა. თუ საქართ ვახდა, ამ გზაზე ბაპრის წესდების შესაბამისად აგრესორის წინააღმდეგ ძალის გამოყენებაც არ უნდა გამოიხიციოს”.

აზერბაიჯანის ინტელიგენციის 2001 წლის 30 მაისს გავერცელებული განცხადებიდან.

ჰეიდარ ალიევი სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაციებში გამოთვლისას და შეხვედრებზე შეიძლება ითქვას, რომ ყოველთვის ამ საკითხს ეხებოდა. ყოველივე ამის შედეგად სომხეთ-აზერბაიჯანის მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის ნამდვილი არსი მსოფლიო საზოგადოებისათვის ცნობილი გახდა. ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ანსამბლელის თავმჯდომარემ 2001 წელს განაცხადა: „საერთაშორისო საზოგადოებაში ასეთი აზრი ჩამოყალიბდა, რომ სომხეთმა მთიანი ყარაბაღი დაიპყრო“.

ჰეიდარ ალიევი ეუთოს ჩარჩოში ძალიან აქტიურად მოღვაწეობდა. მშობლიურ 1994 წლის ბუდაპეშტის სამიტმა მიიღო გადაწყვეტილება მომავალში დასადები შეთანხმების შემდეგ რეგიონში შემოსასვლელი მრავალეროვანი საერთაშორისო ძალების შექმნასთან დაკავშირებით. ორგანიზაციის 1996 წელს ჩატარებულ ლისაბონის სამიტზე მიღებული იქნა განცხადება, რომელმაც ცნო ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობა. ლისაბონის სამიტის შემდეგ მისნვის ჯგუფის საქმიანობაში შეიმჩნეოდა გააქტიურება. ჯგუფის ხელმძღვანელი აშშ, რუსეთი და საფრანგეთი სულაც არ იკავებდნენ ობიექტურ პოზიციას. მათი შემოთავაზებები ან აზერბაიჯანისათვის იყო დაუშვებელი ან კიდევ სომხების არაკონსტრუქციული პოზიციის გამო არ მიიღებოდა.

? რაში მდგომარეობდა სომხეთის პოზიციის არაკონსტრუქციულობა?

ჰეიდარ ალიევის ხელმძღვანელობით განხორციელებული საშინაო და საგარეო პოლიტიკა, არმიის მშენებლობაში მიღწეული განვითარება უზრუნველყოფდა აზერბაიჯანის სამხედრო პოზიციის შეუცვლელობას.

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ილჰამ ალიევის ხელისუფლების წლებშიც კონფლიქტის მშვიდობიანი გზით გადაწყვეტილებისათვის აზერბაიჯანის მცდელობები გრძელდებოდა.

აზერბაიჯანის ეროვნული გმირის მუბარაზ იბრაჰიმოვი

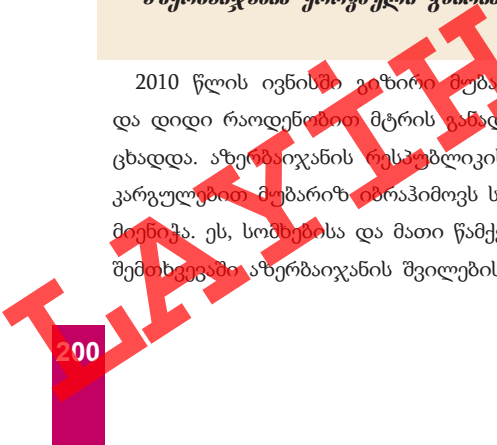
მთელი ამ წლების განმავლობაში აზერბაიჯანის რესპუბლიკა კონფლიქტის გადაწყვეტას მხოლოდ მისი ტერიტორიული მთლიანობის უზრუნველყოფისა და ამ ტერიტორიებზე სუვერენული სახელმწიფო უფლებების ცნობის სახით შესაძლებლობას აფიქსირებს. თუმცა სომხეთი მთიანი ყარაბაღის აზერბაიჯანისაგან ჩამოცილებაზე მიმართულ ქმედებებზე ხელს არ იღებს.

ცეცხლის შეწყვეტის შემდეგ განვიღო გრძელ პერიოდში სომხები და მისი წამქეზებლები ფრონტის ხაზზე უამრავ დივერსიულ ქმედებას მიმართავდნენ, ჩვენს სამხედროებსა და მშვიდობიან მოსახლეობას ცეცხლს უხსნიდნენ. აზერბაიჯანი ყოველთვის ამ ქმედებებს საერთაშორისო საზოგადოებას აცნობს და გამძლეობრივ პოზიციას წარმოაჩენს. ამ დივერსიული ქმედებების დროს ჩვენი სამხედროების დიდი სიმტკიცისა და თავდადებულობის გამოვლენის გამო, ქვეყნის მუდამ მათ მხარს უჭერდა, მაღალ შეფასებას აძლევდა.

“...საშობლოს მისივე დღეებში უკვე გული ვეღარ სძლებს. ალაჰის ხათრით ეს უნდა გეგაგეთო. სული მცირე, გული სიწყინარეს ჰპოვებს, სანამ მსხვერპლად შეგეწირება, ამ უღირსებს შეგუტყე. თუ მსხვერპლად შეგეწირება, არ დაბოტოვით, პირიქით, ვიხაროდეთ, რომ იმ დონეზედ აგმაღლდი...”

აზერბაიჯანის ეროვნული გმირის მუბარაზ იბრაჰიმოვის მშობლებისადმი ბოლო წერილიდან. იქშია იუსიფ ჯანიარა, თურან მუბარაზი, ბაქო, 2011. გვ. 29

2010 წლის ივნისში გიზორი მუბარაზ იბრაჰიმოვი მარტოდმარტო სომხებთან ბრძოლაში ჩაება და დიდი რაოდენობით მტრის განადგურება შეძლო. სწორედ ამის შემდეგ სომხეთში გლოვა გამოცხადდა. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ილჰამ ალიევის 2010 წლის 22 ივლისის განკარგულებით მუბარაზ იბრაჰიმოვს სიკვდილის შემდეგ „აზერბაიჯანის ეროვნული გმირი“-ს სახლი მიენიჭა. ეს, სომხებისა და მათი წამქეზებლებისათვის კონსტრუქციული პოზიციის დაუკავებლობის შემთხვევაში აზერბაიჯანის შვილების შესაძლო ქმედებებთან დაკავშირებული ძლიერი ნიშანი იყო.

“მუბარახ იბრაჰიმოვი უთანასწორო ბრძოლაში ... მსხვერპლად შექცნარა სამშობლოს. მუბარახში კარგად იცნობდა, რომ ის ბრძოლიდან საღ-საღამათი ვერ გამოვიდოდა. თუშცა სამშობლოს, მისს სიყვარულმა, მასში არსებულმა პატრიოტულმა სულმა ავირ სამშობლოსათვის თავდადებულთა მწვერვალამდე ააშადლა. მუბარახი მთელი ახალგაზრდობისათვის მაგალითია, ნიშნია”.

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტი ილჰამ ალიევი იტბა იუსუფ ჯანიარი. თურან მუბარახი, ბაქო, 2011. გვ 29

2016 წლის აპრილის ბრძოლები. სომხების კომპრომისზე მოუსვლელობამ, ასევე უწყვეტმა დივერსიულმა ქმედებებმა აიძულეს აზერბაიჯანი გადამწყვეტი ნაბიჯების გადასადგმელად.

“რა თქმა უნდა, ჩვენ ამ მდგომარეობას ვერ შეგუროვდებით. აზერბაიჯანი არასოდეს არ დაეთანხმა ტერიტორიების დაკარგვას. საერთოს გადაწყვეტაში საერთაშორისო სამართლის ნორმები საფუძვლად უნდა იქნას აღებული. აზერბაიჯანი მსოფლიოში არსებული ყველა ქვეყნის ტერიტორიულ მთლიანობას პატივისცემით ეკიდება და საერთო თავის მხართაც ასეთ დამოკიდებულებას მოითხოვს. ჩვენი ტერიტორიული მთლიანობა უნდა აღდგეს. სომხეთის დაშპრობელებმა ძალებმა დაპყრობილი ტერიტორიებიდან უკან უნდა დაიხიონ. ლტოლვილებს, დევნილებს მშობლიურ მამულებში დაბრუნების შესაძლებლობა უნდა მიეცეთ. XXI საუკუნეში ევროპის საბჭოს წევრი ქვეყნის - სომხეთის ევროპის საბჭოს წევრი მეროე ქვეყნის - აზერბაიჯანის ტერიტორიის დაპყრობას ვზა არ უნდა დაუყოთით”.

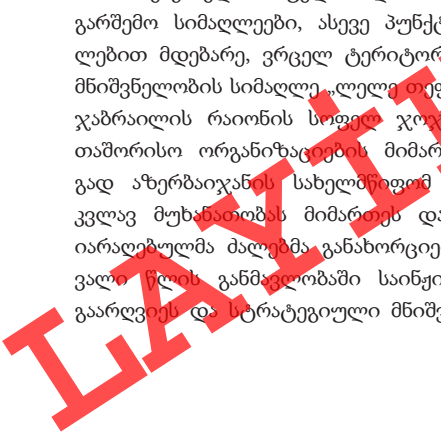
აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ილჰამ ალიევის ევროსაბჭოს სა-ს სავაზაფხული სესიაზე გამოსვლიდან. 29 აპრილი 2004 წელი. ელი პუსეინოვი. აზერბაიჯანის გეოპოლიტიკა. ბაქო, 2015, გვ 363

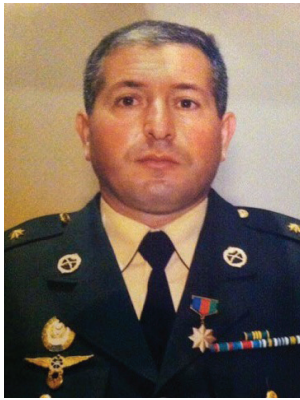
2016 წლის 1-დან 2 აპრილზე გარდამავალ ღამეს და დღის განმავლობაში აზერბაიჯანის პოზიციები და საცხოვრებელი პუნქტები სომხეთის შეიარაღებული ძალების მხრიდან კვლავ ძლიერი საარტილერიო ცეცხლის ქვეშ აღმოჩნდა.

აზერბაიჯანის შეიარაღებული ძალების მეთაურობამ ამ შეტევის მოგერიებისა და მშვიდობიანი მოსახლეობის უსაფრთხოების უზრუნველყოფისათვის მიიღო გადაწყვეტილება აღდერე-თერთერი-აღდამისა და ხოჯავენდ-ფიზულის მიმართულებით გადაუდებელი საპასუხო ღონისძიებების გატარების შესახებ. ბრძოლის შედეგად გორანბოს რაიონისა და ქალაქ ნაფტალანისათვის შესაძლო საფრთხის შემქმნელი სოფელ თალიშის გარშემო სიმაღლეები, ასევე პუნქტი სეისულანი გათავისუფლდა. ფიზულის რაიონის მიმართულებით მდებარე, ვრცელ ტერიტორიაზე გაკონტროლების შესაძლებლობის მომცემი სტრატეგიული მნიშვნელობის სიმაღლე „ლულე თეფე“-ც აზერბაიჯანული არმიის კონტროლქვეშ გადავიდა. ამრიგად, ჯაბრაილის რაიონის სოფელ ჯოჯუქ მერჯანლის უსაფრთხოება უზრუნველყოფილი იქნა. საერთაშორისო ორგანიზაციების მიმართულებისა და საკუთარი მშვიდობისმოყვარე პოლიტიკის შედეგად აზერბაიჯანის სახელმწიფომ სამხედრო ოპერაციები ცალმხრივი წესით შეაჩერა. სომხებმა კვლავ მუხანალობას მიმართეს და კონტრ-შეტევაზე გადმოსვლა მოისურვეს. აზერბაიჯანის შეიარაღებულმა ძალებმა განახორციელეს წარმატებული ოპერაციები, სომხური გაერთიანებების მრავალი წლის განმავლობაში საინჟინრო-სამშენებლო თვალსაზრისით გამაგრებული დაცვის ხაზი გაარღვიეს და სტრატეგიული მნიშვნელობის რამდენიმე პოზიცია მტრისგან გაანთავისუფლეს.

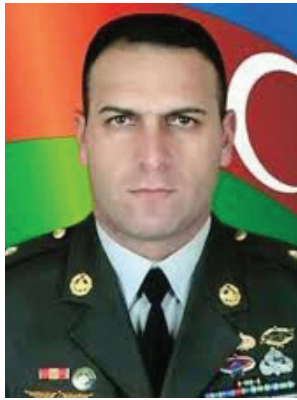

2016 წლის აპრილის ბრძოლებში სომხი დამპყრობლებისაგან გათავისუფლებული ტერიტორიები

აზერბაიჯანის ეროვნული გმირი
შუქურ ჰეშიდოვი

აზერბაიჯანის ეროვნული გმირი
მურად მირზაევი

აზერბაიჯანის ეროვნული გმირი
სამიდ იმანოვი

“ჩემი სამშობლოსათვის ჩემი მიწისათვის ყოველთვის მზადა ვარ თავის გასაწირად. ყოველთვის მქონია სურვილი რომ სამშობლო შევეწინაო, აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სამფეოვან მთფარე-ვარსკვლავიან დროშაში ვაგვიხვია.”

ღელღელეფებსათვის ბრძოლაში დაღუპული პენჯელი თეიმუროვის საკუთარ ქორწილში წარმოთქმული სიტყვიდან

? თქვენი აზრით, რატომ უსურვებდა პენჯელი თეიმუროვი საკუთარ თავს, რომ სამშობლოსათვის შეეწინაოთ თავი?

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ტერიტორიული მთლიანობის დაცვა-შენარჩუნების, სომეხი დამპყრობლების შეიარაღებული აგრესიის დაძლევისა და მტრის მშვიდობიან მოსახლეობაზე შეტევების მოგერიების დროს გამოჩენილი გმირობისათვის აზერბაიჯანელი სამხედროების დიდი ჯგუფი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის მხრიდან ორდენებითა და მედლებით დაჯილდოვდა. **შუქურ ჰეშიდოვს**, სიკვდილის შემდეგ კი **მურად მირზაევს**, **სამიდ იმანოვს** ილჰამ ალიევის ბრძანებულებით „აზერბაიჯანის ეროვნული გმირი“-ს სახელი მიენიჭათ.

2016 წლის აპრილის მოვლენებმა სომეხ დამპყრობლებს კიდევ ერთხელ უჩვენეს აზერბაიჯანული სახელმწიფოსა და ხალხის მტკიცე პოზიცია და საკუთარი მიწების გათავისუფლებისათვის საბრძოლველად მზადყოფნა. აზერბაიჯანელი ხალხი მუდამ იტოვებს ყარაბაღის კონფლიქტის, თუ საჭირო გახდა, შეიარაღებული გზით გადაწყვეტის უფლებას.

2018 წლის 20-დან 27 მაისამდე ნახჩევანის ავტონომიური რესპუბლიკის ქვეითთა საერთო-საჯარისო არმიის კონტრშეტევის ოპერაციის შედეგად შერურის რაიონის აღბულაკისა და კიზილკაიას სიმაღლეები, ამასთან სოფელი გუნუნუთი ჩვენი ჯარის კონტროლქვეშ გადავიდა. ბრძოლების შედეგად მთლიანობაში 11 000 ჰექტარი ტერიტორია დაპყრობიდან გათავისუფლდა. ამ წარმატებულმა ოპერაცია აზერბაიჯანის შეიარაღებულ ძალებს ერევანი-გორუსი-ლაჩინი-ხანქენდი სავაჭრომობილ გზის გაკონტროლების შესაძლებლობა მისცა.

1. როშელი ნაბიჯები გადაიდგა აზერბაიჯანის სახარგებლოდ **მშობლის** სამიტებზე?
2. მოამზადეთ რეფერატი მუბარაზ იბრაჰიმოვის შესახებ.
3. მოამზადეთ წარდგენა 2016 წლის აპრილის ბრძოლებთან დაკავშირებით.
4. შეაგროვეთ ინფორმაცია და მოამზადეთ წარდგენა სოფელ ჯოჯუკ მერჯანლის შესახებ?

TAAYITH

კულტურა

42

აზერბაიჯანელი ხალხი თავისი ძველი და მდიდარი კულტურით მსოფლიოს მასშტაბითაა ცნობილი. დამოუკიდებელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის არსებობის მანძილზე კულტურის სხვადასხვა სფეროებში მოხდა მნიშვნელოვანი წინსვლა.

ეროვნული მეცნიერებათა აკადემია, სახელმწიფო საგამოცდო ცენტრი, ოპრამპო, მუნსპო, მსპპ, მეპრიბან ალიევა

დამოუკიდებლობის პერიოდის გარკვეული სირთულეების მიუხედავად, კულტურის სხვადასხვა სფეროებში განვითარება შეიმჩნეოდა.

ჰეიდარ ალიევის აზერბაიჯანის ხელმძღვანელობის მთელ პერიოდში ჩვენი ხალხის ისტორიული წარულისათვის მდიდარი კულტურული ფასეულობებისათვის, მატერიალურ-სულიერი მემკვიდრეობისათვისა და ხელოვნებისათვის ზრუნვა არ მოუკლია. ხალხის მორალურად გამამდიდრებელი, მისი მთელი მსოფლიოსათვის გამცნობი ეროვნული კულტურის ყოველმხრივი განვითარება, გაზრდა ყოველთვის მისი ყურადღების ცენტრში იყო.

ილჰამ ალიევის აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტობის წლებშიც კულტურის განვითარებამ დიდი გაქანება მიიღო. სხვადასხვა სფეროებში მნიშვნელოვანი წარმატებები იქნა მოპოვებული.

2004 წელს უდიდესი ბელადის ჰეიდარ ალიევის ხსოვნისადმი ხალხის პატივის მიცემის, მისი მდიდარი სულიერი მემკვიდრეობის ასახვისათვის, აზერბაიჯანელობის ფილოსოფიის ქვეყნისათვის მნიშვნელობის ხაზგასმისათვის, ეროვნული სახელმწიფოებრიობის იდეებით ახალი თაობების გაქვლითვის მიზნით შეიქმნა ჰეიდარ ალიევის ფონდი. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პირველი ვიცე-პრეზიდენტის მეპრიბან ხანუმ ალიევას ხელმძღვანელობით ეს სტრუქტურა განათლების, ჯანდაცვის, კულტურის, სპორტის, მეცნიერების, ტექნოლოგიის, ეკოლოგიისა და სხვა სფეროებში სხვადასხვა პროექტებს ახორციელებს, ამით აქტიურ მონაწილეობას იღებს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებასა და ახალი საზოგადოების ფორმირებაში.

მეცნიერება და განათლება. მეცნიერებასა და განათლებაზე ზრუნვის მატება ჰეიდარ ალიევის აზერბაიჯანის ხელისუფლებაში დაბრუნებისთანავე შესამჩნევი გახდა. მან 1993 წლის სექტემბერში აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიაში ინტელიგენციასთან შეხვედრისას აღნიშნა: *“შევიძლიათ დარწმუნებული იყოთ, რომ მეცნიერებათა აკადემიაც, ინსტიტუტებიც იფუნქციონირებენ და ჩვენ ამას შესაძლებლობას შევუქმნით. აზერბაიჯანის მეცნიერება უნდა განვითარდეს. უნივერსიტეტები, უმაღლესი სკოლებიც უნდა განვითარდეს”.*

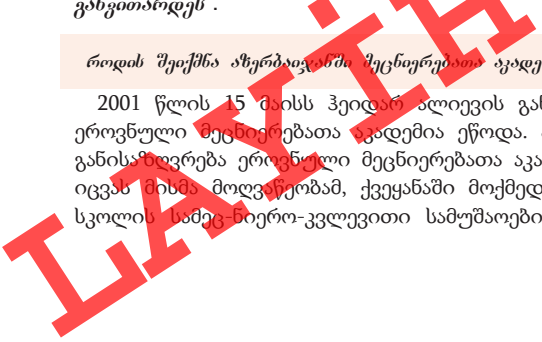

აზერბაიჯანის ეროვნული მეცნიერებათა აკადემიის ძირითადი შენობა

როდის შეიქმნა აზერბაიჯანში მეცნიერებათა აკადემია?

2001 წლის 15 მაისს ჰეიდარ ალიევის განკარგულებით მეცნიერებათა აკადემიას აზერბაიჯანის ეროვნული მეცნიერებათა აკადემია ეწოდა. პრეზიდენტის 2003 წლის 4 იანვრის ბრძანებულებით განისაზღვრება ეროვნული მეცნიერებათა აკადემიის სტატუსი და სფეროები, რომლებიც უნდა მოიცავს მისმა მოღვაწეობამ, ქვეყანაში მოქმედი ყველა სამეცნიერო დაწესებულებისა და უმაღლესი სკოლის სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოების ურთიერთდაკავშირება აშშ-ს და ევროსა. ამ ბრძან-

ნებულების შემდეგ შეიქმნა აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მეცნიერული კვლევების დამაკავშირებელი საბჭო.

აზერბაიჯანის მეცნიერების განვითარება მომდევნო წლებშიც სახელმწიფოს მუდმივი ყურადღების ცენტრში იყო. 2016 წლის 14 ივნისს მიღებული მეჯლისის ფართო განხილვების შემდეგ მიღებული იქნა კანონი „მეცნიერების შესახებ“. იმავე წლის 9 აგვისტოს აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ილჰამ ალიევის განკარგულებით **მეცნიერული კვლევების დამაკავშირებელ საბჭოს** უფრო ფართო უფლებები მიენიჭა.

? *თქვენი აზრით, რაში მდგომარეობს მეცნიერული კვლევების დამაკავშირებელი საბჭოს საქმიანობის მნიშვნელობა?*

1998 წელს ჰეიდარ ალიევის განკარგულებით შეიქმნა განათლების სფეროში რეფორმების სახელმწიფო კომისია. მომზადდა აზერბაიჯანის რესპუბლიკის განათლების რეფორმის პროგრამა და 1999 წელს იგი დამტკიცდა. ამ პროგრამაში თავისი ასახვა ჰპოვა აზერბაიჯანის ეროვნული საგანმანათლებლო სისტემის სტრატეგიამ და კონცეფციამ.

2009 წელს მიღებული მეჯლისში აზერბაიჯანის რესპუბლიკის „განათლების შესახებ“ კანონის მიღებული მხრიდან მიღებამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა აზერბაიჯანში თანამედროვე განათლების საკანონმდებლო ბაზის შექმნასა და სამართლებრივ უზრუნველყოფაში.

2003-2013 წლებში სახელმწიფო ბიუჯეტიდან მეცნიერების განვითარებაზე გაწეული დანახარჯები 10,2-ჯერ, განათლებაზე მიმართული დანახარჯები 7,6-ჯერ გაიზარდა.

□ *“...აზერბაიჯანში საგანმანათლებლო სისტემა სახელმწიფო მზრუნველობის ქვეშაა... სახელმწიფო განათლების დაფინანსებას, მაღალი განათლების მიღებისათვის თანამედროვე მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის შექმნას, სკოლების პირობების გაუმჯობესებას თავის ერთ-ერთ ძირითად მოვალეობად მიიხსენებს. უნდა იცოდეთ, რომ ჩვენს ბიუჯეტში ყველაზე დიდი წილის მქონე განათლების სისტემაა. ესეც არ არის შემთხვევითი. სხვა სფეროში, შეიძლება უკმარისობაც იყოს, მაგრამ განათლებაში არა. რადგან განათლებაში არსებული უკმარისობა, ნაკლოვანება მომავალში შეცდომებს მოგვცატანს...”*

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ჰეიდარ ალიევის ახალი სასწავლო წლის დაწყებასთან დაკავშირებულ ნომერი 6 საშუალო სკოლაში ორგანიზებულ დინამიკურ სიტყვიან, 1 სექტემბერი 2001 წ. დიდი ლიდერის 90 გაელეგა. ბაქო, 2013, გვ. 190

მისაღება გამოცდა ტესტური მეთოდით

დამოუკიდებლობის პერიოდში აზერბაიჯანის საგანმანათლებლო სისტემაში განხორციელდა უმაღლეს სკოლებში სტუდენტთა მიღების ჯანსაღ საფუძვლებზე აგების მიზანმიმართული სახელმწიფო პოლიტიკა. 1992 წელს შექმნილი სტუდენტთა მიღების სახელმწიფო კომიტეტის საქმიანობა, როგორც საერთო ეროვნული ლიდერის ჰეიდარ ალიევის, ისე ილჰამ ალიევის ყურადღების ცენტრში იყო და მუდმივად ხდებდა მისი სრულყოფა. რესპუბლიკაში ტესტის ხერხით სტუდენტთა მიღების განხორციელებამ ამ სფეროში გამჭვირვალეობის მიღწევა, ცოდნის ძირითად კრი-

ტერიუმად გადაქცევა გამოიწვია. სტუდენტთა მიღების პროცესში ობიექტურობის უზრუნველყოფა, განათლებისადმი დამოკიდებულების საფუძვლიანად შეცვლის მიზეზი გახდა. ყოველივე ეს, ისეთ მნიშვნელოვან საქმეში, როგორცაა სტუდენტთა მიღება, საფუძვლიან წარმატებად შეიძლება ჩაითვალოს. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის ილჰამ ალიევის 2016 წლის 11 აპრილის განკარგულებით სსმპ-ის ბაზაზე შეიქმნა საჯარო იურიდიული პირი - სახელმწიფო საგამოცდო ცენტრი. ეს განკარგულება უმაღლეს სკოლებთან ერთად, სახელმწიფო სამსახურში სამუშაოზე მიღებასთან დაკავშირებით გამოცდებისა და გამოცდების მიღების მომთხოვნი სხვა მოქმედებების მაღალ დონეზე ორგანიზების შესაძლებლობას იძლევა.

✍ *ძიპოვეთ ინფორმაცია ამის შესახებ, თუ სსმპ-ის შექმნამდე, რა სახით ხორციელდებოდა აზერბაიჯანის უმაღლეს სკოლებში მიღება.*

„ქითაბი-დედე კორკუდ“ დასტანის 1300 წლიანი უბიძლის სახელმწიფო კომისიის შემაჯამებელი კრება. 14 აპრილი 2000 წელი

მუღამის საერთაშორისო ცენტრი

ხელოვნება. აზერბაიჯანის რესპუბლიკა კულტურის სფეროში საერთაშორისო ურთიერთობების გაფართოებასაც ყოველთვის დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. 1993 წელს საფუძვლად ჩაეყარა თურქულენოვანი სახელმწიფოების საერთაშორისო ორგანიზაციის TURKSOY-ის (თურქსოი) შექმნასა და საქმიანობაში აზერბაიჯანს შეუცვლელი როლი ეკავა. ეს ორგანიზაცია მნიშვნელოვან სამსახურს უწევს რეგიონალური კულტურული ინტეგრაციის განვითარებას.

კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სფეროში გატარებული ღონისძიებების შედეგად 2003 წელს აზერბაიჯანული მულამი, 2007 წელს კობუსტანის ეროვნული ისტორიული მხატვრული ნაკრძალი, 2009 წელს აშუღური ხელოვნება და ნოვრუზის დღესასწაული, 2010 წელს აზერბაიჯანული ხალიჩის ხელობა, 2012 წელს კი თარზე სამემსრულებლო ხელოვნება მუნსამქლ-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის სიაში იქნა შეტანილი.

მულამის ხელოვნება ამჟამად თავისი აყვავების პერიოდშია. აზერბაიჯანული მულამის იუნესკო-ს „არამატერიული კულტურული მემკვიდრეობის მარგალიტები“-ს სიაში შეტანა მოხდა აზერბაიჯანის პირველი ქალბატონის, მუნსამქლ-სა და მსამქლ-ს კეთილი ნების ელჩის მეპრიბან ხანუმ ალიევას ინიციატივით. 2009 წლიდან დაწყებული ბაქოში საერთაშორისო მულამის ფესტივალის „მულამის სამყარო“-ს ჩატარება მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მულამის აგიტაციაში.

თანამედროვე პოპულარული მუსიკის სფეროშიც ჩვენი ქვეყანა საკმაოდ ცნობილია. ელდარ კასიმოვისა და ნიგარ ჯამალის დუეტის 2011 წელს „ევროვიზია - 2011“ სიმღერის კონკურსში გამარჯვებაც ამის დასტურია. მომდევნო წელს აზერბაიჯანის დედაქალაქმა „ევროვიზია - 2012“-ს მაღალ დონეზე უმასპინძლა.

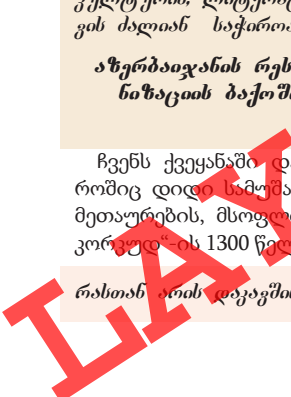
აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პირველი ვიცე-პრეზიდენტი მუნსამქლ-სა და მსამქლ-ს კეთილი ნების ელჩი მეპრიბან ხანუმ ალიევა

“ჩვენი კულტურის, მეცნიერების, განათლების, ადამიანების ზნეობის კიდევ უფრო ამაღლებისათვის კულტურული, სამეცნიერო-ტექნიკური კავშირების განვითარება ერთ-ერთი ძალიან მნიშვნელოვანი ამოცანათაგანია. თურქსოი ამ სამუშაოებს ასრულებს და აქამდე მოკლე დროში - სამი წლის განმავლობაში დაგროვებული გამოცდილება მოწმობს, რომ ამ ორგანიზაციას ამის შეუძლია ძალიან ეფექტურად შეუძლია ამოღვაწეოს და ჩვენი ქვეყნის, ჩვენი ხალხისათვის უფრო მეტი საქმის ვაკეთება შეუძლია. ეს კი ამისგან შედეგება, რომ ხალხებს კავშირები ერთმანეთთან უფრო მჭიდროდ იყოს. კულტურის, ლიტერატურის საშუალებით ამ კავშირების კიდევ უფრო გაფართოება ჩვენი ხალხებისათვის ძალიან საჭიროა, აუცილებელია“

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის პეიდარ ალიევის თურქსოის საერთაშორისო ორგანიზაციის ბაქოში ჩატარებულ VIII შეკრებაზე წარმოთქმული სიტყვიდან. 6 ნოემბერი 1996 წელი, დიდი ლიდერის 90 ვაჟეღება. ბაქო, 2013. გვ 85.

ჩვენს ქვეყანაში დამოუკიდებლობის წლებში ეროვნულ-სულიერი ღირებულებების დაცვის სფეროშიც დიდი სამუშაოები შესრულდა. 2000 წელს აზერბაიჯანში თურქულენოვანი სახელმწიფოების მეთაურების, მსოფლიო დონის მეცნიერების, მუნსამქლ-ს მონაწილეობით დასტანის „ქითაბი - დედე კორკუდ“-ის 1300 წელი აღინიშნა.

რასთან არის დაკავშირებული დასტანის „ქითაბი-დედე კორკუდ“-ის სახელდობრ 1300 წლის აღნიშვნა?

ილჰამ ალიევი IV ისლამური სოლიდარობის თამაშების გამარჯვებულების დაჯილდოებისას

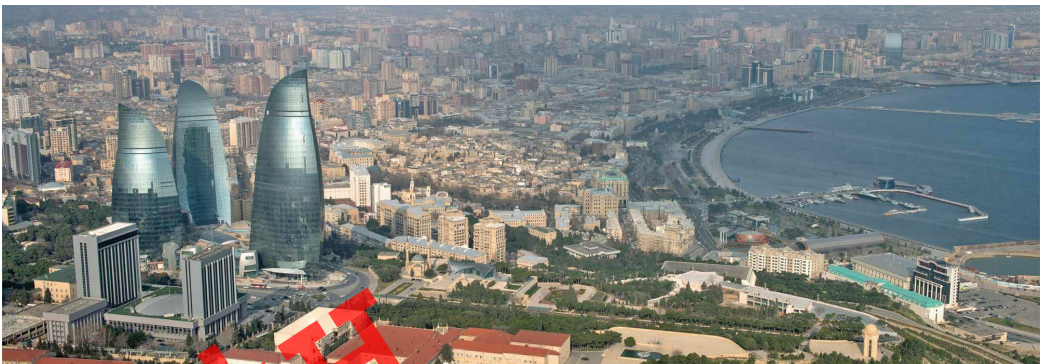
სპორტი და ოლიმპიური მოძრაობა. აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის წლებში ოლიმპიურ მოძრაობასა და სპორტშიც დიდი წარმატებები იქნა მოპოვებული.

ჰეიდარ ალიევი აზერბაიჯანულ სპორტსაც დიდი ყურადღებითა და ზრუნვით ეკიდებოდა. 1997 წელს ილჰამ ალიევის აზერბაიჯანის ეროვნული ოლიმპიური კომიტეტის პრეზიდენტად არჩევეს სპორტის განვითარებაში მნიშვნელოვანი ეტაპის დასაწყისად შეიძლება ჩაითვალოს. მის მიერ ქვეყნის მართვის წლებში აზერბაიჯანში სპორტისა და ფიზიკური აღზრდისადმი ზრუნვა ყოველთვის იზრდებოდა. მაგალითად, 2003-2013 წლების განმავლობაში რესპუბ-

ლიკაში სპორტული ნაგებობების რაოდენობა 12%-ით გაიზარდა და 10 ათასს მიაღწია. ამ წლებში ქვეყანაში აშენდა და ექსპლუატაციაში გადაეცა 38 ოლიმპიურ-სპორტული კომპლექსი, 3 საცურაო აუზი, 5 სტადიონი, 12 საჭადრაკო სკოლა. ჩვენი სპორტსმენების მიერ საერთაშორისო შეჯიბრებებზე მოპოვებული მედლების რაოდენობა 4,2-ჯერ გაიზარდა.

აზერბაიჯანში სხვადასხვა საერთაშორისო შეჯიბრებების ჩატარებაც დამოუკიდებლობის წლებში ჩვენი ქვეყნის საერთაშორისო სამყაროში ავტორიტეტის თანდათანობითი ამაღლების ნათელი დადასტურებაა. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს აზერბაიჯანის 2015 წელს პირველი ევროპული თამაშებისა და 2017 წელს IV ისლამური სოლიდარობის თამაშების მასპინძლობა. როგორც ამ თამაშების უმაღლეს დონეზე ჩატარება, ისე აზერბაიჯანელი სპორტსმენების ამ თამაშებზე მიღწეული წარმატებები, ჩვენი ქვეყნის სპორტის სფეროშიც მნიშვნელოვანი წარმატებების მოპოვების მაჩვენებელია.

კულტურისა და ხელოვნების განვითარების ტრადიციას, კულტურისა და ხელოვნების მოღვაწეებზე ყოველმხრივ სახელმწიფო ზრუნვას საფუძველი საერთო ეროვნული ლიდერის ჰეიდარ ალიევის მიერ ჩაეყარა. პრეზიდენტი ილჰამ ალიევი სხვა სფეროების მსგავსად, კულტურის სფეროშიც მისი გატარებული პოლიტიკის ნამდვილი გამგრძელებელი და მემკვიდრეა. აზერბაიჯანში ორივე ლიდერის მმართველობის პერიოდში კულტურის ყველა სფეროში გატარდა სისტემური რეფორმები. მათ მიერ წარმატებით გატარებული ეს კულტურული პოლიტიკა ჩვენი ხალხის მრავალსაუკუნოვან ტრადიციებს ეყრდნობა და ჩვენს მორალურ-ესთეტიკურ ფასეულობებს ეფუძნება.

თანამედროვე ბაქო

1. მოამზადეთ წარდგენა თურქეთში-სა და ამ ორგანიზაციაში აზერბაიჯანის ადგილის შესახებ.
2. აზერბაიჯანთან დაკავშირებული რა არის შესული მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სიაში.
3. როგორ შეაფასებდით სიმდერის კონკურსი "ევროვიზის - 2012-ს" აზერბაიჯანში ჩატარებას?
4. სკანდალ დაადგინეთ აზერბაიჯანელი სპორტსმენები, რომლებიც ვახდენ ოლიმპიური ჩემპიონები.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1920). პარლამენტი (სტენოგრაფიული ანგარიშგებები). 2 ტომად. ბაქო, 1998.
2. აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის ენციკლოპედია, 2 ტომად. ბაქო, 2004-2005.
3. აზერბაიჯანის ეროვნული ენციკლოპედია. 25 ტომად. ტომი „აზერბაიჯან“. ბაქო, 2007.
4. აზერბაიჯანი პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე (1919-1920). ბაქო, 2008.
5. აზერბაიჯანის რესპუბლიკა. ეროვნული ატლასი. ბაქო, 2014.
6. აზერბაიჯანის რესპუბლიკა. 1991-2001. ბაქო, 2001.
7. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის საქმეთა მართვის პოლიტიკური საბუთების არქივი (ARPIISSA)
8. აზერბაიჯანის ისტორია. 2 ტომად. 1-ლი ტომი. ბაქო, 1994.
9. აზერბაიჯანის ისტორია, შვიდ ტომად. IV-VII ტომები. ბაქო, 2007-2008.
10. აზერბაიჯანელების გენოციდი. ისტორიის სისხლიანი წელთაღრიცხვა. ორ ტომად. ბაქო, 2012.
11. ბაქო. 2003-2013. მიზნები, განვითარებები, შედეგები.
12. ზადიროვა ი.ს. აზერბაიჯანის პოლიტიკური პარტიები და ორგანიზაციები XX საუკუნის დასაწყისში (1900-1917). ბაქო, "მეცნიერება", 1997
13. ბაირამოვი ხ. განჯის აჯანყება (საბუთები, მასალები). ბაქო, 2010.
14. ბოქო ფ. გამარჯვების გაზაფხული. ბაქო, 1985
15. დიდი ლიდერის 90 გაელვება. ბაქო, 2013.
16. ბუნიადოვი ზ. წითელი ტერორი. ბაქო, 1993.
17. ჯანიარ იეჰია იუსუფი. თურან მუბარაზი. ბაქო, 2011.
18. ჯაფაროვი ჯ. აზერბაიჯანის სოფელი კოლექტივიზაციის წლებში (1920-იანი წლების ბოლო - 30-იანი წლები). ბაქო, 2008.
19. ჯემილზადე ჰიქმეთი. აზერბაიჯანის პირველი ეროვნული გმირები, ბაქო, 1993.
20. სამხრეთი აზერბაიჯანის ისტორიის ნარკვევები. ბაქო, 1985.
21. ეფენდიევი თ. ჰეიდარ ალიევი და ჩვენი ეროვნული სულიერი ღირებულებები. ბაქო, 2011.
22. ეჰმედ ვუკარი. შეიხ მეჰემედ ხიბანის ცხოვრება, გარემო და ლიტერატურული მოღვაწეობა, ბაქო, 2009.
23. ალიევი ჰეიდარ. ლიტერატურის მაღალი მოვალეობა და მიზანი . ბაქო, 2000.
24. ემრაჰოვი მის. XX საუკუნეში აზერბაიჯანში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა. ბაქო, 2009.
25. ეროლულ ელისაჰიბ. სომხურ-დამსწკრივ ტერორის ქრონოლოგია აზერბაიჯანში (მხატვრული, ისტორიული პუბლიცისტიკა), ბაქო, 2009.
26. ესგეროვი ვუკარ. აზერბაიჯანის ეროვნული გმირები. ბაქო, 2005.
27. გევრ ჟან. კასტრირებული შაჰი, ბაქო, 2012.
28. ჰესენოვი ელი. აზერბაიჯანის გეოპოლიტიკა. ბაქო, 2015.
29. ჰესენოვი ნერიმან. გაღვივებული თებრიზი და სეთთარ ხანი ბაქო, 1986.
30. ხოჯალოს არდაეიწყება. ბაქო, 2017
31. იბრაჰიმ ეთჰემ ათნურ. ნახჩევანი ოსმანური მმართველობიდან საბჭოთა მმართველობამდე (1918-1921). ნახჩევანი, 2013.
32. იბრაჰიმოვი ნ. ქალაქ ბაქოს პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრება XIX საუკუნის ბოლოს - XX საუკუნის დასაწყისში. ბაქო, 1997.
33. ირანის ისლამური რესპუბლიკის ძირითადი კანონი. ბაქო, 1993.
34. ბრეჟნევის სახანი. რუსეთის მიერ დაპყრობა და სომხების ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის მიწებზე ჩამოსახლება (1747-1828). 2009. ი. მაჰმუდოვის რედაქციით
35. ისმაილოვი ი.ხ. აზერბაიჯანელების მონაწილეობა მეორე მსოფლიო ომში. ბაქო, 2000.

36. ისმაილოვი მ. აზერბაიჯანის სოფლის მეურნეობა XX საუკუნის დასაწყისში. ბაქო, 1960.
37. XX საუკუნის აზერბაიჯანის ისტორია. 2 ტომად. მე-2 ტომი, ბაქო, 2009.
38. გამმედაოზის ზეიმი (დოკუმენტური ქრონიკა). ბაქო, 1995.
39. მაჰმუდოვი ი. აზერბაიჯანი: მოკლე სახელმწიფოებრიობის ისტორია. ბაქო, 2005.
40. მაჰმუდოვი ი. „ირევანის სახანო“, ბაქო, 2010.
41. მარაღაი ზ. იბრაჰიმ ბეის მოგზაურობის ჩანაწერები, ბაქო, 1982.
42. მირზე ადიგოზელ ბეი. ყარაბაღული ჩანაწერები, ბაქო, 2006.
43. დამოუკიდებლობის გზებზე. აზერბაიჯანის რესპუბლიკის სახელმწიფო დამოუკიდებლობის 25 წლისთავისადმი მიძღვნილი სტატიების კრებული. ბაქო, 2016.
44. ნეზირლი შ.ე. აზერბაიჯანელი გენერლები, ბაქო, „გენჯლიქ“, 1991.
45. ნურიევა ირაღე. აზერბაიჯანის ისტორია (უძველესი დროიდან - XXI საუკუნის დასაწყისამდე). ბაქო, 2015.
46. ორდუბადი მ.ს. ნისლიანი თებრიზი. ბაქო, 1965.
47. ორდუბადი მ.ს. სისხლიანი წლები. ბაქო, 2007.
48. პაქრევან ემინე. აბბას მირზე და აზერბაიჯანი, ბაქო, 2007.
49. რესულზადე მ. ე. აზერბაიჯანის რესპუბლიკა. ბაქო, 1990
50. რესულზადე მ.ე. ჩვენი საუკუნის სეავუში, ბაქო, 1993.
51. საბირ მ.ე. ჰოპჰოპნამე, ბაქო, 2002.
52. სეიდზადე დ.ბ. რუსეთის სახელმწიფო დუმის აზერბაიჯანის დეპუტატები. ბაქო, 1978
53. სულეიმანოვი ელხანი, სულეიმანოვი ვურდუნ, სომხების აზერბაიჯანელების წინააღმდეგ შეიარაღებული აგრესია და დაპყრობის მძიმე შედეგები, ბაქო, 2012.
54. სულეიმანოვი მანაფ. ჩემი მოსმენილები, წაკითხულები, ნანახები. ბაქო, 1987.
55. შეიხზამანლი ნ. აზერბაიჯანის თავისუფლებისათვის ბრძოლის მოგონებები. ბ. 1997.
56. თალიევა შ.ე. 1920 წლის თებრიზის აჯანყება. ბაქო, 1990
57. ვერნერ ფონ სიმენსი. კავკასიური მოგზაურობები. ბაქო, 2013.
58. დროის სინათლით გაცოცხლებული პორტრეტი - ველი ახუნდოვი. ბაქო, 2016

რუსულ ენაზე

59. Деникин А.И. Очерки русской смуты. Москва, 1991
60. Мурашев Г.А. Титулы, чины, награды. СПб., 2001, с. 160

საიტები

61. <http://1905.az/>
62. <http://cebhe.info/>

გაზეთები

63. „კომუნისტ“ 1 ივლისი 1974 წელი
64. „აზერბაიჯან“ 20 სექტემბერი 2017 წელი, 31 ოქტომბერი 2017 წელი.

Buraxılış məlumatı

AZƏRBAYCAN TARİXİ 11

*Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün
Azərbaycan tarixi fənni üzrə*

DƏRSLİK

(Gürcü dilində)

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Pərviz Ağalarov**
Niyaməddin Quliyev
Rövşən Hətəmov
Faiq Babayev
Elşən Qasimov
Elnur Hüseynov
Hafiz Cabbarov
Sevil Bəhrəmov
Asif Hüseynov

Elmi redaktor **Niyaməddin Quliyev**

İxtisas redaktoru **Rüfət Rizayev**

Tərcümə edən və redaktor **Abdurahmanov Çalabi**

Buraxılışa məsul
Baş redaktor **Sevil İsmayılova**
Üz qabığının dizaynı **Ülkər Məmmədova**
Səhifələyici **Nurlan Nəhmətov**
Texniki redaktor **Ramin Abdurahmanov**
Texniki direktor **Fəridə Səmədova**
Nəşriyyat direktoru **Xəqani Fərzaliev**
Eldar Əliyev

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi:

2018-213

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2018

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi. Fiziki çap vərəqi 13. Formatı 70x100^{1/16}.

Səhifə sayı 208. Ofset kağızı. Jurnal qarnituru. Ofset çapı.

Tiraj 84. Pulsuz. Bakı – 2018.

“Şərq-Qərb” ASC

AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.

LAYIHƏ

Pulsuz

Əziz məktəbli!

**Bu dərslik sənə Azərbaycan dövləti tərəfindən
bir dərs ilində istifadə üçün verilir.**

**O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri
qazanmaq üçün sənə etibarlı dost və yardımçı olacaq.**

**İnanırıq ki, sən də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq,
onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli
saxlayacaqsan ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli
yoldaşın ondan sən kimi rahat istifadə edə bilsin.**

Sənə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

LAYIH